

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE SÜNNET'İN ETKİSİ

**2023
DOKTORA TEZİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ**

Kadir ÖZTÜRK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sinan YILMAZ**

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE SÜNNET'İN ETKİSİ

Kadir ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Sinan YILMAZ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında

Doktora Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Temmuz 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	8
DOĞRULUK BEYANI	9
ÖNSÖZ	10
ÖZ.....	11
ABSTRACT.....	12
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	13
ARCHIVE RECORD INFORMATION	14
KISALTMALAR	15
ARAŞTIRMANIN KONUSU	16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	17
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	18
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	22
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	24
ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	26
GİRİŞ.....	27
BİRİNCİ BÖLÜM	39
1. İNANÇLA İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ	39
1.1. Allah’a İmanın Tezahürleri	41
1.1.1. Allah’ı Tanımak ve Anmak (Hatırlamak, Zikretmek).....	41
1.1.2. Allah’a Güvenmek ve Sığınmak (Allah’ın Koruyup, Gözetmesi)	46
1.1.3. Her Şey Allah’tandır	49
1.1.4. Allah’ı Sevmek	50
1.1.5. Allah’tan Korkmak.....	52
1.2. Meleklerle İmanın Tezahürleri.....	53

1.2.1.	Mânevî ve Ruhanî Varlıklara İnanma.....	54
1.2.2.	Hayatının Kontrol Altında Olduğuna İnanma	55
1.2.3.	Ölümünden Sonra Sorgulanacağına İnanma	57
1.2.4.	İçinde Köpek ve Resim Bulunan Eve Melek Girmeyeceği İnanıcı....	59
1.2.5.	Soğan ve Sarımsak Kokusunun Melekleri Rahatsız Edeceğine İnanma.....	60
1.2.6.	Melek İsimlerinin Çocuklara Ad Olarak Verilmesi	61
1.3.	Kitap İnancının Tezahürleri	61
1.3.1.	Kur’ân-ı Kerîm’e Saygı ve Hürmet Göstermek.....	62
1.3.2.	Hastalara Şifa İçin Kur’ân Okumak	66
1.3.3.	Ölenin Arkasından Kur’ân Okumak.....	70
1.3.4.	Kabir Ziyaretinde Kur’ân Okumak	72
1.3.5.	Cemaatle Namazdan Sonra İmamın Kur’ân Okuması.....	75
1.3.6.	Küçük Yaştaki Çocuklara Kur’ân Okumayı Öğretmek.....	79
1.3.7.	Mukâbele Okumak, Okutmak ve Mukabeleye Katılmak.....	82
1.3.8.	Hatim Okumak ve Okutmak ve Hatim Duası Yapmak	84
1.4.	Peygamber İnancının Tezahürleri.....	86
1.4.1.	Peygamber Sevgisi	87
1.4.2.	Hz. Peygamber’in Adı Anılınca “Salât-ü Selâm” Okumak	97
1.4.3.	Hz. Peygamber’in İsmiinin Çocuklara Ad Olarak Verilmesi.....	104
1.4.4.	Sakal-ı Şerif (Lihye-i Saâdet), Hırka-i Şerif, Hırka-i Saâdet vb. Kutsal Emanetlere Hürmet Göstermek	107
1.4.5.	Hz. Peygamber’in Ehl-i Beytine Hürmet.....	110
1.5.	Âhiret İnancının Tezahürleri	120
1.5.1.	Adâlet Duygusu ve Helâlleşme.....	122
1.5.2.	Ölüm Son Değil, Gerçek Hayatın Başlangıcıdır	123
1.5.3.	Âhiret Kardeşliği.....	124
1.5.4.	Dünya Âhiretin Tarlasıdır (Ne Ekersen Onu Biçersin)	126
1.5.5.	Hesaba Çekilme.....	126
1.6.	Kader İnancının Tezahürleri	127
1.6.1.	Alın Yazısı (Yazgı)	129
1.6.2.	Dua Kaderi Değıştirir	131
1.6.3.	Keşke Deme, İyi ki De!	132

1.6.4. Başa Gelen Çekilir	133
İKİNCİ BÖLÜM.....	135
2. İBADETLERLE İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ	135
2.1. Kelime-i Şehâdet.....	135
2.1.1. Bu Ezanlar ki “Şehâdetleri” Dinin Temeli.....	137
2.1.2. İhtida Merasimi.....	140
2.1.3. Çocuğa İlk Öğretilen Kelimeler.....	141
2.1.4. “Kelime-i Şehâdet” Söyleyerek Ölme İsteği.....	143
2.2. Namaz Kılmak.....	143
2.2.1. Beş Vakit Namaz.....	147
2.2.2. Cuma Namazı.....	149
2.2.3. Teravih Namazı.....	154
2.2.4. Bayram Namazı.....	157
2.2.5. Cenaze Namazı.....	161
2.2.6. Sünnet Namazlar.....	165
2.2.7. Cemaatle Namaz	167
2.2.8. Evde Namaz.....	169
2.2.9. Dua ve Tesbihat.....	170
2.2.10. Seccade Kullanımı.....	172
2.2.11. Erkeklerin Namazda Başını Örtmesi.....	174
2.3. Zekât Vermek.....	175
2.3.1. Sağ Elin Verdiğini Sol El Bilmesin.....	176
2.3.2. Veren El Alan Elden Üstündür.....	177
2.3.1. Avarız Akçesi.....	178
2.3.2. Sosyal Yardımlaşma	181
2.3.3. Sadaka Taşı	185
2.3.4. Askıda Ekmek	186
2.3.5. Veresiye (Zimem) Defteri.....	186
2.3.6. Sadaka Ömrü Uzatır	187
2.4. Hacca Gitmek	190
2.4.1. Hacının Geçmiş Günahların Affedildiği.....	191
2.4.2. Hacca Gidenlere “Hacı” Denilmesi.....	192
2.4.3. Hac Yolculuğuna Çıkmadan Önce Helâlleşme	193

2.4.4. Hacı Uğurlaması, Karşılması Ve Ziyareti	195
2.4.5. Hacca Gidenlerden Duâ İstemek.....	196
2.4.6. Mekke ve Medine'nin kutsal kabul edilmesi.....	197
2.4.7. Kâbe'ye Hürmet Göstermek.....	200
2.4.8. Hacerü'l-Esved'e Verilen Kıymet	203
2.4.9. Kibleye Saygı Göstermek	205
2.4.10. Vekâleten Hacca Gitmek.....	206
2.4.11. Umre Ziyareti ve Ramazan Umresine Gösterilen Rağbet	207
2.5. Oruç Tutmak	207
2.5.1. Küçük Çocukların Oruca Ahştırılması.....	208
2.5.2. Ramazan Orucu ve İftar Davetleri.....	209
2.5.3. Kandil Günlerinde Oruç Tutmak	211
2.5.4. Şevval Orucu Tutmak	212
2.5.5. Âşûrâ Günü Oruç Tutmak.....	212
2.5.6. Üç Aylar ve Üç Ayları Oruçlu Geçirmek.....	215
2.5.7. Hicrî (Kamerî) Ayların 13, 14 ve 15. Günlerinde (Eyyâm-ı Biyz) Oruç Tutmak	218
2.5.8. Pazartesi ve Perşembe Günleri Oruç Tutmak	220
2.5.9. Kefâret Orucu	221
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	223
3. BİREYSEL ve TOPLUMSAL DAVRANIŞ KURALLARI İLE İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ	223
3.1. Adâletli Olmak (Adâlet Mülkün Temelidir).....	224
3.2. Affedici Olmak (Affetmek Büyüklüktür).....	227
3.3. Aldatmamak ve Aldanmamak (Hile ile İş Gören Mihnet ile Can Verir)....	229
3.4. Barışsever Olmak.....	231
3.5. Cömert Olmak.....	234
3.6. Çalışmak, Emek (Alın Teri) ve Helâl Kazanç	236
3.7. Temizlik (Temizlik İmandandır)	240
3.8. Misafirperverlik (Türkler Misafirperverdir)	245
3.8.1. Misafiri Dış Kapıya Kadar Uğurlamak.....	246
3.9. Diğerkâmlık (Îsar).....	248
3.10. Doğruluk ve Dürüstlük (Söz Namustur)	251

3.11. Güvenilir Olmak (Emin Olmak).....	255
3.12. Güzel Ahlâklı Olmak	256
3.13. Sabırlı Olmak	259
3.14. Hoşgörülü Olmak (Yaratılanı Sev Yaratandan Ötürü)	263
3.15. İnsanların Kusurunu Araştırmamak	266
3.16. İffetli, Şerefli ve Namuslu Olmak	268
3.17. İyiliksever Olmak (Dünya İyiler Hürmetine Ayakta Duruyor).....	271
3.18. Kanaatkâr Olmak (Kanaat Bitmeyen Bir Hazinedir)	274
3.19. Merhametli ve Şefkatli Olmak (Merhamet Etmeyene Merhamet Edilmez)	276
3.20. Cesaretli Olmak.....	279
3.21. Mütevazı Olmak, Kibirlenmemek	281
3.22. Nezaket Sahibi Olmak	286
3.23. Cana Yakın (Munis) Olmak.....	291
3.24. Samimi Olmak.....	291
3.25. Selâmlaşma	294
3.25.1. Tokalaşma.....	297
3.25.2. Sarılma, Kucaklaşma.....	298
3.26. Dindarlık	299
3.27. Şehâdet ve Şehitlik	301
3.28. Saygılı Olmak	304
3.28.1. Kutsallara Saygı.....	305
3.28.2. Sembol ve Simgeler.....	311
3.28.3. Yaşlılara ve Büyüklere Saygı.....	314
3.28.4. Alime, Hocaya ve Öğretmene Saygı	316
3.28.5. Bayrak ve Sancağa Saygı	318
3.28.6. Ekmeğe ve Nimete Saygı Göstermek	320
3.28.7. Devlet Başkanına ve Kanuna Saygı.....	323
3.29. Sevgi Dolu Olmak.....	324
3.30. Sözünde Durmak.....	328
3.31. İsrâf Etmemek	330
3.32. Tevekkül Sahibi Olmak	333
3.33. Yardımsever Olmak.....	335

3.33.1. Az Veren Candan, Çok Veren Maldan	339
3.33.2. İmece Usulü Yardımlaşma.....	339
3.33.3. Engelli, Yaşlı ve Kadınlara Yardımcı Olmak	342
3.33.4. Öksüz, Dul ve Yetimlere Sahip Çıkmak, İyi Davranmak.....	345
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	349
4. GÜNDELİK YAŞAM ÖRÜNTÜLERİNDE SÜNNETİN ETKİSİ.....	349
4.1. Doğumla İlgili Âdetler	350
4.1.1. Çocuğa Ad Verme.....	351
4.1.2. Çocuğa Akîka Kurbanı Kesilmesi.....	354
4.1.3. Çocuğun Kesilen Saçları Ağırhğınca Sadaka Verilmesi	355
4.1.4. Erkek Çocukların Sünnet Ettirilmesi (Hitan).....	356
4.2. Evlilik Konusundaki Âdet ve Gelenekler.....	359
4.2.1. Evliliğe Teşvik Etmek ve Evlenmek İsteyenlere Yardımcı Olmak	359
4.2.2. Eş Seçimi ve Kız İsteme Töreni	361
4.2.3. Evlenecek Kızın Misafirlere İkramda Bulunması	364
4.2.4. Dünürcü Üzerine Dünürcü Göndermek.....	366
4.2.5. Kızını Evlendirmek Üzere Bir Kimseye Teklifte Bulunmak	366
4.2.6. Evlilikte Kadının Rızası.....	367
4.2.7. Berdel (Şiğar) Evliliği	368
4.2.8. Evlilikte Denklik	369
4.2.9. Evlenecek Kadın ve Erkek Aranan Özellikler.....	371
4.2.10. Söz Kesme ve Yüzük Takma.....	372
4.2.11. Nişan Merasimi	373
4.2.12. Evlenilmesi Haram (Yasak) Olan Kişiler	373
4.2.13. Düğüne Davet Etmek.....	378
4.2.14. Düğün Eğlencesi.....	381
4.2.15. Kına Gecesi.....	383
4.2.16. Saçı Geleneği	384
4.2.17. Düğün Yemeği (Vetime)	386
4.2.18. Düğün Davetine İcabet Etmek.....	388
4.2.19. Düğün Hediyesi (Takı) Vermek.....	388
4.2.20. Gelin Süslemesi	390
4.2.21. Evlenenleri Tebrik Etmek.....	391

4.2.22. Zifaktan Önce Namaz Kılıp Dua Etmek	392
4.2.23. Duvak Açma ve Yüz Görümlüğü	394
4.2.24. İki Bayram Arasında Nikâh.....	395
4.2.25. Haremlık Selâmlık	396
4.2.26. Evlenene ve Ev Yapana Allah Yardım Eder	398
4.3. Ölüm Konusundaki Âdet ve Gelenekler	399
4.3.1. Ölmeden Önce Kefenini Hazırlamak.....	403
4.3.2. Ölmek Üzere Olan Kişinin Yönünü Kibleye Çevirmek	404
4.3.3. Ölmek Üzere Olan Kişinin Yanında Kur'an Okumak.....	405
4.3.4. Ölmek Üzere Olan Kişiye Telkinde Bulunmak.....	408
4.3.5. Cenazenin İlan Edilmesi.....	409
4.3.6. Cenazenin Öpülmesi	411
4.3.7. Küçük Yaşta Çocuğu Vefat Eden Anne-Babanın Durumu	412
4.3.8. Cenazenin Yıkanması, Güzel Kokular Sürülmesi ve Kefenlenmesi	413
4.3.9. Cenazenin Defnedilmesi Hususunda Acele Etmek	416
4.3.10. Ölenin Arkasından Ağlamak	417
4.3.11. Ardından Ağlanması Sebebiyle Ölünün Azap Göreceği İnancı.....	419
4.3.12. Cenazeye Hüsn-ü Şehâdetle Bulunmak.....	420
4.3.13. Cenaze Geçerken Ayağa Kalkmak.....	422
4.3.14. Ölenin Yakınlarına Taziye de Bulunmak.....	423
4.3.15. Cenaze Evine Yemek Götmek	426
4.3.16. Ölen Kişi Müslümansa Cennetlik Olacağı.....	427
4.3.17. Cenaze Merasimine Katılmak	427
4.3.18. Kabir Ziyareti	429
4.3.19. Ölen Kişi İçin Fatiha Sûresinin Okunması.....	430
4.3.20. Kabir Üzerine Fidan Dikmek ve Kabir Azabından Korunma.....	431
4.3.21. Cenaze Defin ve Ziyaret İçin Gelenleri Görmektedir	432
SONUÇ	435
HADİS İSTATİSTİK TABLOSU.....	441
KAYNAKÇA.....	464
ÖZGEÇMİŞ	498

TEZ ONAY SAYFASI

Kadir ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “ANADOLU KÜLTÜRÜNDE SÜNNET’İN ETKİSİ” başlıklı bu tezin Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr.Sinan YILMAZ

.....

Tez Danışmanı, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslâm Bilimleri / Hadis Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 27.07.2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Sinan YILMAZ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kemel FETTUH (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. H. İbrahim KUTLAY (FSMVÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Hikmetullah ERTAŞ (BEÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Doktora Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Kadir ÖZTÜRK

İmza :

ÖNSÖZ

Anadolu coğrafyasında yaşayıp da kültür düzeyinde de olsa toplumun büyük çoğunluğunun müntesibi olduğu İslâm dini hakkında bilgisi olan ve gözlem yapabilen hemen herkes, Anadolu'daki örf, âdet ve gelenekler üzerinde İslâm'ın etkisini hissetmektedir. İslâm'ın iki temel kaynağından biri olan Hz. Peygamber'in sünnetinin Anadolu kültürü üzerindeki etkisinin araştırılması çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma konusunun ortaya çıkışı ve gelişmesinde kıymetli tavsiyelerinden faydalandığım başta tez danışmanım Prof. Dr. Sinan Yılmaz olmak üzere çalışmanın her aşamasında sürekli kendileri ile istişare ettiğim Tez İzleme Komitesi üyeleri Dr. Öğretim Üyesi Yakup KOÇYİĞİT ve Dr. Öğretim Üyesi Kemel FETTUH'a, ayrıca Tez Savunma Jürisinde yer alma nezaketinde bulunan Prof. Dr. H. İbrahim KUTLAY ve Doç Dr. Hikmetullah ERTAŞ'a teşekkürlerimi iletir, hürmetlerimi sunarım.

Bu süreçte KBÜ İslâmî İlimler Fakültesi'nde görev yapan akademik ve idari personelden, diğer üniversitelerde görev yapan akademisyenlerden, aile yakınlarım ve arkadaşlarımdan duaları, samimi yaklaşımları, teşvikleri ve destekleri ile karşılaştığım bütün kıymetli zevata teşekkür ederim.

Bunun yanında eserlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarımızdan hayatta olanlara Allah'tan sağlıklı, hayırlı ve bereketli ömürler niyaz ediyor, teşekkürlerimi sunuyorum. Yine eserlerinden istifade ettiğim vefat etmiş olan bütün değerli alimleri, üstatları, müellifleri ve ayrıca Hadis alanına yönelmemde önemli etkileri olan kendilerinden ders ve feyz aldığım kıymetli hocalarım M. Emin SARAÇ ve Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK'ü rahmetle ve minnetle yâd ediyorum.

Ayrıca çalışmalarım süresince daima yanımda olan ve bana anlayış gösteren hayat arkadaşım ve kıymetli eşim Selma ÖZTÜRK'e ve kızlarıma kalbî şükranlarımı sunarım.

Kadir ÖZTÜRK

Safranbolu 2023

ÖZ

“Anadolu Kültüründe Sünnet’in Etkisi” başlıklı bu araştırmada, Türklerin Anadolu coğrafyasına yerleşmesi ile başlayan ve günümüze kadar gelen tarihî süreçte ortaya çıkan maddî ve mânevî değerler ile örf, adet ve gelenekler üzerinde Hz. Peygamber’in sünnetinin yeri ve etkisi tespit edilmektedir.

Araştırma, giriş ve dört bölüm ile bu bölümlerdeki toplam 175 başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tez başlığını oluşturan Anadolu, kültür ve sünnet kavramlarının anlamları ile ilişkileri açıklanmıştır. İnsanın, en genel tasnife göre maddî ve mânevî olmak üzere iki yönü vardır. İlk iki bölümde, mânevî yönüne karşılık gelen inanç ve ibadetlerin örf, âdet ve gelenekler üzerindeki tezahürleri, diğer iki bölümde ise adâlet, doğruluk, cesâret, yardımseverlik gibi bireysel ve toplumsal değerler ile hayatın geçiş evreleri olarak ifade edilmekte olan doğum, evlilik ve ölüm süreçleriyle ilgili örf, âdet ve gelenekler ele alınmıştır. Bahsi geçen hususlarda Hz. Peygamber’in hadisleri, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri başta olmak üzere öncelikle *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından araştırılmış, buralarda bulunamayan hadisler için araştırmanın sonundaki Kaynakça’da yer alan diğer hadis eserlerine müracaat edilmiştir. Araştırmada orijinal metin ve tercümesi ile 356 rivayete yer verilmiştir. Bazı rivayetler sadece tercüme olarak bir kısmı ise konuyla ilgisi bakımından atıfta bulunulmak suretiyle toplam 608 rivayete atıf yapılmıştır.

Bu rivayetlerin %90’a yakın bir oranının hadis alimlerince “Sahih” ve “Hasen” olarak nitelenen hadislerden, az bir kısmının ise “Zayıf” kabul edilen rivayetlerden oluştuğu ve sonuç olarak Anadolu kültürünün genel itibarıyla, Hz. Peygamber’den nakledilen sahih rivayetlerle şekillendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu; Kültür; Hadis; Sünnet; Örf; Adet; Gelenek

ABSTRACT

This study, titled "The Impact of Sunnah in Anatolian Culture," aims to identify the place and impact of the Sunnah (traditions) of Prophet Muhammad (peace be upon him) on the material and spiritual values, customs, traditions, and practices that have emerged throughout the historical process from the settlement of Turks in the Anatolian region to the present day.

The research consists of an introduction and four sections, comprising a total of 175 headings. In the introduction section, the meanings and relationships of the terms Anatolia, culture, and Sunnah, which constitute the thesis title, are elucidated. According to the broadest classification, human beings have two dimensions: material and spiritual. In the first two sections, the manifestations of beliefs and worship corresponding to the spiritual aspect on customs, traditions, and practices are discussed, while the other two sections address customs, traditions, and practices related to individual and societal values such as justice, truthfulness, courage, and generosity, as well as life's transitional stages of birth, marriage, and death. In these matters, the sayings of Prophet Muhammad (hadiths), primarily sourced from the *Kutub al-Sittah*, including the *Sahih* collections of Bukhari and Muslim, are researched. For hadiths not found in these collections, reference is made to other hadith works listed in the Bibliography at the end of the research. The original texts and translations of 356 narrations are presented in the study. While some narrations are solely presented as translations, others are referenced in relation to their relevance, resulting in a total of 608 citations.

It has been determined that nearly 90% of these narrations are from hadiths classified as "Sahih" (authentic) and "Hasan" (good) by hadith scholars, with a small portion being from narrations considered "Da'if" (weak). As a result, it has been concluded that Anatolian culture, in general, has been shaped by authentic narrations transmitted from Prophet Muhammad.

Keywords: Anatolia; Culture; Hadith; Sunnah; Custom; Traditions

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Anadolu Kültüründe Sünnet'in Etkisi
Tezin Yazarı	Kadir ÖZTÜRK
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Sinan YILMAZ
Tezin Derecesi	Doktora
Tezin Tarihi	27/07/2023
Tezin Alanı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	498
Anahtar Kelimeler	Anadolu; Kültür; Hadis; Sünnet; Töre; Örf; Âdet; Gelenek

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Impact of the Sunnah on Anatolian Culture
Author of the Thesis	Kadir ÖZTÜRK
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Sinan YILMAZ
Status of the Thesis	Doctor of Hadith
Date of the Thesis	27/07/2023
Field of the Thesis	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	498
Keywords	Anatolia; Culture; Hadith; Sunnah; Custom; Traditions

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik
ts.	: Basım tarihi yok (tarihsiz)
haz.	: Hazırlayan
y.y.	: yayın yeri yok
y.y.	: yayınevi yok
vb.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
v.d.	: ve diğerleri.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Doktora eğitim sürecinin ilk günlerinden itibaren tez konusunun belirlenmesi yönünde çalışmalar yapıldı. Bilhassa bu hususta kendisiyle daha yoğun istişarelerde bulunduğum Dr. Öğretim Üyesi Kemel Fettuh'un şahsıma önerdiği çalışma konularından ilki Hz. Peygamber'in hadisleri ile örf ve âdetlerimiz arasındaki ilişkinin incelenmesi idi. Görüştüğüm akademisyenlerin çoğunluğu yukarıda bahsi geçen konudan faydalı bir çalışma çıkacağını ancak çok genel ve kapsamlı olduğu için yorucu olacağını ifade ettiler. Bunun üzerine daha spesifik konulara araştırıldı. Ancak bulunan konuların çoğunun daha önce çalışılmış ya da çalışılmakta olduğu tespit edildi. Bazı konulardan da kaynak yetersizliği vb. nedenlerle vazgeçildi. Neticede "Hz. Peygamber'in hadisleri ile örf ve âdetlerimiz arasındaki ilişkinin incelenmesi" konusunun araştırılması kararlaştırıldı. Konuyla ilgili literatür araştırması yapıldı. Bu konuda daha önce yapılmış bazı çalışmalar tespit edildi. Bu çalışmalar ya çok dar kapsamlı ya da belli bir alan ile sınırlandırılmış çalışmalardı. Bunlardan birisi de çalışmalarım esnasında Rahmet-i Rahman'a kavuşan kıymetli bir hadis üstadı olan Prof. Dr. Nuri TUĞLU'nun "Türk Kültüründe Hadis"¹ adlı eseri idi. Bu eserin sonuç bölümünde yer alan "sahih hadislere dayalı yeni bir Müslüman kültürün inşasına yollar aranmalıdır." ² cümlesi ile aynı eserin son bölümünde Anadolu'da hayatın birçok alanında Hz. Peygamber'in hadislerinin merkeze alınarak oluşturulduğu örf, âdet ve geleneklerin bulunduğu, bunların her birinin ayrı ayrı ele alınarak Hz. Peygamber'le olan ilgisinin ortaya çıkarılması gerektiği yönündeki ifadeleri³ çalışmamızı bu alanda yapma kararımızın kesinleşmesinde önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Nihayetinde bahsi geçen konunun, hazırlanacak olan plan dahilinde, daha önce yapılan tezlere göre daha geniş olarak ele alınmasının faydalı bir çalışma olacağı konusunda tez danışmanımız ve tez izleme kurulunda görev alan diğer hocalarımız ile mutabık kalınarak tez konusu "Anadolu Kültüründe Sünnet'in Etkisi" başlığı ile belirlenmiştir.

¹ 22 Temmuz 2022 Cuma günü vefat etmiştir.

² Nuri Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 174.

³ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 169.

Başlıkta yer alan “Anadolu kültüründe” ifadesi Anadolu’nun tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde oluşan (örf,⁴ âdet,⁵ gelenek,⁶ görenekleri⁷ de kapsayan) bütün maddî ve mânevî değerleri⁸ anlamına gelmektedir. Tez konu başlığında yer alan Sünnet kavramı ise kısaca “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinin (onaylarının) ortak adı”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Buna göre tezimizin konusu Anadolu’daki örf, âdet, gelenek, görenekler, maddî ve mânevî değerlerinin ortaya çıkışı üzerinde Hz. Peygamber’in hadislerinin ve sünnetinin yerinin ve etkisinin tespit edilmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı; Anadolu kültüründe yer alan örf, âdet, gelenek, görenek, töre vb. normlardan hangilerinin Hz. Peygamber’in sünneti ile örtüşmekte olduğu, hangilerinin ortaya çıkışı ve/veya meşruluk kazanmasında Hz. Peygamber’in sünnetinin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkili olduğunu tespit etmektir.

Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle belirlenen dört ana bölüm başlığı altına uygun olan ve birçoğu Anadolu’nun değişik yerlerinde günümüzde halen uygulanmakta olan örf, âdet, gelenek, görenek, töre vb. kültürel unsurlar tespit edilmiştir. Daha sonra bu kültürel unsurların ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkide

⁴ Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük” (Erişim 27 Haziran 2021), “Örf”.

⁵ Görenek, alışkanlık, topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Âdet”.

⁶ Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Gelenek”.

⁷ Bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Görenek”.

⁸ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kültür”.

⁹ Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150. Sünnet; İslam hukuk sisteminde şer’î delillerin ikincisidir. İlk dönem hadis alimleri tarafından Hz. Peygamber’in yetiştirdiği sahâbe ile onları takip eden tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn nesillerinin yaşantıları da sünnet kapsamında değerlendirilmekte, Hz. Peygamber’in hadisleri yanında sahâbe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn’in dinî içerikli söz ve uygulamaları da sünnet kabul edilmektedir. Tezimizde de bazen sahabe söz ve uygulamaları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

bulunduğunu tespit ettiğimiz sünnetteki delil ve uygulamalara bazen metin içinde ve bazen de dipnotlarda kaynakları, asıl metinleri ve Türkçe tercümelerine yer verilmiştir.

Kanaatimiz odur ki, yapılan bu ve benzeri çalışmalar neticesinde büyük bir çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Anadolu toplumunun din ile bağlantısı daha sağlam bir zemine oturtulmuş olacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Anadolu kültüründe sünnetin etkisini araştıran bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan ve araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konu başlığında yer alan Anadolu, Kültür ve Sünnet kavramlarının kısaca ne anlama geldikleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde; “İnançla İlgili Geleneklerde Sünnetin Etkisi”, ikinci bölümde; “İbadetlerle İlgili Geleneklerde Sünnetin Etkisi”, üçüncü bölümde; “Bireysel ve Toplumsal Davranış Kuralları ile İlgili Geleneklerde Sünnetin Etkisi”, dördüncü bölümde; “Gündelik Yaşam Örüntülerinde Sünnetin Etkisi” konuları incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise; konu hakkındaki tespitler ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bölümler ve konu başlıkları ana hatları ile belirlendikten sonra öncelikle konuyla ilgili ya da benzer nitelikte yapılmış tez, makale, bilimsel araştırma, tebliğ, bildiri, anket vb. akademik çalışmaların tespiti yapılmıştır. Daha sonra Anadolu kültürü, Anadolu’da yerleşik örf, âdet, gelenek, görenek ve töreler, halk inanışları konularında yazılmış eserler (kitap, tez, makale vb.) ile web sayfaları tespit edilmiştir.

Bu kapsamda tespit edilen tez ve makalelerden bazıları şunlardır: Tezler: Ali Çolak, Anadolu’da Örf ve Âdetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikâh Örneği (Ankara Üniversitesi, Doktora, 2004), “Turgay Kabak, Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Y.Lisans Tezi, 2011)”, “Merve Zeynep Koç, *XVI.Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerinin Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Hayatın Dinamikleri: Yemek Kültürü, İnançlar, Örf-Âdet Ve Osmanlı Kadını Üzerine* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016)”,

“Özlem Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)* (Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011)”. Makaleler: “Mustafa Arslan, “Türk Toplumunda Geleneksel Dinî Yaşam ve Halk İnançları: Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003)”, “Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*”, “Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (27 Kasım 2018)”, “Ali Çolak, “Anadolu Kültürünün Temel Kaynağı Olarak Kur’ân ve Sünnet”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (01 Ağustos 2013)” ve “Bir Sempozyumun Anatomisi (18-20 Kasım Tarihlerinde İstanbul’da Düzenlenen ‘Sünnetin Dindeki Yeri’ Konulu Uluslararası Sempozyum)”, *İslâmi Araştırmalar* 10/1-4. (Hadis-Sünnet Özel Sayısı) (1997), 195.”

Kültürel öğelerin tespitinde özellikle Osmanlı’nın son dönemleri ile Cumhuriyetten itibaren günümüze kadar olan süreci ele alan eserler tercih edilmiştir. Bu konuda aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır.

16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam, Metin And

21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi), Komisyon

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (1-2), Ömer Asım Aksoy

Garb Menba’larına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı, İsmail Hâmi Dânişmend

Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri, Selman Başaran

Hayatımıza Yön Veren Hadisler, M. Yaşar Kandemir

Kavramsal ve Olgusal Açıdan Sünnet-Gelenek İlişkisi, Selçuk Coşkun

Kültürümüzde Hadis, Erdinç Ahatlı

Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, Abdülaziz Bey

Sosyal Âdet ve Gelenekler, Nermin Erdentuğ

Türk Atasözleri ve Deyimleri, Feridun Fazıl Tülbentçi

Türk Kültüründe Hadis, Nuri Tuğlu

Türk Millî Kültürü, İbrahim Kafesoğlu

Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü, Nihat Keklik

Bu eserlere ek olarak Türk Yurdu, Türk Folklor Araştırmaları, Türk Folkloru, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Kültürü, Millî Folklor, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi gibi süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde Anadolu coğrafyasında seyahat ederek buralarda sosyal ve kültürel hayata dair gördüklerini mektup ve anılarında anlatan bazı yabancı yazarlara ait aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir.

18. Yüzyıl Türkiye'sinde örf ve  detler, M. de MD'Ohsson ( ev. Zehran Yüksel)

Baron W.Wratislaw'ın Anıları "16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan  izgiler", Baron W. Wrattslaw - M. Süreyya Dilmen

Eski İstanbul'da Hayat, Dorina L. Neave ( ev. Osman  ndeş)

İstanbul'dan Mektuplar, Georgina Max Müller ( ev. Afife Buğra)

La Motraye Seyahatnamesi, Aubry De La Motraye ( ev. Nedim Demirtaş)

Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Suraiya Faroqhi ( ev. Elif Kılıç)

Türkiye Mektupları (1717-1718), Lady Montagu ( ev. Aysel Kurutluoğlu)

Türkiye'yi Böyle Gördüm, Ogier Ghiselin De Busbecg ( ev. Aysel Kurutluoğlu)

Türk Sularında Seyahat, George William Frederick Howard (ed. şevket Serdar T ret)

Bunlara ilaveten D B Din İşleri Yüksek Kurulu Dinî Bilgilendirme Platformu başlıklı web adresi ve Kültür Bakanlığı ve İl Kültür Müdürlüklerine ait web adresleri özellikle Anadolu kültüründe yer alan örf, âdet ve geleneklerle ilgili yararlanılan kaynaklardan olmuştur.

Diğer yandan yaşadığımız ve şahit olduğumuz olaylar ve gözlemlerimiz de Anadolu  rf, âdet ve geleneklerinin tespitinde kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmamızda yer alan bölüm ve hatta bazı konu başlıklarından her biri derinlemesine ele alındığında başlı başına bir tez konusu olabilecek niteliktedir. Bu yüzden örf, âdet ve geleneklerin konu başlığı altında yer alanlarla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Araştırmamızın konu başlıklarında ve metinlerde yer alan kavramların birçoğunun sözlük ve terim anlamları metin içerisinde veya dipnotlarda açıklanmıştır. Bunun için kelime ya da kavramın Türk kültüründeki anlamını vermek gayesi ile

genellikle Türk Dil Kurumu web sayfasında bulunan “*Türkçe Sözlükler*”¹⁰ ile Osmanlıca lügatler ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* kullanılmıştır. Ancak anlamına yer verilecek kelimenin ya da kavramın araştırmadaki yerine göre gerektiğinde Arapça lügatlerden de faydalanılmıştır. Konuların gerektirdiği kadar âyet-i kerimelere ve konuyla ilgili atasözleri ve deyimlere de yer verilmiştir.

Anadolu kültürü, örf, âdet ve geleneklerle ilgili tespitler yukarıdaki kaynaklar ve gözlemlerimiz neticesinde tespit edildikten sonra çalışmanın ikinci aşamasında bu âdet ve geleneklere kaynaklık ettiği düşünülen ya da ilişkili olan rivayetlerin tespiti yapılmıştır. Rivayetlerin tespitinde konuyla ilgili Hadis ve Sünnet kaynaklarına ulaşılması bakımından çoğunlukla “el-Mektebetü’ş-Şâmile”, “Kuramer”, “el-Cevamiu’l-Kelim” vb. dijital kaynak materyalleri yanında kütüphaneler ve İSAM vb. araştırma merkezlerinin imkanlarından, konuyla ilgili ulaşabilen matbu eserlerden ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır.

Hadis kaynaklarından yararlanma hususunda öncelikle ilgili rivayetin *Kütüb-i Sitte* ve *Kütüb-i Tis’a*’da yer alıp almadığına bakılmış, bu kaynaklarda varsa diğer kaynaklarda arama yapılmamıştır. Şayet konuyla ilgili rivayet bu kaynaklarda bulunamazsa o takdirde bütün hadis kaynakları taranarak konuyla ilgili rivayet bulunmaya çalışılmıştır. Ele alınan konuların çok geniş kapsamlı olması, konu başlıklarının fazlalığı nedeni ile mevcut bütün hadislerle yer vermek yerine, ele alınan konunun sünnette karşılığı olduğunu anlamayı sağlayacak kadar hadisle yetinilmiştir. Konunun ve rivayetlerin sayısı ve mahiyetine göre bazı konu başlıkları altında bir rivayet yer alırken bazı başlıklar altında daha fazla rivayete yer verildiği de olmuştur. Dipnot ve kaynakça gösteriminde İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon esas alınmıştır. Türkçe karşılıklarının yazımında tereddüt edilen kelime ve kavramların yazım şekli için TDV İslâm Ansiklopedisi’nin yazım şekli esas alınmıştır.

Araştırmada yer alan konulardaki rivayetler Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde yer almışsa çoğunlukla sadece bu kaynaklardaki yerine işaret edilmekle yetinilmiştir. Bazen sahabe veya tabiin söz veya uygulamaları da kaynak olarak gösterilmiştir. Nadiren de olsa mevzu ve meşhur hadis kaynakları da kaynak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla rivayetin sahih, hasen, zayıf, hatta mevzu olmasına bakılmaksızın örf, âdet

¹⁰“TDK Güncel Türkçe Sözlük”. <https://sozluk.gov.tr/>

ve gelenekle ilgisi bakımından tezimize alınmış ancak mevzu ya da zayıf rivayetlerle ilgili bazen metin içinde bazen de dipnotlarda sıhhat değerlendirmesine yer verilmiştir.

Ayrıca araştırmada metin ve tercüme olarak yer alan hadisler, tezimizin sonuç bölümünden sonra Hadis İstatistik Tablosu başlığı ile çizelge halinde gösterilmiştir. Çizelgede hadis metninin (genellikle baş tarafından) bir bölümü, hadisi nakleden ilk ravi bilgisi, kaynağı (yalnızca bir kaynak), *Sahîhayn* dışındaki kaynaklarda yer alan hadislerin, alındıkları kaynaklarda veya başka kaynaklarda muhakkiklerce veya muhaddislerce “sahih, hasen, zayıf vb. ifadelerle” yapılmış olan kısa sıhhat değerlendirmesi, hadisin konusu, hadisin merfu, mevkuf, maktu veya mürsel olması durumu belirtilmiştir. Sadece tercümesi, özet bilgisi veya “bu konuda başka rivayetler de vardır” gibi cümlelerle atıfta bulunulan ve dipnotta kaynakları verilen hadisler çizelgede gösterilmemiştir.

Araştırmada yer alan âyet tercümelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “*Kur’ân-ı Kerîm Meali*”, hadis tercümelerinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nca hazırlanan “*Hadislerle İslâm*” adlı eser ile *Kütüb-i Sitte* kapsamına giren eserlerin aşağıdaki dipnotta¹¹ bilgileri verilen Türkçe tercümelerinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Geçmişte yaşanan hayatların ve olayların öğrenilme arzusu insanlık tarihi boyunca hep olagelmıştır. Bu cümlede yer alan “insanlık tarihi” ifadesi oldukça önemlidir. Çünkü tarih yazımı, tarihle ilgilenme, geçmişin tecrübe ve birikimlerinden istifade etme, gelecek nesillere bilgi ve tecrübe aktarımı gibi konu ve başlıklar sadece insan varlığıyla ilgilidir. Bildiğimiz kadarıyla insan dışındaki hiçbir varlıkta tarih bilinci, tarihten ders alma, gelecek nesillere tarih aktarımı söz konusu değildir.

İslâm dininin ana kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’de insanın bu en önemli özelliğine işaretler, “yaratılışa, geçmiş Peygamberlerin ve kavimlerinin yaşantısına” dair birçok

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987); Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988); *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, 2014; Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebi Davud ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçaşlı (Milli Gazete, 1983); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Şazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.).

olaya dikkat çekilmekte, insanlar ve özellikle iman edenlerin bu tarihî olaylar üzerinde düşünmeleri, bu toplumların yaşadıkları yerlerin gezilip görülmesi ve ibret alınması teşvik edilmektedir.¹² İslâm'ın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'de birçoğu emir şeklinde yer alan bu tavsiyeler, İslâm dünyasında bu yöndeki çalışmaların en büyük teşvikçisi olmuştur.

Gerek insanın yaratılış özellikleri itibariyle geçmişi ile irtibat kurma arzusu, gerekse dinlerin bu yöndeki teşviklerinin tesiriyle insanlar, geçmiş toplumların dinî inançları, kültürleri, gelenek ve görenekleri, sanat, edebiyat, felsefî düşünce, ilmî ve fikrî faaliyetleri, devlet yönetimi, ekonomik ve sosyal hayatları, kısaca insan yaşantısının her yönünü merak etmişlerdir. Bu ilgi ve merakla geçmişte yaşamış insanların kendi zamanlarına ve kendilerinden sonraki insanlığa neler kazandırdıklarını araştırmışlar, bunlardan ders ve ibretler çıkarmaya çalışarak bugüne ve yarına yönelik bilgi ve tecrübe aktarımı hususunda çaba sarf etmişlerdir.

Hadis ve sünnet ile kültürün etkileşimi kesin olmakla birlikte etkileyen ve etkilenenin hangisi olduğu hususu kişi veya toplumun bilgi ve bilinç seviyelerine göre değişmektedir.¹³

Bu araştırma; konu başlığında bahsi geçen Anadolu kültürünün oluşmasında en önemli etkiye sahip olan unsurlardan birinin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayları olarak ifade edebileceğimiz "Hz. Peygamberin Sünneti" olduğu varsayımından yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Yaklaşık bin yıldır İslâm'ın yaşandığı Anadolu coğrafyasındaki kültürün, örf, âdet ve gelenekler üzerinde Hz. Peygamber'in sünnetinin etkisinin olmaması düşünülemez. Ancak yapmış olduğumuz araştırma ve benzerleri bunun ispatı için önem arz etmektedir.

Bu araştırma konusunda görülen en önemli zorluk ise Sünnet ile uyum halinde olduğu tespit edilen bir kültürel olgunun tarihsel geçmişi itibariyle doğrudan Sünnet'in etkisi ile ortaya çıkıp çıkmadığının tespiti hususudur. Ancak bizim araştırmamızda böyle bir tespitin yapılması gibi bir amaç bulunmamaktadır. Bu çalışmada yapılmak istenen

¹² el-Ankebut 29/20, el-Rûm 30/42.

¹³Tuğlu, Türk Kültüründe Hadis, 13.

şey; Osmanlı'nın son dönemlerinde ve günümüzde yaşanan, aynı zamanda tez planı kapsamına giren kültürel değerler ile Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinin ilişkisini tespit etmektir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmada, Türkiye'de yaygın olan inançlar, ibadetler, toplumsal kurallar ve gündelik yaşamla ilgili yaygın olarak bilinen örf, âdet ve gelenekler ile bu örf, âdet ve geleneklerin ortaya çıkışında ve toplumsal kabulünde Hz. Peygamberin sünnetinin etkisi araştırılmaktadır.

Araştırma konusunun yapısı itibarıyla çok geniş kapsamlı olması, farklı örf ve âdetlerin her birinin sünnetle bağlantısının kurulmasının araştırma sınırlarını zorlaması ve Anadolu kültürünü oluşturan örf, âdet, gelenek vb. uygulamaların ortaya çıkmasına katkı sağlayan sünnet kaynaklarının sıhhat açısından çeşitlilik içermesi gibi hususlar, araştırmanın başlıca güçlükleri arasında yer almaktadır.

Araştırma konusunun bu yapısı nedeniyle, araştırmanın temel unsurlarından birisi olan Anadolu kültüründe yer alan örf, âdet ve gelenekler, tafsilatı “Yöntem” bölümünde verilen yazarlar ve eserleriyle sınırlı tutulmuştur. Ayrıca ele alınan kültürel unsurların Anadolu genelinde yaygın olarak görülüp görülmediğine dikkat edilmiştir. Bu bağlamda, sadece küçük bir bölgeye ait yöresel âdet ve gelenekler ile bazı yaygın olmayan inanç gruplarının âdet ve gelenekleriyle ilgili kültürel unsurlar göz ardı edilmiştir.

Tarihî kaynaklar araştırıldığında bilhassa sosyal ve kültürel hayata ışık tutacak cinsten yerli müellifler tarafından kaleme alınmış eserlerin çok az olduğu görülecektir. Bu yüzden hem bu alanda çok sayıda eser bulunması hem bazı istisnaları dışarıda tutacak olursak dışardan bir göz tarafından daha objektif gözlemler yapılmış olması yönüyle Batılı seyyahların eserlerinden de yararlanılmıştır. Zira Batılı seyyahlar tarafından kaleme alınan ve Anadolu'nun sosyal ve kültürel hayatından bize ışık tutan seyahatname türü eserler; bilhassa somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkarılması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır.¹⁴ Şu hâlde bu

¹⁴Belkıs Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi'nde Türkler” (Erişim 26 Aralık 2021).

araştırmanın güçlüklerinden birisi de toplumun sosyal, kültürel yapısına, örf, âdet ve geleneklerine dair yeterli düzeyde kaynak eser bulunmayışıdır.

Bir diğer güçlük ise Prof. Dr. Nuri Tuğlu'nun da belirttiği gibi kültürümüzde var olan tüm konu başlıklarının bir tek doktora tezi kapsamında çalışılmasının hem zaman hem de çalışmanın boyutları bakımından mümkün olmamasıdır.¹⁵ Bu itibarla bizim araştırmamızda da konu başlıkları dört ana bölüm altında toplanmış ve bu başlıklarla sınırlandırılmıştır.

Mekânsal ve coğrafi olarak ise üzerinde yaşadığımız ve çoğu insanın Anadolu denildiğinde anladığı günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları esas alınmıştır. Kültür coğrafyası ise yukarıda da belirtildiği gibi Anadolu denildiğinde anlaşılan günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırlarıdır. Dolayısıyla çalışmamızda Anadolu coğrafyası olarak adlandırdığımız günümüz Türkiye'si üzerinde kültürümüzün yapı taşları olan örf, âdet, gelenek görenek ve töreler ele alınacaktır.

Anadolu kültürü ile bağlantısı kurulacak olan hadislerin geniş bir külliyata sahip olması ve araştırmada ele alınan kültürel unsurların görece olarak fazla olması gibi nedenlerden dolayı konu ile ilgili bütün hadislere yer vermek yerine, ele alınan konunun sünnette karşılığı olduğunu anlamayı sağlayacak kadar hadis ile yetinilmiştir. Konuyla ilgili hadis ya da hadislerin bulunması için öncelikle *Kütüb-ü Sitte* kaynaklarında, burada bulunmaması halinde diğer hadis kaynaklarında tarama yapılmıştır. Bir hadis Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer almışsa çoğunlukla sadece bu kaynaklardaki yerine işaret edilmekle yetinilmiştir. Bazen sahabe veya tabiîn söz veya uygulamaları da kaynak olarak gösterilmiştir.

Çalışmada yer alan bölüm ve hatta bazı konu başlıklarından her biri derinlemesine ele alındığında başlı başına bir tez konusu olabilecek niteliktedir. Bu yüzden tezimizin sınırlılığı çerçevesinde, her konu başlığı hakkında genel bilgi verilip, konunun Anadolu kültüründe yer alış biçimi, atasözleri ve deyimler, konuyla ilgili hadis ve sünnet verileri ile zarurî görülen bazı konularda varsa âyet-i kerimelerden örnekler vererek konular ele alınmıştır.

¹⁵ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 169.

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Araştırma konumuzla en yakın ilgisi olan akademik çalışmalardan birisi “Anadolu'da Örf ve Âdetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü (Düğün, Nikâh) (Doktora)” adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmanın konu başlığı ve içerik olarak çalışmamıza yakınlığı olmakla birlikte, konu sadece (Düğün-Nikâh) sınırlılığı içinde ele alınmıştır. Benzer bazı tezlerde ise konu sadece örf ve âdetlerin tespiti temelli yahut başka coğrafyalarda yerleşik örf ve âdetlerin hadis ve sünnet ilişkisi üzerinden ele alınmıştır.

Konu hakkında Prof. Dr. Erdiñç Ahatlı'nın “*Kültürümüzde Hadis*” adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu eser, amaç ve hedef olarak bizim çalışmamıza çok yakın, ele aldığı başlıkları anlatım ve muhteva olarak oldukça doyurucu olmasına rağmen, tezimizde yer almasını düşündüğümüz ve hayatın her alanını kuşatıcı bir konu yelpazesine sahip değildir. Ancak bahsi geçen eser, ele aldığı konu başlıkları bakımından dar kapsamlı olmakla birlikte, konunun ele alınış, işleniş ve yöntemi bakımından oldukça detaylı bilgilerle çalışmamıza ışık tutmuştur. Nitekim bu eserin müellifi olan Ahatlı kitabında; “..hayatın her alanından örnekler içeren uygulamaların, hadis kaynaklarını ve dayanaklarını ele alan kuşatıcı bir çalışma bulunmamaktadır.”¹⁶ diyerek bu alandaki eksikliğe de işaret etmiştir.

Aynı şekilde daha önce araştırmanın önsözünde de bahsedildiği gibi Prof. Dr. Nuri Tuğlu tarafından yazılan “*Türk Kültüründe Hadis*”¹⁷ adlı eser de araştırma konumuza çok yakın bir konu başlığına sahiptir. Ancak bu eserde ele alınan konular da mimarî, sanat, edebiyat, musikî gibi alanlarda verilen bazı örneklerle sınırlı kalmıştır. Ayrıca müellif eserinde;

“Sosyo-kültürel hayatın pek çok alanında Hz. Peygamber'in hadislerinin merkeze alınarak oluşturulmuş geleneklerimiz bulunmaktadır. Bunların her biri tek tek ele alınıp Hz. Peygamber'le olan ilgi ve ilişkisinin ortaya konabilmesi için geniş araştırmaların yapılması

¹⁶Erdiñç Ahatlı, *Kültürümüzde Hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 25.

¹⁷Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*.

gerekmektedir. Bu ise bizim çalışmamızın boyutlarını elbette aşan bir hacim ve bir ömre sığmayacak kadar uzun mesai isteyen bir gayret olacaktır.”¹⁸

demek suretiyle alanda daha geniş kapsamlı bir akademik çalışma yapılmasına ciddi manada ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Dolayısıyla bu iki değerli ilim adamının bu açıklamaları, bu mevzuda araştırma ve akademik çalışma yapılmasının uygun olduğu yönünde kanaat oluşturmamızda etkili olmuş ve bu çalışmaya başlamamıza ışık tutmuştur.

GİRİŞ

Bu bölümde tezin konu başlığını oluşturan “**Anadolu, Kültür ve Sunnet**” kavramları hakkında bilgi verilmektedir. Anadolu kelimesinin ne anlama geldiği, hangi coğrafyayı kapsadığı, kültür kavramının anlamı, oluşum safhaları, kültürün örf, âdet, gelenek, görenek ve töre ile ilişkisi, sunnetin tanımı, sunnetin Müslümanlar ve Anadolu kültüründeki yeri ve önemi¹⁹ gibi konularda bilgi verilecektir.

Anadolu:

Anadolu kelimesi sözlükte; “Ön Asya'nın bir parçası olarak Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan toprağı, Küçük Asya, Rum.”²⁰ şeklinde tarif edilmektedir. İlk olarak Bizans döneminde “güneşin doğduğu yer” anlamında kullanıldığı belirtilen Grekçe “Anatoli” kelimesi yukarıda bahsi geçen bölge için kullanılmıştır. Bu bölgenin büyük bir bölümüne hâkim olan Danişmendiler zamanında ses benzerliğinden yararlanılarak ilk kez “Anadolu” ifadesi kullanılmıştır.²¹ Ancak 1071’de Alpaslan’ın Anadolu kapılarını Müslüman Türklere açmasıyla birlikte başlayıp günümüze kadar gelen süreçte atalarımızın yerleştiği ve yurt edindiği toprakların tamamı bu adla anılır olmuştur. Her ne kadar Mahmut Erol Kılıç’ın “Osmanlı irfan coğrafyası” olarak ifade ettiği Anadolu, Misak-ı Millî sınırlarını da aşan, Halep, Şam, Bosna, Tebriz vb. bölgeleri içine alan

¹⁸Tuğlu, Türk Kültüründe Hadis, 169.

¹⁹Mehmet Emin Özafşar, Hadis ve Kültür Yazıları (Ankara: Kitabiyat, 2005), 52.

²⁰“TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Anadolu”.

²¹Hilmi Ziya Ülken - Gülseren Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 2017, 44; Mehmet Önal, “Bilgeler Yurdu Anadolu’nun Ruh Kökleri ve Mayası” (II. Uluslararası Türk Halklarının Felsefî Mirası Sempozyumu, Kırşehir, 2019), 271.

oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktaysa da²² araştırmada geçen Anadolu kültürü, Anadolu irfanı, Anadolu insanı gibi kullanımlar söz konusu olduğunda bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan ve çoğunluğu Sünnî Müslüman Türklerden²³ oluşan toplum, kültür ve onların yaşadığı coğrafya kastedilmektedir.

Tarihsel olarak Alparslan'ın Malazgirt Zaferi ile Anadolu kapılarının Türklere açıldığı bir gerçektir. Ancak Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması süreci ne bu tarihte başlamış ne de bu tarihte tamamlanmıştır. Malazgirt zaferi olsa olsa bu süreci hızlandıran bir tesire sahiptir. Tarihi binlerce yıllık bir geçmişe dayanan Anadolu toprakları, üzerinde farklı din ve kültürlere sahip onlarca medeniyetin yaşadığı bereketli bir coğrafya olarak bilinmektedir. Şu hâlde binlerce yıl öncesinden günümüz Türkiye'sine gelen Anadolu'daki halk kültürünün oluşup şekillenmesinde bütün bu kültür ve medeniyetlerin tesirini ve izlerini aramak icap etmektedir. Diğer yandan Anadolu topraklarında yaşayan Müslüman halkın, bu coğrafyaya gelmeden önce sahip olduğu başta Orta Asya olmak üzere geldikleri ve geçtikleri diğer memleketlerin kültürleri, fetihler, ticarî seferler vb. nedenlerle Anadolu dışındaki coğrafyalar ve buralarda yaşayan halklarla temasları sonucunda meydana gelen tecrübe ve etkileşimlerin tamamının Anadolu kültürünün oluşması üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Eski adı Diyar-ı Rum (Rum Toprakları) olan Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik etmiş, birçok farklı toplum ve kültürü üzerinde barındırmış kadim bir coğrafyadır. Gerek arkeolojik araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular, gerekse tarihî verilere göre geçmişi on bin yıldan fazla olan ve birçok farklı medeniyete beşiklik eden Anadolu toprakları, ilâhî kaynaklı dinler başta olmak üzere birçok dinî inanışın, felsefî düşüncenin, etnik ve kültürel farklılıklara sahip birçok milletin üzerinde yaşadığı ve inanç, edebiyat²⁴, sanat²⁵, mimarî, musikî vb. insan hayatının her yönüyle ilgili etkilerini binlerce yıl öncesinden bugünlere ulaştırdığı bir coğrafyadır.

²²Önal, "Bilgeler Yurdu Anadolu'nun Ruh Kökleri ve Mayası", 271.

²³ Çalışmamızda geçen Türk ifadesi, Türk ırkı olarak değil Türkiye Cumhuriyeti mensubu olan Türk Vatandaşları kastedilerek kullanılmaktadır.

²⁴Ülken - Ülken, Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler, 211.

²⁵Ülken - Ülken, Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler, 218-220. Türk sanatının önemli bir dalı da resim ekolü halini alan yazı sanatıdır. Arap yazısının en güzel örnekleri Osmanlı devrinde ilerlemiş veya icat edilmiş, en büyük hattatlar bu devirde yetişmiştir. İlk büyük Türk hattatı Bergamalı Muhyiddin'dir. Ondan

Anadolu topraklarının 11. yüzyıldan itibaren İslâmiyet ile tanışması ve İslâmlaşması süreci, Türk tarihi kadar İslâm tarihinin de en mühim olaylarından birisidir.²⁶ İbn Haldun’un “coğrafya kaderdir” sözü âdetâ Anadolu coğrafyası için söylenmiş bir sözdür. Yine son zamanlarda ortaya çıkan yeni bir felsefî akım olan “Coğrafya Felsefesi” ile anlatılmak istenen “Yaratıcı Coğrafya” düşüncesi de bu coğrafyaya çok uygun düşmektedir.²⁷ Zira Anadolu coğrafyası her devirde medeniyetin beşiği olmuş, bünyesindeki farklı kültürel yapıların harmanlanması ve mayalanması suretiyle ortaya çıkan Anadolu’ya has kimliği ve kültürel dokusu ile bir kandil gibi çevresini aydınlatmış, bu coğrafyada yetişen her insan, yaşayan her devlet kendisinden sonrakilere örnek ve lider olmuştur. Türkler birçok yere akınlar yapmış, birçok memleketi fethetmiş ancak yurt ve vatan olarak “Küçük Asya” adı da verilen Anadolu topraklarını tercih etmişlerdir.²⁸

Kültür:

Fransızca “culture” sözcüğünden dilimize geçen kültür kelimesi Türk Dil Kurumu’na ait sözlükte;

Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve mânevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.²⁹

anlamları verilmiştir.

Kültür kavramı, antropologlar ve sosyologlar tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Zira insan hayatının her yönünü kapsayan ve insanlık tarihine eş bir tarihî derinliği bulunan kültür kavramının net bir tanımını yapmak kolay bir iş değildir. A.L. Kroeber ve C. Kluckhohn kültür kavramı için yüz altmış dört (164) farklı tanım tespit etmiş ve toplamıştır. Bu tanımların sayısını üç yüze kadar çıkaranlar vardır.

sonra Osmanlı tarihi sülûs, nesih, talik, rik'a ve saray yazılarında pek çok hattat yetiştirdi. Osmanlı devri, mimari ve yazı kadar nakkaşlık ve minyatüre de büyük bir yer ayırmıştır.

²⁶Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/110.

²⁷Önal, “Bilgeler Yurdu Anadolu’nun Ruh Kökleri ve Mayası”, 271.

²⁸Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 47.

²⁹“TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kültür”.

Kültür tanımları içinde en fazla kabul gören tanım, Antropolog E. Tylor tarafından yapılmıştır. Tylor kültürü; “bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği diğer her türlü yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak” tanımlamaktadır.³⁰ Bu manada inanç, ahlak ve hukuk kuralları, örf, âdet ve gelenekler, insanlığın tarih boyunca oluşturduğu bilimsel, sanatsal ve teknolojik her türlü birikimi, kültür kavramının kapsamına girmektedir. Görüldüğü üzere bu tanımdaki kültür kavramı insanlığın sahip olduğu maddi, mânevî tüm birikimi ifade etmektedir.

Ziya Gökalp’e göre toplumların estetik, ahlaki ve felsefî zevkleri, duyguları ve heyecanları da kültürün bir parçasıdır ve millîdir, bunlar asla dışardan ithal edilemez. Ancak bilimsel ve teknik usul ve metotlar ile teknolojik aletlerin ithalinde bir beis bulunmamaktadır. Hatta bunların alınıp kullanılması ve geliştirilmesi de gerekmektedir.³¹ Şu hâlde inanç, ahlak ve hukuk kuralları, örf, âdet ve gelenekler, insanlığın tarih boyunca oluşturduğu bilimsel, sanatsal ve teknolojik her türlü birikimi, kültür kavramının kapsamına girmektedir.

Eliot da kültürün, tarihsel bir süreç içinde doğal bir gelişime sahip olduğu, planlı ve programlı bir çalışma ile ortaya çıkan ve geliştirilebilen bir olgu olmadığını ifade etmektedir.³² Eliot’a göre kültürün ana unsuru dindir. Toplumların dinî inanışlarının vücut bulmuş şekline ise kültür denilmektedir.³³ Din ile kültürü bir şeyin farklı yönleri gibi düşünmek ya da tanımlamak hatalı ve tehlikeli bir yorum olduğu gibi, dînin kültür formuna, kültürün de din formuna dönüştürülmesi veya böyle olduğunun düşünülmesi de yanlıştır. Olması gereken ise din, kendisi ile çatışma halinde olmayan kültürel öğeleri kabul etmeli, kültür de dînin özünü benimsemelidir.³⁴

Her kültürün bir gayesi vardır ve bu gaye toplumun hayat tarzı ve yaşama biçimini ifade eder. Toplumu oluşturan fertlerin alışkanlıkları ve değer verdikleri şeyler,

³⁰“Sosyal Antropoloji” (Erişim 24 Nisan 2021).

³¹Ziya Gökalp, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 1/302.

³²Thomas Stearns Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, çev. Sevim Kantarcıoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 9.

³³Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, 20.

³⁴Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, 23-25.

bağlı olduğu örf, âdet ve gelenekleri hem ferdin hem de bu fertlerin oluşturduğu toplumun karakterini ortaya koymaktadır.³⁵

Kültürün maddî ve mânevî olmak üzere iki yönü bulunmakta olup her ikisi de zamanla değişebilmektedir. Ancak mânevî kültür unsurlarındaki değişim, maddi kültüre nazaran daha uzun bir sürede gerçekleşmektedir. Din ve inanca dair kültürel motiflerin değişimi asırlarca sürebilir. Gelenek, görenek ve töreler kültürün sürekliliğini sağlayan en önemli unsurlardır.³⁶

Bilhassa insanların kutsalla bağı kuran, insana iyi, kötü, doğru, yanlış, ahlaki, gayrı ahlaki olan davranış ve değerler konusunda yol gösterici olan, hayatlarına yön ve şekil vermeyi gaye edinen dinler, tarihte cereyan eden çoğu olayın ortaya çıkış nedeni olması yanında tarihteki birçok kültür ve medeniyetin inşasında da en önemli etkidir.³⁷

Kültür kavramının tanımında yer alan gelenek ifadesi, araştırmamız açısından önem arz etmektedir. Zira tezimizin konu başlığında ifade edilen Anadolu kültürü ile kastettiğimiz şey, Anadolu coğrafyası üzerinde yüzyıllar boyu uygulanan, örf, âdet, gelenek, görenek ve töreler, hukuk ve ahlâk kuralları ile bu coğrafyanın sanatı, folkloru³⁸, edebiyatı ve bilgi birikimidir.³⁹ Bu sayılanların ortaya çıkışında ve kabullenilmesinde birçok etmenler söz konusudur. Ancak bunlar arasında en belirleyici olanı ise din kuralları ve dinî inanışlar olarak kabul edilmektedir. Zira “din, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen birçok olayın motive edicisi olduğu gibi, kültür ve medeniyetlerin inşasında da tayin edici faktörlerden olmuştur.”⁴⁰

³⁵ Nermin Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1977), 167.

³⁶ Mehmet Yazıcı, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016), 217.

³⁷ Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (27 Kasım 2018), 596.

³⁸ Türkiye’de “Folklor” sözcüğü ilk defa Fuat Köprülü’nün “Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklor” adlı yazısında kullanılmıştır. Ancak bu folklor terimini Türkiye’de ilk dile getirenin 1885 yılında Ahmet Vefik Paşa olduğu da belirtilmektedir. Bkz. Mustafa Gültekin, “Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 61 (2004), 228; Erhan Aktaş, “Mehmet Fuat Köprülü’de Folklor ile Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 13/1 (Yaz 2013), 153.

³⁹ Mustafa Gültekin, “Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 61 (2004), 228.

⁴⁰ Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 596.

Sünnet:

Sözlükte “iyi ya da kötü yol, yöntem,⁴¹ kendisinden sonrakilere örnek olan uygulama,⁴² örf ve gelenek”⁴³ manalarına gelmektedir. Sünnet kavramının ıstılah anlamı, tanımın yapıldığı ilim dalına göre değişmektedir. Hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelâm alimlerinin ve tasavvuf ehlinin sünnet tanımı birbirinden farklıdır. Muhaddislere göre; Hz. Peygamber’den sadır olan söz, fiil ve takrirler (onaylar) ile Hz. Peygamber’in peygamberlik görevinden önce veya sonraki ahlak, yaratılış özellikleri ve yaşam tarzına dair rivayetlerin tamamına hadis denilmektedir. Bir kısım hadis uleması ise sünnet ile hadis kavramını aynı anlamda kullanmaktadır. Araştırmamızda muhaddislerce de kabul edilen bu tanım esas alınmıştır.

Usul alimleri sünneti şer’î hükümlere kaynak olması itibariyle “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri” şeklinde fıkıh alimleri de “Hz. Peygamber’in farz ve vacip dışındaki uygulamaları” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁴ Kur’ân âyetlerinde geçmekte olan sünnet kelimesi ise genellikle Allah’ın kanunları (Sünnetullah) anlamında kullanılmakla birlikte bazı âyetlerde “önceki ümmetlerin başına gelen ve ibret alınması gereken hadiseler” ve yine “önceki ümmetlere ait doğru davranış ve yollar” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵

Hadislerde yer alan sünnet kavramı, bazen sözlük anlamı ile bazen de Hz. Peygamber’in peygamberlik sıfatı gereği söylediği, yaptığı ve onayladığı davranışlar” olarak geçmektedir. Örneğin “Kim güzel bir âdet (yol, çıkır) başlatırsa kendisine hem o güzel davranışın karşılığı hem de kıyamete kadar bunu devam ettiren ve yapanların sevabı verilir; kim de kötü bir âdet başlatırsa kendisine hem o davranışın hem de

⁴¹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekanetüha fi’t-teşrû’l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1402), 47. Bu anlamın dayandığı delillerden biri sahabeden Cerîr b. Abdillâh’ın Hz. Peygamber’den naklettiği; “مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً...” “Kim iyi bir yol, çıkır, âdet başlatırsa...” mealindeki hadistir.

⁴² Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.), 35/232; Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1983), 122.

⁴³ Bedir, “Sünnet”, 38/150.

⁴⁴ es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekanetüha fi’t-teşrû’l-İslâmî*, 47-48.

⁴⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1982), “سَنَّ” “snn” maddesi; Bedir, “Sünnet”.

kıyamete kadar onu yapıp devam ettirenlerin günahı yüklenir”,⁴⁶ “Size benim ve benden sonra gelen râşit halifelerin sünnetine uymanızı tavsiye ederim”⁴⁷ şeklindeki rivayetler, sünnetin sözlük anlamına örnek teşkil ederken Hz. Peygamber’den nakledilen “Size iki şey bıraktım, onlara sımsıkı tutunduğunuz sürece yolunuzdan sapmazsınız: Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünneti”,⁴⁸ “Sünnetimden yüz çeviren benden değildir”⁴⁹ mealindeki hadisler de sünnetin ıstılah anlamına işaret etmektedir.

Yukarıda hadiste geçen “Râşit halifelerimin sünneti” ve benzer ifadelerden hareketle bazı hadis alimleri tarafından sünnet kavramı, sahabe ve onları takip eden tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn nesillerinin söz, fiil ve davranışlarını da kapsayacak şekilde yorumlanmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi alimler bu görüşe katılmasalar da İmam Mâlik ve bazı âlimler Medine ehlinin amelinin sünnet kapsamında değerlendirmektedir.⁵⁰

Prof. Dr. Selçuk Coşkun, sünnetin gelenek ile ilişkisi konusunda geniş bir araştırma yapmak suretiyle hadis ile sünnet kavramları üzerinde geçmişten günümüze yapılmış pek çok tanım ve değerlendirmeye, güncel akademik çalışmalara yer vermiş, bu kavramların benzer ve farklı yönlerine değinmiş, ayrıca gelenek kavramı, geleneğin sünnetleşmesi, sünnetin gelenekleşmesi üzerine ciddi bir araştırma yapmıştır. Coşkun bu çalışmasında sünnet kavramıyla ilgili olarak; başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahabe, tabiûn, fikhî mezheplerin (Hanefîler, Şafiîler, Hanbelîler, Mâlikîler vb.), fıkıh usûlcülerinin, kelamcılarının (Ehl-i sünnet, Mutezile, Şia vb.), tasavvuf ehlinin, muhaddislerin, us^l-ü hadis ulemasının, müsteşriklerin ve halkın ayrı ayrı sünnet tanımı bulunduğunu ve bunlardan her birinin sünnete farklı bir anlam yüklediklerini belirttikten

⁴⁶ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374), “İlim”, 15 (1017); Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Dimaşk: Darü’r-Risaleti’l-Alemiyye, 2009), “Sünnet”, 14 (No. 203, 207).

⁴⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 6 (No. 42); Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli (Dimeşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 2009), “Sünnet”, 6 (No. 4607).

⁴⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, ed. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Lübnan: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1406), “Kader”, 3.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (Yemâme: Dâru İbn Kesîr, 1414), “Nikâh”, 1 (4776); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Nikâh”, 5 (1401). “فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي”

⁵⁰ Bedir, “Sünnet”, 38/150.

sonra neticede bu farklılıkların aynı kaynaktan ve aynı düşüncede bulunduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette Müslümanların Hz. Peygamber'e itaat etmeleri ve O'na tabi olmalarının zorunluluğuna dikkat çekilmektedir.⁵² Kur'ân-ı Kerîm, vahiy meleği Cebrâil ve Hz. Peygamber vasıtası ile insanlara ulaştırılmıştır. Hz. Peygamber'in görevi, bir yandan aldığı vahyi (mesajı) tam olarak muhatapları olan insanlara ulaştırmak, diğer yandan muhatapların vahiyden anlayamadığı hususları onlara açıklamaktır. Ancak bunlardan daha önemli ve etkili olanı, Hz. Peygamber'in, aldığı vahyi kendi hayatında birebir yaşamış olması ve bizzat kendi uygulamaları ile zamanında yaşayan sahabeye ve zamanlar ötesi olarak günümüze kadar gelen bütün insanlığa örnek olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımı ile Hz. Peygamber, inananlar için gönderilmiş "en güzel örnektir",⁵³ hanımı Hz. Aîşe'nin tanımlamasına göre ise "O, yaşayan Kur'an idi."⁵⁴

Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, Kur'an ile insanlığa gelen ilâhî mesaj, insan hayatının sadece belli bir bölümünü değil, bütünü kuşatmaktadır. Hz. Peygamber bizzat kendi hayatı ile bunu göstermiş, sahabe nesli ve ondan sonra gelen Müslümanlar da Kur'an'ın mesajlarını ve Hz. Peygamberin uygulamalarını kendi hayatlarında tatbik etmişlerdir. İslâm nesiller boyunca gerek yazılı ve sözlü rivayetler gerekse yaşanan örnek hayatlar ile günümüze kadar aktarılmıştır. Dolayısıyla ilâhî mesaj ve Hz. Peygamberin örnek hayatı inananlar bakımından âdeta bir gelenek ve kültür halinde günümüze kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla bugün bir Müslüman, dünyanın herhangi bir coğrafyasında Müslümanların yaşadığı bir bölgeye gittiğinde bu ortak kültürün belirgin işaretleriyle karşılaşmakta ve asla kendini yabancı bir topluluğun ve yabancı bir kültürün içinde hissetmemektedir.

⁵¹ Selçuk Coşkun, *Kavramsal ve Olgusal Açından Sünnet-Gelenek İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2021), 240-241. Adı geçen eser bilhassa sünnet-gelenek ilişkisi, sünnet ile geleneğin döngüsel yapısı konusunda ayrıntılı bilgi almak isteyenler için önemli bir kaynaktır.

⁵² Âl-i İmrân 3/31-32; el-Ahzâb 33/21.

⁵³ el-Ahzab, 33/21.

⁵⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 41/148 (No. 24601); 42/183 (No. 25302); 43/15 (No. 25813).

İstanbul'da 1995 yılında İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından “Milletlerarası Sünnetin Dindeki Yeri” konulu bir sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyumun sonuç bildirisinde Sünnet hakkında şu tespitler yapılmıştır:

1- İslâm'ın Kur'an'dan sonra gelen ikinci kaynağı Sünnet'tir. İslâm Dîni'nin uygulamaya dönük prensipleri Sünnet tarafından belirlenmektedir.

2- Kur'an, Sünnet vasıtası ile anlaşılabilmekte ve yaşanabilmektedir. İslâm toplumunun teşekkülü ancak Sünnet'in gereği gibi anlaşılması ve yaşanması ile mümkündür. Bu itibarla, Sünnet referans alınmadan İslâm'ı anlamaya ve anlatmaya yeltenmek doğru olmadığı gibi bilimsel de olmaz.

3- Hz. Peygamber'e ait olduğu tespit edilmiş olan Sünnet, İslâm ümmeti için ihmal edilemeyecek bir ölçü ve kaynaktır ve bir sünnetin terki sadece başka bir sünnet nedeni ile olabilir.

4- “Allah'a kulluğun en güzel örneği, Hz. Peygamber'in yaşayışı ve uygulamalarıdır. Yani Hz. Peygamber'in sünnetidir. Buna göre Hz. Peygamber'in sünnet ve siretinin en iyi biçimde anlaşılmasına yönelik eğitim ve öğretime ihtiyaç vardır.

5- Teknolojinin her türlü imkânı kullanılarak sünnet ve hadislerin tespiti ve arzına dönük bilimsel çalışmalar yapmak ümmet adına büyük bir ihtiyaç ve aynı zamanda ihmali söz konusu olmayan bir sorumluluktur.

6- Sünnetin anlaşılması ve yaşanması adına yapılan ve yapılacak olan ilmî çalışmaların her düzeyde artırılması gerekmeyle birlikte bu alanda ortaya çıkan teşebbüslerin, bunları yapan kişi, kurum ve kuruluşların desteklenmesi gerekmektedir.⁵⁵

Sünnetin (Dînin) Kültüre Etkisi:

Gündelik yaşamda çoğu zaman kültürel olanı dinî olandan, dinî olanı gündelik ve kültürel olandan ayırmak mümkün olmamaktadır.⁵⁶ Yüce Allah ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren yeryüzünde var olan insanlara ve toplumlara belli aralıklarla peygamberler ve onlar vasıtası ile kitap, sahife ve dinler ile ilâhî mesajını

⁵⁵ “Bir Sempozyumun Anatomisi (18-20 Kasım Tarihlerinde İstanbul'da Düzenlenen ‘Sünnetin Dindeki Yeri’ Konulu Uluslararası Sempozyum)”, *İslâmî Araştırmalar* 10/1-4. (Hadis-Sünnet Özel Sayısı) (1997), 195.

⁵⁶Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 85.

ulaştırmıştır. Bunu yaparken önceki topluma gönderilen ilâhî kurallar ve mesajlar tümüyle kaldırılarak yeni kurallar gönderilmemiştir. Yani bir sonraki peygambere gönderilen dînin birçok prensibi aynı şekilde devam etmektedir. Bunun yanında kendisine peygamber ve din gönderilen toplumda var olan ve dînin kuralları ile çelişmeyen bazı uygulamalar, örf ve gelenekler yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir. Hatta bunların da bir kısmı, belki birçoğu uygulayıcıları farkında olsun veya olmasın daha önce gönderilmiş ilâhî kaynaklı dinlerin öğretilerinden ve kurallarından o güne örf, âdet, gelenek ve kültür olarak intikal etmiş unsurlar da olabilmektedir. Zira dînin bazı kuralları toplumda o kadar yaygın hale gelir ki; o dînin mensubu olmayanlar yahut dînin kurallarını hayatına aksettirmeyen ve kendini dindar kabul etmeyenler bile dînin bazı kurallarını örf olarak uygulamaktadır.

Ancak bu durumda bile; “rf m dinden kaynaklanmaktadır, din mi rf kabul etmiş ve uygulama sahasına katmıştır?” sorusuna kesin bir dille cevap vermek bazen çok zordur. Zira insanlık tarihi boyunca sayısız ilahî kaynaklı din gelmiştir. Bir dînin gönderildiği toplumda örf olarak bulup kabul ettiği ve yaşattığı bir uygulama daha önceki başka bir dînin kuralı olabileceği gibi insanın fıtratı icabı yapageldiği güzel davranış ve alışkanlıklar manzumesinden biri de olabilir. Bu tarihî süreci ve geçmişi en eskisine kadar ulaşarak doğru kaynağı tespit etme imkânı ise çoğu zaman bulunmamaktadır.

Konuya bir örnek verecek olursak, İslâm’ın farz ibadetlerinden biri olan Hac esnasında Kabe’yi tavaf etmek farzdır. Ancak tarihte sabit olan bir gerçek var ki İslâm gelmeden önce Mekke şehrinde putperestlik hakimdi ve Kâbe putperestlerin en önemli ibadet merkeziydi. Üstelik onlar da Kabe’yi tavaf ediyorlardı. Buradan hareketle “Kabe’yi tavaf ibadetinin kökeni bir putperest ibadeti ve detine dayanmaktadır ya da İslâm putperestlikten etkilenmiştir” denilemez. Bilakis tarihi daha geriye götürüldüğünde putperestlerin kutsal kabul ettiği Kâbe’nin ve bu mekandaki tavaf ibadetinin Kâbe’yi ilk olarak inşa eden Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail dnine dayandığını, yani putperestliğin; gerçekte bir Hak din olan, Hz. İbrahim inancının ve dîninin tahrif edilmiş, bozulmuş şekli olduğu görülecektir.⁵⁷

⁵⁷ Bu konuda daha fazla örnek ve detaylı bilgi için bkz. Coşkun, *Kavramsal ve Olgusal Açıdan Sünnet-Gelenek İlişkisi*, 132-170.

İslâm kültür ve medeniyetinin tarihî gelişimi incelendiğinde görülecek olan en önemli hususlardan biri, diğer kültür ve medeniyetlere karşı önyargısız bir yaklaşım içinde olduğudur. Zira Kur'an ve sünnet İslâm'ın özünü çatışmayan, aykırılık taşımayan gerek cahiliye âdetleri gerekse ehl-i kitaba ait birtakım örflerle mücadele etmemiş, onları benimsemiş ve kendine katmıştır. Tarih boyunca Müslümanlar da aynı düşünce ile fütuhlar, ticarî ilişkiler vb. nedenlerle karşı karşıya geldiği Bizans, İran, Hint, Mısır, Türk, Çin ve Batı medeniyetlerinden İslâm'ın özü ile çelişmeyen, insanlığın faydasına olan kültürel unsurları alarak kullanmaktan ve bünyelerine katmaktan çekinmemişlerdir.⁵⁸

Birçok insan kabul etmekte zorlansa da, toplum ve milletlerin kültürünün oluşumunda eskiden ve hala inanmakta oldukları dinlerin önemli derecede etkili olduğu açıktır. Toplumların hayat örüntüleri içinde âdet ve gelenek olarak cereyan eden birçok davranışın esasen aynı zamanda bir din kuralı olduğu görülmektedir. Anadolu'da bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. İslâm'ın bin yıldır yaşandığı Anadolu topraklarında Müslüman ve gayri müslim halk İslâm'ı o kadar özümsemiştir ki, yapan ve yaşayan kişi farkında olmasa da birçok davranışın İslâm'ın emir ve yasaklarını yansıttığı görülmektedir. İlk akla gelen örneklerden biri olarak nikâhın şahitler huzurunda kısılması gösterilebilir. Anadolu'da bunun benzeri çok sayıda örnek bulunmaktadır. Şu hâlde Anadolu'da yaşayan Türk toplumunun iman, ibadet, ahlak, estetik, örf, âdet, düşünce, davranış, edebiyat, sanat, siyaset, hukuk ve diğer alanlarında din ve dolayısıyla İslâm dînini omurgasını teşkil etmekte olan Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri ya önemli bir etken ya da ardında önemli bir destek olarak yer almaktadır.⁵⁹

Yukarıda açıklandığı üzere sünnet, Müslümanlar için dinî bir otorite ve rehberlik kaynağıdır ve günlük yaşamın her alanında nasıl davranılması gerektiğini gösterir. Anadolu kültüründe de Hz. Peygamber'in sünneti, insanların günlük yaşamında ahlaki değerleri, ibadetleri, ilişkileri ve toplumsal sorumlulukları nasıl yerine getireceğine dair bir kılavuz niteliğindedir. Bu itibarla Anadolu'da yaşayan Müslümanlar, hadisleri

⁵⁸ Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 44; Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu: Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat* (İstanbul: Kuramer, 2020), 139; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (Ensar Neşriyat, 2019), 123.

⁵⁹ Ali Çolak, "Anadolu Kültürünün Temel Kaynağı Olarak Kur'an ve Sünnet", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (01 Ağustos 2013), 40-42; Özaşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 43-47, 49, 121; Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, 26.

günlük yaşamlarında uygulamak suretiyle Hz. Peygamber'in öğretilerine uygun bir hayat sürmeye çalışmaktadır.

Osmanlı'nın yetiştirdiği son dönem din alimlerinden Konyalı Hacı Veyis Efendi (ö.1935), kendi zamanında yaşayan ve dînin emirlerine, Kur'an ve Sünnetlere bağlılık konusunda gevşekliğini, İslâm'ın prensipleri ve ruhuyla uyuşmayan birtakım davranışlar sergilediklerini gördüğü birtakım insanlardan bahsettiği bir sohbetinde;

Bazı kimselerin; 'benim âdetim şöyle, benim mutadım böyle' dediklerini duyarım. Bu söz benim hoşuma gitmez. Mutad, alışkanlık nedir? Yahu mutad, Peygamber-i Zîşânın sünnet-i seniyyesidir. Onları âdet edinin. Size, 'âdetin, alışkanlığın nedir?' diye sorulduğunda, 'Peygamberimin sünnetleridir' deyin.⁶⁰

diyerek Hz. Peygamberin sünnetine bağlılığın bir Müslüman için ne anlama geldiğini, Müslümanın yaşantısının, örf, âdet, gelenek ve kültürünün Hz. Peygamber'in sünnetiyle şekillenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁶⁰M. Ertuğrul Düzdağ, Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar (İstanbul: Gonca Yayınevi, 2021), 1/154.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNANÇLA İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ

İnanç kelimesi Türkçede güvenmek, sığınmak, kabul etmek gibi anlamlarda kullanılmakta olup eski Türklerin kullandığı ina, inak/inag kelimelerinden türemiştir.⁶¹ Bu kavramın Arapça'daki karşılığı emn kökünden türeyen îman'dır. İman kavramı da sözlükte “güven duyarak kabul ve tasdik etmek, inanmak” anlamına gelir. Arapça'da îman ile benzer manada kullanılan diğer bir kavram ise “sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” anlamlarına gelen itikad kelimesidir. Dolayısıyla Türkçe'de inanç, îman, itikat kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bu kavramlar terim olarak; “Allah'ın peygamberleri vasıtası ile insanlara ulaştırdığı kesinlik kazanmış olan hüküm ve esaslara tam bir teslimiyetle inanmak ve tasdik etmektir” şeklinde tanımlanmaktadır. İnanan kimseye ise mümin denilmektedir.⁶²

Anadolu'da çocuklara ilk öğretilen dinî bilgilerin başında imanın şartları gelmektedir. Altı maddeden oluşan bu şartlar çoğu Müslümanın “Cibril hadisi” olarak duyduğu ve bildiği bir hadis ile sabittir. Hadisin Hz. Ömer'den nakledilen rivayeti şu şekildedir.

حَدَّثَنِي أَبِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، قَالَ: بَيَّنَّمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ النَّيَابِ. شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ. لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ. وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ. حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ. وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ ... فَأَخْبَرَنِي عَنِ الْإِيمَانِ. قَالَ: "أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ. وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ" ...

Abdullah İbn Ömer babası Ömer İbnü'l-Hattâb'ın kendisine şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Bir gün Hz. Peygamber'in yanında idik bu esnada elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, kendisinde yolculuk belirtisi bulunmayan ve bizden hiç kimsenin tanımadığı bir adam geldi. Hz. Peygamber'in yanına yaklaştı, dizini Hz. Peygamber'in dizine yasladı, ellerini dizleri üzerine koydu ve “İman Nedir?” dedi. Hz. Peygamber:

⁶¹ Ahmet Taşağıl, “İnak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/255; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “İnak”. İnak kelimesine TDK Sözlüğünde “dogma” anlamı verilmiştir.

⁶² Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212.

“Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerri ile kadere iman etmendir” buyurdu...⁶³

Sadece konuyla ilgili bölümünün verildiği yukarıdaki hadisin Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri ile başka kaynaklardaki bazı rivayetlerde “iman nedir?” sualine Hz. Peygamber’in verdiği cevaplar arasında “Kadere İman” yer almamaktadır.⁶⁴ Ancak İbn Mâce’de yer alan yukarıdaki rivayetin aynısı kader konusunun konuşulduğu bir mevzu ele alan başka bir rivayet içinde Müslim ve Ebû Davud tarafından nakledilmiştir.⁶⁵

İmanın temeli Tevhîd’e yani Allah’ın varlığı ve birliği esasına dayanmaktadır. Ancak imanın hakikatinin anlaşılması Hz. Peygamberin öğretileriyle gerçekleştiği için kültürümüzde Allah ve Peygamber sevgisi ayrılmaz bir bütün olarak karşımıza çıkar. Allah’ın keliması Kur’ân-ı Kerîme saygı da Anadolu kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in Allah keliması olduğu, ondaki bütün emir, yasak ve tavsiyelerin insanların dünya ve âhirette iyiliği ve mutluluğu için olduğu, Kur’an’a abdestsiz el sürülmemesi gerektiği, temiz bir yerde ve göbek seviyesinden yukarıda muhafaza edilmesi gerektiği gibi hususlar, küçük yaştan itibaren çocuklara öğretilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Meleklerle iman konusunda ise onların nurdan yaratılmış günah işlemeyen varlıklar olduğu öğretisi ön plana çıkar. Buna ilaveten, sadece Allah’ın kendilerine verdiği görevleri yerine getiren, sürekli ibadet ve zikir halinde olan, günah işlemeyen, insanların iyiliğini isteyen, bunun için duâ eden varlıklar oldukları da ifade edilir. Dünya âhiretin tarlasıdır ve gerçek hayat âhiret hayatıdır. Bu dünyada yaşananlar, çekilen acı ve ızdıraplar daha güzel bir âhiret hayatı için vesiledir. Kadere, hayır ve şerrin Allah’ın takdir ve dilemesi ile gerçekleştiğine inanmak da iman esaslarından. Bunların tamamına inanmadan mümin olunamaz. Kelime-i şehâdeti dil ile söyleyip kalp ile tasdik ederek başlayan Müslümanlık, namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerini ifa etmek suretiyle ete kemiğe bürünür ve görünür hale gelir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümlerde müstakil başlıklar halinde ele alınarak incelenmiştir.

⁶³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “İman”, 1, 7 (8, 10); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 9 (No. 63).

⁶⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, “İman”, 36 (No. 50); “Tefsir”, 269 (No. 4499); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “İman”, 5 (No. 9); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 9 (No. 64).

⁶⁵ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “İman”, 1 (8); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 17 (No. 4695).

1.1. Allah’a İmanın Tezahürleri

Allah inancı, ya da bir diğer ifadeyle tevhid inancı dînin ve iman esaslarının temelidir. Anadolu kültüründe insanların en hassas olduğu konuların başında Allah inancı gelmektedir. Her şeyi yaratan, yoktan var eden ve bütün canlıları rızıklandıran Allah, yarattığı varlıkların tamamından üstün ve her türlü noksanlıktan da uzaktır. Anadolu’da çoğunlukla Allah lafzı kullanılmakla birlikte Mevlâ, Hakk, Rabb, Hüdâ, Tanrı lafızları da kullanılmaktadır. Allah ve aynı anlamdaki diğer lafızlar günlük hayatın içine o kadar çok girmiştir ki konuşma dilinde bu lafızlardan birinin olmadığı cümle oldukça azdır. Dikkat çekici bu durum nedeniyle Türk Atasözleri konusunda yazılmış bir kaynak üzerinde yapılan araştırmada “Allah” ve aynı anlamda kullanılan lafızların içinde yer aldığı üç yüze yakın atasözü ve deyim tespit edilmiştir.⁶⁶ Bu atasözü ve deyimlerin hemen hemen tamamı Kur’an ve sünnete dayanmaktadır.

1.1.1. Allah’ı Tanımak ve Anmak (Hatırlamak, Zikretmek)

Anadolu kültüründe Allah’ı tanımak, anmak ve anlamak, Allah’ın en güzel isimleri olarak tercüme edilen Esmâ-i Hüsnâ’yı bilmekle mümkündür. Allah’ın 99 isminden oluşan el-Esmâ’ü’l-Hüsnâ Anadolu kültüründe Allah’ı tanımak, anmak ve anlamak yanında duaların kabulü, hastalıkların şifası, gönüllerin huzuru, sevap ve günahların affı için bir vesile kabul edilmekte, kültürümüzün önemli bir parçası olan Klasik Türk Edebiyatında bir edebî tür olarak da yer almaktadır.⁶⁷ Allah’ı tanıma, bilme ve O’nu hakkıyla anmanın da vesilesi olan Allah’ın en güzel isimleri, Anadolu’da tamamen veya kısmen birçok kişi tarafından bilinmekte ve çeşitli vesilelerle okunmaktadır. Kültürümüzde Esmâ-i Hüsnâ olarak meşhur olan bu konunun, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, Tirmizî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri gibi hadis kaynaklarında yer almış olması bu önemli kültürel ögenin kaynağının sünnet olduğunu açıkça göstermektedir.

⁶⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963), 21-396.

⁶⁷ Aysun Çelik vd., “Diller O’nu Söyler: ‘Alî Çâviş’in Üç Dilde Esmâ-i Hüsnâ’sı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28 Ekim 2020), 197.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا، مِثْلُ إِذَا وَاحِدًا؛ إِنَّهُ وَثُرٌ يُجِبُ الْوُثْرَ، مَنْ حَفِظَهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ: اللَّهُ، الْوَاحِدُ، الصَّمَدُ، ..."

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, yüzden bir eksiktir. O, tektir, teki sever. Kim bu isimleri ezberlerse cennete girer. Onlar şunlardır: Allah, el-Vâhid, es-Samed, ..."⁶⁸

Allah'ın isimlerinin birçoğu aynı zamanda Allah'ın sıfatlarıdır. Allah'ın yukarıda sayılan isimlerinden birisi de gizli, açık her şeyi bilmesi anlamına gelen el-‘Âlîm'dir. Anadolu'da Allah'ın bu güzel isminin ve sıfatının bir yansıması, Allah her şeyi bilir düşüncesinin bir ifadesi olarak "Allâh-ü A'lem" veya Türkçe karşılığı olan "Allah bilir" sözü çokça kullanılır.⁶⁹ Bu ifadenin birebir aynı olan karşılığı Hz. Peygamber'in sünnetinde yer almaktadır. Kendisine bilmediği bir soru sorulduğunda Hz. Peygamber'in "اللَّهُ أَعْلَمُ", "Allâh-ü A'lem, Allah bilir" ifadesini kullandığı çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Ebu Hüreyre'den nakledilen şu rivayet bunlardan biridir;

أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذُرَارِيِّ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ: (اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ)

Atâ b. Yezîd el-Leysî'nin Ebu Hüreyre'den işittiği rivayette Hz. Peygamber'e müşriklerin (buluğ çağına ermeden vefat eden) çocuklarının durumu sorulduğunda; Hz. Peygamber: "Onların nasıl amel ettiklerini (edeceklerini ve âhiretteki hallerini) Allah bilir" buyurmuştur.⁷⁰ İbn Abbas tarafından da nakledilen⁷¹ bu hadisi ile Hz. Peygamber, bilmediği bir konuda cevap vermekten kaçınmış, müşrik çocuklarının cennetlik veya cehennemlik olduklarına dair kendisinden beklenen cevabı vermemiş, "Allah bilir" diyerek konuyu Allah'a havale etmiştir.

Bu konuda Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen bir mevkuf hadis şu şekildedir;

⁶⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zikir", 2 (2677); Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Şurut", 18 (No. 2585); "Tevhid", 12 (No. 6957); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Duâ", 10 (No. 3861). Hadisin farklı rivayetlerinde "مَنْ حَفِظَهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ" cümlesi "مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ" şeklinde de rivayet edilmiştir. (Bkz. Bu cümlelerdeki "أَحْصَى" ve "حَفِظَ" ibarelerini mücerret saymak ve ezberlemek manasının ötesinde Allah'ın isimlerini öğrenmek, düşünmek ve Allah'ı bu isimlerine göre tanıyarak yaşamak şeklinde anlamak gerekir.

⁶⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1988), 564.

⁷⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 91 (No. 1318); "Kader", 2 (No. 6225).

⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Kader", 2 (No. 6224).

عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ عِلْمٌ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ: اللَّهُ أَعْلَمُ، فَإِنْ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ...

Tabiinden Mesruk'un rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir; "Ey insanlar! Bir kimse kendisine bir şey sorulduğunda ona cevap versin. Şayet cevabını bilmiyorsa 'Allah bilir' desin."⁷²

Bu meyanda Hz. Ali'den naklen şöyle bir söz daha nakledilmektedir.

"...أَلَا فَلَا يَسْتَحِيجُ الْعَبْدُ إِذَا لَمْ يَعْلَمْ أَنْ يَتَعَلَّمَ، وَلَا يَسْتَحِيجُ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمْ أَنْ يَقُولَ: اللَّهُ أَعْلَمُ؛ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ: اللَّهُ أَعْلَمُ..."

"...Dikkat edin bir kimse bilmediği bir hususu öğrenmekten ve kendisine bilmediği bir konuda soru sorulduğunda 'Allah bilir' demekten utanmasın. Zira bilmediğiniz bir hususta 'Allah bilir' demeniz de ilimdir..."⁷³

Anadolu'da bilmediği bir soru karşısında insanların bugün hala yaygın olarak kullanmakta olduğu "**Allah bilir**" sözünün Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığı yukarıdaki bu rivayetlerden açıkça anlaşılmaktadır.

Anadolu'da "Allah daha iyi bilir"⁷⁴ manasına gelen (الله اعلم) Allâh-u A'lem ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır ve bu söz yukarıda zikredilen hadislerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in sünnetinden kaynaklanmaktadır. Ancak gerek bu sözün Anadolu'daki ifade biçimi gerekse söze yüklenen anlam, kullanıldığı bölgeye ve sözü kullanan insanların eğitim ve kültür seviyelerine göre değişiklikler arz etmektedir. Özellikle Orta Anadolu bölgesinde "Allâh-u a'lem" sözü halk ağzında ciddi değişikliğe uğrayarak "ellaam, elleem, ellehem" şekline dönüşmüştür.⁷⁵ Halk kullanımındaki bu söyleniş biçimindeki değişim sözün anlamına da tesir etmiş, âdeta anlam kayması olmuştur.

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber; Hz. Musa ile Hızır arasındaki bir kıssadan bahisle Müslümanlara kesin emin olunmayan konularda bilgiçlik

⁷² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tefsir", 294 (No. 4531).

⁷³ ez-Zübeyr b. Adiyy el-Hemedânî Ebû Adiyy, *Nüshatü'z-Zübeyr bin Adiyy* (Mahtût Neşr fî Bernâmec Cevâmiu'l-Kelim, 2004), 74. Hadis sahih li gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁴ "Doğrusunu Allah bilir, Allah en doğrusunu bilir vb." şeklinde de kullanılır.

⁷⁵ "elleem", *ekşi sözlük* (Erişim 18 Şubat 2022). Metinde bir kısmı zikredilen sözün bölgesel kullanım farklılıklarından bazıları da şöyledir; "elleğam, elleham, ellehelim, elleylem vb."

taslamanın, “ben bilirim” demenin sakıncalarını ve bunun yerine “Allâh-u a‘lem” demenin gerekliliğini anlatmıştır. Konuya ışık tutan bu rivayetin ilgili bölümü şu şekildedir:

"...بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدٌ أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى: بَلَى: عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْخُوتَ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ: إِذَا فَقَدْتَ الْخُوتَ فَارْجِعْ، فَإِنَّكَ سَلْتَقَاهُ..."

“Hz. Mûsâ, kavminden bir topluluğa hitap ettiği esnada bir adam gelerek Hz. Musa’ya; “Senden daha âlim var mı?” diye sordu. Hz. Mûsâ bu soruyu; “Her şeyi bilen Allah vardır” diye cevaplaması gerekirken (unutarak) “benden daha âlim kimse yoktur” manasına gelecek şekilde “Hayır” diye cevaplamıştır. Hz. Mûsâ’nın bu cevabı üzerine Yüce Allah kendisine, “İki denizin birleştiği yerde bir kulum var. O senden daha âlimdir” diye vahiy iletti. Hz. Mûsâ, “Ey Allah’ım, onu nasıl bulabilirim?” diye sorduğunda ise Yüce Allah; “Bir balık alarak sepetine koy; balığı kaybettiğin yerde bir kuluma rastlayacaksın” buyurdu.”⁷⁶

Allah’a imanla birlikte O’nu tanımanın göstergelerinden biri de dünyada ve bütün kâinatta olup biten her şeyin Allah’ın denetim, kontrol ve izni dahilinde olduğunu bilmekten geçer. Bu düşünce insana Allah’ın her şeye gücü yettiğini ve her şeyin O’nun izni ile olduğunu hatırlatır. İnanan bir kimsenin bu düşüncede olması iman gereğidir.

Anadolu’da günlük konuşmalarda en çok kullanılan sözlerden biri “İnşâAllah” ifadesidir. Bu söz “Allah izin verirse, Allah’ın izni ve dilemesi ile” anlamlarına gelmektedir.

Nitekim Ebû Hüreyre’den nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur;

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ، فَأَرِيدُ أَنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ أَخْتَبِيَ دَعْوَتِي، شَفَاعَةً لَأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

“Her peygamberin kabul edilen bir duâsı vardır. İnşallah ben bu duâmı kıyamet gününde ümmetime şefaet etmek üzere saklamak istiyorum.”⁷⁷

⁷⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İlim”, 16 (No. 74).

⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İlim”, 44 (No. 122); “Mesâcid”, 14 (No. 415); “Hac”, 44 (No. 1512); “Umre”, 2 (No. 1713); “Cihad”, 23 (No. 2664); “Nikâh”, 118 (No. 4944); “Keffârâtü’l-eymân”, 9 (No. 6341); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 23-25 (1654); Arent Jan Wensinck, *Concordance et indices*

Bu hadisten açıkça anlaşılmaktadır ki Allah'ın dilemesi olmaksızın hiçbir şey gerçekleşmez. Hz. Peygamber'in günlük konuşmalarında özellikle geleceğe dair bir şey söylediğinde inşallah sözünü kullandığına dair birçok rivayet bulunmaktadır.⁷⁸ Bu rivayetlerden birinde inşallah demediği için Hz. Süleyman'ın doğmasını beklediği onlarca evlat yerine sadece sakat bir evladının dünyaya geldiğinden bahsedilmektedir.⁷⁹ el-Kehf sûresi 23 ve 24. âyetlerinde de ifade edilen “... لَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ” “İnşallah demedikçe gelecek ile ilgili plan yapılmaması” vurgusunun hadislerle de desteklenmiş olması, son zamanlarda yaygınlaşmakta olan alemin işleyişine müdahale etmeyen Tanrı anlayışına dayalı “deizm” inancının⁸⁰ İslâm inancıyla bağdaşmayacağını da açıkça ortaya koymaktadır.

Allah lafzının kültürümüzde bazen şaşkınlık ve hayret ifadesi olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin, şaşkınlık yaşayan ya da canı sıkılan bir kişi “*Allah Allah!*” diyerek bu duygusunu ifade etmektedir.⁸¹

Anadolu'daki bu kullanımın benzeri Hz. Ömer ile Uyeyne b. Hısn arasında geçen aşağıdaki diyalogda görülmektedir.

أَنَّ عُبَيْدَةَ بْنَ حِصْنٍ قَالَ لِعُمَرَ وَرَأَاهُ يُقْبِلُ بَعْضَ وَلَدِهِ، فَقَالَ: أَتُقْبِلُ وَأَنْتَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ؟ لَوْ كُنْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا قَبَّلْتُ لِي وَلَدًا، فَقَالَ عُمَرُ: «اللَّهُ اللَّهُ؟» حَتَّى اسْتَحْلَفَهُ ثَلَاثًا، فَقَالَ عُمَرُ: فَمَا أَصْنَعُ إِنْ كَانَ اللَّهُ نَزَعَ الرَّحْمَةَ مِنْ قَلْبِكَ، إِنْ اللَّهَ إِنَّمَا يَرْحَمُ مِنْ عِبَادِهِ الرَّحْمَاءَ

Uyeyne b. Hısn, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde bir gün çocuğunu öptüğünü görür ve kendisine; “(Koskoca) Halife çocuğunu öper mi? Ben halife olsam çocuğumu öpmezdim” der. Bu söz karşısında şaşırان ve “*Allah Allah!*” diyerek şaşkınlığını belirten Hz. Ömer; (önce bu söylediğinin gerçek olup olmadığını anlamak için) üç defa yemin etmesini istedi ve akabinde “Allah senin kalbindeki merhameti almışsa ben ne

de la tradition musulmane (el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 3/220-221, “شاء” maddesi.

⁷⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tevhîd”, 31 (No. 7036); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 335, 337, 338, 340 (198-199).

⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 23 (No. 2664); “Nikah”, 118 (No. 4944); “Keffâratü’l-Eymân”, 9 (No. 6341).

⁸⁰ Mustafa Bozkurt - Mehmet Kuyucu, “Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (31 Aralık 2020), 441-469.

⁸¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1988), 563.

yapabilirim. Muhakkak ki Allah kullarından merhametli olanlara merhamet eder”⁸² dedi. Bu rivayette yer alan Hz. Ömer’in şaşırma ifadesi olarak “Allah Allah!” demesi bugün dilimizde kullandığımız aynı ifadenin anlam olarak da tam karşılığıdır. Hz. Ömer’in çocuğunu öpmesi karşısında gösterilen şaşkınlık ve tepkinin benzerinin Hz. Peygamber için de gösterildiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁸³

Allah’ı tanıma ve bilme hususunda en fazla merak edilenlerden biri de Allah’ın yeri ve mekânı, O’nun nerede olduğu konusudur. İslâm inancına göre Allah kâinattaki, varlıklar alemindeki her şeyden üstün, yüce ve büyüktür. Şu halde insan zihninin canlandırabileceği herhangi bir mekanla sınırlandırılmaz. Ancak bunun yanında Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde Allah lafzı ile mekan ifade eden bazı kavramların birlikte kullanıldığı durumlara rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de “Beytullah-Allah’ın Evi” kavramıdır. Dilimizde ve kültürümüzde “Beytullah” denildiğinde akla ilk gelen Kâbe olduğu halde, “*Allah’ın evi*” denildiğinde daha çok cami ve mescitler anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Anadolu kültüründe “Allah’ın evi” denildiğinde genel olarak O’nun adının anıldığı ve O’na kulluk edilen mekanlar akla gelmektedir.

Kültürümüzde ayrıca insanın gönlü de “*Allah’ın evi*” olarak tanımlanmakta ve “Nazargâhı İlâhî” kavramı ile ifade edilmektedir. Türk Halk Şâiri Yunus Emre’nin “*Gönül Çalab’ın (Allah’ın) tahtı, gönüle Çalap bahdı (baktı)*”⁸⁴ mısraları da bu manayı teyit etmektedir.

1.1.2. Allah’a Güvenmek ve Sığınmak (Allah’ın Koruyup, Gözetmesi)

Anadolu kültüründe bazen Allah’a güvenmek ve sığınmak anlamında, bazen de O’nun koruyup gözetmesi için dua anlamında kullanılan ifadelerden biri de “*Allah’a*

⁸² Ma’mer b. Raşid, el-Câmi’, 11/299; Abdürrezzak, Musannef, 10/325. Hadis sahîh li-gayrihî olarak değerlendirilmiştir. Bu rivayette bahsi geçen olayın benzeri Hz. Peygamber ile ilgili olarak da anlatılmaktadır. Ancak o rivayetlerde konumuzla ilgili olan “الله الله” şeklindeki şaşırma ifadesi yer almadığından burada bahsedilmemiştir. İlgili rivayetler için bkz. Ebû Abdullah b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fazâilu’s-Şahâbe*, thk. Vasiyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1983), 2/769; Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 3/186.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Fazâilu’s-Şahâbe*, 2/769; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 3/186.

⁸⁴ Yûnus Emre, *Yûnus Emre Dîvân*, ed. Mustafa Tatçı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 250.

emanet ol, Allah'a ısmarladık” sözleridir.⁸⁵ Bu ifadeler günlük hayatta yer alan diyaloglarda sıkça kullanıldığı gibi birbirinden ayrılmak üzere olan kişilerin de vedalaşırken “Allah korusun, Allah esirgesin” anlamında duâ maksadı ile kullanmış oldukları cümleler arasındadır. Ancak bu asıl anlam yanında bazen mecazî olarak sağlam olmayan, zayıf, çürük kişi ya da nesneler için “Allah’ın koruması olmasa yaşaması, ayakta durması mümkün değil” anlamında da “Allah’a emanet” sözü kullanılabilmektedir.

Konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber’in kendisine veda ederken şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: وَدَّعَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَسْتَوْدِعُكَ اللَّهَ الَّذِي لَا تَضِيغُ وَدَائِعُهُ"

“Seni emanetlerini asla kaybetmeyen Allah'a emanet ediyorum.”⁸⁶

Yine Abdullah İbn Ömer’den nakledilen aşağıdaki rivayetlerde Hz. Peygamber’in bir müfrezeeye komutan tayin ettiğinde sefere çıkmak üzere olan komutanla veya herhangi bir yolculuğa çıkmak üzere olan kişiyle vedalaşırken nasıl dua ettiği anlatılmaktadır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اشْتَخَصَ السَّرَايَا يَقُولُ لِلشَّائِخِ: "أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ"

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ لِلرَّجُلِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا: أَنْ ادْنُ مِنِّي أُوَدِّعُكَ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُودِّعُنَا، فَيَقُولُ: «أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ دِينَكَ، وَأَمَانَتَكَ، وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ»

Yukarıdaki iki rivayette Hz. Peygamber’in vedalaşma duası şu şekildedir: “Dînini, emanetini (aileni, evini, ticaretini, malını vs.) ve işinin neticelerini (hangi gaye ve niyetlerle yolculuk ve sefere çıkıyorsan onun sonuçlarını) Allah’a emanet ediyorum.”⁸⁷

⁸⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 563; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Allah’a emanet ol (veya olun); Allah’a ısmarladık”.

⁸⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 24 (No. 2825). Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

⁸⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 24 (No. 2826); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395), “Deavât”, 46 (No. 3442); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 78 (No. 2600-2601).

Hadisin Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alan rivayetinde Hz. Peygamber'in vedalaşmak üzere olduğu kişiye bu duâda bulunduğu esnada elini tuttuğu ve o kişi elini bırakıncaya kadar da elini bırakmadığı ifade edilmektedir.

Yine Tirmizî'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiği başka bir rivayetinde yolculuğa çıkacak bir kişi Hz. Peygamber'e gelerek kendisinden duâ isteğinde bulunuyor ve Hz. Peygamber kendisine şöyle duâ ediyor:

عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أُرِيدُ سَفَرًا فَرَوِّدْنِي. قَالَ: «رَوِّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى»، قَالَ: رَوِّدْنِي، قَالَ: «وَعَفَرَ ذَنْبُكَ» قَالَ: رَوِّدْنِي بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، قَالَ: «وَيَسِّرْ لَكَ الْخَيْرَ حَيْثُمَا كُنْتَ»

“Allah seni takvâ nimeti ile rızıklandırırsın, günahlarını bağışlasın ve nerede olursan ol bütün hayırlı işlerini kolaylaştırsın.”⁸⁸

Yukarıda zikredilen bütün bu hadislerden hareketle diyebiliriz ki, Anadolu'da vedalaşmalar esnasında kişilerin birbirlerine söyledikleri “Allah'a ısmarladık, Allah'a emanet ol” gibi sözler, bir yandan Allah'a iman, sevgi ve güvenin göstergesi olurken diğer yandan sözlerin kaynağı olma yönüyle Hz. Peygamber sevgisi ve O'nun sünnetine bağlılığı göstermektedir.

Anadolu'da çokça kullanılan sözlerden birisi de “maşallah, maşallahı var, Allah bağışlasın” ifadeleridir.⁸⁹ Anadolu'da beğenilen bir çocuk, güzelliği karşısında hayran kalınan bir kişi, bir canlı veya bir nesne, birinin iyi bir durumu, davranışı, hareketi, takdir edilen bir başarı karşısında, “*maşallah*” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade kullanılmadan yapılan övgü dolu sözlerin muhataba zarar vereceği ya da nazarının degeceği inancı da kültürümüzde son derece yaygındır. Bu nedenle, beğendiği bir şey karşısında *maşallah* ifadesini kullanmayanlara muhatabı ya da çevresindekiler tarafından *maşallah* demesi hatırlatılır.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber;

عَنْ أَنَسٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ رَأَى شَيْئًا يَعْجَبُهُ فَقَالَ: مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ لَمْ يَضُرَّهُ

⁸⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Deavât”, 46 (No. 3444).

⁸⁹ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 962.

“Her kim beğendiği bir şey görürse ‘Mâşâallahü lâ kuvvete illâ billâh’ desin, (bu sayede) ona zarar vermemiş olur”⁹⁰ buyurmuştur.

Bu hadis metni de kültürümüzde ve dilimizde en çok kullanılan kelimelerden biri olan maşallah ifadesinin kaynağının bu ve benzer rivayetler olduğunu ortaya koymakta, ayrıca Müslüman Anadolu halkının sünnete bağlılığını göstermektedir.

1.1.3. Her Şey Allah’tandır

Anadolu kültüründe Allah’a imanın en önemli tezahürlerinden birisi de Allah’a ve Allah’tan gelene karşı olan kusursuz teslimiyettir. “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Sana gelen kötülük ise nefsindendir”⁹¹ meâlindeki âyette ifade edildiği üzere İslâm inancına göre her şey Allah’tan olmakla birlikte kötülük O’na nispet edilmez.⁹² İşte bu inancın bir tezahürü olarak güzel söz ve temennilerin insana Allah tarafından söyletildiği anlamında “Söyleyene değil söyletene bak”⁹³ ifadesinin günlük hayatta sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu konunun kader inancıyla da bağlantılı olması nedeniyle tafsilatlı konu başlıkları ve örnekler kader başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

Ancak bu konuda meşhur mutasavvıf Yahyâ b. Muâz’dan⁹⁴ nakledilen şu sözü günümüzdeki kullanıma benzerliği bakımından nakletmekte yarar görmekteyiz.

سمعت يحيى بن معاذ الرازي يقول: علم القوم في أربعة أشياء يرون كل شيء من الله، ثم يرجعون مع كل شيء إلى الله، فيطلبون كل شيء من الله، ويردون كل شيء إلى الله.

⁹⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988), 13/506; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 6/213.

⁹¹ en-Nisâ 4/79.

⁹² Sinan Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader Ve Kısmet İnancı* (Balgat, Ankara: Divan Kitap, 2012), 57.

⁹³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 415.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 13/15; Salih Çift, “Yahyâ b. Muâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/257-258.

“İnsanların ilmi dört şeydedir: Her şeyin sebebi olarak Allah’ı görürler, sonra her şeyle Allah’a dönerler, her şeyi Allah’tan isterler ve her şeyi Allah’a döndürürler.”⁹⁵

1.1.4. Allah’ı Sevmek

Allah sevgisi, Anadolu kültüründe ve bilhassa kültürümüze önemli oranda tesir etmiş olan tasavvuf geleneğinde Yaratıcıyı sevmek, muhabbetullah, ilâhî aşk gibi kavramlarla öne çıkmakta ve Allah sevgisi diğer bütün sevgilerin önünde tutulmaktadır. Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olan şu mısralar Anadolu kültüründeki Allah sevgisinin âdeta özeti gibidir;

Ey Allâhım beni senden ayırma
Beni senin dîdârından ayırma
Seni sevmek benim dînim îmânım
İlâhî dîni îmandan ayırma⁹⁶

Kur’an’ın Allah sevgisi ile ilgili mesajı ise şöyledir;

“Bazı insanlar Allah’ın dışında Allah’a denk tuttıkları başkalarını tanrı edinirler de Allah’ı sever gibi onları severler. İnananların Allah’a olan sevgisi ise bundan çok daha fazladır...”⁹⁷

“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...”⁹⁸

De ki: “Şayet babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elde ettiğiniz mallar, zarara uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşunuza giden evler; sizin için Allah’tan, Resulünden ve O’nun yolunda cihattan daha sevimli olursa, Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayet erdirmez.”⁹⁹

⁹⁵ Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 2003, 2/30.

⁹⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Dîvanı* (Tercüman Yayınları) (Erişim 06 Eylül 2022), 67.

⁹⁷ el-Bakara 2/165.

⁹⁸ Âl-i İmran 3/31.

⁹⁹ et-Tevbe 9/24.

Konuyla ilgili Enes b. Mâlik'ten nakledilen aşağıdaki rivayette de Allah sevgisi şu şekilde anlatılmaktadır;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَعَدَدْتَ لَهَا؟" قَالَ: حُبُّ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. قَالَ "أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ" قَالَ أَنَسٌ: فَمَا فَرَحْنَا بَعْدَ الْإِسْلَامِ، فَرَحًا أَشَدَّ مِنْ قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ "فَإِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ" قَالَ أَنَسٌ: فَأَنَا أَحْبَبْتُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ. فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ. وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِأَعْمَالِهِمْ

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber'in huzuruna gelen bir bedevî; "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorar. Hz. Peygamber (bedevîye) "Onun için ne hazırladın? der. (Bedevî) "Allah ve Resul'ünün sevgisini" cevabını verir. Hz. Peygamber (bu güzel cevap karşısında memnuniyetini ifade ederek): "Sen sevdiğinle birliktesin" buyurmuştur.¹⁰⁰

Bu hadisin bir rivayetinde Enes b. Malik'in: "Biz Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in "(Cennet'te) sevdiğinle birlikte olacaksın" sözünden duyduğumuz sevinç kadar hiçbir şeye sevinmedik' dediği, aynı rivayetin devamında "Ben de Allah'ı ve Resulünü seviyorum. Ayrıca Ebû Bekir ve Ömer'i de seviyorum. Onlar kadar (güzel ve fazla) amelim olmasa da onlarla birlikte olmayı arzu ediyorum" dediği nakledilmektedir.¹⁰¹

Yukarıda Eşrefoğlu Rûmî'ye ait mısralardaki sevgi sözleri kültürümüzde yer alan Allah sevgisinin kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunu göstermesi yanında Allah'ı sevmenin imanın temel esaslarından biri olduğu da anlaşılmaktadır. Anadolu kültürünün önemli bir parçası olan Klasik Türk Edebiyatı'nda yer alan Tevhîd, İlâhî, Münâcaat gibi türler de Allah'a olan sevgi ve bağlılığın birer ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰²

Sevginin bir göstergesi de sevdiğinin sevdiklerini sevmek ve sevmediklerini sevmemektir.

Ebû Ümâme'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - أَنَّهُ قَالَ: "مَنْ أَحَبَّ اللَّهَ، وَأَبْغَضَ اللَّهَ، وَأَعْطَى اللَّهَ، وَمَنْعَ اللَّهَ، فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ"

¹⁰⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr ve Sıla", 161-164 (2639).

¹⁰¹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr ve Sıla", 163 (No. 2639).

¹⁰² Çelik vd., "Diller O'nu Söyler", 197.

“Bir kimse Allah (rızası) için sever, Allah (rızası) için öfkelenir, Allah (rızası) için infakta bulunur ve Allah (rızası) için (kötülüğe) engel olursa imanını olgunlaştırmış, kemale erdirmiştir.”¹⁰³

İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinin menfaat ve çıkar ilişkisi şeklinde olmaması, insana insan olduğu için değer verilmesi, özellikle aile ve akraba ilişkileri başta olmak üzere, dostluk ve arkadaşlık bağlarının, özellikle Müslümanlar arasındaki din kardeşliğinin içten, samimi ve karşılıksız olması Anadolu’da en çok değer verilen konulardandır. Yunus Emre’ye atfedilen ve Anadolu’da çokça kullanılan “Yaratılanı severim yaratandan ötürü” sözü de¹⁰⁴ sadece insanların değil canlı cansız bütün mahlûkatın sevgisinin kaynağının Allah sevgisi olduğunu ifade etmektedir.

Yine Ebû Zer’den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عن أبي ذر قال: قال رسول الله - ﷺ -: "أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ: الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبَغْضُ فِي اللَّهِ"

“En faziletli amel, Allah (rızası) için sevmek ve Allah (rızası) için öfke (nefret) duygusu hissetmektir.”¹⁰⁵

Anadolu’da özellikle samimi arkadaş ve dostların sıklıkla kullandıkları “seni Allah için seviyorum” şeklindeki ifadelerin âdeta birebir karşılığı olan bu hadisler, sevgi kültürümüzün temelindeki İslâmî motifleri ve sünnetin etkisini net bir biçimde göstermektedir.

1.1.5. Allah’tan Korkmak

Allah’a imanın tezahürlerinden biri de kişinin dünya hayatındaki yaşantısını Allah korkusu ile şekillendirmesi, bu sayede iyiliklere meyledip kötülüklerden kendisini alıkoymasını olarak belirtilebilir. “Allah’tan kork, Allah’tan korkmaz mısın, Allah’tan korkmaz, kuldan utanmaz” gibi sözlerin çok yaygın olarak kullanıldığı Anadolu kültüründe Allah korkusu önemli bir yer tutmaktadır. “Hikmetin başı Allah korkusudur”

¹⁰³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 16 (No. 4681).

¹⁰⁴ “Yaratılanı Severiz, Yaratandan Ötürü”, *Diyanet Haber* (Erişim 23 Temmuz 2023); “Yaratılanı sevmek Yaratandan dolayı – İktibas Dergisi” (Erişim 23 Temmuz 2023).

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 3 (No. 4599).

mealinde Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakledilen aşağıdaki hadis metni¹⁰⁶, Anadolu'da oldukça yaygın olarak bilinmektedir. Bu hadisin yazılı olduğu levhaları cami, mescit, ev ve iş yerlerinin duvarlarında çokça görmek mümkündür.

عن ابن مسعود قال قال رسول الله ﷺ رأس الحكمة مخافة الله عز وجل

Bu hadisten, doğru bilgi ve faydalı iş anlamına gelen hikmete¹⁰⁷ ulaşmanın, Allah korkusu, Allah sevgisi, Allah'a tam bir iman ve gönülden bağlılık ile mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Anadolu'da Allah korkusu olmayan kişinin her türlü kötülüğü yapabileceği ve sakınılması gerektiğini ifade etmek için kullanılan “Kork Allah'tan korkmayandan” atasözü¹⁰⁸ de herkesçe bilinmektedir. Bu atasözü de bazı kaynaklarda lafzen sahih olmamakla birlikte manası sahih olan hadis olarak rivayet edilmektedir. Aliyyü'l-Kârî de bu rivayetin manası itibariyle sahih hadis olduğu görüşündedir.¹⁰⁹

1.2. Meleklerle İmanın Tezahürleri

Anadolu'da sakinlik, iyilik, güzellik gibi vasıfları olan kimselere “melek gibi, melek gibi bir adam”¹¹⁰ deyimleri kullanılmaktadır. Tek başına bu deyimler bile Anadolu kültüründe melekler hakkında bazı bilgilere sahip olunduğunun göstergesidir. Zira İslâm literatürüne göre melekler; Allah'ın emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmekte olan iyi nitelikteki ruhanî varlıklardır.¹¹¹ Anadolu'da melek inancının tezahürlerinden birkaçını şu şekilde sıralamamız mümkündür.

¹⁰⁶Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 2003, 2/202. Hadis zayıf olarak değerlendirilmektedir. Aynı yerde hadisin İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilen bir rivayeti de bulunmaktadır.

¹⁰⁷ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/505.

¹⁰⁸Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994), 13.

¹⁰⁹Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985), 669; İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs an meştehera alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2000), II/331.

¹¹⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 286; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Melek gibi”.

¹¹¹ Ali Erbaş, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/37-39.

1.2.1. Mânevî ve Ruhanî Varlıklara İnanma

Kur'an ve hadis kaynaklarına göre Melekler, çeşitli şekillere girebilen¹¹² ruhanî¹¹³ ve nûrânî¹¹⁴ varlıklardır. Daima Allah'ın emirlerine itaat eder¹¹⁵ ve sürekli O'na ibadetle meşgul olurlar.¹¹⁶ Allah'ın emirleri dışına asla çıkamazlar.¹¹⁷ Meleklerin kanatları vardır¹¹⁸, erkeklik ya da dişilik özellikleri ise yoktur.¹¹⁹ İnsanlar gibi yiyip içmezler¹²⁰, uyumazlar, bedenî ve nefsanî arzular taşımazlar.¹²¹ Cürcânî'nin et-Ta'rîfât adlı meşhur eserinde melekler; "Farklı şekil ve suretlere girme kabiliyeti olan, nurdan yaratılmış latif varlıklardır" şeklinde tarif edilmektedir.¹²² Meleklerle iman, İslâm'ın ana esaslarından biridir.¹²³ Allah'ın varlığını kabul etmeyen ateizm vb. düşünceler dışında meleklerin mahiyetleri hakkında bazı farklı fikirler olsa da varlığını kabul etmeyen görüşlere pek fazla rastlanmamaktadır.¹²⁴

İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik vd. ilâhî dinlerin tamamında Allah ile Peygamberler arasında ilâhî mesajları taşıyan, elçilik, koruyuculuk vb. görevleri bulunan meleklerle ilgili birbirine yakın inanışlar bulunmaktadır. Ancak, mesela Hristiyan inancında Kur'an'da vahiy meleği olarak ifade edilen Melek Cebrâîl gibi

¹¹² Meryem 19/16-17; Hûd 11/69-73.

¹¹³ Erbaş, "Melek", 29/37.

¹¹⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zühd", 60 (2996).

¹¹⁵ Meryem 19/64

¹¹⁶ el-A'râf 7/206; er-Ra'd 13/13; en-Nahl 16/49-50; el-Enbiya 21/20; et-Tahrîm 66/6

¹¹⁷ et-Tahrîm 66/6; en-Nahl 16/50.

¹¹⁸ el-Fâtır 35/1.

¹¹⁹ es-Sâffât 37/149-156; ez-Zuhruf 43/19.

¹²⁰ Hûd 11/69-70.

¹²¹ M. Sait Özervarlı, "Melek (İslâm İnancında Melek)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/41; Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'ân ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 37.

¹²² Ali b. Muhammed b. Ali el-Curcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazile, ts.), 193.

¹²³ el-Bakara 2/177, 285; el-Nisâ 4/136; Erbaş, "Melek", 29/37.

¹²⁴ Çolak, "Melek İnancının Kur'ân ve Hadis Temelleri", 37.

sadece vahiyle görevli bir melek inancı yoktur.¹²⁵ Bunun yanında bâtil kabul edilen dinler de dahil olmak üzere dinlerin neredeyse tamamında insanların ilah ya da ruhlarla irtibatını sağlayan melek veya benzer özelliklere sahip, güç ve kuvvet bakımından ilahlardan daha alt seviyede olan ruhanî birtakım varlıklara inanılmaktadır.¹²⁶

Anadolu kültüründe melekler nurdan yaratılmış, günah işlemeyen varlıklar olarak ve daima iyiliğin timsali olarak görülür. Bu yüzden toplumda günahsız olmaları sebebiyle küçük çocuklar meleklerle benzetilirken, terbiyeli, uysal, sessiz, sakin, iyilik timsali ve güzel kimselere de “melek gibi, melek gibi insan (adam)” türünden ifadeler kullanılır.¹²⁷ Bazı farklı inanışlar olmakla birlikte genellikle melekler iyilik ve güzelliğin misali olarak görülmektedir¹²⁸.

Hiz. ÂiŖe'den rivayet edilen bir hadiste, Hiz. Peygamber Ŗ yle buyurmaktadır;
عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "خَلَقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ. وَخُلِقَ الْجَانُ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ. وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وَصَفَ لَكُمْ"

“Melekler nurdan yaratılmıştır. Cin taifesi alevli ateşten yaratılmıştır. Âdem ise size (Kur'an'da) anlatıldığı şekilde (balçıktan) yaratılmıştır.”¹²⁹

1.2.2. Hayatının Kontrol Altında Olduğuna İnanma

Anadolu kültüründe insanın her eylem ve söyleminin melekler tarafından kayda geçirildiğine¹³⁰ inanılır. Bu inanca sahip olan insanlar bir yandan hareketlerini kontrol altına alma, kötülüklerden uzak durma alışkanlığını kazanırken diğer yandan özellikle yalnızlık korkusu yaşayan insanlar yalnız olmadıkları, her an yanlarında olan, onu koruyup kollayan varlıklar olduğu düşüncesine de sahip olurlar. Böylelikle melek

¹²⁵ Erbaş, “Melek”, 29/39.

¹²⁶ Erbaş, “Melek”, 29/37.

¹²⁷Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 286.

¹²⁸ Yahudilikte melekler, ceza, lütuf, kötülük ve hizmet melekleri gibi gruplara ayrılmaktadır. Hristiyanlıkta Yeni Ahid’de Yahudiliktekine benzer iyi melek, kötü melek inancı bulunmaktadır. Yine Hititlere ait bazı metinlerinde, ana tanrıçaya elçilik yapan iyilik ve kötülük meleklerinin bulunduğu dair bilgiler vardır. Bkz. Erbaş, “Melek”, 29/37-39.

¹²⁹Muslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zühd", 60.

¹³⁰ Kâf 50/17-18; el-İnfītâr 82/10-12.

inancına sahip bir insan yalnız kaldığı bir ortamda bile kötülükten uzak kalmaya gayret eder, yalnızlık korkusu olan bir kimse de bu korkusundan kurtulmuş olur. Bu düşünce İslâm inancından kaynaklanmakta olup âyet ve hadislerle teyit edilmektedir.

Bazı rivayetler Meleklerin insanlar üzerindeki kontrol ve etkisinin daha ana rahmine düştüğü andan itibaren başladığını göstermektedir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (وَكَّلَ اللَّهُ بِالرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ نُطْفَةٍ، أَيُّ رَبِّ عِلْقَةٍ، أَيُّ رَبِّ مُضْغَةٍ، فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَقْضِيَ خَلْقَهَا، قَالَ: أَيُّ رَبِّ، ذَكَرٌ أَمْ أُنْثَى، أَشَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، فَمَا الرِّزْقُ، فَمَا الْأَجَلُ، فَيُكْتَبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ)

“Allah annenin rahmine bir melek görevlendirir. Melek, ‘Ey Rabbim, yumurta döllendi (zigot/nutfe)’, ‘Ey Rabbim, zigot embriyo’ya dönüştü’, ‘Ey Rabbim, embriyo bir çiğnem et parçası oldu’ der. Allah o bir çiğnem et parçasından insanı yaratmayı takdir ettiğinde, ‘Ey Rabbim erkek mi, kız mı, iyi mi, kötü mü olsun, rızkı ve eceli ne kadar olsun’ diye sorar ve bunların hepsi bebek daha annenin karnında iken yazılır.”¹³¹

Ebû Davud’un naklettiği bir hadiste Ebû Hüreyre Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ - قَالَ: "مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ، وَحَقَّتْ لَهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ"

“Bir topluluk Allah’ın mescitlerinden birinde Allah’ın Kitabını okumak ve birlikte onu anlamaya çalışmak üzere toplanırlarsa, üzerlerine rahmet ve sekîne iner ve melekler etraflarını kuşatır ve Allah onları kendisiyle beraber olanlar arasında anar.”¹³² Hadisin Müslim’in *Sahîh*’inde Ebu Hüreyre’den nakledilen daha uzun bir rivayeti yer almaktadır.¹³³

Yine Ebû Hüreyre’den nakledilen, meleklerin gece-gündüz insanları takip ederek onların amellerine şahitlik ettiği belirtilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

¹³¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Kader”, (No. 6222).

¹³² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 347 (No. 1455).

¹³³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zikir”, 38 (2699).

عن أبي هريرة: أن رسول الله ﷺ قَالَ: (يَتَعَقَّبُونَ فِيكُمْ: مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَخْرُجُ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يَصَلُّونَ، وَاتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يَصَلُّونَ)

“Gece ve gündüzün görevli melekleri aranızda (dolaşır ve) sizi takip ederler. Meleklerin insanlarla buluşma vakti sabah ve ikindi namazı vaktidir. Akşam olduğunda ise semaya çıkarlar. Yüce Allah, kullarının durumunu kendisi en iyi şekilde bildiği halde meleklerle: ‘Kullarımı ne halde bıraktınız?’ diye sorar. Melekler: ‘Onlar yanlarından ayrıldığımızda namaz kılıyorlardı. Tekrar yanlarına geldiğimizde yine namaz kılıyorlardı’ derler.”¹³⁴

1.2.3. Ölümünden Sonra Sorgulanacağına İnanma

Anadolu’da Münker-Nekir isimli melekler de en çok bilinen meleklerdendir. Kültürümüzde “Sorgu melekleri” olarak da bilinen bu meleklerin, ölen bir kimse kabre konulduğunda onun yanına gelerek kendisine birtakım sorular sorduğuna inanılır. Ölen kişinin kabri, sorgu meleklerinin sorularına verdiği cevaba göre ya “cennet bahçelerinden bir bahçe” ya da “cehennem çukurlarından bir çukur” olmaktadır. Dolayısıyla Münker-Nekir meleklerinin bu sorularına uygun ve doğru cevaplar verebilmek için ölmenden önce hazırlanmak, dünya hayatında doğru davranışlar ve güzel ameller yapmak gerektiği kabul edilir. Ayrıca küçük yaştaki çocuklara daha ilk dinî bilgileri arasında Münker ve Nekir meleklerinin soracağına inanılan “Rabbin kim? Dînin ne? Peygamberin kim? vb.” sorular ile bu sorulara verilecek cevaplar öğretilir. Anadolu’da ve kültürümüzde yaygın olarak bilinen bu inanış neredeyse birebir Hz. Peygamber’in hadislerine dayanmaktadır. Zira Berâ b. Âzib’ten nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عن البراء بن عازب، قال: خرجنا مع رسول الله ﷺ - في جنازة رجلٍ من الأنصار، فانتهينا إلى القبر ولمَّا يَلْحَدُ، فجلس رسول الله ﷺ - وجلسنا حوله، كأنما على رؤوسنا الطير، وفي يده عودٌ يَنْكُثُ به في الأرض، فرفع رأسه، فقال: "استعِذُوا بالله من عذابِ القبر" مرَّتين أو ثلاثاً، زاد في حديث جرير ها هنا: وقال: "وأنه لَيَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِهِمْ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ، حينَ يقالُ له: يا هذا، من ربك وما دينك ومن نبيك؟ - قال هنا: - ويأتيه ملكان فيجلسانه فيقولان له:

¹³⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Mevâkîtü's-Salât", 15 (No. 530); "Bed'ü'l-halk", 6 (No. 3051); "Tevhid", 23 (No. 6992).

مَنْ رَبِّكَ؟ فيقول: رَبِّي الله، فيقولان له: ما دينُك؟ فيقول: ديني الإسلام، فيقولان له: ما هذا الرجل الذي بُعِثَ فيكم؟ فيقول: هو رسولُ الله -ﷺ-، فيقولان: وما يُدريك؟ فيقول: قرأتُ كتابَ الله، فأمنتُ به، وصدقتُ...

Berâ b. Âzib diyor ki; “Bir gün Hz. Peygamberle birlikte Ensar’dan bir adamın cenazesinde bulunduk. Kabristana vardığımızda henüz mezar yapılmamıştı. Hz. Peygamber orada oturdu biz de sanki başlarımızın üzerinde bir kuş varmış gibi sükunetle etrafına oturduk. Hz. Peygamber elindeki bir değnek ile yeri karıştırıyordu. Sonra başını kaldırdı ve iki veya üç kez şöyle buyurdu: “Kabir azabından Allah’a sığınırım.” Cerîr rivayetinde Hz. Peygamber’in şu şekilde sözüne devam ettiği nakledilmektedir. “Şüphesiz mevta (defin işlemi biter bitmez) kendisine; ‘Ey filan, Rabbin kimdir? Dînin nedir? Peygamberin kimdir?’ diye sorulmaya başlandığı esnada (mezarlıktan) geri dönenlerin ayak seslerini işitir.” Hadisin başka bir rivayetinde iki meleğin gelerek kendisini oturtacakları ve bu soruları kendisine soracakları ifade edilerek Rabbin kimdir? sorusuna mevtânın Rabbim Allah’tır, Dînin nedir? sorusuna Dînim İslâm’dır, diyeceği, içinizde gönderilen bu adam kimdir? denildiğinde, O, Allah’ın Resulüdür, cevabını vereceği, Onu sana bildiren nedir? diye sorulduğunda ise Allah’ın kitabını okudum, ona inandım ve onu tasdik ettim şeklinde cevap vereceği nakledilmektedir...”¹³⁵

Aynı râvînin Tirmizî’nin *Sünen*’inde nakledilen başka bir rivayetinde de Hz. Peygamber’in kabirde bu suallerin sorulacağını ifade ettiği belirtilmiştir.¹³⁶

Görüldüğü üzere bu ve benzeri hadislerde yer alan Hz. Peygamber’in öğretileri ile kültürümüzdeki inanış tam olarak örtüşmektedir. Dolayısıyla Anadolu’daki bu uygulama sünnet kaynaklıdır. Bu inanışla irtibatlı olarak Anadolu’da yaygın bir uygulama bulunmaktadır. Anadolu’da defin işlemi tamamlandıktan ve defne iştirak edenler dağıldıktan hemen sonra imam veya dinî konularda bilgi sahibi bir şahıs kabrin başında kalarak mevtaya yardımcı olmak üzere bu soruları ve cevaplarını hatırlatır. Bu şekilde yapılan uygulamaya “Telkin” adı verilir. Bu uygulama hakkında bazı zayıf

¹³⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 27 (No. 4753).

¹³⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tefsir”, 15 (No. 3120).

rivayetler bulunmakla birlikte¹³⁷ sahih kaynaklarda nakledilen bir rivayete rastlanmamıştır.¹³⁸

1.2.4. İçinde Köpek ve Resim Bulunan Eve Melek Girmeyeceği İnancı

Anadolu’da köpek, canlı resmi ve heykeli çan, çingirak vb. bulunan evlere, çalgılı eğlence yerlerine melek girmeyeceğine inanılır. Nitekim bu konuda Hz. Aişe, Hz. Ali ve Ebu Talha vasıtası ile Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerde, “içinde köpek ve suret (canlı resmi) bulunan eve meleklerin girmeyeceği” ifade edilmektedir.

سَمِعْتُ أَبَا طَلْحَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ تَمَثَّلُ)

Sahabeden Ebû Talha Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini işitmiştir: “İçinde köpek ve suret (canlı resmi) bulunan eve melekler girmez.”¹³⁹

Bu hadiste bahsi geçen melekler vahiy meleği Cebrail ile rahmet ve bereket melekleridir. Zira kirâmen kâtibîn olarak da bilinen hafaza melekleri ayırım yapmaksızın her eve girerler ve insanların iyi ve kötü hallerini kaydederler.¹⁴⁰

Ebu Hüreyre’den nakledilen bir başka hadis de şu şekildedir:

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله ﷺ: "لا تصحب الملائكة رُفْقَةً فِيهَا كَلْبٌ أَوْ جَرَسٌ

“İçinde köpek ve çan (çingirak, müzik aleti) bulunan yerdeki insanlara melekler eşlik etmez”¹⁴¹

¹³⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'yyi'l-kebîr*, thk. Ebû 'Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub (Mısır: Müessesetü Kurtubâ, 1995), 2/270.

¹³⁸ Ebû Muhammed Bedreddin Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1420), 6/35.

¹³⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Bed'ü'l-halk", 7 (No. 3053-3054); "Megâzî", 9 (No. 3780); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Libas", 83-87 (2106); Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Libas", 44 (No. 3649); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Edeb", 44 (No. 2704). Hadisin İbn Mâce ve Tirmizî'de yer alan rivayetleri Sahih olarak değerlendirilmiştir. Bu hadisin Ebû Talha'dan başka Hz. Ali, Hz. Aişe vd. ravilerden nakledilen, muhteva bakımından benzer rivayetleri başta Kütüb-ü Sitte olmak üzere birçok hadis kaynağında yer almaktadır.

¹⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1972), 14/84.

¹⁴¹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Libâs", 103 (2113); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Cihad", 49 (No. 2555); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Cihâd", 25 (No. 1703).

Görüldüğü üzere Anadolu'daki bu inanışın dayanağı da Hz. Peygamber'in hadisleridir.

1.2.5. Soğan ve Sarımsak Kokusunun Melekleri Rahatsız Edeceğine İnanma

Anadolu'da soğan ve sarımsak kokusunun melekleri rahatsız ettiği konusu yaygın olarak bilinmektedir. Bu yüzden soğan ve sarımsak yiyen kimselerin bu vaziyette mescide girmemesi ve insanları rahatsız etmemesi gerektiği, namaz kılacağı zaman da Kirâmen Kâtibîn meleklerini rahatsız etmemek için ağzını yıkayarak ve dişlerini temizleyerek kılması gerektiği hemen herkesçe bilinen bir husustur.

Anadolu kültüründe yer edinmiş olan bu bilgi doğrudan Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Nitekim Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah ve Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen birçok hadiste Hz. Peygamber'in kuru ve yeşil soğan, sarımsak vb. çiğ olarak yenildiğinde ağızda başkalarını rahatsız edici bir koku bırakan yiyecekleri yemediği, bu tür yiyecekleri yiyen ve kendisinde bunların kokusu bulunan kimselerin de mescide gelmelerine müsaade etmediği rivayet edilmektedir.¹⁴² Bu rivayetlerden biri şu şekildedir;

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ ؛ قَالَ: "مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ، الْبُقْلَةِ، الثُّومِ (وَقَالَ مَرَّةً: مَنْ أَكَلَ الْبَصَلَ وَالثُّومَ وَالْكَرَّاثَ) فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا. فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَتَأَذَّى مِمَّا يَتَأَذَّى مِنْهُ بَنُو آدَمَ"

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim kuru ve yeşil soğan ya da sarımsak yerse (bunların kokusu ağzında iken) mescidimize gelmesin. Zira ademoğlunun (insanların) rahatsız olduğu şeylerden melekler de rahatsızlık duyar."¹⁴³

¹⁴² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Salât", 68-77 (561-566).

¹⁴³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Salât", 74 (564).

1.2.6. Melek İsimlerinin Çocuklara Ad Olarak Verilmesi

Meleklerle ilgili kültürümüze yansıyan bir diğer konu ise meleklerin isimlerinin çocuklara ad olarak verilmesidir. Başta Melek ismi olmak üzere, dört büyük melek olarak da adlandırılan meleklerden Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil'in isimleri Anadolu'da yaygın olarak çocuklara isim olarak kullanılmaktadır. Buradan çıkarılabilecek en önemli hususlardan birincisi Meleklerle duyulan saygı ve sevgi ile onlara verilen değerdir. Zira insanlar en kıymetli varlıkları olan çocuklarına değer verdikleri, sevdikleri ve beğendikleri kişi ya da varlıkların isimlerini vermek isterler. İkinci bir önemli husus ise meleklerin dişilik ve erkeklik özellikleri olmadığı halde diğer dinlerde melek kavramı genellikle dişi ile özdeşleştirilmekte ve böyle tasvir edilmektedir. Ancak Anadolu'da Melek ismi kız çocukları için kullanılmakla birlikte Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil isimleri erkek çocuklarına isim olarak verilmektedir. Bu davranışın bilinçli bir seçim olduğu ve Anadolu kültüründe meleklerin hem kadın hem de erkek ismi olarak kullanılması suretiyle dinî hükümlere aykırı hareket etmekten kaçındıkları söylenebilir. Bunun yanında ölüm meleği Azrâil isminin ad olarak kullanılmaması ise dikkat çekicidir.

Anadolu kültüründe meleklerle değer verme anlamı taşıyan bu davranış, meleklerle iman ve meleklerle olan sevginin bir tezahürü olarak görülmelidir. Melek isimlerinin erkek ve kız çocuklarına verilerek cinsiyet ayrımı gözetilmemesi ise Kur'an'da yer alan meleklerin erkeklik ve dişilik özelliklerinin olmaması ile ilgili ayetlerin ruhuna uygun şekilde hareket edildiğini göstermektedir¹⁴⁴.

1.3. Kitap İncanın Tezahürleri

Anadolu'da kitap, kutsal kitap, Mushaf denildiğinde genellikle akla gelen İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm'dir. Ancak çoğu kişi kutsal kitabın sadece Kur'an-ı Kerîm'den ibaret olmadığını, Allah'ın başka peygamberlerine gönderdiği kitapların da olduğunu bilir. Kur'an-ı Kerîm dışında Hz. İsa'ya gönderilen İncil ile Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat daha çok bilinmekle birlikte bilhassa ortaokul ve lise düzeyinde eğitim görmüş olup Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi okumuş olanların birçoğu Hz. Dâvud'a gönderilen Zebur'u da kutsal kitaplar arasında sayabilir.

¹⁴⁴ es-Sâffât 37/149-150; ez-Zuhruf 43/19; Özervarlı, "Melek", 29/40.

Kitabın kutsallığı Anadolu’da halk arasında yemin ifadesi olarak kullanılması ile de öne çıkmaktadır. “Kur’an çarpsın, Ekmek Kur’an çarpsın” türünden ifadeler Anadolu’da birtakım insanların sözüne güven katmak için kullandıkları argo veya halk ağzı diye adlandırılabilir türden sözlerdir.¹⁴⁵ Dînin aslında bu tür yeminler yer almamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın gerek kendi zâtına (vallâhi, billâhi, tallâhi) gerekse yarattığı mahlukata yemin ettiği vakidir. Ancak İslâm âlimlerinin görüşüne göre yaratılanlar üzerine yemin etmek yalnızca Allah’a mahsustur. Kulların Allah’ın dışındaki mahlukat üzerine yemin etmeleri doğru bulunmamaktadır.¹⁴⁶ Ancak Anadolu insanının belki de din hakkında en az bilgi sahibi olanları tarafından bilinçsizce yapılan bu yanlış kullanıma rağmen bu ifadede bile Kur’an’ı mukaddes görmek, ona saygı duymak, Kur’an-ı sözüne kefil etmek, Kur’an-ı muhatabı ile arasında hakem etmek gibi anlamlar yüklüdür.

Anadolu insanı, üzerinde Arapça yazılar olan herhangi bir kağıda bile Kur’an zannı ile veya Kur’an harfleri olduğu için hürmet ve saygı ile yaklaşmakta, yerde görürse alıp yüksekçe bir yere koymaktadır. Hatta eski insanların boş kâğıda bile üzerine Kur’an yazılan bir malzeme olarak görüp saygı gösterdikleri anlatılmaktadır.

1.3.1. Kur’ân-ı Kerîm’e Saygı ve Hürmet Göstermek

Anadolu’da Kur’ân-ı Kerîm’e hürmetin bir göstergesi olarak onu temiz mekanlarda muhafaza etmek, temiz olmayan mezbelelik yerlere koymamak, belden yukarı seviyedeki raf ve kitaplıklarda bulundurmak, abdestsiz el sürmemek, abdestli olarak ve Eûzü-besmele¹⁴⁷ ile okumak, emirlerini yapıp yasaklarından sakınmak, secde âyeti okunduğunda tilâvet secdesi yapmak, okumayı bitirdiğinde öpüp başına koymak, evlerde özel hazırlanmış bir kese veya kılıf içine koyarak duvara asmak,¹⁴⁸ okunurken

¹⁴⁵ “Kuran çarpsın, Allah çarpsın, ekmek çarpsın, demenin sakıncası var mı?» Sorularla İslamiyet”, *Sorularla İslamiyet* (31 Ekim 2021); “EKMEK, KUR’AN ÇARPSIN | Cahit Karaalp” (Erişim 26 Haziran 2023).

¹⁴⁶ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417.

¹⁴⁷ “Eûzü billâhi mine’ş-şeytâni’r-racîm Bismillâhirrahmânirrahîm” demektir.

¹⁴⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 13, 61, 67, 69, 122, 145, 229. Osmanlı döneminde Anadolu’da lohusanın baş tarafına gelen duvara sırma kese içinde bir Mushaf-ı Şerif asılması geleneği de bulunmaktadır.

susup dinlemek, televizyon, radyo vb. açıksa kapatmak, sesini kısmak, sözüne güvenilirlik katmak maksadı ile Mushaf¹⁴⁹ üzerine el basmak ve yemin etmek gibi davranışlar en fazla dikkat çeken hususlardır.¹⁵⁰ Bu davranış ve âdetler milletimizin imanının ve dinî konulardaki hassasiyetinin bir yansımasıdır. Zira saygı ifade eden bu davranışlar Kur'an'da yer alan Allah'ın şeâirine tazim ve hürmet kapsamında¹⁵¹ değerlendirilmelidir.

Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki rivayette Kur'an'a temiz olmayanların el sürmemesi emredilmektedir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ، أَنَّ فِي الْكِتَابِ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَمْرُو بْنِ حَزْمٍ: أَنْ لَا يَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ

Abdullah b. Ebu Bekir b. Hazm, Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a yaz(dır)mış olduğu mektupta; "Temiz olanlar dışında hiç kimsenin Kur'an'a dokunmamasını" emrettiği rivayet edilmektedir.¹⁵²

Ancak bütün kutsal kitaplarda olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'e karşı gösterilen gerçek saygının da okumak, anlamak, emirlerine uyup ve nehiylerinden sakınmakla gerçekleşeceği unutulmamalıdır.¹⁵³

Yukarıda da belirtildiği üzere Anadolu'da Kur'an'a karşı sevgi ve hürmet daima üst seviyede olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'le ilgili olarak anlatılan meşhur bir hikâyeye göre bir gece misafir olduğu bir odada Mushaf bulunduğu için sabaha kadar uyumadığı ifade edilir.¹⁵⁴ Anadolu'da genellikle Mushaf olarak anılmakta olan Kur'an'ın¹⁵⁵ ve âyet yazılı levhaların yatak odalarında bulunmamasına

¹⁴⁹ Anadolu'da Kur'an-ı Kerim için Mushaf ifadesinin kullanımı yaygındır.

¹⁵⁰ Emrah Kandemir, *Hz. Muhammed'de Kutsala Sahip Çıkma Olgusu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2008), 38; Murat Sülün, *Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerim Kültürü* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2005), 46-51.

¹⁵¹ "Allah'ın şeâirine tazim ve hürmet kalplerin takvasındandır." (Hac, 22/32)

¹⁵² İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/199.

¹⁵³ el-Bakara 2/63, 93; el-En'am 6/65, 98; el-A'râf 7/145, 171; Yûsuf 12/2.

¹⁵⁴ Eyüp Baş, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 68.

¹⁵⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 531.

dikkat edilir. Şayet varsa da yatağın ayak ucu Mushaf'ın bulunduğu tarafa getirilmez.¹⁵⁶ Yine Anadolu'da çok rastlanılan Kur'an'a hürmet davranışlarından biri de Kur'an okumayı bitiren kişinin onu öpüp başına koyduktan sonra¹⁵⁷ dolaba, rafa veya yüksekçe bir yere koyması şeklindedir.

Bu hususta doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan ve Müslümanlığını güzelleştiren İkrime b. Ebî Cehil'in "Rabbimin kelâmıdır" diyerek Mushaf'ı öptüğü rivayet edilmektedir.¹⁵⁸ Bazı kaynaklarda Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da mushafı öptüklerine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁵⁹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Şafîî alimlerinden bazılarının Kur'an'ın öpülmesine cevaz verdiği belirtilmektedir.¹⁶⁰ Bu itibarla bu davranışların sadece hürmet maksadı ile yapılmasında bir sakınca olmayacağı, ancak bunu ibadet şekline getirmenin ise doğru kabul edilemeyeceğini belirtmek gerekir.¹⁶¹ Son devir âlimlerinden Nureddin İtr, Kur'ân-ı Kerîm'e hürmet ifadesi ile Anadolu'da yaygın olarak yapılan ve yukarıda saydığımız hemen hemen bütün davranışları sayarak bunların yapılmasının müstehap olduğunu ifade etmektedir.¹⁶²

Anadolu'da özellikle din ilimleri ile meşgul olanlar tarafından "Kur'ân-ı Kerîm Mekke'de nâzil olmuş, Mısır'da okunmuş, İstanbul'da yazılmıştır" şeklinde bir söz nakledilmektedir. İstanbul'un makam çeşitliği ve buna bağlı olarak İstanbul tarîki¹⁶³ adı

¹⁵⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 360.

¹⁵⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 67.

¹⁵⁸ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Câmi 'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen*, thk. 'Abdumelik b. 'Abdullâh ed-Dehîş (Beyrut: Dâru Hâdâr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1419/1998), 6/273; Ebû'l-Fa'zl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fa'zl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 4/189.

¹⁵⁹ Ebû'l-Fa'zl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* (Kadîmî Kütübhâne - Karataşı, ts.), 263.

¹⁶⁰ İbn Keşîr, *Câmi 'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen*, 6/273; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 3/475.

¹⁶¹ Muhammed Nasruddîn Muhammed Avîza, *Faslü'l-hitâb fi'z-zühed ve'r-rekâik ve'l-âdâb* (eş-Şâmile, 1432), 9/408.

¹⁶² Nûreddîn Muhammed İtr, *Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1414), 190.

¹⁶³ Abdülhamit Birişik, "Kıraat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426. İbnü'l-Cezerî tarafından, "Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet

verilen kıraat usulünden hareketle bu söz bir adım daha ileri götürülerek “İstanbul’da okunmuş ve yazılmıştır” diyenler de bulunmaktadır. Zira Osmanlı Devleti döneminde kıraat ilminin medreselerde okutulması neredeyse Osmanlı tarihinin başlangıcına tekabül etmektedir.¹⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm, Yüce Allah’ın vahiy meleği Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber’e ve kıyamete kadar var olacak bütün insanlara gönderdiği son ilâhi kitaptır.¹⁶⁵ Kendisinden önce gönderilmiş olan bütün kutsal kitaplar gibi¹⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm de gönderildiği kavmin diliyle nazil olmuştur. Hz. Peygamber ve kavmi Arap olduğu ve Arapça lisanını konuştuğu için Kur’an’ın dili Arapça’dır. Bu durum birçok âyette açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁶⁷

Kur’an’ın Arapça olarak indirildiğinin birçok âyette vurgulanmış olması, ayrıca vahiy geldiği esnada Hz. Peygamber’in vahyedilenleri kaçırma endişesiyle tekrarlaması üzerine nazil olan, vahiy sırasında aceleci olmaması¹⁶⁸, dilini depreştirmemesi¹⁶⁹,

etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir” şeklinde tanımlanan, kısaca Kur’an-ı Kerîm’in değişik okunuş tarikleri” olarak da tanımlayabileceğimiz Kıraat ilminde hicri onuncu asırdan itibaren “İstanbul Tariki” adıyla yeni bir tarz ve tavır ortaya çıkmış ve bütün İslam âleminde bilinir hale gelmiştir.

¹⁶⁴ Süleyman Kablan, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kıraat İlmî” 8/1 (2022), 516-519.

¹⁶⁵ eş-Şuarâ 26/192-195. “Şüphesiz bu Kur’ân âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulemin (Cebrâil) indirmiştir.”

¹⁶⁶ İbrâhim 14/4. “Biz her peygamberi, (kitabımızı) apaçık anlatsın diye kendi kavminin diliyle gönderdik.”

¹⁶⁷ Bahsi geçen konuyla ilgili âyet mealleri; “Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.” (Yûsuf 12/2); “Şüphesiz ki bu Kur’ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir.” (en-Neml 27/6); “İşte, biz onu Arapça bir Kur’ân olark indirdik ve onda pek çok uyarıya yer verdik ki Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakınsınlar veya öğüt almalarını sağlasın.” (Tâhâ 20/113); “Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur’ân yaptık.” (ez-Zuhruf 43/3); “İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermek için böyle Arapça bir Kur’ân indirdik.” (eş-Şûrâ 42/7); “Biz Kur’ân’ı anlayıp öğüt alsınlar diye senin dilinle indirip kolaylaştırdık.” (ed-Duhân 44/58); “Düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bu Kur’ân’da her türlü örneği verdik; Allah’a karşı gelmekten korunsunlar diye Arap diliyle indirdiğimiz çelişkisiz Kur’ân’da (verdik).” (ez-Zümer 39/27-28); “Bu Kur’ân, rahman ve rahîm olan Allah’ın katından indirilmiştir. Bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler.” (Fussilet 41/2-4); “Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan ve zalimleri uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.” (el-Ahkâf 46/12).

¹⁶⁸ Tâhâ 20/114. “Sana onun vahyi bitirilmeden önce Kur’ân’ı okumada acele etme”

¹⁶⁹ Kıyâmet 75/16-17. “(Resulüm! Vahiy geldiği zaman) onu alelacele almak için (bitmeden) dilini hareket ettirme. Şüphesiz onu (kalbinde) toplamak ve (sana) okutmak bize aittir.

Cebrail (as) vahyi okurken sadece dinlemesi¹⁷⁰ hususundaki âyetlerle gelen ikazlar ile âyetlerde geçen kıraat/okuma ifadeleri de Kur'an'ın sadece manasının değil lafzının da Allah tarafından indirildiğinin açık bir delilidir.

Bütün bu özellikleriyle Kur'an-ı Kerim'in hem lafzen hem de manen ilâhî kelâm olduğu açık olduğuna göre ona karşı insanların tutumu da farklı olmalıdır. Kur'an'ın lafzının yazılı olduğu Mushaflar da okunduğu zaman ortaya çıkan kelâmı ve savtı da değerlidir. Bu konuda da yine Kur'an'ın bizzat kendisi insanlara yol göstermeye devam etmektedir. Kur'an'a sadece temiz olanların el sürebileceği¹⁷¹ ve Kur'an okunduğu zaman susulması ve dinlenmesi¹⁷² de Kur'an'ın emirleri arasındadır.

Görüldüğü üzere Anadolu'da Mushaf'a, Kur'an-ı Kerim'e karşı gösterilen saygı kültürü tamamen Kur'an ve sünnete dayalıdır.

1.3.2. Hastalara Şifa İçin Kur'an Okumak

Kültürümüzde Anadolu'nun hemen her yöresinde hastalıklar karşısında duâ edilmesi, duâ istenmesi, Kur'an'ın şifa verici olduğu, bazı âyet ve sûrelerin su üzerine okutularak hastaya içirilmesi veya bizzat hastalara şifa niyeti ile okunup üflenmesi âdet ve inancı mevcuttur.¹⁷³ Hastalık süreci, kişinin ister kendisi, isterse bir yakınının başına gelmiş olsun, insanoğlunun acziyetini, güçsüzlüğünü, çaresizliğini hissettiği, maddî ve mânevî birtakım çarelere başvurduğu en hassas zamanlardır. Anadolu'nun hemen her yerinde hastalara şifa için Fatiha sûresi başta olmak üzere Felak ve Nâs sûreleri ile Kur'an'daki bazı âyetlerin okunması, okunduktan sonra hastaya üfleme¹⁷⁴ veya eline üfleyip vücuduna meshetme şeklindeki birtakım usuller oldukça yaygındır. Bunun yanında bazı sûre ve âyetlerin kâğıda yazılıp bir beze sarılarak hastanın boynuna veya elbisesinin bir yerine asılması gibi uygulamalar da mevcuttur. Bazı kimseler bu okuma

¹⁷⁰ Kıyâmet 75/18-19. “Onu (Cebrail vasıtasıyla sana) okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et. Şüphesiz onu açıklamak da bize aittir.”

¹⁷¹ el-Vâkı'a 65/79. “Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir”

¹⁷² el-A'râf 7/204. “Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.”

¹⁷³ Mustafa Arslan, “Türk Toplumunda Geleneksel Dinî Yaşam ve Halk İnançları: Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003), 33.

¹⁷⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 63-64, 274, 357.

ve yazmalar için ücret talep ederken bazıları ücret almaksızın sadece Allah rızası için bunları yapmaktadır.¹⁷⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi hastalıklar ve hastalık karşısında şifa arayışı insanlık tarihi kadar eskidir. Bu yüzden gerek Müslüman olmadan önceki Türk toplumlarında gerekse İslâm'dan önceki cahiliye Araplarında hastalıklardan kurtulmak için çeşitli tedavi yöntemleri bulunmaktaydı. Bu tedaviler içinde bitkilerden yapılan ilaçlar ve buna benzer maddi tedavi yöntemleri bulunduğu gibi yıldızlara, fal oklarına bakarak bazı tedavi önerilerinde bulunmak, sihir ve büyü yaparak, nazarlık, muska vb. şeyler takarak hastalıklarından korunmaya çalışmak oldukça Cahiliye döneminde yaygın tedavi yöntemlerindendi. İslâm, uygulanmakta olan maddi tedavi yöntemlerinden insana madden veya manen zarar verenler hariç olmak üzere birçoğunu kabul ederken tevhid anlayışı ile çelişmekte olan mânevî tedavi yöntemlerini ise reddetmiştir.

İslâm dinî ve onun ana kaynakları olan Kur'an ve sünnet her konuda olduğu gibi hastalıklarla mücadele konusunda da insanı yalnız bırakmamış, maddî ve mânevî yönden tedavi yöntemlerini göstermiştir. Hz. Peygamber, Câhiliyye döneminde kendilerine şifa kaynağı olarak bazı güçler atfedilen maddî ve mânevî birtakım varlıklara karşı, Müslümanları her fırsatta uyarmış, şifa için de olsa bu tür varlıklardan medet ummayı şirk olarak tanımlamıştır. Buna mukabil Allah'a iman ve tevekkülü, Allah'tan asla ümit kesilmemesi gerektiğini, hayır ve şer, iyilik ve kötülük, hastalık ve sağlığı yaratanın ancak Allah olduğunu ve Allah'ın her şeye gücü yettiğini onlara telkin etmiştir.¹⁷⁶

Nitekim Kur'an'ın hastalara şifa maksadı ile okunması hakkında Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أَتَوْا عَلَى حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فَلَمْ يَقْرُوهُمْ، فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ، إِذْ لَدَغَ سَيْدٌ أُولَئِكَ، فَقَالُوا: هَلْ مَعَكُمْ مِنْ دَوَاءٍ أَوْ رَاقٍ؟ فَقَالُوا: إِنَّكُمْ لَمْ تَقْرُؤُوا، وَلَا نَفْعُ حَتَّى تَجْعَلُوا لَنَا جُعْلًا، فَجَعَلُوا لَهُمْ قُطِيعًا مِنَ الشَّاءِ، فَجَعَلَ يَقْرَأُ بِأَمِّ الْقُرْآنِ، وَيَجْمَعُ بُرَاقَهُ وَيَنْثُلُ، فَبَرَأَ فَأَتَوْا بِالشَّاءِ، فَقَالُوا: لَا نَأْخُذُ حَتَّى نَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلُوهُ فَضَحِكَ وَقَالَ: (وَمَا أَدْرَاكَ أَنَّهَا رُقِيَّةٌ، خُذُوهَا وَاضْرِبُوا لِي بِسَهْمٍ)

¹⁷⁵ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar*, 1/214.

¹⁷⁶ Veli Atmaca, "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* IX/2 (2011), 37.

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen yukarıdaki rivayette Hz. Peygamber'in ashabından bir grup seferdeydi. Arap kabilelerinden birine uğradılar ve kendilerini misafir etmelerini istediler. Ancak bu kabile kendilerini kabul etmedi. Bir müddet sonra kabileden birileri sahabenin yanına gelerek, kabile reislerinin zehirli bir hayvan tarafından ısırıldığını veya bir hastalığa yakalandığını belirterek içlerinde zehirlenmeye karşı bir ilaç yahut rukye yapmayı bilen ve onu tedavi edebilecek kimse olup olmadığını sordular. Ashab: "Siz bizi misafir etmediniz, bu tedaviyi yaparız ancak karşılığında ücret isteriz" dediler. Bir miktar koyun karşılığında tedavinin yapılması üzerine anlaşma sağlandı. Sahabeden biri "evet bunu yapabilirim" dedi. Onu hastanın yanına götürdüler, hastaya Fatiha sûresini okudu ve hasta kendine geldi ve iyileşti. Yapılan işin karşılığı olarak belirlenen miktardaki¹⁷⁷ koyun getirildi. Ancak sahabiler Hz. Peygamber'e sormadan bunu kabul etmediler. Hz. Peygamber'e gelerek durumu arz ettiler, hastaya sadece Fatiha sûresini okuduklarını başka bir şey yapmadıklarını bu yüzden, (hastaya şifa maksadı ile Kur'an okuma karşılığında ücret alınıp alınamayacağını) kendisine sormadan da koyunları almadıklarını belirttiler. Hz. Peygamber güldü ve okuyan sahabîye; "Sen Fatiha sûresinin rukye (hastalıklara şifa) için okunacağını nereden biliyordun?" diye sordu, sonra da; "Verilen koyunları alın ve bana da ondan bir pay ayırın" buyurdu.¹⁷⁸

Hadisin Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde benzer mahiyette farklı rivayetleri bulunmaktadır. Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan diğer rivayet İbn Abbas tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetin sonunda Hz. Peygamber; "(Tedavi karşılığında) aldığınız ücretin en hak edilmiş olanı, (şifa maksadı ile) Kur'an (okumanız) karşılığında aldığınızdır"¹⁷⁹ buyurarak, hastalıklara Kur'an'ın şifa olarak okunması ve bunun karşılığında ücret alınmasını onaylamıştır.

Yukarıdaki olayda görüldüğü üzere Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmayan Arap kabileleri ve bedevîler arasında bile Hz. Peygamber'e nazil olan Kur'an âyetlerinin şifa kaynağı olduğu bilgisi yayılmıştı. Bundan dolayı bir hastaları olduğunda bu türden taleplerde bulunuyorlardı. Bu olayın bir benzeri de Hârice b. Salt et-

¹⁷⁷ Müslim rivayetinde muhakkik hadisinin metninde geçen koyunların otuz adet olduğunu belirtmiştir.

¹⁷⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Tıb", 32 (no. 5404); Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Selâm", 23 (No. 2201).

¹⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Tıb", 33 (No. 5405).

Temîmî'nin amcasından (İlâka b. Suhâr¹⁸⁰) naklettiği benzer bir hadisede görülmektedir: “İlâka Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve daha sonra ayrılarak geri dönmüştü. Dönüş yolunda yanlarında demir zincirle bağlanmış bir delinin bulunduğu bir topluluğa uğradı. (İlâka kabile mensuplarına Hz. Peygamber'i ziyaretinden bahsettiğinde) delinin ailesi, Hz. Peygamber'e gelen haberler ve bilgiler içinde bu deli çocukları için şifa olabilecek bir tedavi (ilaç veya rukye) olup olmadığını sordular. İlâka cevap olarak “evet var” dedi. Daha sonra bahsi geçen akıl hastasına Fâtiha sûresini okudu ve hasta iyileşti. Hastanın ailesi (okuma karşılığı olarak) İlâka'ya yüz koyun verdi. İlâka b. Suhâr Hz. Peygamber'in yanına geri dönerek durumu anlattı. Hz. Peygamber; “Fatiha'dan başka bir şey okudun mu?” diye sorduğunda, “Hayır (başka bir şey okumadım)” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yemin ederek: “Bâtıl bir şeyle rukye yapan (okuyup üfleyen) ve buna mukabil ücret alan kimseden Fatiha sûresini okuyarak yaptığın tedavi ve bunun karşılığında aldığın ücret daha hayırlıdır” buyurdu.¹⁸¹

Hz. Peygamber'in sünnetinden örnekler verdiğimiz Kur'an âyetlerinin şifa olarak hastalara okunması hususu esasen bizzat Kur'an tarafından müminlere haber verilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de bal örneğinde olduğu gibi maddi şifa kaynaklarına¹⁸² işaret edilmesi yanında, Kur'an'ın ve içindeki bazı âyetlerin şifa olduğu,¹⁸³ şifayı verenin ise bizzat Allah olduğu¹⁸⁴ beyan edilmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'in şifa olduğu konusundaki açık âyetler ve sahabenin Kur'an'a olan inancındaki samimiyet, yukarıdaki rivayetlerde görülen bazı uygulamaları herhangi bir telkine gerek kalmaksızın kendiliğinden ortaya çıkarmış ve Hz. Peygamber'in onayını alarak takriri sünnet haline gelmiştir.

¹⁸⁰ Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 17/190.

¹⁸¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Tıb”, 19 (No. 3896).

¹⁸² en-Nahl 16/69.

¹⁸³ Yunus 10/57; el-İsrâ 17/82; Fussilet 41/44.

¹⁸⁴ eş-Şuarâ 26/80.

1.3.3. Ölenin Arkasından Kur'ân Okumak

Duâ insanın kendisinden daha üstün bir varlıktan kendi gücünün yetmediği hususlarda talepte bulunması, yardım istemesidir. Bu talep ve yardım isteği kişinin kendisi için olabileceği gibi başka insanlar, canlılar, cansız nesneler yahut soyut ya da somut olay ve olgular için de söz konusu olabilir. İlkel ya da ilâhî kaynaklı dinlerin tamamında duâ vardır. Hatta kendisini herhangi bir din ile ilişkilendirmeyen insanlar da olumlu düşünme, pozitif enerji alma veya gönderme gibi adlar altında farkında olarak veya olmayarak hayatlarının belli aşamalarında duânın gücünden yararlanmaktadır. Dolayısıyla duânın insan hayatındaki varlığı inkâr edilemez. Kendileri ve sevdikleri için duâ eden insanlar, bunu sadece hayatta olanlarla sınırlandırmaz. İnandıkları din ya da etkilendikleri kültürün etkisi ile ölmüş olan sevdikleri ve yakınlarının öldükten sonraki hayatı ya da durumu ile ilgili de duâ etmeye devam ederler.

Ölenin ardından duâ etme hususu, âyet ve hadislerle sabittir. Zira bir ayette meâlen; "...Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."¹⁸⁵ buyurulmaktadır.

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ (إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ. أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ. أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ)

“Âdemoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır, ancak üç (şey) müstesna! (Şu üç kişinin amel defteri ölünce de kapanmaz). (Ölmeden önce) sadaka-i câriye (cami, medrese, okul, çeşme, yol, köprü vb. hayır müesseseleri yaptıran), (hayatta iken) faydalanılan ilim (le meşgul olup, kitap vb. eser bırakan) ve ardından dua eden (hayırlı ve) salih evlat (yetiştiren kimse).”¹⁸⁶

Anadolu'da ölenlerin arkasından duâ niyetiyle Kur'ân-ı Kerîm okuma ve okutma geleneği de oldukça yaygındır. Hayatta olan insanlar için maddî ve manevî şifa kaynağı

¹⁸⁵ el-Haşr 59/10.

¹⁸⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Vasiyye”, 14 (1631); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Vasâyâ”, 14 (No. 2880); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Ahkâm”, 36 (No. 1376).

olduğunda şüphe olmayan Kur'ân-ı Kerîm'in ölümlere de bir fayda sağlayacağı umulmaktadır.

Ölenin ardından Kur'an okuma konusunda ise genellikle şu rivayet delil olarak kullanılmaktadır.

عن مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قال: قال رسول الله -ﷺ-: "اقرأوا {يس} على موتاكم" وهذا لفظ ابن العلاء

Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledilen bu rivayete göre Hz. Peygamber; "Ölülerinize 'Yâsîn (sûresini)' okuyunuz!" buyurmaktadır.¹⁸⁷

Bu hadisten Hz. Peygamber'in ölmek üzere olan hastanın yanında Yâsîn sûresinin okunmasını tavsiye edildiği anlaşılmalıdır diyen alimler olduğu gibi Anadolu'da genellikle bu hadis ölen kimse için Kur'an okunmasının delili olarak görülmektedir.

Ölümünden sonra amel defterinin açık kalmasına vesile olan amellerin sayıldığı bir önceki hadis ve benzerleri ise insanları sürekli ölümünden sonra kendilerini hatırlatacak cami, mescid, medrese, okul, çeşme, yol, köprü, su kuyusu vb. sadaka-i câriye türünden bir şeyler yapmaya, ilimle meşgul olmaya, kitap vb. eserler bırakmaya, arkalarından kendilerini hayırla yâd edecek evlatlar yetiştirmeye sevk etmiştir. Anadolu'da birçok ana baba çocuklarına küçük yaşlardan itibaren dinî bilgi ve Kur'an eğitimi vermeye ya da verdirmeye çalışmaktadır. Bu çabanın en önemli nedenlerinden birisi de ölümünden sonra ardından Kur'an okuyup dua edecek bir evlat bırakma arzusudur. Nitekim halk arasında birçok ana babadan, "evladım arkamızdan Kur'an okuyacak" veya "arkamızdan Kur'an okuyacak bir evladımız yok" gibi sözleri duymak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm okumak faziletli ve güzel bir amel olmakla birlikte sadece ölümlere okunan bir kitap anlayışı içine düşünülmesi ise oldukça hatalıdır. Ayrıca Kur'an'ın ölüye fayda sağlayacağına dair âyet veya hadislerde açık bir delil bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in kendisinin veya sahabeden herhangi birinin ölenlerin ardından Kur'an okuduklarına veya okudukları Kur'an'ın sevabını bağışladıklarına dair bir hadis ya da haber nakledilmemiştir. Dolayısıyla bu davranışın Hz. Peygamber ve sahabe döneminden sonra ortaya çıktığı hususunda şüphe yoktur.

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Cenâiz", 34 (No. 3121); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Cenâiz", 4 (No. 1448); Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/753 (No. 2074).

Ancak buna rağmen İslâm âlimlerinin ölenin ardından Kur'an okunması ve sevabının ölüye hediye edilmesi hususunda birbirinden farklı görüşleri bulunmaktadır.¹⁸⁸ Aşağıda “Kabir Ziyaretinde Kur'an Okumak” başlığı altında bu konuda daha detaylı bilgi verilecektir.

1.3.4. Kabir Ziyaretinde Kur'ân Okumak

Ölen kişinin defni esnasında ve daha sonra ziyaret edildiğinde mezarın başında Kur'an okunması/okutulması ve sevabının mezarda yatan yakını/yakınları ve kabristandaki tüm mevtalara bağışlanması geleneği Anadolu'nun hemen her yerinde yaygın bir âdettir. Anadolu'da bazı il ve ilçelerde mezarlıkta Kur'an okumak üzere belediyeler tarafından görevliler istihdam edilirken, bazı yerlerde hoparlör vb. cihazlar kullanılarak mezarlıklarda Kur'an tilaveti yayını yapılmaktadır.¹⁸⁹ Mezarlıklarda mevtânın yakınları veya görevli ya da davetli hocalar tarafından genellikle Yâsîn, Mülk, Tekâsür, İhlâs, Felâk, Nâs, Fatihâ sureleri ile Bakara sûresinin ilk beş âyeti okunmakta ve daha sonra duâ edilmektedir.¹⁹⁰

Aşağıdaki hadis de Anadolu'daki bu uygulamanın bir delilidir.

حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنُ الْجَلَّاحِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي أَبِي: " يَا بُنَيَّ إِذَا أَنَا مِتُّ فَأَلْجُئِي، فَإِذَا وَضَعْتَنِي فِي لَحْدِي فَقُلْ: بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ، ثُمَّ سِنِّ عَلَى النَّرَى سِنًّا، ثُمَّ اقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِي بِفَاتِحَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ ذَلِكَ "

Taberânî'nin Abdurrahman b. Alâ b. el-Leclâc'dan onun da babasından naklettiği bu rivayet meâlen şu şekildedir: “Evladım! Öldüğüm zaman “Bismillâhi ve alâ milleti Resûlillâh” diyerek beni mezara koyduktan sonra üzerime toprak atarak onu düzelt. Daha sonra mezarımın başında Bakara sûresinin ilk ve son kısımlarını oku. Zira

¹⁸⁸ Sadruddin Muhammed b. Alâuddin b. Muhammed İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâvîyye*, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî (Dâru's-Selâm li't-Tibâa, 2005), 457-458; Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Şühbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1423), 452.

¹⁸⁹ “Mezarlıkta Kur'ân Tilaveti ve dua programı gerçekleştirildi”, *Ferizli Haber* (blog) (Erişim 20 Ocak 2022); “Tavşanlı Mezarlığı'nda Gün Boyu Kur'ân-ı Kerim Yayını - Son Dakika”, *Sondakika.com* (25 Nisan 2015); “Mezarlıkta Kuran Tilaveti Ve Dua Programı Gerçekleştirildi” (Erişim 20 Ocak 2022); “Beylikdüzü'ndeki tüm kabristanlarda Kuran-ı Kerim okutuldu”, *Sabah* (Erişim 20 Ocak 2022).

¹⁹⁰ “Kabir Ziyaretinde Okunacak Dua”, *İslam ve İhsan* (Erişim 20 Ocak 2022); “Kabir ziyaretlerinde okunacak dualar nelerdir?”, *www.haberturk.com* (13 Mayıs 2021).

ben Hz. Peygamber'in bunları okuduğunu duydum.”¹⁹¹ Heysemî bu hadisin ravilerinin sika olduğunu belirtmektedir. Rivayette yer alan Bakara sûresinin okunması hariç, cenazenin “Bismillâhi ve alâ milleti Resûlillâh” denilerek kabre yerleştirilmesi hususu, kaynaklarda farklı raviler tarafından da rivayet edilmiştir. Nitekim İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, cenazenin kabre konulması esnasında; “Bismillâhi ve alâ milleti Resûlillâh (Manası: Allâh'ın adı ile ve O'nun Rasûlünün sünneti üzere) deyin”¹⁹² buyurmuştur. Ancak ölünün başucunda Bakara sûresinin okunmasıyla ilgili başka bir rivayete rastlanmadığı belirtilmektedir.¹⁹³

Buna rağmen mezheb imamlarının ekserisi Kur'an okunarak sevabının ölene hediye edilmesinin cevazına dair fetva vermişlerdir. Nitekim Hanefî mezhebinin önemli fıkıh kaynaklarından sayılan İbn Nüceym'in el-Bahru'r-Râik ve İbn Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr adlı eserlerinde, “bir kimsenin sadaka vermek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, Kur'an okumak, Allah'ı zikretmek gibi güzel amellerinin sevabını ölen yakınlarına hediye etmesinin câiz olduğu” belirtilmektedir.¹⁹⁴ Hanbelilerin de kabristanda Kur'an okuyup sevabının kabir ehline hediye edilmesinin cevazına hükmettiği, hattâ Ahmed b. Hanbel'in; “Kabristana girdiğinizde Fatıha sûresini, Felâk ve Nas sûrelerini, İhlâs sûresini okuyun ve sevabını kabir ehline hediye edin, bu kendisine ulaşır” dediği,¹⁹⁵ başka bir kaynakta “Kabristana girdiğinizde Âyetü'l-

¹⁹¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 19/220 (491); Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Husameddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 3/44 (4243); Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* (*el-Câmiu'l-Kebîr*), thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 1426), 21/227; Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî, *et-Tuyûriyyât*, thk. Desmân Yahyâ el-Meâlî - Abbâs Sahr el-Hasan (Riyâd: Advâ's-Selef, 2004), 2/449 (394).

¹⁹² Muhammed b. Ahmed ed-Dârimî İbn Hibbân, *Saḥîḥi İbni Hibbân bitertibi İbni Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993), 7/376.

¹⁹³ Silefî, *et-Tuyûriyyât*, 2/449 (394).

¹⁹⁴ Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/63; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm - Kadızâde Ahmed Şemseddin, *Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye* (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, ts.), 3/142-143.

¹⁹⁵ Ebû Muhammed Şerfüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen* (*Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih*), thk. Abdülhamîd Hündâvî (Riyad: Mektebetü Nüzûr Mustafa el-Bâz, 1417), 4/1414; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Herevî Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422), 3/1228; Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî, *el-Fethu'r-Rabbânî li Tertîbi Müsned-i İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî-Bulûğü'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbânî* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 8/105.

Kürsî'yi ve İhlas sûresini üç defa okuyun ve 'Allah'ım okuduğum sûrelerin ecrini, sevabını kabir ehline ulaştır' diye duâ edin"¹⁹⁶ dediği rivayet edilmektedir.

Bunun yanında ölen bir kimse için Kur'an okunması ve sevabının hediye edilmesinin Hz. Peygamber ve sahabe dönemindeki uygulamada yer almaması nedeniyle bid'at olduğunu belirten âlimler de bulunmaktadır.¹⁹⁷ İmam Şafiî, “وَأَنْ لِّيسَ” “لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى” “İnsan ancak çalıştığı (emeğinin) karşılığını elde eder.”¹⁹⁸ meâlindeki âyetten hareketle Kur'an tilâvetinin karşılığında elde edilecek sevabın ölüye bir fayda sağlamayacağını çünkü okunan Kur'an'da ölünün bir emeğinin olmadığı yorumunu yapmıştır. Buna ilaveten Hz. Peygamber'in böyle bir uygulamasının da, bu tür bir amele yönelik teşvik ve tavsiyesinin de bulunmadığını, sahabenin de böyle bir fiilinin olmadığını belirterek ölünün arkasından Kur'an okumanın ölüye herhangi bir fayda sağlamayacağı görüşünü ifade etmiştir.¹⁹⁹ Ancak İmam Nevevî ise, İmam Şafiî'nin “Kabrin başında Kur'an'dan bir bölüm okumanın müstahap olduğu, hattâ Kur'an'ın hatmedilmesinin daha güzel olacağı” yönündeki görüşünü nakletmektedir.²⁰⁰ İmamların bu görüş farklılıkları, konu hakkındaki delillere muttali olmadan önceki ve sonraki görüşler olarak değerlendirilmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlamından uzaklaşarak, sadece mezarlıklarda ve ölülere okunan bir kitap haline gelmesinden duyduğu ızdırabı dile getiren İstiklal Marşı Şairi Mehmet Akif Ersoy da aşağıdaki mısraları ile bir yandan içinde yaşadığı toplumun bu tutumunu kesin bir dille yadırgarken, diğer yandan Kur'an'a karşı Müslümanın konumunun ne olması gerektiğini, Kur'an'ın ölüler için değil, diriler için indirildiğini, onun bir fal kitabı olmadığını, Yüce Allah tarafından Peygamberi vasıtası ile okunmak, anlaşılacak ve yaşanmak maksadıyla gönderildiğini gayet veciz bir şekilde anlatmaktadır.

“Lafzı muhkem, yalnız anlaşılan, Kur'an'ın;

¹⁹⁶ Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Emîn Mahmûd Muhammed Hattâb (Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1351), 9/108.

¹⁹⁷ “حكم قراءة القرآن على القبور - إسلام ويب - مركز الفتوى” (Erişim 20 Ocak 2022).

¹⁹⁸ en-Necm 53/39

¹⁹⁹ Sübkî, *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 8/260.

²⁰⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn (Arnavut)*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 295.

Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mânânın;
Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına;
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin;
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!"²⁰¹

Şu hâlde mümine düşen Kur'an'ı anlamak, onun yüce emir ve prensiplerine göre hayatını tanzim etmek, yaptığı her iyilikten Allah'ın rızasını umarak yaşamak ve ancak bütün bunlarla birlikte hayata, ölüme ve ölüm sonrasındaki ebedî hayatımıza dair her konuya ışık tutan, ruhlarımıza ve bedenlerimize şifa kaynağı olan Kur'an'ın kıraatiyle elde edeceğimiz ecir ve sevabı ölen yakınlarımızın ruhlarına hediye etmek ve kabirlerini nurlandırmak olmalıdır. Zira Anadolu'da yaygın bir gelenek olan mezarlıkta Kur'an okunması ve sevabının ölenlere hediye edilmesi hususunda, elde edilen yukarıdaki deliller ile mezhep görüşleri birlikte değerlendirildiğinde yapılanın Kur'an ve Sünnet prensiplerine aykırı olmayacağı anlaşılmaktadır.

1.3.5. Cemaatle Namazdan Sonra İmanın Kur'ân Okuması

Anadolu'da namazlardan önce ve sonra, bilhassa sabah ve akşam namazından sonra Haşr sûresinin son üç âyetinin, yatsı namazından sonra Bakara sûresinin son iki âyetinin, ikindi namazından sonra en-Nebe sûresinin son âyetlerinin sesli olarak okunması geleneği yaygındır. Anadolu geleneğinde bu şekilde okunan âyetler aşr-ı şerif olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Anadolu'da cami veya cami dışında yapılan dinî içerikli toplantılarda, mevlid vb. merasimlerde²⁰², bölgesel, ulusal veya uluslararası düzeyde tertip edilen Kur'an-ı Kerim'i güzel okuma yarışmalarında yukarıda belirtildiği üzere yaklaşık on âyet veya on âyetlik bir bölüm okunması nedeniyle bu okumaya "aşr-ı şerif" denilmektedir ve bu tabirin sadece ülkemizde kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁰³ Genellikle konu bütünlüğü olan ve iki ayn "ع" durağı arasındaki yaklaşık onar satırlık bölümlerden yahut orta uzunlukta on âyetten oluşan Kur'an âyetlerinin okunması

²⁰¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, ed. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 153.

²⁰² Bayram Akdoğan, "Din Görevlilerine Musiki Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 335.

²⁰³ Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/24.

nedeniyle “aşr, aşır, aşr-ı şerif” olarak ifade edilen bu okuyuş şekli, camilerde namazlardan sonra ve imamlar tarafından mihrapta sesli olarak okunması nedeniyle “mihrabiye” olarak da adlandırılmaktadır.²⁰⁴

Yukarıda belirtildiği üzere namazlardan sonra okunan aşr-ı şerifler genellikle belli sureler ve âyetlerden oluşmaktadır. Ancak toplantı, mevlid vb. yerlerde okunacak aşr-ı şeriflerin toplantının veya mevlidin konusu ile ilgili âyetlerden seçilmesi, okuyan kişinin okuduğu âyetlerin anlamlarını da bilerek ses tonunu ve okuyuş tarzını buna göre belirlemesi, güzel sesle ancak teğannî boyutuna varmayan bir tarzda, ta’lim, tecvid ve mahâric-i hurufa riâyet ederek okuması, toplantının, merâsimin ve ortamın durumuna göre okunan âyetlerin meâlini de dinleyicilere şifahî olarak ya da görsel araçlar kullanarak sunması yaygın uygulamalar arasındadır.

Bu uygulamanın Hz. Peygamber ve sahabe dönemindeki örnekleri hadis kaynaklarında yer almaktadır. Abdullah İbn Mes’ud’dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Kur’an âyetleri ve sûreleri nâzil oldukça, öğrenme ve ezberleme kolaylığı bakımından sahabe-i kirâma âyetleri onarlı bölümler halinde öğretmekte, sahabiler on âyeti ezberleyip öğrendikten ve hükümleriyle amel ettikten sonra diğer bölüme geçmelerine izin vermektedir.²⁰⁵

Ayrıca Abdullah b. Amr İbnü’l-Âs’dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

من قام بعشر آيات لم يكتب من الغافلين، ومن قام بمئة آية كتب من القانتين، ومن قام بألف آية كتب من المقنطرين

“Kim on âyet okuyarak namaz kılsa, o gâfiller arasında yazılmaz. Kim namazını yüz âyet okuyarak kılsa, kânitinden (Allah’a gönülden itaat edenlerden) yazılır. Kim de namazını bin âyet okuyarak kılsa, o kişi de mukantarinden (sevabı çokça olup kantarlarla tartılanlardan, sevap bakımından zengin olanlardan) yazılır.”²⁰⁶

Allah’ın mescitlerinde Kur’an okumanın fazileti konusunda Ebû Hüreyre’den nakledilen aşağıdaki hadis de Kur’an âyetlerinin namaz haricinde okunmasının, âyetler

²⁰⁴ Akdoğan, “Din Görevlilerine Musiki Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot”, 340.

²⁰⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’i l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekke: Daru’t-Terbiye ve’t-Türâs, ts.), 1/80; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/743; Ebü’l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn Battal el-Kurtubi, *Şerhu Sahih-i Buhârî*, thk. Ebû Temim Yasir b. İbrâhim (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423), 2/300.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 324 (No. 1398).

okuduğunu”²¹¹ Ebû Hüreyre ise; “Hz. Peygamber’in geceleyin Kur’an okurken sesini bazen alçaltıp bazen yükselttiğini”²¹² söylemiştir.

Anadolu’da hemen her camide yatsı namazından sonra "Âmene'r-resûlü" olarak bilinen Bakara sûresinin son iki âyeti okunmaktadır. Bu iki âyetin yatsı namazından sonra okunmasının fazileti hususunda kaynaklarda çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ قَرَأَ بِالْأَيَّتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي لَيْلَةٍ كَفَّتَاهُ

Ebû Mes’ûd tarafından rivayet edilen bu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kim geceleyin Bakara sûresinin son iki âyetini okursa iki âyet o kişiye yeter.”²¹³ Buhârî şârihi İmam Kastalânî; “Bir kimse (آمن الرسول) olarak meşhur olan bu iki âyeti geceleyin (yani yatsı namazından sonra) okursa o geceyi ibadetle ve Kur’an tilâvetiyle geçirmiş olur. Şeytandan, insanların ve cinlerin şerrinden o kişiyi korur” şeklinde açıklamıştır.²¹⁴ Aynı hadisin Tirmizî’de yer alan rivayetini şerheden Mubârekfûrî, yukarıda yer alan açıklamalara ilâve olarak bu iki âyetin namazın içinde veya dışında okunması arasında bir fark bulunmadığını bu sebeple yatsı namazında veya namazdan sonra okunması halinde insanın kötülüklerden korunmasına ayrıca istediği iyiliklere, hayır ve sevaba ulaşmasına vesile olacağını ifade etmiştir.²¹⁵

Nu’mân b. Beşîr’den merfû olarak nakledilen bir başka rivayette bu iki âyeti okuyan bir kimsenin evine üç gün şeytanın yaklaşamayacağı belirtilmektedir.²¹⁶

Sabah ve akşam namazlarından sonra Haşr sûresinin son âyetlerini okumanın fazileti hakkında ise sahabeden Ma’kıl b. Yesâr’ın Hz. Peygamber’den naklettiği şöyle bir rivayet bulunmaktadır;

²¹¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Fezâilü'l-Kur’ân", 29 (No. 4758, 4759); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "İkâmetü’s-salevât", 179 (No. 1353).

²¹² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Salât", 313 (No. 1328).

²¹³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Fezâilü'l-Kur’ân", 10 (No. 4722).

²¹⁴ Ebû'l-Abbâs Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Melikel- Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323), 7/461.

²¹⁵ Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty), 8/152.

²¹⁶ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 7/461; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 9/56.

مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَقَرَأَ ثَلَاثَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْحَشْرِ وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى يُمَسِّيَ، وَإِنْ مَاتَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَاتَ شَهِيدًا، وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُمَسِّي كَانَ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ

“Bir kimse sabaha ulaştığında üç defa ‘Eûzü billâhi’s-semî’l-alîmi mine’s-şeytânî’r-racîm’ der ve sonra Haşr sûresinin son üç âyetini okursa, Allah o kuluna, akşama kadar kendisine duâ edecek yetmiş bin meleği görevlendirir. Bu süre içinde ölürse şehid olur. Akşam okuyan kimse de aynı ecre nail olur.”²¹⁷

Haşr sûresinin faziletine dair İbn Abbas’tan nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber’in; “اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فِي سِتِّ آيَاتٍ فِي آخِرِ سُورَةِ الْحَشْرِ” “Allah’ın en büyük ismi Haşr sûresinin son altı âyeti içindedir” buyurduğu rivayet olunmaktadır.²¹⁸

Anadolu’da yaygın olarak uygulanan namaz sonrasındaki bu tilâvet Kur’an ve Kur’an tilavetine gösterilen saygı ve muhabbetin bir neticesi olarak değerlendirilmektedir.²¹⁹

1.3.6. Küçük Yaşta Çocuklara Kur’ân Okumayı Öğretmek

Osmanlı döneminde sıbyan mektepleri ile başlayan ve asırlardır devam eden Anadolu halkının Kur’an’a olan saygı ve muhabbetinin çok özel bir nişanesi, müstesna bir örneği olan güzel geleneklerimizden biri de küçük yaşta çocuklara Kur’an eğitimi verilmesi ve Kur’an öğrenen çocuklar için düzenlenen merasimlerdir. Osmanlı döneminde “Sıbyan Mektebi, Taş Mektep veya Mahalle Mektebi” adı ile anılan mekteplerde ilk önce Elifba ve Kur’an öğrenme eğitimiyle başlayan küçük yaşta

²¹⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421), 33/421; Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Fezâilü’l-Kur’ân", 22 (No. 2922). Bu rivayet hakkında Şuayb el-Arnâvût ve diğer muhakkiklerce yapılan değerlendirmede, hadisin Dârimî, Tirmizî, Taberânî ve Zehebî gibi muhaddislerin eserlerinde de yer aldığı, Tirmizî’nin bu hadis hakkında “garibun” ve “garibün cidden” dediği, Elbânî’nin hadisi zayıf olarak değerlendirdiği belirtilmiştir. Elbânî bu rivayete *Sünen-i Tirmizî* ve *Câmiu’s-Sağîr*’deki zayıf rivayetleri topladığı eserlerinde de yer vermiştir.

²¹⁸ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Zehru’l-Firdevs*, thk. Muhammed Murtezâ Süleyman Yûnus vd. (Dubai: Cem’iyyetü Daru’l-Birr, 1439), 2/73; Celâluddîn Abdurrahmân b.Ebîbekr es-Suyûtî, *Fethu’l-Kebîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1423), 1/174; Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415), 4/280. Hadis de zayıf olarak değerlendirilmektedir.

²¹⁹ “İkinci namazından sonra aşır okumak bid’at mıdır?”, *Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı : Dini Bilgilendirme Platformu* (Erişim 25 Ocak 2022).

çocukların okuma-yazma serüveni yılın belli bir zamanında başlayıp biten bir süreç değildi. Özellikle hali vakti yerinde olanlar bakımından mektebe başlamanın belli bir usulü, geleneksel bir merasimi vardı. Bu merasim “Bed’i Besmele” yahut halkın kullanımı ile “Âmin Alayı” olarak adlandırılıyordu.²²⁰

Osman Ergin’in *Türk Maarif Tarihi* adlı eserinde, bu alayı gören ve okuma çağında çocuğu olan herkesin böyle bir alayla çocuğunun mektebe başlamasını temenni edeceğini, yine okuma çağına gelen her çocuğun da böyle atlarla, arabalarla ve alaylarla dolaşarak mektebe başlamayı isteyeceğini ifade etmektedir.²²¹

Bugünlerde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak açılmış bulunan 4-6 yaş grubu Kur’an Kurslarında Kur’an okumaya başlayan ve hafızlığını tamamlayan çocuklar için Kurslar bünyesinde düzenlenen törenler de aynı seviyede olmasa bile bu güzel Osmanlı geleneğinin devamı niteliğindedir.

Anadolu’da çocukların Kur’an eğitimi ile ilgili olarak düzenlenen bütün bu merasimleri, Hz. Peygamber’den nakledilen sadece şu hadis ile izah edilmesi mümkündür.

عن عثمان رضي الله عنه، عن النبي ﷺ قال: (خيركم من تعلم القرآن وعلمه)

Hz. Osman’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Sizin en hayırlınız, Kur’an’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir” buyurmuştur.²²²

²²⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 547. Sıbyan mektebi (taş mektep, mahalle mektebi): Osmanlı’da, beş-altı yaşına gelmiş kız ve erkek Müslüman çocuklarının okuduğu, memleketin her yanında ve genellikle camilerin bitişiğinde bir odadan ibaret olan ilk eğitim kurumudur. Büyük yerleşim yerlerindeki sıbyan mekteplerinin birçoğu devletin ileri gelenleri veya zengin hayırseverler tarafından yaptırılmakta ve fakir aile çocukları buralarda ücretsiz okutulmaktaydı. Sıbyan mekteplerinde sıra bulunmazdı. Çocuklar ve hocalar yer minderleri üzerinde, diz üstü otururlar, çocuklar cüzlerini önlerinde bulunan rahleler üzerine koyarlardı. Osmanlı’nın son dönemlerinde ibtidai mektepleri açılmış ve sıbyan mekteplerinin yerini almıştır. Sıbyan mektebi ile günümüz eğitim kurumlarından biri arasında bir benzerlik kurmak zordur. Sıbyan mektepleri günümüzdeki okul öncesi ya da ilkokul değildir. Bu mektebin amacı çocuklara Kur’ân okumayı, namaz kılmayı, namaz duâları ve sûreleri ile ilâhi ve marşlar ezberletmek, yazı yazmayı öğretmektir. Genellikle mahalledeki caminin imam ya da müezzini olan hocalar kabiliyetleri ölçüsünde bazen matematik, tarih ve coğrafyadan basit birtakım bilgileri de çocuklara öğretmekteydi. Bazı mekteplerde hocanın kalfası ve mektebin bevâb adı verilen temizlikçisi bulunur, hatta çocukların sokakta kavgâ etmelerini, herhangi bir zarar uğramalarını önlemek için onları evlerine götürüp getiren, mubassır adı verilen bir görevli de olurdu.

²²¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), 1/94.

²²² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Fezâilu’l-Kur’ân", 21 (No. 4739-4740); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Fezâilu’l-Kur’ân", 15 (No. 2907-2909); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Fezâilu’l-Kur’ân", 347 (No. 1452).

Ayrıca Buhârî'nin *Sahîh*'inde "تعليم الصبيان القرآن" "Küçük yaştaki çocuklara Kur'an öğretilmesi" başlığı altında İbn Abbas'tan nakledilen aşağıdaki rivayetler de bu konuda önemlidir.

“ثَوَفِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، وَأَنَا ابْنُ عَشْرٍ سَنِينَ وَقَدْ قَرَأْتُ الْمُحْكَمَ”

“جَمَعْتُ الْمُحْكَمَ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، فَقُلْتُ لَهُ: وَمَا الْمُحْكَمُ؟ قَالَ: الْمَفْصَلُ”

İbn Abbâs, Hz. Peygamber hayatta iken kendisinin küçük bir çocuk (Hz. Peygamberin vefatında on yaşında) olduğunu ve bu yaşta Kur'an'daki muhkem âyetleri bir araya getirdiğini ve hükümlerini öğrendiğini” ifade etmektedir.²²³

Rivayeti nakleden ravinin İbn Abbâs'a "وما المحكم؟" diyerek soru sorması, İbn Abbas'ın da ona "المفصل" şeklinde açıklamada bulunması, İbn Abbas'ın çok küçük yaşta olmasına rağmen Kur'an'ı öğrenme ve anlama konusunda geldiği mesafeyi ifade etmektedir. Bu durum da Hz. Peygamber döneminde Kur'an öğrenim ve öğretiminin küçük yaşlardan itibaren başladığını göstermektedir. İmam Kastallânî bu rivayetin serhinde, küçük yaşta eğitim ve öğretimin kalıcılığını ifade etmek üzere "bu yaşta öğrenilen bilgiler taşınakşetmek gibidir" sözünü aktarmıştır.²²⁴

Anadolu'da gerek Selçuklu, Karahanlı, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinin tamamında ve belli bir dönem hariç tutulacak olursa Cumhuriyetten günümüze kadar Kur'an ve sünnet prensipleri Anadolu'da yaşayan Müslüman toplum için hayatın en önemli ölçüsü olduğundan çocuklara küçük yaşlarından itibaren Kur'an'ın öğretilmesi konusunda da Hz. Peygamber ve sahabenin bu sünneti takip edilmiş, bu konuda teşvik ve motivasyon aracı olarak kullanılabilecek her vasıtaya başvurulmuştur. Müslümanın hayatına yön ve şekil veren Kur'ân-ı Kerîm'in öğrenilmesi ve öğretilmesine gösterilen ehemmiyet neticesinde belleklerden asla silinmeyecek eğitim metotları ve merasimler ortaya çıkmıştır.

²²³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Fezâilu'l-Kur'ân", 25 (No. 4748-4749).

²²⁴ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 7/424.

1.3.7. Mukâbele Okumak, Okutmak ve Mukabeleye Katılmak

Sözlükte karşılaştırma, karşılıklı yapılan okuma²²⁵, iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak²²⁶ gibi anlamlara gelen mukabele, bilhassa Ramazan ayı geldiğinde Anadolu’da Müslüman halkın hayatına giren birçok yenilikten biri olmaktadır. Ramazan ayı geldiğinde kadın-erkek Müslümanlar, camilerde ve evlerde hâfızlar veya cami görevlilerince okunan veya son zamanlarda televizyon, bilgisayar vb. elektronik cihazlar vasıtası ile okunan Kur’an’ı takip etmek suretiyle hatim indirme geleneğine devam etmektedir.

Bu gelenek, Hz. Peygamber ile Cebrail’in her Ramazan ayında Kur’an-ı Kerîm’i karşılıklı olarak birbirlerine okumalarına dayanmakta ve Hz. Peygamber’in bu konuyla ilgili rivayetinde mukâbele, “arz, arza” kavramları ile ifade edilmektedir.²²⁷

Kur’an’ı Kerim Ramazan ayında indirilmeye başladığından dolayı, bu ayda yapılan ibadetler sair zamanlarda yapılanlara göre daha faziletli kabul edilmektedir. Gerek bu durum gerekse Müslümanların Kur’an okumaya ve dinlemeye karşı olan ilgi ve muhabbetleri mukabele geleneğinin yaygınlaşmasını etkilemiştir. Hz. Peygamber, vefatından önceki son Ramazan ayında Cebrail ile iki defa mukabelede bulunmuştur.²²⁸

Hz. Aişe’den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber kızı Fâtıma ile arasında geçen bir sohbetinde bu konudan bahsetmektedir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: أَقْبَلْتُ فَاطِمَةَ تَمْشِي كَأَن مَشِيَّتَهَا مَشْيِي النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (مَرْحَبًا بِابْنَتِي). ثُمَّ أَجْلَسَهَا عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ أَسْرَ إِلَيْهَا حَدِيثًا فَبَكَتْ، فَقُلْتُ لَهَا: لِمَ تَبْكِينَ؟ ثُمَّ أَسْرَ إِلَيْهَا حَدِيثًا فَضَحَكَتْ، فَقُلْتُ: مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ فَرَحًا أَقْرَبَ مِنْ حَزْنٍ، فَسَأَلْتُهَا عَمَّا قَالَ، فَقَالَتْ: مَا كُنْتُ لِأُفْشِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، حَتَّى قَبِضَ النَّبِيُّ ﷺ فَسَأَلْتُهَا، فَقَالَتْ: أَسْرَ إِلَيَّ: (إِنْ جَبْرِيلُ كَانَ يِعَارِضُنِي الْقُرْآنَ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً، وَإِنَّهُ عَارِضُنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ، وَلَا أَرَاهُ إِلَّا حَاضِرَ أَجْلِي، وَإِنَّكَ أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِي لِحَاقَا بِي). فَبَكَيتُ، فَقَالَ: (أَمَا تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، أَوْ نِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ). فَضَحَكَتُ لِذَلِكَ

²²⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Mukabele”.

²²⁶ Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/100.

²²⁷ Abdülbaki Turan, “Arza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/446.

²²⁸ Bozkurt, “Mukabele”, 31/100; Turan, “Arza”, 3/446.

Yukarıdaki rivayetin ilgili bölümü şu şekildedir. “Cebrail her sene Kur’an-ı (o zamana kadar nazil olan âyetleri) bir defa bana arz ederdi (okurdu), bu yıl arzı iki defa yaptı.”²²⁹ Bu yüzden bu arz işlemine arza-i ahîra adı verilmektedir.²³⁰ Bazı sahabilerin (Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki mukabele hadisesine ittibaen) Ramazan ayında aile efradıyla birlikte mukabele okudukları belirtilmektedir.²³¹

Hiz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm-i hatasız ve güzel okuma konusunda olduğu gibi güzel okuyan bir kimseden dinleme hususunda da teşvikleri ve bizzat kendi uygulamaları bulunmaktadır.

Hiz. Âişe’den nakledilen bir hadiste Hiz. Peygamber Kur’an’ı güzel okuyan ve Kur’an okurken zorlanan kişi hakkında şöyle buyurmaktadır;

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَةِ. وَالَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَتَتَعْتَعُ فِيهِ، وَهُوَ عَلَيْهِ شَاقٌّ، لَهُ أَجْرَانِ

“Kur’an’ı (tertil üzere ve) güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur’an’ı kekeleyerek ve zorlanarak okuyan kimse için de iki kat sevap vardır”²³²

Mukabelenin, okuyan kişi hâfiz bile olsa Kur’an’a bakarak okunması ve rahatça takip edilebilmesi için tertil ile (orta hızda) okunması daha faziletli kabul edilmektedir. Mukabele okuma geleneğinin Ramazan ayına mahsus olduğu ve Hiz. Peygamber’in sünnetinin de bu şekilde olduğu rivayet edilmekle birlikte senenin tamamında mukabele okunan mekanlar da bulunmaktadır. Nitekim bunun en güzel örneklerinden biri Hiz. Peygamber’e olan saygı ve muhabbetin bir nişanesi olarak Topkapı Sarayı Müzesi içinde yer alan Hırka-i Saâdet Dairesi’nde senenin her günü ve her saatinde mukabele okuma geleneği bugün hala devam etmektedir. Mukabele geleneği bugün hala uygulamada

²²⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Menâkıb”, 22 (No. 3378).

²³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Münî’ el-Hâşimî el-Bağdâdî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 2/150.

²³¹ Bozkurt, “Mukabele”, 31/100.

²³² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 244 (No. 798); Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San’ânî Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Merkezü’l-buhûs ve tekniyyetü’l-ma’lûmât - Dâru’t-Te’sîl (Dâru’t-Te’sîl, 1437), 3/204, 4/111. Buhârî bu rivayetin “الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَةِ” kısmını bab başlığı olarak kullanmış ve buna “زَيَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ” rivayetini de eklemiştir. Bu bab başlığı altında rivayet ettiği hadis ise şudur; “مَا أَذِنَ اللَّهُ لشيءٍ مَا أَذِنَ لِنَبِيِّ حَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ يَجْهَرُ بِهِ” Buradan Buhârî’nin “el-Mâhiru” hadisinde Kur’ân’ı güzel okuyanlardan kastın sesiyle de Kur’ân’ın okunuşunu güzelleştirenler olarak anladığı sonucunu çıkarabiliriz.

önemli bir değişiklik olmaksızın Anadolu’da olduğu gibi bütün Müslüman memleketlerinde devam etmektedir. Hatta geçmişte Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinde bulunan Balkanlarda mukabele geleneği üç aylar olarak adlandırılan Receb, Şâban ve Ramazan aylarının ilki olan Receb ayının ilk günü başlatılmaktadır. Anadolu’da devam eden bir başka mukabele geleneği de mukabelenin, Ramazan’ın yirmiyedinci günü tamamlanarak, Kadir gecesinde duâsının yapılmasıdır.²³³

1.3.8. Hatim Okumak ve Okutmak ve Hatim Duası Yapmak

Hatim, hatm ve hıtâm kelimeleri aynı kökten gelmekte olup sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi tamamlamak, sonuna ulaşmak, mühürlemek” gibi anlamlara gelmektedir. İstilahî olarak ise Kur’ân-ı Kerîm’i başından sonuna kadar yüzünden veya ezbere okuyarak bitirmeye hatim, hatmetmek tabiri kullanılır. Anadolu’da hatim okuma/okutma geleneği oldukça yaygındır. Bilhassa Ramazan ayında Kur’an’ı hatmetme²³⁴, mukabeleyle katılma geleneği çok güzel bir alışkanlık olarak sürdürülmektedir. Kur’an’ın tertil üzere okunarak hatmedilmesi Allah’ın en sevdiği amellerdendir.

Kur’an hatmi tamamlandığında duâsının camide cemaatle veya kalabalık bir toplulukta yapılması da geleneklerimizdendir.

Anadolu kültüründeki bu uygulamanın benzeri Enes b. Malik’ten nakledilen şu rivayettir.

عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ كَانَ إِذَا خَتَمَ الْقُرْآنَ جَمَعَ أَهْلَهُ فَدَعَا

Enes b. Mâlik Kur’an’ı hatmettiği zaman aile efradını bir araya toplayarak duâ etmekte idi.²³⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere hatim Kur’ân-ı Kerîm’in baştan sona okunarak tamamlanmasıdır. Ölen bir yakını için Hatim okuma/okutma ve elde edilen sevabı ölen

²³³ Bozkurt, “Mukabele”, 31/100-101.

²³⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 78.

²³⁵ Ebû Osman el-Horasanî Saîd b. Mansûr, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, thk. Sa’d b. Abdullah b. Abdülazîz Âli Humeyd (Beyrut: Dârü’s-Sâmiî li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1997), 1/140; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 1/242; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti’l-Kur’ân*, thk. Muhammed el-Hicâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1994), 159.

yakınına hediye etme geleneği de başka konu başlıkları altında da kısmen yer aldığı üzere Anadolu'nun yaygın geleneklerinden biridir. Hatim, bazen ölenin yakınları veya yakınlarının talebi üzerine hafız, imam, müezzin, Kur'an talebesi gibi yalnız bir kişi tarafından okunmakta, ancak çoğunlukla yine ölenin Kur'an okumayı bilen yakınları yahut başkaları tarafından Kur'an cüzlerinin taksim edilmesi sureti ile birden çok kişi tarafından okunarak tamamlanmaktadır. Okunan bu hatimlerden sonra bazen yapılan dinî merasim esnasında bazen müstakil hatim duâsı şeklinde bir toplantı düzenlenerek duâ edilir, okunan Kur'an hatminden elde edilen sevap ölene/ölmüş yakınlarına hediye edilir.²³⁶

Türkiye'de matbu Kur'ân-ı Kerîm nüshalarının sonunda genellikle bir de hatim duâsı bulunmaktadır. Bu duâ içinde Kur'ân-ı Kerîm'de var olan duâ âyetleri ile Hz. Peygamber'den ve diğer Peygamberlerden nakledilen duâlar başta olmak üzere gerek berhayat olanlar gerekse ölenler için sağlık, afiyet, rahmet, mağfiret, hayırlı rızık, hayırlı eş, hayırlı evlat, hayırlı ticaret vb. talepler yer almaktadır. Hatim okuyan ya da okutan kimseler hatimle birlikte yapılan duânın kabul olacağına, hatim vesilesi ile rahmet ve bereket hasıl olacağına inanır ve bu rahmet ve bereketin hayatta ve ölmüş olan herkese tesirini Yüce Allah'tan niyaz eder.

Nitekim geleneğimizde var olan bu inanışların Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığıyla ilgili deliller de mevcuttur. Meşhur müfessir ve hadis râvisi Mücahid'den nakledilen bir rivayete göre;

عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: مَنْ خَتَّمَ الْقُرْآنَ أُعْطِيَ دَعْوَةً لَا تُرَدُّ

Kim Kur'an'ı hatmederse (kendisine) reddedilmeyen bir duâ (hakkı) verilir.²³⁷

Böylece hatim okuyan/okutan kişi kabul edilecek bu duâsı ile hem kendisinin hem de ölmüş yakınlarının rahmet, mağfireti için bir vesile, dünya ve âhiret saâdetine açılan bir yol bulmuş olmaktadır.

Yine Mücâhid'den nakledilen bir başka rivayete;

عن مجاهد قال: الرحمة تنزل عند ختم القرآن

²³⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 78.

²³⁷ Saîd b. Mansûr, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, 1/144.

“Kur’an hatmedildiğinde rahmet iner” buyurulmaktadır.²³⁸

Aynı şekilde Enes b. Malik’ten naklen yukarıda zikri geçen rivayette;

عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ كَانَ إِذَا خَتَمَ الْقُرْآنَ جَمَعَ أَهْلَهُ فَدَعَا

Enes b. Mâlik’in Kur’an’ı hatmettiği zaman aile efradını bir araya toplayarak duâ etmekte olduğu ifade edilmektedir.²³⁹

Sonuç olarak Anadolu’da uygulanmakta olan Kur’an’a abdestsiz dokunmama, Kur’ân-ı Kerîm’in temiz ve yüksek yerlerde muhafaza edilmesi, Kur’an’ın şifa olarak hastalara okunması, Kur’an ile rukye yapılması, kabristanda Kur’an tilaveti, aşr-ı şerif okuma geleneği, küçük yaştaki çocuklara Kur’an eğitimi verilmesi, mukabele ve hatimler ile hatim merasimleri gibi unsurların tamamında sünnetten kaynaklı olma ve sünnete uygunluk görülmektedir.

1.4. Peygamber İnancının Tezahürleri

Arapça “Rasûl ve Nebî” kelimelerinin Farsça karşılığı olan “پیامبر / Peyâmber” kelimesi Türkçe’ye Peygamber olarak geçmiş ve yerleşmiştir.²⁴⁰ Her din ve inanç sisteminin saygı, sevgi ve korunmaya layık gördüğü bazı işaret ve sembolleri, birtakım ritüel ve ibadetleri bulunmaktadır. İslâm inancında bunlar “Şeâir-i İslâm” olarak adlandırılmakta olup Allah’ın en büyük şeâirinden biri de Peygamber’dir. Onlar Allah’ın elçileri, gönderdiği dînin temsilcileridir. Elçiye saygı onu gönderene saygı kabul edilmektedir.²⁴¹

Diğer inanç esasları gibi Peygamber inancının da insanların hayatına yansıyan bazı tezahürleri bulunmaktadır. Anadolu’da kültürün bir parçası haline gelmiş olan bu tezahürlerden bazıları aşağıda izah edilmektedir.

²³⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muḥammed el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu ’l-Muşanneffi ’l-Eḥâdiş ve ’l-’Âşâr*, thk. Kemâl Yusûf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 1409), 6/129.

²³⁹ Saîd b. Mansûr, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, 1/140; Taberânî, *el-Mu’cemü ’l-kebîr*, 1/242; Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti ’l-Kur’ân*, 159.

²⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

²⁴¹ M. Sait Özervarlı, “Şiâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/123-124.

1.4.1. Peygamber Sevgisi

İnsanların günlük hayatlarında birlikte yaşadıkları kimselerle ilişkilerinde saygı ve itaatin ön koşulu sevgidir. İnsan sevdiğini örnek alır, itaat eder ve gerektiğinde tabi olur. Peygamberlere imanın en önemli veçhesi de onlara itaat etmek, tabi olmak ve onlar gibi yaşamaktır. Bunun için de sevgi şarttır. Sevginin de bazı belirtileri vardır. İnsanlar için peygamberleri gönderen Allah, O'nlara vahyettiği âyetleri ile bunları da açıklamaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bütün peygamberlerle ilgili birtakım hükümler bulunduğu gibi²⁴² hususiyle Hz. Peygambere yönelik bazı emirler yer almaktadır.²⁴³ Örneğin Hz. Peygamber'e salât-ü selâm getirmek²⁴⁴, bulundukları ortamda yüksek sesle konuşmamak²⁴⁵, O'na tabi olmak²⁴⁶ gibi hususlar bunlardan bazılarıdır.

Özellikle Osmanlılar'la birlikte Anadolu'da Peygamber sevgisi sadece sözde değil hayatın akışı içinde edebiyat, sanat, mimarî, musikî, hüsn-i hatt vb. insanların meşgul olduğu her alanda kendini göstermiştir. Hz. Peygamber hakkında yazılmış *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *şemâil*, *naat* vb. birçok eserler bulunmaktadır. Bunun yanında Osmanlı'da zirve noktasına yükselmiş olan hat sanatında Hz. Peygamber'in şemâilini anlatan ve ilk kez 17. Asır sonlarında Osmanlı hattatları tarafından tasarlanmış *Hilye-i Şerîf*ler,²⁴⁷ Hz. Peygamber'e ait sözler ve İsm-i Nebî'nin farklı tasarımları

²⁴² el-Bakara 2/136, 285; en-Nisâ 4/150; el-En'âm 6/48.

²⁴³ Âl-i İmrân 3/31; en-Nisâ 4/13, 69, 80; el-Mâide 5/92; el-Enfâl 8/20, 24; en-Nûr 24/52, 54; Muhammed 47/33; el-Fetih 48/17; el-Hucurât 49/14; et-Teğâbün 64/12.

²⁴⁴ el-Ahzâb 33/56.

²⁴⁵ el-Hucurât 49/2.

²⁴⁶ Âl-i İmrân 3/31.

²⁴⁷ M. Uğur Derman, "Hilye (Hat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/47-51; Mustafa İsmet Uzun, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/44-47; Yusuf Açikel, "Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2018), 94; Bilal Kemikli, "Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmajı", *Hz. Muhammed (sav) - Son Peygamber* (Erişim 07 Şubat 2022). Kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte hilyenin ilk kez Hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698) tarafından levha şeklinde yazıldığı bilinmektedir. Hilye edebiyatının ve bu konudaki sanat eserlerinin gelişmesinde en önemli nedenlerden birinin, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre'den nakledilen; "مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَخَيَّلُ بِي..." "Beni rüyada gören kesinlikle beni görmüştür. Zira şeytan benim kılığımı göremez..." [Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "İman", 7 (No. 14-15). şeklinde Hz. Peygamber'in hadisi olduğu söylenmektedir. Yine Hz. Ali'den nakledilen, "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemi haram kılar; o kişi kabir

önemli bir yer tutmaktadır. Kısaca Anadolu topraklarında yetişmiş yüzlerce ulemâ, şuarâ, udebâ, fikir, sanat ve tasavvuf ehli tarafından sadece Hz. Peygamber sevgisine dair değil, O'nun sünnetine, eğitim ve tebliğ metoduna, O'na dair her konuda sayısız eser kaleme alınmıştır.

Anadolu tasavvuf geleneğinin en önemli mimarlarından Hoca Ahmed Yesevî *Dîvân-ı Hikmet* adlı meşhur eserinde;

“Ey dostlar, bildireyim, Hakk Resulü’nden
Ümmet olsan, işitip salât selâm söyleyin dostlar.
O büyük ve küçük âlemler için rahmettir
Ümmet olsan, işitip salât selâm söyleyin dostlar.”²⁴⁸ mısraları ile;

Anadolu’nun her karış toprağında ektiği sevgi tohumları yeşeren Yunus Emre;

“Canım kurban olsun senin yoluna
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Gel şefaateyle kemter kuluna
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.”²⁴⁹ sözleri ile;

Anadolu’da İslâm’ın ebediyete kadar payidar olması ve şehâdetleri dinin temeli olan ezanların hiç susmaması için canla başla mücadele eden, his ve duygu yüklü büyük Müslüman, İstiklal Marşı şâiri Mehmet Akif Ersoy “Bir Gece” adlı şirinde;

“Dünya neye sahipse, onun vergisidir hep;
Medyûn ona cem’iyyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o ma’sûma bütün beşeriyet...
Yâ Rab, bizi Mahşer’de bu ikrâr ile haşret.”²⁵⁰ cümleleri ile;

Anadolu’da özellikle yaşadığı çalkantılı dönemde Müslüman gençliğin İslâmî mücadeledeki idolü haline gelmiş, yazdığı her türden onlarca edebî eserdeki dil ve

azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez” meâlindeki rivayet de Hilye konusundaki çalışmaların ve gayretin nedenlerinden biridir. Anadolu’da hilye bulunan evin ve üzerinde hilye bulunduran kişinin herhangi bir musibete ve felâkete maruz kalmayacağına inanılmaktadır. Bu hususta dinî bir dayanak olmadığı halde bu bilginin de hilyenin yaygınlaşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. (Bkz. Derman, DİA, “Hilye (Hat)”)

²⁴⁸ “Divan-ı Hikmet - Hoca Ahmet Yesevî” (Erişim 20 Şubat 2022).

²⁴⁹ Yûnus Emre, *Dîvân: Seçmeler*, ed. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 319.

²⁵⁰ Ersoy, *Safahat*, 2011, 455.

üslûbunun tesiri ile herkesin üstâd olarak andığı, büyük şair ve düşünce adamı Necip Fazıl Kısakürek “Peygamber” adlı şiirinde;

“Sende insan ve toplum, sende temel ve bina

Ne getirdin götürdün, bildirdinse âmennâ.”²⁵¹

sözleri ile bir yandan kendilerinin Hz. Peygamber’e olan sevgi, saygı, hürmet ve bağlılıklarını en edebî bir biçimde ifade ederlerken aynı zamanda bu topraklarda kendilerini takip eden, izlerinden yürüyen, yazdıklarını okuyup etkilenen, onların yazdıkları ile toplumları etkileyen milyonlarca insanın ruhlarına, gönül dünyalarına ve hislerine tercüman olmuşlardır.

Peygamber sevgisi her şeyden önce Allah emridir. Kaynağını Yüce Allah’tan almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberi sevmek, ona itaat ve ittibâ etmek, Hz. Peygamber’in tebliğ metodu gibi konularda çok sayıda âyet-i kerime bulunmaktadır. Bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de Allah’ın yarattığı kullar arasından seçerek görevlendirdiği mümtaz bir şahsiyettir. Üstelik O, peygamberler silsilesinin son halkası ve hâtemü’l-enbiyâ’dır. Allah, O’nu hem insanlığa hem de peygamberlere üstün kılmış, üstün özelliklerle donatmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamber sevgisi açık olarak emredilmektedir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Rasûlüm) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbî olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”²⁵²

Bu âyette Allah Teâlâ kullarının kendisine olan sevgi ve bağlılığını Peygamber’i sevmek ve ona tâbî olma şartına bağlamaktadır. Aynı âyet-i kerimede günaha ve hataya meyyal olarak yaratılan insanoğlunun yaptığı hata ve günahlardan temizlenmesi ve Allah’ın affına mazhar olması Peygamber’i sevmek ve O’na tabi olma şartına bağlanmaktadır.

²⁵¹ Necip Fâzıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2010), 79.

²⁵² Âl-i İmrân, 3/31.

Allah'ın Kur'an'da emrettiği bu hususu Hz. Peygamber de hadislerinde beyan, teyîd ve tekit etmiştir. Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ

“Nefsim kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki sizden biriniz, ben kendisine (ana) babasından ve çocuğundan daha sevgili olmadıkça (hakiki) iman etmiş sayılmaz.”²⁵³

Enes b. Mâlik'den nakledilen benzer bir rivayet de şu şekildedir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

H. Peygamber buyurmaktadır ki; “Sizden biri ben kendisine çocuğundan, ebeveyninden ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça (hakiki) iman etmiş sayılmaz”²⁵⁴, Bu rivayet Müslim’in Sahîh’inde Kitâbu’l-îmân bölümünde zikredilmiştir. Müslim’in Sahîh’inde bu konudaki hadisler “Allah Rasûlü’nü ailesinden (eşinden), çocuğundan, ana-basından ve bütün insanlardan çok sevmenin gerektiği ve kim Hz. Peygamber’i bu şekilde sevmezse imandan çıkacağına dair bab” şeklinde bir başlık altında yer almaktadır.²⁵⁵ Buhârî’nin Sahîh’inde ise aynı konudaki hadislerin bab başlığı “Allah Rasûlünü sevmek îmandandır” şeklinde konulmuştur. Buhârî belirlemiş olduğu bab başlıklarında o konudaki fikhî görüşünü de belirttiğinden Hz. Peygamber’i sevmenin imanın yani mümin olmanın şartı olduğu görüşü de net bir şekilde anlaşılmaktadır.

H. Peygamber’in adı anılınca sağ elini sol göğsünün üzerine koymak da Anadolu’da yaygın bir Hz. Peygamber’e sevgi belirtisidir. Hz. Peygamber’e gösterilen saygının bir işareti olan bu davranış başka Müslüman ülkelerden ülkemize ziyaret

²⁵³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 7 (No. 14-15).

²⁵⁴ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 16 (69-70); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Sünnet”, 9 (No. 67). Tirmizî’nin rivayetinde muhakkik Şuayb el-Arnâvût, bu hadisin senedinin sahih olduğunu ve hadisin Enes b. Malik’ten nakledilmek sureti ile birçok kaynaktan yer aldığını belirtmiştir.

²⁵⁵ Müslim’in *Sahîh*’ini tahkik eden Fuâd Abdülbâkî [İman 16 (69-70)]’de yer alan bu rivayetin açıklaması sadedinde, İbn Battâl ve Kadî İyâd’dan naklen sevgi ve muhabbetin üç şekilden bahsetmektedir. Sevgide yüceltme ve büyütme (insanın ana-babasını sevmesi böyledir), sevgide şefkat ve merhamet (insanın çocuklarını sevmesi böyledir), sevgide örneklik, örnek alma (ki bu da övgüye layık davranışları olan diğer insanlar içindir). Hz. Peygamber’in bu hadisinde sevginin bu üç şekli de kastedilmiş olmaktadır.

edenlerin de hayret ve dikkatini çeken hususlardandır. Nitekim konu hakkında bir haber sitesinde yayınlanan bir yazıda şu ifadeler yer verilmektedir; “Türkiye’de camileri ziyaret ettiğinizde Hz. Peygamber’in adı anıldığında insanların ellerini kalplerinin ve göğüslerinin üzerine koyduğunu görüp şaşırabilirsiniz. Bu, Türklerin Osmanlı döneminden bugüne yapageldikleri bir âdetleridir. Zira onlar dinî hassasiyetleri nedeniyle Hz. Peygamber’in bir hadisini işittiklerinde heyecanlarından kalpleri yerinden fırlayacak gibi hissederler, bu yüzden ellerini kalplerinin üzerine bastırırlarmış.”²⁵⁶

Kalb, imanın, sevginin, samimiyetin, muhabbetin, aşkın mekânı ve sembolüdür. Bu yüzden Anadolu’da Habîbullah (Allah’ın sevgilisi) olan Hz. Peygamber’i sevginin mekânı olan kalbinde, yüreğinde hissettiğini ifade etmek için sağ elini kalbinin üzerine koyarak kalbe işaret etmek kültürel bir olgu haline gelmiştir. Bu davranış bir anlamda, “dilimin söylediğini, kulağımın işittiğini yüreğimle hissediyor ve tasdik ediyorum” demektir. Dolayısıyla doğrudan dinî bir dayanağının olmadığını, geleneksel bir saygı ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Anadolu’da selâmlaşan insanların da sağ elini sol göğsü üzerine koyduğu vakidir. Bu bir saygı belirtisi, karşımızdaki kişiye temennada bulunma anlamı taşımaktadır.

Hz. Peygamberin ismi anıldığında salavat getirilmesi dinen vecibe olmakla birlikte bu esnada sağ elini sol göğsünün (kalbinin) üzerine koymak şeklinde Anadolu’da rastlanan uygulamanın Kur’an ve sünnette herhangi bir deliline rastlanmamıştır. O halde bu hareketin birtakım insanlarca yapılması durumunda yapanların dînin bir emrini yerine getirdiği düşüncesi, yapmayanlar üzerinde ise dinî bir eksiklik hissi uyandıracak açıktır. Başlangıçta ibadet kastı taşımaya bile bu tür fiil ve davranışlar zamanla insanlar arasında yaygınlaşarak, yapanın bir sünneti yerine getirdiği yapmayanın ise günahkâr olduğu zannı oluşturduğundan bid’at kapsamında değerlendirilmektedir.²⁵⁷ Aynı davranışın selâmlaşma esnasında yapılması durumunu da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

²⁵⁶ “وضع اليد على القلب” (Erişim 28 Ocak 2022).

²⁵⁷ “وضع اليد على الصدر أو الرأس عند ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم - إسلام ويب - مركز الفتوى” (Erişim 28 Ocak 2022).

Ezan ve kâmet esnasında “Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” cümlesi okunduğunda elin başparmak tırnaklarını öpüp gözüne sürmek de Hz. Peygamber’e sevginin Anadolu’daki tezahürlerinden biridir.

Günümüzde az rastlanmakla birlikte cami cemaatinden özellikle yaşlı olanlar ezan ve kamette müezzin “Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” cümlesini okuduğunda iki başparmağının tırnaklarını gözleri üzerine koymakta ve ilk şehâdet cümlesi okunduğunda “Allah’ın af ve merhameti üzerine olsun ey Allah’ın Resûlü” anlamına gelen “Sallallahu aleyke Ya Resûlellah”, ikincisinde ise “Seninle gözüm aydınlığa erdi ey Allah’ın Resûlü” anlamına gelen “Karret aynî bike ya Resûlallah” sözünü söylemektedir. Bu davranışı yapan ve bu duaları okuyan kişinin göz hastalıklarından korunacağına inanılmaktadır.²⁵⁸ Sahih hadis kaynaklarında bu hususa dair bir delil bulunamamakla birlikte bazı fıkıh, tefsir ve mevzu hadislerin yer aldığı kaynaklarda konuya işarette bulunulmakta ve bu esnâda okunacak duâlardan bahsedilmektedir.²⁵⁹

Bu konu Keşfü’l-hafâ’da مسح العينين بباطن أنملي السبابتين بعد تقبيلهما عند سماع قول المؤذن “Müezzin’in ‘Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah’ dediğini işittiğinde işaret parmaklarının uçlarının iç kısmını öperek gözlerini mesh ettikten sonra “أشهد أن محمد عبده ورسوله، رضيت بالله رباً وبالإسلام ديناً ومحمد ﷺ - نبياً” duasının okunması şeklinde ele alınmıştır. *Keşfü’l-hafâ* ve daha birçok eser bu rivayet için Deylemî’nin *el-Firdevs* adlı eserini kaynak göstermekte ve Hz. Ebûbekir’den merfu olarak nakledilen bir rivayete dayandırmaktadır. Bu rivayette;

“Hz. Ebu Bekir’in müezzinin ezan esnasında “أشهد أن محمدًا رسول الله” dediğini duyduğunda bu şehâdeti tekrar ettiği ve iki işaret parmağının iç kısmını öperek gözüne sürdüğü, Hz. Peygamber’in de onun bu davranışı karşısında “Kim dostumun bu davranışını yaparsa şefaetim ona helâldir” buyurduğu nakledilmektedir.²⁶⁰

²⁵⁸ “Ezan okunurken başparmak tırnaklarını göz kapaklarına sürmek sünnet midir?”, *Sorularla İslamiyet* (31 Ekim 2007).

²⁵⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn (Reddü’l-Muhtâr ale’-d-Dürri’l-Muhtâr)* (Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, 1966), 1/398; Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Hanefî et-Tahtâvî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî alâ Merâgî’l-Felâh Şerhu Nûru’l-İdâh*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ılmîyye, 1997), 205; İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/228, 8/260; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 2/243.

²⁶⁰ Sehâvî, *el-Makâsîdû’l-hasene*, 605; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 2/243.

Ancak Sehâvî, Fettenî, Aliyyü'l-Kârî gibi müellifler bu rivayetin sahih olmadığını söylemektedir. Aliyyü'l-Kârî rivayetin sahih olmadığı yönündeki görüşüne ilave olarak; “Şayet bu rivayet Hz. Ebubekir’e ulaşmış olsaydı, Hz. Peygamber’in; ‘Benim sünnetime ve benden sonra gelen hulefâ-i râşidînin sünnetine uyunuz’ hadisi gereği bu rivayetle amel etmek gerekirdi” açıklamasında bulunmuştur.²⁶¹

Aynı konuyla ilgili Hz. Hızır’a ait olduğu söylenen;

من قال حين يسمع المؤذن يقول: "أشهد أن محمداً رسول الله": مرحباً بحبيبي وقرّة عيني محمد بن عبد الله - ﷺ - ثم يقبل إبهاميه ويجعلهما على عينيه؛ لم يعم ولم يرمد أبداً

“Kim müezzinin “أشهد أن محمداً رسول الله” dediğini duyduğunda, ‘Merhaba canım ve gözümün nuru Muhammed bin Abdullah -Salât ve selâm O’nun üzerine olsun’ der ve iki baş parmağını öperek gözüne sürerse asla kör olmaz ve donmaz” şeklindeki rivayetin de sahih olmadığı belirtilmektedir.²⁶² Bu rivayet ve değerlendirmelerin yer aldığı kaynaklarda bir kısım insanların rivayetlerde anlatıldığı şekilde davranarak bu duâları okudukları, bu sayede yakalandıkları göz rahatsızlığından kurtuldukları yahut göz hastalığına yakalanmadıklarına dair bazı hikayelere yer verilmektedir. Ancak bu davranışın bid’at olduğuna dair görüşler ağırlık kazanmaktadır.²⁶³

Rivayetlerde bahsi geçen ve Anadolu’da uygulamasına rastlanan bu davranışın sahih hadis kaynaklarında yer almamış olmakla birlikte mevzu hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete dayanıyor olması özellikle ülkemizde belli bir dönem sahih dinî kaynaklara ulaşmanın zor olduğu bir süreç yaşanması nedeniyle normal karşılanmalıdır.

Anadolu’da Peygamber sevgisinin en önemli göstergelerinden birisi de Süleyman Çelebi tarafından yazılan ve Hz. Peygamber’e olan sevgiyi en güzel şekilde manzum olarak ifade eden “*Vesiletü’n-necât*” adlı eserin, yazıldığı 1409 tarihinden bugüne kadar kesintisiz olarak toplumun her kesiminde kabul görmesi ve çok değişik

²⁶¹ Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene*, 604; Muhammed Tahir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî el-Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevdûât* (İdâratü't-Tıbbâtü'l-Müniriyye, ts.), 34; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Herevî Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-aḥbâri'l-mevdû'a* (*el-Mevdû'atu'l-kubrâ*), thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts), 315; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/243.

²⁶² Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevdûât*, 34; Aliyyü'l-Kârî, *el-Mevdû'atu'l-kubrâ*, 315; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/243.

²⁶³ “مزید بیان حول بدعة تقبيل الإبهامين عند سماع قول المؤذن (أشهد أن محمداً رسول الله) - الإسلام سؤال وجواب” (Erişim 28 Ocak 2022).

vesilelerle okunmasıdır.²⁶⁴ Bu eserin halk arasında bilinen adı Mevlid'tir. Doğma, doğum, doğum yeri, doğum zaman gibi anlamlara gelen Mevlid, ıstılâhî olarak Hz. Peygamber'in doğumunu, hayatını anlatan mesnevî türü eserlere verilen genel ad olması yanında Süleyman Çelebi tarafından yazılan “*Vesiletü'n-necât*” adlı eser ve bu eserin okunduğu dinî merasimlere verilen addır.²⁶⁵

Mevlid geleneği özellikle Türk toplumlarından geçmişten günümüze en yaygın dinî motiflerden biridir. Türkler, doğum, ölüm, sünnet, evlilik, hacca gitme, yeni ev, araba alma, işyeri açma, işe başlama, askere uğurlama, askerden dönme, vb. her fırsatta Mevlid okumayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetin en açık tezahürlerinden biri olan bu değerli eser, asırlar boyunca Müslüman Anadolu halkının gönlünde önemli bir yer edinmiş, çeşitli vesilelerle derin bir saygı ve muhabbet içinde okunmuş ve de dinlenmiştir.²⁶⁶

Anadolu'da dinî yaşantının ve kültürün vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş olan Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve halk arasında yaygın olarak okunan bu türden diğer eserlere karşı belli bir mesafe ile yaklaşan, bu tür âdetleri dine sonradan sokulmuş bid'at ve hurâfe türünden kabul eden birtakım alimler de bulunmaktadır. Bu düşüncede olan alimlerin belki haklı olduğu yönler de vardır. Zira halkın bazı kesimlerince düğün,

²⁶⁴A. Necla Pekolcay, “Mevlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/485-486; İsmail Metin, “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi'nin ‘Vesiletü'n-Necât’ Adlı Eseri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (Eylül 2020), 1. Eser, Bursa'da yazılmıştır. Yazıldığı zamandan bugüne kadar gerek Osmanlı coğrafyasının gerekse bugün Anadolu'nun her yerinde halkın büyük bir teveccühü ile karşılaşmıştır. Daha çok “Mevlid” olarak bilinen eser, birçok dillere çevrilmiş, besteleri yapılmış, nazîreleri yazılmıştır. Ülkemizde ve başta Balkanlar ve Türkî Cumhuriyetler olmak üzere pek çok İslâm ülkesinde okunması adeta ibadet formuna dönüştürülmüştür. Hz. Peygamber'in doğum günü başta olmak üzere diğer mübarek gün ve gecelerde, doğum, ölüm, düğün, sünnet, askere gönderme, hacdan dönme gibi çeşitli vesilelerle okunmaktadır. Müellifin bundan başka bir eseri bilinmemektedir. Eserin yazılma nedeni olarak şu rivayet anlatılmaktadır; Süleyman Çelebi Bursa Ulucami'de imamlık yapmakta iken birgün bir vâiz Bakara sûresinin 285. âyetini tefsir ederken peygamberler arasında bir fark olmadığı, dolayısıyla Hz. Peygamber'in de diğer peygamberlerden üstünlüğü bulunmadığından bahsedince cemaatten bazı kişiler vâize itiraz ederek büyük tartışmalar çıkmasına neden olur. Bu hadise üzerine Süleyman Çelebi, “*Ölmeyip İsa göğe bulduğu yol / Ümmetinden olmak için idi ol*” şeklindeki beyitleri yazar ve cemaatine okur. Cemaat tarafından beğenildiğini görünce Hz. Peygamber'e olan derin muhabbetinin bir tezahürü olarak bu meşhur eserini yazmıştır.

²⁶⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, ed. Raşit Gündoğdu vd., 2012, 1108; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat-Eski ve Yeni Harflerle*, ed. Aydın Sami Güneşçâl (Ankara: Aydın kitabevi, 1993), 739; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Rehber Yayınevi, 1990).

²⁶⁶Metin, “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi'nin ‘Vesiletü'n-Necât’ Adlı Eseri”, 4.

cenaze, sünnet merâsimi vb. zamanlarda Mevlid okumak ve okutmak âdetâ dînin vazgeçilmez bir unsuru haline getirilmiş ve ibadet formuna dönüştürülmüştür. Ancak bu konuda halkı aydınlatmak, gerçekleri anlatmak, hataları düzeltmek görevindeki bu alimlerin Mevlid vb. merasimlerin ortadan kaldırılmasını düşünmek ve söylemek yerine, bu tür merasimleri bir fırsat olarak görmeleri, halkı ve bilhassa gençleri ve çocukları cami ve mescidlerde toplamanın, birlikte Kur'an okumaya ve dinlemeye teşvik etmenin, va'z ve nasihatte bulunmanın bir vesilesi haline getirmeleri daha doğru olacaktır.

Özellikle bir dönem Kur'an okumanın, öğrenmenin ve hatta evinde bulundurunun yasaklandığı, dinî öğretim ve nasihatlerin ortadan kaldırıldığı Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Anadolu'da, mevlid okumak ve okutmak halkın dinle buluşmasının yegâne vesilesi olmuştu. Bu bakımdan Mevlid'in halk üzerindeki ve kültürümüzdeki etkisi incelenirken bu tarihî gerçeklerin ve yaşanmışlıkların mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Mevlid türündeki ilk eserlerin içeriğinin tarih ve siyer ağırlıklı olduğu ve hicrî ikinci asrın sonlarına doğru yazıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Bu eserler manzum eserler de değildir.²⁶⁷ Bu konuda yapılan araştırmalarda Hz. Peygamber'in kendisinin doğum gününü kutlamadığı ve bununla ilgili herhangi bir emir ya da tavsiyesinin de olmadığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber döneminde olmadığı gibi kendisinden sonraki Hülefâ-i Raşidîn dönemi ile Emevî ve Abbâsî Halifeleri dönemlerinde de bu tür merasim ve kutlamalar yapılmamıştır. Hz. Peygamber ve hatta ehl-i beytten olanların doğum günlerinin bir merasimle kutlanması geleneğinin ilk kez Hz. Peygamber'in vefatından 600 yıl kadar sonra Mısır'da kurulan Şî'î Fatimî Devleti dönemine rastladığı kaynaklarda belirtilmektedir. Resmî olarak ve çok gösterişli merasimlerle icrâ edilen, halk katılımının az olduğu, hatta sünnî olanların neredeyse hiç iştirak etmediği fakat devletin resmî erkânının neredeyse tam kadro ile katıldığı bu törenler sadece Hz. Peygamber için değil ehl-i beytten olan Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve o günkü halife için de aynı şekilde düzenlenmekteydi.²⁶⁸

²⁶⁷ Aynur Uraler, "Mevlid Geleneği: Ömrüne Yemin Olsun ki!", *Hadis Tetkikleri Dergisi* XVIII/1 (2020), 28.

²⁶⁸ Ahmet Özel, "Mevlid: Tarihi ve dinî hükmü", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (2002), 236. Hz. Peygamber'in doğum yıldönümü olan Rabiulevvel ayının onikinci gününde ve diğer mevlid törenlerinde kutlamanın yapılacağı gün üçyüz tepsi helva yaptırılarak devletin resmi görevlilerine

Fâtımîlerden sonra iktidara gelen Eyyûbîler döneminde bir süre mevlid, bayram vb. merasimler yasaklanmıştır. Ancak bu dönemde de Selahaddin Eyyûbî'nin kayınbiraderi olan Erbil Atabeği Muzafferüddin Kökböri'nin (1190-1232) Hz. Peygamber'in doğum gününü büyük ihtifaller, semâ ve zikir ayinleri, ziyafetler eşliğinde hem halkın hem de ulemâ ve resmi erkânın katılımı ile kutladığı nakledilmektedir. Hatta Endülüslü bir muhaddis olan İbn Dihye el-Kelbî'nin böyle bir Mevlid-i Nebî merasimi esnasında Erbil'de bulunduğu ve yapılan törenlerden oldukça etkilenerek “*et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr*” adında bir eser kaleme aldığı ve Muzafferüddin Kökböri'ye takdim ettiği, onun da kendisine ihsanda bulunduğu anlatılmaktadır. el-Kelbî'nin eserinin bu alandaki ilk eser olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.²⁶⁹ Endülüslü bir seyyah olan İbn Cübeyr, Mekke ile ilgili seyahat notlarında Hz. Peygamber'in doğum gününde doğduğu evin halkın ziyaretine açıldığını belirtmektedir. Bu bilgi de bir nevi doğum günü kutlaması olarak kabul edilebilir.²⁷⁰

Konuya Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygının ifade edilmesi, O'na salât ve selâm getirmek, O'nu övmek ve bunların hayata farklı bir tezahürü yönüyle bakıldığı takdirde Mevlid vb. uygulamaların Kur'an ve Sünnete mutabıklığı ise tartışmasızdır.

Anadolu'da Peygamber'in adı anıldığında mutlaka başına “Hazret” ifadesi konulur. Bu da saygı ve sevginin bir belirtisidir. Zira “Hazret” ifadesine TDK sözlüğünde; yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan olarak anlam verilmiştir.²⁷¹

Hz. Peygamber sevgisinin doğal bir sonucu olarak O'nun vasıtasıyla gelen İslâm dîninin bize kadar ulaşmasına vesile olan başta sahâbiler olmak üzere ulemânın isim ve unvanlarından önce de saygı ifadesi olarak “Hazret” kelimesinin kullanılması Anadolu'nun yaygın bir geleneğidir.

dağıtıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca bu dönemde bazı kandiller ve dinî bayramlar da benzer şekilde gösterişli merasimler ve şölen havası içinde kutlanmıştır.

²⁶⁹ İsmail Durmuş, “Mevlid (Arap Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/475-479.

²⁷⁰ Özel, “Mevlid”, 237-238.

²⁷¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Hazret”.

Bu hususla ilgili çok sayıda âyet ve hadis bulunmakta olup Anadolu kültüründe Peygamber sevgisinin kaynağının Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğunun anlaşılması için bu kadarının yeterli olduğu düşünülmektedir.

1.4.2. Hz. Peygamber'in Adı Anılınca "Salât-ü Selâm" Okumak

Sözlükteki ilk anlamı itibariyle namaz anlamına gelen Arapça salât kelimesi²⁷² ikinci olarak "dua, rahmet ve bereket" gibi anlamlara gelmektedir.²⁷³ Sözlüklerde Hz. Peygamber'e duâ ve salât getirmek, "aleyhi's-salâtü ve's-selâm", "sallallâhü aleyhi ve sellem" veya "Allahümme salli alâ seyyidînâ muhammedin..." duâsını okumak olarak yer alan salât kelimesinin konu başlığımızla ilgisi olan ikinci anlamı Türkçe'de genellikle çoğulu olan "salavât" ve "salât-ü selâm" kavramları ile ifade edilir.²⁷⁴

Dinî ıstılâh olarak da "salât" kelimesinin iki mânası bulunmaktadır. Birincisi namaz ikincisi duâdır. Duâ kulun kendini Allah'a yönlendirmesi, acizliğini kabul edip, kendisini yoktan var eden Yüce Allah'tan niyazda bulunmasıdır. Bir müminin Hz. Peygamber'e salât etmesi de ona dua etmesi ve onu övmesidir. Allah'ın Hz. Peygamber'e salatı rahmet ve lütuf olarak yorumlanmakla birlikte keyfiyeti ancak Allah tarafından bilinebilir. Buhârî'nin *Sahîh*'i ve birçok kaynakta sahih bir senedle nakledilen hadislerde meleklerin salât etmesi ise, Hz. Peygamber'e duâ etme ve bereket dileme olarak tefsir edilmiştir. İbn Abbas'ın yorumu da bu şekildedir.²⁷⁵

Kur'an-ı Kerîm el-Ahzâb sûresinde Peygamber'e salât-ü selâmı emreden;

"إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا"

"Allah ve melekleri Peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve onu tam bir teslimiyetle selâmlayın"²⁷⁶ âyeti nazil olduğunda sahabe-i kirâm bu emrin bağlayıcılığını hemen anladığı ve emri yerine getirmenin lüzumuna

²⁷² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1070; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 648.

²⁷³ M. Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/23.

²⁷⁴ Mertoğlu, "Salâtüselâm", 36/23; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1070, 1071; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 649.

²⁷⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tefsir", 282.

²⁷⁶ el-Ahzâb 33/56; ayrıca bkz. el-Bakara 2/157; et-Tevbe 9/99, 103; el-Ahzâb 33/43.

inandığı için Hz. Peygamber'e; "Selâmın ne olduğunu ve nasıl verileceğini biliyoruz ancak sana nasıl salât edeceğiz?" dediklerinde, Hz. Peygamber farz namazlarda son oturuşta gayr-ı müekked sünnetlerin her oturuşunda okunmakta olan (Salli-Barik duaları olarak bilinen) duayı okuyarak kendisine nasıl salât edileceğini öğretmiştir.²⁷⁷

Bazı müfessirler, Melekler ve Müminlerin Hz. Peygamber'e salât etmelerindeki hikmeti, Nebî'ye salât eden ve onu yücelten Allah'a uymakla şeref kazanmak olarak yorumlamışlardır.²⁷⁸ Müfessirlere göre bu âyet-i kerimede yer alan "Allah'ın Peygamberine salât etmesi" ifadesinden maksat, O'na rahmet ve merhameti ile muamele etmesi ve onu melekleri nezdinde övmesi demektir. Meleklerin salâtı ise Hz. Peygamber için istiğfarda bulunmaları anlamına gelir. Müminlerin salâtı da Hz. Peygamberin Allah katındaki makamının yüceltilmesi için O'na dua etmeleri anlamına gelmektedir. Âyetin devamında geçen "tam bir teslimiyetle selâmlama" ifadesinden kasıt ise namazların birinci ve ikinci oturuşlarında (ka'de) okunan "Tahiyyat" duasındaki selâm lafızları ile Hz. Peygamber'in mânen selâmlanması veya Hz. Peygamber'e selâm vermek ona tabi olmaktır şeklinde yorumlanmaktadır. Âyetinde yer alan emrin vücubiyet mi yoksa mendûbiyet mi ifade ettiği hususu da ulemâ arasında tartışılmış, emir vücup ifade eder yani emre uymak farzdır görüşü kabul edilmekle birlikte bir insanın ömründe bir kez yerine getirmesi farzın yerine gelmesi için yeterlidir görüşü kabul edilmiştir. Bunun dışında kalanlar ise mendup ve müstehap olarak görülmektedir.²⁷⁹ Fakihlerin çoğunluğuna göre âyetteki ilâhi emir gereğince bir Müslümanın Hz. Peygamber'e salat-ü selâm'da bulunması farzdır ve bunun ömürde en az bir kez yapılması gerekmektedir.²⁸⁰

²⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 2/247; Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Enbiyâ", 12 (No. 3189-3190); "Tefsîr", 282 (No. 4519-4520); "Deavât", 31, 32 (No. 5996, 5997, 5999); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Salât", 65-69 (No. 405-407).

²⁷⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417), 2/493.

²⁷⁹ Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-Kâdî 'İyâd, *eş-Şifâ bi Ta'rîfî Hukûki'l-Muṣṭafa* (Amman: Dâru'l-Feyḥâ', 1407/1986), 2/140-148; Ebû Muhammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelûsî İbn Ḥazm, *el-Muḥallâ bi'l-Âsâr*, thk. 'Abdulḡaffâr Süleymân el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002), 2/303.

²⁸⁰ Ebû'l-Ḥayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Seḥâvî, *el-Kavlu'l-Bedî' fi's-Salâh 'alâ'l-Ḥabîbi's-Şeft'* (b.y.: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, ts.), 24. Konunun fikhî boyutuyla ilgili daha

detaylı bilgi kaynakta yer almaktadır.

Tarih boyunca çok değişik tertipler halinde salât-ü selâmlar okunmuş olup dört bin ve on iki bin salavât-ı şerîfe şekli ve tertibi olduğundan bahsedilmektedir.²⁸¹

Anadolu irfanı da diyebileceğimiz bu topraklarda yaşayan insanların Peygamber sevgisi o derece yüksektir ki, Hz. Peygamber’e salat ü selâm’ın türlü sebeplerini bulmuşlardır. Bu hususun en etkili gerekçelerinden biri Anadolu’da en çok okunan eserlerden biri olan Kâdî İyâz’a ait *eş-Şifâ fî Hukûki Mustafâ* adlı eserdir. Bu eser bütünüyle Hz. Peygamber sevgisi, ona ta’zim ve itaat etmenin gerekliliği üzerine yazılmıştır. Hz. Peygamber’in gerek maddi, fiziki şemâili gerekse mânevî yönü hakkında en detaylı bilgiye ulaşılabilecek eserlerden biridir. İçeriğinde zayıf ve mevzu rivayetlere de yer verilmiş olsa da özellikle tahkikli basımlarında bu rivayetlerin tahrir ve tahkikine de ulaşmak mümkün olduğu için oldukça faydalı bir eserdir. Kitapta Hz. Peygamber’e salavat getirmenin birçok gerekçesi anlatılmaktadır. Bunlardan bazıları; ismi anıldığında, yazıldığında, ezan okunurken, cuma günü, camiye ve mescide girince, cenaze namazında, yazılan bir eserin başında ve sonunda şeklindedir.²⁸² Anadolu’da “Mevlid” ve “Mevlid-i Şerif” olarak bilinen manzum eserde; “Ger dilersiz bulasız oddan necat / Aşk ile derd ile idin es-Salat”²⁸³ beytini nakarat olarak tekrar etmiş olması oldukça manidardır. Yine Anadolu’da bazı alimlerin talebelerine bir cami veya mescidin yanından geçerken Hz. Peygamber’e salavât getirin şeklindeki tavsiyeleri de²⁸⁴ salât-ü selâm getirme hususundaki gayreti göstermektedir.

Hiz. Peygamber’e salât ve selâmın fazileti konusunda Abdullah b. Mes’ûd’dan nakledilen bir hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أَوْلَى النَّاسِ بِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً»

“Kıyamet günü insanların bana en yakın olanı bana en çok salavat okuyanıdır”²⁸⁵

Aynı kaynakta Ebû Hüreyre’den nakledilen bir başka rivayet de şu şekildedir:

²⁸¹ Osman Ferîd, *Osmanlı Kültür Mirasımız*, “Peygamber Efendimiz Üzerine Salavât-ı Şerîfe Getirmenin Dünyevî ve Uhrevî Faziletleri ile Salât-ı Tefrîciyye’nin Nitelikleri”, ed. Asım Sarıkaya, çev. Muhammed Veyssel Emen, (SAMER) KSÜ Siyer-i Nebî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2021), 13.

²⁸² Kâdî İyâd, *eş-Şifâ*, 2/152.

²⁸³ Günümüz Türkçesi ile karşılığı; “Eğer cehennem ateşinden kurtulmak istiyorsan, Hiz. Peygamber’e aşkla, şevkle salat ve selâm getirin” şeklindedir.

²⁸⁴ Düздаğ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar*, 1/164.

²⁸⁵ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Vitr”, 21 (No. 484).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ عَشْرًا» وَفِي الْبَابِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، وَعَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، وَعَمَّارٍ، وَأَبِي طَلْحَةَ، وَأَنَسٍ، وَأَبِي بَنْ كَعْبٍ: حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» وَرُوي عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، وَغَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، قَالُوا: «صَلَاةُ الرَّبِّ الرَّحْمَةُ، وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الْإِسْتِغْفَارُ»

Hiz. Peygamber buyurmuştur ki: “Kim bana salat (-ü selâm) ederse Allah ona on defa salât eder.”²⁸⁶ Bu konuda başka sahabiler tarafından da rivayet edilen hadisler bulunmaktadır.

Özellikle Osmanlı döneminde Anadolu’da çokça okunan “*Delâilü ’l-hayrât*” adlı eser²⁸⁷ bir salavat mecmuasıdır. Eserin çok okunma nedeni öncelikle Hiz. Peygamber sevgisine dayanmakla birlikte Hiz. Peygamber’i anarak maddî ve mânevî sıkıntı ve günahlardan kurtulma, Hiz. Peygamber’in şefaatine nâil olma, sevap kazanma gibi gayeler de okunma nedenidir. Anadolu’da ayrıca cuma, bayram, cenâze duyurusu gibi nedenlerle minarelerden yüksek sesle salavât okunması geleneği de yaygındır ve çeşitli makam ve formlarda bu şekilde okunan salavâta “Salâ” ya da “Salâ vermek” ifadesi kullanılmaktadır.²⁸⁸

Anadolu’da cenaze ilanı, cuma ve bayram namazlarının hatırlatılması, bütün ülkeyi ilgilendiren önemli bir hususun duyurulması²⁸⁹ vb. vesilelerle minarelerden salâ okunması kültürümüzün önemli bir parçası olmuştur.²⁹⁰

Genellikle besteyle okunan salâlardan günümüzde yaygın olanlar sabah salâsı, cuma ve bayram salâsı, cenaze salâsı gibi adlarla anılmaktadır. Cumâ günü ezandan önce cuma namazını hatırlatmak maksadı ile okunan cuma salâsının ilk kez Memlûklüler döneminde okunduğu rivayet edilmektedir.²⁹¹

²⁸⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Vitr”, 21 (No. 485).

²⁸⁷ Müellifi Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465)’dir.

²⁸⁸ Mertoğlu, “Salâtüselâm”. “Salat-ü selâm” hakkında daha ayrıntılı bilgi madde içeriğinde mevcuttur. Ayrıca tezimizde “Salâ okumak” maddesi ayrıca ele alınmıştır.

²⁸⁹ 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ terör örgütü mensuplarının darbe girişimi esnasında minarelerden okunan salâlar halkın darbeye ve darbecilere karşı çıkışında önemli bir etken ve geceye damgasını vuran önemli bir sembol olmuştur.

²⁹⁰ “Sela nedir, hangi durumlarda okunur?”, www.haberturk.com (16 Temmuz 2019); Mynet, “Neden sela okundu? Gece sela neden okunur? 15 Temmuz’da camilerden sala sesleri yükseldi!”, *Mynet Haber* (16 Temmuz 2021); “Depremde hayatını kaybedenler için ülke genelindeki camilerde sela okunacak” (Erişim 16 Mart 2023).

²⁹¹ Nuri Özcan, “Salâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/15-16. H. 700 (1300-1301) yılında Memlûk Sultanı el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun’un

Türk mûsikisinde salâlar, dinî musikînin bir kolu kabul edilebilecek olan cami musikîsi formlarından biridir. Ancak salalar sadece camilerde değil tekke, dergâh ve zikir meclislerinde, dinî musikînin icra edildiği bazı toplantılarda bazen besteli bazen bestesiz olarak icra edilebilmektedir. Çeşitli okunuş şekilleri olan salânın yaygın metni şöyledir: “es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ Resûlellah // es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyidenâ yâ habîbellah // es-Salâtü ve’s-selâmü aleyk / Aleyke yâ seyyide’l-evvelîne ve’l-âhirîn (ve’l-hamdü lillâhi rabbi’l-âlemîn).”²⁹²

Camilerde ve cemaatle kılınan namazlarda namazın farzından sonra ve tesbihattan önce bazen tek başına imam tarafından bazen de imamla beraber cemaatin de iştirakiyle okunmakta olan “Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin salâten tûncînâ bihâ min cemî’l-ahvâli ve’l-âfât...” diye başlayan salât-i münciye ve yine genellikle teravih namazının sonunda cemaatle birlikte yapılmakta olan duaya geçilmezden önce müezzinlerin topluca okuduğu,

“Allâhümme salli ale’l-Mustafâ,
Bedî’l-cemâli ve bahri’l-vefâ
Ve salli aleyhi kemâ yenbağî
es-Sâdık Muhammed aleyhisselâm”

sözleri de Anadolu’da Hz. Peygamber’e okunan salât-ü selâmlardandır.²⁹³ Salât-ı münciye duâsının Osmanlı döneminde Anadolu’daki mekteplerde her gün ders bitiminde okunduğu da kaynaklarda yer almaktadır.²⁹⁴

Anadolu’da en yaygın salât-ü selâm şekillerinden biri de sözleri; “Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedini’n-nebiyyi’l-ümmiyyi ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim” şeklinde olan salât-i ümmiyyedir. Özellikle mevlid törenleri, zikir icraları, teravih namazları (kılınırken bazen her selâmdan, bazen her dört rek’atten, bazen on ve yirminci rek’atlerden sonra), sakal-ı şerif, hırka-i şerîf, hırka-i saâdet ziyaretleri ve buna benzer dinî merasimler esnasında belli bir makamla toplu olarak söylenen bir salevât şeklidir.

iradesiyle Cuma ezanından önce, 791 (1389) yılında el-Melikü’s-Sâlih b. Eşref Zeynüddin II. Hâceî döneminde akşam ezanı dışında bütün ezanların ardından salâ verme usulü konulmuştur.

²⁹² Özcan, “Salâ”, 36/15.

²⁹³ Özcan, “Salâ”, 36/15.

²⁹⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 63.

Bu adla anılmasının sebebi sözleri arasında yer alan “ümmiyyi” ifadesinden kaynaklanmaktadır. İlk kez kim tarafından, ne zaman ve nerede söylendiği bilinmeyen ve genellikle segâh makamındaki bestesiyle okunan salât-i ümmiyyenin, Hatîb Zâkirî Hasan Efendi veya Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi tarafından bestelendiğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.²⁹⁵

Hadis kaynaklarında bulunmamakla birlikte Anadolu’da çeşitli vesilelerle ve yaygın olarak okunan Salavât-ı şerîfelerden biri de aşağıda metni ve tercümesi verilen Salâtü’t-Tefrîciyye’dir.

اللهم صل صلاة كاملة وسلم سلاماً تاماً على سيدنا محمد الذي تنحل به العقد، وتنفرج به الكرب، وتقضى به الحوائج، وتنتال به الرغائب، وحسن الختام، ويُستسقى الغمام بوجهه الكريم، وعلى آله وصحبه في كل لحظة ونفس بعدد كل معلوم لك

“Allah’ım! kâmil bir salât ve tam bir selâm ile Efendimiz Muhammed’e rahmetini indir. O Muhammed ki düğümler O’nunla çözülür, üzüntü ve sıkıntılar onunla giderilir, ferahlığa kavuşulur, ihtiyaçlar onunla yerine getirilir, arzulanan şeylere onunla ulaşılır, güzel bir sonuca onunla erişilir. Bulutlardan onun güzel yüzü hürmetine yağmur talep edilir. Salat-ü selâm her an ve her nefes sana malum şeylerin sayısınca O’na da onun ehl-i beytine ve ashâbına da olsun.”²⁹⁶

İmam Kurtubî’nin salât-ı tefrîciyye hakkında; “Bir Müslüman; olmasını istediği ve önem verdiği bir işi için yahut başına gelen bir beladan kurtulmak maksadı ile bunu 4444 defa okursa Allah o Müslümanı niyetine kavuşturur. Şayet bir kimse günde 41 defa salât-ı tefrîciyye’yi okursa gönlünden üzüntü, gam ve keder yok olur, zararlardan kurtulur, istekleri kolaylaşır, rızkı genişler.” dediği rivayet olunmaktadır.²⁹⁷

²⁹⁵ Nuri Özcan, “Salât-ı Ümmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/20-21.

²⁹⁶ Seyyid Muhammed Hakkı, *Sırlar Hazinesi (Hazînetü’l-Esrâr Tercümesi)*, çev. Celal Yıldırım (Demir Kitabevi, 1981), 274.

²⁹⁷ Ferîd, *Osmanlı Kültür Mirasımız*, 13. Adı geçen eserde Nazillili Muhammed Hakkı hazretlerinin salât-ı tefrîciyye’nin faydaları hakkında gerek kendi hayatından gerekse başkalarının hayatlarından yaşanmış bazı tecrübe ve hadiselerden verdiği örnekler yer almaktadır. Bu örneklerde salât-ı tefrîciyye’nin tabiplerin iyileştirmede çaresiz kaldıkları hastaların iyileştirilmesi, musibet ve belalardan kurtulma, fakirlikten kurtulup zengin olma, işsiz iş bulması gibi hususlarda manevi etkisi olduğundan hatta Yunan işgalindeki İzmir’in işgalde kurtuluşunda da bu duânın etkisinden bahsedilmektedir.

Arapça yayın yapan bazı İslâmî içerikli web adreslerinde duâ maksadı ile okunan bu salevât hakkında olumlu malumat verilirken²⁹⁸ bazı web adreslerinde hastalık, sıkıntı ve ihtiyaçların giderilmesi ve kulun bazı taleplerinin yerine gelmesi için Hz. Peygamber'den tevessül²⁹⁹ maksadı ile belirli sayı ve sınırlar içinde okunan ve Hz. Peygamberden mervi olmayan bu tür duaların okunmasının bid'at olduğu belirtilmektedir.³⁰⁰

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de “vesile” kavramının yer aldığı bir âyette Allah, iman ehlinin kendisine yakınlaşmak için vesile aramalarını ve kurtuluşa ermek için Allah yolunda çaba göstermelerini emretmektedir.³⁰¹ Başka bir âyette ise, kendisine dua edilip yakarılan varlıkların Allah'a en yakın olanlarının bile Rablerine daha yakın olabilmek için bir vesile aradıkları belirtilmektedir.³⁰² Hz. Peygamber ile tevessülde bulunmanın câiz olduğunu belirten alimler bu âyetlerle birlikte Tirmizî'nin *Sünen*'inde Osman b. Huneyf'ten rivayet edilen şu hadisi delil olarak kullanmaktadır.

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ، أَنَّ رَجُلًا ضَرِيرَ الْبَصَرِ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُعَافِيَنِي قَالَ: «إِنْ شِئْتَ دَعَوْتُ، وَإِنْ شِئْتَ صَبَرْتُ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ». قَالَ: فَادْعُهُ، قَالَ: فَأَمَرَهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ فَيُحْسِنَ وُضُوْءَهُ وَيَدْعُوَ بِهَذَا الدُّعَاءِ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ، إِنِّي تَوَجَّهْتُ بِكَ إِلَى رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ لِنُقْضَى لِي، اللَّهُمَّ فَسَقِّعْهُ فِيَّ»: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ أَبِي جَعْفَرٍ وَهُوَ الْخَطْمِيُّ

“Bir gün gözleri görmeyen bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek: “Ey Allah'ın Rasûlü! bana şifa ve afiyet vermesi için Allah'a duâ et” dedi. Hz. Peygamber: “İstiyorsan duâ ederim ancak sabretmen senin için daha hayırlıdır” buyurdu. Adam duâ etmesi hususunda ısrar edince Hz. Peygamber; adama güzelce abdest almasını ve “Allah'ım Rahmet Nebîsi olan Peygamberin Muhammed (vasıtası) ile senden istiyor ve

²⁹⁸ “حكم الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بالصيغة المرفقة” (Erişim 22 Şubat 2022).

²⁹⁹ Sözlükte “bir aracı vasıtasıyla maddî veya mânevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek; iyi amellerle Allah'a yaklaşmayı ummak” anlamındaki “vesl” kökünden türeyen tevessül bir müslümanın işlediği sâlih amelleri, Hz. Peygamber'i yahut velîleri vesile yaparak Allah'a yakın olmaya çalışmasını ifade eder. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, DİA, “Tevessül”.

³⁰⁰ “الصلاة النارية - الإسلام سؤال وجواب” (Erişim 22 Şubat 2022). Bu web adresinde bahsi geçen salevât “es-Salâtü'n-Nâriyye” olarak isimlendirilmiştir.

³⁰¹ el-Mâide 5/35

³⁰² el-İsrâ 17/57

sana yöneliyorum. Bu ihtiyacımın giderilmesi için sana, Rabbime yöneldim. Allah'ım Peygamberini benim için şefaathçi eyle” diyerek duâ etmesini emretti.”³⁰³

Bu deliller çerçevesinde ibadet formuna sokulmaksızın ayrıca söz ve niyetlerde naslara muhalif bir durum söz konusu olmaksızın Hz. Peygamber veya sahabeden mervi olmayan, sonraki dönemlerde tertip edilmiş olan “Salâtü't-Tefrîciyye” veya benzeri salâ ve duâlar ile Allah'a ilticâ etmekte sakınca olmayacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Kur'an'da yer alan duâ âyetleri ve Hz. Peygamber ve sahabeden sahih senedlerle nakledilen rivayetlerdeki duâlar ile Allah'a yakarmak daha uygun olacaktır.

Sonuç olarak bu bahis altında ele alınan hususların tamamı Kur'an'da emredilen ve Hz. Peygamber ve ashabının söz, fiil ve uygulamalarında yer alan salât-ü selâmın Anadolu insanının gönül dünyasına ve davranışlarına farklı suretlerdeki yansımalarından ibarettir. Dolayısıyla bu uygulamaların sünnette birebir karşılıkları bulunmasa da Hz. Peygamberi sevmek, saygı duymak ve salât-ü selâm okumak sünnetine uygun düşmektedir.

1.4.3. Hz. Peygamber'in İsmi'nin Çocuklara Ad Olarak Verilmesi

Bir ailenin doğan çocuğuna ad vermesi hayatının en önemli konularından biridir. İsimler insanların elbiseleri, ziynetleri gibidir. İsim, insanın dünyada ve âhirette kendisi ile çağrılacağı alameti ve işaretidir. İsimler insanların itibarıdır, onun, dîni, toplumu ve kültürü ile irtibatını ve temsiliyetini ifade eder. Bu yüzden Anadolu'da insanlar isim verme konusunda hassas davranmakta daha çocuk ana rahminde iken verilecek isim üzerinde düşünceler, araştırmalar, istişareler yapılmakta, aileyi, çocuğu ve sahip olunan inanç ve kültürü en iyi temsil edecek bir ismin tespitine çalışılmaktadır. İsim verme konusunda dinî ve tarihî şahsiyetler, geçmişte aile büyüklerine verilen isimler, kültürü oluşturan çeşitli unsurlar, güncel olaylar vb. birçok husus etkili olmaktadır. Ancak istatistikler göstermektedir ki Anadolu'da çocuklara verilen isimler üzerinde dînin ve dinî kültürün önemli bir etkisi bulunmaktadır.³⁰⁴

³⁰³ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Deavât”, (No. 3578).

³⁰⁴ İzlemedeyiz Derneği, “Türkiye’de En Çok Kullanılan İsimler | Veri Kaynağı”, 28 Eylül 2020.

Bu anlamda Hz. Peygamber'in ve çocuklarının isimlerinin erkek çocuklara, kızlarının, eşinin ve annesinin isimlerinin de kız çocuklara ad olarak verilmesi âdeta geleneğin bir parçası haline gelmiştir. Bunun yanında Osmanlı döneminde ve günümüzde gül Hz. Peygamber'i temsil için bir sembol olarak kullanılmaktadır.³⁰⁵ Buna bağlı olarak kız çocuklarına Hz. Peygamber'in ismini veremeyen Müslüman aileler onu temsil eden Gül ismini müstakil olarak veya başka eklerle birlikte Ayşegül, Fatmagül, Gülbahar, Gülnihal, Gülcihan, Gülhan, Gülten, Gülay vb. şeklinde kız çocuklarına vermektedir.³⁰⁶ Bu geleneğin en önemli öncülerinden biri bizzat Osmanlı ailesi ve hanedan mensupları olmuştur. Nitekim 623 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin otuz altı padişahından on beşi Hz. Peygamber'in, Ahmet, Mehmed (Muhammed), Mustafa ve Mahmud isimlerini taşımaktadır.³⁰⁷ Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde de bu gelenek bozulmamıştır. Yapılan istatistikler neticesinde ülkemizde bugün toplam nüfusa göre, erkek isimlerinde ilk üç sırada Mehmet, Mustafa ve Ahmet, kadın isimlerinde ise Fatma, Ayşe, Emine gelmektedir.³⁰⁸ Görüldüğü üzere ilk üç sıradaki en fazla erkek ismi, Hz. Peygamber'in isimlerinden oluşmaktadır. Kadınlarda ilk üç sıradakiler ise Fatma (Fâtıma) Hz. Peygamber'in kızının, Ayşe (Âişe) Hz. Peygamber'in eşinin, Emine (Âmine) Hz. Peygamber'in annesinin ismidir. Bu isimlerin toplamı yaklaşık 13 milyondur. Bu sayı toplam ülke nüfusunun yaklaşık %16'sına karşılık gelmektedir. Bunun yanında en çok kullanılan erkek isimlerinden Abdullah, Âdem, Fatih, Ali, Ömer, Osman, Hasan, Hüseyin, Enes, Yasin, İbrahim, İsmail, Yusuf, Yunus, Mahmut gibi isimler ile kadın isimlerinden Hatice, Hacer, Meryem, Zeynep, Sümeyye, Zehra, Betül gibi isimleri de kaynakları itibariyle aynı kategoride değerlendirmek mümkündür ve bu takdirde oran neredeyse toplam nüfusun yarısına tekabül etmektedir. Bu isimlerin her biri hayatta olanlar ve öldükten sonra mezar taşlarına kazınanları ile âdeta bu topraklara vurulmuş birer İslâm mührüdür.

Hz. Peygamber çocuklara ad verme hususunda hassas davranır ve çocuklara güzel isimler verilmesini tavsiye ederdi. Bazen daha önce verilmiş isimlerden hoşuna

³⁰⁵ Açıkel, "Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi"; Kemikli, "Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmajı".

³⁰⁶ Açıkel, "Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 94.

³⁰⁷ "Osmanlı Padişahları – Türk Tarih Kurumu Başkanlığı" (Erişim 28 Ocak 2022).

³⁰⁸ Derneği, "Türkiye'de En Çok Kullanılan İsimler | Veri Kaynağı".

gitmeyenleri değiştirirdi. Bu anlamda kendisinin en çok kullanılan Muhammed isminin çocuklara verilmesi hususunda herhangi bir kısıtlamada bulunmamış ancak ilk erkek evlâdı olan Kâsım nedeniyle Arap geleneklerine göre kendisine verilen Ebu'l-Kâsım künyesinin çocuklara ad olarak kullanılmamasını istemiştir.³⁰⁹

Konuyla ilgili Câbir b. Abdullah'tan nakledilen rivayet şöyledir;

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ؛ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَلِدَ لَهُ غُلَامٌ. فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا. فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ. فَقَالَ (أَحْسَنْتَ الْأَنْصَارَ. سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكْنُتُوا بِكُنْيَتِي)

“Ensar'dan bir adamın oğlu oldu. İsmi Muhammed vermek istedi. Hz. Peygamber'e gelerek bu durumu sordu. Hz. Peygamber: ‘Ensar güzel yapmıştır. İsimle isimlendirin fakat künyemi kullanmayın’” buyurmuştur.³¹⁰

Aynı mevzuda Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir hadis ise şu şekildedir;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السُّوقِ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا أَبَا الْقَاسِمِ، فَأَلْتَقَيْتَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ، فَقَالَ: إِنَّمَا دَعَوْتُ هَذَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (سَمُّوا بِاسْمِي، وَلَا تَكْنُتُوا بِكُنْيَتِي)

“Resulullah bir gün çarşıda iken bir adam “Ey Ebu'l-Kâsım” diye seslendi. Hz. Peygamber kendisine yöneldiğinde “Ben buna seslendim” dedi (ve başka bir kimseyi gösterdi.) Bunun  zerine Hz. Peygamber; İsmimi isim olarak verin, fakat künyemi kullanmayın” buyurdu.³¹¹ Hz. Peygamber'in en çok sevdiği isimlerden birisi de Abdullah idi. Bu sebeple kendi çocuklarından birine de bu ismi vermiş, ashabına da İbn  mer'den nakledilen şu hadis ile bunu tavsiye etmiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ أَحَبَّ أَسْمَائِكُمْ إِلَى اللَّهِ، عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ

“Allah'ın en sevdiği isimler Abdullah ve Abdurrahman'dır”³¹² Hz. Peygamber'in Muhammed ismi yanında Ahmed, Mahmud ve Mustafa isimleri en çok

³⁰⁹ Buh ri, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 106 (No. 5833-5835); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb”, 1 (No. 2131).

³¹⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb”, 1 (2133).

³¹¹ Buh ri, *el-Câmiu's-sahîh*, “Buyu”, 49 (No. 2014, 2015). Yine Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen 2015 nolu hadiste hadisenin çarşıda değil Baki' kabristanında geçtiği anlatılmaktadır. Bu konuda Câbir b. Abdullah'tan nakledilen başka bir rivayet de şöyledir; “عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَلِدَ لِرَجُلٍ مِّنَّا غُلَامٌ فَسَمَاهُ الْقَاسِمَ، ” فَقَالُوا لَا تَكْنِيهِ حَتَّى نَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكْنُتُوا بِكُنْيَتِي

³¹² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb”, 1 (2132); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 31 (No. 3728); Süleymân b. el-Eş'as b. İşh k es-Sicistânî el-Ezdî Eb  Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammet Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1431), “Edeb”, 68 (No. 4949, 4950); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edeb”, 63 (No. 2833, 2834).

bilinen isimleridir. Hz. Peygamber'in isimleri üzerine yazılmış birçok eser ve akademik çalışma bulunmaktadır ve buralarda O'nun iki yüz kadar ismi olduğu belirtilmektedir.³¹³

1.4.4. Sakal-ı Şerif (Lihye-i Saâdet), Hırka-i Şerif, Hırka-i Saâdet vb. Kutsal Emanetlere Hürmet Göstermek

Anadolu'da Hz. Peygamber'e gösterilen sevgi ve hürmetin en önemli tezahürlerinden biri de ecdadımızın Kutsal Emanetler diye adlandırdığı, Hz. Peygamber'in günümüze ulaşan bazı eşyaları ile O'na ait olduğu söylenen saç, sakalı ve ayak izine gösterilen ilgide görülmektedir. Günümüzde Anadolu'nun dört bir yanında bilhassa Ramazan aylarında sakal-ı şerif ziyaretleri, İstanbul'da Hırka-i saâdet, Hırka-i şerif ve Topkapı Sarayı bünyesindeki Kutsal Emanetler bölümüne yapılan ziyaretler kültürümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Bu ziyaretleri yapan kişiler âdeta Hz. Peygamber'in kendisini ziyaret etmiş duygusunu yaşamaktadır.³¹⁴

Anadolu'da bilhassa Sakal-ı Şerifler vasıtası ile en ücra yerlere kadar ulaşan bu tür ziyaretler insanlarda Hz. Peygamber sevgisinin canlı kalmasına vesile olmaktadır. Bu ziyaretleri yapan kişiler Hz. Peygamber'e ait en küçük bir vücut parçasına bir bakış ile de olsa temas etmek sureti ile ondan bereket ve şifa ummakta, Hz. Peygamber'e olan sevgisini göstermektedir.

Günümüzde sadece belli yerlerde ziyaret edilebilen sakal-ı şerifler Osmanlı döneminde başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde çoğu önemli zevatın konağında bulunmakta, konaklarda bu kıymetli hazine için ayrı bir oda tahsis edilmekte, sakal-ı şerif ise özel bir mahfaza içinde saklanmakta idi. Lihye-i saâdet³¹⁵ dairesi adı verilen bu oda, konaktaki diğer odalardan daha büyük ve konakların içinde âdeta küçük bir cami gibi tefriş edilirdi. Konakta yaşayanların genellikle namazlarını cemaatle

³¹³ Faris Çerçi, "Hz. Peygamber'in Doksan Dokuz İsmi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2015), 15-40.

³¹⁴ Şemsettin Kırış, "Peygamber Sevgisinin Bir Tezahürü: Teberrük", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2011), 189-200.

³¹⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 522.

kıldıkları bu odada bulunan lihye-i saâdet, mübarek gecelerde özel bir merasimle ziyarete açılırdı.³¹⁶

Hız. Peygamber yaşarken sahabe de zaman zaman O'nun saçına, sakalına, abdest suyuna, terine, kanına, kullandığı elbise ve eşyalarına dokunmak suretiyle teberrük etmekteydi.³¹⁷

Nitekim Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivayet bunun güzel örneklerinden birini barındırmaktadır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ. قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْخُلُ بَيْتَ أُمِّ سُلَيْمٍ فَيَنَامُ عَلَى فِرَاشِهَا. وَلَيْسَتْ فِيهِ. قَالَ: فَجَاءَ ذَاتَ يَوْمٍ فَنَامَ عَلَى فِرَاشِهَا. فَأَتَيْتُ فَقِيلَ لَهَا: هَذَا النَّبِيُّ ﷺ نَامَ فِي بَيْتِكَ، عَلَى فِرَاشِكَ. قَالَ فَجَاءَتْ وَقَدْ عَرِقَ، وَاسْتَنْقَعَ عَرَقُهُ عَلَى قِطْعَةٍ أُدِيمٍ، عَلَى الْفِرَاشِ. فَفَتَحَتْ عَتِيدَتَهَا فَجَعَلَتْ تُنَشِّفُ ذَلِكَ الْعَرَقَ فَتَعَصِرُهُ فِي قَوَارِيرِهَا. فَفَرَعَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ "مَا تَصْنَعِينَ؟ يَا أُمُّ سُلَيْمٍ!" فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! نَرْجُو بَرَكَتَهُ لِصَبِيَانِنَا. قَالَ "أَصَبْتَ"

“Hız. Peygamber (bazen Enes b. Mâlik'in annesi) Ümmü Süleym'in evine gelir ve o evde yokken onun yatağında uyurdu. Birgün yine böyle geldi ve Ümmü Süleym'in yatağında uyudu. Ümmü Süleym'e gidildi ve Hız. Peygamber'in evinde ve yatağında uyuduğu söylendi. Ümmü Süleym hemen eve geldi. Hız. Peygamber terlemiş, teri de yatak üzerindeki bir deri parçası üzerinde birikmişti. (Ümmü Süleym) Hemen değerli eşyalarını koyduğu küçük sandığını açtı, biriken teri bir bez parçası ile çekerek sandıktan aldığı bir cam şişenin içine sıktı. Hız. Peygamber endişelendi ve: “Ey Ümmü Süleym! ne yapıyorsun?» dediğinde Ümmü Süleym: ‘Ey Allah'ın Resûlü! Bunun çocuklarımız için bereket olmasını umuyoruz’ dedi. Hız. Peygamber de: “Doğru düşündün” buyurdu.”³¹⁸

Benzer bir durum Hız. Peygamber'in Veda Haccı esnasında yaşanmıştır. Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivayette olay şu şekilde gerçekleşmiştir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا رَمَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْجَمْرَةَ. وَنَحَرَ نُسْكَهُ وَحَلَقَ. نَآوَلَ الْحَالِقَ شِقَّةَ الْأَيْمَنِ فَحَلَقَهُ. ثُمَّ دَعَا أَبَا طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيَّ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ. ثُمَّ نَآوَلَهُ الشِّقَّ الْأَيْسَرَ. فَقَالَ "اخْلُقْ" فَحَلَقَهُ. فَأَعْطَاهُ أَبَا طَلْحَةَ. فَقَالَ "أَقْسِمُهُ بَيْنَ النَّاسِ"

³¹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 54, 165, 206, 248-250. Konaklardaki bu ziyaretlerde en dikkat çekici hususlardan birisi de ziyaret bittikten sonra sofada hazırlanan leğen ve ibrik ile hazır bulunanların her birinin yüzlerini yıkamalarıdır. Bunun sebebi duyulan büyük saygıdan dolayı Lihye-i Saadet'e bakan gözlerin ve ona değen yüzlerin başka bir yerde yıkanarak suyun gelişigüzel yerlere dökülmesine mâni olmaktır. Bu şekilde leğende biriken sular bahçeye götürülerek ayak basılmayacak bir yere dökülürdü. Ecdadın bu ince düşüncesi ve zarafeti onu yüzyıllar boyunca İslam ümmetinin lideri yapmıştır.

³¹⁷ “Diyanet Hadislerle İslam” (Erişim 27 Mayıs 2021), 6/442.

³¹⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Fezâil”, 84 (2331).

“Hz. Peygamber (Veda Haccında) şeytan taşlamayı bitirdikten sonra kurbanını kesti ve tıraş oldu. Berbere saçının sağ kısmını verdi ve berber o tarafı tıraş etti. Sonra Ebû Talha el-Ensârî’yi çağırdı ve kesilen saçları ona verdi. Sonra saçının sol tarafını tuttu ve berbere ‘tıraş et!’ dedi. O saçları da Ebû Talha’ya verdi ve ‘onları (saçları) insanlar arasında bölüştür” buyurdu.”³¹⁹

Bu rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber bizzat kendisi sahabenin teberrük amacıyla yapmış olduğu bu tür davranışları teşvik etmektedir. Tabiûnun önemli şahsiyetlerinden biri olan Muhammed b. Sîrîn ile Tabiûnun büyüklerinden Ubeyde b. Amr arasında geçen aşağıdaki diyalog da bu konuya açıklık getirmektedir.

عَنْ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ: قُلْتُ لِعُبَيْدَةَ: عِنْدَنَا مِنْ شَعْرِ النَّبِيِّ ﷺ، أَصَبْنَاهُ مِنْ قَبْلِ أَنَسٍ، أَوْ مِنْ قَبْلِ أَهْلِ أَنَسٍ. فَقَالَ: لَأَنْ تَكُونَ عِنْدِي شَعْرَةٌ مِنْهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

Muhammed b. Sîrîn, Ubeyde b. Amr’a, “Bizde Enes b. Malik’ten (veya Enes’in âilesinden) bize intikal eden Hz. Peygamber’in saç teli var” dedi. Bunun üzerine Ubeyde ‘Benim yanımda Hz. Peygamber’in bir tek saç telinin bulunması benim için dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır’ demiştir.”³²⁰

Hiz. Peygamber’in terine, saçına gösterilen bu hürmet ve teveccühün ondan kalan elbiselere de gösterildiğine ve hatta bu elbiselerin yıkandığı su ile hastalara şifa umulduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bu rivayetlerden birinde Hz. Âişe’nin kız kardeşi Hz. Esmâ ablasının vefatından sonra Hz. Peygamber’e ait bir elbiseyi aldığını ve onu evinde muhafaza ettiğini, onu yıkayarak suyu ile hastalara şifa beklediğini ifade etmektedir.³²¹ Buhârî’nin *Sahîh*’inde yer alan bir rivayette de nazar değmesi veya rahatsızlanma gibi durumlarda sahabenin Ümmü Seleme’ye giderek onda bulunan Hz. Peygamber’e ait saç telleri ile teberrük ettikleri anlatılmaktadır.³²²

³¹⁹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hac”, 326 (1305); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Hac”, 73 (No. 912).

³²⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Vudû”, 32 (No. 168).

³²¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Libâs”, 10 (2069).

³²² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Libâs”, 64 (No. 5557).

Kaynaklarda Hz. Peygamber'e ait olan ve O'nun kullandığı eşyaların teberrük için saklandığına dair başka rivayetler de bulunmaktadır. Aşağıdaki rivayet bunun örneklerinden biridir.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ جَدَّتِهِ كَبْشَةَ قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَشَرِبَ مِنْ فِي قُرْبَةٍ مُعَلَّقَةٍ قَائِمًا فَقُمْتُ إِلَى فِيهَا فَقَطَعْتُهُ

Abdurrahman b. Ebî Amre adındaki râvi Kebşe el-Ensârî olarak tanınan ninesinden şöyle rivayet etmiştir: “Birgün Hz Peygamber yanıma geldi, orada asılı bir su kırbaından ayakta su içti. Hemen kalktım ve (Hz. Peygamber’in) ağzının değdiği yeri (bereket umarak) kestim.”³²³ Sahabeden Esmâ bint Yezîd’in de Hz. Peygamber’in su içtiği kırbayı sakladığı ve ondan kendisinin su içtiği şifa umudu ile hastalara da su içirdiği rivayet edilmektedir.³²⁴

Hz. Peygamber’in saç, sakalı, su içtiği kırba, geride bıraktığı elbiseleri vb. şeylerin teberrük maksadı ile saklanması, hastalar için şifa umulması gibi hususlarda veya bu hususları ihtiva eden çok değerli akademik çalışmalar bulunmaktadır.³²⁵

1.4.5. Hz. Peygamber’in Ehl-i Beytine Hürmet

Sözlükte ev halkı, evin fertleri demek olan ve bir evde yaşayan aile reisi, eş, çocuklar ve yakın akrabaları kapsayan “Ehl-i beyt” kavramı, İslâm literatüründe sadece Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’den oluşan ailesi ve onların neslinden gelen soyu Seyyid ve Şerifler³²⁶ için kullanılan ıstılâhî bir kavram olmuştur.³²⁷ Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ehlibeyit” olarak yer almış ve

³²³ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Eşribe”, 18 (No. 1892); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Eşribe”, 21 (No. 3423).

³²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 8/319-320.

³²⁵ Kemal Taşkın, *Teveşşül, İstigâse ve Teberrük Hadisleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017); Zekeriya Güler, “Vesile ve Teveşşül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* IV/10 (2003), 45-98; Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Teveşşül ve Vesile”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* I/2 (1999), 33-48; Yusuf Şevki Yavuz, “Teveşşül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/6-8.

³²⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40-43.

³²⁷ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/498-501.

“Hz. Muhammed’in ailesi” olarak anlam verilmiştir.³²⁸ Şiîler ehl-i beyt kavramı yerine itre (العتره) kavramını³²⁹ kullanmaktadır. Ehl-i beyt kavramını, bu kavramın Kur’an’daki işaretinden hareketle sadece Hz. Peygamber’in hanımlarını kapsadığını söyleyenler olduğu gibi³³⁰, âyetin nüzulü üzerine Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i abasının altına alarak “Bunlar benim ehl-i beytimdir” buyurmasından dolayı abâ’nın altındaki beş kişi ile sınırlandıranlar da vardır. Ancak bunun yanında bütün hanımları ve çocukları ile kız-erkek bütün torunlarını, amcaları, amca çocukları ve torunlarını, hatta Benî Hâşim’den olan bütün akrabalarını kapsadığını ileri sürenler de olmuştur. Ehl-i sünnete mensup ulemânın çoğunluğu bu kanaattedir. Başka bir görüşe göre Hz. Peygamber’in aile efradı ve akrabalarından sadaka almaları haram kılınmış olanlar ile sahabeden Abdullah b. Mes’ûd ve Selmân-ı Fârisî de Ehl-i beyt’tendir.³³¹

Anadolu’da Hz. Peygamber’e gösterilen sevginin bir benzeri Ehl-i Beyt’e yani Hz. Peygamber’in aile efradı ve soyundan gelenlere de gösterilmektedir. Bu sevgi dinî temellere dayanmaktadır. Nitekim, “Allah’ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum.” Kim çaba harcıyıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz.”³³² meâlindeki âyeti tefsir eden birçok müfessir âyetteki hitabın müminlere yönelik olduğunu düşünerek âyete; “Sizden sadece, benim yakınlarıma sevgi göstermenizi istiyorum” manasını vermişler ve bu yorumdan hareketle kastedilen

³²⁸ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Ehlibeyt”.

³²⁹ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Menâkıb”, (No. 3786, 3788). Tirmizî her iki rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنِ اخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تُضِلُّوا: كِتَابُ اللَّهِ، وَ عَثَرْتِي أَهْلَ بَيْتِي

³³⁰ Ebû’l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame (Riyad: Daru Taybe, 1999), 6/410; Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Ṭayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nüzzâr Mustafa el-Bâz, 1419/1998), 9/3132; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, 2/208. İbn Abbâs Ahzab sûresi 33. âyeti ve burada geçen “ehl-i beyt” kavramı hakkında “نَزَلَتْ فِي نِسَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَةً” diyerek bu ifade ile özellikle Hz. Peygamber’in hanımlarının kastedildiğini belirtmektedir.

³³¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Fezâilu’s-sahâbe”, 4 (36/2408); Öz, “Ehl-i Beyt”; Hayreddin Karaman vd., “Soruşturma”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 385. Kur’ân-ı Kerîm’de ehl-i beyt kavramı ve ehl-i beyt kapsamına giren kişilerle ilgili farklı görüşler için madde içeriğinde kapsamlı malumat bulunmaktadır.

³³² eş-Şûra 42/23.

yakınların da Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve onların evlâtları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu müfessirlere göre Peygamber ailesine sevgi beslemek ilâhi bir emir niteliği taşımaktadır. Ancak Müslümanların Hz. Peygamber'in ailesine sevgi ve muhabbet beslemelerini gerektirecek birçok delil varken bu âyetin bu şekilde yorumlanmasına gerek olmadığı görüşünü ileri sürenler de bulunmaktadır.³³³

Ehl-i beyt konusunda çok ihtilaflı bir konu da İslâm tarihinde Gadîr-i Hum “غدير” olayı olarak anılan ve sünni muhaddislerin eserlerinde de yer alan şu rivayettir.

عَنْ سَعِيدِ بْنِ وَهْبٍ، وَعَنْ زَيْدِ بْنِ يُنَيْعٍ، قَالَا: نَشَدَ عَلِيٌّ النَّاسَ فِي الرَّحْبَةِ: مَنْ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍ إِلَّا قَامَ، قَالَ: فَقَامَ مِنْ قِبَلِ سَعِيدِ سِنَّةٌ، وَمِنْ قِبَلِ زَيْدِ سِنَّةٌ، فَشَهِدُوا أَنَّهُمْ سَمِعُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لِعَلِيٍّ يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍ: " أَلَيْسَ اللَّهُ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ؟ " قَالُوا: بَلَى قَالَ: " اللَّهُمَّ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ، فَعَلَيْ مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ "

Buna göre Hz. Peygamber bir sefer esnasında Gadîr-i Hum adı verilen mevkide konaklamış ve orada öğle namazını kıldırmıştır. Namazdan sonra Hz. Ali'nin elinden tutarak, “Ben kimin mevlâsı (dostu, yaranı) isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!”³³⁴ buyurmuştur. Bu hadise sonrasında Hz. Ömer'in Hz. Ali ile karşılaştığı ve “Ey Ali! Sen her müminin mevlâsı oldun” diyerek onu tebrik ettiği belirtilmektedir.

قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا فِينَا حَاطِبًا. بِمَاءٍ يُدْعَى خُمًا. بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ. فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ. وَوَعظَ وَذَكَرَ. ثُمَّ قَالَ "أَمَّا بَعْدُ. أَلَا أَيُّهَا النَّاسُ! فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ يُوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ رَسُولُ رَبِّي فَأُجِيبُ. وَأَنَا تَارِكٌ فِيكُمْ ثَقَلَيْنِ: أَوَّلُهُمَا كِتَابُ اللَّهِ فِيهِ الْهُدَى وَالنُّورُ فَخُذُوا بِكِتَابِ اللَّهِ. وَاسْتَمْسِكُوا بِهِ" فَحَثَّ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ وَرَعَبَ فِيهِ. ثُمَّ قَالَ "وَأَهْلُ بَيْتِي. أَذْكُرْكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي. أَلَيْسَ نِسَاؤُهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي؟ قَالَ: نِسَاؤُهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي. وَلَكِنْ أَهْلُ بَيْتِي مِنْ حَرَمِ الصَّدَقَةِ بَعْدَهُ. قَالَ: وَهُمْ؟ قَالَ: هُمْ آلُ عَلِيٍّ، وَآلُ عَقِيلٍ، وَآلُ جَعْفَرٍ، وَآلُ عَبَّاسٍ. قَالَ: كُلُّ هَؤُلَاءِ حُرْمَ الصَّدَقَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ

Müslim'in Sahîh'inde yer alan ve Zeyd b. Erkam'dan nakledilen bu rivayette Hz. Peygamber; Mekke ve Medine arasında “Hum” adı verilen bir yerde insanlara hitap

³³³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 4/747-748; Karaman vd., “Soruşturma”, 385-386.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 2/262 (No. 950); 38/219 (No. 23143). Muhakkik Şuayb el-Arnâvut Hadis'in Sahih li gayrihi olduğunu belirtmiştir. *Müsned*'de ve başka kaynaklarda hadisin aynı ve farklı isnatlarla benzer rivayetleri bulunmaktadır. *Müsned*'deki başka bir rivayetin devamında Ahmed b. Hanbel, rivayette yer alan “وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ” “Allahım, ona dost olana sen de dost ol, düşmanlık yapana da düşmanlık yap!” kısmının rivayete sonradan ilave edildiğini söylemektedir. (a.g.e. 2/434)

etmiştir. Yaptığı konuşmada vefatının yaklaştığına işaret ederek sahabeye Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytini (sekaleyn) emanet ettiğini söyledikten sonra Allah'ın kitabına sarılmalarını tavsiye etmiş ve Ehl-i beyt konusunda kendilerine Allah'ı hatırlatmıştır.³³⁵ Benzer rivayetler başka hadis kaynaklarında da yer almaktadır.

Özellikle Şîa taraftarlarınca Hz. Ali'nin imâmet ve hilâfeti meselesinin en önemli delillerinden biri olarak görülmesi hasebiyle bu olayla ilgili rivayetler daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak neticeleri itibariyle oldukça tartışmalı olan bu konu İbn Hişâm, İbn Sa'd, Taberî vb. ilk devir müellifleri tarafından neredeyse görmezden gelinmiş veya konunun içerik ve ayrıntılarına girilmeksizin yüzeysel bir şekilde anlatılmıştır. Üstelik Hz. Peygamber'in burada yaptığı konuşma asla Şîiler tarafından anlaşıldığı gibi anlaşılmamış ve bu şekilde değerlendirilmemiştir. Zira Şîilerce bu hadise üzerine nazil olduğu iddia edilen el-Mâide sûresinin 67. ayetinin de bu olaydan çok önce indirildiği birçok müfessir tarafından ifade edilmiştir.³³⁶

Kanaatimizce Anadolu'da Ehl-i beyt sevgisinin temelinde âdetâ Türk milletinin genetik kodlarına işlenmiş olan şu tarihî olayların önemli etkisi bulunmaktadır; Hz. Peygamber'in ümmetine emanet ettiği torunlarından Hz. Hüseyin ve ailesinin birçok ferdi 681 yılında Kerbelâ'da şehit edildiğinde, aile efradından geride kalanlar Türkistan taraflarına ve özellikle Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerine göç etmişlerdir. Daima mazlum ve mağdur insanların yanında olan Türkler, Emevîler'in zulmünden kaçıp kendilerine sığınan Ehl-i Beyt'e sahip çıkmışlar ve bu bölgede önemli derecede Ehl-i beyt muhabbeti oluşmuştur.³³⁷

Diğer yandan bu bölgeye yerleşmiş olan Ehl-i Beyt'e mensup imamlar, mutasavvıf ve tüccarlar Türkistan bölgesinde İslâm'ın yayılışının en önemli etkeni olmuştur. Özellikle Samarra kentinde ikamet etmekte olan Ehl-i beyt'e mensup imamlar, Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetini gerek yaşantıları gerekse bu konudakiengin bilgileriyle çevrelerindeki bölge insanlarına anlatmışlardır. Bütün bu gelişmeler Türklerdeki ehl-i beyt sevgisinin gelişmesine vesile olmuştur. İktidarın Emevilerden Abbasilere geçtiği dönemlerde ise Horasan'lı Türk bir annenin evladı olan Abbâsî

³³⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fezâilu's-sahâbe", 4 (36/2408).

³³⁶ el-Mâide 5/67 üzerinde yapılan tartışmalar için Bkz. Karaman vd., *Kur'an yolu*, 2/311-313.

³³⁷ Baki Yaşa Altınok, "Ehl-i Beyt ve Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 18 (2001), 205; Osman Eğri, "Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi", *Diyanet Dergi* (Erişim 08 Şubat 2022).

halîfesi Me'mun tarafından Hz. Peygamber soyundan gelen İmam Ali Rızâ veliaht tayin edilmiştir. Halife Me'mun'un bu hareketi anne tarafından akrabaları olan, aynı zamanda ehl-i beyt'e yakınlıkları olan Türklerin Abbasî sarayına girmeleri ve yönetimde söz sahibi olmalarının kapısını açmıştır. İslâmiyeti, Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü temel esaslar ve Ehl-i beyt'in hoşgörü ve sevgi temelli anlatımıyla öğrenen Türkler, Hz. Peygamber'in liderliği şartı ile Ehl-i beytin İslâm anlayışını benimsemişlerdir. Türkler itikadi ve ameli mezhepler olarak da Ehl-i beyt'e yakınlıklarıyla bilinen İmam Maturidi ve İmam Ebu Hanife'nin çizgisini takip etmişlerdir.³³⁸

Orta Asya ve Türkistan bölgesinde İslâm'ın yayılışının en önemli etmenlerinden biri olan ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında da çok büyük bir payı olan Hoca Ahmed Yesevî'nin de bu bölgeye göç eden Ehl-i beyt ailesinden olduğu rivayet edilmektedir. Yine Türklerin İslâmlaşmasında önemli rolü olan bir başka şahsiyet Yusuf Has Hâcib'tir. Adı geçenin *Kutadgu Bilig* adlı meşhur eserinde Ehl-i Beyt'i sevmenin önemi hakkında şu ifadeler yer verilmektedir;

“Erattan başka, bey adamları dışından katılacağın kişiler şunlar ey kardeş onlardan biri peygamber soyudur. Bunlara değer veren mutlu olur. Bunları çok sev, gönülden içten. Malınla iyilik yap bakıp görerekten. Bunlar ehlibeyttir, habibin akrabası. Habib savcı hakkı için sev onları. İçini irdeme ya da tavrını. Eğer ağzından çıkarmazsa densiz sözü”³³⁹

Bütün bu açıklamalar neticesinde şunu kesin bir ifade ile söyleyebiliriz ki Anadolu halkının Ehl-i beyt sevgisinin başlangıcı İslâm'ı kabul ettikleri döneme kadar gitmektedir. Bugün Anadolu'nun en ücra yerlerinde bile âdeta birer kilit taşı gibi Horasan Erenleri denilen ve Ehl-i beyt sevgisi ve Peygamber aşkı ile dolu o insanların kabirlerine rastlamak ve izlerini bulmak mümkündür. İşte o erenler Anadolu'yu adım adım gezmiş ve Anadolu'nun maddi fethinden önce mânevî fethi onların elleriyle ve dilleriyle gerçekleştirmişti. Bu sevginin emâreleri Anadolu'da daima görülmektedir. Belki en basit görülebilecek göstergelerden birisi Anadolu'da çocuklara en fazla verilen isimlerin başta Hz. Peygamber'in isimleri olmak üzere ehl-i beyt mensuplarından Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin olmasıdır. Anadolu'da neredeyse hiçbir Müslüman hane yoktur ki o hanede ehl-i beytten birinin ismini taşıyan bir kişi olmasın. Bunun yanında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine sebep olan kişinin

³³⁸ Altınok, “Ehl-i Beyt ve Türkler”, 209-211; Eğri, “Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi”.

³³⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, ed. Halil Aşıcı, çev. Muzaffer Tunçel (Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2019), 344.

isinin toplumsal bir tepki olarak tamamen kullanımdan kalkmış olması da bu sevginin göstergelerinden biridir. Yine Ehl-i beyt'ten birinin ismi anıldığında mutlaka "Allah ondan razı olsun" denilerek dua edilmesi ki bu da Hz. Peygamber'in bir tavsiyesine, sünnetine ittibadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ehl-i beyt kavramı üç âyette geçmektedir. Bunlardan ilki Hz. İbrahim kıssasındadır ve Hz. İbrahim'in hanımı kastedilmektedir.³⁴⁰ İkincisi Hz. Musa kıssasındadır ve Hz. Musa'nın annesi kastedilmektedir.³⁴¹ Üçüncüsü ise Ahzab sûresindedir ve Hz. Peygamber'in zevceleri kastedilmektedir.³⁴² Bu âyetlerde yer alan ehl-i beyt kavramının içeriğinde doğrudan ehl-i beyt sevgisini çağrıştıracak bir ifade bulunmamaktadır.

O halde gerek Anadolu'da gerekse bütün Müslümanlar nezdinde ehl-i beyt sevgisi öncelikle Hz. Peygamber sevgisine dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah: "النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ" "Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri ise, onların analarıdır"³⁴³ buyurmaktadır. Hz. Peygamber de Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadisinde "فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ" "Nefsim kudret elinde olan (Allah)'a yemin ederim ki sizden biriniz beni (ana) babasından ve çocuğundan daha çok sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz."³⁴⁴ buyurarak Peygamber sevgisinin imanın şartları arasında olduğunu beyan etmiştir.

Hız. Peygamber'in bizzat kendisinin aile fertlerine karşı olan sevgi ve muhabbeti, tutum ve davranışları ile bu husustaki tavsiyeleri de ehl-i beyte gösterilen ihtiramın en önemli nedenlerindendir. Bu hususta Hız. Peygamber'in doğrudan emir niteliğindeki tavsiyeleri de bulunmaktadır. Bu konuda Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadis şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ ؛ أَنَّهُ قَالَ لِحَسَنِ اللَّهِمَّ! إِنِّي أَحِبُّهُ. فَأَحِبَّهُ وَأَحِبِّبْ مِنْ يَحِبُّهُ

³⁴⁰ Hûd 11/73.

³⁴¹ el-Kasas 28/12.

³⁴² el-Ahzab 33/33.

³⁴³ el-Ahzab 33/6.

³⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Îmân", 7 (No. 14,15). Hadisin diğer rivayetinde "...ve bütün insanlardan" ilavesi vardır.

Hız. Peygamber torunu Hasan için şöyle buyurmuştur: “Allah’ım! Şüphesiz ben onu seviyorum. Sen de onu sev ve onu seveni de sev!”³⁴⁵

İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayet ise Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur;
عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَعْذُوكُمْ مِنْ نِعَمِهِ وَأَحِبُّونِي بِحُبِّ اللَّهِ وَأَحِبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحَبِّي.
هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ

“Size verdiği nimetlerine şükür için Allah’ı seviniz, Allah sevgisi nedeni ile beni seviniz, beni sevdiğiniz için ehl-i beytimi seviniz.”³⁴⁶

Hız. Peygamberin gerek Ehl-i beytine karşı olan sevgi ve hürmeti gerekse bu tür tavsiyeleri sahabilerin ve onlardan sonra gelen ilk nesillerin Hız. Peygamber ailesine karşı aynı muhabbeti göstermelerinin nedeni olmuştur.³⁴⁷ Ancak Hız. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayan fitne dönemi,³⁴⁸ Hız. Ali’nin hilâfeti döneminde yaşanan hakem olayı ve ardından Hız. Ali’nin şehâdeti, hilafetin Muâviye b. Ebî Süfyan’la birlikte Emevî ailesine geçişi gibi hususlar, dünya sevgisi, makam ve saltanat uğruna Müslümanlar arasında fitne ve fesat tohumlarının ekildiği en önemli hadiselerden sayılmaktadır. Bu süreçte Hız. Peygamber’in çok sevdiği ve Cennetteki gençlerin efendisi olarak nitelediği³⁴⁹ hatta Ehl-i beyt’le ilgili âyet³⁵⁰ nazil olduğunda, damadı Hız. Ali ve kızı Hız. Fâtıma ile abasının altına alarak “Allah’ım, bunlar benim ehl-i beytimdir, onları affeyle!” diye dua ettiği³⁵¹ iki torunundan biri olan, “Allah’ım! Ben bunu seviyorum, onu

³⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 17 (No. 5648), “Fezâilü’s-Sahâbe”, 22 (No. 3543); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 8 (2421-2424); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tefsir”, 4 (No. 2999), “Menâkıb”, 97 (No. 3768-3789).

³⁴⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Menâkıb”, 3789.

³⁴⁷ Mehmet Bahaüddin Varol, “Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir? Nasıl Olmalıdır?”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 2 (2003), 122-125.

³⁴⁸ Mustafa Çağrııcı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156-159.

³⁴⁹ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Menâkıb”, 97 (No. 3768, 3781).

³⁵⁰ Ahzab 33/33. Müfessirlerin ve ulemanın ekserisinin yorumu bu âyette geçen ehl-i beyt kavramı ile sadece Hız. Peygamber’in eşlerinin kastedildiği şeklindedir. Ancak Hız. Peygamber zevcesi Ümmü Seleme’nin evinde bulunduğu sırada nazil olan bu âyet üzerine kızı Fâtıma, damadı Ali ve torunları Hasan ile Hüseyin’i yanına çağırarak onları abası altına almış ve onların da ehl-i beytten olduğunu belirterek Allah’a duâ etmiştir. Bu esnada Ümmü Seleme’nin “ben de onlardan mıyım?” sorusuna Hız. Peygamber’in “sen yerinde kal” şeklinde cevap vermesi de esasen âyetin asıl kastı olan Peygamber eşlerinin zaten ehl-i beytten kabul edilmesine de işaretir.

³⁵¹ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tefsir”, 34 (No. 3205), “Menâkıb”, 101 (No. 3787).

sen de sev!” diye duâ ettiği³⁵² Hz. Hasan zehirlenerek şehit edilmiş, ardından tarihe Kerbela hadisesi olarak geçen Hz. Hüseyin ve beraberinde çoğu aile efradından yetmiş kişinin şehit edildiği kanlı ve acıklı hadiseler yaşanmıştır. Bu kanlı olaylar tarih boyunca her bir Müslümanın kalbinde derin yaralar açtığı gibi Müslüman toplumlara da tamiri mümkün olmayan zararlar vermiş, ekilen fitne tohumlarından yeşeren filizler yüzyıllar boyunca ve günümüze kadar Müslüman toplumların bünyelerinde yer bulmuş, kurulan İslâm devletlerinde ciddi çatlaklara ve onarılmaz hasarlara neden olmuştur.

Abdurrahman b. Ebî Nu'm adındaki bir râvinin anlattığı şu kıssa Kerbelâ'da yaşanan felaketin büyüklüğünü ifade için yeterlidir. Iraklı bir adam elbiseye bulaşan sivrisinek kanının hükmü nedir diye sormak üzere Abdullah b. Ömer'e gelir. Bunun üzerine İbn Ömer: Şuna bakın! Hz. Peygamber'in torununu öldürmüşler, sivrisineğin kanını soruyor! Halbuki ben Hz. Peygamber'in; “Hasan ve Hüseyin bu dünyada benim reyhanımdır” buyurduğunu işittim.³⁵³

Özellikle Kerbela hadisesi Müslümanlar için âdeta bir dönüm noktası olmuş, Peygamber torunlarına ve onun kutlu evladına sahip çıkamamış olmanın üzüntüsü ile sonradan gelen Müslümanlar arasında Hz. Peygamber soyuna karşı ayrı bir ihtimam gösterilmeye başlanmıştır.

Türklerin Müslüman olması ve akabinde İslâm tarihinde önemli bir yer edinmeleri süreci içinde de Hz. Peygamber soyuna karşı gösterilen bu saygı, hürmet ve ihtimam devam edegelmiştir. Anadolu'da büyük devletler ve beylikler kuran Türkler bu ilgiye özen göstermişler, Hz. Peygamber ailesine gösterilecek sevgi, saygı, hürmet, muhabbet ve yardımı kurumsallaştırmışlardır. Bu kurumsal yapılardan günümüzde ismi en çok bilinen ve tanınanı ise Nakîbüleşraflık müessesesidir.

Nakîb kelimesi sözlükte “vekil, başkan” anlamlarında kullanılır. Bu kelimenin Hz. Hasan soyunu ifade eden şerîf kelimesinin çoğulu olan eşrâf kelimesi birleşmesinden oluşan Nakîbüleşrâf kavramı ise Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şerîflerin işleriyle ilgilenmek üzere Osmanlı Devleti döneminde ve Sultan

³⁵² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fezâilu's-Sahâbe", 8 (2421, 2422); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Menâkıb”, 97 (No. 3769).

³⁵³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 17 (No. 5648), "Fezâilü's-Sahâbe", 22 (No. 3543); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Menâkıb”, 97 (No. 3770).

Yıldırım Bayezid zamanında kurulan teşkilâtın sorumlusuna verilen unvandır.³⁵⁴ Zira yukarıda açıklandığı üzere Hz. Peygamber'in aile ve soyundan gelen nesil bütün Müslümanlar nezdinde özel bir yere sahip olduğu gibi İslâm dininin bütün umdelerini kendine rehber edinen Osmanlı ecdadımız da bu asil nesle gereken değer ve önemi vermek maksadı ile bir çok konuda olduğu gibi bu hususta da müesseseseleşmeyi tercih etmiştir. Osmanlı döneminde seyyid ve şerifler tanınması ve hürmet gösterilmesi için yeşil sarık sararlardı. Bu nedenle diğer insanların yeşil sarık sarmaları kesinlikle yasaklanmıştır.³⁵⁵

Osmanlı devleti kendisinden önce Selçuklular ve İlhanlılar'da olduğu gibi seyyid ve şerifleri halktan zorunlu olarak alınan vergi ve rüsumlardan muaf tutmuştur. Bu tür ayrıcalık ve imtiyazlardan yararlanmak isteyen ve kendilerini seyyid ve şeriflere nispet eden bir takım art niyetli kimseler de ortaya çıkmış ancak Nakîbüleşraflık müessesesi aile şecerelerini sıkı sıkıya takip ederek ve kayıt altına alarak bu tür usulsüzlüklerle de mücadele etmiştir.³⁵⁶

Seyyid ve şeriflerin tanınırlığının sağlanması gerek devlet dairelerinde gerekse halk nezdinde gereken kolaylık ve ilginin gösterilmesi amacı ile farklı bazı kıyafetler giymeleri temin edilirdi. Bu gelenek de Osmanlı öncesine dayanmaktaydı. Çeşitli dönemlerde seyyid ve şerifler tarafından yeşil, kırmızı, siyah renklerde sarıklar kullanılmış, Osmanlı döneminde ise hilâfetin kaldırıldığı tarihe kadar hep yeşil renkli sarık kullanılmıştır.³⁵⁷

Anadolu'da ehl-i beyt sevgisinin ortaya konulduğu en önemli mecralardan biri de edebiyatımızdır. Ehl-i beyt konusuyla ilgili çok sayıda manzum ve mensur eserler kaleme alınmış, onlara karşı olan sevgi ve muhabbetin duygulara yansıyan boyutları buralarda dile getirilmiştir. Özellikle milletimizin gönül dünyasında Hz. Ali farklı bir yere sahiptir. Anadolu'da Hz. Ali'nin kahramanlık hikayeleri ve Hz. Ali

³⁵⁴ Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık", *Marife* 3 (K 2004), 431.

³⁵⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 223.

³⁵⁶ Buzpınar, "Nakîbüleşraf", 32/323; Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık", 433.

³⁵⁷ Buzpınar, "Nakîbüleşraf", 32/324; Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık", 432-433. Seyyid ve Şerifler ile Nakîbüleşraflık kurumu hakkında kaynakçada yer verilen ilgili *DİA* maddeleri ile Uzunçarşılı'nın makalesinde daha geniş bilgi yer aldığından burada daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

*Cenknâmeleri*³⁵⁸ asırlar boyunca halk sohbetlerinin vazgeçilmez bir parçası olmuş, Hz. Ali “Allah’ın Arslanı”, kılıcı Zülfikâr ise âdeta kahramanlık ve yiğitliğin sembolü olarak tanınmıştır.³⁵⁹ Cenk meydanında Hz. Ali yenilmez bir kahramanken diğer yanda tasavvufî bir anlayışla İslâmiyeti tanımış olan ve bu geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan milletimizin gönlünde “evliyanın başı” da yine Hz. Ali’dir. Nitekim tasavvuf geleneğinin Anadolu’daki öncü isimlerinden Yunus Emre’nin şiirlerinde Ehl-i Beyt’ten şöyle bahsedilir;

“Tanrı Arslanı ‘Alî sagında Muhammed’ün

Hasan’ıla Hüseyin solunda Muhammed’ün”³⁶⁰

“Ali ile Hasan Hüseyin anda

Sevgüsi gönülde mahabbet canda

Yarın mahşer gününde, ulu divanda

Yâ Muhammed canım arzular seni”³⁶¹

“Fatma ana gözü yaşı,

Hasan ile Hüseyin’dir.

Hazret Ali babaları,

Muhammed’dir dedeleri,

Arşın iki gölgeleri

Hasan ile Hüseyin’dir.”³⁶²

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere Türk edebiyatında Ehl-i Beyt, bazen Hz. Peygamberin kendisi ve kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere beş kişiden ibaret sayılmakta ve “hamse-i âl-i abâ” adıyla

³⁵⁸ “Gazavatname-Cenknâme | Türk Dili ve Edebiyatı” (Erişim 08 Şubat 2022). *Cenknâmeler*, Anadolu’da halk arasında yaygın kahramanlık hikâyelerindendir. Bu tür hikâyelerde adâletsizlik, toplumsal ve sosyal sorunlarla kıyasıya savaşan ve toplum nezdinde yüceltilen kahramanlar vardır. İşte Türk destan geleneğinin ve İslami dönem halk edebiyatı kahramanlık hikâyelerinin en önemlilerinden biri de Hz. Ali Cenknâmeleri’dir.

³⁵⁹ Ali Değirmenci, *Öyle Geçer ki Zaman Teoman Duralı Kitabı*, ed. Ayşe Yılmaz (İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2021), 155.

³⁶⁰ Mustafa Tatçı (ed.), *Yunus Emre Dîvânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı) (Erişim 08 Şubat 2022), 116.

³⁶¹ Faruk K. Timurtaş (ed.), *Yunus Emre Dîvânı* (Tercüman Yayınları, 1972), 178.

³⁶² *Tam ve Tekmil Yunus Emre Dîvânı* (İstanbul: Maârif Kitaphanesi, 1954), 274; “Türklerde Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, *Din Kültürü* (blog), 25 Aralık 2017.

anılmaktadır. Bazen de bu beş kişiye Hz. Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imam dahil edilmektedir. Fuzûlî gibi bazı şairler Kerbelâ hadisesinde Hz. Hüseyin'in ailesinden olup sağ kalan hanımlardan “Muhadderât-ı Ehl-i Beyt” olarak bahsetmektedir.³⁶³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar gelen süreçte Ehl-i beyt nesline karşı takınılması gereken tavır onların î mânları ve yaşantılarındaki tezahürü nisbetinde onlarla ilişki kurmak ve onlara sevgi ya da buğz etmek şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla bugün de Ehl-i beyt mensubu olduğunu belirten bir kimse ile karşılaşılırsa Müslümanın takınacağı tavır bellidir. Bu konuda sevgide de buğzda da aşırıya gidilmemesi esastır. Ayrıca Ehl-i beytten olmayı kişisel çıkar ve menfaatlerinin aracı olarak kullanmak isteyenlere karşı da hassas ve dikkatli olunmalıdır.³⁶⁴

Ancak bunların hepsinin ötesinde hakikat olan bir durum sözkonusu ki, tarihte ve günümüzde Sünnîsiyle, Şîîsiyle, Alevîsiyle bütün müslümanlar şekli ve muhtevası konusunda birtakım farklılıklar olsa da Ehl-i beyt sevgisi ortak paydasında buluşabilmişlerdir. Kanaatimiz odur ki bugüne kadar bütün müslümanların gönül dünyalarında yer edinen Ehl-i beyt sevgisi bundan sonra da yerini daima muhafaza edecektir.³⁶⁵

1.5. Âhiret İnancının Tezahürleri

Âhiret inancı İslâm'ın ana inanç esaslarından birisi³⁶⁶ olup kavram olarak sözlükte “son” mânasına gelmektedir. İslâmî ve dinî bir terim olarak ise, dünya hayatının sona ermesinden itibaren başlayacak olan ebedî ve ölümsüz hayattır. İlkel toplumlar da dahil olmak üzere Tanrı inancına sahip olan neredeyse bütün din ve kültürlerde âhiret inancı yahut ölüm sonrası bir hayatın varlığına dair inanışlar bulunmaktadır. İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde âhiret kavramının dünya kavramı ile yakın bir ilişki içinde olduğu, bu hayatın bazı yönleriyle dünya

³⁶³ Müjgân Cunbur, “Klâsik Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 8/24 (1996), 909.

³⁶⁴ Karaman vd., “Soruşturma”, 392.

³⁶⁵ Karaman vd., “Soruşturma”, 393.

³⁶⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 1.

hayatına benzerken bazı yönleriyle farklılıklar içerdiği, dünya hayatının âhiret hayatı için bir hazırlık safhası olduğu gibi birçok husus Hz. Peygamberin hadislerinde ifade edilmektedir.³⁶⁷

Âhiret inancından bahsedilirken ölüm, kabir, berzah, haşr, kıyamet, mizan, hesap, amel defteri, cennet, cehennem, ceza, mükafat, sevap, günah gibi kavramlar da dolaylı olarak gündeme gelmekte ve âhiret inancıyla ilişkilendirilmektedir.

Kültürümüzde de âhiret inancının önemli bir yeri bulunmakta olup, Hz. Peygamber'in sözlü sünnetinde yer alan pek çok inanç ve uygulamanın bu kültürün oluşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ). قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَرْوَاجِهِ: إِنَّا لَنُكَرُّهُ الْمَوْتَ، قَالَ: (لَيْسَ ذَلِكَ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبُّ لِقَاءِ اللَّهِ وَأَحَبُّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حَضَرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَغُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَكَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ)

Übâde b. Sâmit'ten nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Sizden kim Allah’a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmak ister ve kim Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz” Hz. Aişe veya hanımlarından bazıları; “Biz ölümü arzu etmeyiz” deyince, Hz. Peygamber; “Kastettiğim şey bu değildir. Son nefesi yaklaşan bir mümin Allah’ın rızası ve âhirette ona ikram ve ihsan edeceği nimetler ile müjdelendir; artık o mümin için bundan daha güzel bir şey yoktur. O Allah’a kavuşmayı ister, Allah da ona kavuşmayı ister. (Son nefesini vermek üzere olan) İnkarcılara gelince onlara da Allah’ın azabı ve âhiretteki cezaları gösterilir. Onun için de bundan kötüsü yoktur. O Allah’a kavuşmak istemez, Allah da ona kavuşmak istemez” buyurmuştur.³⁶⁸

³⁶⁷ Bekir Toplaoglu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548. Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde, huzur ve sükûn bulunacak gerçek hayatın âhiret hayatı olduğu, dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret geçici bir hayat olduğu, dünya hayatının süs ve eğlencesine aldanmanın ebedî hüsrana neden olduğu ifade edilmektedir. (bkz. el-Ankebût 29/64; el-Mü’min 40/39; el-Hadîd 57/20)

³⁶⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Rikâk”, 41; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zikir”, 14, 16, 18.

1.5.1. Adâlet Duygusu ve Helâlleşme

Gerek âyetlerde gerek Hz. Peygamberin hadisinde yer alan hesap günü ile ilgili bilgi ve uyarılar Türk kültüründe de kendisine önemli bir yer bulmuştur. Haksızlığa uğrayan kimselerin uğradıkları zulüm karşısında çaresiz kaldıkları zamanlarda “Seni Allah’a havale ediyorum”, “hakkımı helâl etmiyorum”, “Allah’ın adâleti şaşmaz” gibi ifadeler kullanarak âhiret günündeki bu hesaplaşmaya atıfta bulundukları anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle Anadolu’da çok yaygın olan bir konu da “helâlleşme” kültürüdür. Âhiret sermayesi olarak bu dünyada kazanılan sevapları kaybetmek ve bilhassa kul hakkı ile âhirete göçmek istenmediğinden dolayı, hata ve kusurlarının affı için beraber yaşadığı, birlikte çalıştığı, mal ve hizmet alışverişinde bulunduğu kimseler öncelikli olmak üzere aynı ortamlarda bulunduğu insanlarla helâlleşmek Anadolu kültüründe yaygın bir hale gelmiştir. Sabahleyin evinden işe giden bir kocanın eşinden helâllik alarak evden çıkması, kısa veya uzun sürekli bir yolculuğa, seyahate giden bir kimsenin geride bıraktığı ve vedalaştığı ailesinden ve arkadaşlarından helâllik istemesi, yaşlılık ve hastalık zamanları gibi vesilelerle helâlleşmeler oldukça olağan karşılanmakta ve sıkça rastlanmaktadır. Bunun yanında hac ve umre ziyareti için ayrılıklarda helâllik almak üzere akraba, komşu, eş, dost ve arkadaşları ziyaret ederek helâllik istemek çok önemli görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki birçok âyette kıyamet mefhumu ile adâlet ve hesap kavramlarının da birlikte zikredildiği görülmektedir. Aynı durum hadis metinleri için de geçerlidir. Ebû Hüreyre’nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال لتؤذن الحقوق إلى أهلها يوم القيامة حتى يقاد للشاة الجلحاء من الشاة القرناء”

“Kıyamet gününde, hak sahiplerine mutlaka hakları verilecektir. Hatta boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.”³⁶⁹

Yine Ebu Hüreyre’den nakledilen başka bir hadis ise şöyledir;

“عن أبي هريرة؛ أن رسول الله ﷺ قال "أتدرون ما المفلس؟ قالوا: المفلس فينا من لا درهم له ولا متاع. فقال إن المفلس من أمتي، يأتي يوم القيامة بصلاة وصيام وزكاة، ويأتي قد شتم هذا، وقذف هذا، وأكل مال هذا، وسفك دم

³⁶⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr”, 60.

هذا، وضرب هذا. فيعطى هذا من حسنة وهذا من حسنة. فإن فنيته حسنة، قبل أن يقضى ما عليه، أخذ من خطاياهم فطرح عليه. ثم طرح في النار"

“Hz. Peygamber birgün yanında bulunan sahabeye hitaben “Müflis kimdir, bilir misiniz? diye sormuştur. Sahabe; “Aramızda hiçbir mal ve parası olmayan kimse müflistir” cevabını verince Hz. Peygamber; “Ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât ibadetleri ile Allah’ın huzuruna getirilir. Ancak o kişi aynı zamanda birilerine sövüp saymış ve iftira etmiş, kiminin malını haksızlıkla yemiş, bazı kimseleri dövmüş ve kanını dökmüştür. Bu kişinin iyiliklerinin karşılığı olan sevaplarından hak sahiplerine verilir. Üzerindeki hak ve borçlar ödenmeden sevapları bitmiş olursa, hak sahiplerinin günahlarından alınarak onun günahlarının üzerine eklenir, sonra Cehenneme atılır” buyurmuştur.³⁷⁰

Konuyla ilgili Ebu Hüreyre’den nakledilen bir hadis helâlleşmenin dinî gerekliliğini de göstermektedir.

"عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: (مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَحَدٍ مِنْ عِرْضِهِ أَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ، قَبْلَ أَنْ لَا يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ، إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أُجِدَ مِنْهُ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُجِدَ مِنْ سَيِّئَاتٍ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ)"

Yukarıdaki hadis metninde Hz. Peygamber mealen şöyle buyurmaktadır: “Kim, bir başkasının canına, malına, ırzına yönelik bir hak ihlali ve zulmün içinde yer almışsa, paranın, dinar ve dirhem (geçerli) olmayacağı kıyamet günü gelmeden önce hakkına tecavüz ettiği kimseden helâllik istesin. Aksi halde kıyamet günü geldiğinde kendisinin dünyada iken işlediği güzel amellerinden bir kısmı alınarak hakkına girdiği kimseye verilir. Şayet güzel ameli yoksa, haksızlık edilen kimsenin günahlarından alınarak kendisine yüklenir”³⁷¹

1.5.2. Ölüm Son Değil, Gerçek Hayatın Başlangıcıdır

Bu ve benzeri hadislerin etkisi ile hareket edilen Anadolu’da ölüm asla kalıcı bir ayrılık yahut yok oluş olarak görülmemektedir. Bunun en bariz örneği her yıl kutlanmakta olan ve Türk toplumu tarafından da ilgi ile takip edilen Şeb-i Arus

³⁷⁰ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 59.

³⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 11 (No. 2317).

törenleridir. Anadolu’da İslâm kültürünün oluşmasında ve yaşanmasında büyük bir etki ve öneme sahip olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî ölüm için dünyadaki bir kimsenin sevdiğine kavuştuğu düğün/zifaf gecesi metaforunu kullanmakta ve ölüm anını “Şeb-i Arûs” diye ifade etmektedir. Esasen Mevlana’nın bu ifadesinde Hz. Peygamber’in Rabbine kavuşma anındaki son cümlesi olan “اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى” “Allah’ım, en yüce dost olan sana kavuşmak istiyorum”³⁷² mealindeki sözüne bir atıf bulunmaktadır.

1.5.3. Âhiret Kardeşliği

Âhiret inancının Anadolu kültüründeki yansımalarından biri de sözlükte; “Yaşlanmış kadınlar arasında, öteki dünya inancına dayanarak kurulan dostluk/kardeşlik ilişkisi”³⁷³ şeklinde tanımlanmakta olan “âhiret kardeşliği” dir.³⁷⁴ Sözlükte her ne kadar kadınlar arasında yaygın bir uygulama olarak tanımlanmış olsa da bu kavram kültürümüzde genellikle cinsiyet farkı olmaksızın kullanılmakta olup çoğunlukla “Ahret kardeşliği, ahretlik” şeklinde ifade edilir. Ana baba kardeşliğinden farklı olarak âhiret inancının bir tezahürü olarak ortaya çıkmış olan bu kardeşlik biçiminde insanlar, hal ve gidişatını beğendiği, davranışlarını kendisine örnek kabul ettiği ve öldükten sonraki hayatta da birlikte olmak istediği dost ve arkadaşını bu dünyada belirlemektedir. Yani âhiret kardeşliğinde burada seçilen arkadaşı ile ebedî olan öbür alemde birlikte olma düşüncesi hakimdir. Anadolu’nun birçok yerinde genellikle dindar ve tasavvuf ehli kadınlar arasında yaygın olmakla birlikte bazı bölgelerde erkekler arasında hatta bir kadınla bir erkeğin âhiret kardeşi olması şeklindeki uygulamalara da rastlanmaktadır. Âhiret kardeşliği genellikle orta yaş üstü kimselerde yaygın olmakla birlikte çocukluk yaşlarından itibaren âhiret kardeşi olanlar da bulunmaktadır. Hatta âhiret kardeşi olan kişiler çocuklarının da âhiret kardeşi olmalarını arzu ederler. Bu çocukların, annelerinin âhiret kardeşi olan kadınlara “âhiret anne” veya “âhiret teyze” dedikleri de vakidir.³⁷⁵

³⁷² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Meğâzî”, 79 (No. 4194); “Deavât”, 28 (No. 5988).

³⁷³ Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 19.

³⁷⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 548.

³⁷⁵ Ayşe Akman, “Ahret Kardeşliği Geleneği ve Trakya Bölgesinin Bazı Yerlerinde Evlenme Geleneklerine Yansımaları”, *Gelenek Görenek ve İnançlar* (9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2018), 4/64-66. Âhiret kardeşi olan kimseler çoğunlukla birbirlerine isimleri ile hitap etmek yerine “ahretlik, kardeş” şeklinde hitap ederler. Âhiret kardeşleri arasında yaş farkı da olabilmektedir. Bu durumda yaşı küçük olan büyüğüne

Bazı bölgelerde âhiret kardeşliği akraba ve dostlar arasında düzenlenen dinî bir törenle ilan edilmektedir.³⁷⁶

Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen şu hadis kültürümüzdeki bu hususun çıkış noktası ve destekleyicisi mahiyetindedir.

عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَتَى السَّاعَةُ قَائِمَةٌ؟ قَالَ: (وَيْلَكَ، وَمَا أَعْدَدْتُ لَهَا). قَالَ: مَا أَعْدَدْتُ لَهَا إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، قَالَ: (إِنَّكَ مَعَ مَنْ أُحِبُّتِ). فَقُلْنَا: وَنَحْنُ كَذَلِكَ؟ قَالَ: (نَعَمْ).

“Çöl ahalisinden (bedevilerden) bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek, “Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet ne zaman kopacak?” diye sordu. Hz. Peygamber kendisine “Onun için ne hazırladın?” diye karşılık verdi. Adam; “Ona bir şey hazırlamadım ancak Allah'ı ve Rasulünü seviyorum” dedi. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber: “Sen sevdiğinle beraber olacaksın” buyurdu. Orada bulunanlar “Biz de aynı şekilde olur muyuz?” deyince Hz. Peygamber; “Evet” cevabını verdi. Hadisi nakleden Enes b. Mâlik; “O gün biz hepimiz çok sevindik” demiştir.³⁷⁷ Bu hadiste Hz. Peygamber'in “Sen sevdiğinle beraber olacaksın” sözünden hareketle dünya hayatında kime sevgi duyulur ve kiminle hemhal olunursa âhirette onunla birlikte olunacağı muhakkaktır.

Ebu Hüreyre'den nakledilen ve birbirini Allah için sevenlerin kıyamet günündeki durumunu anlatan bir rivayet de şu şekildedir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بَجَلَالِي. الْيَوْمَ أَظْلَهُمْ فِي ظِلِّي. يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي"

Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur; “Kıyamet Günü Yüce Allah: ‘Celâlim hakkı için birbirini sevenler nerede? Zâtımın gölgesi dışında hiçbir gölgenin olmadığı o günde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim’ diyecektir.”³⁷⁸ Bu rivayet de birbirini Allah için sevenlerin O’nun katında ne büyük bir mükafata layık olduğunun göstergesidir.

“âhiret abla”, âhiret kardeşinin annesine ve annesinin ahretliğine “âhiret anne”, evli olan âhiret kardeşler birbirlerinin eşlerine “ahret aga” diye hitap emektedir.

³⁷⁶ Akman, “Ahret Kardeşliği Geleneği”, 4/65.

³⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 95-96 (No. 5815, 5819); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr ve Sıla”, 163-164 (2639).

³⁷⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr ve Sıla”, 37 (2566).

1.5.4. Dünya Âhiretin Tarlasıdır (Ne Ekersen Onu Biçersin)

Bunun yanında Anadolu’da çokça kullanılan ve kaynaklarda (manası doğru olmakla birlikte) mevzu hadis olarak yer alan “Dünya âhiretin tarlasıdır”³⁷⁹, “Ne ekersen onu biçersin”³⁸⁰ gibi sözler de yukarıda zikredilen hadisin baş tarafında Hz. Peygamber tarafından sorulan “Onun için ne hazırladın?” sorusunun cevabı niteliğindedir. Zira Hz. Peygamber bu sualiyle kıyamet sonrası âhiret hayatına hazırlığın bu dünyada gerçekleştiği ve oradaki ebedî hayatın dünyada yapılan ve yapılması gerektiği halde yapılmayan davranışlara göre şekilleneceğini ifade etmektedir. Nitekim bazı hadis kaynaklarında yukarıdaki sözleri teyit eder mahiyette nakledilmiş bazı rivayetler bulunmaktadır.

Sa’d b. Târik’in babası Târik b. Eşîm’den naklettiği şu rivayet bunlardan biridir.

أَنْبَاءُ سَعْدُ بْنُ طَارِقٍ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: نِعْمَتِ الدَّارُ الدُّنْيَا لِمَنْ تَرَوَدَّ مِنْهَا لِأَخْرَجَتْهُ حَتَّى يُرْضِيَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَيَنْسَتِ الدَّارُ لِمَنْ صَدَّقَتْهُ عَنْ أَجْرَتِهِ وَقَصَّرَتْ بِهِ عَنْ رِضَاءِ رَبِّهِ

Târik b. Eşîm Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini nakletmiştir: “Bir kimsenin Allah’ın rızasını kazanıncaya kadar âhireti için azık hazırladığı dünya yurdu ne güzeldir. Diğer yandan bir kimseyi âhiretinden alıkoyan ve Rabbinin rızasını yitirmesine sebep olan dünya yurdu ne kötüdür.”³⁸¹

1.5.5. Hesaba Çekilme

Anadolu’da halk arasında cevabı zor sorular için “âhiret suâli” deyimini kullanılmaktadır.³⁸² Bu tabir âhiretteki hesap ve sorgulamanın ne kadar zor geçeceği konusundaki halk bilincini ifade etmektedir.

İbn Ebî Müleyke’den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber âhiret hesabının, âhirette sorgu suale çekilmenin zor ve ağır olduğunu şöyle ifade etmektedir.

³⁷⁹ Râdiyu’d-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî eş-Şağânî, *el-Mevzûât*, thk. Necm ‘Abdurrahman Halef (Dimaşk: y.y., 1405), 64; Aliyyü’l-Kârî, *el-Mevdû ‘atu’l-kubrâ*, 199; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 1/471.

³⁸⁰ Aliyyü’l-Kârî, *el-Mevdû ‘atu’l-kubrâ*, 345; Sehâvî, *el-Makâsîdü’l-hasene*, 648.

³⁸¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, 4/348; İbn Hacer el-Askalânî, *Zehru’l-Firdevs*, 6/447. İmam Zehebî bu hadisin münker olduğunu belirtmiştir.

³⁸² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 548.

حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ : كَانَتْ لَا تَسْمَعُ شَيْئًا لَا تَعْرِفُهُ، إِلَّا رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: (مَنْ حُوسِبَ عَذِّبَ). قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: أَوَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: {فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا}. قَالَتْ: فَقَالَ: (إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرَضُ، وَلَكِنْ: مَنْ نَوَقَشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ)

Hadisin ravisi İbn Ebî Müleyke şöyle demektedir. Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe bilmediği bir konuyu duyduğu zaman onu öğreninceye kadar araştırırdı. Hz. Peygamber: “Kim (Allah tarafından) hesaba çekilir, sorgulanırsa kendisine azab edilir” buyurduğunda Hz. Âişe kendisine; Allah-ü Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de (el-İnşikâk, 84/7-8) (Müslümanlar için) “Kolay bir şekilde hesaba çekilecekler” buyurmadı mı? dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Orada bahsedilen (hesap değil) arzıdır. Ancak hesabı incelenen kimse helak olur” buyurmuştur.³⁸³

Anadolu'da dünya işlerinden el çekip, sürekli ibadetle uğraşan kimseler için “âhiret adamı”³⁸⁴ ifadesi kullanılmaktaysa da Anadolu'da genellikle dünya ve âhiret dengesi üzerine kurulmuş mutedil bir hayat tercih edilmektedir. Nitekim muteber hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte bazı kaynaklarda zayıf hatta mevzu hadis olarak nakledilen ancak manası itibariyle Kur'an³⁸⁵ ve sünnete uygun olan “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi âhiret için çalış”³⁸⁶ sözü Anadolu'da birçok kişi tarafından bilinmekte ve benimsenmektedir.

1.6. Kader İnancının Tezahürleri

Kader inancı İslâm'ın ana inanç esaslarından birisi³⁸⁷ olup bu kavram sözlük anlamı itibariyle “yazgı, güç yetirme, planlama yapma, ölçülü yapma” şeklinde ifade

³⁸³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İlim”, 36 (No. 103).

³⁸⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 548.

³⁸⁵ el-Kasas 28/77.

³⁸⁶ Sehâvî, *el-Makâsîdül-l-hasene*, 615; Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Camii'sağır ve şerhi'l-Münâvî* (Kahire: Daru'l-Kütübî, 1416), 2/24-25, 555; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-Mâl*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1993), 34; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, thk. Abdülkadir b. Abdülkerim b. Abdülazîz Cündül (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998), 13/314.

³⁸⁷ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 1.

edilmektedir.³⁸⁸ Kader kavramı İslâmî ve dinî bir terim olarak ise, “Allah’ın bütün nesne ve hadiseleri ezeli ilmiyle bilmesi, dilemesi ve belirlemesi” olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁹ Kur’an’da pek çok âyette olmuş ve olacak her şeyin Allah’ın irade ve takdirine bağlı olduğuna işaret edilmekte³⁹⁰, Hz. Peygamber’in hadislerinde de kader iman esaslarından biri olarak açıklanmaktadır. Cibrîl hadisi olarak meşhur olan hadiste Hz. Peygamber ahabî ile sohbet halinde iken vahiy meleği Cebrâil insan suretinde gelerek kendisine bazı sorular yöneltmiştir. Bunlardan birisi de “İman nedir?” sorusudur. Bu soruya Hz. Peygamber; “İman Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerriyle birlikte kadere inanmandır” şeklinde cevap vermiştir. Cebrail her cevabın ardından “doğru söyledin” diyerek Hz. Peygamber’i onaylamıştır.³⁹¹

Aynı şekilde aşağıdaki rivayetlerde de kadere iman etmeyen gerçek mümin olamayacağı ifade edilmektedir.

عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده، أن رسول الله - ﷺ - قال: لا يؤمن المرء حتى يؤمن بالقدر خيره وشره

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan bir rivayette Hz. Peygamber’in “Hayır ve şerri ile kadere inanmayan bir kimse iman etmiş sayılmaz” buyurduğu nakledilmektedir.³⁹²

³⁸⁸ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kader”; Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58.

³⁸⁹ Yavuz, “Kader”, 24/58.

³⁹⁰ el-A’râf 7/178; et- Tevbe 9/51; er-Ra’d 13/8; el-Hicr 15/21; el-Furkan 25/2; el-Ahzâb 33/38; es-Sâffât 37/96; ez-Zümer 39/62; Fussilet 41/10, 12; el-Kamer 54/49; el-Vâkıa 56/60; el-Müzzemmil 73/20; el-A’lâ 87/2-3.

³⁹¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”,1; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Sünnet”, 17 (No. 4695); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430), “Sünnet”, 9 (No. 63); Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005). Bu hadisin Buhârî’nin Sahîh’inde ve diğer kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerinde iman esasları arasında kader sayılmamıştır. Kur’an-ı Kerîm’de kader konusunun yer almadığı, kader inancının insanın özgürlük alanını sınırlandığı ve bu yüzden imanla ilişkilendirilemeyeceği dolayısıyla Cibril hadisinin uydurma olduğu yönündeki birtakım iddialar bulunmaktadır. Bu iddialara verilen cevaplar için Bkz. Tatlı, B. (2010). Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine-Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10 (1), 67-85. Adı geçen makalede bu konuda yapılmış başka akademik çalışmalar hakkında detaylı bilgi mevcuttur.

³⁹² Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnaût, *Müsned*, 11/305 (No. 6703); Alauddin b. Husamüddin b. Kadı Ali el Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl fî suneni’l-eḳvâl ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayânî - Safvet es-Sakkâ (Beyrut: Muessesetu’r-Risale, 1981), 1/132.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ، وَأَنَّ مَا أَخْطَاهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ.

Câbir b. Abdillâh'tan nakledilen rivayette Hz. Peygamber; “Bir kul hayır ve şerrin Allah'ın takdiri ile olduğuna iman etmedikçe mümin sayılmaz” buyurmaktadır.³⁹³

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِأَرْبَعٍ: يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ بَعَثَنِي بِالْحَقِّ، وَيُؤْمِنُ بِالْمَوْتِ، وَبِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَيُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ "

Aynı kaynakta Hz. Ali'den nakledilen yukarıdaki rivayette de Hz. Peygamber, bir kul şu dört şeye inanmadıkça iman etmiş sayılmaz buyurmuş ve dördüncü olarak kader inancını ifade etmiştir.³⁹⁴

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ، وَالْعِفَّةَ، وَالْأَمَانَةَ، وَحُسْنَ الْخُلُقِ، وَالرِّضَى بِالْقَدَرِ

Abdullah b. Amr'dan nakledilen yukarıdaki rivayette Hz. Peygamber şöyle dua etmektedir: “Allah'ım senden sağlık, afiyet, güvenilirlik, güzel ahlak ve kadere rıza istiyorum.”³⁹⁵

1.6.1. Alın Yazısı (Yazgı)

Anadolu kültüründe insanlar özellikle başlarına gelen katlanılması zor, üzüntü verici ya da kötü bir durum karşısında “kader, yazgı, alın yazısı elden ne gelir” türünden sözler söylerler. İslâm inancına göre kader inancı hayırlı ya da şerli başa gelebilecek her şeyi kapsadığı halde kültürümüzde sadece kötü olayları ifade etmek üzere yaygın ve yanlış bir kullanıma sahip olmuştur. Kaderin iyi olanı ise kültürümüzde kismet kavramıyla ifade edilmektedir.³⁹⁶

İslâm öğretisinde kötü olaylar Allah'a nispet edilmez. Çünkü bu kötülükler, insanın noksan ve kusurlu bir varlık olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla

³⁹³ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Kader”, 10 (No. 2144).

³⁹⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Kader”, 10 (No. 2145).

³⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 13/29 (60); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421), 1/217 (195).

³⁹⁶ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader Ve Kismet İnancı*, 57.

insanın başına gelen kötü olayları nefsinden bilmesi ve gücünün yetmediği ve elinde olmayan olaylar karşısında sabredip kadere rıza göstermesi esastır.³⁹⁷ Hz. Peygamber bile bir hadisinde kadere rıza gösterme konusunda Allah'tan yardım istemektedir.³⁹⁸

İbn Abbas'tan nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber'in, İbn Abbas'a kader konusundaki tavsiyeleri yukarıda ifade edilen düşünceyi destekler mahiyettedir.

عن ابن عباس قال كنت رديف رسول الله ﷺ فقال يا غلام أو يا غليم! احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك، وإذا سألت فاسأل الله، وإذا استعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو اجتمعت على أن ينفعوك بشيء لم يكتبه الله لك لم يقدروا على ذلك، ولو اجتمعوا على أن يضروك بشيء لم يكتبه الله عليك لم يقدروا على ذلك قضي القضاء، وجفت الأقاليم، وطويت الصحف

Hz. Peygamber İbn Abbas'a şöyle buyurmuştur: “Ey çocuk veya ey çocukcağız! sen Allah'ı koru ki Allah da seni korusun, sen Allah'ı koru ki karşında Allah'ı bulasın.³⁹⁹ Bir şey isteyeceğin zaman Allah'tan dile, yardıma ihtiyacın olduğunda yardımı Allah'tan iste. Bilmelisin ki bütün ümmet sana bir konuda fayda sağlamak üzere toplansa, ancak Allah'ın senin için yazdığı şeyi sana verebilirler. Yine bilmelisin ki bütün ümmet sana bir zarar vermek için toplansa, ancak Allah'ın senin hakkında yazdığı zararı sana ulaştırabilirler. Kalemler kurudu, sayfalar dürüldü”⁴⁰⁰

Kader konusundaki İslâm inancının öğretisi yukarıda ifade edildiği şekildedir. Bunun dışında bir kişinin başına gelen olayla ilgili yapılması gerekli işleri ihmal etmesi, sorumluluklarını yerine getirmemesi neticesinde istemediği bir durumla karşılaştığında sorumluluktan kurtulmak ve kendini rahatlatmak için “kader, alın yazısı, yazgı” sözlerine sığınması doğru değildir. İnsan, Allah'ın kendisine verdiği cüz'î irade ile sonucu etkileyeceğini düşündüğü doğru davranışı yapmakla yükümlüdür. Aksi düşünce

³⁹⁷ en-Nisâ, 4/78-79.

³⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 13/29 (60); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 1421, 1/217 (195).

³⁹⁹ Allah'ı korumak Allah'ın dinini korumak, Allah'ın dininin yücelmesi için gayret etmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamak anlamına gelmektedir. Kul bu şekilde davranırsa Allah da onun dinine, istikametine, hayır ve doğruluk hususundaki sabır ve sebatına, dünya ve âhiretin sıkıntı ve belalarından kurtulmasına yardımcı olur. Bkz. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd, *Fıkhü'l-İslâm Şerhu Bulûğu'l-Merâm min Cem'ı Edilleti'l-Ahkâm* (Medine: Metâbiu'r-Raşid, 1402), 10/217; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Huzâm el-Fadlî el-Ba'dânî, *Fethu'l-Allâm fî Dirâseti Ehâdîsi Bulûğu'l-Merâm* (San'â: Dâru'l-âsime, 1440), 10/554.

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/487 (No. 2763); 5/19 (No. 4803); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 1421, 1/217.

insanı tembelliğe ve sorumsuzluğa götürür. Halbuki insan, ancak bu dünyada kendi çalışma ve gayretinin sonucundan sorumlu olacaktır.

Ebu Saîd el-Hudrî kader konusuyla ilgili olarak kendisinin bizzat şahit olduğu bir olayı şöyle nakletmektedir:

أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نُصِيبُ سَيِّئًا وَنُحِبُّ الْمَالَ، كَيْفَ تَرَى فِي الْعَزْلِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (أَوَإِنكُمْ تَفْعَلُونَ ذَلِكَ، لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا، فَإِنَّهُ أَيْسَرُ نَسَمَةً كَتَبَ اللَّهُ أَنْ تَخْرُجَ إِلَّا هِيَ كَانَتْهُ)

Biz bir gün Hz. Peygamberle beraber otururken Ensar’dan bir adam gelerek; “Ey Allah’ın Resulü biz eşlerimizle birlikte oluyor ve bundan hoşlanıyoruz. Azil konusunu nasıl görüyorsunuz?” dediğinde Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: “Siz bunu yapıyor musunuz, ben size yapmayın demem. O canlı değildir ancak Allah’ın takdir ettiği şey olacaktır.”⁴⁰¹

Bu hadisin özellikle Müslim’in *Sahîh*’inde azil konusunda özel bir bab başlığı altında yer alan benzer rivayetlerinde çok açık ifadelerle kıyamete kadar olacak hadiselerde kaderin değişmeyeceği ancak insanın fiilinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰²

1.6.2. Dua Kaderi Değiştirir

Anadolu’da duâ kaderi değiştirir şeklinde bir anlayış bulunmaktadır. Gerek Kur’an-ı Kerîm’in duâ ile ilgili âyetleri⁴⁰³ ve gerekse Hz. Peygamber’in hadisleri duânın önemini ortaya koymak suretiyle bu düşüncüyü desteklemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Eyyûb Peygamber’in yakalandığı hastalığı çok ileri bir safhaya ulaştığında Allah’a dua ve ilticada bulunduğu⁴⁰⁴ ve nihayetinde Allah’ın Hz. Eyyûb’un duasını kabul ederek onu hastalıktan kurtardığı⁴⁰⁵ anlatılmaktadır. Yani Hz. Eyyûb kaderinde yazılı olan hastalığından kurtulmak için Rabbine sığınmış ve duası kabul olmuştur.

⁴⁰¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Kader”, 3 (No. 6229).

⁴⁰² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Nikah”, 125-135.

⁴⁰³ el-Bakara 2/186; el-A’râf 7/55-56; el-Furkan 25/77; el-Mü’min 40/60.

⁴⁰⁴ el-Enbiya 21/83.

⁴⁰⁵ el-Enbiya 21/84.

Konuyla ilgili Tirmizî'nin naklettiği bir hadis şu şekildedir;

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَرُدُّ الْقَضَاءُ إِلَّا الدُّعَاءُ، وَلَا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ إِلَّا الْبِرُّ

Selman el-Fârisî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kazâyı ancak duâ geri çevirir. Ömür de ancak iyiliklerle uzar.”⁴⁰⁶

Bazı kaynaklarda sahabe döneminde hastalığı tedavi etmek kaderi etkiler mi diye Hz. Peygamber'e sorulduğu konusunda rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ikisi aşağıda nakledilmiştir.

وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَنْفَعُ الدَّوَاءُ مِنَ الْقَدَرِ؟ فَقَالَ: الدَّوَاءُ مِنَ الْقَدَرِ، وَقَدْ يَنْفَعُ بِإِذْنِ اللَّهِ.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, “Ey Allah'ın Resûlü tedavi kadere fayda verir mi?” dediğinde Hz. Peygamber, “Tedavi de kaderin bir parçasıdır ve Allah'ın izni ile fayda verir” buyurmuştur.⁴⁰⁷

وَعَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ رُقَى يُسْتَرْقَى بِهَا، وَأَدْوِيَةٌ يَنْدَاوَى بِهَا، هَلْ تَرُدُّ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ شَيْئًا؟ قَالَ: هِيَ قَدَرُ اللَّهِ تَعَالَى.

Hakîm b. Hızâm'dan nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'e, “Ey Allah'ın Resûlü hastalar okuyup üfleyerek ve ilaç kullanarak tedavi edilmekte, bu Allah'ın kaderinden bir şeyi değiştirir mi?” diye sormuş Hz. Peygamber, “Bunlar da Allah Teâlâ'nın kaderindendir” buyurmuştur.⁴⁰⁸

1.6.3. Keşke Deme, İyi ki De!

Anadolu'da “keşke şöyle yapsaydım veya yapmasaydım” türünden sözler söyleyen insanlara rastlanmakla birlikte genellikle keşke demenin doğru olmadığı inancı yaygındır. Günlük hayatta insanların birbirlerine tavsiyelerinden biri de hayattaki keşkelerin azaltılması, iyi ki sözünün de çoğaltılması yönündedir. Zira keşke sözü pişmanlıktır. İyi ki sözü ise sevinç ve mutluluk ifadesidir.

⁴⁰⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Kader”, 6 (No. 2139).

⁴⁰⁷ Ebû 'Amr Halife b. Hayyât el-'Uşfurî Halife b. Hayyât, *Musnedu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Dîyâ' el-'Omerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 50; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/169; Ebu'l-Hasen el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hısâmu'd-dîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 5/85.

⁴⁰⁸ el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 5/85.

Nitekim Hz. Peygamber'in sünnetinde de keşke sözü İslâm inancına uygun olmayan ifadelerden kabul edilmektedir. Bu hususun yukarıda detaylıca incelenmiş olan kader inancıyla da bağlantısı bulunmaktadır.

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadis bu konuya açıklık getirmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ... وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ فَإِنْ لَوْ تَفَتَحَ عَمَلُ الشَّيْطَانِ

Hz. Peygamber; “Sana bir şey isabet ettiğinde ‘Keşke yapsaydım şöyle şöyle olurdu’ deme, ‘Allah böyle takdir etmiş ve dilediğini yaptı’ de. Çünkü keşke sözü şeytanın vesvese vermesine yol açar” buyurmaktadır.⁴⁰⁹

Bu hadiste insanın başına gelenlerin Allah'ın takdiri ile olduğunun bilinmesi gerektiği, keşke demenin insana bir şey sağlamadığı gibi bunun doğru da olmadığı ifade edilmektedir.

1.6.4. Başa Gelen Çekilir

“Başa gelen çekilir”, “Kaderde varsa görülür”, “Kadere iman eden kederden emin olur”, “Kaderinde varmış”, “Kadere karşı gidilmez”⁴¹⁰ gibi birçok atasözü Anadolu kültüründe kader inancını pekiştiren etkenlerden olmuştur. Anadolu’da küçük yaştaki çocuklara bile ilk öğretilen bilgilerden birisi imanın şartları ve dolayısıyla iman esaslarından biri olan kadere iman konusudur. Türk milletinin kader inancı birçok sorunun üstesinden gelmesinde onun en büyük yardımcısı olduğu gibi bazı sorunlara karşı soğukkanlı yaklaşmasına da sebep olmaktadır. Osmanlı döneminde Anadolu’da seyahat eden Batılı seyyahların anılarında, Anadolu’da yaşanan bir bulaşıcı hastalık esnasında hastalığa yakalanan kimselerin yalnızlığa terkedilmediği, hasta yakınlarının hasta ile yaşamaya devam ettikleri, “Tedbir, takdirin önüne geçemez” gibi ifade ve

⁴⁰⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Kader”, 34 (2664).

⁴¹⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 74, 229.

düşünceler ile hareket ederek kendi hayatlarını tehlikeye atmaktan bile çekinmedikleri anlatılmaktadır.⁴¹¹

İslâm dininin kader öğretisi dikkate alındığında kader inancına sahip olmamanın insana üzüntü ve kederden başka bir şey kazandırmayacağı anlaşılmaktadır. Zira kadere inanmayan bir kimsenin başına gelen arzu etmediği bir durum karşısında üzüлp, dövünmesi kendisini psikolojik anlamda yıpratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Anadolu’da evlerin, işyerlerinin duvarlarını süsleyen hat yazılarından bir tanesi de “مَنْ كَادَرَ إِيْمَانُ أَمِنْ مِنْ الْكَدْرِ” “Kadere iman eden kederden emin olur” sözüdür. Bu ifade başına gelen olumsuzluklara üzülen kişilere kadere boyun eğmeleri, katlanmaları ve kader karşısında sabır göstermeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Yukarıda geçen söz aynı ifade ile kaynaklarda yer almamakta ancak Ebû Hüreyre’den nakledildiği belirtilen ve manası birebir uyumlu olan aşağıdaki metin ile bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : الْإِيْمَانُ بِالْقَدَرِ يُذْهِبُ الْهَمَّ وَالْحَزْنَ

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Kadere iman üzüntü ve kederi yok eder.”⁴¹²

Ayrıca Hz. Peygamber’in ahir zamanda ümmetinin kader konusundaki tereddütlerini ancak, “Dünya hayatında ve nefislerinizde maruz kaldığınız hiçbir kötülük yoktur ki, bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış olmasın...” mealindeki âyetinin⁴¹³ gidereceğini ifade ettiği de bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹⁴

⁴¹¹Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”; Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş (İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007), 193; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 90-91.

⁴¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Cafer el-Ğudâ’î, thk. Hamdî b. Abdulmecid, *Musnedu’s-Şihâb* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, ts.), 1/187; Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû ‘Ebû Şucâ’ ed-Deylemî el-Hemezânî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi’Me’sûri’l-Ğitâb*, thk. es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1406/1986), 1/113; Suyûtî, *Fethu’l-Kebîr*, 1/472. Rivayetin mevzu olarak değerlendirildiği gibi metruk olarak da değerlendirilmiştir.

⁴¹³ el-Hadîd 57/22.

⁴¹⁴ Ebû’l-Fazl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ğudayrî es-Süyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdis* (b.y.: y.y., 1431), 13/332; Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi’* (*el-Câmiu’l-Kebîr*), 5/339.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBADETLERLE İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ

Bu bölümde Anadolu kültüründe “İslâm’ın şartları, İslâm’ın beş şartı, İslâm esasları” olarak adlandırılan ibadetler ve bu ibadetlerle ilgili kültürümüze yansıyan bazı hususlar ele alınacaktır. İçerik düzenlemesi ise Buhârî’nin *Sahîh*’inin İman bahsinde ilk rivayet olarak nakledilen ve konuya dayanak olan Hz. Peygamber’in şu meşhur hadisindeki sıralamaya göre yapılmıştır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: بُيِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ

Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilâh olmadığı ve Muhammed’in O’nun elçisi olduğuna şehâdet etmek, namazı (dosdoğru) kılmak, zekatı vermek, hacetmek, Ramazan orucunu tutmak.”⁴¹⁵

Zira hadisin kaynaklarda aynı ya da farklı sıralama ve lafızlar ile nakledilen başka rivayetleri de mevcuttur.⁴¹⁶ Buna göre bölümün ana başlıkları “Kelime-i şehâdet, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek, oruç tutmak” sıralaması ile açıklanacaktır.

2.1. Kelime-i Şehâdet

İslâm dininin beş temel esasından ilki olan Kelime-i Şehâdet; “şahitlik etme ifadesi” anlamına gelmekte olup, “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh” cümlesinin söylenmesidir. Bu ifadenin anlamı, Allah’tan başka ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve resulü olduğuna inanmak ve bunu sözle belirtmektir. Kelime-i şehâdet bir kimsenin Müslüman olduğunu inanarak ifade etmek suretiyle İslâm dinine ilk adımını atması demektir. İbn Abbas, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “kelime-i tayyibe”⁴¹⁷ ifadesinin de kelime-i şehâdeti işaret

⁴¹⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 1 (No. 8).

⁴¹⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tefsir”, 32 (No. 4243); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 19-21 (16); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 3 (No. 2609).

⁴¹⁷ İbrâhim 14/24.

ettiğini belirtmektedir.⁴¹⁸ Kelime-i şehâdeti, Kelime-i Tevhid'den (Lâ ilâhe illâllâh) farklı kılan ise, başında “Ben şahitlik ederim” anlamına gelen “eşhedü” fiilinin bulunmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de kelime-i şehâdet farklı şekillerde yer almaktadır. Bir âyette; Allah’ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin Allah’tan başka ilâh bulunmadığına şahitlik ettikleri⁴¹⁹, başka bir âyette; Allah’ın ve meleklerin Hz. Muhammed’e inen vahye şahitlik ettikleri⁴²⁰ beyan edilmektedir. Hz. Peygamber’den nakledilen çok sayıda hadiste de kelime-i şehâdet yer almaktadır.⁴²¹ Bunlardan en fazla bilineni ise namazların ilk ve son oturushlarında okunan tahiyyat duâlarında yer alan şehâdet sözüdür.

Bu duâ hakkında Hz. Peygamber’in hadisi şu şekildedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا نَقُولُ: التَّحِيَّةُ فِي الصَّلَاةِ، وَنُسَمِّي، وَيُسَلِّمُ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ، فَسَمِعَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: (قُولُوا التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ، فَقَدْ سَلَّمْتُمْ عَلَى كُلِّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ، فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ)

Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: Biz “selâm namaz içindedir” der ve isimler zikrederek birbirimize selâm verirdik. Hz. Peygamber bunu işitti ve (namazda): “Et-Tahiyyâtu lillâhi ve’s-salâvâtü ve’t-tayyibâtü, es-Selâmu aleyke eyyuh-en-nebiyyu ve rahmetullâhi ve berekâtuhu, es-Selâmu aley-nâ ve ala ibâdillâhis-sâlihîn, eşhedu en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve rasûluhu” deyin. Çünkü siz bunu yaptığınızda (yani ‘ve ala ibâdillâhis-sâlihîn = ve Allah’ın bütün iyi kullarına selâm

⁴¹⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Ğaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni ‘ulûmih*, thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî (Şârîka: Mecmu’atu Buġûsi’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008), 5/3804; Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür’aî ed-Dımaşkî el-Ĥanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Şeyġ İbrahim Ramağân (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 1410), 340.

⁴¹⁹ Âl-i İmrân, 3/18.

⁴²⁰ en-Nisâ 4/166.

⁴²¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Sıfatü’s-salât”, 64 (No. 797); “Amel fî’s-salât”, 4 (No. 1144); “Menâkıb”, 7 (No. 3328); “İsti’zan”, 3, 28 (No. 5876, 5910); “Deavât”, 16 (No. 5969); “Tevhid”, 5 (No. 6946); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tahâret”, 234; “Salât”, 55, 62 (402, 404); “Cihad”, 59 (1764); “Fezâilü’s-Sahâbe”, 158 (2491); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Tahâret”, 60-61 (No. 469-470); “İkâmetü’s-salâvât”, 24 (No. 899-902); “Nikâh”, 19 (No. 1892); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 181 (No. 972); “Cihad”, 122 (No. 2679).

olsun’ sözünü söylediğinizde) Allah’ın gökteki ve yerdeki bütün sâlih kullarına selâm vermiş olursunuz” buyurdu.⁴²²

2.1.1. Bu Ezanlar ki “Şehâdetleri” Dinin Temeli

Anadolu’da kelime-i şehâdet denildiğinde belki de akla ilk gelen şeylerden birisi de İstiklal Marşı’nda yer alan ve birçok kişinin ezbere bildiği; “Bu ezanlar ki şehâdetleri dînin temeli, Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli” sözleridir. İslâm’ın şîarı kabul edilen, ezanın ikinci ve üçüncü cümlesi olarak her gün camilerden yükselen şehâdet⁴²³, tevhid⁴²⁴ ve tekbirlerin⁴²⁵ Anadolu kültüründe çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Doğumdan ölüme kadar Anadolu’da Müslüman halkın hayatının her alanında bu cümleler sürekli tekrar edilmektedir.

Anadolu’da din, vatan, bayrak nasıl kutsal kabul edilmekteyse ezan da kutsal sayılmaktadır. Bayrak ve ezan bağımsızlığın, istiklalin en önemli sembollerindendir. Bu sebeple İstiklal şairi Mehmet Akif Ersoy bağımsızlık ve istiklâlimizi temsil edecek olan İstiklal Marşı’nı yazarken din, ezan ve şehâdet vurgusu yapmıştır. İslâm dininin temelini teşkil eden ezan ve şehâdetin milletimiz için önemini bu çarpıcı ifadelerle vurgulamıştır. Yine Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ında⁴²⁶ yer alan *Ezanlar* adlı şiiri, Türk milletinin ezan konusundaki hassasiyetinin en önemli göstergelerindendir. Mehmet Akif’in;

⁴²² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Amel fi’s-salât", 4 (No. 1144); "Sıfatü’s-salât", 64 (No. 797); "İsti’zan", 3, 28 (No. 5876, 5910); "Deavât", 16 (No. 5969); "Tevhid", 5 (No. 6946); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, "Salât", 55, 62 (402, 404); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "İkâmetü’s-salevât", 24 (No. 899-902).

⁴²³ Kelime-i şehâdet; "Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûlüh." ifadesidir. Bu söz; yeni Müslüman olan bir kimsenin ilk söylemesi gereken, İslâm’ın en özlü ifadesi ve ilk şartıdır. Kelime-i Tevhid ise kelime Kelime-i şehadetin ilk bölümü olan "Lâ ilâhe illâllah" sözüdür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Üsküdar, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.), c. Ek-2/36-37.

⁴²⁴ Hatice Kelpetin Arpaguş, "Kelime-i Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/214-215.

⁴²⁵ Saffet Köse, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341-343.

⁴²⁶ Mehmet Akif Ersoy, "Dijital Safahat (<https://safahat.diyanet.gov.tr/>)" (Erişim 03 Aralık 2021).

“İhtilaf-ı metâli”⁴²⁷ sebebiyle küre üzerinde ezansız zaman yoktur”⁴²⁸ cümlesi de yeryüzünde her an, her dakika ezan sesinin ve dolayısıyla “Allah’ın birliği, Hz. Peygamber’in O’nun resulü olduğuna dair şehâdetin” kesintisiz bir şekilde arz ve semadaki her bir varlığa işittirildiğini ifade eden muhteşem bir sözdür.

Sözlükte “bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek” anlamlarına gelen ezan kelimesi dinî bir terim olarak beş vakit namaz ve cuma namazının vaktini, Hz. Peygamber’in sünneti ile sabit olan sözlerle⁴²⁹ ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder.⁴³⁰ Ezan kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de yedi âyette sözlük anlamı ile,⁴³¹ Hz. Peygamber’in birçok hadisinde ise terim anlamı ile isim ve çeşitli fiil kalıpları şeklinde yer almaktadır.⁴³²

Namaz Mekke döneminde farz kılındığı halde ezan uygulaması Medine döneminde başlamıştır. Ezan sözleri ilk kez sahabeden Abdullah b. Zeyd b. Sa’lebe’ye rüyasında öğretilmiştir. Hz. Peygamber bu sözleri sahabeden sesi gür olan Bilâl-i Habeşî’ye öğreterek namaz vakitleri geldiğinde ezan okumasını ve bu sözlerle Müslümanları namaza davet etmesini emretmiştir. O vakitten sonra Bilal-i Habeşî Hz. Peygamber’in müezzini olarak anılmıştır. Bilâl-i Habeşî’nin ezanını duyan Hz. Ömer Hz. Peygamber’e gelerek kendisinin okunan bu sözleri rüyasında gördüğünü söylediğinde Hz. Peygamber Abdullah b. Zeyd bu konuda seni geçti buyurmuştur.⁴³³

⁴²⁷Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 2011), 121. Güneşin yeryüzünün her yerinde ayrı zamanda doğması nedeniyle namaz vakitlerinin bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi ve bu sebeple dünyanın her yerinde her an her dakika ezan sesinin semaya yükselmesidir.

⁴²⁸“Ezanlar | Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları” (Erişim 03 Aralık 2021).

⁴²⁹Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 28 (No. 504-505); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Ahmed Besyûnî (Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1930), “Ezân”, 3, 5, 6, 15 (No. 629, 631, 633, 647).

⁴³⁰Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/36; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Ezan”.

⁴³¹el-Bakara 2/279; el-A’râf 7/167; el-Hac 22/27.

⁴³²Wensinck, *Concordance*, 1/48-49 “Ezân”.

⁴³³Çetin, “Ezan”, 12/36. İlk ezan Hz. Peygamber’in emri ile hicrî 1. (622) veya 2. (623) yılda Neccârîğulları’ndan bir kadına ait yüksek bir evin üstüne çıkılarak Bilal-i Habeşî tarafından ve sabah namazı için okunmuştur. (Ebû Dâvûd, “Salât”, 3). Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî’nin arka tarafına ezan okunmak üzere özel bir yer yapılmıştır.

Ezan şu sözlerden oluşmaktadır: “Allâhü ekber” (Allah en büyüktür [dört defa]); “Eşhedü en lâ ilâhe illallah” (Allah’tan başka tanrı olmadığına şehâdet ederim [iki defa]); “Eşhedü enne Muhammeden resûlullah” (Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet ederim [iki defa]); “Hayye ale’s-salâh”

Anadolu’da ezana verilen önem ve ezana karşı duyulan saygı Allah’a ve O’nun Peygamberine olan saygıdır. Bu yüzdendir ki ezan okunurken konuşulmaz, şarkı, türkü, çalgı vb. şeyler söyleniyor ya da dinleniyorsa ezan başladığı zaman susulur ya da kapatılır. Çoğu Müslüman ezan okunurken ezan sözlerini tekrar eder, her ezanla birlikte Allah’ı tekbir ve tesbih eder, ezan sözleri içindeki kelime-i şehâdetler ile şehâdetini hatırlar ve yeniler.

Zira Hz. Peygamber tarafından şeytanın ezan karşısındaki tutumunun anlatıldığı aşağıdaki hadis, şeytana uymamak ve benzememek için bir Müslümanın ezan karşısındaki tavrının ne olması gerektiğini ve ezanın ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

عن أبي هريرة: أن رسول الله ﷺ قَالَ: (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ، أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ، حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأَذُّبَ، فَإِذَا قَضَى الدَّاءَ أَقْبَلَ، حَتَّى إِذَا نُتِيَ بِالصَّلَاةِ أَدْبَرَ، حَتَّى إِذَا قَضَى التَّوْبَةَ أَقْبَلَ،...

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Namaz için ezan okunduğu vakit şeytân ezanı duymamak (ve/veya duyurmamak) için arkasını dönüp yellenerak kaçar. Müezzin ezanı bitirip sustuğunda ise geri dönüp gelir. Namaz için kamet getirildiğinde, yine arkasını dönüp kaçar. Kamet bittiğinde yine dönüp gelir. ...”⁴³⁴

Şu hâlde ezan okunurken susup dinlemek yerine yüksek sesle konuşan, müzik dinleyen, televizyonun sesini açan bir kimse şeytanın yaptığına benzer bir tavır sergilemiş olmaktadır.

Anadolu’da bir işin olmak üzere olduğunu ya da çok yakın bir zamanda olmasının beklendiğini ifade etmek için kullanılan “eli kulağında”⁴³⁵ deyimini de yine ezan kültürünün bir yansıması olup⁴³⁶ ezan okumak üzere minareye çıkmış olan müezzinin elini kulağına koyduğunu ve ezana başlamak üzere olduğunu anlatmak üzere

(haydi namaza [iki defa]); “Hayye ale’l-felâh” (haydi kurtuluşa [iki defa]); “Allâhü ekber” (Allah en büyüktür [iki defa]); “Lâ ilâhe illallah” (Allah’tan başka tanrı yoktur). Sabah ezanında, “Hayye ale’l-felâh”tan sonra iki defa, “es-Salâtü hayrün mine’n-nevm” (namaz uykudan hayırlıdır) sözü tekrarlanır ki buna “tesvîb” denilir. Ezan hakkında yukarıdakilerle birlikte daha detaylı bilgi için Bkz. dipnottaki *DİA* maddesi.

⁴³⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Ezân”, 4 (No. 583).

⁴³⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 148.

⁴³⁶ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Eli kulağında”.

kullanılan ifadenin günlük dile bir yansımasıdır.⁴³⁷ Müezzinin ezan okurken bu şekilde elini kulağına koymasına dair sünnette bir delil olmamakla birlikte ezan sesinin daha fazla çıkmasını sağladığı için bu davranışın müstehap olduğu belirtilmektedir.⁴³⁸ Zira namaza davet için ezan okunması sünnettir ve Hz. Peygamber sesinin gür ve güzel olması sebebiyle ezanı çoğunlukla Bilâl-i Habeşî'ye okutmuştur. Bundan dolayı Anadolu'da ezan okuyan, ezan okumakla görevli olan kişi anlamına gelen müezzinlerin gür ve güzel sesli olmasına da dikkat edilmektedir.

2.1.2. İhtida Merasimi

Müslümanlığa ilk adım Kelime-i Şehâdeti söylemekle başlar. Daha önce hiçbir dinî inanca sahip olmayan veya İslâm'dan başka bir dine inanmaktayken İslâm'ı din olarak seçerek Müslüman olan kişi ya da kişiler için genellikle ihtida merasimi denilen bir merasim düzenlenmektedir. Çoğunlukla müftüler nezdinde yapılan bu merasimde, yeni Müslüman olan kadın ya da erkek kişi, müftü ve diğer şahitler huzurunda kelime-i şehâdeti söyler, ardından müftü tarafından dua edilir ve böylece o kişinin Müslümanlığı tescil edilmiş olur. Günümüzde bu merasim sonunda Müslüman kişiye bir de ihtida belgesi verilmektedir.⁴³⁹

Hz. Peygamber döneminde de Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber ve sahabeler huzurunda şehâdet getirerek İslâm'a giren kimseler olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Anadolu'daki ihtida merasimlerinin bir benzerinin yaşandığı aşağıdaki rivayette Yemâme halkının lideri olan Sümâme b. Üsal'in⁴⁴⁰ müslüman oluşu anlatılmaktadır.

⁴³⁷ İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 78-79.

⁴³⁸ Çetin, "Ezan", 12/37.

⁴³⁹ "Rus turist Ayasofya Camii'nde Müslüman oldu", haz. Piri Medya A.Ş., *Yeni Şafak, Yeni Şafak* (Erişim 23 Temmuz 2023); "İslâm'ı araştırdı, Müslüman oldu", *Diyanet Haber* (Erişim 03 Temmuz 2021); "İslâm'ı Araştırdı, Müslüman Oldu", Resmi, *Fethiye Müftülüğü* (Erişim 03 Temmuz 2021).

⁴⁴⁰ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashab*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1992), 1/213; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/140; Asri Çubukcu, "Sümâme b. Üsâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/131-132.

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ: سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَبِلًا قَبِلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي خَنْفَةَ، يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أُتَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: (أَطْلِقُوا ثُمَامَةَ). فَأُطْلِقَ إِلَى نَحْلِ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَأَغْتَسَلَ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Necd tarafına bir seriyye gönderdi. Seriyyedekiler Hanife oğullarından Sümâme b. Üsâl adında bir adamı yakalayarak Mescid-i Nebî'ye getirdiler ve mescidin direklerinden birine bağladılar. Hz. Peygamber mescide geldiğinde bu durumu gördü ve “Sümâme'nin serbest bırakılması talimatını verdi. Sümâme, Mescid-i Nebî'ye yakın bir hurma bahçesine giderek orada guslettikten sonra mescide geri döndü ve Hz. Peygamber'in huzurunda kelime-i şehâdet getirerek müslüman oldu.⁴⁴¹ Kaynaklarda bu rivayetin daha uzun bir anlatımı yer almaktadır.⁴⁴²

2.1.3. Çocuğa İlk Öğretilen Kelimeler

Anadolu'da yeni doğan her Müslüman çocuğa isim verilirken kulağına ezan ve kamet okunur ki burada kelime-i şehâdet sözleri vardır. Birçok ana-baba yeni doğan çocuğu konuşmaya başladığında ona ilk olarak bu sözleri öğretmeye gayret etmektedir. Anadolu'da her Müslüman çocuğuna ilk ezberletilen metinlerden biri olan Âmentü⁴⁴³, Kelime-i şehâdet cümlesi ile son bulmaktadır.⁴⁴⁴

Hadis kaynaklarında da Hz. Peygamber'in çocuk akıcı olarak konuşmaya başladığında ona ilk öğretilecek sözün “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: Lâ ilâhe illâllah” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁵

عَنْ هُثَيْمِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: "كَانُوا يَسْتَحْبُّونَ أَوَّلَ مَا يُفْصِحُ أَنْ يُعَلِّمُوهُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَيَكُونُ ذَلِكَ أَوَّلَ مَا يَتَكَلَّمُ بِهِ"

⁴⁴¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Mesâcid”, 43 (No. 450); “Meğâzî”, 66 (No. 4114).

⁴⁴² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad ve Siyer”, 59 (1764); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 122 (No. 2679).

⁴⁴³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 63; Yusuf Şevki Yavuz, “Âmentü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/28. Halk arasında Âmentü duası olarak da bilinmekle birlikte İslam dininin iman esaslarını ana hatları ile ifade eden terimdir.

⁴⁴⁴ İlyas Çelebi, “Kelime-i Şehâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/37.

⁴⁴⁵ Ali el Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî suneni'l-eḳvâl ve'l-ef'âl*, 16/440-441 (No. 45328, 45332).

Konu hakkında yukarıdaki rivayette; “Ashab-ı kirâm, akıcı olarak konuşmaya başlayan çocuklarına ilk öğretilecek sözün “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: Lâ ilâhe illâllâh” olmasından, bu sözü yedi kere tekrar ettirmekten ve çocuğun ilk cümlesinin bu olmasından hoşlanırlardı.”⁴⁴⁶ denilmektedir.

Sahabenin bu davranışı Hz. Peygamber’in sünnetine olan bağlılıklarının bir göstergesidir. Anadolu kültüründe de Hz. Peygamberin hadislerine ve sahabenin uygulamalarına olan bağlılık aynı şekilde sürdürülmektedir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ، كَانَ يُعَلِّمُهُمُ التَّشَهُّدَ عَلَى الْمُنْبَرِ كَمَا يُعَلِّمُ الصَّبِيَّانَ فِي الْكِتَابِ: «التَّحِيَّاتُ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

Abdullah İbn Ömer, Hz. Ebû Bekir’in onlara kitaptan çocuklara “Ettehiyyâtü lillâhi...” duâsını öğrettiği gibi minberden teşehhüdü (Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve Eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlühû) öğrettiğini nakletmiştir.⁴⁴⁷

عن ابن عباس عن النبي ﷺ قال: «افتحوا على صبيانكم أول كلمة بلا إله إلا الله ولقنوههم عند الموت لا إله إلا الله» «فإنه من كان أول كلامه لا إله إلا الله وآخر كلامه لا إله إلا الله ثم عاش ألف سنة ما سئل عن ذنب واحد

İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber: “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime “Lâ ilâhe illâllâh” olsun. Ölüm anındaki kimseye de “Lâ ilâhe illâllâh” demesini telkin edin. Kimin ilk sözü “Lâ ilâhe illâllâh” ve son sözü “Lâ ilâhe illâllâh” olursa bin yıl yaşamış da olsa ona hiçbir günahı sorulmaz.”⁴⁴⁸

Hz. Peygamber’in “Çocuklara yedi yaşına geldiklerinde namaz kılmalarını emredin!”⁴⁴⁹ şeklindeki sözü de esasen kelime-i şehâdet ile namazda okunan sûre ve duâların bu yaşa gelmeden önce öğretilmesi gerektiğinin önemli bir göstergesidir.

⁴⁴⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sen’ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-A’zâmî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403), 4/334.

⁴⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef*, 1/260.

⁴⁴⁸ Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 1421, 6/398.

⁴⁴⁹ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 11/369; Ebû’l-Kâsım Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim (Kahire: Dâru’l-Harameyn, ty), 4/256.

2.1.4. “Kelime-i Şehâdet” Söyleyerek Ölme İsteği

İslâm inancına göre hayatın en büyük gayesi yaratanımızı tanıyıp bilmek, O’nun varlığını, birliğini, yüceliğini ifade eden bu sözleri hayatlarımıza hâkim kılmaktır. İşte Anadolu kültüründe de yeni doğan çocuğunun kulağına ezan okuyarak bu şehâdet sözlerini duyuran Müslümanlar, ölmekten önceki son sözünün de Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhid sözleri olmasını arzu etmektedir.

Hiz. Peygamber’den nakledilen aşağıdaki rivayet Anadolu kültüründe var olan bu isteğin sünnete muvafık olduğunu göstermektedir.

عَنْ زَادَانَ، قَالَ: مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِنْدَ مَوْتِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ

Zâdan tarafından nakledilen bu rivayette Hiz. Peygamber: “Her kim ölüm anında Allah’ın dışında bir ilahın olmadığını (inanarak) söylese cennete girer.”⁴⁵⁰ Hiz. Peygamber’in “ölüm anındaki kimselere “Lâ ilâhe illâllah” demeyi telkin ediniz”⁴⁵¹ şeklinde bir hadisi olduğu gibi son sözü “Lâ ilâhe illâllah” olan kimsenin cennete gireceğine⁴⁵² dair de muteber hadis kaynaklarında rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca “Allah’a şirk koşturmaksızın vefat eden bir kimsenin cennete gireceği” yönündeki rivayetler de⁴⁵³ bu rivayetleri desteklemektedir.

2.2. Namaz Kılmak

Hiz. Peygamber ve ilk Müslümanların günde iki vakit olarak İslâm’ın ilk döneminden itibaren namaz kıldıkları kaynaklarda mevcuttur.⁴⁵⁴ Beş vakit namaz ise hicretten yaklaşık bir buçuk yıl kadar önce İsrâ ve Mi’râc hadisesinin yaşandığı gecede

⁴⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef*, 2/447; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 4/146 (no. 3830); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 19/303 (no. 675). Kitâbu’l-Muşannef’de hadis maktu olarak rivayet edilmiş ancak *el-Mu’cemü’l-kebîr* ve başka kaynaklarda bazı lafız değişiklikleri ile, *Mu’cemü’l-Evsat*’da İbn Ömer’den aynı lafız ile merfu olarak nakledilen rivayetleri de mevcuttur. Hadisin sıhhat dercesi hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

⁴⁵¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 1, 2 (916, 917); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 3 (No. 1444-1446); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 21 (No. 3117); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Cenâiz”, 7 (No. 976).

⁴⁵² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 20 (No. 3116).

⁴⁵³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tevhîd”, 33 (No. 7049); “Rikâk”, 13 (No. 6078); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 151 (93); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 18 (No. 2644).

⁴⁵⁴ el-Mü’min 40/55; Tâhâ 20/130.

farz kılınmıştır.⁴⁵⁵ Şekil yönüyle bazı farklılıklar olmakla birlikte ilâhî kaynaklı dinlerin hepsinde namaz benzeri bir ibadetin olduğu da Kur'an âyetlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de namazın edasıyla, namazın önemiyle ilgili birçok âyet yer almakta, namaza devam edenler övülmekte, vaktinde, tam ve erkânına uyularak kılınan namazın önemine dikkat çekilmekte, bazı âyetlerde ise namazı ciddiye almayan ve özünden uzaklaştıranlardan bahsedilmektedir.⁴⁵⁷

İslâm'ın beş şartından biri olan namaz⁴⁵⁸ ibadetinin Anadolu kültüründeki yeri ve önemi büyüktür. Namazın kültürümüzdeki yeri konusundaki en belirgin göstergelerden biri namazla ilgili atasözlerimizdir. Nitekim "Namaz yabanda komaz", "Namaz adamı yolda komaz", "Namaz Müslümanın miracıdır", "Namaz Müslümanın misbahıdır", "Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz", "Namaz bir borçtur, selâmet için kalb-i selim gerek", "Namaz kıla kıla alnı aşınmamış ya!"⁴⁵⁹ vb. birçok atasözümüz Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Atasözlerinin asırlar içinde dilden dile aktarılarak ve toplumda genel bir kabul görerek günümüze kadar geldiğini düşündüğümüzde bu ibadetin atasözleri içinde yer almasının önemi daha da anlaşılır olacaktır. Bunun yanında halk arasında bir insanın dindarlığı, doğruluğu ve dürüstlüğü anlatılmak istendiğinde o kişi; "abdestinde, namazında", "namazında, niyazında" gibi deyim ve terkiplerle ifade edilir. TDK

⁴⁵⁵ DİA, 32/351. (Ayrıca Bkz. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Müslim, "İman", 259.)

⁴⁵⁶ Hz. İsa'nın beşikteyken gerçekleşen mucizevî hitabında namaz ibadetinden bahsetmesi, Hz. Âdem, Hz. Nûh ve Hz. İbrâhîm'den sonra namazı terkedene nesillerin olacağı hususu, Hz. İsmâil'in ehline namazı emretmesi (Meryem 19/31, 55); Hz. Zekeriyyâ'nın namazı (Âl-i İmran 3/39); Hz. İbrâhîm, Hz. Lût, Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb'a da namazın emredildiği (el-Enbiyâ 21/73); Hz. Lokman'ın oğluna namaz hakkındaki nasihati (Lokmân 31/17); Hz. İbrâhîm'in namazı (el-En'âm 6/162); Hz. İbrahim'in namazla ilgili duası (İbrâhîm 14/40); Hz. Mûsâ'ya namazın emri (Tâhâ 20/14); İsrâiloğulları'ndan alınan sözler arasında namazın da bulunması (el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12); Ashâb-ı Kehf kıssasında mescidden bahsedilmesi (el-Kehf 18/21). (Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", DİA, 32/350.)

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/110, 277; el-Mâide 5/55; el-En'âm 6/92; el-Enfâl 8/3; el-Mü'minûn 23/9; el-Meâric 70/22-35; el-Mâûn 107/5.

⁴⁵⁸ Kur'an ve Sünnetteki, başka bir ifade ile Arap dilindeki "salât" kelimesinin karşılığı olarak kullanılan ve Farsça'dan dilimize girmiş olan namaz kavramı kulluk, ibadet, tazim gibi anlamlara gelir. İftitah tekbiriyle başlayıp selâmla sona eren, birtakım hareketler, duâ, ve kıraatten (Kur'an'dan âyetler okumak) oluşan bedenî bir ibadettir. Bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350.

⁴⁵⁹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 294-295; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 395. Namaz hakkında birçok atasözlerimiz bulunduğu gibi kendim bizzat çocukluğumda ninemden ve yaşlı kimselerden "Namaz, hiçbir zaman yolda komaz" gibi atasözü kabilinden sözlerin defalarca nasihat olarak söylendiğini hatırlıyorum.

Sözlüğünde “namazında, niyazında” ifadesi “İslâm dininin gerekliliklerini tam anlamıyla yapan” olarak tanımlanmıştır.⁴⁶⁰ Anadolu’da namaz kılmayan kimselere ise “bînamaz (beynamaz)” denir.⁴⁶¹ Osmanlı döneminde dergahlarda okunan aşağıdaki manzumede namazın önemi ile namaz kılmayanların durumu ifade edilmektedir.

Bînamaza verme selâm
Yediği içtiği haram
Şeytana uymuş vesselâm
Ne zalimdir o bînamaz

Müminlere miraç namaz
Namaz bizi narda komaz
Sabre delim hele biraz
Ne görececek o bînamaz

Bînamazın alma kızın
Görme sakın asla yüzün
Cehenneme salmış özün
Ne meş’umdur a bînamaz

Daim Hakk’a şükre delim
Hakk’ın evine gidelim
Biz kuluz, gayri nidelim
Bizden uzak o bînamaz⁴⁶²

Bu ifadeler biryandan namazın İslâm dinindeki yeri ve önemini anlatırken diğer yandan namazın kötülüklerden ve fenalıklardan alıkoymasıyla ilgili Kur’an âyetleri⁴⁶³ ile Hz. Peygamber’in hadislerine atıfta bulunmaktadır.

⁴⁶⁰ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Namazında niyazında”.

⁴⁶¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Beynamaz”.

⁴⁶² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 457.

⁴⁶³ el-Ankebut 29/45. “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”

H. Peygamber namaz ibadetini hiç aksatmamış, katıldığı savaşlarda ve vefatından önceki hastalık dönemlerinde bile namazlarını asla terk etmemiştir. H. Peygamber Hudeybiye seferinden dönüşü esnasında yorgun düşüp uyuduğı, namaz vaktini bekleyerek kendilerini uyandırması için görevlendirilen sahabenin de uyuması üzerine bir vakit sabah namazını güneş doğduktan sonra kıldığı⁴⁶⁴ hariç tutulursa bütün namazlarını vaktinde kılmıştır. H. Peygamber vefatı esnasında bile ümmetine namazlara dikkat etmelerini emretmiş, hayatının sonuna kadar namaz ibadetini, İslâm olmanın ilk şartı olan kelime-i şehâdetten sonraki en önemli ibadet, İslâm'ın beş esasından biri, dinin direğı, gözünün nuru olarak tanımlamıştır.⁴⁶⁵

Nitekim Abdullah b. Ömer'den nakledilen bir hadiste H. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ)

“İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Bunlar Allah'ın dışında hiçbir ilahın olmadığı ve H. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”⁴⁶⁶

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ ... ثُمَّ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ كُلِّهِ وَعَمُودِهِ، وَذِرْوَةِ سَنَامِهِ؟» قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ، وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ، وَذِرْوَةُ سَنَامِهِ الْجِهَادُ»

Tirmizî'nin *Sünen*'inde Muâz b. Cebel'den nakledilen bir rivayette H. Peygamber kendisine, “Sana her işin başını, ana direğini ve zirve noktasını bildireyim mi? buyurdu. (Muâz): Evet Ey Allah'ın Resulü dediğinde H. Peygamber; “İşin başı İslâm'dır, ana direğı namazdır, zirvesi ise cihaddır” buyurmuştur.⁴⁶⁷ Anadolu'da namaz dinin direğıdir şeklinde yaygın olan sözün kaynağı bu hadisteki ifadedir.

⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 6/170 (No. 3657); 7/427 (No. 4421); 27/311 (No. 16746); 28/29 (No. 16824); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 11 (No. 447); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “Mevâkîf”, 55 (No. 624).

⁴⁶⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/321; Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Bişr Ebû Abdullah el-Hakîm et-Tirmizî (ö.320), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdisu'r-Rasûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, ts.), 3/135-136; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1421, 4/300; Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* (*el-Câmiu'l-Kebîr*), 1/170; 4/15; 14/715; 18/560.

⁴⁶⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 1 (No. 8); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 19-21 (16).

⁴⁶⁷ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 8 (No. 2616).

عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا النِّسَاءُ، وَالطِّيبُ، وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber; “Bana güzel koku ve kadınlar sevdirdi, namaz ise gözümün nuru kılındı” buyurmaktadır.⁴⁶⁸

2.2.1. Beş Vakit Namaz

Beş vakit ile kastedilen vakitler, günün belli zaman dilimlerini ifade eden ve günlük hayatta sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitleri olarak ifade edilen vakitlerdir.⁴⁶⁹ Anadolu’da dindar, güvenilir ve dürüst insanları tanımlamak üzere “beş vakit namazlı”, “namazında, niyazında” vb. ifadeler kullanılmaktadır. Kişinin dindarlık seviyesi yüksekse bu durumda “Beş vakit namazına beş daha katar” ifadesi de yaygındır.⁴⁷⁰

Beş vakit namazın Anadolu’daki bir diğer yansıması da gündelik işlerin planlaması yapılırken namaz vakitlerinin belirleyici olmasıdır. Günlük yaşamın içinde sıkça kullanılan sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve hatta kuşluk vakti gibi zaman ifadeleri esasen namaz vakitleridir. Anadolu’da yaşayan Müslüman toplum yüzyıllar boyunca yolculuklarını, iş, yemek ve dinlenme vakitlerini planlarken namazı nirengi noktası olarak kabul ettikleri için bu vakitler dindar olsun veya olmasın herkesin zihnine kazınmıştır.

Anadolu kültürüne yansıması bu kadar önemli seviyede olan namazın Kur’an ve sünnet kaynaklı olduğu hususunda tabîi olarak şüphe bulunmamaktadır. Bir Müslümanın Hz. Peygamber’in hayatından kendi hayatına aktarması gereken davranışları olarak tanımladığımız sünnetin belki de en başta gelen örneği namazdır.

Hz. Peygamber’in dosdoğru kılınan namazı İslâm’ın beş şartından biri olarak saydığı hadisi yukarıda zikredilmişti.⁴⁷¹ Konuyla ilgili çokça bilinen bir başka rivayet

⁴⁶⁸ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 21/433 (No. 14037); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, "İşretü’n-Nisâ", 1 (No. 3940).

⁴⁶⁹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Beş Vakit”.

⁴⁷⁰ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Beş Vakit”.

⁴⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 1 (No. 8); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 19-21 (16).

ise beş vakit namazın arasında işlenen küçük hata ve günahları temizlediğine dairdir. Bu hususta Ebu Hüreyre’den nakledilen bir rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ، يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا، مَا تَقُولُ: ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ). قَالُوا: لَا يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا، قَالَ: (فَذَلِكَ مِثْلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا)

Hiz. Peygamber: “Birinizin kapısının önünde bir nehir olsa, her gün beş defa o nehirde yıkansa, sizce vücudunda kir namına bir şey kalır mı? Ne dersiniz?” buyurdu. (Orada bulunanlar) “Onda kirden hiçbir şey kalmaz” dediler. (Hz. Peygamber): “İşte, günde beş vakit (kılınan) namaz da böyledir. Allah onun vesilesiyle bütün hatalarını(nızı) siler” buyurdu.⁴⁷²

Beş vakit namazın faziletleri konusunda çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bunlardan konumuzla doğrudan ilgili bir başka rivayet yine Ebû Hüreyre’den nakledilmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: “الصَّلَاةُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ. مَا لَمْ تَغْشِ الْكَبَائِرَ ”

Hiz. Peygamber buyurmuştur ki: “Beş vakit namaz ve cuma namazı bir sonraki cuma namazına kadar büyük günahlardan biri işlenmediği sürece arasında meydana gelen hata ve günahlara kefarettir.”⁴⁷³

Ancak İslâm dini ve Anadolu kültüründe bu kadar önemli yeri olan namaz ibadetinin yerine getirilme oranı son yıllarda oldukça azalmıştır. Bu konuda ülkemizde 2021 yılında Kadir Has Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmada sorulan “Namaz Kılma Sıklığı” sorusuna verilen cevaplar ve bu konudaki oranlar⁴⁷⁴ ile 2019 yılında hazırlanan bir araştırma makalesinin sonuçları⁴⁷⁵ ve 2013 yılında⁴⁷⁶ Diyanet İşleri

⁴⁷² Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Mevâkîtü’s-Salât”, 5 (No. 505); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Mesâcid”, 283 (667); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Emsâl”, 5 (No. 2868).

⁴⁷³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Taharet”, 14-16 (233); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Tahâret”, 106 (No. 598); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Salât”, 46 (No. 214). İbn Mâce rivayeti Ebû Eyyûb el-Ensârî’den nakledilmiştir.

⁴⁷⁴ *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021* (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi, 2021), 21.

⁴⁷⁵ Zübeyir Nişancı - Ümmügülsüm Aysan, “Türkiye’de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39/2 (31 Aralık 2019), 315-316.

⁴⁷⁶ Nişancı - Aysan, “Türkiye’de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri”, 309.

Başkanlığı tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçları⁴⁷⁷ arasındaki farklılık oldukça düşündürücüdür.⁴⁷⁸ Şayet belirtilen araştırma sonuçları doğru ise 2013 yılında beş vakit namazını kılanların oranı %42,5 iken 2021 yılında bu oran %21,2 olarak tespit edilmiştir ki bu hemen hemen önceki oranın yarısına tekabül etmektedir ve çok ciddi bir düşüştür.

2.2.2. Cuma Namazı

Anadolu kültüründe cuma günü ve cuma namazına ayrı bir önem verilmektedir. Cuma günü günlerin en hayırlısı olarak bilinmekte, cuma namazı kılmamak kişinin Müslümanlığındaki zafiyetin bir belirtisi olarak görülmektedir. Birçok insan kendisinin ya da bir başkasının dindarlığını belirtmek için “Cuma namazlarını hiç terk etmez/terk etmem” gibi ifadeler kullanmaktadır. Anadolu’da özürlü olmaksızın üç cuma namazını peş peşe terk eden kimsenin nikâhının düşeceği yani iman dairesinden çıkacağı yönünde bir inanış da bulunmaktadır.⁴⁷⁹ Cuma namazı dindar ile dine uzak kişi arasında âdeta bir ayraç gibidir. Günümüzde toplumun önemli bir kesimi cuma günü tebrikleşmekte, bu günün hayır ve bereketinden istifade edilmesi için çeşitli dua ve tebrik mesajları paylaşılmaktadır.

⁴⁷⁷ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), XXIX.

⁴⁷⁸ *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021’e göre (s.21)*; Araştırma kapsamında ele alınan konulardan biri toplumdaki insanların “Kendini Dindar Olarak Değerlendirme Durumu”dur. Bu başlık altında deneklere sorulan “Genel olarak düşündüğünüzde kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” sorusuna “Çok dindarım” diyenlerin oranı %29,5; kendini “Orta düzeyde dindar” kabul edenlerin oranı %58,0; “Hiç dindar değilim” şeklinde cevap verenlerin oranı ise %12,5 olarak çıkmıştır. Araştırmanın “Namaz Kılma Sıklığı” alt başlığındaki “Ne sıklıkta namaz kılarırsınız? Lütfen size uygun tüm seçenekleri belirtiniz” sorusuna “Tüm vakit namazlarını kılarım” diye cevap verenlerin oranı %21,2; “Yalnızca cuma/bayram/şükür namazlarını kılarım” diyenlerin oranı %37,2; “Namaz kılmam” diyenlerin oranı ise %41,6 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Anadolu’da dindarlık oranında ve namaz kılma oranında ciddi bir azalma olduğunu göstermektedir. Zira Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013 yılında yapılan “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” sonuçlarına göre (s. XXIX.), Ülke genelinde vakit namazlarını her zaman kılanların oranı %42,5, hiçbir zaman kılmayanların oranı ise %16,9’dur. “Türkiye’de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri” araştırma makalesinde yer alan Türkiye genelinde vakit namazı kılma oranlarını gösteren araştırmada ise (s. 315-316) katılımcıların; %47,6’si beş vakit namazını her zaman kıldığını, %15,7 oranında katılımcı ise hiçbir zaman namaz kılmadığını belirtmiştir. Kalan %36,7 ise (nadiren, ara sıra veya çoğunlukla) cevaplarını vermek suretiyle düzensiz bir şekilde namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir. Çoğunlukla cevabını veren %12,9’luk kesim her zaman cevabı verenlerle birlikte değerlendirildiği takdirde oran %60,5 olmaktadır. Görüldüğü üzere araştırma sonuçları arasında ciddi sayılabilecek oransal farklılıklar bulunmaktadır.

⁴⁷⁹ Yeni Şafak, “Mazeretsiz olarak cuma namazına üst üste üç defa gitmeyen nikahı düşer mi?”, Text, *Yeni Şafak* (Yeni Şafak) (Yeni Şafak, 27 Temmuz 2021); “3 hafta üst üste cumaya gitmeyen dinden çıkar? - Yeni Akit” (Erişim 03 Ekim 2022).

Anadolu’da cuma günü ve namazına gösterilen bu hassasiyet namaz öncesi hazırlıklara da yansımaktadır. Cuma günü tırnakların kesilmesi, tıraş olunması, gusül abdesti alınmak suretiyle tam bir vücut temizliği yapılması, namaza temiz elbiseler giyilerek gidilmesi, namazdan önce soğan, sarımsak vb. kokulu yiyecekler yenilmemesi gibi hususlar o gününün olmazsa olmaz âdetleri haline gelmiştir. Diğer yandan kendi köyünde, camisinde cuma namazı kılınmadığı için yakın köy ve mahallelerdeki camilere cuma namazına giden cemaate namazdan sonra yemek ikram edilmesi de Anadolu köylerinde yakın zamana kadar devam eden âdetlerdendir.

Arapça bir kelime olup Türkçe karşılığı “toplamak, bir araya getirmek” gibi anlamlara gelen cuma Kur’ân-ı Kerîm’de kendi adıyla anılan sûrede geçmektedir.⁴⁸⁰ Ayrıca önemine binaen birçok hadiste de bahsedilmektedir.⁴⁸¹ İslâm’dan önce haftanın altıncı günü arûbe adı ile anılmaktaydı. Bugüne “Cuma” adının hangi tarihte verildiği hususunda bazı tereddütler bulunmaktadır. Ancak cuma namazının farz olduğunu bildiren “*Cuma günü namaz için çağrıldığınızda hemen Allah’ı zikretmek üzere koşun ve alışverişi bırakın*”⁴⁸² mealindeki âyet, cuma namazı farz kılınmadan önce de bu günün cuma adı ile anıldığını göstermektedir.⁴⁸³

Cuma günü ve cuma namazı hakkında yukarıdaki âdet ve geleneklerin delillerine geçecek olursak Kur’ân-ı Kerîm’de “سورة الجمعة” “Cuma sûresi” adı ile bir sûre bulunmakta ve bu sûrede bizatihi cuma namazı emredilmektedir.⁴⁸⁴ Bu âyet Buhârî’nin Cuma Kitabının “Cuma namazının farz oluşu” adını taşıyan ilk babın başında zikredilmiştir. Hz. Peygamber’in ilk cuma namazını Medine’ye hicreti esnasında, Medine’ye yakın bir mevkide olan Rânûna adlı köyde kıldırıldığı nakledilmektedir. Ancak Hz. Peygamber’in hicretinden önce Medine’de bulunan Müslümanların Muaz b.

⁴⁸⁰ el-Cum’a 62/9.

⁴⁸¹ Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, cum’a, 1/368.

⁴⁸² el-Cum’a 62/9.

⁴⁸³ Hayreddin Karaman, “Cuma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85.

⁴⁸⁴ el-Cuma 62/9.

Cebel ve Es'ad b. Zürrare'nin imametinde cuma namazı kıldıkları da kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁸⁵

Buhârî'nin bab başlıkları onun fikhî görüşlerini yansıtmaktadır. Bu babta yer alan ilk rivayet ise şöyledir:

أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (نَحْنُ الْأَخْرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بِيَدِ أَنَّهُمْ أَتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ فَاحْتَلَفُوا فِيهِ، فَهَذَا اللَّهُ، فَالْأَناسُ لَنَا فِيهِ تَبِعٌ: الْيَهُودُ عَدَا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدِ)

Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Biz âhir zamanda geldik ancak kıyamet günü, diğer ümmetlere bizden önce kitap verilmesine rağmen biz en önde olacağız. Cuma günü onlara (önceki ümmetlere/Yahudi ve Hristiyanlara) farz kılınmıştı fakat onlar bu konuda ihtilafa düştüler. Allah bugünü bize (kutsal gün olarak) lütfetti. Diğer insanlar (ümmetler), cumartesiye kutsal kabul eden Yahudiler ve pazar gününü kutsal sayan Hristiyanlar bu hususta bize tabidirler.”⁴⁸⁶

Bu rivayetten de anlaşılmaktadır ki cuma günü ve cuma namazı Müslümanlar için kutsaldır, mübarektir, önemlidir. Bugün Müslümanların tebrikleşmeleri, bugüne özel bir anlam yüklemeleri yersiz değildir. Gerek cuma gününün ehemmiyeti gerekse o gün öğle namazı vaktinde kılınmakta olan cuma namazı ile ilgili Hz. Peygamber'in sünnetinden, hadislerinden ve sahabe hayatından çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, cuma gününün önemini şu sözleriyle ifade etmektedir:

أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. فِيهِ خُلِقَ آدَمُ. وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ. وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا"

“Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete yerleştirildi ve o gün cennetten çıkarıldı.”⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "İkâmetü's-salevât", 78 (No. 1082); Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Muşafâ es-Sakka v.dğr. (Mısır: Mektebetu Muşafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 1/435; Karaman, "Cuma", 8/85-86.

⁴⁸⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cuma", 1, 11 (No. 836, 856); "Enbiya", 52 (no. 3298); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cuma", 21 (855).

⁴⁸⁷ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cuma", 14 (854).

Yine Sahabeden Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, cuma gününü benzer ifadelerle şöyle anlatmaktadır:

عَنْ أَبِي لُبَابَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُنْذِرِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ سَيِّدُ الْأَيَّامِ، وَأَعْظَمُهَا عِنْدَ اللَّهِ، وَهُوَ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ يَوْمِ الْأَضْحَى وَيَوْمِ الْفِطْرِ، فِيهِ خَمْسُ خَلَائِلٍ: خَلَقَ اللَّهُ فِيهِ آدَمَ، وَأَهْبَطَ اللَّهُ فِيهِ آدَمَ إِلَى الْأَرْضِ، وَفِيهِ تَوَفَّى اللَّهُ آدَمَ، وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يَسْأَلُ اللَّهُ فِيهَا الْعَبْدُ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ مَا لَمْ يَسْأَلْ حَرَامًا، وَفِيهِ تَقُومُ السَّاعَةُ، مَا مِنْ مَلَكٍ مُقَرَّبٍ وَلَا سَمَاءٍ وَلَا أَرْضٍ وَلَا رِيَّاحٍ وَلَا جِبَالٍ وَلَا بَحْرٍ إِلَّا هُنَّ يُشْفِقْنَ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ"

“Şüphesiz cuma günü günlerin efendisi ve Allah katında en kıymetlisidir. Cuma günü Allah katında Kurban Bayramından ve Ramazan Bayramından daha büyüktür. Onda beş mühim hadise gerçekleşmiştir: Allah Âdem’i cuma günü yarattı, Âdem’i Dünya’ya o gün indirdi, Âdem cuma günü vefat etti. Cuma gününde öyle bir saat (zaman) vardır ki bir kul o anda haram olan şeyler hariç ne istese kendisine verilir. Kıyamet de cuma günü kopacaktır. Melâike-i mukarrabûn, gök, yer, rüzgâr, dağ, deniz, bunların hepsi cuma gününün rahmet ve bereketinden istifade eder.”⁴⁸⁸

Anadolu’da yerleşik bir kültür haline gelen erkeklerin önemli bir mazereti olmadıkça cuma namazını terk etmemeleri ve mazeretsiz olarak üç cuma namazını peş peşe terk eden kişinin iman bakımından kusurlu olacağı yönündeki düşünce hakkında da Hz. Peygamber’den nakledilen hadisler bulunmaktadır.

Sahabeden Semure b. Cündeb’in rivayetine göre Hz. Peygamber cuma namazının terk edilmemesi gereken bir ibadet olduğunu şu sözü ile açıklamıştır;

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ - قَالَ: "مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ مِنْ غَيْرِ عُدْرٍ، فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِينَارٍ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِنَصْفِ دِينَارٍ"

“Herkim cuma namazını özürsüz olarak terk ederse bir dinar sadaka versin, bunu bulamazsa yarım dinar versin.”⁴⁸⁹

Ebu’l-Ca’d ed-Damrî’den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَبِي الْجَعْدِ الضَّمَرِيِّ، وَكَانَتْ لَهُ صَحْبَةٌ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - قَالَ: "مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ تَهَاوَنًا بِهَا، طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ"

⁴⁸⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "İkâmetü’s-salevât", 79 (No. 1084).

⁴⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, "Salât", 210 (No. 1053); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "İkâmetü’s-salevât", 94 (No. 128).

“Kim önemsemeyerek üç cuma namazını peş peşe terk ederse Allah onun kalbini mühürler”⁴⁹⁰

Cuma namazından sonra cemaate yemek ikram edilmesi geleneğinin de Hz. Peygamber döneminden itibaren devam ettiği aşağıdaki rivayetten anlaşılmaktadır.

عَنْ سَهْلِ قَالَ كَانَتْ فِينَا امْرَأَةٌ، تَجْعَلُ عَلَى أَرْبَعَاءٍ فِي مَزْرَعَةٍ لَهَا سِلْقًا، فَكَانَتْ إِذَا كَانَ يَوْمُ جُمُعَةٍ، تَنْزِعُ أَصُولَ السِّلْقِ فَتَجْعَلُهُ فِي قِدْرِ، ثُمَّ تَجْعَلُ عَلَيْهِ قَبْضَةً مِنْ شَعِيرٍ تَطْحَنُهَا، فَتَكُونُ أَصُولُ السِّلْقِ عَرْقُهُ، وَكُنَّا نَنْصَرِفُ مِنْ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ فَنُسَلِّمُ عَلَيْهَا، فَتَقْرُبُ ذَلِكَ الطَّعَامَ إِلَيْنَا فَتُلْعَفُهُ، وَكُنَّا نَنْتَمَى يَوْمَ الْجُمُعَةِ لَطَعَامِهَا ذَلِكَ

Ensar’dan Sehl bin Sa’d şöyle demiştir: “Aramızda ziraatla uğraşan ve pazı yetiştiren bir kadın vardı. Cuma günleri pazıları ayıklayıp bir tencereye koyar, üzerine bir miktar arpa atarak bunları pişirirdi. Doğrayarak tencereye koyduğu pazı sapları bizim için âdeta yemeğin içindeki et gibi olurdu. Cuma namazından sonra o kadına gider selâm verirdik. O da hazırladığı bu yemeği bize ikram ederdi. Cuma günü gelsin de o yemekten yiyelim diye arzu ederdik.”⁴⁹¹

Cuma namazı için temizlik yapılması, gusül abdesti alınması, namaza giderken temiz ve güzel elbiseler giyilmesi, güzel koku sürülmesi konularında da çok sayıda rivayet vardır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ)

Abdullah b. Ömer’den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber; “Cuma günü geldiğinde gusledin” buyurmuştur.⁴⁹² Aynı konuda Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen başka bir rivayette Hz. Peygamber;

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ)

“Buluğ çağına girmiş her erkeğin cuma günü gusül abdesti alması vaciptir” buyurmaktadır.⁴⁹³ Aynı kaynakta ve aynı raviden nakledilen bir sonraki hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ، وَأَنْ يَسْتَنَّ، أَنْ يَمَسَّ طَيِّبًا إِنْ وَجَدَ

⁴⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Salât”, 209 (No. 1052); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “İkâmetü’s-salevât”, 93 (No. 1125-1126); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Cuma”, 7 (No. 500).

⁴⁹¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cuma”, 38 (No. 896).

⁴⁹² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cuma”, 2 (No. 837); 4 (No. 842).

⁴⁹³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cuma”, 2 (No. 839).

“Cuma namazından önce gusletmek, (misvak ile) dişleri temizlemek ve güzel koku sürünmek buluğ çağına girmiş her erkeğe vaciptir.”⁴⁹⁴

Görüldüğü üzere yukarıda konunun başında sayılan ve Anadolu kültüründe cuma namazı hakkında yer alan hususların hemen hepsi Hz. Peygamberin sünnetine ve bu konudaki rivayetlere dayanmaktadır.

2.2.3. Teravih Namazı

Teravih Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan namaza verilen addır.⁴⁹⁵ Anadolu’da bu namaz yatsı namazının farzından sonra yirmi rek’ât olarak ve camide cemaatle kılınmaktadır. Ramazan haricinde camiye ve cemaate gitmeyen, hatta belki de günde beş vakit farz namazını tam olarak eda etmeyen bir kısım Müslümanların Ramazan ayında teravih konusunda hassas davrandığı, teravihi camide cemaatle eda ettiği görülmektedir. Zira Ramazan ayı, kadın erkek, genç ihtiyar, çoluk çocuk herkes için orucu ile, teravihi ile, iftar ve sahur sofraları ile, camilerdeki mukabeleleri, minarelerdeki mahyaları ile Anadolu kültüründe farklı bir atmosferde, toplumsal bir sevinç ve heyecan içinde idrak edilmektedir.

Anadolu’da Ramazan ayı geldiğinde özellikle yatsı ve teravih namazlarında tıpkı asr-ı saâdet döneminde beş vakit namazda olduğu gibi kadın, erkek, genç ihtiyar, çocuk her yaştan Müslümanlar camiye cemaate katılmaktadır. Osmanlı döneminde konaklarda oluşturulan cami benzeri odalarda Ramazan ayında özel olarak getirilen güzel sesli imam ve müezzinler eşliğinde hane halkının birlikte teravih namazlarını kıldıkları da kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁹⁶

Anadolu halkının teravih namazına olan bu teveccühünün de Hz. Peygamber döneminde örneği bulunmaktadır. Zira kaynaklarda Hz. Peygamber’in bir Ramazan ayında birkaç gece Mescid-i Nebî’de cemaate namaz kıldırıldığı, bu esnada mescidin

⁴⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cuma”, 3 (No. 840).

⁴⁹⁵ Saffet Köse, “Teravih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/482.

⁴⁹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 255.

tamamen dolduğu, hatta Hz. Peygamber'in bu namaz için eşlerini ve ehl-i beytini de Mescide çağırdığı ancak daha sonra bu namazın farz kılınması ve ümmetinin bu namazın ifasında zorluk çekebilecekleri korkusu ile mescitte kılmaktan vazgeçtiği nakledilmektedir.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in sünneti olan bu namazın Anadolu'da kullanıldığı şekilde teravih adı ile anılması Hz. Peygamber dönemine ait olmamakla birlikte Buhârî'nin *Sahîh*'inde "كِتَابُ صَلَاةِ التَّارَوِيحِ" adı ile bir bölüm bulunması hem bu ismin erken dönemde kullanıldığını hem de Teravih Namazı'nın önemini ifade etmektedir. Hadis kaynaklarında bu adla bir namaz bulunmamaktadır. Hadislerde bu namazdan "قيام شهر رمضان" "kıyâmü şehri ramazân" (ramazan ayının namazı)⁴⁹⁸ veya "أحياء ليلال رمضان" "ihyâü leyâli ramazân" (ramazan gecelerinin ihyası)⁴⁹⁹ diye bahsedilmektedir.

Ramazan ayında bugün kılınan Teravih namazının bir benzerinin kalabalık bir cemaatle birlikte Hz. Peygamber tarafından Mescid-i Nebî'de kıldırıldığını gösteren ve Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayet şu şekildedir;

أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ فَصَلَّى فِي الْمَسْجِدِ. فَصَلَّى رَجُلًا بِصَلَاتِهِ. فَأَصْبَحَ النَّاسُ يَتَحَدَّثُونَ بِذَلِكَ. فَاجْتَمَعَ أَكْثَرُ مِنْهُمْ. فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي اللَّيْلَةِ الثَّانِيَةِ. فَصَلُّوا بِصَلَاتِهِ. فَأَصْبَحَ النَّاسُ يَذْكُرُونَ ذَلِكَ. فَكَثُرَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّالِثَةِ. فَخَرَجَ فَصَلُّوا بِصَلَاتِهِ. فَلَمَّا كَانَتِ اللَّيْلَةُ الرَّابِعَةُ عَجَزَ الْمَسْجِدُ عَنْ أَهْلِهِ. فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. فَطَفِقَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يَقُولُونَ: الصَّلَاةُ! فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. حَتَّى خَرَجَ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ. فَلَمَّا قَضَى الْفَجْرَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ. ثُمَّ تَشَهَّدَ، فَقَالَ "أَمَّا بَعْدُ. فَإِنَّهُ لَمْ يَخَفْ عَلَى شَأْنِكُمُ اللَّيْلَةَ. وَلَكِنِّي خَشِيتُ أَنْ تُفْرَضَ عَلَيْكُمُ صَلَاةُ اللَّيْلِ. فَتَعْجِزُوا عَنْهَا"

"Allah'ın Resûlü gecenin bir kısmında çıkarak mescide gitti ve namaz kılmaya başladı. Orada bulunan kimseler arkasında saf tutarak namazda kendisine uydular. İnsanlar bunu aralarında konuşmaya başladılar. Böylece daha kalabalık bir cemaat toplandı. Hz. Peygamber ikinci gece de evinden çıkarak mescide geldi ve namaza durdu. Mescitte bulunanlar da ona tabi olarak namazlarını kıldılar. İnsanlar bunu da birbirlerine anlattılar ve üçüncü gece mescitteki cemaat daha da kalabalıklaştı. Hz. Peygamber yine evinden çıkıp mescide gelerek namaza başladı ve orada bulunanlar da ona uydular ve namazlarını kıldılar. Dördüncü gece olduğunda Mescid-i Nebî tamamen doldu ve içeri

⁴⁹⁷ Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Savm", 81 (No. 806).

⁴⁹⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "İkâmetü's-salevât", 173 (No. 1326-1328); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, "Salât", 316 (No. 1371-1377); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Savm", 81 (No. 806).

⁴⁹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zami (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 3/341.

kimse giremez hale geldi. Bu sefer Hz. Peygamber evinden çıkıp cemaate katılmadı. Cemaatten bazı kimseler “Namaz” diye seslendi. Ancak Hz. Peygamber sabah namazına kadar evinden dışarı çıkmadı ve mescide gelmedi. Sabah namazını kıldırıktan sonra cemaate yöneldi, şehâdet getirdi ve: “Bu geceki durumunuzdan haberim var. Fakat gece namazının (teravih namazı) üzerinize farz kılınmasından ve sizin bunu yerine getirmekte zorlanmanızdan endişe ettim” buyurdu”⁵⁰⁰ Hz. Aişe’den nakledilen başka bir rivayette Hz. Peygamber’in bu namazı Ramazan ayında kıldığı nakledilmektedir.⁵⁰¹

Anadolu’da teravih namazı ile ilgili yaygın geleneklerden biri de hatimle teravih namazı kılmağıdır. Bu konuda sünnetten hususi bir delil olmamakla birlikte Hz. Peygamber’in bilhassa gece namazlarında Kur’an’dan uzun sureler okuduğına dair rivayetler bulunmaktadır. Nitekim teravih namazına delil olarak getirilen hadislerde de Hz. Peygamber’in namazı uzun kıldırıldığı hatta sahabenin sahur vaktini kaçırmaktan endişe ettiğı anlatılmaktadır.⁵⁰² Ayrıca fıkhî görüşlerinde nakli öne çıkaran bir mezheb imamı olan İmam Şâfiî’nin teravih namazında altmış hatim okuduğına dair rivayetler bulunması da Anadolu’da yaygın bu geleneğın delilsiz olmadığını göstermektedir.⁵⁰³

Burada bahsedilmesi gereken bir konu da Anadolu’ya özgü Enderun usulü teravih namazlarıdır. Bu namaz ilk defa Osmanlı Enderun Mektebi hocaları tarafından kılındığından dolayı bu adla anılmaktadır. Hususiyeti ise teravih namazının her dört rekâtı arasındaki “terviha” adı verilen dinlenmelerinde, güzel sesli müezzinlerce Ramazan ayına uygun farklı makamlarda ilâhiler ve salat-u selâm okunmasıdır. Enderûn Usûlü Teravih’in makamları klasik Türk musikîsinin en önemli ismi olan İtrî tarafından düzenlenmiştir. Namazı kıldıran imamlar her tervihadan sonraki dört rekâtı müezzinlerin ilâhi ve salat-u selâmı okudukları makamda kıldırılmaktadır.⁵⁰⁴ Bu şekilde

⁵⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Teheccüd”, 5 (No. 1077); “Salâtü’t-terâvîh”, 1 (No. 1908); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Salâtü’l-müsâfirin”, 177-178 (No. 861).

⁵⁰¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Salâtü’t-terâvîh”, 1 (No. 1907).

⁵⁰² İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “İkâmetü’s-salevât”, 173 (No. 1327); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Salâ”t, 316, (No. 1375).

⁵⁰³ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’* (Kahire: Matbaatü’s-Saade, 1974), 9/134.

⁵⁰⁴ Daha çok İtrî olarak tanınan Buhurîzâde Mustafa Efendi’ye dayandırılan bu namaz şekli, Osmanlı sarayındaki cami ve mescitler ile başta selâtin camileri olmak üzere genellikle büyük cami ve dergahlarda kılınmakta idi. “Enderun usulü teravih nedir?”, *Diyanet Haber* (Erişim 02 Haziran 2021); “İstanbul’un 30

namaz kıldırmanın Hz. Peygamberin hadislerinde, sünnette veya ashab-ı kiramın uygulamasında bir örneğine kaynaklarda rastlanmamakla birlikte Hz. Peygamber'in kendi sesinin çok güzel olduğu, Kur'an'ı çok güzel okuduğu, bunun yanında güzel sesli bazı sahabîlerden Kur'an dinlemeyi de sevdiği ve zaman zaman bunu talep ettiği ve ashabına da güzel Kur'an okuyanlardan Kur'an dinleme hususunda tavsiyede bulunduğu dair rivayetler mevcuttur. Bunlardan birinde Hz. Peygamber;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: (اسْتَقْرُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ: مِنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَسَالِمِ مَوْلَى أَبِي حَذِيفَةَ، وَأَبِي، وَمَعَاذِ بْنِ جَبَلٍ)

“Kur'an-ı şu dört kişinin okumasını isteyiniz: Abdullah b. Mes'ud, Sâlim, Ubey b. Ka'b ve Muaz b. Cebel” buyurmuştur.⁵⁰⁵

İslâm'ı kendisine en büyük referans kabul eden ve Anadolu kültürünün Kur'an ve Sünnet etrafında şekillenmesinde en büyük paya sahip olan ecdadımızın pek çok uygulamasında olduğu gibi Hz. Peygamber'in bir sünneti olan teravih namazındaki bu uygulamasının dayanağı da bu tür deliller olmalıdır.

2.2.4. Bayram Namazı

Anadolu kültüründeki önemli bir hususlardan birisi de bayram namazlarına güzel elbiseler giyilerek gidilmesidir. Bilhassa çocuklar için bayram alışverişi yapılması, yeni ayakkabılar ve kıyafetler alınması olmazsa olmazlardandır. Anadolu'da bayram alışverişi, bayram temizliği, bayram hazırlıkları gibi tabirler herkesçe bilinen ve gereği yapılan hususlardır. Özellikle erkek çocuklar için bayram sabahı yeni kıyafetlerini ve ayakkabılarını giyerek evdeki büyükleri eşliğinde bayram namazına gitmek ayrı bir mutluluk vesilesidir.

Aşağıda Abdullah b. Ömer'den nakledilen rivayet⁵⁰⁶ bayramlarda güzel kıyafet giymenin Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu göstermektedir.

camisinde enderun teravih geleneği yaşatılacak”, *Anadolu Ajansı* (Erişim 02 Haziran 2021); “Kadim saray geleneği: Enderûn Usûlü Teravih”, Text, *Yeni Şafak* (Yeni Şafak) (Yeni Şafak, 18 Mayıs 2019).

⁵⁰⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Fezâilü's-sahâbe", 26, 27, 44 (No. 3548, 3549, 3595); "Fezâilü'l-Kur'ân", 8 (No. 4713); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fezâilü's-sahâbe", 117 (2464).

⁵⁰⁶ Rivayetin devamı bulunmakla birlikte burada sadece konuyla ilgili bölümü nakledilmiştir.

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: أَخَذَ عُمَرُ جُبَّةً مِنْ إِسْتَبْرَقٍ تُبَاغُ فِي السُّوقِ، فَأَخَذَهَا فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اتَّبِعْ هَذِهِ تَجَمَّلَ بِهَا لِلْعِيدِ وَالْوُفُودِ...

Hiz. Ömer bir gün çarşıda satılmakta olan ipek bir cübbe gördü ve onu alıp Hiz. Peygamber'e getirerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resulü, bunu bayram günlerinde ve heyetleri kabul esnasında giyerek daha güzel görünmek için satın alın' dedi...⁵⁰⁷

Bayram namazında camide yardım toplanması kültürümüzde yaygın bir gelenek haline gelmiştir. Zira Anadolu'da birçok camide bilhassa cuma ve bayram namazlarında, hutbe ve vaazlarda cemaatten Cami yapımı ve ihtiyaçları, Kur'an Kursu inşaat, bakım, onarım çalışmaları ile okuyan talebelere yardım vb. gerekçelerle yardım talep edilmekte ve cami çıkışında cemaatten yardım toplanmaktadır. Hatta bazı bölgelerde nadiren de olsa bu yardım toplama işinin camide saflar arasında dolaşarak yapıldığına da rastlanmaktadır. Bazı Müslümanların da camilerdeki bu tür yardım faaliyetlerinden hoşlanmadıkları malumdur.

Ancak aşağıdaki rivayet günümüzde var olan bu uygulamanın bir benzerinin Hiz. Peygamber döneminde yaşandığını gözler önüne sermektedir.

سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قِيلَ لَهُ: أَشْهَدْتَ الْعِيدَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا مَكَانِي مِنَ الصِّغَرِ مَا شَهِدْتُهُ، حَتَّى أَتَى الْعَلَمَ الَّذِي عِنْدَ دَارِ كَثِيرِ بْنِ الصَّلْتِ، فَصَلَّى، ثُمَّ خَطَبَ، ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ، وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَوَعَظَهُنَّ وَذَكَرَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَرَأَيْتُهُنَّ يَهْوِينَ بِأَيْدِيهِنَّ، يَقْذِفْنَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ، ثُمَّ انْطَلَقَ هُوَ وَبِلَالٌ إِلَى بَيْتِهِ

Abdullah İbn Abbas'a Hiz. Peygamber'le birlikte bayram (namazın)da bulundun mu? denildiğinde şu cevabı verdi: "Evet (bulundum). Yaşımın küçüklüğünden dolayı yanındaki mevkim olmasa olanları bu kadar iyi göremezdim. Hiz. Peygamber Kesir b. es-Salt'ın evinin yanındaki işarete kadar geldi ve orada bayram namazını kıldırıldı. Sonra (cemaate) hitap etti (hutbe okudu). Sonra yanına Bilâl'i de alarak kadınların bulunduğu kısma geldi ve onlara va'z etti, bazı uyarılarda bulundu ve onlara sadaka vermelerini emretti. Ben kadınların takılarını ellerine aldıklarını ve Bilâl'in elbisesinin içine attıklarını gördüm. Daha sonra Hiz. Peygamber ve Bilâl evlerine gittiler."⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İdeyn", 1 (No. 906); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "el-Libâs ve'z-Ziyne", 8 (2068). Buhârî'nin Sahîh'inde yer alan bu rivayetin "باب: في العيدين والتجمل فيهما" Müslümanların iki bayramı olan Ramazan ve Kurban Bayramları kastedilerek "İki Bayram'da güzelleşmek (güzel giyinmek vb.)" adlı bab başlığı altında yer alması da önemlidir.

⁵⁰⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İdeyn", 18 (No. 934); "İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne", 16 (No. 6894).

Yukarıdaki rivayet bayram namazlarında camilerde yardım toplama geleneğinin Hz. Peygamber döneminde de var olduğunun delili olduğu gibi küçük çocukların bayram namazlarına katılmalarının da delilidir. Konu hakkında benzer başka rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁰⁹ Hz. Peygamber'in, kadınların ve genç kızların bile âdet günlerinde de olsalar bayram namazını izlemek ve hutbeyi dinlemek üzere musallaya gelmelerini emrettiği aşağıdaki rivayet de aslında zımnen bu hususun delilidir.

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: أَمَرَنَا أَنْ نُخْرِجَ الْعَوَاتِقَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ وَعَنْ أَيُّوبَ، عَنْ خَفْصَةَ بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِي حَدِيثِ خَفْصَةَ: قَالَ، أَوْ قَالَتْ: الْعَوَاتِقَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، وَيَعْتَزِلُ الْحَيْضُ الْمَصْلَى

Ümmü Atiyye'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber örtüleri içindeki buluş çağındaki genç kızları da bayramlarda musallaya çıkarmamızı emretmiştir.” Bu rivayetin bir benzeri Hafsa'dan nakledilmiştir ancak o rivayette “Hayızlı kadınlar namazgahtan uzak durur” ifadesi yer almaktadır.⁵¹⁰

Bayram namazlarında katılımın fazla olması nedeniyle cemaatin mahalle camilerine sığmaması ve/veya bayramlarda birlik, beraberlik, kardeşlik duygularının daha derinden hissedilmesi amacı ile geçmişte Anadolu'nun bazı bölgelerinde bayram namazları musalla veya namazgah denilen geniş ve açık mekanlarda kılınmıştır.⁵¹¹ Bazı namazgahlar minberi ve mihrabı ile kullanıma hazır vaziyette olup günümüzde de bayram namazlarının buralarda kılındığı olmaktadır.⁵¹² Hatta bugün hala bu isimle anılan köy ve mahalleler bile vardır.⁵¹³ Yukarıda İbn Abbas'tan nakledilen musallada yardım toplama konulu rivayet⁵¹⁴ ile Hafsa'dan nakledilen hayızlı kadınların bayram

⁵⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 16 (No. 932). Buhârî yukarıdaki rivayetin farklı bir versiyonu olan bu hadisi “بَاب: خُرُوجُ الصِّبْيَانِ إِلَى الْمُصَلَّى” “Küçük çocukların bayram namazı için namazgaha çıkmaları” şeklinde isimlendirdiği bir bab başlığı altında zikretmektedir.

⁵¹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 15 (No. 931). Bu hadis “بَاب: خُرُوجُ النِّسَاءِ وَالْحَيْضِ إِلَى الْمُصَلَّى” “Kadınların ve adet olan genç kızların namazgaha gelmeleri” isimli bab başlığı altındadır.

⁵¹¹ Yavuz Tiryaki, “Namazgâh (Mimari)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/359-360.

⁵¹² “Hıdırlık Tepede Bayram Namazı”, *360safranbolu.com* (Erişim 04 Ekim 2022).

⁵¹³ “Musalla Köyü”, *Gumushane Fotograf Galerisi* (Erişim 04 Ekim 2022); “Aşağı Musalla Köyü Haritası Ayvacık Samsun” (Erişim 04 Ekim 2022); “Musalla Mahallesi Haritası Safranbolu Karabük” (Erişim 04 Ekim 2022).

⁵¹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 18 (No. 934); “İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne", 16 (No. 6894).

namazı ve hutbesini musallanın dışında izlediklerini ifade eden rivayetler⁵¹⁵ bu duruma işaret ettiği gibi konuyla ilgili başka rivayetler de bulunmaktadır.⁵¹⁶ Hz. Peygamber'in kurbanını musallada kestiğini ifade eden Buhârî'nin bir rivayeti de bayram namazı musallada kılındıktan hemen sonra kurban kesiminin de aynı mekânda yapıldığını ifade etmektedir.⁵¹⁷

Ramazan Bayramı'nda bayram namazına gitmeden önce hurma, şeker, lokum gibi tatlı bir şey yiyerek evden çıkmak Anadolu'nun bayram geleneklerindendir. Ramazan Bayramı'na şeker bayramı denilmesi de belki de bu gelenekten kaynaklanmış olabilir.

عن أنس قال: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمَرَاتٍ.

Enes b. Mâlik şöyle demektedir; “Hz. Peygamber Ramazan Bayramı namazı için evinden çıkmadan önce birkaç hurma yedi.”⁵¹⁸

Anadolu'da Bayram namazına giderken ve dönerken farklı yolların kullanılması sünnet kabul edilir. Küçük yaşlardan itibaren çocuklara bayram namazlarına gidiş dönüşte farklı yolların kullanılması tavsiye edilir. Câbir b. Abdullah'tan nakledilen aşağıdaki rivayet bu hususun delilidir.

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ ، إِذَا كَانَ يَوْمُ عِيدٍ ، خَالَفَ الطَّرِيقَ

Câbir b. Abdullah buyurmaktadır ki; “Hz. Peygamber, bayram günü olduğunda (bayram namazına gidiş gelişte) yolunu değiştirirdi.”⁵¹⁹

⁵¹⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 15 (No. 931). Bu hadis “بَاب: خُرُوجُ النِّسَاءِ وَالْخِيَصِ إِلَى الْمُصَلَّى” “Kadınların ve adet olan genç kızların namazgaha gelmeleri” isimli bab başlığı altındadır.

⁵¹⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “İkâmetü's-salevât”, 165 (No. 1308).

⁵¹⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 22 (No. 939).

⁵¹⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 4 (No. 910). Bu rivayetin devamında hadisin başka bir rivayetinde Enes b. Mâlik'in, “Hz. Peygamber'in yediği hurmaların da daima tek sayı olduğunu” ilave ettiği belirtilmiştir.

⁵¹⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İdeyn”, 24 (No. 943). Bu hadis “بَاب: مَنْ خَالَفَ الطَّرِيقَ إِذَا رَجَعَ يَوْمَ الْعِيدِ” “Bayram günü namazdan dönerken yolunu değiştiren kimse hakkındaki bâb” isimli bab başlığı altındadır.

2.2.5. Cenaze Namazı

Anadolu’da cenazeye hürmet ve cenaze namazına katılım konusunda hassasiyet gösterilmektedir. Hatta günümüzde çeşitli ulaşım vasıtaları ile kıtalar, ülkeler ve şehirler arası yolculuklar yapılarak ölen yakını, arkadaşı ve tanıdığının cenaze namazına katılım sağlanmaktadır. Hatta cenaze namazına katılmak için yapılan yolculuklar esnasında geçirdiği trafik kazalarında vefat eden, yaralanan ve sakat kalan birçok kişi haberlere yansımaktadır.⁵²⁰ Hz. Musa ve Hz. İsa’nı şeriatında olduğu gibi, İslâm dinine göre de sağ olan kişilere gösterilen hürmetin aynısı ölenlere de gösterilmektedir.⁵²¹ İslâm dininde Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki haklarından biri de öldüğünde cenaze namazını kılmasıdır. Cenaze namazı ölen için dua mahiyetinde bir ibadet olup, farz-ı kifaye hükmündedir. Bir kısım Müslümanlar bu görevi yaptıklarında diğerleri sorumlu olmaktan çıkar.⁵²²

Ebû Hüreyre’den nakledilen aşağıdaki rivayet cenaze namazına katılmanın ne kadar değerli bir ibadet olduğunu göstermektedir.

عن أبي هريرة: أن رسول الله ﷺ قال: (من اتبع جنازة مسلم، إيماناً واحتساباً، وكان معه حتى يصلى عليها ويفرغ من دفنها، فإنه يرجع من الأجر بقيراطين، كل قيراط مثل أحد، ومن صلى عليها ثم رجع قبل أن تدفن، فإنه يرجع بقيراط) (بقيراط)

Hz. Peygamber buyurdu ki: Bir kimse inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak bir Müslümanın cenazesine iştirak eder, namazını kılar ve defnedinceye kadar orada bulunursa iki karat ecirle döner. Her bir karat Uhud Dağı kadardır. Kim cenaze namazını kılar sonra cenaze defnedilmeden dönerse o da bir karat ecirle döner.”⁵²³

Anadolu’da cenaze namazları genellikle öğle veya ikindi namazından sonra kılınır. Genellikle akşam ya da gece ölen bir kimse ertesi gün öğle ya da ikindi namazının peşinden, gündüz ölmüşse aynı gün öğle veya ikindi namazından sonra cenaze namazı

⁵²⁰ Malatya Haber, “Cenazeye Giderken Kaza Yaptılar.. 3 Ölü 2 Yaralı”, *Malatya Haber* (Erişim 04 Ekim 2022); “Cenazeye giderken kaza yaptılar: 6 yaralı - Tokat Haberleri” (Erişim 04 Ekim 2022); “Cenaze yolunda kaza: 2 yaralı”, *www.haberturk.com* (31 Temmuz 2022).

⁵²¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 45-48 (No. 1245-1250).

⁵²² “Cenaze namazının hükmü nedir? : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 04 Ekim 2022).

⁵²³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 34 (No. 47). Bu hadisin “بَابُ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ” “Cenazeye iştirak etmek imandandır” isimli bab başlığı altında bulunması konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

kılınır ve defnedilir. Ölenin ya da yakınlarının definin gerçekleşeceği yerden uzakta olması, hava veya ulaşım şartlarının uygun olmaması vb. nedenlerle bazen cenaze namazı ve defin işleminin nadiren geciktirildiği örnekler de mevcuttur.

Cenaze konusunda acele edilmesi hakkında Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'den nakledilen şu hadisi oldukça meşhurdur.

عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي ﷺ قال: (أسرعوا بالجنابة، فإن تك صحالة فخير تقدمونها، وإن يك سيوى ذلك، فسرّ تضرعونه عن رقابكم)

Hız. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Cenazeyi defnetme konusunda acele ediniz. Şayet iyi ve sâlih bir kimse ise bir an önce kabre koymanız hayırlıdır. Eğer böyle değil (de kötü bir kimse) ise omuzlarınız üzerinde taşımanız sizin için kötü bir yükür.”⁵²⁴

İbn Abbas'tan nakledilen aşğıdaki rivayet, Hız. Peygamber döneminde de cenazenin bekletilmeden defnedildiğini göstermektedir;

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: مات إنسان، كان رسول الله ﷺ يغوده، فمات بالليل، فدفعوه ليلاً، فلما أصبح أخبروه، فقال: (ما منعكم أن تعلموني). قالوا: كان الليل فكرهنا، وكانت ظلمة، أن نشق عليك، فأتى قبره فصلى عليه

İbn Abbâs diyor ki: “Hız. Peygamber'in zaman zaman kendisini ziyaret ettiğı bir kimse geceleyin vefat etti. Kendisini geceleyin defnettiler. Sabah olunca Hız. Peygamber'e vefat haberini verdiler. Hız. Peygamber: “Bana neden bilgi vermediniz?” buyurdu. “Geceydi, çok karanlıktı bu yüzden size meşakkat vermek istemedik” dediler. Hız. Peygamber vefat eden o kişinin kabrine geldi ve namazını kıldırdı.”⁵²⁵

عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن رسول الله ﷺ مر بقبر قد دفن ليلاً، فقال: (متى دفن هذا). قالوا: البارحة. قال: (أفلا أدنتموني). قالوا: دفناه في ظلمة الليل، فكرهنا أن نوقظك. فقام فصففنا خلفه، قال ابن عباس: وأنا فيهم، فصلى عليه.

Hız. Peygamber gece defnedilmiş bir (cenazenin) kabrine vardı ve ne zaman defnedildiğini sordu. (Oradakiler) “Dün (gece)” dediler. Hız. Peygamber: “Bana da haber verseydiniz ya!” buyurdu. (Oradakiler) “Gece karanlıkta defnettik. Seni uyandırmayı uygun görmedik” dediler. Hız. Peygamber namaza durdu biz de arkasında

⁵²⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 50-51 (No. 1252-1253).

⁵²⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 5 (No. 1190); 54 (No. 1258).

saf tuttuk. İbn Abbâs: “Ben de onların arasındaydım. Hz. Peygamber o cenazenin namazını kıldırıldı” dedi.⁵²⁶

Konunun başında da belirtildiği üzere Anadolu’da gerek yakın ve uzak akrabaların gerekse dost, arkadaş, komşuların cenazelerine katılmak, o kimselere hayatta iken verilen değer ve hürmet kadar önemlidir. Hatta Anadolu’da insanların hayatta olduğu zamandan daha çok ölüsüne önem verildiği, cenaze namazına, defnine, taziyesine ve cenazenin yakınları tarafından bu konuda düzenlenen diğer tüm cemiyetlere iştirak edildiği görülmektedir. Anadolu insanının bu hassasiyetinin altında yatan gerçek yine Hz. Peygamber’in sünnetinde aranmalıdır. İslâm dini dünya hayatın her aşamasıyla ilgili prensipler ortaya koyduğu gibi hayatın en önemli gerçeklerinden bir olan ölüm için de belli kurallar koymuştur. İslâm, insanın dirisini de ölüsünü de mukaddes ve mübarek saymıştır. Bu sebeple insana canlılık veren ruhun ayrılması suretiyle geride kalan bedenini, yıkanıp, kefenlenmesi, namazının kıldırılarak ardından dua edilmesi ve defnedilmesi, bu süreçlerin tamamında hayatta olanlara gösterilen saygının gösterilmesi ölen kişinin yakınlarına, dost, arkadaş ve komşularına, bunlardan hiçbirisi yoksa diğer Müslümanlara bir görev olarak yüklenmiştir.

Aşağıdaki hadiste Hz. Peygamber Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de cenazesine katılmak ve gerekli vazifelerini yapmak olduğunu beyan etmiştir.

أَنَا أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلَامِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيطُ الْعَاطِسِ)

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir Müslümanın başka Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmına karşılık vermek, hastalandığı zaman ziyaretine gitmek, cenazesine iştirak etmek, davet ettiğinde icabet etmek, hapsirince “Yerhamükellah” demektir.”⁵²⁷

Anadolu’da hemen her caminin yanında veya yakınında musalla taşı adı verilen bir taş bulunmaktadır.⁵²⁸ Cenaze namazı kılınacak olan mevta bu taşın üzerine konulur.

⁵²⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 54 (No. 1258).

⁵²⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 2 (No. 1183).

⁵²⁸ Hüsamettin Aksu, “Musallâ Taşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/232-233.

Genellikle açıkta ve görünür vaziyette olan musalla taşı âdetâ önünden ve yanından geçenlere bir gün sen de buraya geleceksin mesajı vermektedir.

Anadolu’da bir Müslüman vefat ettiğinde onun ikamet ettiği köy veya mahalle camisinde, salâ (Hz. Peygamber’e salât-ü selâm) okunur ve ölen kimse için Allah’tan rahmet niyaz edilir. Daha sonra cenazenin kim olduğu, yakınlarının isimleri, cenaze namazının nerede ve ne zaman kılınacağı hakkında bilgi verilir. Bazı şehirlerde bu ilan belediye anons sistemi ile de yapılır. Ebû Hüreyre’den nakledilen şu iki rivayet Hz. Peygamber’in sünnetinde cenaze ilanı var mıdır? Varsa ne şekilde ilan edileceği hususunda bir fikir vermektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَعَى النَّجَاشِيَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَفَ بِهِمْ، وَكَبَّرَ أَرْبَعًا

“Necâşî’nin öldüğü gün Hz. Peygamber bu durumu ashabına haber verdi. Ardından musallaya çıkarak onlarla saf tuttu ve dört tekbir ile cenaze namazını kıldırdı.”⁵²⁹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: نَعَى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّجَاشِيَّ صَاحِبَ الْحَبْشَةِ، الْيَوْمَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، فَقَالَ: (اسْتَغْفِرُوا لِأَخِيكُمْ)

Yukarıdaki rivayette bir öncekinden farklı olarak Hz. Peygamber’in “Kardeşiniz için istiğfarda bulununuz, Allah’tan bağışlanmasını dileyiniz” buyurduğu nakledilmektedir.⁵³⁰

Bu iki rivayetten hareketle Anadolu’da salâ okunarak yapılan cenaze ilanının ve sonrasında “Mevlâ rahmet eyleye!”, “Merhuma Allah’tan rahmet ve mağfiret, ailesine ve yakınlarına başsağlığı ve sabır dileriz” gibi sözlerin de sünnete uygun olduğu, Hz. Peygamber’in “Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki haklarından biri olarak saydığı” cenaze namazına ve defin işlemlerine katılmayı da teşvik ettiği görülmektedir.

Anadolu’da cenaze namazından önce genellikle namazın tarifi yapılır ve bu esnada üçüncü tekbirden sonra “bilenler cenaze duasını, bilmeyenler duâ niyeti ile Fatiha sûresini okusun” denilmektedir. Bu ifade Fatiha sûresinin okunmasının bir bilgi

⁵²⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 4, 53 (No. 1188, 1255); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 62-63 (951).

⁵³⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 59 (No. 1263).

eksikliğinden kaynaklandığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Halbuki hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in cenaze namazı esnasında Fatiha sûresini de okuduğu ve bu şekilde okumanın da sünnet olduğu hakkında rivayetler bulunmaktadır. Nitekim aşağıda İbn Abbas'tan nakledilen rivayet bunun delillerindendir.

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْفٍ قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَى جَنَازَةٍ، فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، فَقَالَ:
لِيَعْلَمُوا أَنَّهَا سُنَّةٌ

Talha b. Abdullah b. Avf'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: “İbn Abbas'ın arkasında cenaze namazı kıldım. (Namazda) Fatiha sûresini okudu.” Daha sonra dedi ki: “İyi biliniz ki bu sünnettir.”⁵³¹ Başka bir rivayette İbn Abbas; “Hz. Peygamber cenazeye Fatiha sûresini okudu” demiştir.

2.2.6. Sünnet Namazlar

Anadolu kültüründe diğer Müslüman ülkelerin ve milletlerin çoğundan farklı olarak sünnet namazlara ve namazlardaki sünnetlere de ayrı bir önem verilmekte ve özen gösterilmektedir. Namazların sünnetlerinin de camide kılınması konusunda toplumumuzda bir hassasiyet vardır. Namazın son sünnetini kılmadan camiden çıkan yahut ilk sünneti camide kılmayan (sabah namazı hariç) kimseler, sünneti evinde, işyerinde kılıyor olsalar bile sünneti terk ettikleri düşünülür ve hoş karşılanmaz. Anadolu'da sünnet namazların camide kılınması âdeti, Hz. Peygamber'in farz namazlardan önce ve sonra kıldığı bu namazların ifası için âdeta zorunlu görülmektedir.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in farz namazlar dışındaki namazları mescitte kıldığına dair rivayetler oldukça azdır. Hz. Peygamber'in farz namazlar dışında mescitte kıldığına dair en çok bilinen rivayet Hz. Peygamber'in Ramazan ayında yatsıdan sonraki bir vakitte birkaç gün mescitte kıldığı, ashabın bu namaza gösterdiği aşırı ilgi karşısında ümmetine farz olmasından endişe ederek evinde kılmaya devam ettiği (teravih) namazı hakkındadır.⁵³² Bunun dışında Hz. Peygamber'in Mescid-i

⁵³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 64 (No. 1270); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 22 (No. 1495).

⁵³² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Teheccüd”, 5 (No. 1077); “Salâtü't-terâvih”, 1 (No. 1908); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 177-178 (861).

Nebî’de kıldığı nafilâ namazlarla ilgili rivayetler ise Abdullah İbn Ömer’den nakledilmektedir.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ : سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ الظُّهْرِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرَبِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشَاءِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ، فَأَمَّا الْمَغْرَبُ وَالْعِشَاءُ فَفِي بَيْتِهِ

İbn Ömer, “Hz. Peygamber ile öğle namazından önce iki rek’at, öğle namazından sonra iki rek’at, akşam namazından sonra iki rek’at, yatsı namazından sonra iki rek’at, cuma namazından sonra iki rek’at namaz kıldım. Ancak akşam ve yatsıdan sonrakiler evindeydi.”⁵³³

Ancak Hz. Peygamber’in farz namazların öncesinde ve sonrasında kıldığı (sünnet) namazları evinde eda etmesinin bir diğer sebebi ise şu rivayette anlatılmaktadır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ، وَلَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا)

İbn Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber; “Evlerinizde namaz kılınız ve oraları kabristan haline dönüştürmeyiniz” buyurmuştur.⁵³⁴

Abdullah İbn Ömer’den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber’in Mekke ve Medine’de kılmış olduğu iki cuma namazı arasındaki farka işaret edilmektedir.

عن ابن عمر، قال: كان إذا كان بمكة فصلَّى الجمعة تقدم، فصلَّى ركعتين، ثم تقدَّم فصلَّى أربعاً، وإذا كان بالمدينة فصلَّى الجمعة، ثم رجَّع إلى بيته، فصلَّى ركعتين، ولم يُصلِّ في المسجد، فقلَّ له، فقال: كان رسولُ الله - ﷺ - يفعلُ ذلك

İbn Ömer diyor ki; “Hz. Peygamber Mekke’de iken cuma namazının farzının akabinde, önce iki rek’at sonra dört rek’at namaz kılardı. Medine’de bulunduğunda ise cuma namazının farzını kılar sonra evine giderdi. Evinde iki rek’at namaz kılardı. Mescitte kılmazdı.”⁵³⁵

⁵³³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tetavvu’”, 5 (No. 1119).

⁵³⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mesâcid”, 20 (No. 422); “Tetavvu’”, 13 (No. 1131); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 208-209 (777).

⁵³⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 243 (No. 1130); Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Ṭahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âşâr*, thk. Muhammed Zuhrî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdilḥaḳ (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994), 1/335 (No. 1965).

Yukarıda teravih namazı başlığı altında zikredildiği üzere⁵³⁶ Hz. Peygamber'in teravih namazını "ümmetine farz kılınmasından ve ümmetine zor geleceği endişesi taşıdığından dolayı" mescitte kılmaktan vazgeçtiğine dair ifadeleri oldukça önemlidir. Kur'an'ın nazil olduğu bir dönemde Hz. Peygamber'in ümmeti için bu davranışı doğru olmakla birlikte bugün cami/mescitten ayrıldıktan sonra çeşitli meşgaleler nedeniyle evinde/işyerinde namazını terk etmek durumunda kalabilecek olan kimselerin sünnet olan namazları da camide/mescitte kılmalarının sünnete uygun olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Zira yukarıda zikredilen Hz. Peygamber'in Mekke'de kıldığı cuma namazının sünnetlerini de mescitte kıldığına dair Abdullah İbn Ömer rivayeti⁵³⁷ bu durumu teyit etmektedir.

2.2.7. Cemaatle Namaz

Anadolu'da cemaatle kılınan namazın sevabının tek başına kılınan namazdan daha fazla olduğu inancı neredeyse namaz kılan her Müslümanda bulunmaktadır. Buna rağmen günümüzde namazların camide ve cemaatle kılınma oranı oldukça düşüktür. Evinde namaz kılanların ise çok azı evinde hane halkı ile cemaat olarak namaz kılmaktadır. Osmanlı döneminde namazların genellikle cemaatle kılınmasına dikkat edilirdi. Bu gaye ile konakların ve evlerin bir odası mescit olarak düzenlenir, ev halkı da namazlarını burada cemaatle kıları.⁵³⁸ Cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namaza göre yirmi yedi kat daha faziletli olduğuna dair Anadolu'da yaygın olan bilginin kaynağı Hz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki rivayettir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةِ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً)

Abdullah İbn Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namaza göre yirmi yedi

⁵³⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Teheccüd", 5 (No. 1077); "Salâtü't-terâvîh", 1 (No. 1908); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Salâtü'l-müsâfirîn", 177-178 (861).

⁵³⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Salât", 243 (No. 1130).

⁵³⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 176, 198, 247, 255.

derece daha üstündür.”⁵³⁹ Kaynaklarda hadisin benzer rivayetlerinde “yirmi yedi derece” ifadesi yerine “yirmi beş derece” ifadesi de kullanılmıştır.⁵⁴⁰

Anadolu’da cemaatle kılınan namazın daha faziletli olduğu bilinmesine rağmen bu bilginin cemaate katılma konusunda yeterli derecede uygulamaya dönüşmediği görülmektedir.⁵⁴¹ Buna rağmen Anadolu insanı yaşadığı her mahalleye, her köye, her yerleşim yerine, kısaca toplu halde yaşanan her birime mutlaka bir cami veya küçük de olsa bir mescit yapmayı âdeta Müslümanlığının bir gereği olarak görmektedir.⁵⁴² Anadolu’nun şehirlerinde, kasabalarında, köylerinde, mahallelerinde, bazen her cadde ve sokakta ve hatta sadece birkaç evin yer aldığı ücra yerlerde bile rastlanılan camiler, mescitler, namazgâhlar ve minareler, buralarda günde beş vakit okunan ezan sesleri İslâm’ın mührü gibidir.

Camiler ve mescitlerin bu kadar çok yapılmasının bir nedeni namazların cemaatle kılınması hususundaki Hz. Peygamber’in hadisleri ve sünnetine ittibâ düşüncesi, diğer bir nedeni ise Kur’an’ın mescitleri imar etmeyi teşvik eden ayetleri⁵⁴³ ile bu konuda Hz. Peygamber’in hadisleridir.

Anadolu’da cemaatle namaz kılmak için camiye gidip gelen bir Müslümanın attığı her adıma sevap verileceği inancı vardır. Hz. Peygamber vefatından hemen önceki ağır hastalık dönemindeki birkaç vakit hariç, savaşlar esnasındakiler de dahil bütün namazlarını cemaatle eda etmiştir. Hadislerde; cemaatle namaz kılmak maksadı ile camiye giden kişinin her adımı için bir sevap yazılacağı anlatılmaktadır.⁵⁴⁴

⁵³⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cemaat”, 2 (No. 619, 621); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Mesâcid”, 249 (650); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Mesâcid”, 16 (No. 789); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Salât”, 47 (No. 215); Veli Aba, “Cemaatle Kılınan Namazın Tek Başına Kılınan Namazdan Üstün Olduğuna Dair Rivayetler ve Tahlili”, (2020), 21.

⁵⁴⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cemaat”, 2 (No. 620); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Mesâcid”, 248 (649).

⁵⁴¹ *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, Araştırma (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 2014) (Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)), 49; Dr Ali Çarkoğlu - Dr Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma”, (ts.), 24-25.

⁵⁴² “tüik cami sayısı - Google’da Ara” (Erişim 04 Ekim 2022). TÜİK verilerine göre Türkiye’nin 81 İl, 973 ilçe, 32.125 mahalle ve 18.211 köyündeki cami sayısı 89.445’tir.

⁵⁴³ et-Tevbe 9/18-19.

⁵⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cemaat”, 2 (No. 620).

سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْجَمَاعَةِ تُضَعَّفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ، وَفِي سَوْقِهِ، خَمْسَةً وَعِشْرِينَ ضِعْفًا، وَذَلِكَ أَنَّهُ: إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ، لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا الصَّلَاةُ، لَمْ يَخْطُ خَطْوَةً، إِلَّا رُفِعَتْ لَهُ بِهَا دَرَجَةٌ، وَحُطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ، فَإِذَا صَلَّى، لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَيْهِ، مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ، وَلَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا انتظر الصلاة).

Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Namazını cemaatle kılan bir kimse, evinde ve çarşıda pazarda (iş yerinde) kılana göre yirmi beş kat daha fazla sevap kazanır. Bir kimse güzelce abdest alır, namaz kılmak maksadı ile evinden çıkarsa attığı her adım için bir derece yükseltilir, bir hatası da affedilir. Namazını kıldığında camide kaldığı sürece melekler kendisinin bağışlanması için dua eder ve Allah'ım onu bağışla! Allah'ım ona merhamet et! derler. Biriniz camide namazı beklediği sürece namaz kılıyor gibi kabul edilir.”⁵⁴⁵ Namazları camide ve cemaatle kılmanın fazileti hakkında bu rivayet gibi çok sayıda rivayet bulunmaktadır.⁵⁴⁶

2.2.8. Evde Namaz

Anadolu'da beş vakit namazını camide ve cemaate kılan kimseler namazların sünnetlerini, farzlarını ve hatta vitr namazlarını camide kılmaya gayret ederler. Bunun tek bir istisnası sabah namazının sünnetidir. Genellikle sabah namazının sünneti evde kılındıktan sonra camiye gidilir. Sabah namazının sünnetinin evde kılınması şeklindeki bu gelenek Hz. Peygamber'in sünnetidir. Esasen Hz. Peygamber farz namazlar haricindeki namazların çok az istisna hariç hemen hemen tamamını evinde kılmıştır.⁵⁴⁷

Bunlardan bilhassa sabah namazının sünnetini evde kıldığı ve müezzinin ikametinden sonra mescide çıktığı aşagıda Hz. Âişe tarafından nakledilmektedir.

أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، كَانَتْ تِلْكَ صَلَاتِهِ، يَسْجُدُ السَّجْدَةَ مِنْ ذَلِكَ قَدْرَ مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ، وَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ، ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ، حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَنَادِي لِلصَّلَاةِ

⁵⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cemaa”t, 2 (No. 620).

⁵⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Mesâcid”, 53 (465); “Cemaat”, 6, 8 (No. 626, 628).

⁵⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cuma”, 37 (No. 895); “Tetavvu”, 5, 10 (No. 1119, 1126); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 104 (729); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 289 (No. 1251). Ebû Dâvûd'un Sünen'inde yer alan Hz. Âişe rivayeti Hz. Peygamber'in farz namazlar haricinde kıldığı nafile namazları ile ilgili çok detaylı ve net bilgi içermektedir.

H. ÂiŖe'nin verdiği bilgiye göre ‘‘H. Peygamber geceleri on bir rekât namaz kılardı. O’nun namazı böyleydi. H. Peygamber, sizden birinin elli âyet okuyabileceği kadar bir süre baŖını kaldırmadan secde de kalırdı. Sabah namazından önce de iki rekât namaz kılardı. Ardından sağ tarafı üzerine yatar, müezzin namaz için çağırana kadar dinlenirdi.’’⁵⁴⁸

Ancak H. Peygamber’in farz namazların öncesinde ve sonrasında kıldığı (sünnet) namazları evinde eda etmesinin sebeplerinden biri Ŗu rivayette bahsedilmektedir.

 n ibn عمر رضي الله عنهما قال: قال رسول الله ﷺ : (اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ، وَلَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا)

 bn  mer’den nakledildiğine göre H. Peygamber; ‘‘Evlerinizde namaz kılınız ve oraları kabristan haline d n Ŗt rmeyiniz’’ buyurmuŖtur.⁵⁴⁹

2.2.9. Dua ve Tesbihat

Anadolu’da tek baŖına veya cemaatle namaz kılındıktan sonra dua ve tesbihat yapılması, selâmdan sonra ‘‘Allahümme ente’s-selâm ve minke’s-selâm teb rekte yüze’l-cel li ve’l-ikr m’’ duasının okunması, üç kere ‘‘Estağfirull h’’ denilmesi, namaz bittiğinde ‘‘Ayete’l-kürsi’’ okunması, 33 kere ‘‘S bh nell h’’, 33 kere ‘‘Elhamd lill h’’, 33 kere ‘‘Allâh-  Ekber’’ denilmesi, ‘‘L  ilâhe illallah  vahdeh  l  Ŗer ke leh, leh ’l-m lk  veleh ’l-hamd  veh ve al  külli Ŗey’in kad r’’ denildikten sonra ellerin göğüs hizasına kadar kaldırılmak suretiyle du  edilmesi namaz kılanların büyük bir çoğunluğunun ihmal etmeden yaptıkları davranıŖlardandır.

‘‘Tesbihât’’, Allah’ı her türlü eksiklikten tenzih etmek, takdis etmek, yüceltmek, verdiği sayısız nimetler için O’na hamd etmek, O’nu anmak ve  vmektir. Namazdan

⁵⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Teheccüd, 3 (1071).

⁵⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, ‘‘Mesâcid’’, 20 (No. 422); ‘‘Tatavvu’’’, 13 (No. 1131); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, ‘‘Salâtü’l-müsâfirîn’’, 208-209 (777). İmam Müslim, *Sahîhi*’inde naklettiği hadislerin bab baŖlıđını ‘‘باب اسْتِحْبَابِ صَلَاةِ النَّافِلَةِ فِي بَيْتِهِ وَجَوَازِهَا فِي الْمَسْجِدِ’’ Ŗeklinde koymak suretiyle sünnet (nafile) namazların camide veya evde kılınabileceğini belirtmiŖ olmaktadır.

sonra yapılan ve yukarıda belirtilen tesbihat belki de bu sayılanları en genel şekliyle kapsamaktadır.⁵⁵⁰

Yukarıda belirtilen tesbihat ve namazdan sonra duâ edilmesi, Hz. Peygamber'in bizzat uygulayıp, ümmetine de tavsiye ettiği sünnetlerindendir. Nitekim Buhârî, Sâhîh'inin Duâlar bölümünde bir baba "الدعاء بعد الصلاة" "Namazdan sonra duâ" başlığını koymuştur. Bu bölümde naklettiği ilk rivayet ise şöyledir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالذَّرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ. قَالَ: (كَيْفَ ذَلِكَ). قَالُوا: صَلَّوْا كَمَا صَلَّيْنَا، وَجَاهِدُوا كَمَا جَاهَدْنَا، وَأَنْفِقُوا مِنْ فُضُولِ أَمْوَالِهِمْ، وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ. قَالَ: (أَفَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلَا يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ بِهِ إِلَّا مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ؟ تُسَبِّحُونَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ عَشْرًا، وَتُحَمِّدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا)

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre (sahabenin fakir olanları Hz. Peygamber'e) şöyle dediler: "Ey Allah'ın resulü! Zenginler (bu dünyadan) yüksek dereceleri ve devamlı nimetler kazanarak gitmekteler." Hz. Peygamber: "Bu nasıl oluyor?" diye sordu. Onlar: "Zengin olanlar bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi cihat ediyorlar, üstelik bir de mallarının fazlalarından (Allah yolunda) harcıyorlar. Bizimse (bu şekilde sadaka verecek) mallarımız yok" dediler. Hz. Peygamber: "Ben size öyle bir şey haber vereyim ki, siz onu yaptığınızda önünüzde olanlara yetişirsiniz, arkanızdan gelenleri de geçersiniz. Sizin eriştiğiniz dereceye ancak sizin yaptığınızı yapanlar erişebilir. Her (farz) namazdan sonra on defa (Sübhane Allah diyerek Allah'ı) tesbîh eder, on defa (Elhamdülillah diyerek Allah'a) hamd eder, on defa da (Allah-u Ekber demek suretiyle Allah'a) tekbîr getirir (Allah'ı yüceltir)siniz" buyurdu.⁵⁵¹

Anadolu'da yaygın geleneklerden birisi de namaz kılan, oruç tutan, zekat veren, hacca giden, bunun yanında akraba ziyareti, hasta ziyareti, kabir ziyareti gibi güzel davranışlarda bulunan kimselere "تقبل الله" "Allah kabul etsin" şeklinde dua etmektir. Hz. Peygamber hem kendisine hem de Müslümanlara dua etmiş ve müminin mümin kardeşine duasının müstecap olduğunu bildirmiştir. "تقبل الله" "Allah kabul etsin" ifadesinin ibadetlerden sonra kullanılmasının meşru olduğuna dair en önemli delillerden

⁵⁵⁰ İhsan Akay, "Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/9 (Ocak 2017), 150.

⁵⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Deavât", 17 (No. 5970). Hadis kaynaklarının namaz ve duâ bölümlerinde Hz. Peygamber'in namazlardan sonra ne şekilde duâ ettiğine dair nakledilen daha çok sayıda rivayetler bulunmaktadır. Farklı rivayetler için bu kaynaklara bakılabilir.

birisi Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail’le beraber Beytullah’ın temellerini yükselttiğinde; “Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin”⁵⁵² şeklinde dua etmesidir.

Konuyla ilgili olarak nakledilen bir rivayet şöyledir;

عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ قَالَ: لَقِيتُ وَائِلَةَ بِنَ الْأَسْفَعِ فِي يَوْمِ عِيدٍ، فَقُلْتُ: تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ، فَقَالَ: " نَعَمْ، تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ "، قَالَ وَائِلَةُ: " لَقِيتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عِيدٍ فَقُلْتُ: تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ، قَالَ: " نَعَمْ، تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ "

Bir bayram günü Sahabeden Vâsile b. el-Eskâ’ ile karşılaşan Hâlid b. Ma’dân kendisine “Allah senin ve benim namazımızı kabul etsin” dedim o da bana; “نعم” “Evet, Allah senin ve benim namazımızı kabul etsin” diyerek karşılık verdi ve devamında şöyle dedi: Bir bayram günü Hz. Peygamber’le karşılaştım ve kendisine “تقبل الله منا و منك” dedim, Hz. Peygamber; “نعم تقبل الله منا و منك” buyurarak mukabelede bulundu.⁵⁵³

İbn Hacer Beyhakî’nin naklettiği bu rivayetin zayıf olduğunu ancak amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel etmenin müstehap olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁴ Konuyla ilgili benzer mahiyette başka ravilerden nakledilen haberler,⁵⁵⁵ mevkûf ve maktû’ olarak nakledilen birkaç sahih rivayet bulunmaktadır.⁵⁵⁶ Bu deliller çerçevesinde, bazı alimler tarafından bidat kabul edilen bu uygulamanın, bid’at değil meşrû’ olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.10. Seccade Kullanımı

Anadolu’da üzerinde namaz kılmak üzere halı, kilim türü dokumalar yahut hasır benzeri malzeme ile örgü şeklinde yapılan örtü ya da yaygılar kullanılmaktadır.

⁵⁵² el-Bakara, 2/127.

⁵⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 3/446.

⁵⁵⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *et-Tehnie fi’l-E’yâd* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2004), 32.

⁵⁵⁵ Ebû’l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413).

⁵⁵⁶ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/446; 10/346; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Tehnie fi’l-E’yâd*, 34, 36, 44.

Günümüzde “seccade” olarak adlandırılan bu örtülere bazı bölgelerde “namazlağı”⁵⁵⁷ veya “namazlık” da denilmektedir. Anadolu’da namaz için şahsi seccade kullanımı Osmanlı döneminden itibaren var olan yaygın bir gelenektir.⁵⁵⁸ Osmanlı döneminde yazılan bazı eserlerde Hz. Peygamber’in de seccade üzerinde namaz kıldığından bahsedilmektedir.⁵⁵⁹

Araştırmamız esnasında karşımıza çıkan rivayetlerden Hz. Peygamber döneminde de üzerinde namaz kılmak için bu tür materyallerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in hanımı Hz. Meymûne’den nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber’in üzerinde namaz kıldığı ve humra (الخمرة) adı verilen hurma lifinden dokunmuş küçük bir hasır örtüden bahsedilmektedir.⁵⁶⁰

عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْلِي عَلَى الْخَمْرَةِ

Bunun dışında Hz. Peygamber’in “حصير” hasır ve tabaklanmış deri⁵⁶¹ ile elbise⁵⁶² ve başka yaygılar⁵⁶³ üzerinde namaz kıldığı hakkında rivayetler de bulunmaktadır. Ancak günümüzde Anadolu’da üzerinde namaz kılmak için kullanılan

⁵⁵⁷ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Namazlağı”.

⁵⁵⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 192; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 198-199.

⁵⁵⁹ Sabuncuoğlu Şerefeddîn - Bursalı Hoca Cân, *İki Fütüvvetnâme-Sabuncuoğlu Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi / Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*, thk. Fatih Köksal - Bünyamin Ayçiçeği (Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020), 51. Sabuncuoğlu Şerefeddîn’in Fütüvvetnâmesinde, Hz. Peygamber’in birgün minberde hutbe irad ederken Hz. Ali’den seccâdesini istediği ve onun da seccâdeyi getirerek minberin önüne serdiği, Hz. Peygamber’in minberden indikten sonra seccâde üzerinde namaz kıldığından bahsedilir.

⁵⁶⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Salât”, 18 (No. 372); 20 (No. 374); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “İkâmetü’s-Salevât”, 63 (No. 1028); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Salât”, 91 (No. 656); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Salât”, 130 (No. 331).

⁵⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Salât”, 19 (No. 373); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Salât”, 96 (No. 659); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Salât”, (No. 332).

⁵⁶² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Salât”, 22 (No. 378); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “İkâmetü’s-Salevât”, 64 (No. 1031-1033); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Salât”, 93 (No. 660).

⁵⁶³ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Salât”, 132 (No. 333).

örtüyü ifade eden “seccade” kelimesi ilk devir kaynaklarında yer almamaktadır.⁵⁶⁴ Bu kelime daha sonraki dönemlerde yazılmış bazı eserlerde kullanılmıştır.⁵⁶⁵

2.2.11. Erkeklerin Namazda Başını Örtmesi

Anadolu’da erkeklerin de namazda başlarını kapatmaları, namaz kılarken takke (kalensöve)⁵⁶⁶ giymeleri yakın zamana kadar namazın zorunlu erkanından biri gibi görülür, başı açık olarak namaz kılınmazdı. Bilhassa camilerde başı açık şekilde namaz kılanlar olduğunda cemaat tarafından uyarılır ve tepki gösterilirdi. Anadolu’da yaygın olmamakla birlikte takke üzerine sarık sarmak suretiyle namaz kılanlar da görülmekteydi. Günümüzde namazda takke kullanımı azalmıştır. Sarık kullanımı ise bazı bölgeler ve bazı tasavvuf ve tarikat mensuplarının kullanımı ile sınırlı hale gelmiştir.

Hiz. Peygamber devrinde erkeklerin başlarına kalensöve adı verilen bir başlık giyerek üzerine sarık sarmaları günlük kıyafetin bir parçası olarak kullanılan bir örtünme şekli idi. Nitekim Buhârî’nin Sahîh’inde namaz kitabının “şiddetli sıcak nedeniyle elbise üzerine secde etmek” konulu bab başlığına Hasan el-Basrî’den naklen aldığı şu rivayet bunun delilidir.

وَقَالَ الْحَسَنُ: كَانَ الْقَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقَلَنْسُوَةِ، وَيَدَاهُ فِي كِمَةٍ

Hasan el-Basrî demiştir ki: “Sahabe sıcaklığın şiddeti nedeniyle secdeyi sarık ya da takke (kalensöve) üzerine yaparlardı elleri de elbisenin yolları içinde olurdu.”⁵⁶⁷

Nitekim Hiz. Peygamber de gerek namaz esnasında gerekse namaz dışında genellikle sarık kullanmakta idi.⁵⁶⁸ Sarık, özellikle Hiz. Peygamber’in yaşadığı ve

⁵⁶⁴ Nebi Bozkurt, “Seccade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/269-271.

⁵⁶⁵ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *eş-Şemâilü’s-Şerîfe*, thk. Hasan b. Ubeyd Bâhabîşî (Dâru Tâiru’l-İlmi li’n-neşr ve’t-tevzî’, ts.), 320-324.

⁵⁶⁶ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Takke”; Nebi Bozkurt, “Sarık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/152-154.

⁵⁶⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Salât”, 22. (Bab başlığı).

⁵⁶⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İlim”, 53 (No. 134); “Ebvâbu’s-salât fi’s-siyâb”, 22; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tahâre”t, 81, 83 (274); “Hac”, 2 (1177); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Libâs”, 14-15; Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Libâs”, 11-12.

İslâm'ın yayıldığı Arap yarımadasında sıcaktan, soğuktan, fırtınalı havalarda kum vb. şeylerden başı, gözü, kulağı korumak maksadı ile belirlenmiş bir örtünme biçimi idi.⁵⁶⁹ Ayrıca kültürel olarak erkeklerin kıyafetteki süsü idi. Sarıklı olarak kılınan namazın sarıksız olarak kılınan namazdan daha faziletli olduğuna dair bazı rivayetler halk arasında bilinmekteyse de bu rivayetler sahih hadis kaynaklarında yer almamakta ve mevzu hadislerden olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁰ Dolayısıyla konu muteber kaynaklardaki rivayetler çerçevesinde değerlendirildiğinde sarığın Hz. Peygamber dönemine ait yaygın ve kültürel bir sünnet olduğu söylenebilir.

2.3. Zekât Vermek

Zekât İslâm'ın beş temel esasından biridir.⁵⁷¹ Sözlükte; “artma, çoğalma⁵⁷², arıtma, övgü ve bereket gibi anlamlara⁵⁷³ gelen zekât terim olarak ise; dinen zengin sayılan bir Müslümanın, sahip olduğu malın belirli bir kısmını, herhangi bir karşılık beklemezsizin, dinin belirlediği kimse ya da kimselere vermesi demektir.⁵⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de otuz ayette yer alan zekât ibadeti, hicretin ikinci yılında oruçtan sonra farz kılınmıştır.⁵⁷⁵ Bu ayetlerin yirmi sekizinde zekât, namaz ibadetiyle birlikte “namaz kılın, zekâtı verin” şeklinde zikredilmektedir.⁵⁷⁶ Kur’an’da on iki âyette ise “sadaka” kelimesi zekât anlamında kullanılmıştır.⁵⁷⁷ Zekât, ferdî bir ibadet olması yanında sosyal, ekonomik, ahlâkî ve siyasî yönleri de bulunan çok yönlü bir ibadettir. Zekât, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın, zengin, fakir arasındaki kaynaşma, şefkat, merhamet,

⁵⁶⁹ Bozkurt, “Sarık”, 36/152.

⁵⁷⁰ Süyûtî, *Câmi ‘u l-Ehâdis*, 13/143; Aclûnî, *Keşfu l-hafâ*, 2/28; Ebû Abdurrahman Nâsiruddin el-Elbânî, *Zâifu l-Câmi ‘i ş-Şağîr ve ziyâdetuh* (Beyrut: Mektebetu l-İslâmiyye, 1988), 459.

⁵⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 1 (No. 8); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 20, 21 (16).

⁵⁷² Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitabü t-Ta’rifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 118; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zekât”, 63 (1014).

⁵⁷³ Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197; Nihat Dalgın, “Zekât Hükümleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 43.

⁵⁷⁴ el-Cürcânî, *Ta’rifât*, 118; Erkal, “Zekât”, 44/197; Dalgın, “Zekât Hükümleri”, 43.

⁵⁷⁵ Erkal, “Zekât”, 44/197; Dalgın, “Zekât Hükümleri”, 43.

⁵⁷⁶ el-Bakara 2/43, 110, 177; et-Tevbe 9/103; Meryem 19/31.

⁵⁷⁷ Erkal, “Zekât”, 44/197.

güven, birlik, beraberlik, din kardeşliği gibi duygu, düşünce ve inanışların vücut bulmuş şeklidir. Zekât ibadetini yerine getirmemenin toplum bünyesinde açtığı telafisi mümkün olmayan yaralar yanında bu ibadeti ifa etmeyenler için âhirette karşılaşılabilecek cezadan da Kur'an⁵⁷⁸ ve sünnette⁵⁷⁹ haber verilmektedir.

2.3.1. Sağ Elin Verdiğini Sol El Bilmesin

İnsan dünya hayatında kendisinin ve bazen de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin hayatını sürdürebilmesi, rahat ve huzur içinde yaşayabilmesi için başta yeme, içme, barınma ve güvenlik olmak üzere birçok şeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlarını temin etmek için de çalışmak, kazanmak, ihtiyacı olan bazı şeyleri yapmak, yaptırmak, almak, satmak mecburiyetindedir. Toplumda bazı insanlar ise çeşitli nedenlerle ihtiyaçlarını ya hiç karşılayamayacak durumda yahut da kısmen karşılar durumdadır. Bu durumda olan insanlara yardım etmek önemli insani faziletler arasında sayılmış ve dinî bir yükümlülük olarak emredilmiştir.

İslâm'ın zekât ve sadaka olarak adlandırdığı ve bir kısmı zorunlu, bir kısmı gönüllü yardım kapsamında ifade edilebilecek olan maddi yardımlar da bunlardandır. İsmi zekât, sadaka, burs vb. hangi ad altında olursa olsun yapılan yardımların insanları rencide etmeden yapılması da son derece önemlidir. Anadolu kültüründe yapılan yardımların mümkünse gizli ve insanları rencide etmeden yapılması gerektiğini ifade eden pek çok kalıplaşmış deyim bulunmaktadır. “Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin”⁵⁸⁰, “Bir elin-le/in verdiğini öbür elin duymasın/görmesin”⁵⁸¹ vb. kalıplaşmış deyimlerin toplumda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Anadolu kültürünün

⁵⁷⁸ “Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Aksine bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır...” (Âl-i İmran 3/180); “...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denir ki); işte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık, yağmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın” (et-Tevbe 9/34,35).

⁵⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Zekât”, 3 (No. 1338); “İ'tisâm”, 2 (No. 6855); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 32 (20); “Zekât”, 24-28 (987, 988).

⁵⁸⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 323; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin”; Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, 43.

⁵⁸¹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 86; Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, 43; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Bir elinin verdiğini öbür elin görmesin”.

mayasını oluşturan İslâm dininde de yapılan iyiliklerin Allah katında karşılık bulabilmesi için insanın onurunu kırmadan, incitmeden yapılması ve mümkünse gizli olması emredilmektedir⁵⁸² Zaten yukarıda dile getirdiğimiz “Sağ elinin verdiği sol elin görmesin” sözü de Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadise dayanmaktadır;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ رَبِّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ طَلَبَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ، فَقَالَ إِنَّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ، أَخْفَى حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِيْنُهُ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا، فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ)

Yukarıdaki rivayet hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın gölgeliğinde gölgelenecek yedi sınıf insandan bahseden meşhur bir hadistir. Ebû Hüreyre'den nakledilen bu hadiste Hz. Peygamber, bu yedi sınıf insandan birinin “sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek kadar sadakalarını gizlice veren Müslüman olduğunu” ifade etmektedir.⁵⁸³

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: صَدَقَهُ السِّرُّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى...

Ebû Sâîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre nakledilen yukarıdaki rivayette de Hz. Peygamber; “Gizlice verilen sadaka Allah-ü Teâlâ'nın gazabından korur...” buyurmak suretiyle sadakanın gizli verilmesinin önemini beyan etmektedir.”⁵⁸⁴

2.3.2. Veren El Alan Elden Üstündür

Anadolu'da çokça bilinen ve kullanılan, kültürümüzde yer edinmiş atasözlerinden birisi de “Veren el alan elden üstündür”⁵⁸⁵ sözüdür. Çalışarak ve kazanarak belli bir mala, servete sahip olan kişinin elindeki mal ve imkanını ihtiyaç sahibi olan kimselerle paylaşabilmesi, ihtiyacı olanlara yardımda bulunması, yaptığı yardım ve iyilikler sebebi ile kişiye toplum nezdinde üstünlük ve saygınlık sağlamaktadır. Zira yardım severlik ve cömertlik herkesçe sevilen bir davranıştır.

⁵⁸² el-Bakara 2/267, 271.

⁵⁸³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cemaat ve İmamet", 8 (No. 629); “Zekât”, 12, 15 (No. 1357).

⁵⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 19/421; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/289; Muhammed Nâsırüddin Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421), 1/532; Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, *Musnedu'l-Hâris* = *Buğyetu'l-Bâhiş 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezu Hıdmeti's-Sunne, 1413/1992), 1/397. Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁸⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 372; Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, 42.

Cömertlik ve yardımseverliği tavsiye eden hadislerden birisi de Hz. Peygamberin şu hadisidir:

عن حكيم ابن جرّام رضي الله عنه، عن النبي ﷺ قال: (الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ، وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غِنًى، وَمَنْ يَسْتَغْفِرْ يُعَفِّهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَعِزْ يُغْنِهِ اللَّهُ)

“Veren el alan elden üstündür. Yardım edeceğin zaman geçimi sana ait olan kimselerden başla! Sadakanın en hayırlısı, ihtiyacından fazla olan maldan verilendir. İnsanlardan bir şey istemeyen kimseyi Allah başkalarına muhtaç etmez. Kanaatkâr ve tokgözlü olanı da Allah zenginleştirir.”⁵⁸⁶

2.3.1. Avarız Akçesi

Anadolu kültürü denildiğinde akla ilk gelen, altı asırdan fazla süreyle bu topraklarda hüküm süren Osmanlı Devletinden kalan izlerdir. Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılan geniş coğrafyasında birçok millet, ırk ve dinden insanı yüzyıllar boyu kardeşçe yaşatmayı başarmış büyük bir medeniyettir. Bu büyük medeniyet bir yandan kadim Türk kültürü diğer yandan İslâm medeniyet ve kültürünün harmanlanması ile ortaya çıkmıştır. Anadolu’da özünü doğrudan İslâm’dan alan birçok örf, âdet ve uygulamalar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti dönemindeki güzel uygulamalardan birisi de “avâriz vakıfları”, “avâriz akçesi” ya da “avâriz sandığı” adı ile anılan yardım müesseseleridir.⁵⁸⁷

Avâriz, Osmanlı’da Tanzimat’ın ilanıyla birlikte kaldırıldığı 1830 yılına kadar bilhassa ordunun masraflarını karşılamak üzere, padişahın emri ile halktan toplanılan bir tür örfî vergi ve tekâlîfe verilen isimdir.⁵⁸⁸ Zira Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarında cüzi miktarlarda toplanan bu vergiler, ihtiyaçların artması ve karşılanamayacak hale gelmesi

⁵⁸⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Zekât”, 17 (No. 1361, 1362); “Nefekât”, 2 (No. 5040); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zekât”, 94, 106 (No. 1033, 1042).

⁵⁸⁷ Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108-109; Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/109; İsmail Kıvrım, “Mahalle Avâriz Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 35.

⁵⁸⁸ Sahillioğlu, “Avâriz”, 4/108-109; İpşirli, “Avâriz Vakfı”, 4/109; Kıvrım, “Mahalle Avâriz Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”, 35.

nedeniyle sık aralıklarla ve arttırılarak toplanmaya başlamıştır. İşte Avarız vakıfları da⁵⁸⁹ ağırlaşan vergileri ödeme gücü bulunmayan insanlara yardım etmek ve onların vergilerini ödemek maksadı ile kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde Devlet bu vergilere ihtiyaç duymayacak hale geldiğinde ise bu vakıflarda toplanan paralar ve akarlardan elde edilen kazançların, köy ve mahallelerde kurulan heyetler marifetiyle tabi afetler, salgın hastalık gibi durumlarda halkın ihtiyaçları, fakirlerin dul ve yetimlerin ihtiyaçları, evlenemeyen gençlerin evlendirilmesi, sahipsiz cenazelerin kaldırılması gibi hususlar ile yol, su, okul, cami vb. umuma ait ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidilmiştir.⁵⁹⁰ Bazı kaynaklarda “Avâriz Akçesi” denilen yardımların, Osmanlı’da 1830’lu yıllara kadar şehrin kadısının mahalledeki temsilcisi olarak görev yapan mahalle imamı vasıtası ile ihtiyaç sahibi olan fakir, hasta ve kimsesizlere dağıtıldığı belirtilmektedir.⁵⁹¹

Osmanlı döneminde savaşa hazırlık için devletin topladığı vergi adı altındaki bu yardımlar da yardım yapacak imkân bulamayan halka destek olmak maksadı ile kurulan vakıf ve sandıklar da Kur’an âyetleri ve Hz. Peygamber’in sünneti ile Râşid halifeler dönemindeki uygulamalara uygundur.

Kur’an’ın birçok âyetinde cihad (savaş) için hazırlıklı olmak, at, silah ve teçhizat hazırlamak, malı ile cihada katılmak gibi emirler bulunmaktadır.⁵⁹² Sefere hazırlık yapmayan, isteksiz davranan Müslümanlar Allah tarafından uyarılmaktadır. Nitekim Tebuk seferinden bahsedilen bir âyette mealen: “Ey iman edenler! Size ne oluyor ki, ‘Allah yolunda sefere çıkın’ denildiğinde olduğunuz yerde çakılıp kaldınız; yoksa âhiret hayatından vazgeçip dünyayı mı tercih ettiniz? Ancak dünya hayatının nimetleri âhiret hayatının size sağlayacağı mutluluk yanında pek az bir şeydir. Eğer sefere çıkmazsanız Allah sizi pek acıklı bir azaba maruz bırakır ve sizin yerinize başka bir topluluğu getirir. Ve bundan sonra siz Peygamber’e hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah’ın her şeye gücü yeter. Eğer siz Peygamber’e yardım etmezseniz Allah ona yardım eder”⁵⁹³

⁵⁸⁹ Avâriz Vakfının bulunmadığı bazı yerlerde Avâriz sandığı veya Avâriz Akçesi adı altında bu yardımlar toplanmaktaydı.

⁵⁹⁰ İpşirli, “Avâriz Vakfı”, 4/109; Kıvrım, “Mahalle Avâriz Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”, 35.

⁵⁹¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 227.

⁵⁹² en-Nisâ 4/95; el-Enfâl 8/60, 72; et-Tevbe 9/20, 41, 44, 81.

⁵⁹³ et-Tevbe 9/38-40.

buyurulmuştur. Bu uyarı karşısında sahabe sefer için hazırlıklarını hızlandırmıştır. Ancak sefere çıkacak asker sayısının çok fazla olması buna mukabil havanın çok sıcak, yolun uzak, üstelik bir de kıtlık olması gibi birçok olumsuzluk üst üste gelince ordunun silah, teçhizat ve binek ihtiyacını karşılamak oldukça zorlaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber Müslümanlardan yardım talebinde bulunmuştur. Zaten kıt imkanlarla geçinen sahabenin yardımları sınırlı miktarda kalıp ordunun ihtiyaçları karşılanamayınca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi ashabın önde gelenleri başta olmak üzere zengin Müslümanlar savaş hazırlıkları için daha büyük miktarlarda destek olmuşlardır. Bilhassa zenginliği ve cömertliği ile bilinen Hz. Osman'ın yapmış olduğu önemli miktardaki yardım ile ordunun büyük bir kısmının donanımı sağlanmıştır. Bu yardım karşısında Hz. Peygamber çok memnun kalmış ve Hz. Osman'a övgülerde bulunmuştur.⁵⁹⁴ Bu savaş sosyolojik ve psikolojik olarak birçok hadiselerin yaşanmasına sebep olmuştur. Yardım çağrısına ziynetlerini bağışlayarak katılan kadınlar olduğu gibi, savaşa katılacak bineği olmadığı için üzüntüsünden ağlayan sahabiler vardı.⁵⁹⁵ Diğer yandan yakaladıkları her fırsatta Müslümanlar arasına fitne ve fesat tohumları ekmeye çalışan münafıklar da boş durmuyor Hz. Peygamber'in yardım çağrısına yeterli katkıyı sunamayan fakir Müslümanlar ile alay ediyorlardı. Münafıklar yaptıkları bu kötü fiilin cezasını bulacakları yönündeki ifadelerle Allah tarafından uyarılmıştır.⁵⁹⁶

Görülmektedir ki Hz. Peygamber döneminde avârız denilen vergiye benzer bir vergi (yardım) halktan talep edilmiş, insanlar güçleri nispetinde bu yardım talebine karşılık vermiş ancak yeterli miktarda yardım toplanamaması üzerine zengin birkaç sahabinin külliyetli miktarda yaptıkları yardımlar ile bir yandan yardımda bulunamayan fakir sahabilerin mağduriyeti giderilirken diğer yandan ordunun ihtiyaçları karşılanmıştır. Esasen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahabilerin temellerini attığı bir faaliyet alanı Osmanlı döneminde Avârız Vakıfları, Avârız Sandığı veya Avârız Akçesi gibi adlar altında devam ettirilmiştir.

Konuyla ilgili Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayet şu şekildedir:

⁵⁹⁴ İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/228-230; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/232 (No. 20630); Ahmed b. Hanbel, *Fazâilu's-Şahâbe*, 1/457.

⁵⁹⁵ et-Tevbe 9/92

⁵⁹⁶ et-Tevbe 9/79.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: جَاءَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِالْفِ دِينَارٍ فِي ثَوْبِهِ، حِينَ جَهَرَ النَّبِيُّ ﷺ جَيْشَ الْعُسْرَةِ، قَالَ: فَصَبَّهَا فِي جُرِّ النَّبِيِّ ﷺ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ، يُقَلِّبُهَا بِيَدِهِ، وَيَقُولُ: " مَا ضَرَّ ابْنَ عَفَّانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ الْيَوْمِ " يُرِيدُهَا مَزَارًا

“Osman b. Affan orduyu Tebük seferine hazırlayan Hz. Peygambere elbisesi içinde bin dinar getirip onu Hz. Peygamberin önüne boşalttı. Hz. Peygamber “Bugünden sonra yaptığı ameller Osman’a zarar vermez” diye birkaç kez tekrar ederek onları eliyle çeviriyordu.⁵⁹⁷

2.3.2. Sosyal Yardımlaşma

Anadolu kültürünün en önemli yansımalarından birisi de yardımlaşmadır. Bilhassa Osmanlı Devleti döneminde yardımlaşma kültürü tamamen kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı Devleti, kurduğu yardım müesseseleri ve vakıfları ile âdeta bir vakıf medeniyeti haline dönüşmüştür. Osmanlıda kurulan vakıflar ve kuruluş gayeleri araştırıldığında görülecektir ki Anadolu’da yardıma, bakıma, hizmete ve ilgiye muhtaç olup da ilgisiz kalan, yardımsız bırakılan neredeyse hiçbir insan, hayvan ya da nesne kalmamıştır.

Osmanlı döneminde kurulan sayısız vakıf müessesesinin vakfiyeleri incelendiğinde hayır, iyilik, merhamet, sevgi, güzellik ve estetik gibi insanların dünyada varoluş sebebi olarak gösterilebilecek en etkili kavramlar etrafında şekillendiği görülecektir. Ecdadımız âdeta vakıf kurma, iyilik, hayır ve hasenat yapma konusunda sınırları zorlamışlar, âdeta hayatın içinde hiçbir boşluk kalmayacak şekilde hareket etmişler, hayatın zarurî alanlarıyla ilgili boşluk kalmadığını görünce tali meselelere dair vakıflar kurma yolunu tutmuşlar, âdeta ihmal edilen hiçbir şey bırakmamışlardır.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/232 (No. 20629); Ahmed b. Hanbel, *Fazâilu’s-Şahâbe*, 1/457.

⁵⁹⁸ Murat Yılmaz, *Tarihte İlginç Vakıflar*, ed. Mehmet Fatih Müftüoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012). Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce hazırlanan bu çalışmada vakfiyelerindeki kuruluş amaçlarından yola çıkılarak bazı vakıflara yaptıkları hizmetlerle mütenasip isimlendirmeler yapılmıştır. Yani esasen aşağıdaki isimler vakfın ismi değil gayesidir. Mesela; Sultan I. Süleyman Vakfı’nın kuruluş amacı hastalara ilaç yapmaktır, bu yüzden eserde bu vakıf “Hastalara İlaç Yapan Vakfı” olarak isimlendirilmiştir. Aşağıdaki diğer vakıf isimleri de aynı şekildedir; “Sokak Hayvanlarına Ekmek Veren Vakıf, Güzel Yazı Öğreten Vakıf, Sakız Ağacı Diken Vakıf, Duvar Yazılarını Silen Vakıf, Bulaşıcı Hastalıkları Tedavi Vakfı, Çiftçilere Tarım Aletleri Temin Eden Vakıf, Çeşme Tamir Ettiren Vakıf, Sıcak Pide Dağıtan Vakıf, Yaz Günlerinde Soğuk Su Dağıtan Vakıf, Çocukları Sünnet Ettiren Vakıf, Şehir Estetiğini Koruyan Vakıf, Güzel Yazı Öğreten Vakıf, Hastalara Evinde Bakım Hizmeti Sunan Vakıf, Kızlara Çeyiz Hazırlayan Vakıf, Kadın Sığınma Evi Vakfı, İpekböcekçiliğini Geliştiren Vakıf, İsrafi Önlleyen Vakıf, Hayvanlara Mera Açan Vakıf, Şehit ve Sahabe Türbelerini Tamir Eden Vakıf,

Vakıf kelimesi Kur'an'da geçmemekle birlikte aynı anlama gelen iyilik ve ihsanda bulunmak, sadaka vermek vb. ifadelerle, başkalarına yardımda bulunmak teşvik edilmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinde ve hadislerinde ise bu konuyla ilgili oldukça fazla örnekler bulunmaktadır.⁵⁹⁹ Özellikle sadaka-i cariye (devem eden sadaka) adı verilen ve öldükten sonra da kişinin amel defterinin açık kalmasını ve sevaplarının devamlılığını sağlayan sadaka türü ile ilgili hadisler, vakıf müessesesinin esasını oluşturmaktadır. Anadolu'da bilhassa Osmanlı döneminde cami, mescid, tekke gibi dinî alanda, mektep, medrese, kütüphane, daru'l-hadis gibi eğitim alanında, tophane, kışla, kale ve saray gibi sivil ve askeri alanda, çarşı, dükkan, bedesten, han gibi iktisadi sahada,

Mevlevihane'ye Zeytinlik Bağışlayan Nikola Kızı Vakfı, Deniz Kazazedelerine Yardım Eden Vakıf, Donanmayı Güçlendiren Vakıf, Fakirlerin Vergisini Ödeyen Kadın Vakfı, Yaz ve Kışta İnsanların İstirahati İçin Kamp Tesis Eden Vakıf, Ölçü İle Fodula Dağıtan Vakıf, Çevre ve Ormanı Koruyan Vakıf, Camilerdeki Saatleri Tamir Eden Vakıf, Yaşlı Fakirlere Evde Bakım Hizmeti Sunan Vakıf, Yatılı Öğrencilere Burs Veren Vakıf, Halkın ve Yolcuların Hayvanlarını Sulayan Vakıf, İnsanları Hacca Gönderen Vakıf, Tohum Saklayan Vakıf, Misafirhane Yapan Vakıf, Sıcakta Sebillere Kar Koyan Vakıf, Yol Güvenliğini Sağlayan Vakıf, Nehir Kenarına Namazgah Yaptıran Vakıf, Öğrencilere Piknik Yaptıran Vakıf, Talebeye Giysi ve Kırtasiye Yardımı Yapan Vakıf, Yetimlere Yazlık Elbise Alan Vakıf, Kışın Abdest Alanlara Sıcak Su Temin Eden Vakıf, Tabii Afetleri Önleme Çalışmaları Yapan Vakıf, Çevreyi Güzelleştiren Vakıf, Cami ve Minareleri Aydınlatan Vakıf, Nehir Kenarlarına Söğüt Diken Vakıf, Su Kuyusu Açtıran Vakıf, Öksüz ve Yetim Çocukları Barındıran Vakıf, Kaldırımları Tamir Eden Vakıf, Mahalle Halkının Vergilerini Ödeyen Vakıf, Muhtaçlara Aşevi Vakfı, Fabrika Kuran Vakıf, Doktorların Güzel Huylu Olmasını İsteyen Vakıf, Sakal-ı Şerifi Mübarek Günlerde Ziyaret Ettiren Vakıf, Fakirlere Temizlik ve Gıda Maddeleri Alan Vakıf, Âmalara Hizmet Eden Vakıf, İlkokul Hocalarına Tütünü Yasaklayan Vakıf, Teravihlerde Kaçkar Balından Şerbet Dağıtan Vakıf, Köleleri Evlendiren Vakıf, Hacılar İçin Konaklama Tesis Yapan Vakıf, Garipler İçin Hastane Kuran Vakıf, Yaşlı Kadınlara Ev Tahsis Eden Vakıf, Helâlleşme Vakfı, Nehirde Ulaşım Sağlayan Vakıf, Zararlı Haşeratı İmha Eden Su Vakfı, Orduya Lojistik Destek Vakfı, Sosyal Güvenlik Vakfı, Hristiyan Esirleri Kurtarma Vakfı, Fakir Bekarları Evlendiren Vakıf, Köye Gelen Misafirleri Ağırlayan Vakıf, Afet Sonrası Onarım ve Bakım Yapan Vakıf, Helva Dağıtan Vakıf, Dul ve Fakir Hanımların İhtiyaçlarını Karşılaman Vakıf, Yoksul Mahkumlara Harçlık Veren Vakıf, Güvercinthane Yaptıran Vakıf, Kitapları Tamir Eden Vakıf, Parasızlıktan Okuyamayan Çocuklara Eğitim Veren Vakıf, Van Gölünde Acil Yardım Gemisi İhdas Eden Vakıf, Meyve Yediren Vakıf, Dara Düşenlerin Vergisini Ödeyen Vakıf, Halk İçin Hamam ve Çamaşırhane Yaptıran Vakıf, Köprüleri Tamir Ettiren Vakıf, Düğün Merasimleri Düzenleyen ve Fakir Hanımları Giydiren Vakıf, Leylekleri Koruyan Vakıf, Göl Temizleyen Vakıf, Müslüman Esirleri Kurtaran Vakıf, Namazgah ve Abdesthâne Yaptıran Vakıf, Fakirler İçin Kurban Kesen Vakıf, Müslim ve Gayrimüslime Mezar Yaptıran Vakıf, Göz Hastalıkları İçin İlaç Hazırlayan Vakıf, Savaşa Giden Gazilere At Veren Vakıf, Namazgâhta Bayram Yemekleri Dağıtan Vakıf, Tarihi Eserlerin İç Tasarım ve Temizliğine Özen Gösteren Vakıf, Seyyah, Derviş ve Fakir-Fukaraya Hangâh (Büyük Tekke) İnşa Eden Vakıf, Eğitimde Kaliteli Personel İstihdam Eden Vakıf, Kurucusu Kayserili Olup Erzurum'u Çeşmelerle Donatan Vakıf, Hasta Haklarını Koruyan Vakıf, Tarım Alanlarını Islah Eden Vakıf, Fakr-u Zarurete Düşenlere Yardım Vakfı, Alt Yapı Hizmetleri Sunan Vakıf, İflas Eden Tüccarlara Yardım Eden Vakıf, Yetim Öğrencileri Giydiren Vakıf, Boğaz'da Temiz Hava Aldıran Vakıf, Tarihi Eserleri Koruyan Vakıf, Şifahâne Yaptıran Vakıf, Mübarek Gecelerde Mahkumlara İkramda Bulunan Vakıf, İlim Kitapları Bağışlayan Vakıf, Hayvan ve Tohum Islah Eden Vakıf'tır." Sadece burada isimleri sayılan vakıflar bile Osmanlı Devleti döneminde insanlığa nasıl hizmet edebilirim düşüncesi ile yola çıkılarak yapılan hizmetleri, yalnızca insanlara değil, hayvanlara ve doğaya nasıl hizmet edildiğini, yardımlaşma ve vakıf müessesesi konusunda ulaşılan yüksek seviyeyi göstermeye yeterlidir.

⁵⁹⁹Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 280-303.

hastahane, darü's-şifa, kervansaray, imaret, aşevi, darü'l-aceze, çocuk emzirme evleri, yaralı göçmen kuşları tedavi merkezleri gibi sosyal alanda, çeşme, sebil, su yolları, sel bentleri, hamamlar gibi su tesisleri alanında, pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları gibi spor alanında kurulan onlarca belki yüzlerce vakıf bulunmaktadır. Cumhuriyet'ten sonra birçoğu dağıtılan bu vakıfların bir kısmı ise bugün hala yaşamaya devam etmektedir.

Osmanlı vakıflarının en önemlisi Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fetihten sonra İstanbul'da ve kendi adına yaptırdığı Cami ve etrafındaki külliye için kurulmuştur. Bu külliye içinde Osmanlı devletinin üst düzeyde ulema ve kadılarının yetiştirileceği ve adına Sahn-ı Seman adı verilen medreseler, darüşşifa, tabhâne⁶⁰⁰ ve imaret⁶⁰¹, bir de kervansaray bulunmaktaydı. Vakfın gelirleri, sahip olduğu hanlar, araziler ve gayrimüslimlerden alınan cizyeden oluşmaktaydı. Bu şekilde Vakıf geleneği Anadolu'daki beyliklerin birçoğunda egemenliklerini meşrulaştırma yöntemi haline gelmiş ve Anadolu'nun her yanı asırlar boyunca vakıflar ve bu vakıflarca yapılan hayır hasenat kurumlarıyla donatılmıştır.⁶⁰²

Vakıf medeniyetinin kurulmasında Hz. Peygamberin sünneti ve tavsiyelerinin son derece önemli bir rol oynadığı şüphesizdir. Bu konuda Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerden birisi de şu şekildedir:

عن أبي عبد الرحمن: أن عثمان رضي الله عنه حيث حوَّصر، أشرف عليهم، وقال: أنشدكم بالله، ولا أنشد إلا أصحاب النبي ﷺ، أستم تعلمون أن رسول الله ﷺ قال: (من حفر رومة فله الجنة). فحفرتها، أستم تعلمون أنه قال: (من جهز جيش العسرة فله الجنة). فجهزته، قال: فصدقوه بما قال وقال عمر في وقفه: لا جناح على من وليه أن يأكل. وقد يليه الواقف وغيره، فهو واسع لكل

Ebû Abdurrahmân'dan nakledildiğine göre Osmân b. Affân evinde kuşatıldığı sırada evinin üzerine çıkarak aşağıda bulunanlara şöyle hitap etti: Allah aşkına size soruyorum ve yine Allah aşkı için Hz. Peygamber'in ashabına soruyorum. Bilmez

⁶⁰⁰ Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebesine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesi. Bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/219-220.

⁶⁰¹ Osmanlı döneminde cami, mescid, medrese, tabhâne, dârü'l-it'âm, dârü's-şifâ, aşevi, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimlerin tamamı için imâret denildiği gibi bunlardan sadece aşhane için de bu tabir kullanılmıştır. Bkz. Ertuğ, "İmaret".

⁶⁰²Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 43.

misiniz, Hz. Peygamber'in "Rûme kuyusunu kim kazarsa onun için cennet vardır" buyurmuştu da onu ben kazmıştım. Ayrıca yine bilmez misiniz, Hz. Peygamber: "(Tebûk seferine hazırlanan) Ceyşu'l-usreyi (yânî zorluk zamanı ordusunu) kim donatırsa, ona cennet vardır" buyurmuştu da, o orduyu da hemen ben donatmıştım. Hadisin râvîsi diyor ki: Orada bulunan sahâbîler Osman'ın söylediklerinin tamamını doğruladılar. Hz. Ömer kendi vakfı hakkında şöyle demiştir: "Vakıf işlerini yürütmek üzere sorumluluk alan kimsenin vakıftan yemesinde bir günah yoktur." Müellif Buhârî de bu konuda şu açıklamada bulunmuştur. Vakfedenin bizzat kendisi veya bir başkası vakfa (başkan, müteveli gibi unvanlar ile) sorumlu olabilir. Dolayısıyla bu hüküm vakfedeni veya vakıf işlerinde görevli, sorumlu olan herkesi kapsayıcıdır.⁶⁰³

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسِّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ وَحَقَّقَتْهُمْ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِندَهُ وَمَنْ بَطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ

Ebû Hureyre'den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim dünyada bir müminin sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından birisini giderir. Kim zor durumda kalmış bir kimseye kolaylık sağlarsa, Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık sağlar. Her kim bir Müslümanın hatasını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun hatasını örter. Kul kardeşinin yardımına koştuğu sürece, Allah da ona yardım eder. Kim ilim öğrenmek maksadı ile bir yola girerse, Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Bir topluluk Allah'ın evlerinden birinde toplanıp Kur'ân okur ve aralarında onu müzakere ederlerse onların üzerine sekînet (iç huzuru ve gönül rahatlığı) iner ve onları rahmet kaplar. Melekler onları kuşatır ve Allah onları nezdindekilere anar. Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, soyu onu hızlandıramaz."⁶⁰⁴

⁶⁰³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Vesâyâ", 34 (No. 2626).

⁶⁰⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zikir", 38 (2699); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Sünnet", 17 (No. 225); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Edeb", 67 (No. 4946).

2.3.3. Sadaka Taşı

Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerinden biri de, sadakanın gizli verilmesini ve alanın rencide olmamasını sağlamak bakımından en uygun yöntemlerden biri olarak icad edilen Sadaka Taşı geleneğidir.⁶⁰⁵ Genellikle cami, türbe gibi yapıların yakınlarına konulan ve imkanı olan zengin insanların sadakalarını içine bıraktıkları, ihtiyaç sahiplerinin de çoğunlukla akşam ve gece vakitlerinde kimseye görünmeden gelip ihtiyacı kadar bir miktarı aldıkları bu taşlar, iş bulamayan yahut çeşitli nedenlerle çalışamayan ancak ihtiyacı olduğu halde isteyemeyen ve geçim sıkıntısı çeken insanları dilenmekten kurtararak çok önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmiştir.⁶⁰⁶

Bu uygulama da benzeri birçok örnekte olduğu gibi Anadolu kültürünün yardımlaşmaya getirdiği bir zarafettir. Yardım eden ile yardım alanın birbirini hiç tanımadığı ve görmediği, bu sayede yardım alanın herhangi bir şekilde rencide olmasının, eziklik hissetmesinin önüne geçilmekte, diğer yandan yardım yapanın da kibre kapılması, yardım ettiği kişiye karşı bir üstünlük hissetmesi, maddi veya mânevî bir beklenti içine girmesi gibi nahoş durumlar ortadan kalkmaktadır.

Allah’ın emri, Hz. Peygamber’in tavsiyesi olduğu için ve sadece Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak maksadı ile bu ve benzeri birçok güzel uygulamalarla sadaka ve zekatlarını fakirlerle buluşturan Anadolu insanı, Ebû Hüreyre’den nakledilen Hz. Peygamber’in şu hadisindeki müjdeye nail olmayı amaçlamaktadır;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ: ... وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ، أَخْفَى حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ، ...)

“Sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren kişi, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah’ın gölgesiğinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biridir.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁵Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 25.

⁶⁰⁶<https://blog.katilimemeklilik.com.tr/gecmisten-gunumuze-orf-ve-adetlerimiz/>

⁶⁰⁷Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Cemaat ve İmamet", 8 (No. 629); “Zekât”, 12, 15 (No. 1357).

2.3.4. Askıda Ekmek

Osmanlı döneminde yaygın olan ve yukarıda bahsi geçen sadaka taşı örneğinde olduğu gibi günümüzde Anadolu’da birçok şehir ve kasabada askıda ekmek, askıda fatura vb. uygulamaların yaygınlaştığı bazı derneklerin ihtiyaç sahiplerinin ödeyemedikleri faturaları ödemek üzere bağış kampanyaları düzenledikleri görülmektedir.⁶⁰⁸ Toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın güzel örnekleri olarak ortaya çıkan bu uygulamalar, Hz. Peygamber’in hadislerinde yer alan sadakanın gizli yapılması yönündeki tavsiyelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir kültürdür.⁶⁰⁹

Yukarıda başka başlıklar altında zikredilmiş olan ve Ebû Hüreyre’den nakledilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ: ... وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ، أَخْفَى حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ، ...) (...

Yukarıda sadece konuyla ilgili bölümü verilen hadiste Hz. Peygamber hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah’ın gölgesiğinde gölgelenecek yedi sınıf insandan” bahsetmektedir. Bu yedi sınıf insandan birisi de; “Sadaka veren bir kimsedir ki, sağ elinin verdiği sadakadan sol elinin bile haberi olmaz.”⁶¹⁰

Müslüman yaptığı iyiliği başa kakmadan, incitmeden, insan onurunu zedelemeyen yapar. İşte bu hassasiyetin, nezaketli davranışın sonucunda da yaptığının kat kat fazlası bir mükafata kavuşacağı bizzat inandığı dinin peygamberi tarafından kendisine bu ifadelerle haber verilmektedir.

2.3.5. Veresiye (Zimem) Defteri

Anadolu’da Osmanlı Devleti döneminde “Zimem Defteri”, günümüzde ise “Veresiye Defteri” adı ile anılan bir uygulama vardır. Bilhassa gıda ve temizlik malzemeleri gibi zarurî ihtiyaçlarını alacak peşin parası olmayan kimselerin, ücretini sonradan ödemek üzere mahalle bakkalından ve esnafından satın aldığı ürünlere ait borçların yazıldığı defterler bu adlarla anılmıştır ve anılmaktadır. Konu bu şekli ile bir

⁶⁰⁸ “Fatura Yardımı” (Erişim 26 Ocak 2023).

⁶⁰⁹ Tuğlu, Türk Kültüründe Hadis, 37.

⁶¹⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Cemaat ve İmamet", 8 (No. 629); “Zekât”, 12, 15 (No. 1357).

alacak verecek meselesidir. Yani kişi tüccara, esnafa borçlanmakta ve belli süre sonra defterde kayıtlı olan borcunu ödemekte ya da ödeyeceğini beyan etmektedir.

Konunun mevzumuz ile yani sadaklarla ilgisi şu şekildedir. Osmanlı döneminde zengin ve varlıklı kimseler, kendilerinin tanınmadığı bir mahalleye giderler yukarıda bahsi geçen zimem defterlerini satın alırlardı. Zimem defterinin satın alınması defterdeki tüm borçların ödenerek, borçluların borcunun silinmesi anlamına gelmekteydi.⁶¹¹ Günümüzde de bu güzel ve zarif yardım şekli devam ettirilmektedir. Bilhassa Ramazan aylarında olmak üzere birçok şehirde bu güzel uygulamanın devam ettiğine dair bilgiler, yardım edenlerin kimliği açıklanmaksızın haber kanalları vasıtasıyla kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Konuyla ilgili bazı dernek ve teşekküllerin özel gayretleri de bulunmaktadır.⁶¹²

Bu uygulamanın da kaynağı “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”⁶¹³ âyetinde ifade edilen Kur’an düsturu ve yukarıda birkaç kez zikredilmiş olan Hz. Peygamber’in “sağ elin verdiği sol elin bilmemesi”⁶¹⁴ şeklindeki tavsiyesidir.

2.3.6. Sadaka Ömrü Uzatır

Anadolu’da sadakanın ömrü uzattığı konusu sıkça dile getirilen hususlardandır. Nitekim “Sadaka verenin ömrü uzun olur”⁶¹⁵ şeklinde bir özdeyiş de bulunmaktadır. Bu manada Müslüman Anadolu halkının vermiş olduğu sadaka ve zekâtları kendisi için âdeta bir sosyal güvence olarak gördüğünü ve inandığını düşünmek mümkündür. Zira Anadolu’da hayır hasenat türünden işler yapıldığında veya bir kimseye maddi bir iyilik ve yardımda bulunulduğunda çoğunlukla “başımın, gözümün sadakası olsun” şeklinde

⁶¹¹ “Osmanlı geleneği Zimem defteri nedir? Zimem defteri hakkında bilgi”, *Fikriyat Gazetesi* (Erişim 12 Aralık 2022).

⁶¹² “Zimem Defteri”, <https://www.musiad.org.tr/> (Erişim 12 Aralık 2022); “Zimem Defteri” (Erişim 26 Ocak 2023).

⁶¹³ el-Bakara 2/264, 271.

⁶¹⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Cemaat ve İmamet", 8 (No. 629); “Zekât”, 12, 15 (No. 1357).

⁶¹⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 322.

bir cümle kullanılır. Bu ifadenin toplumda yaygın bir şekilde kullanılıyor olması sadakaların belaları defedeceği ve ömrü uzatacağı inancının canlı bir şekilde toplumda varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Anadolu’da yaygın olan bu düşünce ve inanın da kaynağı yine sünnette yer almaktadır.

عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ) الْمُرِّيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ صَدَقَةَ الْمُسْلِمِ تَزِيدُ فِي الْعُمُرِ، وَتَمْنَعُ مِيتَةَ السَّوْءِ وَيُذْهِبُ اللَّهُ بِهَا الْكِبَرَ وَالْفَخْرَ

Yukarıdaki rivayette Hz. Peygamber’in: “Bir Müslümanın verdiği sadaka ömrünü artırır, ölüm anındaki sıkıntıları giderir ve Allah o kulundan kibirlenme ve övünme gibi kötü vasıfları alır” buyurduğu nakledilmiştir.⁶¹⁶

Zekât ve sadakanın malda bir eksilmeye sebep olmadığı gibi bilakis rızkın artmasına ve bereketlenmesine vesile olduğu Hz. Peygamber’in hadislerinde belirtilmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ...

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber: “Sadaka malda eksilmeye sebep olmaz...” buyurmaktadır.⁶¹⁷

İslâm’a göre insanın ömür süresi yani eceli bellidir ve değişmez.⁶¹⁸ Fakat bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in hizmet edenlere ömrünün uzun olması için dua ettiği⁶¹⁹,

⁶¹⁶ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 17/22; el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, 3/110 (4609); Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Daîfu’t-Terğîb ve’t-Terhîb* (Riyad: Mektebetü’l-Meârif li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1421), 1/265; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü’l-âliye*, 5/646. Bu hadisin ravisi Kesîr b. Abdullah el-Müzeni nedeni ile zayıf olduğu belirtilmektedir. Ancak Elbânî, *Daîfu’t-Terğîb ve’t-Terhîb* adlı eserinde bu hadisin değerlendirmesini yaparken Tirmizî’nin hadisi hasen saydığını, İbn Huzeyme’nin ise farklı bir metin üzerinde sahih değerlendirmesi yaptığını belirtilmiştir. Çoğu kaynakta zayıf olarak belirtilen bu rivayet sahih olmasa bile sadakanın önemi konusundaki âyet ve hadislerdeki emir, teşvik ve tavsiyeler göz önünde bulundurulduğunda, ayrıca bu rivayette yer alan “ömrün artması” ifadesine “ömrün bereketlenmesi” şeklinde mana verildiğinde bu düşüncenin İslâm’ın ruhuna aykırı olmadığı görülecektir.

⁶¹⁷ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 69 (No. 2588); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr ve Sıla”, 82 (No. 1897).

⁶¹⁸ el-A’râf 7/34; Yûnus 10/49; el-Hicr 15/5.

⁶¹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Deavât”, 25 (No. 5984). “عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَتْ أُمِّي: يَا رَسُولَ اللَّهِ، خَادِمُكَ “أَنْسُ، ادْعُ اللَّهَ لَهُ، قَالَ: (اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ، وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ) بَاب: دَعْوَةُ النَّبِيِّ صَلَّى” Bu hadisin metninde doğrudan ömrün uzun olması için bir duâ bulunmamaktadır. Ancak Buhârî’nin bu rivayetin yer aldığı bab başlığını “دَعْوَةُ النَّبِيِّ صَلَّى” Hz. Peygamber’in hizmetinde bulunan kimsenin ömrünün uzun ve malının çok olması için duâ etmesi bâbı diye isim vermesi hadisin metninde yer alan “وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ” ifadesini “Allah’ım ömrüne bereket ver” şeklinde anlamlandırıldığını göstermektedir.

sıla-i rahimde bulunmanın⁶²⁰, iyilik yapmanın⁶²¹ ve sadaka vermenin⁶²² ömrü uzattığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar Allah'ın ezeli bilgisi ve insan için takdir etmiş olduğu ecel değişmez olsa da bu ecelin belirlenmesinin bazı amellere merbut olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O'nun katındadır."⁶²³ mealindeki âyet de bu hususa işaret etmektedir.

Sadakanın malı bereketlendirdiğinde şüphe yoktur. Ancak insanın kendi malından, başkasına harcama yapması da nefesine ağır gelecek bir erdemdir. Anadolu kültüründe "Mal canın yongasıdır"⁶²⁴ şeklinde bir özdeyiş vardır. Elbette insan malından verirken şeytan kendisine fakirleşeceği vesvesesini verir.⁶²⁵ Bununla birlikte harcayacak bir malı olmayan kimseye alım fırsatı verilmesi de ekonomide çarkların dönmesine katkı sağlayacak olan bir ekonomi kuralıdır. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'de faizi yasaklayan "Allah faizi mahveder, sadakayı ise artırır"⁶²⁶ mealindeki âyette de bu ekonomi kuralına işaret edilmekte olup, sermayenin tek elde toplanmasının bir müddet sonra ekonomik yıkıma yol açacağı, sadaka ile alım gücü olmayanları destekleyerek piyasayı canlandırmanın ise bütün kesimlere ekonomik bolluk ve refah getireceği hususuna işaret edilmektedir. Ayrıca sadakanın Allah katında bir mükafatının olacağı da şüphesizdir. Buna ilaveten, sadaka vermek, hayır hasenat yapmak gibi güzel işlerle meşgul olan insanların daha mutlu ve huzurlu bir hayata sahip olmaları yani hayatlarının bereketlenmesi gözlemlenebilir olgulardır.

Konunun bir başka izahı ise şu şekilde yapılabilir. Daha önce "Ölenin arkasından Kur'an okumak" başlığı altında Hz. Peygamber'in "Kişi öldüğü zaman amel defteri kapanır. Ancak (ölmeden önce) sadaka-i câriye, kendisinden faydalanılan bir ilim veya (arkasından) kendisine duâ edecek bir evlat (bırakmış olan) üç kişi bunun dışındadır."

⁶²⁰ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 1421, 3/245.

⁶²¹ el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 3/110.

⁶²² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/22; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 3/110 (4609); Elbânî, *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb*, 1/265; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, 5/646.

⁶²³ er-Ra'd 13/39.

⁶²⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 282.

⁶²⁵ el-Bakara 2/268.

⁶²⁶ el-Bakara 2/276.

⁶²⁷ mealindeki hadisi zikredilmişti. Bu hadise göre insan öldükten sonra amel defteri kapanmakta olduğu halde bazı kişilerin amel defteri açık kalmakta ve onun adına sevap işlenmeye devam etmektedir. İşte bunlardan birisi de ölmeden önce sadaka-i cariye denilen bir takım hayır işleri yapmış olan kimsedir.

Bilindiği üzere İslâm inancına göre insan öldükten sonra amel defteri kapanmaktadır. Ancak bazı kişilerin amel defteri açık kalır ve onun adına sevap işlenmeye devam eder. Bunlardan birisi de ölmeden önce sadaka-i cariye denilen bir takım hayır işleri yapmış olan kimsedir. Sadaka-i câriye kelime olarak devam eden sadaka demektir. Bir kimse Allah rızası için kendi sermayesi ile yol, çeşme, köprü, cami, okul vb. hayırlar yapmışsa bunlar ayakta kaldığı ve istifade edildiği sürece hayrı işleyen kişinin defterine iyilik ve sevap olarak yazılmaya devam edilir. Ölmüş olan bir kişinin ölmeden önce yaptıklarından faydalanmaya devam etmesi de kişinin ömrünün uzaması olarak değerlendirilebilir.

2.4. Hacca Gitmek

İslâm dininin beş temel şartından biri olan hac ibadeti, aynı zamanda şeâir-i İslâm'dandır.⁶²⁸ “Yoluna imkân bulanların, hacc için Beytullah'ı ziyaret etmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim bunu inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir”⁶²⁹ mealindeki âyet-i kerîme şartlarını taşıyan müminlerin hacc vazifesi ile ilgili yükümlülüğünü ifade etmektedir. Hem bedenî hem de malî yönü olan hac ibadeti, bünyesinde birçok hikmetleri barındırmakta, Müslümanlarının tanışmasını, kaynaşmasını, birliğini ve bütünlüğünü temsil etmektedir. Dinî bilincin oluşmasının ve güçlenmesinin, maddî ve mânevî kirlere arınmanın, Allah'a gönülden yönelmenin en büyük vesilelerinden olur. Hac esnasında ihramlı iken uygulanan bazı yasak davranışlar, âdeta insanların hac sonrasındaki hayatında kötülüklerden uzak durabilmesi için bir

⁶²⁷ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Vasiyye”, 14 (1631); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 22 (No. 242); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Vesâyâ”, 14 (No. 2880); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Ahkâm”, 36 (No. 1376); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Dârü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), “Vesâyâ”, 8 (No. 3651).

⁶²⁸ el-Bakara 2/158, 198. “Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır.” Hac ve umre için Kâbe'yi ziyaret edenler Safâ ve Merve tepeleri arasınd sa'y etmekte (koşarak gidip gelmekte) dir.

⁶²⁹ Âl-i İmrân 3/97.

eğitim sürecidir. Hac, Müslümanların güncel sorunlarının konuşulup tartışılarak çözüm yollarının arandığı bir nevi uluslararası bir kongredir.

Hz. Peygamber'in hac ibadeti ve hacının ne olduğu hakkında sorulan bir soruya verdiği cevap şu şekildedir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا يُوجِبُ الْحَجَّ؟ قَالَ: "الرَّأْدُ وَالرَّاحِلَةُ"، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا الْحَاجُّ؟ قَالَ: "الشَّعْبُ الثَّقَلُ"، وَقَامَ آخَرُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْحَجُّ؟ قَالَ: "الْعَجُّ وَالنَّجُّ قَالَ وَكَيْعٌ: يَغْنِي بِالْعَجِّ: الْعَجِيجُ بِالنَّالِيَةِ، وَالنَّجُّ: نَحْرُ الْبُذْنِ"

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'in huzurunda ayağa kalkarak: Ey Allah'ın Resulü! Haccın şartları nedir? dedi. Hz. Peygamber: “(Hacc'ın vâcib olmasının şartı) azık ve binittir” buyurdu. Adam: Ey Allah'ın Resulü! hacı nedir? dedi. Hz. Peygamber: (Hacı, çeşitli sıkıntılar nedeniyle) bedeni kirli olan ve güzel kokular kullanmayı terk edendir” buyurdu. Başka bir adam ayağa kalkarak: Ey Allah'ın Resulü! Hac nedir? dedi. Hz. Peygamber (Hac): “Acc ve secc'tır” buyurdu. Hadisin râvisi Veki', “Acc ile kastedilen “Lebbeyk” duasını yüksek sesle okumak, Secc ile kastedilen ise (kurbanlık) develeri boğazlamaktır” demiştir.⁶³⁰

2.4.1. Hacının Geçmiş Günahların Affedildiği

Anadolu'da hac ibadetini layığı ile yerine getiren bir kimsenin bütün günahlarının affedileceğine, doğduğu gün gibi tertemiz olacağına inanılır. İslâm'ın beş temel esası olan biri olan hac ibadetine bu yönüyle Anadolu'da oldukça ehemmiyet verilmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber'den işittiğini belirterek Ebû Hüreyre'nin naklettiği aşağıdaki hadis, hac ibadetinin geçmiş günahların affedilmesine vesile olduğuna dair Anadolu'daki yaygın kanaati desteklemektedir.

سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: (مَنْ حَجَّ لِلَّهِ، فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ)

Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işitmiştir: “Kim Allah rızası için haccederse, (bu esnada) nefsinin kötü arzularından ve günahlardan uzaklaşırsa (kötü

⁶³⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 6 (No. 2896); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 4 (No. 2998).

söz ve davranışları terk ederse) annesinden doğduğu gün gibi (günahlarından temizlenmiş olarak) geriye döner.”⁶³¹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ : أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: (إِيمَانُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ). قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ (جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ). قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: (حَجٌّ مَبْرُور)

Ebû Hüreyre'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber, Allah ve Resulüne iman ve Allah yolunda cihattan sonraki en faziletli ibadetin şartlarına uygun olarak ve ihlas ile yapılan hac olduğunu buyurmuştur.⁶³²

عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها أنها قالت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْعَمَلِ، أَفَلَا تُجَاهِدُ؟ قَالَ: (لا، لكن أفضل الجهاد حج مبرور)

Hiz. ÂiŖe'den nakledilen bir rivayette kendisine; “Ey Allah'ın Resulü biz amellerin en faziletliŖi olarak Allah yolunda cihadı biliyoruz, dolayısıyla biz cihad etmeyelim mi? Ŗeklinde Ŗoru Ŗoran hanımı Hiz. ÂiŖe'ye; “Cihadın en üstünü, kabul olunmuŖ bir hac'tır”⁶³³ Ŗeklinde cevap vermiŖtir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الْغُمْرَةُ إِلَى الْغُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا. وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ، لَيْسَ جِزَاءً إِلَّا الْجَنَّةَ

Yine Ebû Hüreyre'den nakledilen bir baŖka rivayette ise Hiz. Peygamber'in; “İki umre, arasındaki günahlara kefârettir. Kabul olunmuŖ bir haccın karŖılıđı ise ancak cennettir.”⁶³⁴ buyurduğu nakledilmektedir.

2.4.2. Hacca Gidenlere “Hacı” Denilmesi

Hac ibadetini yerine getiren kimselere “hacı” denilmektedir. Anadolu'da hacca giden kiŖilerin isminin baŖında bir unvan gibi “Hacı” ifadesinin kullanılması, bazen isminin bile Ŗöylenmeyip sadece hacı denilmesi âdeti yaygındır.⁶³⁵ Bilhassa geçmiŖte yolculuğun zor ve meŖakkatli olduğu, bir yerleŖim yerinden hacca gidebilen insan

⁶³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Hac”, 4 (No. 1449); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac”, 438 (1350); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 3 (No. 2889).

⁶³² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Hac”, 4 (No. 1447).

⁶³³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Hac”, 4 (No. 1448).

⁶³⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac”, 437 (1349); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 3 (No. 2888).

⁶³⁵ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/382; Zekiye Demir, “Haccın Kadınları DönüŖtürücü Etkileri”, *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (2014), 122-123.

sayısının çok az olduğu dönemlerde bu ibadeti yapanların “hacı” diye anılması daha bir anlam kazanmaktaydı. Esasen abdest alan ve namaz kılanlar için “abdestli, namazlı”, oruç tutanlar için “oruçlu”, “geceleleri sâim, gündüzleri kâim” gibi ifadeler kullanılmaktaysa da bunlar “Hacı” ifadesi gibi yaygın bir unvan kullanımı değildir. Günümüzde hac yolculuğunun kolaylaşması ve hacca gidenlerin çoğalması nedeniyle artık bu unvanın kullanımı da azalmış veya anlamını yitirmiştir. Ancak yine de Anadolu’nun hemen her yerindeki mezar taşlarında bile mevtanın isminin önünde “Hacı” ya da “el-Hâc” unvanını görmek mümkündür. Bu ifade Kur’an’da⁶³⁶ ve Hz. Peygamber’in hadislerinde “el-Hâc” şeklinde yer almaktadır.⁶³⁷

Nitekim Hac esnasında muayyen günlerini yaşayan kadınların neleri yapıp neleri yapamayacaklarını ifade eden Hz. Peygamber bu durumdan üzülen ve ağlayan Hz. Âişe’ye hitaben şöyle buyurmaktadır:

سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ: خَرَجْنَا لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا كُنَّا بِسَرَفٍ جُضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، قَالَ: (مَا لَكَ نَفْسُ). قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: (إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَأَقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ)

Hz. Âişe şöyle demiştir: “Biz hacdan başka bir düşüncemiz olmaksızın yola çıktık. Serif mevkiğine geldiğimizde ben hayız oldum. Bu sebeple ağlarken Hz. Peygamber yanıma geldi ve: “Neyin var, hayız mı oldun?” diye sordu. Ben: “Evet” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Şüphe yok, senin bu durumun, Allah’ın Âdem kızları üzerine yazdığı bir şeydir. Hacıların yapmaları gerekenleri sen de yap, ancak (temizleninceye kadar) Beytullah’ı tavaf etme” buyurdu.⁶³⁸

2.4.3. Hac Yolculuğuna Çıkmadan Önce Helâlleşme

Anadolu’da haccın kabul olması için hacca gidecek kişinin üzerinde kul hakkı ve borç bulunmaması gerektiğine inanılmaktadır. Kul hakkından kurtulmanın yegâne yolu ise hakkına girilen kişiden helâllik almaktır. Bu itibarla hacca gidecek olanlar yola çıkmadan önce eş, dost, akraba, komşu, arkadaş, tanıdığı kim varsa hepsi ile görüşüp

⁶³⁶ et-Tevbe 9/19.

⁶³⁷ Ancak Kur’an ve hadislerde yer alan bu ifadelerdeki kullanımlar bir unvan kullanımı şeklinde değil, o fiili yapanlar anlamına gelmektedir.

⁶³⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Hayz”, 1 (No. 290, 299); “Hac”, 80 (No. 1567); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hac”, 119 (1211).

helâlleşmek ve kul hakkından arınmış olarak ziyaretini gerçekleştirmek isterler.⁶³⁹ Bu şekilde hac ibadetini yapıp geriye dönen kimse için âdeti yeni bir hayat başlamakta, hayatında yeni ve temiz bir sayfa açılmaktadır.

Hiz. Peygamber'in döneminde hac yolculuğuna çıkanların yola çıkmadan önce helâlleşip helâlleşmedikleri konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak kul hakkı Müslümanların en fazla korktukları hususlardan biridir ve bundan sakınmak İslâm'ın en temel kurallarından biridir.⁶⁴⁰ Kul hakkı ile Allah'ın huzuruna gitmemek için helâlleşmenin önemi konusunda Hiz. Peygamber'in tavsiyeleri bulunmaktadır. O hâlde hac vazifesi için Allah'ın beytini ziyaret edecek, Allah'ın huzurunda geçmiş günahlarına tövbe ederek affını isteyecek olan bir kulun, Hiz. Peygamber'in müjdesi üzerine "anasından doğduğu gün gibi tertemiz bir şekilde"⁶⁴¹ geriye, ailesine dönebilmesi için varsa üzerindeki kul haklarından da arınmış olması gerekmektedir.

Dolayısıyla kanaatimizce Anadolu'da var olan hacca gitmeden önce helâlleşme geleneği, Hiz. Peygamber'in; "kul haklarından kurtulmak için hakkına tecavüz edilen kimseden helâllik alınması gerektiği" yönündeki aşağıdaki tavsiyesine dayanmaktadır.

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ : (مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَحَدٍ مِنْ عِزِّهِ أَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ، قَبْلَ أَنْ لَا يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ، إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أُخِذَ مِنْهُ بِقَدَرٍ مَظْلَمَتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتٍ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim namus, mal ya da başka bir hususta bir kimseye haksızlık etmişse, dinar ve dirhem geçmeyeceği (hesap günü gelmeden) önce bugün ondan helâllik istesin. Aksi halde kendisinin güzel amelleri, iyilik ve sevapları varsa yaptığı haksızlık ölçüsünde kendisinden alınır (ve hak sahibine verilir), şayet güzel ameli, iyilik ve sevabı yoksa hak sahibinin günahlarından alınır ve kendisine yüklenir."⁶⁴²

⁶³⁹ Ahmet Rifat Geçioğlu, "Hac İbadetinin Bireysel Dinî Yaşayış Üzerindeki Etkileri: Bir Tipleme Denemesi", *Bilimname*, (30 Nisan 2019), 245, 252-254; Demir, "Haccın Kadınları Dönüştürücü Etkileri", 109-110.

⁶⁴⁰ Mehmed Niyazi, *Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 74.

⁶⁴¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Hac", 4 (No. 1449); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Hac", 438 (1350); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Menâsik", 3 (No. 2889).

⁶⁴² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Mezâlim", 11 (No. 2317); "Rikâk", 48 (No. 6169); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rikâk", 2 (No. 2419).

2.4.4. Hacı Uğurlaması, Karşılması ve Ziyareti

Anadolu’da hac ibadetine verilen değerin bir diğer göstergesi hac yolculuğuna çıkacak hacı adaylarının törenlerle uğurlanması, dönüşlerinde yine aynı şekilde karşılanması,⁶⁴³ hacıların ziyaret edilmesi⁶⁴⁴, bazı bölgelerde hacdan gelenlerin Beytullah’a, Hacerü’l-esved’e ve başka mübarek yerlere değmiş olması nedeniyle hacıların ellerinin içinin öpülmesi, mübarek beldeleri ve mekanları gördüğü için gözlerin öpülmesi gibi âdetler bulunmaktadır. Hacı ziyareti için gelenlere hurma, zenzem, şerbet, lokum ve yemekler ikram edilmesi,⁶⁴⁵ kına, tesbih, yüzük, güzel koku,⁶⁴⁶ takke, seccade, vb. hediyeler verilmesi, mevlid okutulması da çok yaygın geleneklerdir.⁶⁴⁷ Ayrıca evine gelen misafirlere hizmet etmekten yemek yapmaya fırsat bulamayacağı düşünülerek hacdan gelenlere yemek götürmek de Anadolu’nun güzel âdetlerinden birisidir.⁶⁴⁸

Câbir b. Abdullah’tan nakledilen aşağıdaki rivayete göre Hz. Peygamber (bir sefer dönüşünde) Medine’ye geldiği zaman bir deve veya sığır kesmiştir.⁶⁴⁹

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ، نَحَرَ جَزُورًا أَوْ بَقَرَةً

Buhârî bu hadisin nakledildiği bab başlığında Abdullah b. Ömer’in bir sefer dönüşünde kendisini karşılamaya gelenleri misafir ettiği ve onlara yemek ikram ettiğini

⁶⁴³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 269-270; “Isparta hacca uğurlama ve hacı karşılama”, *Kültür Portalı* (Erişim 06 Aralık 2022).

⁶⁴⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 271. Osmanlı döneminde hac dönüşünde hacının tebrik edilmesi için kabul günleri belirlenmekteydi. Bu kabul günlerinde yapılan ziyarete “*tehniye cemiyeti*” adı verilmekteydi. Bu ziyaretlerde hacının evinin belli olması için evin kapısı yeşil renge boyanmaktaydı. Yeşile boyanma geleneğinin çıkış noktasının, Hz. Peygamber’in kabrinin bulunduğu hücrenin üzerindeki yeşil kubbeden kaynaklanması muhtemeldir.

⁶⁴⁵ Komisyon, *21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Adetlerimiz (Türk Töresi)* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1994), 116; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 271.

⁶⁴⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 272.

⁶⁴⁷ Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 167.

⁶⁴⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 272.

⁶⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihâd ve Siyer”, 195 (No. 2923).

ifade etmiştir.⁶⁵⁰ Kaldı ki genel anlamda akrabaya, komşuya, misafire ikram etmek ve hediyeleşmek zaten Hz. Peygamber'in tavsiyeleri arasında yer almaktadır.

Zira Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyelerinden ikisi aşağıda zikredilmiştir.

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْكَعْبِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ...

Ebû Şüreyh el-Ka'bî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden misafirine ikram etsin..."⁶⁵¹

عن عائشة: أَنَّ النَّبِيَّ - ﷺ - كَانَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا

Hiz. Âişe'den rivayet edildiğine göre: "Hz. Peygamber hediyeı kabul eder ve karşılığında kendisi de hediye verirdi."⁶⁵²

Dolayısıyla hacıları karşılayan ve ziyaret edenlere böyle önemli bir yolculuktan dönen hacının ikramda bulunmasının ve gelenlere hediyeler sunmasının Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen hadislerine ve sünnetine bağılılığın bir sonucu olduğu kanaati oluşmaktadır.

2.4.5. Hacca Gidenlerden Dua İstemek

Anadolu'nun hacılarla ilgili yaygın geleneklerinden birisi de hac ibadeti için yolculuğa çıkacak hacı adaylarını yolculuk öncesi ziyaret etmek onları uğurlamak ve duâlarını istemek şeklindedir. Zira hacıların Mekke ve Medine'de, Arafat'ta, Kâbe'de, Mina'da, Müzdelife'de kısaca hacın ifası esnasında ziyaret ettikleri ve bulundukları kutsal topraklarda yapacakları duaların Allah katında makbul olduğuna inanılır. Anadolu'daki bu inanişın da temeli Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere dayanmaktadır.

Nitekim İbn Mâce'nin *Sünen*'inde hac bahislerinin yer aldığı bölümde "Hacının duasının fazileti" şeklinde bir başlık altında aşağıdaki hadisler yer almaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "الْحَجَّاجُ وَالْعُمْارُ وَقُدُ اللَّهِ، إِنْ دَعَوْهُ أَجَابَهُمْ، وَإِنْ اسْتَعْفَرُوهُ عَفَّرَ لَهُمْ"

⁶⁵⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cihâd ve Siyer", 195.

⁶⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Edeb", 85 (No. 5784); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Eşribe", 172-177 (2054-2057).

⁶⁵² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Büyü", 82 (No. 3536); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Birr ve Sıla", 34 (No. 1953).

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hacılar ve umre yapanlar Allah’ın elçileridir. Allah’a duâ ederlerse, Allah dualarını kabul eder, Allah'tan bağışlanmayı isterlerse Allah günahlarını bağışlar.”⁶⁵³

Abdullah b. Ömer'den nakledilen benzer bir rivayet şu şekildedir: “Allah yolunda cihat eden, hacceden ve umre yapan kimseler Allah’ın elçileridir. Allah onları davet etti, onlar da Allah’ın dâvetine icabet ettiler. Allah’tan istediler, Allah da onlara istediklerini verdi.”⁶⁵⁴

عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنْ عُمَرَ: أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْعُمْرَةِ، فَأَذِنَ لَهُ، وَقَالَ لَهُ: "يَا أَخِي، أَشْرَكْنَا فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَايِكَ، وَلَا تَنْسَنَا"

Abdullah b. Ömer’in babası Hz. Ömer’den naklettiğine göre; Hz. Ömer bir gün umre ziyareti için Hz. Peygamber’den izin istediğinde Hz. Peygamber kendisine izin vermiş ve akabinde kendisine şöyle buyurmuştur: “Ey kardeşçığım! Duanın bir parçasına bizi de ortak et ve duanda bizi unutma!”⁶⁵⁵ Hz. Peygamber’in bile umre ziyareti için kutsal beldeye gitmek üzere izin isteyen birinden duâ istediğini gösteren bu rivayet hacılardan dua talebinde bulunmanın ne kadar yerinde bir davranış ve âdet olduğu konusunda oldukça önemli bir fikir vermektedir.

2.4.6. Mekke ve Medine’nin Kutsal Kabul Edilmesi

Hac ibadetinin yapıldığı Mekke ve Medine şehirleri Anadolu’da kutsal kabul edilmektedir. Zira bu şehirlerden Mekke’de, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılmış bulunan ve Müslümanlarca Beytullah, Allah’ın evi olarak bilinen Kâbe yer almaktadır. Ayrıca Mekke Hz. Peygamber’in doğup büyüdüğü, İslâm’ın ilk vahyinin nazil olduğu şehirdir. Medine ise Hz. Peygamber ve Müslümanların hicret ettiği, İslâm’ın tebliğ ve yaşanma imkanının bulunduğu, Hz. Peygamber’in refik-i âlâ’sına

⁶⁵³ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 5 (No. 2892).

⁶⁵⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 5 (No. 2893).

⁶⁵⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Deavât”, 109 (No. 3562); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 5 (No. 2894); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 356 (1498). Tirmizi bu hadisi “Hasen Sahih” olarak değerlendirmiştir.

kavuştuğu ve defnedildiği şehirdir. Bu ve daha birçok özellikleri nedeniyle bu iki şehir çok sevimli, kutsal ve değerli kabul edilmektedir.

Mekke ve Medine başta olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de kutsiyeti belirtilen birçok mekân vardır. Bilhassa peygamberlerin doğdukları, vefat ettikleri, yaşadıkları, tebliğ ve tebyin faaliyetlerini sürdürdükleri, mücadele ettikleri, hicret ettikleri, savaş, barış ve anlaşma yaptıkları şehirler ve mekanlardan bahsedilerek tanınır hale getirilmiştir. Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail ile Mekke'ye hicretleri, onları orada bırakması, Hz. Hacer'in evladına su bulmak için Safa ile Merve tepeleri arasındaki koşturması, Hz. İbrahim'in yıllar sonra geri dönerek oğlu Hz. İsmail ile birlikte Allah'ın emrini yerine getirmek üzere Kâbe'yi inşa etmesi, Kabe ve civarının Allah tarafından emniyetli ve mübarek kılınarak inananlar için tavaf yapıp namaz kılacakları hac mekanı olarak belirlenmesi gibi hadiselerin anlatıldığı, Mekke ve civarındaki mukaddes mekanlar bütün Müslümanlarca Kur'an âyetleri vesilesi ile tanınmaktadır.⁶⁵⁶ Bu mukaddes topraklar daha sonra Hz. Peygamber'in içinde doğup büyüdüğü, evlendiği, peygamber olarak görevlendirildiği ve kavmi tarafından sürgün edilerek hicrete zorunlu bırakıldığı ve yeniden fethedilerek kıyamete kadar müşriklerden temizlendiği bir mübarek belde olmuştur.

Kur'an'da mukaddes ve mübarek sayılan mekanlar tabii ki bunlarla sınırlı değildir. Hac ibadeti ile ilgili âyetlerde daha önce bahsi geçenlere ilaveten Arafat, Meş'ar-i Haram (Müzdelifa) gibi mekanlardan, İsra ve Mirac mucizesinin anlatıldığı âyetlerde Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dan ve Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'dan ve civarındaki mübarek ve mukaddes mekanlardan bahsedilmektedir. Yine Hz. Musa ve kavminden bahsedilen âyetlerde yer alan Tuvâ vadisi mukaddes bir mekan olarak anlatılmaktadır.⁶⁵⁷ Kur'an'da başka peygamberlerin hayatlarından kesitler anlatılırken de buna benzer mekânlardan bahsedilmektedir.

Kur'an'da içinde Allah'ın anıldığı ve ibadet edildiği mabetlerden manastır, kilise, havra ve mescitlerinden bahsedilmektedir. Allah'ın adının çokça anılması ve ibadet edilmesini sağlamak için bu tür mabetlerin korunmasına yardımcı olmak ile

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/125-127; Âl-i İmran 3/96-97

⁶⁵⁷ Tâhâ 20/11-12.

Allah'ın dinine yardımcı olmak eş değerde kabul edilmiştir.⁶⁵⁸ Kur'an'da yer alan bu misaller yanında Hz. Peygamber'in hadislerinde kutsal mekanlardan bahsedilmektedir. Ziyaret edilecek üç mescid olarak "Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksa"dan bahsedilen rivayetler⁶⁵⁹ ile Hz. Peygamber'in her cumartesi günü Kuba mescidini ziyaret ettiği ve orada iki rekât namaz kıldığından bahseden rivayetler⁶⁶⁰ bunlardandır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ الرَّسُولِ ﷺ، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Şu üç mescitten başkası için sefere çıkılmaz. Bunlar; Mescid-i Haram (Kâbe, Beytullah), Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'dır."⁶⁶¹

Mescitlerden başka mekâna yönelik kutsiyet ifade eden Mekke, Medine, Şam ve Yemen gibi şehirlerin faziletine, İstanbul'un (Kostantiniyye) Müslümanlar tarafından fethedileceğine⁶⁶² dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sürekli ziyarette bulunduğu Cennetü'l-Baki' kabristanı, Uhud şehitlerinin medfun olduğu mekanlar, Uhud dağı için söylediği "Bu bir dağdır, biz onu severiz o da bizi sever" mealindeki hadisi⁶⁶³ vb. mekanlar, mekâna atfedilen kutsiyet konusundaki örneklerden bazılarıdır. Kur'an ve sünnette yer alan bu işaretler şunu göstermektedir ki İslâm'ın olduğu gibi bütün dinlerin mukaddes saydığı mekanlar vardır. Bu mukaddes mekânları savaşta ve barışta korumak hem o dinlerin mensuplarının hem de kutsala saygı duyması gereken her erdemli insanın en başta gelen görevlerindendir. Zira her insan, toplum ve millet kutsalına saygı duyulmasını hak eder.

⁶⁵⁸ el-Hac 22/40.

⁶⁵⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tetavvu'", 14 (No. 1132); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Hac", 511 (1397); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "İkâmetü's-Salevât", 196 (No. 1409-1410); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Menâsik", 96 (No. 2033); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Salat", 326; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1986, Mesâcid, 700.

⁶⁶⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tetavvu'", 15-17 (No. 1134-1136); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Hac", 515-517 (1399).

⁶⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tetavvu'", 14 (No. 1132); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Hac", 511 (1397); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "İkâmetü's-Salevât", 196 (No. 1409-1410); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Menâsik", 96 (No. 2033); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Salât", 326; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1986, "Mesâcid", 700.

⁶⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/287 (No. 18957).

⁶⁶³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Hac", 503-504 (1392-1393).

Hiç kimsenin kutsalları küçümseme, değıştirme, yok etme ya da yok sayma hakkı yoktur.⁶⁶⁴

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere mekânların kutsiyetinin insanlarla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Mekanlar genellikle orada bulunmuş, yaşamış kişilerden dolayı değer kazanmaktadır. Eskilerin “Şerefü’l-mekân bi’l-mekân” sözünün anlamı da budur. Dünya üzerinde geçmişten günümüze, hak ya da batıl bütün inanç sistemlerinin bağlılarının saygı ve hürmet gösterdiği birtakım kutsal mekanlarının varlığı herkesçe bilinmektedir. Bu mekanların kutsallığı, hak dinler açısından peygamber, sahabe, havari, veli vb. şahsiyetler, batıl dinler bakımından da bunlara karşılık gelen dinî figürlerin yaşadıkları, gezdikleri, başlarından birtakım mühim olayların geçtiği, ibadet ettikleri yahut kabirlerinin, türbelerinin, lahitlerinin yer aldığı mekanlar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu mekanların hangilerinin ve ne sıklıkla ziyaret edildiği/edileceği ise ya dinlerinin emri ya da buraları ziyaret mekanına dönüştüren kişilerin ihtiyaçları, beklentileri, sosyal ve kültürel hayatlarıyla doğrudan ilişkilidir.

2.4.7. Kâbe’ye Hürmet Göstermek

Kâbe bütün Müslümanlar için özel bir mekân olmakla birlikte Anadolu’da bu sevginin çok canlı olduğu hissedilmektedir. Anadolu’da Kâbe’ye gösterilen saygı ve sevginin bir emaresi olarak birçok ev ve işyerinde Kâbe fotoğraf ya da maketlerini, bazı istisnâ ve özel kimselerin evlerinde Kâbe örtüsünden bir parçanın özenle çerçevelenmiş bir tablosunu görmek mümkündür. Osmanlı döneminde de konaklarda bulunan lihye-i saâdet otuz kadar bohça içine sarılır, son olarak Kâbe örtüsünden bir parça (o günün tabiri ile Harem-i Şerif puşidesi) içine sarılarak muhafaza edildiği sandık veya çekmece içine yerleştirilirdi.⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Fikret Karaman, “Kutsalı Anlamak”, *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 9-11.

⁶⁶⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 248-249.

Yeryüzünde Allah’a ibadet maksadı ile inşa edilen ilk mescid⁶⁶⁶ olan ve Kur’an’da iki yerde geçen Kâbe⁶⁶⁷ şeâir-i İslâm’dandır. Ancak Kur’an’da Beyt⁶⁶⁸, el-Beytü’l-Atîk⁶⁶⁹, el-Beytü’l-Harâm⁶⁷⁰, el-Beytü’l-Muharrem⁶⁷¹, el-Mescidü’l-Harâm⁶⁷², el-Beytü’l-Ma’mûr⁶⁷³ gibi adlarla zikredilen mekân da Kâbe’dir. Kâbe, ilk kez Hz. Âdem tarafından inşa edilmiş, daha sonra aynı temeller üzerinde Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından bina edilmiş olan bir mabettir. Allah’a kulluk ve ibadetin yeryüzündeki ilk ve en önemli temsili mekânıdır. Haccın merkezi, namazın kıblegâhı olan Kâbe, İslâm’ın tevhîd inancının müşahhaslaştığı, Müslümanlar arasında birlik, beraberlik, dayanışma ve paylaşmanın en güzel yaşandığı kutsal bir mekândır. Hacc menâsiki başta olmak üzere, namaz, tavaf, sa’y, vakfe, kurban, şeytan taşlama gibi birçok dinî ritüelin, yani şeâir-i İslâm’ın önemli bir kısmının ilk kez gerçekleştiği yerler Kâbe ve civarındaki kutsal mekanlar ve topraklardır.

Namazda ona yönelmek, kabe ziyareti ve tavaf esnasında abdestli ve temiz olmak⁶⁷⁴, abdest bozarken, önünü ve arkasını Kâbe yönüne çevirmemek⁶⁷⁵ gibi davranışlar müminin Kâbe’ye saygısının ifadelerindendir. Kâbe Allah’a yakınlığın bir sembolü, onu ziyaret de Allah’ın emrine boyun eğmenin bir tezahürüdür. Mümin bir kulun asıl gayesi Kâbe’yi ziyaret esnasındaki maddi ve fizikî yakınlığı, Allah’a yakınlığına bir vesile kılabilmesidir. Şu hâlde Kâbe bir gaye değil araçtır. Gaye Allah’a yakınlıktır ve bunun için mümin kul, zaman ve mekân araçlarını aşıp, nerede olursa

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân 3/96.

⁶⁶⁷ el-Mâide 5/95, 97.

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureyş 106/3.

⁶⁶⁹ el-Hac 22/ 29, 33.

⁶⁷⁰ el-Mâide 5/2, 97.

⁶⁷¹ İbrâhim 14/37.

⁶⁷² el-Bakara 2/ 144, 149, 150; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/7, 19, 28.

⁶⁷³ et-Tûr 52/4.

⁶⁷⁴ el-Hac 22/29. “...Sonra temizlenip adaklarını yerine getirsinler ve Beytülâtîk’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.” Temizlenmeden kastedilen, tıraş olmak, tırnakları kesmek, koltuk altları ve kasıkları temizlemek, kısaca bütün bedenî kirlerden temizlenmektir.

⁶⁷⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, “Vudû”, 11 (No. 144); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Tahâret”, 60 (265); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Tahâret”, 4 (No. 8).

olsun yönünü Kâbe'ye döndürürken ruhunu ve gönlünü Allah'a yöneltme şuuruna erebilmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bütün toplumların ibadetleri esnasında yöneldiği, yönünü ve yüzünü kendisine çevirdiği bir istikameti olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁶ Hz. Peygamber hicret öncesinde namaz kılarken bazen Kâbe'ye bazen de Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kılardı. Hicretten sonra Mescid-i Aksâ istikametine yönelerek namazlarını kılıyordu. Ancak hicretten on altı, on yedi ay kadar sonra nazil olan bir âyet, Hz. Peygamber ve müminlerin namaz esnasında yüzlerini Mescid-i Haram yani Kâbe'ye çevirmelerini emretti⁶⁷⁷ ve böylece müminlerin kıblesi, aynı zamanda içine girenlerin kendisini emniyet ve güvende hissedeceği,⁶⁷⁸ mecazi olarak da Allah'ın evi⁶⁷⁹ kabul edilen Kâbe oldu.

Kâbe'yi değerli kılan başka bir özelliği de bereket ve hidâyet kaynağı oluşudur. Nitekim bir âyet-i kerimede meâlen; “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ev (ilk mâbed), âlemler için bereket ve hidâyet kaynağı olan Mekke'deki (Kâ'be) dir.”⁶⁸⁰ buyurulmaktadır.

Hac ve umre gibi İslâm'ın en temel ibadetlerinin yapıldığı bir mekan olan Mekke ve Kâbe, farklı ırk, renk ve dillerdeki insanların bir araya gelip birlik ve beraberlik ruhunu yaşadığı, İslâm kardeşliğinin tesis edildiği, bütün dünya Müslümanlarının birbirleri ile tanışma ve kaynaşma fırsatı bulduğu büyük bir kongre olma özelliği taşır. Kefen misali ihram elbisesine bürünen müminler, aralarındaki ırk, renk, dil, zenginlik, fakirlik, mevki ve makam gibi her türlü dünyevî farklılıkları bir yana bırakarak, mahşeri bir anlayışla Allah huzurunda eşitliğin farkına varır, insanlar arasındaki gerçek ve yegâne üstünlüğün takvâ ile olduğunu hissederler. İşte bütün bu yönleri ile Allah katında üstünlüğün yalnızca takvâda olduğu temel ilkesinin hayata geçirildiği mukaddes bir

⁶⁷⁶ el-Bakara 2/148.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/144. “...Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir, (Ey Müslümanlar!) siz de nerede olursanız olun yüzünüzü onun bulunduğu yöne çevirin...”

⁶⁷⁸ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁷⁹ el-Hac 22/26, 29, 33.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân 3/96. Âyette yer alan bereketli ve mübârek olma vasfı ile, Mekke'de yapılan bütün ibadetlerin ve bilhassa Kâbe'de yapılanların Allah katında daha fazla sevaba vesile olacağı, diğer yandan bir ticaret merkezi olan Mekke'nin ticaretinin bereketli olacağı kastedilmiş olabilir. Bunlardan ilki daha mâkul ve muhtemel olmakla birlikte her ikisi de mümkün ve anlamlıdır.

mekân olan Kâbe ve civarını kapsayan Mescid-i Harâm, Allah’a yakın olmanın alâmet ve nişanelerinden, İslâm’ın simge ve sembollerinden yani şeâir-i İslâm’dandır.⁶⁸¹

Abdullah b. Ömer’in naklettiği şu hadis Hz. Peygamber’in Kabe’ye gösterdiği hürmeti ve onun kutsallığına dair söylediklerini çok açık şekilde ifade etmektedir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمرَ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ، وَيَقُولُ: "مَا أَطْيَبُكَ وَأَطْيَبَ رِيحِكَ، مَا أَعْظَمَكَ وَأَعْظَمَ حُرْمَتَكَ! وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لِحُرْمَةِ الْمُؤْمِنِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ حُرْمَةً مِنْكَ، مَا لَهُ وَدَمِهِ، وَأَنْ نَظُنَّ بِهِ إِلَّا خَيْرًا"

Abdullah bin Ömer şöyle demiştir: Ben, Hz. Peygamber’in Kâbe’yi tavaf ettiğini ve (bu esnada); “(Ey Kâbe!) Sen ne güzelsin ve kokun ne güzeldir. Ne kadar harikası. Senin azametine ve kutsallığına hayranlık duymaktayım. Ancak Muhammed’in canını (kudret) elinde tutan (Allah)a yemin ederim ki, müminin kendisi, malı, kanı ve hakkında iyi zan beslemek gerektiği hususundaki kutsallığı ve hürmeti Allah katında senin kutsallığından daha üstündür.”⁶⁸²

2.4.8. Hacerü’l-Esved’e Verilen Kıymet

Kâbe duvarında bulunan, hac ve umrenin en önemli rükünlerinden biri olan tavafın başlangıç noktası olan ve cennetten çıktığına inanılan “Hacerü’l-esved” taşına Anadolu’da ayrı bir ehemmiyet verilmekte ve hürmet gösterilmektedir. Hac ve/veya umre ziyareti için giden kişiler teberrüken bu taşla ellerini ve yüzlerini sürmek, öpmek isterler.

Hacerü’l-esved’e gösterilen saygı sadece Anadolu insanına mahsus bir özellik değildir. Zira İslâm’dan önce putperestliğin merkezi olduğu dönemde de Hacerü’l-esved Araplar için önemli idi. Bilindiği üzere bu dönemde Kâbe bir sel baskını ile yıkılmış ve tamir edilmişti. Sıra bu taşın Kâbe duvarına konulmasına geldiğinde kabileler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu anlaşmazlık o dönem henüz genç bir kişi olan Hz. Peygamber’in pratik zekâsı ile çözülmüştü. Hz. Peygamber henüz peygamber olmadığı o dönemde doğruluk ve dürüstlüğü sayesinde insanlar nezdinde kazandığı güvenle yere bir örtü sermiş, Hacerü’l-esved taşını kendi elleriyle bu taşın üzerine koymuş, daha sonra

⁶⁸¹ Selim Özarslan, “Şeâir-i İslâm’ın Oluşumunda Hz. İbrâhim (a.s.) Şeriatının Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/2 (Nisan 2017), 24-27.

⁶⁸² İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Fiten”, 2 (No. 3932).

her kabilenin lideri konumundaki bir kişinin bu örtünün bir ucundan tutarak taşı duvarda yerleşeceği yere kadar kaldırmalarını istemiş, yeterli yüksekliğe kaldırdıklarında yine kendi elleriyle taşı yerine yerleştirmişti. Böylece kabileler arasında çıkması muhtemel bir anlaşmazlık ve kavgayı önlemişti.⁶⁸³ Bu hadiseden de anlaşılmaktadır ki Hacerü'l-esved, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in Kâbeyi inşa ettikleri esnada Ebû Kubeys tepesinden getirerek Kâbe duvarına yerleştirdikleri ve Allah'ın emri ile insanları buraya ibadet maksadıyla davet ettikleri günden günümüze kadar önemli bir simge olarak kalmıştır.

Anadolu'da Hacerü'l-esved konusundaki inanışların hemen hemen tamamı Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis ya da Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Bunlardan biri Hacerü'l-esved'in cennetten çıktığı konusudur. Bu konuda İbn Abbâs, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre gibi hadis rivayeti konusunda en meşhur sahabilerin rivayetleri bulunmaktadır.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: نَزَلَ الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ مِنَ الْجَنَّةِ، وَهُوَ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ فَسَوَّدَتْهُ خَطَايَا بَنِي آدَمَ

Nitekim İbn Abbâs Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Hacerü'l-esved cennetten inmiştir. O sütten daha beyaz idi, Âdemoğlu'nun günahları onu siyahlaştırdı.”⁶⁸⁴

Hacerü'l-esved'e el ve yüz sürmek, öpmek selâm vermek konusunda ise Hz. Ömer'den nakledilen meşhur bir rivayet bulunmaktadır.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ، فَقَالَ: إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ

Hz. Ömer, Hacerü'l-esved'in önüne geldiğinde onu öpmüş ve şöyle demiştir: “Biliyorum ki sen bir taşsın, zarar da fayda da veremezsin. Şayet Hz. Peygamber'in seni öptüğünü görmeseydim ben de seni öpmezdim.”⁶⁸⁵

⁶⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/197.

⁶⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Hac”, 49 (No. 877); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/472 (No. 3537); 21/380 (No. 13944). Hadis sahîh li-gayrihî olarak değerlendirilmiştir.

⁶⁸⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Hac”, 49 (No. 1520); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac”, 248 (1270).

Haccın rükünlerinden biri olan tavafın başlangıç noktası olarak Hacerü'l-esved'in hizasına durularak istilamda bulunmak (elleri kaldırmak suretiyle selâm vermek) hususunda da yine Hz. Ömer'den nakledilen bir rivayet bulunmaktadır.

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لِلرُّكْنِ: أَمَّا وَاللَّهِ، إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَلَمَكَ مَا اسْتَلَمْتُكَ، فَاسْتَلَمَهُ

Hz. Ömer, tavaf için (Hacerü'l-esved'in önüne geldiğinde): “Allah’a yemin olsun! Biliyorum ki sen bir taşsın, zarar da fayda da veremezsin. Şayet Hz. Peygamber’in seni selâmladığını görmeseydim ben de seni selâmlamazdım” dedikten sonra onu selâmlamıştır.⁶⁸⁶

2.4.9. Kibleye Saygı Göstermek

Müslümanların en önemli ibadetleri namazdır ve namaz kılarken Kâbe’ye yönelmek farzdır. Kâbe’nin bulunduğu yöne kible denilmektedir. Anadolu’da Kâbe’nin bulunduğu yöne yani kible istikametine doğru abdest bozulmaz, tuvalet ihtiyacı giderilirken ön ve arkanın kibleye dönülmesi asla uygun bulunmaz, evlerde, işyerlerinde ve diğer yerlerde tuvaletler yapılırken buna özen gösterilir. Anadolu insanının Kâbe’ye gösterdiği saygı ve muhabbetin bir tezahürü olan bu davranış yine Hz. Peygamber’in bu konudaki tavsiyelerine ve sünnetine dayanmaktadır. Ebû Eyyûb el-Ensârî’den nakledilen aşağıdaki rivayet bunlardan biridir.

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْغَائِطَ، فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يُولِهَا ظَهْرَهُ، شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا)

Ebû Eyyûb el-Ensârî’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Biriniz tuvalet ihtiyacını gidereceği zaman önünü veya arkasını kible yönüne dönmessin. Doğu veya batı yönüne dönerek ihtiyacını gidersin.”⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Hac”, 56 (No. 1528).

⁶⁸⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Vudû”, 11 (No. 144); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tahâret”, 60 (265); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Tahâret”, 4 (No. 8).

2.4.10. Vekâleten Hacca Gitmek

Anadolu’da anne-babası veya yakınlarından hac vazifesini yapamadan ölmüş olanlar için vekâleten hacca gidilmektedir. Bu da sünnete uygun bir davranış şeklidir. Zira aşağıdaki rivayetler ana, baba veya aile yakınlarından biri hac vazifesini yapamadığında onun yerine haccetmenin gereğini göstermektedir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنْ خَتَمٍ، فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ، وَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشِّقِّ الْأَخْرَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَذْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لَا يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ. قَالَ: (نَعَمْ). وَذَلِكَ فِي حِجَةِ الْوَدَاعِ

Abdullah b. Abbas’tan nakledilmiştir. Fadl b. Abbâs, binek üzerinde Hz. Peygamber’in arkasında oturmaktaydı. Has’am kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber’e geldi. Bu sırada Fadl kadına, kadın da Fadl’a bakıyordu. Hz. Peygamber Fadl’ın yüzünü başka tarafa çevirmeye çalıştı. Kadın: “Ey Allah’ın Resulü! Allah’ın kullarına haccı farz kılması babama deve üzerinde duramayacağı kadar çok yaşlı olduğu bir dönemde erişti. Ben onun yerine vekaleten haccedebilir miyim?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, (vekâleten haccedebilirsin)” buyurdu. Bu (hadise) Veda Haccı sırasında gerçekleşti.⁶⁸⁸

عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن امرأة من جهينة، جاءت إلى النبي ﷺ فقالت: إن أمي نذرت أن تحج، فلم تحج حتى ماتت، أفأحج عنها؟ قال: (نعم، حجي عنها، أرأيت لو كان على أمك دين قاضية؟ اقضوا الله، فالله أحق بالوفاء)

Yine Abdullah b. Abbas’tan nakledilen başka bir rivayette Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber’in huzuruna geldi ve “Annem hac yapmayı adanmıştı, fakat haccedemeden vefat etti. Ben onun adına haccedebilir miyim?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, onun yerine sen haccet! Şayet annenin birine borcu olsaydı, sen onun borcunu öder miydin? Bu konuda görüşün nedir? (Tabii ki öderdin) (O halde) Allah’a olan borcu da ödeyip yerine getiriniz. Zira Allah’ın hakkı vefa gösterilip ödenmeye başkalarının hakkından fazla lâıktır” buyurdu.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Hac”, 1 (No. 1442); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Âdâbü’l-Kazâ”, 9 (No. 5389).

⁶⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İhsâr”, 33 (No. 1754); “İ’tisâm”, 12 (No. 6885).

2.4.11. Umre Ziyareti ve Ramazan Umresine Gösterilen Rağbet

Anadolu’da hac vazifesini yapmış olan veya henüz hacca gidememiş olup da umre ziyaretine imkân bulanların umre ziyaretine gösterdiği ilgi son derece yüksektir. Özellikle ulaşım imkanlarının da artması ile bu konudaki istek ve rağbet de artmaktadır. Umre yapmak yarım hac sayılır gibi yaygın bir düşünce bulunmaktadır. Özellikle Ramazan umresi yapmak, Ramazan ayını Mekke ve Medine’de yaşamak, orada oruçlu olmak, oruçlu iken tavaf yapmak en çok arzu edilen hususlardandır.

سمعت ابن عباس يحدثنا قال: قال رسول الله ﷺ لا مَرَأَةَ مِنَ الْأَنْصَارِ (سَمَاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَسِيثُ اسْمَهَا) "مَا مَنَعَكَ أَنْ تَحْجِي مَعَنَا؟" قَالَتْ: لَمْ يَكُنْ لَنَا إِلَّا نَاضِحَانِ. فَحَجَّ أَبُو وَلَدِهَا وَابْنُهَا عَلَى نَاضِحٍ. وَتَرَكَ لَنَا نَاضِحًا نَنْضِجُ عَلَيْهِ. قَالَ: "فَإِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَاعْتَمِر. فَإِنْ عَمِرَ فِيهِ تَعْدَلُ حَجَّةً"

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber Ensâr’dan bir kadına (Hadisin râvisi; “İbn Abbâs bu kadının ismini söylemişti fakat ben onun ismini unuttum” demiştir.): Bizimle haccetmeni engelleyen nedir? diye sormuştur. Kadın: “Bizim bahçe sulayan iki devemizden başka devemiz yoktur. Kocam ile oğlum sulama devesinin birine binip hacca gittiler. Birisini de bahçe sulamamız için bize bıraktılar” dedi. Hz. Peygamber: “Ramazan geldiği zaman sen umre yap. Zira Ramazan ayında yapılan umre hac ibadetine denktir” buyurdu.⁶⁹⁰

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا. وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ، لَيْسَ جَزَاءً إِلَّا الْجَنَّةُ"

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Umre, kendisi ile bir sonraki umre arasındaki süre içinde işlenen günahlara kefârettir. Mebrûr (yani makbûl) olan haccın karşılığı ise ancak cennettir.”⁶⁹¹

2.5. Oruç Tutmak

Oruç ibadeti Anadolu’da halkın en çok yerine getirdiği ibadetlerdendir. Diğer ibadetler konusunda gerekli ve yeterli titizliği göstermeyen birçok Müslümanın Ramazan ayı geldiğinde oruç ibadetine hassasiyet gösterdiği ve önemli bir mazereti olmadıkça oruçlarını tuttuğu görülmektedir. Dilimizde oruçla ilgili birçok özdeyiş ve deyim de bulunmaktadır. Nitekim “Ramazan’da yalan söyleyenin (oruç yiyenin)

⁶⁹⁰ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hac”, 221 (1256).

⁶⁹¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hac”, 437 (1349).

bayramda yüzü kara olur”⁶⁹² şeklindeki atasözü Ramazan ayında oruç tutmayan bir kimsenin bayram yapmaya hakkı olmayacağını ifade etmektedir. Anadolu’da “oruç bedeninin zekâtı” olarak kabul edilmektedir.

Nitekim Ebû Hüreyre’den nakledilen aşağıdaki rivayette bu sözün birebir karşılığı yer almaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لِكُلِّ شَيْءٍ زَكَاةٌ، وَزَكَاةُ الْجَسَدِ الصَّوْمُ"

Hz. Peygamber: “Her şeyin bir zekâtı vardır, bedeninin zekâtı da oruçtur” diye buyurmuştur.⁶⁹³

2.5.1. Küçük Çocukların Oruca Alıştırılması

Anadolu’da çocukları oruca alıştırmak için tekne orucu adı ile günün belli bir kısmında, mesela öğleye kadar çocuklara oruç tutturmak âdeti vardır. Bunun yanında özellikle Ramazan ayının son gününde⁶⁹⁴ küçük yaştaki çocukların da oruca alışması için tam gün oruç tutturulması yaygındır.⁶⁹⁵

Hz. Peygamber döneminde de küçük çocuklara oruç tutturulduğuna dair aşağıdaki rivayet Anadolu’daki bu geleneğin temelsiz olmadığını göstermektedir.

عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ مُعَوِّذٍ بْنِ عَفْرَاءَ قَالَ: «أُرْسِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَدَاةَ عَاشُورَاءَ إِلَى قُرَى الْأَنْصَارِ الَّتِي حَوْلَ الْمَدِينَةِ مَنْ كَانَ أَصْبَحَ صَائِمًا، فَلْيَنْتِمْ صَوْمَهُ، وَمَنْ كَانَ أَصْبَحَ مُفْطِرًا، فَلْيَنْتِمْ بَقِيَّةَ يَوْمِهِ، فَكُنَّا بَعْدَ ذَلِكَ نَصُومُهُ، وَنُصُومُ صِبْيَانِنَا الصِّغَارِ مِنْهُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَنَذْهَبُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَتَجْعَلُ لَهُمُ اللَّعْبَةَ مِنَ الْعِهْنِ، فَإِذَا بَكَى أَحَدُهُمْ عَلَى الطَّعَامِ أَعْطَيْنَاهَا إِيَّاهُ عِنْدَ الْإِفْطَارِ.

Rubeyyi’ binti Muavviz b. Afra’dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiş: Hz. Peygamber âşûrâ sabahı Medine civarındaki Ensar köylerine haber gönderdi ve: “Kim oruçlu olarak sabaha ulaştıysa orucunu tamamlasın. Kim de oruçsuz olarak sabahladıysa o da günün kalanını oruçlu geçirsin” buyurmuştur. Bundan sonra biz âşûrâ orucu

⁶⁹² Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 415.

⁶⁹³ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 44 (No. 1745).

⁶⁹⁴ Anadolu’da Ramazan ve Kurban Bayramından bir önceki gün arefe günü olarak adlandırılır.

⁶⁹⁵ Daha 6-7 yaşında iken arefe gününden bir gün önce rahmetli anneannemin; “Arefe günü kuşlar bile oruç tutar, yarın senin de oruç tutman gerekir” dediğini ve o yaşlarda Ramazan ayının son günü oruç tuttuğumu hatırlıyorum.

tutmaya hatta küçük çocuklarımıza bile Allah'ın izniyle bu orucu tutturmaya başladık. Mescide gidince çocuklarımıza yünden yapılmış oyuncaklar verirdik. Çocuklardan biri acıktığında ve yiyecek için ağladığında da iftar vaktine kadar bu oyuncakla oyaldık.⁶⁹⁶

2.5.2. Ramazan Orucu ve İftar Davetleri

İslâm'ın beş temel esasından ve ana ibadetlerinden biri olan Ramazan orucu Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın en çok itina gösterdiği ibadetlerdendir. Ramazan'a, oruca, oruçluya hürmet göstermek Anadolu'da en çok kullanılan ifadeler arasında yer alır denilse fazla abartılı olmaz. Ramazan ayında mazereti olduğu halde oruçlu olmayan kimselerin bile açıktan yiyip içmesi hoş karşılanmaz, Ramazan'da içki alışverişi yapılmaz, Ramazan ayında lokanta, pastahane ve benzeri yerler mümkün olduğunca iftar saati yaklaşıncaya kadar açılmaz, küçük çocukların bile dışarda, caddede, sokakta bir şey yiyip içmesi hoş karşılanmaz. Kaynaklarda Osmanlı döneminde Ramazan ayı olduğunda Anadolu'da yaşamakta olan gayr-ı müslim tebaanın, yabancı seyyah ve konukların bile oruç tutanlara saygı için yiyip içmediklerine dair bilgiler yer almaktadır.⁶⁹⁷

Buhârî'nin “باب: صَوْمُ الصَّيَّانِ” adlı Bab başlığı altında zikrettiği aşağıdaki bilgiden Anadolu'da yüzyıllar boyu yaşatılan bu uygulamanın bir benzerinin Hz. Ömer'in hilafeti döneminde de yaşandığı, insanların Ramazan ayında açıktan yiyip içilmesinin hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

وَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِنَشْوَانٍ فِي رَمَضَانَ: وَذَلِكَ، وَصَيَّانُنَا صِيَامًا، فَضَرَبَهُ

Hiz. Ömer Ramazan ayında içki içip sarhoş olan bir kimse (huzuruna getirildiğinde) kendisine şöyle demiştir: “Sana yazıklar olsun! Çocuklarımız bile oruçlu”⁶⁹⁸ Hiz. Ömer akabinde sarhoş kişiye (içki içtiği için) had cezası uygulamıştır. Kanaatimizce bu hadisede had cezası kişinin açıktan oruç bozup, yiyip içmesinden dolayı değil içki içmesinden dolayı uygulanmıştır. Ancak Hiz. Ömer'in kişiye açıktan

⁶⁹⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Sıyâm”, 136 (1136); Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 46 (No. 1859).

⁶⁹⁷ George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, ed. Şevket Serdar Türet (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978), 24; “Osmanlı'da Ramazan Ayı”, *Tarih Bilimi* (blog), 02 Nisan 2023.

⁶⁹⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 46 (Bab başlığı).

yiyip içmesi nedeniyle söylediği “çocuklar bile oruç tutuyor” ifadesi tedip amaçlıdır ve toplumsal saygıya dikkat çekilmesi bakımından önemlidir.

Anadolu’da Ramazan ayının bir diğer vazgeçilmezi iftar davetleridir. Ramazan ayında hemen her aile ya akrabasını, eşini, dostunu ya bir talebe grubunu evine ya da uygun bir mekâna iftar için davet eder ve bundan mutluluk duyar. Herhangi bir sebeple davet edemeyenler ise üzüntüsünü yaşarlar⁶⁹⁹.

Osmanlı döneminde Ramazan ayı geldiğinde bilhassa medreselerde okuyup memleketlerine gidemeyen talebeler ve hocaları ya konaklara evlere iftar ve sahur için davet edilirler, yahut medreseye yemekler tatlılar gönderilerek talebelerin Ramazan’ı en iyi şekilde geçirmeleri sağlanırdı. Konaklarda iftar eden talebelere ayrılırken dış kirası adı ile bir hediye vermek de Osmanlı âdetlerindendi.⁷⁰⁰

Anadolu’daki bu gayretin nedeni de oruçlu kimseleri iftar ettirmenin fazileti konusunda Hz. Peygamber’den nakledilen aşağıdaki rivayetlerdir.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ فَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِمْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْءٌ

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim bir oruçluya iftar ettirirse (veya iftara davet ederse) oruçlu kimsenin/kimselerin sevabından hiçbir şey eksiltilmeksizin (iftar ettiren/iftar daveti veren) o kişiye de oruç tutanların sevabı kadar sevap verilir.”⁷⁰¹

Konuyla ilgili aşağıda yer alan başka bir rivayette Hz. Peygamber’in Sa’d b. Muâz’ın evine iftar davetine çağrıldığı ve davete icabet ettiği, iftardan sonra ev sahibine duâ ettiği nakledilmektedir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: أَفْطَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ؛ فَقَالَ: "أَفْطَرَ عِنْدَكُمْ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمْ الْأَبْرَارُ، وَصَلَّاتُ عَلَيْكُمْ الْمَلَائِكَةُ.

Abdullah b. Zübeyr’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Ensar’dan Sa’d b. Muâz’ın evinde iftar davetine iştirak etmiş ve (iftardan sonra) şöyle buyurmuştur:

⁶⁹⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 252-254; Sâmîha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı* (İstanbul: Kubbealtı, 2022), 103.

⁷⁰⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 78.

⁷⁰¹ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 45 (No. 1746); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 82 (No. 807).

“Yanınızda (evinizde) oruçlular orucunu açtı, iyi (sâlih) kimseler yemeğinizden yedi ve melekler sizin için duâ etti.”⁷⁰²

İşte yukarıdaki rivayetlerde geçen ifadeler, Allah rızası, Peygamber sevgisi, meleklerin duasını kazanma, sünnete uygun yaşayış ve âhiret yatırımı olan sevap beklentisi gibi sebepler bir araya gelmiş ve Anadolu’da yüzyıllar boyunca Ramazan’da iftar davetleri günümüze kadar büyük bir istekle devam edegelmiştir.

2.5.3. Kandil Günlerinde Oruç Tutmak

Terim anlamı ile İslâm coğrafyasında yalnızca Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan Müslüman topraklarında kullanılmakta olan kandil sözcüğü, içinde cereyan eden bazı hadiseler nedeniyle Müslümanlarca kutsal kabul edilen Berât, Mirâc, Mevlid, Regâib ve Kadir gecelerini ifade etmektedir. Kandil ifadesi ile, kutsal kabul edilen bu gecelerin dua, ibadet ve zikir ile geçirilmesi nedeniyle camilerde, mescitlerde ve hatta evlerde gece boyunca kandillerin yakılması, bir yandan karanlık geceler ve mekanlar kandillerle aydınlatılırken diğer yandan yapılan ibadetlerle karanlıkta kalmış gönüllerin aydınlatılması kastedilmiş olmalıdır.

Başlıktan anlaşılacağı üzere esas konumuz Berât, Mirâc, Mevlid, Regâib ve Kadir gecelerinin gündüzünde oruç tutulmasıdır. Anadolu’da bu günlerde oruç tutmak oldukça yaygın bir gelenektir.

Yukarıda bahsi geçen Kadir gecesini Ramazan ayı içinde olduğu için bu gecenin gündüzü zaten oruçlu geçirilmektedir. Berât gecesinin gündüzünü oruçlu geçirmek hakkında Hz. Ali’den nakledilen aşağıdaki rivayet de bunu teyit etmektedir.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ التَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ، فَقُومُوا لَيْلَهَا، وَصُومُوا نَهَارَهَا، فَإِنَّ اللَّهَ يَنْزِلُ فِيهَا لِعُرُوبِ الشَّمْسِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا، فَيَقُولُ: أَلَا مِنْ مُسْتَغْفِرٍ لِي فَأَغْفِرَ لَهُ، أَلَا مُسْتَزِقٌ فَأَزْرِقَهُ، أَلَا مُبْتَلًى فَأَغْفِيَهُ، أَلَا كَذَا أَلَا كَذَا، حَتَّى يَطْلُعَ الْفَجْرُ

Hz. Ali’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber; “Şâban ayının ortası olduğunda gecesinde ibadet ediniz, gündüzünde oruç tutunuz. Muhakkak ki Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecrin doğuşuna kadar, ‘Yok mu benden affını isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen onu rızıklandırayım, yok mu

⁷⁰² İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 45 (No. 1747). Hadis sahîh li-gayrihî olarak değerlendirilmiştir.

bir sıkıntıya düşen ona afiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!’ der” buyurmuştur.⁷⁰³

Diğer kandil gecelerinin gündüzünde oruç tutulması ise, bu gecelerin fazileti nedeniyle gündüzlerinin de oruçlu geçirilmek istenmesi ve Berat gecesi ile ilgili hadislerde zikredilen faziletlerin diğer kandil gecelerinde de bulunacağı düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

2.5.4. Şevval Orucu Tutmak

Kamerî takvime göre Şevval ayı olan Ramazan’dan sonraki ayda altı gün oruç tutmak Anadolu’da yaygın geleneklerdendir. Ramazan orucunu tutan bir kimsenin Ramazan Bayramından sonra Şevval ayı içinde altı gün oruç tutması halinde bütün yılı oruçlu olarak geçirmiş gibi sevap kazanacağına inanılır. Bu büyük mükafat nedeni ile Anadolu’da birçok kişi bu orucu tutmaya devam etmektedir. Anadolu’nun bu yaygın geleneğin Hz. Peygamber’in hem fiili hem de kavli sünnetine uygun olduğu hakkında hadis kaynaklarında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Ebû Eyyûb el-Ensârî’den nakledilen aşağıdaki rivayet bunlardan biridir.

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّهُ حَدَّثَهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ. ثُمَّ أَتْبَعَهُ سَنًا مِنْ شَوَّالٍ. كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ.

Ebû Eyyûb el-Ensârî’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim Ramazan orucunu tutar sonra ona ilaveten Şevval ayında altı gün oruç tutarsa bütün seneyi oruçlu geçirmiş sayılır.”⁷⁰⁴

2.5.5. Âşûrâ Günü Oruç Tutmak

Anadolu’da âşûrâ günü bayram ve kandil günleri gibi kutsal kabul edilen günlerden biridir. TDK sözlüğünde “aşure” olarak yer almakta olan kelime; “Buğday, nohut vb. tanelerle kuru yemişlerin bir arada şekerle kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı

⁷⁰³ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "İkâmetü's-salevât", 191 (No. 1388).

⁷⁰⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Sıyâm", 204 (1164); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Savm", 53 (No. 759).

türü” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁰⁵ Âşûrâ gününün kökeninin ne olduğu hususunda kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Hz. Mûsâ ve kavminin Firavun’un zulmünden kurtulduğu gündür. Bu yüzden Yahudiler âşûrâ gününde sevinç, kutlama ve şükür için oruç tutmaktadır.

Nitekim Abdullah İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayette bu konu şöyle anlatılmaktadır: “Hz. Peygamber Mediye’ye hicret ettiğinde Yahudilerin âşûrâ gününde oruç tuttuklarına şahit oldu. Bunun sebebini sorduğunda Yahudiler: “Bu güzel bir gündür. Allah o gün İsrâiloğullarını düşmanlarından kurtardı ve o gün Hz. Musa (şükür için) oruç tuttu” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ben Hz. Mûsâ’ya (uyuma konusunda) sizden daha öncelikliyim” buyurarak âşûrâ günü oruç tutulmasını emretti.”⁷⁰⁶

Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den nakledilen bir rivayete göre Yahudiler âşûrâ gününü bayram kabul ederek kutlamaktaydı, Hz. Peygamber ise Yahudilere muhalefet ederek o günü oruçlu geçirmeyi emretmiştir.⁷⁰⁷ Bunun yanında Yahudilerin de âşûrâ gününde oruç tuttıkları, bu nedenle Hz. Peygamber’in Yahudilere muhalefet etmek için bir gün öncesi veya bir gün sorasını da ilave etmek suretiyle âşûrâ orucu tutulmasını tavsiye ettiğine dair de rivayetler bulunmaktadır.⁷⁰⁸

Âşûrâ gününün Hz. Nûh’tan itibaren önemli bir gün kabul edildiği ve Hz. İbrâhim’den itibaren âşûrâ gününde oruç tutulduğu, hatta câhiliye devrinde de âşûrâ orucu tutulmakta olduğunu bildiren rivayetler bulunmaktadır. Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer’den nakledilen rivayetler bu görüşü desteklemektedir.⁷⁰⁹ Nitekim Abdullah b. Ömer ve Hz. Âişe’den nakledilen rivayetlere göre âşûrâ, câhiliye dönemi insanların oruç tuttıkları bir gündü. Ramazan orucunun farz kılındıktan sonra Hz. Peygamber’e

⁷⁰⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Aşure”.

⁷⁰⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Savm”, 68 (1900).

⁷⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Savm”, 68 (1901).

⁷⁰⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 50 (No. 755).

⁷⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Savm”, 68 (1898).

âşûrâ orucu sorulduğunda, “Âşûrâ, Allah’ın günlerinden bir gündür, isteyen o gün oruç tutsun, isteyen tutmasın” şeklinde cevap vermiştir.⁷¹⁰

Anadolu’da birçok kişi Hz. Peygamber’in bu tavsiyelerine uyarak âşûrâ gününde oruç tutmaktadır. Âşûrâ orucu tutulması, Hz. Peygamber’in hem fiili hem kavli sünnetiyle sabit olan hususlardandır. Nitekim aşağıdaki rivayet bu durumu izah etmektedir.

عَنِ الْحَكَمِ بْنِ الْأَعْرَجِ. قَالَ: انْتَهَيْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. وَهُوَ مُتَوَسِّدٌ رِذَاءَهُ فِي رَمَزٍ. فَقُلْتُ لَهُ: أَخْبِرْنِي عَنْ صَوْمِ عَاشُورَاءَ. فَقَالَ: إِذَا رَأَيْتَ هِلَالَ مُحَرَّمٍ فَأَعْدُدْ. وَأَصْبِحْ يَوْمَ النَّاسِعِ صَائِمًا. قُلْتُ: هَكَذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ

“Hakem b. el-A’rac’dan nakledildiğine göre kendisi şöyle diyor: “(Bir gün) zemzem kuyusunun yanında cübbesini üzerine örtmüş (dinlenmekte olan) İbn Abbas’ın yanına vardım ve kendisine âşûrâ orucunu sordum. “Muharrem ayının hilalini gördüğün zaman günleri say, dokuzuncu günün sabahında oruçlu ol!” dedi. Ben kendisine: “Allah’ın Resulü (âşûrâ orucunu) bu şekilde (mi) tutuyordu?” dedim. (İbn Abbas) “Evet” dedi.”⁷¹¹

Bunun yanında daha önce “Küçük çocukların oruca alıştırılması” başlığı altında zikredilen rivayet de Hz. Peygamber’in ve ashabının âşûrâ orucuna ne kadar ehemmiyet gösterdiğinin delilidir.⁷¹²

Anadolu’da âşûrâ gününe ait bir diğer inanış da, âşûrâ gününde evine ve ailesine gıda ve yiyecek maddeler alan kişinin bütün sene evinde bolluk ve bereket olacağıdır. Ayrıca Anadolu’da âşûrâ günüyle ilgili yaygın bir başka gelenek, aşure tatlısı (veya yemeği) pişirilerek dağıtılmasıdır. Günümüzde hala devam etmekte olan bu gelenek kişisel bir uygulama olmanın ötesine geçerek kurumsal yapılar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Anadolu’nun her yerinde birçok belediye, resmi ve özel kurum, kuruluş, vakıf, dernek, market vb. tarafından âşûrâ gününde ve haftası içinde aşure pişirilmekte ve dağıtılmaktadır. Osmanlı döneminden beri Anadolu’da devam etmekte olan bu

⁷¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/174 (No. 5203); 40/279 (No. 24230); 43/185 (No. 26968); 43/211 (No. 26107).

⁷¹¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Sıyâm”, 132 (1133).

⁷¹² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Sıyâm”, 136 (1136); Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Savm”, 46 (No. 1859).

geleneğinin⁷¹³ Hz. Peygamber dönemine dayanan âşûrâ gününe özel bir karşılığı bulunamamakla birlikte Abdullah b. Ömer'den nakledilen “Her kim âşûrâ gününde evine, ailesine, çocuklarına rızık olarak bir şeyler götürürse, Allah ona yılın geri kalanında bolluk ve bereket ihsan eder”⁷¹⁴ mealindeki rivayetin Anadolu’daki bu inanış ve aşure tatlısı geleneğini desteklediği düşünülmektedir. Ayrıca aşure tatlısı yapma ve dağıtma geleneğini, âşûrâ gününden bağımsız olarak, “Allah’a ve âhiret gününe inanan komşusuna ikram etsin”⁷¹⁵ mealindeki hadisin tavsiyesine uyma anlamında düşünmek, bu güzel geleneğin devamı için önemli bir gerekçe oluşturmaktadır.

2.5.6. Üç Aylar ve Üç Ayları Oruçlu Geçirmek

Hicri takvime göre birbiri peşine gelen ve Recep, Şaban, Ramazan aylarını içine alan dönem Anadolu kültüründe üç aylar adıyla anılmaktadır. Bu aylara gelindiğinde evler, camiler, mescitler, dükkânlar, işyerleri vb. ortak alanlarda hummalı bir çalışma, tadilat ve temizlik faaliyetleri başlamaktadır.⁷¹⁶ Bu aylar, senenin diğer aylarına göre farklı bir atmosferin yaşandığı, özellikle üç ayların sonuncusu olan ve Müslümanlar için çok önemli olan Ramazan ayına maddî ve mânevî hazırlığın yapıldığı bir mâneviyat mevsimi olarak görülmektedir. Ancak Recep, Şaban, Ramazan aylarının üç aylar olarak isimlendirilmesi geleneği yukarıda da belirtildiği üzere Anadolu dışındaki diğer Müslüman ülkelerde yaygın değildir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Receb ve Şaban aylarının isimleri geçmemekle birlikte haram aylardan ve bu aylara saygı gösterilmesinden bahsedilmektedir.⁷¹⁷ Hadislerde ise haram aylar; Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları olarak zikredilmektedir.⁷¹⁸ Haram ayların önemi, bu aylarda yapılan iyilik ve kötülüklerin diğer zamanlarda yapılanlara

⁷¹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Âşûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/26.

⁷¹⁴ Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 2003, 5/332 (No. 3513).

⁷¹⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 31 (No. 5673); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 74 (47).

⁷¹⁶ *Anadolu’da İslam Kültür ve Medeniyeti* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 80.

⁷¹⁷ el-Bakara 2/194, 217; el-Mâide 5/2, 97; et-Tevbe 9/5, 36.

⁷¹⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Bed’ü’l-halk”, 2 (No. 3025); “Megâzî”, 73, 156 (No. 4144, 4385); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kasâme”, 29 (1679); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edâhî”, 15 (No. 1512); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Menâsik”, 67 (No. 1947).

göre sevap ve günahının daha fazla olacağına dair genel bir kabul bulunmaktadır. Ancak bunlardan Receb ayının haram aylardan olması dışında diğer aylara bir üstünlüğü olup olmadığı konusu âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Nitekim Receb ayının faziletine dair kaynaklarda yer alan rivayetlerin çoğunun uydurma veya zayıf olduğu belirtilmektedir.⁷¹⁹ Meselâ aşağıdaki rivayet bunlardan birisidir ve üç aylar geldiğinde Anadolu’da çok yaygın şekilde kullanılmakta, insanlar bu rivayeti birbirlerine aktararak ve mesaj göndererek üç ayları kutlamaktadır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ رَجَبٌ، قَالَ: "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ، وَبَارِكْ لَنَا فِي رَمَضَانَ"

Enes b. Mâlik’ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber’in Receb ayı girdiğinde, “Allahım, Receb ve Şâban’ı bize mübarek kıl ve bizi Ramazan’a ulaştır!” buyurmuştur.⁷²⁰ Receb ayının ve bu ayda yapılan ibadetlerin faziletine dair Hz. Peygamber’e isnad edilen “Receb Allah’ın ayıdır, Şâban benim ayımdır, Ramazan ise ümmetimin ayıdır”; “Receb ayının diğer aylara üstünlüğü ümmetimin diğer ümmetlere veya Kur’an’ın diğer sözlere üstünlüğü gibidir”⁷²¹ gibi birtakım rivayetler de bulunmakla birlikte bunlar sağlam kaynaklara dayanmamaktadır.

Ramazan ayı Kur’an-ı Kerîm’in kendisinde nazil olduğu aydır.

"شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ"

“Ramazan ayı, insanlara yol göstermek, doğrunun ve hakkı bâtıldan ayırmanın açık delilleri olmak üzere Kur’ân’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden kim Ramazan ayına ulaşırsa onda oruç tutsun.”⁷²²

"إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ..."

⁷¹⁹ Hacı Mehmet Günay, “Receb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/506.

⁷²⁰ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnaut, *Müsned*, 4/180 (No. 2346).

⁷²¹ Günay, “Receb”, 34/506; Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed Ebû'l-Leyş es-Semerqandî, *Tenbihu'l-Ğâfilîn bi-Ehâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâ'i ve'l-Murselîn*, thk. Yûsûf 'Alî Bedrî (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1421/2000), 323; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 1421, 3/374; Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed Kıvâmu's-Sunne et-Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk. Eymen b. Şâlih b. Şa'bân (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1993), 2/396.

⁷²² el-Bakara 2/185.

“Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır...”⁷²³

Anadolu kültüründe Kur’an’da yer alan “haram aylar” üç aylar kadar önemli bir yer edinmemiştir. Üç aylar konusunda iki uç değerlendirme bulunmaktadır. Bir kısmı bu ayların gecelerinin namaz, gündüzlerininse oruçla geçirilmesi gerektiğini söyleyerek bu tür ibadetleri yerine getirenlerin elde edeceği mükafatları abartılı bir şekilde halka anlatanlardır. Bu düşüncede olan insanlar bunu ibadet coşkusu ile yapmış olsalar bile doğru ve usule uygun olanı yapmak isabetlidir. Diğer bir kısmı ise üç aylar ve kandiller ve bu zamanlarda yapılacak ibadetlerle konusunda hiçbir sahih rivayet ve uygulamanın bulunmadığını söylemek suretiyle üç aylar ve kandillerin diğer günlerden farklı yaşanmasını bidat saymaktadır. Bu anlayışta olanlar Kur’an’da bahsi geçen Kadir gecesini dışında hiçbir gecenin diğer zamanlardan bir farkı olmadığı ve dolayısıyla bu zamanlarda yapılan bütün amellerin bidat kapsamına girdiğini söylemektedir.⁷²⁴ Kanaatimizce bu görüşler arasındaki orta yol ise üç aylar ve kandiller vesilesiyle yapılan ibadetleri farz ya da sünnet olarak görmemek, ancak bu zaman dilimlerini tamamen sıradanlaştırmamaktır. Önemli olan yanlış bilgi ve uygulamaları ortadan kaldırıp doğrulara ulaşmak ve uygulanmasını sağlamaktır.⁷²⁵

Zira yukarıda da belirtildiği üzere Anadolu’da yaygın haliyle Recep, Şaban, Ramazan aylarından müteşekkil olan üç aylardan Ramazan zaten oruç ayıdır. Hz. Peygamber’in Recep ve Şaban aylarının tamamında olmasa da bu aylarda diğer aylara nazaran çok oruç tuttuğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Hz. Aişe’den nakledilen aşağıdaki rivayet bu hususu en açık şekilde ifade etmektedir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى نَقُولَ لَا يَفْطُرُ، وَيُفْطِرُ حَتَّى نَقُولَ لَا يَصُومُ، فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَكْمَلَ صِيَامَ شَهْرٍ إِلَّا رَمَضَانَ، وَمَا رَأَيْتُهُ أَكْثَرَ صِيَامًا مِنْهُ فِي شَعْبَانَ

Hiz. Âişe şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bazen oruç tutmaya başlar, zannederdik ki hep oruç tutacak iftar etmeyecek, bazen orucu bırakırdı o vakitte sanırdık ki artık hiç oruç tutmayacak. “Ben Hz. Peygamber’in Ramazan ayı dışında hiçbir ayı tamamen

⁷²³ et-Tevbe 9/36.

⁷²⁴ Ebü’l-‘Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. ‘Abdilhalîm b. Mecdiddîn ‘Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû’u l-Fetâvâ - İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: y.y., 1416/1995), 25/290-291.

⁷²⁵ “Üç aylar ve Bid’at Anlayışlar”, *Ebubekir Sifil* (05 Temmuz 2008).

oruçlu geçirdiğini görmedim. Ve yine Hz. Peygamber'in Ramazan ayı haricinde Şaban ayından daha fazla oruç tuttuğu bir ayı da görmedim.”⁷²⁶ Şu kadar var ki kaynaklarda Şaban orucu hakkında Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den nakledilen başka rivayetlerde Hz. Peygamber'in Şaban ayının tamamını oruçlu geçirdiği⁷²⁷ ifade edildiği gibi Şaban ayının on beşinden sonra oruç tutulmamasını tavsiye ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.⁷²⁸

Yine aşağıdaki rivayette de Hz. Peygamber'in Recep ayında nasıl oruç tuttuğu anlatılmaktadır.

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ حَكِيمٍ الْأَنْصَارِيُّ. قَالَ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ صَوْمِ رَجَبٍ؟ وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ فِي رَجَبٍ. فَقَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى نَقُولَ: لَا يُفْطِرُ. وَيُفْطِرُ حَتَّى نَقُولَ: لَا يَصُومُ

Osman b. Hakîm el-Ensârî'den nakledildiğine göre kendisi Recep ayı içindeki bir günde Saîd b. Cübeyr'e Recep ayında oruç tutulmasının hükmünü sorduğunda (Saîd b. Cübeyr) şöyle demiştir: “İbn Abbas'ın şöyle dediğini işittim: “Hz. Peygamber (Recep ayında) oruç tutardı, biz (ayın tamamını oruçlu geçirecek) iftar etmeyecek derdik. Orucunu açtıktan sonra da artık bu ay oruç tutmayacak derdik.”⁷²⁹

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber gerek Recep ayında gerekse Şaban ayında diğer aylardan farklı olarak daha fazla oruç tutmuştur.

2.5.7. Hicrî (Kamerî) Ayların 13, 14 ve 15. Günlerinde (Eyyâm-ı Biyy) Oruç Tutmak

Anadolu'da yaygın şekilde tutulan oruçlardan biri de hicrî (kamerî) ayların on üç, on dört ve on beşinci günlerinde tutulan nafile oruçlardır. Bu oruç şekli de tamamen

⁷²⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 51 (No. 1868); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Sıyâm”, 175, 176 (1156); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Savm”, 59 (No. 2434).

⁷²⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 51 (No. 1869); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 4 (No. 1648-1649); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Savm”, 11 (No. 2336); 59 (No. 2435); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 37 (No. 736, 737). Bilhassa Tirmizî'nin Sünen'inde yer alan 736 numaralı Ümmü Seleme rivayetinde Hz. Peygamber'in Şaban ve Ramazan aylarında iki ay peş peşe oruç tuttuğuna dair şu rivayet önemlidir. “عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ إِلَّا شَعْبَانَ وَرَمَضَانَ

⁷²⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 5 (No. 1650, 1651). Rivayetler arasındaki bu çelişkili durumu Şaban ayında oruç tutulması farz olmadığı için Hz. Peygamber'in bazı yıllarda Şaban ayının tamamında oruç tuttuğu, bazı yıllarda ise tamamında tutmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

⁷²⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Sıyâm”, 179 (1157).

Hiz. Peygamber'in kavli ve fiili sünnetine dayanmaktadır. Zira Hiz. Peygamber'in en sevdiği ibadetlerden birisi bedeninin zekâtı olarak tanımladığı oruç ibadetidir.⁷³⁰ Hiz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerde oruç tutma yasağı sadece Ramazan ve Kurban Bayramı günleri ile sınırlı tutulmuştur.⁷³¹ Bunun dışındaki günlerle ilgili kesin bir yasaklama bulunmamaktadır. Hiz. Peygamber bazı aylar ve günlerde kendisi oruç tuttuğu gibi diğer Müslümanlara da orucu tavsiye etmiştir. Kamerî ayların on üç, on dört ve on beşinci günleri de Hiz. Peygamber'in oruç tutulmasını tavsiye ettiği günlerdendir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَوْصَانِي خَلِيلِي ﷺ بِثَلَاثٍ: (صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَكْعَتَيِ الضُّحَى، وَأَنْ أُوتِرَ قَبْلَ أَنْ أُنَامَ)

Buhârî'de Ebû Hüreyre'den nakledilen yukarıdaki hadisin bab başlığı “باب: صِيَامُ” şeklindedir. Ebu Hüreyre, Hiz. Peygamber bana üç şeyi tavsiye etti dedikten sonra şöyle devam etmiştir: “Her aydan üç gün oruç tutmak, duhâ (kuşluk) namazı kılmak ve uyumadan önce üç rekât namaz (vitr namazı) kılmaktır.”⁷³²

Yukarıdaki rivayette her aydan üç gün tutulan orucun hangi günlerde tutulacağı ifade edilmemiştir. Ancak konuyla ilgili İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan aşağıdaki rivayet bu günlerin hangileri olduğunu ortaya koymaktadır. Muhtemelen Buhârî'nin bab başlığındaki açık ifade de bu rivayetlere dayanmaktadır.

عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الْمُنْهَالِ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ – ﷺ -: أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِصِيَامِ الْبَيْضِ: ثَلَاثَ عَشْرَةَ، وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ، وَخَمْسَ عَشْرَةَ، وَيَقُولُ: هُوَ كَصَوْمِ الدَّهْرِ أَوْ "كَهَيْئَةِ صَوْمِ الدَّهْرِ"

Abdûlmelik b. Minhâl'in babasından onun da Hiz. Peygamber'den naklettiği rivayette; Hiz. “Peygamber'in her ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerine tekabül eden bîyz orucunu tavsiye ettiği ve bu orucu tutanın bütün ayı oruçlu geçirmiş gibi sayılacağını ifade ettiği” belirtilmiştir.⁷³³

⁷³⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 44 (No. 1745).

⁷³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 65-66 (No. 1889-1893); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 36 (No. 1721-1722); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Savm”, 67 (No. 2448); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 58 (No. 771-772).

⁷³² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Savm”, 59 (No. 1880); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 54 (No. 760).

⁷³³ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 29 (No. 1707, 1708); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 53 (No. 759); Yusuf b. Abdurrahman Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 23/520. Hadisin senedinde yer alan Abdûlmelik b. Milhan tanınmayan bir ravidir. Bu rivayetin yer aldığı kaynaklarda hadisin senedi üzerinde tenkid yapan alimler Şu'be'nin

Konu hakkında Hz. Aîşe'den nakledilen bir rivayette Hz. Aîşe, Hz. Peygamber'in her ayda üç gün tutulmasını tavsiye ettiğini ancak bu orucun hangi günlerde tutulacağını hatırlamadığını ifade etmektedir.⁷³⁴ Ancak Ebû Zerr'den nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber tarafından günler açıkça ifade edilmektedir.

عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَا أَبَا ذَرٍّ، إِذَا صُمْتَ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصُمْ ثَلَاثَ عَشْرَةٍ، وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ، وَخَمْسَ عَشْرَةَ

Hadisin ravilerinden Mûsâ b. Talha'nın Ebû Zerr'den, onun da Hz. Peygamber'den işittiğini ifade ederek naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber: “Ey Ebû Zerr ayda üç gün oruç tuttuğunda, on üç, on dört ve on beşinci günlerde tut!” buyurmuştur.⁷³⁵

2.5.8. Pazartesi ve Perşembe Günleri Oruç Tutmak

Oruç tutmanın yasak olduğu Bayram günleri hariç olmak üzere Pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutulması da Anadolu'daki yaygın âdetlerdendir. Dinî konularda hassasiyet sahibi olan ve oruç ibadetini seven birçok kişi oruca mâni bir durumu yoksa oruç tutmak için pazartesi ve perşembe günlerini tercih etmekte ve bu günleri oruçlu geçirmektedir.

Anadolu'nun bu güzel âdetinin de temelinde Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler ve O'nun tavsiyeleri bulunmaktadır. Nitekim Hz. Aîşe'den nakledilen bir hadis şöyledir;

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَحَرَّى صَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ

Abdûlmelik b. Katâde'yi sehven Abdûlmelik b. Milhan olarak naklettiğini belirtmektedir. (Ravi hakkındaki bilgi için bkz. Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 23/520.) İbn Mâce'nin 1708 numaralı rivayetini nakleden Ebû Zerr, rivayetin devamında “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا” (el-En'âm 160) âyetini okuyarak “bir gün on güne karşılık gelir” demiştir. Dolayısıyla ayda üç gün oruç tutma karşılığında kişiye bir ay oruç tutma sevabı verileceği belirtilmiştir.

⁷³⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Sıyâm”, 194 (1160); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Sıyâm”, 29 (No. 1709); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 54 (No. 763).

⁷³⁵ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 54 (No. 761).

Hiz. ÂiŖe demiŖtir ki: “Hiz. Peygamber Pazartesi ve PerŖembe günü orularına önem verirdi.”⁷³⁶

عن أبي قتادة، بهذا الحديث، زاد: قال: يا رسول الله، أريت صومَ يوم الاثنين والخميس؟ قال: فيه وُلِدْتُ، وفيه أُنزل علي القرآنُ

Yukarıdaki rivayette sahabeden Ebû Katâde, Hiz. Peygamber’e Pazartesi ve perŖembe günleri oruç tutmanın hükmünü sormuŖ ve Hiz. Peygamber kendisine cevaben: “O günde doėđum ve o günde bana Kur’an indirildi” buyurmuŖtur.⁷³⁷ Yani Hiz. Peygamber doėđrudan bu günlerde oruç tutulmasını tavsiye etmese de içerisinde cereyan eden hayırlı ve güzel olaylar nedeniyle o günlerde oruç tutulabileceğini ima etmiŖ olmaktadır.

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir baŖka rivayet Ŗu Ŗekildedir:

عن أبي هريرة، أن رسول الله ﷺ قال: تُغْرَضُ الْأَعْمَالُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ، فَأَجِبُ أَنْ يُغْرَضَ عَمَلِي وَأَنَا صَائِمٌ: حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي هَذَا الْبَابِ حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ

Hiz. Peygamber; “Pazartesi ve perŖembe günleri ameller (Allah’a) arz olunur. Ben, amellerimin oruluyken Allah’a arz olunmasını arzu ederim”⁷³⁸ buyurmuŖtur.

2.5.9. Kefâret Orucu

Anadolu’daki yaygın kültürde kasten ve bilerek Ramazan orucunu bozmanın hükmü altmıŖ bir gün aralıksız oruç tutmaktır. Hiz. Peygamber’den nakledilen bir rivayete göre bu bilgi kısmen doėđrudur. Zira Ebû Hüreyre’den nakledilmiŖ olan aŖaėıdaki rivayete göre kasten oruç bozmanın cezalarından en hafif i aralıksız iki ay oruç tutmaktır. Anadolu’da bu cezanın altmıŖ bir gün olarak bilinme nedeni ise kasten oruç bozma cezası olarak tutulan altmıŖ gün oruca bir gün de kasten bozulan orucun kazasının ilave edilmesidir.

عن أبي هريرة، قال: أتى النبي ﷺ رجل فقال: هلكت، قال: "وما أهلكك؟" قال: وقعت على امرأتي في رمضان، فقال النبي ﷺ "أعتق رقبة" قال: لا أجد. قال: "صم شهرين متتابعين" قال: لا أطيق. قال: "أطعم ستين مسكيناً" قال:

⁷³⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 44 (No. 745). Hadisin devamında bu konuda Hiz. Hafsa, Katâde, Ebû Hüreyre ve Üsâme b. Zeyd’den nakledilen rivayetler olduğu belirtilmiŖtir.

⁷³⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Savm”, 53 (No. 2426).

⁷³⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Savm”, 44 (No. 747).

لَا أَجِدُ. قَالَ: "اجْلِسْ" فَجَلَسَ، فَبَيَّنَّا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ أُتِيَ بِمِثْلٍ يُدْعَى الْعَرَقَ، فَقَالَ: "ادْهَبْ فَتَصَدَّقْ بِهِ" قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا أَهْلُ بَيْتٍ أَحْوَجُ إِلَيْهِ مِنَّا، قَالَ: "فَانْطَلِقْ فَأَطْعِمْهُ عِيَالَكَ "

Yukarıdaki hadisin anlamı şu şekildedir. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Ben bittim, mahvoldum" demiştir. Hz. Peygamber "Seni bitiren, mahveden nedir?" diye sorduğunda "Ramazan'da (oruçlu iken) eşimle ilişkiye girdim" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bir köle azat et" buyurmuş, adam: "Buna imkânım yok" deyince, Hz. Peygamber: "O halde iki ay aralıksız oruç tut" buyurmuş, adam: "Buna gücüm yetmez" deyince Hz. Peygamber: "O halde altmış fakiri doyur" buyurmuş, adam: "Buna da imkânım yok" dediğinde Hz. Peygamber: "Otur" buyurmuş ve adam oturmuş. O esnada Hz. Peygamber'e bir sele hurma getirilmişti. Hz. Peygamber adama: "Al bu hurmayı sadaka olarak fakirlere ver" buyurdu. Adam "Ey Allah'ın Resülü bizden daha fakir kimse yok" deyince Hz. Peygamber: "Git ve bunu ailenle birlikte ye" buyurdu.⁷³⁹

⁷³⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Sıyâm", 14 (No. 1671).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİREYSEL ve TOPLUMSAL DAVRANIŞ KURALLARI İLE İLGİLİ GELENEKLERDE SÜNNETİN ETKİSİ

Toplum bilimcilere göre bir milletin tarih boyunca üretmiş olduğu maddî ve mânevî değerlerin toplamı kültür olarak tanımlanır. Bir insan, çocukluk evresinden itibaren içinde yaşadığı aile ve toplumun değer yargıları ile kültürlenerek toplumun bir parçası haline gelir. Dolayısıyla, toplumlar bir taraftan kültürleri üretirken, diğer taraftan kültür de toplumu şekillendirmektedir.⁷⁴⁰

Bir davranışın toplumda iyi, güzel, faydalı gibi kavramlarla ifade ediliyor olması bu davranışın bir değer haline gelmesinin ilk adımıdır. Yargıya dönüşen bu değerın kurallaşması, sonra kurumsallaşması ve son olarak eyleme dönüşmesi ise onun gerçek bir değer halini aldığı anlamına gelmektedir. Şu hâlde toplum kurallarının ve normlarının ortaya çıkışının en önemli sebebi olan değerlerin yaşadığımız hayatı etkileme gücü oldukça fazladır. Ancak toplumsal kural haline de gelmiş olsa bir değer ya da kural için asıl olan eylemdir. Zira eyleme dönüşmeyen çalışkanlık, adâlet, doğruluk, dürüstlük, cesaret, cömertlik gibi soyut kavram veya kuralların fert ya da topluma faydalı olması mümkün değildir.⁷⁴¹

İşte Anadolu’da adına âdâb-ı muâşeret kuralları denilen doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık, merhamet, adâlet, saygı, sevgi, cesaret, kanaat vb. temel ahlaki vasıflar ve toplumsal değerler, toplumlara millîlik özelliği kazandıran, kişi ve toplumların kültürel kimlik ve karakterlerinin oluşmasında en fazla etkisi olan unsurlar olmuştur.

Hız. Peygamber’in Allah’tan aldığı vahiy doğrultusunda tanzim ettiği örnek hayatının kendi zamanındaki ve daha sonra gelecek olan insanlığa yol gösterici ve rehber olarak sunulmasının yegâne vesilesi olan hadisleri ve sünneti, Müslüman Anadolu insanının sahip olduğu kültürün oluşmasında en başta gelen etkenlerden biri olmuştur.

Aşağıda adab-ı muâşeret veya toplumsal değerlerimiz olarak adlandırılmakta olan belli başlı kurallar ele alınacak ve Anadolu kültüründe vazgeçilmez bir yere sahip olan bu kurallar üzerinde Hız. Peygamber’in sünnetinin etkisi belirtilecektir.

⁷⁴⁰ YAZICI, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, 214.

⁷⁴¹ YAZICI, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, 215-216.

3.1. Adâletli Olmak (Adâlet Mülkün Temelidir)

Türk toplumu özgürlüğüne düşkün bir millet olduğu için tarih boyunca daima hükmetmek, yönetmek ve lider olmak istemiştir.⁷⁴² Yöneticide en çok aranan vasıf ise adâlettir. “Adâlet dünyanın temelidir”⁷⁴³, “Adâlet olmayınca bir yerde, insan düşer o yerde her derde”⁷⁴⁴, “Adâlet ile zulüm bir yerde durmaz”⁷⁴⁵, “Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste”⁷⁴⁶ “Mahkeme kadiya mülk olmaz”⁷⁴⁷ şeklindeki Türk atasözleri de onların adâlet değerine verdikleri önemin göstergesidir.

Adâlet duygusu insanoğlunun yaratılıştan gelen özelliklerden biridir. Buna rağmen dünya üzerinde bugüne kadar insanların tesis ettiği ve adâletin süreklilik gösterdiği bir sistem görülmemiştir. İnsanın olduğu her yerde zulüm ve haksızlık da bulunmakta ve benliğinde adâlet duygusu bulunan her kişi yaşadığı yahut gördüğü haksızlıklardan dolayı hissettiği üzüntü ve elemeler nedeniyle gerçek adâletin tesis edileceği bir hesap gününün var olmasını arzu etmektedir. Kur'an'ın birçok âyetinde adâlet kavramının kıyamet ve hesap kavramlarıyla birlikte yer alması mutlak adâletin bir gün kesinlikle gerçekleşeceğini göstermektedir.⁷⁴⁸

Anadolu kültüründe adâletli olmayı tavsiye eden birçok atasözü bulunmaktadır. Adâlet dünyanın temeli kabul edilir. Adâletin olmadığı yerde her türlü dert ve kötülük beklenir. Hem adâlet hem de zulmün aynı yerde olması muhal kabul edilir.⁷⁴⁹ “Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste”⁷⁵⁰, “Zulm ile âbâd olunmaz”, “Zulm ile âbâd olanın

⁷⁴² Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 93.

⁷⁴³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22.

⁷⁴⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22.

⁷⁴⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22.

⁷⁴⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 464; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 41.

⁷⁴⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 466.

⁷⁴⁸ Yûnus 10/54-55; el-Enbiyâ 21/47; ez-Zümer 39/69.

⁷⁴⁹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22.

⁷⁵⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 41.

âhiri berbat olur”⁷⁵¹, “Zulme rıza zulümdür”, “İşçiye alnının teri kurumadan hakkı verilmelidir” gibi sözler hep adâlet anlayışını ifade etmekte, adâletin zıddı olan zulmün karşısında olunduğunu göstermektedir.

Bu yüzden Anadolu kültüründe yüzyıllar boyunca insan ilişkilerinde hak ve adâletten, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamak, kimseye zarar vermemek, kimsenin malına, canına, ırzına, şerefine, onuruna, kısaca kimsenin hakkına tecavüz etmemek, doğruluk ve adâletten ayrılmamak esas kabul edilmiştir.

Anadolu’da adâletli olmakla ilgili yukarıda bahsi geçen atasözlerinden bazılarının Hz. Peygamber’in Yemen’e vali olarak görevlendirdiği Muâz b. Cebel’e tavsiyelerde bulunurken söylediği şu sözünden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: ... وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ.

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber Yemen’e gönderdiği esnada Muâz b. Cebel’e şöyle buyurmuştur: “Mazlumun (haksızlığa uğrayan kimsenin) duâsından (yakarışından) kork! Zira onun duâsıyla Allah arasında hiçbir perde yoktur.”⁷⁵²

Konuyla ilgili nakledilen benzer bir hadis şu şekildedir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ يُسْتَجَابُ لَهُنَّ، لَا شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ، وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ، وَدَعْوَةُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ"

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Şu üçü kabul edilen duâlardandır: Mazlumun duâsı (haksızlığa uğrayanın), yolcunun duâsı ve babanın evlâdına yaptığı duâ.”⁷⁵³

⁷⁵¹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 401.

⁷⁵² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Zekât”, 62 (No. 1425); “Mezâlim”, 10 (No. 2316); “Meğâzî”, 57 (No. 4090); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 29 (No. 19); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zekât”, 1 (No. 1783).

⁷⁵³ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Duâ”, 11 (No. 3862); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr ve Sıla”, 7 (No. 1905); “Deavât”, 49 (No. 3448).

Aşağıdaki rivayette de Hz. Peygamber mazlumun (bed)duâsına muhatap olmaktan Allah’a sığınmaktadır.⁷⁵⁴

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجِسَ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا سَافَرَ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ، وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ، اللَّهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا، وَاخْلُفْنَا فِي أَهْلِنَا، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَغْتَاءِ السَّفَرِ، وَكَآبَةِ الْمُتَقَلِّبِ، وَمِنْ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكُورِ، وَمِنْ دَعْوَةِ الْمُظْلُومِ، وَمِنْ سُوءِ الْمُنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ

Anadolu’da çok bilinen ve Abdullah b. Ömer’den nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلَمُهُ...

“Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm ve haksızlık etmez, ...”⁷⁵⁵

Hz. Peygamber’den nakledilen sözler arasında sahabenin bile şaşkınlığına neden olan bir ifadesi ise şu şekildedir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا). قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا نَنْصُرُهُ مَظْلُومًا، فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ قَالَ: (تَأْخُذُ فَوْقَ يَدَيْهِ). (تَأْخُذُ فَوْقَ يَدَيْهِ) تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ

Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği bu hadiste Hz. Peygamber: “(Mümin) kardeşine zâlim de olsa mazlum da olsa yardım et!” buyurmuştur. Kendisine yanında bulunan sahabe “Ey Allah’ın Resûlü haksızlığa uğramış kimseye (mazluma) yardım ederiz peki zâlime nasıl yardım edelim?” diye sorduklarında Hz. Peygamber: “Elinden tutup haksızlık yapmasına engele olarak” buyurmuştur.⁷⁵⁶

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (الظُّلْمُ ظِلْمَاتُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ)

Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Zulüm kıyamet gününde zulmetlerdir (yani Allah’ın rahmet ve merhametinden mahrum olarak karanlıklara gömülmektir).”⁷⁵⁷

Hz. Peygamber’den nakledilen bir rivayette de dünyadaki haksızlıkların kıyamet günü kulun karşısına çıkacağı ifade edilmiştir.

⁷⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Deavât”, 42 (No. 3439).

⁷⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 4 (No. 2310).

⁷⁵⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 5 (No. 2311-2312).

⁷⁵⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 9 (No. 2315).

عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (مَنْ أَخَذَ مِنَ الْأَرْضِ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ، خُسِفَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ)

Abdullah b Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim haksızlıkla (başkasına ait olan bir) yeri ele geçirirse, kıyamet gününde gasp ettiği toprak parçası ile yerin yedi kat dibine geçirilir.”⁷⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in ortaya koyduğu adâlet anlayışı, insanlar arasındaki menfaate dayalı ilişkilerden, ayrımcılık ve imtiyazdan, her türlü insani zaafılardan uzak durmayı, kin, nefret, öfke, sevgi gibi duyguların tesiri ile karar vermemeyi gerektirmektedir.⁷⁵⁹ İslâm’ın fert, toplum ve devletin uygulaması gereken adâlet anlayışı hakkındaki hükmü budur ve İslâm tarihi bu düşüncenin mahsulü olan sayısız örneklerle doludur.⁷⁶⁰

3.2. Affedici Olmak (Affetmek Büyüklüktür)

Sözlükte “affetmek” şeklinde geçen kelime, “bağışlamak; hoşgörü ile karşılamak, mazur görmek” anlamlarına gelmektedir. Bugün Türkçede kullandığımız bağışlamak sözü ise Eski Türklerin de kullandığı ve Kutadgu Bilig’de yer alan bir ifadedir.⁷⁶¹ Kültürümüzde iki ya da daha fazla kişi arasındaki husumet durumunda arabuluculuk yapan üçüncü şahıslar tarafından muhatabı ikna etmek için genellikle “affetmek büyüklüktür”, “affetmek büyüklüğün şanındandır” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Anadolu kültüründe yaygın olarak bilinen hususlardan birisi de Allah’ın af ve merhametinin genişliğidir. Allah’ın kul hakkı hariç her günahı affedeceğine inanılır. Anadolu kültürünün en önemli mihenklerinden olan Hz. Peygamber’in sünnetinde de affetmek daima öncelikli olmuştur. Hayatı boyunca şefkat ve merhamet timsali olan Hz. Peygamber, şahsına yönelik yapılan her türlü sözlü ve fiili saldırıyı affetmiştir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de “(Resulüm) sen affi tercih et, iyiliği emret ve cahillerden yüz

⁷⁵⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 15 (No. 2320-2322).

⁷⁵⁹ en-Nahl 90; el-Mâide 8.

⁷⁶⁰ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 50-58.

⁷⁶¹ Ömer Çanak, *İslâm Öncesi Türk Kültüründe İnsani Değerler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 1.

çevir”⁷⁶² buyurulmakta, başka âyetlerde de Allah Resulü ve inananlar affa teşvik edilmektedir.⁷⁶³ Huzeyfe b. Yeman’dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber: “İnsanlar bize iyi davranırlarsa biz de onlara iyi davranırız, insanlar bize haksızlık yaparsa biz de onlara haksızlık yaparız, şeklinde söyleyen şahsiyet yoksunu kimseler gibi olmayınız. Bilakis, insanlar size iyilik yaptığında siz de onlara iyilik yapın, size bir haksızlık yaptıklarında ise haksızlık yaparak karşılık vermeyin, şahsiyetinizin sağlamlığını gösterin”⁷⁶⁴ buyurmak suretiyle Müslüman karakterinin sınırlarını çizmiştir. Anadolu’da yaygın şekilde kullanılmakta olan “İyiliğe iyilik her kişinin, kötülüğe iyilik ise er kişin kârıdır”⁷⁶⁵ atasözünün kaynağı da Hz. Peygamber’in bu güzel sözü ve sünneti olmalıdır.

Bir atasözünde “Af gibi adûvdan (düşmandan) intikam olmaz”⁷⁶⁶ “Kanı kan ile değil su ile yıkarlar”⁷⁶⁷ denilerek düşmanı affetmenin, kin tutmamanın kendi erdemini göstermek suretiyle ona verilebilecek en büyük ceza olacağı ifade edilmektedir. Başka bir atasözünde “Af husumetin kılıcıdır”⁷⁶⁸ denilerek affetmenin düşmanlıkları bitirmenin en etkili yolu olduğu ifade edilmiştir. Düşmanın affedildiği bir düşünce ikliminde dosta nasıl davranılması gerektiği ise izahtan varestedir.

Abdullah b. Zübeyr’den nakledilen aşağıdaki hadiste Hz. Peygamber’in affetme konusundaki tavsiyesi bulunmaktadır.

عن عبد الله، يعني ابن الزبير - في قوله: { خُذِ الْعَفْوَ } [الأعراف: 199] قال: أَمَرَ نَبِيُّ اللَّهِ - ﷺ - أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنْ أَخْلَاقِ النَّاسِ

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde Edeb bölümünde Affedici olmak başlığı altında yer alan Abdullah İbn Zübeyr’den nakledilen yukarıdaki rivayette, İbn Zübeyr; “Sen af

⁷⁶² el-A’râf 7/199.

⁷⁶³ el-Bakara 2/237; Âl-i İmran 3/134; en-Nûr 24/22; eş-Şûrâ 42/40.

⁷⁶⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 63 (No. 2007).

⁷⁶⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 1/336; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 227.

⁷⁶⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 24.

⁷⁶⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 466.

⁷⁶⁸ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 24.

yolunu tut...”⁷⁶⁹ mealindeki âyet hakkında şöyle demiştir: “Bu âyette Hz. Peygamber insanların sahip olduğu huylardan affedici olmayı tercih etmekle emrolunmuştur.”⁷⁷⁰

Başka bir rivayette de Hz. Peygamber’in affedici özelliğinden bahsedilerek O’nun hiçbir zaman kişisel nedenlerle öç ve intikam düşüncesi ve eylemi içinde olmadığı belirtilmektedir.⁷⁷¹

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: مَا خَيْرَ رَسُولٍ اللَّهُ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ، وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِنَفْسِهِ إِلَّا أَنْ تَنْتَهَكَ حَرَمَةَ اللَّهِ، فَيَنْتَقِمَ اللَّهُ بِهَا

Bu rivayette Hz. Âişe Hz. Peygamber’in affedicilik özelliğini şöyle ifade etmiştir: “Allah Resûlü dünya işlerinden iki şey arasında tercihte bulunması gerektiğinde onlardan birisi günah olmadığı sürece kolay olanı seçerdi. Şayet iki şeyden birisi günah ise o zaman günah olandan insanların en uzak duranı o olurdu. Allah Resûlü asla kendi nefsi için intikam peşine düşmezdi. Ancak Allah’a karşı bir saygısızlık ortaya çıktığında Allah için öfkelenir ve intikam alırdı.”⁷⁷²

3.3. Aldatmamak ve Aldanmamak (Hile ile İş Gören Mihnet ile Can Verir)

Anadolu’da bilhassa İslâm kültür ve ananesinin yaşatıldığı Osmanlı döneminde gündelik hayat ve onun önemli bir parçası olan ticaret doğruluk ve dürüstlük üzerine kurulmuştur. İşlerine hile karıştırmamak, hiç kimseyi aldatmamak ve dahi aldanmamak Türklerin ayırıcı vasıflarından biri olmuştur.⁷⁷³ Anadolu’da satılan malı olduğundan iyi göstermek için yapılan bazı aldatma oyunlarına “allayıp pullamak”⁷⁷⁴ tabir edilir ki ticarete büyük bir yanlıştır. Yine çürümüş, bozulmuş ürünlerin satışını yapmak, eksik ve noksan tartmak da ticaret ahlakına sığmayan davranışlardır. Özellikle ekmek gibi

⁷⁶⁹ el-A’râf 7/199.

⁷⁷⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tefsir”, 139 (No. 4367); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 5 (No. 4787).

⁷⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Menâkıb”, 20 (No. 3367); “Edeb”, 80 (No. 5775); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâil”, 77 (2327); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 5 (No. 4785).

⁷⁷² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Menâkıb”, 20 (No. 3367); “Edeb”, 80 (No. 5775); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâil”, 77 (2327); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 5 (No. 4785).

⁷⁷³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 95.

⁷⁷⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 416.

tartıyla satılan ve belli bir ölçüsü olan yiyecekler sürekli denetlenir ve bu konuda asla hoşgörü gösterilmez. Anadolu’da insanları aldatmanın ne kötü bir davranış olduğuyla ilgili atasözlerinden bazıları şöyledir; “İslâm’ın şartı beş, altıncısı insaf demişler, adam adamı bir kere aldatır, adam olan iki kere aldanmaz.”⁷⁷⁵

Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü topraklarda seyahat edip Anadolu yaşamı ve kültürü hakkındaki gözlemlerini kaleme alan seyyahlar Anadolu’da yaşayan Müslüman halkın yalancılık, hilekarlık ve aldatmayı asla sevmediğinden bahsetmektedir.⁷⁷⁶

Bu seyyahlardan La Motraye’nin anılarında geçen bir olayda; İstanbul’da esnafi denetleyen Bostancıbaşı’nın, bir Rum fırınında tarttığı ekmeğin eksik çıkması üzerine fırıncıya ağır bir ceza verdiğinden bahsedilmekte, Rum ve diğer azınlıklara mensup esnafın ancak bu şekilde ceza korkusuyla yola getirilebildiği, Türklerin ise gerek ticaretlerinde gerekse gündelik hayatlarındaki dürüstlüklerinin temelinde inançlarındaki samimiyet bulunduğu ifade edilmektedir. Aynı kaynakta Hristiyan ve özellikle Rum tebaada rastlanan ticari ilişkilerdeki yalan, hile ve sahtekârlıkların nedeninin dinî bağlarının zayıflığından kaynaklandığı belirtilmektedir. Adı geçen seyyah anılarında bu hilekârlıkları yüzünden Rum esnafından birilerinin ticarethanelerinin önünde cezalandırılarak teşhir edildiğinin sıklıkla görüldüğünü belirtirken Türk esnafından daima övgüyle bahsetmektedir.⁷⁷⁷

Anadolu kültürünün Kur’an ve Hz. Peygamber’in kutlu sözleri ve güzel yaşantısından oluşan sünnet çerçevesinde şekillendiği o dönemlerden günümüze yansıyan güzel örnekler yanında dinî inanç ve kültürden uzaklaşmanın neticesi olarak yaşanan birçok olumsuz örnekler de bulunmaktadır.

Aldanmamak ve aldatmamak hususunda hadis ve sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber’in çok açık ve doğrudan talimatlarını ihtiva eden rivayetler bulunmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى صُبْرَةِ طَعَامٍ. فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا. فَقَالَتْ أَصَابِعُهُ بَلًّا. فَقَالَ "مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ؟" قَالَ: أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ. يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ " أَفَلَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ؟ مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّي "

⁷⁷⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22, 221.

⁷⁷⁶ Nihat Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü* (İstanbul: Ötüken, 2001), 32-33.

⁷⁷⁷ Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”.

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir gün bir yiyecek yığını⁷⁷⁸ yanından geçerken elini yiyeceğe daldırdı. Parmaklarına bir ıslaklık değince Hz. Peygamber: “Bu ıslaklık nedir?” diye sordu. Satıcı: “Yağmur yağdı Ey Allah'ın Resülü” diye cevap verdi. Hz. Peygamber bunun üzerine: “İnsanların görebilmesi için ıslak olan kısmı üste koyamaz mıydın? Aldatan benden (benim dinimden) değildir” buyurdu.”⁷⁷⁹

3.4. Barışsever Olmak

Türkler tarih boyunca savaşçı, cesaret ve kahramanlıklarıyla tanınan bir millet olarak tanınmakla ve bu yönleriyle ün salmakla birlikte tarihî araştırmalar ve belgeler bize Türklerin barışseverliğinin daha ön planda olduğunu göstermektedir. Nitekim Orhun Abidelerinden nakledilen ve bir Türk kağanına ait olduğu belirtilen şu sözler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır;

Türk Oğuz Beyleri! Budun! İşidin Öze Tanrı batmayınca, Asra Yer delinmeyince, Türk budunu! Ülkeni, töreni kim bozdu? Hakim Türk budunu idin. Bilgili ve görgülü olduğu için sizi düzeltmiş olan Bilge Kağanınız gelmiş, gitmiş. İyi ülkene kendi hatanı kötülüğünü giydirdin.⁷⁸⁰

Bu cümlelerde yer alan “bilgili olmak” âlemdeki nizam ve intizamı tanımak, onu bozmaya yönelik her şeye hazırlıklı olmak olarak yorumlanmıştır. Zira adına tabiat denilen bu mevcudat âleminde müthiş bir uyum ve ahenk vardır. O halde tabiatı faydalanan, onun üzerinde yaşayan, tabiatın emrine verildiği insanın da hayatında, diğer insanlarla olan ilişkilerinde aynı şekilde ahenk ve imtizacın olması, insanlar, toplumlar ve milletler arasında barışın hâkim olması zarurîdir. Türk hakanlarının en büyük gayeleri de öncelikle Türk illeri ve boyları arasında olmak üzere birlik ve beraberliği, milletler arası sulhu, barışı temin etmektir. Türk hakanlarının ve Türklerin savaşçı olmalarının temel sebebi de bu gayeye ulaşmak ve dünyada barışı sağlamaktır.⁷⁸¹

⁷⁷⁸ Yığın olarak bahsedildiğine göre tahıl ya da baklagiller benzeri bir yiyecek maddesi olsa gerektir.

⁷⁷⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 101, 102 (164); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Ticâret”, 36 (No. 2224); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Büyü”, 52 (No. 3452); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Büyü”, 74 (No. 1315).

⁷⁸⁰ Necip Asım Yazıksız, *Orhun Âbideleri* (İstanbul: Matbaai Âmire, 1340), 112.

⁷⁸¹ Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 261-262.

Aynı zamanda hekim olan II. Mahmud dönemi şairi Abdülhak Molla'ya ait olduğu belirtilen şu mısra da konuyu en veciz şekilde anlatmaktadır:

“Bu mesel üzre bulur cümle milel fevz ü felah,

Hâzır ol cenge eğer ister isen sulh-ü salâh”⁷⁸²

Osmanlı döneminde çeşitli nedenlerle Anadolu topraklarında yaşayan ve buralardaki anılarını kaleme alan seyyahlar Türklerin barışsever olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan biri anılarında “Türkler kadar barışçı bir millet görmediğini, hiçbir yerde Anadolu'daki kadar sakin ve rahat bir hayatın olmadığını” söylemektedir.⁷⁸³

H. Peygamber'in hayatında da barış daima öncelikli olmuştur. İslâm'ın gerek Mekke döneminde gerekse Medine döneminde H. Peygamber ve ashabı tarafından mecbur kalınmadıkça savaş tercih edilmemiştir. Mekke döneminde H. Peygamber ve Müslümanlara birçok eziyetler ve işkenceler yapılmasına rağmen daima barışın korunması, sabır ve İslâm'ı tebliğ faaliyetleri öne çıkarılmıştır. Zira Yüce Allah'ın H. Peygamber vasıtası ile insanlığa sunduğu bu yeni ve son dinin adı İslâm'dır. İslâm kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde Arapça “silm (selm)” kökünden türediği ve bu kelimenin de “barış yapmak, sulh, âsâyiş” gibi anlamlara geldiği görülmektedir.⁷⁸⁴ Dolayısıyla H. Peygamber'in insanlığa gönderiliş nedeni barışın ve asayişin dünyada hâkim kılınması gayesine yöneliktir.

H. Peygamber'in hayatında barışa önem verdiğinin en önemli göstergelerinden birisi de tarihte “Hudeybiye Antlaşması” olarak yer alan hadisedir. H. 6. yılda Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında imzalanan bu barış antlaşması, adını, antlaşmanın yapıldığı Mekke yakınlarındaki Hudeybiye adı verilen mevkiden almaktadır. Bu antlaşmanın bir adı da “Sulhu'l-Hudeybiye” yani Hudeybiye barışı'dır. Hudeybiye antlaşması imza altına alınan hükümler yönüyle Müslümanların aleyhine görülmekle birlikte sonuçları bakımından İslâm'ın hızla gelişmesine ve Müslümanların

⁷⁸² Mehmet Yıldız, *Abdülhak Molla ve Tarih-i Liva'sı Tahlil ve Tenkidli Metin* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995), XXIV.

⁷⁸³ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, çev. Aysel Kurutluoğlu (Tercüman Yayınları, ts.), 183.

⁷⁸⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İslâm (Giriş)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1112; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 574.

hayırına olduğu için tarihte çok önemli bir yere sahiptir. Bu antlaşmaya gerek şekil gerekse muhtevası yönüyle başta Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi sahabenin ileri gelenleri itiraz etmiş, Hz. Peygamber belki de ilk defa bu kadar açık bir dille eleştirilmiştir. Ancak buna rağmen Hz. Peygamber sonuçlarının İslâmiyet ve Müslümanlar için hayırlı olacağına inandığı bu antlaşmayı imzalamaktan vazgeçmemiştir.

Hiz. Peygamber'in barış severliğinin en önemli belgelerinden biri olan bu olay hadis kaynaklarında şu şekilde anlatılmaktadır.

عَنْ أَبِي وَائِلٍ. قَالَ: قَامَ سَهْلُ بْنُ حَنْبَلٍ يَوْمَ صِفِّينَ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ! اتَّهَمُوا أَنْفُسَكُمْ. لَقَدْ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ. وَلَوْ نَرَى قِتَالًا لَقَاتَلْنَا. وَذَلِكَ فِي الصُّلْحِ الَّذِي كَانَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنَ الْمُشْرِكِينَ. فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَلَسْنَا عَلَى حَقٍّ وَهُمْ عَلَى بَاطِلٍ؟ قَالَا (بَلَى) قَالَ: أَلَيْسَ قَتَلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ؟ قَالَ (بَلَى) قَالَ: فَفِيمَ نُعْطِي الدِّيْنَ فِي دِينِنَا، وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمُ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ؟ فَقَالَ (يَا ابْنَ الْخَطَّابِ! إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ. وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا) قَالَ: فَانْطَلَقَ عُمَرُ فَلَمْ يَصْبِرْ مُتَغَيِّظًا. فَأَتَى أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ! أَلَسْنَا عَلَى حَقٍّ وَهُمْ عَلَى بَاطِلٍ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: أَلَيْسَ قَتَلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: فَعَلَّامَ نُعْطِي الدِّيْنَ فِي دِينِنَا، وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمُ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ؟ فَقَالَ: يَا ابْنَ الْخَطَّابِ! إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. قَالَ: فَنَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْفَتْحِ. فَأَرْسَلَ إِلَى عُمَرَ فَأَقْرَأَهُ إِيَّاهُ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَوْ فَتَحَ هُوَ؟ قَالَ (نَعَمْ) فَطَابَتْ نَفْسُهُ وَرَجَعَ

Ebû Vâil'in naklettiği bir rivayete göre; "Sıffîn savaşı günü (tarafları barışa ikna etmek isteyen) Sehl b. Huneyf ayağa kalkarak şöyle bir hitapta bulunmuştur: -Ey İnsanlar Sizler kendi kendinizi kınayınız! Andolsun ki bizler Hudeybiye gününde Hz. Peygamber ile birlikteydik. Şayet bizler savaşmayı hayırlı görseydik muhakkak savaşırđık. Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki sulh antlaşması da böyle olmuştu. Bu antlaşma yapıldıktan sonra Hz. Ömer Hz. Peygamber'in yanına giderek: -Ey Allah'ın Resûlü! Antlaşma yaptığımız müşrikler bâtıl üzerinde, bizler ise hak üzerinde değil miyiz? dedi. Hz. Peygamber cevaben: -Evet, biz hak üzerindeyiz, buyurdu. Hz. Ömer: -Bizden ölenler cennette, onlardan ölenler ise ateşte değil mi? dedi. Hz. Peygamber cevaben: -Evet öyledir, buyurdu. Hz. Ömer: -O halde dînimiz uğrunda bu alçaklığa neden ödün veriyoruz ve Allah onlarla bizim aramızda hükmünü vermeden biz neden gerisin geri dönüyoruz? dedi. Hz. Peygamber cevaben: -Ey Hattâb oğlu! Ben Allah'ın Rasûlüyüm, Allâh beni asla kaybetmeyecek ve kaybettirmeyecektir, buyurdu. Hz. Ömer bu cevap karşısında sabredemeyip kızgın bir şekilde Hz. Peygamber'in yanından ayrıldı. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'e gelerek: -Ey Ebû Bekir! Onlar (müşrikler) bâtıl üzerinde, bizse hak üzerinde değil miyiz? dedi. Hz. Ebû Bekir: Evet öyledir, dedi. Hz. Ömer: -Bizden öldürölenler cennette, onlardan katledilenlerse ateşte değiller mi? dedi. Ebû

Bekir: -Evet öyledir, dedi. Hz. Ömer: -O halde hangi sebeple ve niçin dinimiz uğrunda bu zilleti kabul ediyor ve Allah onlarla bizim aramızda hükmünü vermeden dönüp gidiyoruz? dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr: -Ey Hattâb oğlu! Şüphe yok ki o Allah'ın Rasûludur, Allah onu asla kaybetmeyecek ve kaybettirmeyecektir, dedi. Hadisin ravisi rivayetin devamında şöyle demiştir: (Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'le yaptığı bu diyalogun) ardından Hz. Peygamber'e Kur'an'ın Fetih Sûresi nazil oldu. Hz. Peygamber derhal Hz. Ömer'e haber gönderdi ve gelen âyetleri ona okuttu. Daha sonra Hz. Ömer: -Ey Allah'ın Resulü! Fetih bu mudur? dedi. Hz. Peygamber: -Evet, buyurunca Hz. Ömer'in gönlünde bir hoşluk oluştu ve döndü.”⁷⁸⁵

3.5. Cömert Olmak

Farsça'da “cevan-merd” kelimesinden dilimize “cömert” olarak geçen⁷⁸⁶ kelime, *TDK sözlüğünde*; “para ve malını esirgmeden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör anlamları yanında mecazi olarak “verimli” anlamında da kullanılmaktadır.”⁷⁸⁷ *Divan-ü Lûgati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de ise “akı” kelimesi “cömert” anlamında kullanılmaktadır.

Anadolu'da seyahat ederek sosyal ve kültürel hayatla ilgili gözlemlerini kaleme alan Batılı seyyahların anılarında, Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın israftan kaçındıklarından ve oldukça cömert kimseler olduklarından bahsedilmektedir.⁷⁸⁸

Anadolu kültürünün oluşumunda en büyük etkiye sahip olan İslâm dininin Kur'an ve Sünnet kaynaklarında en çok vurguladığı konulardan birisi insanın bu dünyada sahip olduğu mal, servet, ilim vb. her türden maddi, mânevî imkanlarını Allah rızası için, iyilik ve hayır muradı ile harcamasıdır. İslâm'ın en önem verdiği emir ve tavsiyelerinden olan, Kur'an ve hadislerde çoğunlukla “infâk” kavramı ile ifade edilen bu davranışın dilimizdeki karşılığı cömertliktir, kerem, ikram sahibi olmaktır. Cömertliğin zıddı cimriliktir ki bu da İslâm dininin en çok yerdiği davranışlardandır.

⁷⁸⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihâd ve Siyer", 94 (1785).

⁷⁸⁶ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/72-73.

⁷⁸⁷ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Cömert”.

⁷⁸⁸ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 28, 33.

Kur'ân-ı Kerîm'de cömertlik ve cimrilik konusunda; “İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar”⁷⁸⁹ buyurulmaktadır.

Aşağıda Talha b. Kerîz el-Huzâî'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ كَرِيزٍ الْخَزَاعِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ

Talha b. Kerîz el-Huzâî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah cömerttir, cömertliği sever.”⁷⁹⁰

Cömertlik konusunda Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ، وَالْجَاهِلُ السَّخِيُّ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ عَابِدٍ بِخِيلٍ

Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Cömert kimse, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, cehenneme yakındır. Bilgisiz ama cömert kişi ibadet ehli ancak cimri olan kimseden Aziz ve Celil olan Allah'a daha sevimlidir.”⁷⁹¹

Aynı hadisin devamında Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: خَصْلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ

⁷⁸⁹ Muhammed 47/38.

⁷⁹⁰ Ebi Amr el-Ezdî el-Basrî Mamer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahman el-Aza'mî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 11/143; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 10/204; İbn Ebi'd-Dünya, thk. Mecdi Seyyid İbrâhim, *Mekârimu'l-ahlâk* (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.), 19; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/111 (No.151); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 2003, 10/372 (No.7646). Bu hadisin sıhhat derecesi hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır. İmam Zehebî hüküm vermekten imtina etmiştir. Ancak İbn Ebi'd-Dünya *Mekârimu'l-Ahlâk* adlı eserinde Sa'd. b. Ebî Vakkas'tan, Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek* adlı eserinde Sehl. b. Sa'd es-Sâidi'den hadisin benzer rivayetlerini nakletmişlerdir. Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*'da Sehl. b. Sa'd rivayeti hakkında “Hasen” değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre yukarıdaki rivayetin Hasen li gayrihi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

⁷⁹¹ Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Birr ve Sıla", 40 (1961).

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyuruştur: “Mümin ile cimrilik ve kötü ahlaklı olmak bir arada bulunmaz.”⁷⁹²

Cömertlik konusundaki teşvikler ve cimrilikten sakındırma konusundaki deliller bunlarla sınırlı değildir. İslâm cömertlik dinidir. İslâm diğerkâmlık dinidir. İslâm'ın tek başına zekât, sadaka, fitre gibi kurumsallaşmış ibadetleri bile cömertlik ve yardımseverlik konusuna verdiği önemi ortaya koyacak güçlü örnekler olarak yeterlidir.⁷⁹³

3.6. Çalışmak, Emek (Alın Teri) ve Helâl Kazanç

Türk geleneklerinde bilhassa erkeklerin güzel ahlaklı, cesur ve çalışkan olması aranır.⁷⁹⁴ Anadolu'nun her yerinde bilinen ve dilimizde çokça kullanılan “Çalışmak ibadetin yarısıdır, çalışmakla her iş tamam olur, ekmeden biçilmez, çobanın gönlü olunca tekeden süt (yağ) çıkarır, emeksiz yemek olmaz, er olan ekmeğini taştan çıkarır, fakirlik ayıp değil tembellik ayıp, iş insanın ayinesidir, işleyen demir pas tutmaz, işleyen demir ışıldar”⁷⁹⁵ atasözleri çalışarak başarılamayacak bir iş olmadığını, imkânsız gibi görülen şeylerin bile istekli ve gayretli olduğunda mümkün hale gelebileceğini, “Çalışmak ibadetin yarısıdır, Çalışmakla her iş tamam olur, Emeksiz yemek olmaz”⁷⁹⁶ atasözleri de helâl kazanç ve ailesinin geçini temin için çalışmanın ibadet olduğunu ve çalışmanın önemini ifade etmektedir. Kültürümüzde “fakirlik ayıp değil tembellik ayıp” sayılmaktadır.⁷⁹⁷ Bunun yanında Anadolu'da birçok işyerinin duvarında “Allah (çalışan ve helâl) kazanan kulunu sever” anlamına gelen “الكاسب حبيب الله” sözünün yazılı olduğu hüsn-ü hat levhaları asılıdır.⁷⁹⁸ Bu hat levhasının güzel bir örneği İstanbul'da bulunan

⁷⁹² Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Birr ve Sıla", 41 (No. 1962).

⁷⁹³ Şevket Özcan, “Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (27 Mart 2018), 300.

⁷⁹⁴ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 87.

⁷⁹⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 107, 112, 153, 155, 165, 223; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 465-466.

⁷⁹⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 107, 153.

⁷⁹⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 465; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 165.

⁷⁹⁸ “Necmedin Okyay | Arapça kaligrafi sanatı, Tezhip, İslami sanat” (Erişim 18 Mart 2023).

Kapalı Çarşı'nın kapısı üzerinde de mevcuttur.⁷⁹⁹ Bazı kaynaklarda hadis olduğu belirtilen bu söz⁸⁰⁰, muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır.

Türklerin karakter ve mizacından bahseden kaynaklarda genellikle halkın çalışkanlığından bahsedilmesine rağmen bu konuda farklı görüş ileri süren Batılı Seyyahların düşüncelerini de hafife almamak ve bunlardan hisse çıkarmak gerekir. Zira bunlardan biri olan Seyyah La Motraye anılarında; özellikle varlıklı Türklerin rahatlarına oldukça düşkün olmalarından, az iş çok dinlenme şeklinde ehlikeyif bir hayat sürdüklerinden bahsetmektedir.⁸⁰¹

Çalışkan olmak, tembellikten uzak durmak, meşru işlerde çalışarak helâl kazanç elde etmek, ailesinin, çoluk çocuğunun bakımını sağlayarak kimseye muhtaç etmemek dinimizin de öğretilerindendir. Kur'ân-ı Kerîm'de “وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى” “İnsana ancak çalıştığıнын karşılığı verilir”⁸⁰² buyurulmak suretiyle çalışma ve emeğe verilen değer ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in kendi hayatı çalışma ve çalışkanlığın en büyük örneği olmakla birlikte ashabına ve ümmete bu konuda verdiği tavsiyeler de oldukça fazladır.

Hz. Peygamber henüz çocuk yaşta iken koyun çobanlığı yaparak, amcası ile ticaret kervanlarına katılarak kimseye yük olmadan hayatını sürdürmüş ve aynı zamanda birlikte yaşadığı kimselere yardımcı olmuştur. Amcası Ebu Talip ile katıldığı ticaret kervanlarında edindiği tecrübe ve ayrıca Mekke'de yaşayan insanlar üzerinde bıraktığı güven neticesinde henüz genç bir yaşta iken ticaret hayatına girmiştir. Bu üstün özellikleri ile önce Mekke'nin zenginlerinden olan ve ticaretle meşgul olan Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarını onun adına yönetmiş, bu konuda başarısını ispat edince Hz. Hatice'nin teklifi üzerine kendisine ortak olarak ticaret hayatına devam etmiştir.

⁷⁹⁹ “Kapalıçarşı'daki Fesciler Kapısı'nın tarihi kitabesi kamera için delindi! haberi”, *Arkeolojik Haber* (22 Ekim 2019); “Başlık: Betül Zer on Twitter: ‘El-kâsibu habibullah. الكاسب حبيب الله Başkasına yük olmamak için çalışıp çabalayan, (kendi eli ile kazandığını yiyen) Allah'ın muhabbetine mazhurdur. Bol bereketli, hayırlı haftalar dilerim... <https://t.co/hajI51j98D>’ / Twitter” (Erişim 18 Mart 2023).

⁸⁰⁰ Mahmûd b. Abdullâh el-Huseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, thk. Alî Abdalbârî Atiyye (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 10/315; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Omar el-Mısrî el-Hanefî Şihâbuddîn el-Hafâcî, *Hâşîyetu's-Şihâb 'alâ'l-Beydâvî: 'Înâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî* (Beyrut: Dâru Şadır, ts.), 7/84.

⁸⁰¹ Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi'nde Türkler”; La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, 197.

⁸⁰² en-Necm 53/39.

Hız. Peygamber gerek peygamberlik öncesi Mekke’de geçen hayatında, gerekse Peygamberlik sonrası Mekke ve Medine’deki dönemlerinde asla insanlara yük olmayı istememiş ve böyle davranmamıştır.

Hız. Âişe’nin ifadesiyle Hız. Peygamber;

كَانَ يَخِيطُ ثَوْبَهُ، وَيَخْصِفُ نَعْلَهُ، وَيَعْمَلُ مَا يَعْمَلُ الرَّجَالُ فِي بُيُوتِهِمْ

“Elbisesinin söküğünü diker, ayakkabısını yamar, ev işlerinde bir erkek neler yapıyorsa hepsini yapardı”⁸⁰³

Yine Hız. Âişe Hız. Peygamber’in ev halini şöyle anlatmaktadır;

كَانَ يَكُونُ فِي مَهْنَةِ أَهْلِهِ، تَعْنِي خِدْمَةَ أَهْلِهِ، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ

“Hız. Peygamber ailesinin hizmetinde olan bir eş idi. Namaz vakti geldiğinde namaza çıkardı.”⁸⁰⁴

Hız. Peygamber evinde bu şekilde davrandığı gibi ashabı arasında da benzer şekilde davranmaktaydı. O, Mescid-i Nebvî’nin inşasında duvar örmüş, kucığında taş taşımıştı. Birgün ashabı ile oturdukları esnada su getirildiğinde oradakilere su dağıtmıştı. Kısaca Hız. Peygamber nerede bir hizmete ihtiyaç duyulsa “سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ...” “Toplumun lideri ona hizmet edendir”⁸⁰⁵ anlayışı içinde derhal ortaya çıkan bir hizmet insanıydı. Hız. Peygamber’in bir gün Ebu Hüreyre ile çarşıya çıktığı ve evinin bazı ihtiyaçlarını satın aldığı taşıma huşunda kendisine yardım etmek isteyen Ebû Hüreyre’ye “صاحب الشيء أحق بحمله” “Bir şeyi sahibinin taşıması daha uygundur” buyurduğu ve taşımaya devam ettiği nakledilmektedir.⁸⁰⁶

Çalışmanın zıddı olan tembellik ise Hız. Peygamberin hiç sevmediği huylardan biridir. Öyle ki Hız. Peygamber’in en çok sakındığı ve Allah’a sığındığı şeylerden biri

⁸⁰³ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnaut, *Müsned*, 41/390 (24903).

⁸⁰⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Cemaat ve İmamet", 16 (No. 644); “Nafakalar”, 8 (No. 5048).

⁸⁰⁵ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Erbe’üne alâ Mezhebi’l-Müteahakkîkîn mine’s-Sûfiyye*, thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414), 59.

⁸⁰⁶ Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, 2003, 8/284; M. Yaşar Kandemir, *Hayatımıza Yön Veren Hadisler* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2021), 173.

tembelliktir. Hz. Aişe'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber; “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ”⁸⁰⁷ buyurmaktadır. “Allahım tembellikten sana sığınırım”⁸⁰⁷ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber'in sünnetinde ve hadislerinde çalışkanlık, çalışmak ve kazanmak övülmüş ve tavsiye edilmiştir. Bilhassa helâl kazanç ve ailesinin geçimini temin etmek maksadı ile çalışmak Müslümanın en önemli görevlerinden kabul edilmektedir.

عَنْ الْمُقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنْ نَبِيٍّ اللَّهُ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ)

el-Mikdâm ibn Ma'dikerib'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hiç kimse kendi elinin emeğiyle kazanarak yediğinden daha güzel bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Hz. Davud kendi elinin emeği ile kazandığını yerdi.”⁸⁰⁸

Bu hadisin devamında Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber; “Sizden birinin sırtında bir ip ile odun toplayarak (satması), bir başkasından (yardım) istemesinden daha hayırlıdır. O kişi ona istediğini verebilir veya talebini geri çevirebilir (her iki halde isteyen kişi için bir zelil olma durumu söz konusudur).”⁸⁰⁹

عَنْ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ الرُّبَيْدِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَا كَسَبَ الرَّجُلُ كَسْبًا أَطْيَبَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَمَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ وَوَلَدِهِ وَخَادِمِهِ، فَهُوَ صَدَقَةٌ"

el-Mikdâm ibn Ma'dikerib'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir adam (kimse) kendi elinin emeğinden daha helâl bir kazanç kazanmamıştır. Bir kimsenin kendisi, ailesi, çocuğu ve hizmetinde bulunanlara harcadığı sadaka hükmündedir.”⁸¹⁰

Abdullah İbn Abbâs'tan mürsel olarak nakledilen aşağıdaki rivayette de çalışıp kazanmadan başkasına muhtaç olarak yaşamının dinde yerinin olmadığı ifade edilmektedir.

⁸⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Deavât”, 38, 39, 41, 43 (No. 6007, 6008, 6010, 6014).

⁸⁰⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Büyû’”, 15 (No. 1966-1967).

⁸⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Büyû’”, 15 (No. 1968-1969).

⁸¹⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Ticârât”, 1 (No. 2138).

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: كَانَ أَهْلُ الْيَمَنِ يَحْجُونَ وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، وَيَقُولُونَ: نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُونَ، فَإِذَا قَدِمُوا مَكَّةَ سَأَلُوا النَّاسَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}

İbn Abbâs; “Yemen ehlinden bazı kimseler hac için Mekke’ye geliyorlar yanlarına ihtiyaçları için herhangi bir azık da almıyorlar, insanlardan dileniyor ve bir de “biz Allah’a tevekkül eden kimseleriz” diyorlardı. Bunun üzerine “Azık hazırlayın. Şüphesiz, azığın en hayırlısı takva (Allah’tan sakınma) dır”⁸¹¹ âyeti nazil oldu” demiştir.⁸¹²

3.7. Temizlik (Temizlik İmandandır)

“Aslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur)”⁸¹³ atasözü Anadolu’da en çok bilinip söylenen sözlerdendir. Bu söz, bir insanın nasıl bir karaktere sahip olduğunu yaşadığı yerin temizlik, tertip ve düzeninden anlayabiliriz anlamına gelmektedir. Bunun yanında Anadolu’da “Temizlik (nezafet) imandandır” sözü de hemen herkesçe bilinmekte ve temizlik konusu gündeme geldiğinde söylenmektedir.⁸¹⁴ Temizlik kavramının maddî ve mânevî olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bu söz de temizliğin maddî ve mânevî her iki yönünü kapsamaktadır. Esasen maddi temizlik olsa olsa mânevî temizliğin tamamlayıcısı ve sonucu olabilir. Zira insanların gönül ve zihin dünyaları temiz olmadıkça sadece maddi temizliğin bir anlam ve önemi de yoktur.

Anadolu’daki temizlik kültürünün bir örneği olarak Osmanlı döneminde sokakların süpürülmesi ve temizlenmesi mahalle halkının, çarşı ve pazarların temizliği ise esnafın sorumluluğundaydı. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi bazı dönemlerde mahalle imamları ve esnaf kâhyası tarafından⁸¹⁵, bazı dönemlerde başka görevlilerce takip edilirdi. Evlerin içinin temiz ve zarif tutulduğu gibi⁸¹⁶ önlerinin ve çevresinin de temiz tutulması, özellikle kışın çamur birikintilerinin oluşmaması ve çamurların

⁸¹¹ el-Bakara 2/197.

⁸¹² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Hac”, 6 (No. 1451).

⁸¹³ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Aslan yatağından belli olur”; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 50; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 154.

⁸¹⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 300.

⁸¹⁵ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 227.

⁸¹⁶ Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, 77.

temizlenmesi, çöplerin sokaklara atılmaması görevlilerce denetlerdi. Mahalle halkı ve esnaf bu görevleri bazen nöbet usulü bazen de imece usulü ile yerine getirirlerdi. Temizlik işlerini yapmayanlar para ya da hapis cezasıyla cezalandırılırdı.⁸¹⁷

Hız. Peygamber'in ve dolayısıyla Müslümanın hayatında temizlik çok önemli bir yer tutar. İslâm temizlik dinidir. İslâm metinlerinde temizlik kelimesi yerine çoğunlukla tahâret (tuhr) kavramı kullanılmaktadır.⁸¹⁸ Hız. Peygamber'e ilk nazil olan el-Alâk sûresinin ilk beş âyetinden sonra gelen ikinci beş âyetten oluşan emrin içinde maddî ve mânevî temizlik (tahâret) emredilmektedir.⁸¹⁹ Müslümanlık önce gusûl abdesti denilen bir temizlik ile başlar.⁸²⁰ Gusûl, bütün vücudun hiç kuru yer kalmayacak şekilde su ile yıkanması demektir.⁸²¹ Belli durumlarda guslün yenilenmesi gerekir.⁸²² İslâm'ın ana kaynağı Kur'an'a temiz olmayanlar el süremezler.⁸²³ Maddî ve mânevî temizlik olmadan İslâm'ın hiçbir ibadeti makbul olmaz. İslâm'ın en çok değer verdiği ibadet olan ve günde beş vakit eda edilen namaz abdestsiz ifa edilemez.⁸²⁴ Ayrıca namaz kılacak olan kişinin elbisesinin ve namaz kılacağı yerin de temiz olması şarttır.⁸²⁵

Hız. Peygamber'in sünnetinde ve dolayısıyla hadislerde temizlik konusu oldukça önemli yer tutmaktadır.

⁸¹⁷And, 16. Yüzyılda İstanbul, 88.

⁸¹⁸ Mustafa Çağrııcı, "Temizlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/427-428. Kur'an-ı Kerim'de tahâret kavramı on dokuz âyette temizlik anlamında kullanılmaktadır. (M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, "thr" md.) Bunlarda üçünde hadesten tahâret (hükmi pisliklerden temizlenme), sekizinde günahlardan, ahlâkî ve mânevî kirlerden temizlenme; diğerlerinde ise hem maddî hem mânevî temizlik anlamında kullanılmıştır. Kur'an kelime ve kavramlarının anlamı üzerine yazılmış olan *el-Müfredât* adlı eserin sahibi Râgıb el-İsfahânî de âyetlerin genelinden çıkardığı hüküm ile tahâretin, maddî ve mânevî (beden ve ruh) temizliği olarak iki yönü olduğunu belirtmektedir. (*el-Müfredât*, "thr" md.).

⁸¹⁹ el-Müddessir 74/1-5. "Ey örtünüp bürünen (Peygamber!), kalk ve uyar. Rabbini yücelt. Elbiseni tertemiz tut. Her türlü pislikten uzak dur."

⁸²⁰ Mehmet Şener, "Gusûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/214.

⁸²¹ el-Mâide 5/6. "Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın."

⁸²² Şener, "Gusûl", 14/213.

⁸²³ el-Vâkıa 56/79. "Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir."

⁸²⁴ el-Mâide 5/6. "Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın..."

⁸²⁵ Salim Ögüt, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/382.

Hız. Peygamber başta ağız, burun ve diş temizliğı, saç, sakal, bıyık bakımı, vücutta istenmeyen tüylerin temizliğı olmak üzere genel olarak vücut temizliğıne çok önem vermiştir. Bu konuda kendisinden nakledilen çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bunların en kapsamlılarından biri Hız. Âişe'den nakledilen şu rivayettir;

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَإِعْفَاءُ الْخَيْةِ، وَالسَّوَاكُ، وَاسْتِنْشَاقُ الْمَاءِ، وَقَصُّ الْأَظْفَارِ، وَغَسْلُ الْبَرَاجِمِ، وَتَنْثُفُ الْإِبْطِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ، وَانْتِقَاصُ الْمَاءِ." قَالَ زَكَرِيَّا: قَالَ مُصْعَبٌ: وَنَسِيتُ الْعَاشِرَةَ. إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْمُضْمَضَةُ. زَادَ قُتَيْبَةُ: قَالَ وَكِيعٌ: انْتِقَاصُ الْمَاءِ يَعْنِي الِاسْتِنْجَاءَ

Hız. Âişe Hız. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "On şey vardır ki bunlar fıtrattandır. Bıyıkları kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, burna su çekmek, tırnakları kesmek, parmak aralarını yıkamak, koltuk altını temizlemek, eteğı traş etmek, idrar çıkışlarını su ile yıkamak" Hadiste dokuz madde sayılmıştır. Ravilerden Mus'ab unutulmuş onuncu madde "ağız su ile çalkalamak" olmalı demıştır.⁸²⁶ Hadis kaynaklarında bu rivayette yer alan temizlikle ilgili hususların bir kısmı veya tamamının yer aldığı Hız. Âişe ve farklı râviler tarafından nakledilen çok sayıda rivayet bulunmaktadır.⁸²⁷

Yukarıda bahsi geçen "Temizlik imandandır" mealindeki rivayet ve benzerleri de kaynaklarda yer almaktadır.

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ

Ebü Mâlik el-Eş'arî tarafından nakledilen yukarıdaki rivayette Hız. Peygamber; "Temizlik imanının yarısıdır" buyurmaktadır.⁸²⁸ Temizlik hakkındaki bu ve benzeri rivayetler Hız. Peygamber'in temizlik kültürünü geliştirmeye verdiği önemi göstermektedir. Hız. Peygamber'in temizlik konusundaki tavsiyeleri sadece vücut temizliğı ile sınırlı değildir. O, beden temizliğı yanında kılık kıyafet temizliğı⁸²⁹ ve çevre

⁸²⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Tahâret", 56 (261). Bu rivayette yer alan vücut temizliğı ile ilgili hususlar ayrı ayrı ya da topluca başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz.

⁸²⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Libâs", 61 (No. 5549, 5554); "İsti'zân", 51 (No. 5939); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Edeb", 14 (No. 2756-2764); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "Tahâret", 8 (No. 292-295); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Tahâret", 27 (No. 52).

⁸²⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Tahâret", 1 (223); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Daru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1412), "Tahâret", 2 (No. 679); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "Tahâret", 5 (No. 280); Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Deavât", 91 (No. 3517). Bu rivayette yer alan vücut temizliğı ile ilgili hususlar ayrı ayrı ya da topluca başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz.

⁸²⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Libâs", 17 (No. 4062).

temizliğı gibi maddi temizliklere ve aynı zamanda mânevî temizlik haline de çok önem vermiştir.

Yine Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, bir cuma günü üstü başı toz toprak içinde ve terli olarak mescide gelen bir kimseye, “Keşke bu gününüz için (özel bir) temizlik yapsaydınız” buyurarak, bu şekilde mescide gelmenin mekânı kirleteceğini, mescitteki diğer insanları rahatsız edeceğini ve ümmetine böyle pasaklı bir vaziyeti yakıştırmadığını ifade etmiş olmaktadır.⁸³⁰

Hz. Peygamber çevre temizliğı konusunda da oldukça hassas davranmaktadır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de de temizlik konusunda çok sayıda âyet bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Bunlardan biri de “Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun”⁸³¹ âyetidir. Anadolu’da en çok bilinen dinî eserlerden biri olan İmam Gazali’nin *İhyâ-u Ulûmi’-d-Dîn* adlı eserinde Hz. Peygamber’den nakledilen “Din (İslâm) temizlik üzerine kurulmuştur”⁸³² sözü yer almaktadır. Hz. Âişe’den nakledilen “Temizliğe dikkat edin zira İslâm temizlik dinidir”⁸³³ mealindeki hadis de yukarıdaki sözü teyit etmektedir. Yine Ebû Hüreyre’den nakledilen “Gücünüzün yettiğı kadar temizliğe dikkat edin. İslâm temizlik üzerine kurulmuştur. Madden ve manen temiz olmayanlar cennete giremezler”⁸³⁴ mealindeki rivayet Anadolu kültüründeki temizlik hassasiyetinin önemli dayanaklarından birisidir. Bu rivayetlerin bir kısmı muteber hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte mana itibariyle Kur’an ve sünnette temizliğe dair yer alan birçok âyet ve hadise uygundur⁸³⁵ ve yaşanabilir bir dünya için maddi, mânevî her yönden temiz olmayı dinen zorunlu kılan bu ve benzeri rivayetler İslâm dininin temizliğe verdiği değeri ifade etmektedir. Zira “İnsanların kendi yaptıkları (hatalar ve kötülükler) nedeniyle karada ve denizde

⁸³⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cuma”, 13 (No. 86); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cuma”, 6 (847).

⁸³¹ el-Bakara 2/125.

⁸³² Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ’u ‘Ulûmi’-d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/49, 125, 127; Zeynüddin el-İrâkî, *Tahrîcü eḥâdisi’l-İhyâ* (Riyad: Dâru’l-âsimeti li’n-neşr, 1987), 1/156; Kâdî ‘İyâd, *eş-Şifâ*, 1/152.

⁸³³ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed (Haleb: Dâru’l-Va’y, 1976), 3/57.

⁸³⁴ Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi’* (*el-Câmiu’l-Kebîr*), 4/452.

⁸³⁵ Kâdî ‘İyâd, *eş-Şifâ*, 1/152. bkz. dipnot açıklamaları.

bozulmalar ortaya çıkmıştır”⁸³⁶ mealindeki âyetten de çevre duyarlılığını kaybeden insanoğlunun dünyayı yaşanmaz kıldığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber’in çevre duyarlılığı konusundaki en önemli sözlerinden birisi muhtemelen şu hadiste ifadesini bulmuştur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً. فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ

Ebu Hüreyre’den nakledildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İman altmış küsur bölümden oluşmaktadır. Bunların en üstünü ‘lâ ilahe illallah’ (Allahtan başka ilah yoktur) demektir. En alt seviyede olanı ise insanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır.”⁸³⁷

Yine Hiz. Peygamber’in insanlara sağlıklı geçen her günü ve her uzvu için sadaka vermeyi tavsiye ettiği bir başka hadisinde sadaka verecek maddi imkânı olmayanlar için saymış olduğu birtakım öneriler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de insanların geçeceği yollarda bulunan diken, taş ve kemik vb. zararlı maddeleri yoldan kaldırmaktır.⁸³⁸

Hiz. Peygamber’in birçok hadis kaynağında yer alan “لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ”⁸³⁹ şeklindeki hadisi de deniz, göl, baraj gibi durgun sulara veya akarsulara, nehirlerle kanalizasyon, fabrika ve ev atıkları gibi necaset ve kimyasalların karıştırılmaması konusunda önemli bir mesajdır. Zira içinde yaşadığımız çağda bile insanların bu konularda çok dikkatsizce davrandıklarına yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Parklara, yeşil alanlara, piknik yerlerine, ormanlara, akarsu, göl ve denizlere evsel, fabrika ve inşaat atıklarının, yiyecek, içecek ve piknik atıklarının, plastik atıkların hoyratça atılarak çevrenin kirletildiği görülmekte ve Hiz. Peygamber’in çağlar öncesinden bu konudaki uyarılarının ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

⁸³⁶ er-Rum 30/41.

⁸³⁷ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 58 (35).

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/383 (No. 21484).

⁸³⁹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tahâret”, 95 (282); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Tahâret”, 34 (No. 69-70); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tahâret”, 51 (No. 68); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Tahâret”, 46 (No. 57-58).

3.8. Misafirperverlik (Türkler Misafirperverdir)

Anadolu’da yaşayan Türk toplumunun kültüründe var olan en önemli değerlerinden birisi de konukseverliğidir. Anadolu insanının bu güzel hasleti bugün de hala devam etmektedir. Misafir ağırlamak, misafiri evinin en güzel yerinde ağırlamak, misafire ikramda bulunmak, ikramı güzel yapmak Türklerin en önemli vasıflarındandır.⁸⁴⁰ Türklerin misafirperverliğini ifade eden sözlerden birisi de “*Misafire ikramda kusur edilmez*” sözüdür.⁸⁴¹

Misafire ağırlamak ve ikramda bulunmak eski Türklerde, Araplarda vb. birçok toplumda ortak olan çok eski bir gelenek olmakla birlikte Anadolu halkının misafirperverliği konusu oldukça yaygın bir kanaattir. Özellikle Osmanlı döneminde Anadolu’da gezip hatırlarını yazan pek çok yabancı seyyah bu durumu dile getirmektedir.⁸⁴²

Ancak ev sahibinin misafirine karşı sorumlulukları olduğu gibi misafirin de dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Misafirlikte yüksek sesle konuşmamalı, ev sahibine ve varsa diğer davetlilere rahatsızlık vermemelidir.⁸⁴³

Misafirlikle ilgili çok sayıda Türk atasözü mevcuttur. Bunlardan bazıları; “Misafirlik üç gündür”, “Misafir kismetle gelir”, “Misafir on kismetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır”, “Misafir (konuk) umduğunu yemez, bulduğunu yer”, “Misafirin ayağı uğurludur”, “Misafirin gönlü naziktir”, “Misafir ev sahibinin kuzusudur” şeklindedir.⁸⁴⁴

Misafirlik konusunda Türk kültüründe yer alan hususların ve bu konudaki atasözlerinin birçoğu Hz. Peygamber’in sünnetine uygundur. Bu durum misafirlik kültürünün Müslümanlık ve sünnetten kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Ebû Şureyh el-Ka’bî’den nakledilen yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

⁸⁴⁰ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 94.

⁸⁴¹ Sibel Güler, “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, (ts.), 28.

⁸⁴² Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 32.

⁸⁴³ *Örf ve Adetlerimiz*, 117.

⁸⁴⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 290; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 391-392.

عَنْ أَبِي شَرِيحٍ الْكُعْبِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، جَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَمَا بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ، أَنْ يَتَوَيَّ عِنْدَهُ حَتَّى يُحْرِجَهُ

“Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse misafirine ikramda bulunsun. Misafire ikramı bir gün, bir gecedir. Misafirlik (in üst sınırı ise) üç gündür. Üç günden fazla süreyle kalan misafire yapılan ikram sadakadır. Misafirin ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar kalması helâl değildir.”⁸⁴⁵

3.8.1. Misafiri Dış Kapıya Kadar Uğurlamak

Anadolu’da misafir kabulü ve misafir ağırlaması kadar misafirin uğurlanması da önemlidir. Anadolu’da misafir kapıda güler yüzle karşılanır ve aynı şekilde güler yüzle kapıda uğurlanır. Karşılama ve uğurlama törenleri devlet protokollerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu kültüründe misafirin dönüş yolculuğu uzun sürecekse kendisine azık hazırlamak, uğurlama esnasında misafir etmekten dolayı memnuniyet belirtecek sözler söyleyip, tekrar beklediğini ifade etmek ve evin dış kapısı veya bahçe kapısına kadar uğurlamak, varsa bineğine binip ayrılıncaya kadar beklemek âdettendir. Ev sahibinin uğurlama esnasında varsa kusurların affedilmesi ile dua ve helâllik istemesi de âdetler arasındadır. Osmanlı döneminde bilhassa Ramazan aylarında iftara davet edilenlere evin dış kapısında uğurlama esnasında dış kirası adı ile hediyeler verilmekteydi.⁸⁴⁶

Osmanlı döneminde Anadolu’da seyahat eden Max Müller, ziyaret ettiği bir kütüphanede kendisine yapılan uğurlamayı anlatmakta ve buradan hareketle Türklerin nezaketinden bahsetmektedir. Ayrıca uğurlama esnasında misafire saygı, sevgi ve bağlılığın bir işareti olarak yapıldığını hissettiği “sağ eli göğüs üstünden başa kaldırırken, vücudun yere eğilmesi suretiyle yapılan Türk usulü selâmlama” şeklinden de özellikle bahsetmektedir.⁸⁴⁷

⁸⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 31,85 (No. 5673, 5784-5785).

⁸⁴⁶ DİA, “Dış Kirası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/375.

⁸⁴⁷ Georgina Max Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978), 52. Seyyah bu hatırasını Sultan Abdülhamid Han’ın daveti üzerine Yıldız Sarayı Kütüphanesindeki ziyaretiyle ilgili olarak anlatmıştır.

Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan bu güzel âdet, Hz. Peygamber'in sünnetinde de bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber misafiri uğurlama konusunda şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ مِنْ السُّنَّةِ أَنْ يَخْرِجَ الرَّجُلُ مَعَ ضَيْفِهِ إِلَى بَابِ الدَّارِ

“Bir kimsenin misafiri kapıya kadar çıkarak uğurlaması sünnettendir.”⁸⁴⁸

Konuyla ilgili Taberânî'nin naklettiği mevkuf bir rivayette Abdullah ibn Abbâs şöyle demiştir: “Bir kimse (Müslüman) kardeşini davet ettiğinde, davetten ayrılincaya kadar onunla ilgilenmesi, ona refakat etmesi sünnettendir”⁸⁴⁹

Ebû Hüreyre'den nakledilen aşağıdaki rivayette de Hz. Peygamber kabul edilen üç duadan birisinin misafirin duası olduğunu ifade etmektedir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ يُسْتَجَابُ لِهِنَّ، لَا شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ، وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ، وَدَعْوَةُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ"

“Üç dua vardır ki bunların kabul edilen dualardan olduğunda şüphe yoktur: Haksızlığa uğrayanın (mazlumun) duası, yolcunun (misafirin) duası ve anne babanın evladına duası.”⁸⁵⁰

Misafirin ev sahibi üzerinde hakları olduğu gibi ev sahibinin de misafir üzerinde hakları bulunmaktadır. Yukarıdaki hadise göre misafirin duası da ev sahibinin misafirinden beklentisi ve hakları arasında sayılabilir.

⁸⁴⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Et’ime”, 56 (No. 3358). Bu hadisin isnadı ravilerinden Ali b. Urve nedeniyle zayıf kabul edilmektedir. Muhakkik hadisin mevzu olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur. Zira İbn Hibban gibi bazı muhaddisler bu ravinin hadis uyduran bir kişi olduğunu belirtmektedir.

⁸⁴⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 8/9 (No. 7793). Rivayetin senedinde yer alan Ebû Sayfî’nin zayıf bir ravi olduğu belirtilmiştir.

⁸⁵⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Duâ”, 11 (No. 3862); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr ve Sıla”, 7 (No. 1905); “Deavât”, 48 (No. 3448); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, Fez’âilu’l-Kur’ân”, 362 (No. 1536).

3.9. Diğerkâmlık (Îsar)

Sözlükte “özgecilik, başkalarını düşünmek”⁸⁵¹ anlamlarına gelen diğerkâmlık kelimesi dilimizde Arapça kökenli îsâr kavramı⁸⁵² ile de ifade edilmektedir. Diğerkâmlık ya da îsâr ahlâki bir terim olarak “kendisi ihtiyaç sahibi olmasına rağmen var olan kısıtlı imkânını ihtiyacı olan diğer insanların ihtiyacını karşılamak için sarfetmesi, şahsi bir menfaat beklemeksizin başkaları için fedakârlık yapması” anlamına gelmektedir. Kişi fiilen ihtiyaç sahibi olmasa da ihtiyaç sahibi olduğunda bile başkasını kendisine tercih edebilecek bir ahlâk ve irade yapısına sahipse yine diğerkâmlık vasfını taşıyor demektir. Bu terim anlamı ile diğerkâmlık, daima kendisini ve menfaatlerini düşünmek anlamına gelen “bencillik (egoizm)”’in zıt anlamlısı olan bir kavramdır.⁸⁵³

Anadolu insanının en belirgin vasıflarından birisi de yukarıda detaylı bir şekilde tanımlı yapılan diğerkâmlıktır. Anadolu kültürünün önemli bir parçası olan ahilik ve fütüvvet teşkilatı mensuplarının en önemli vasıflarından biri diğerkâmlıktır. Bu teşkilatlara bağlı olan ve sabah erkenden dükkanını, ticarethanesini açan esnaf, alışveriş için müşteri geldiğinde şayet kendisi siftah yapmışsa müşterisini “ben siftah yaptım, komşudan al o da siftah yapsın” diyerek komşu esnafa göndermektedir. Cephede bir yudum suya muhtaç vaziyette son nefesini vermekte olan yaralı asker, kendisine su yetiştiren arkadaşını yahut yarasına bakmak üzere gelen sağlıkçıyı “önce o içsin” ya da “önce arkadaşımın yarasına bak” diyerek kendisiyle aynı vaziyette olan yanındaki başka bir arkadaşına yönlendirmektedir. İşte Anadolu kültürü diğerkâmlık hususunda bu ve benzeri örneklerle doludur.

Anadolu kültüründe yer alan bu güzel davranış, Hz. Peygamber ve ashabının hayatındaki diğerkâmlık ya da îsâr hasletlerinden örnek alınarak ortaya çıkmış ve

⁸⁵¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Diğerkâmlık”; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 209.

⁸⁵² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 517; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 187; Mustafa Çağrı, “Îsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490-491.

⁸⁵³ Çağrı, “Îsâr”, 22/490; “<https://www.turkedebiyati.org/digerkam-digerkamlik-nedir/>”, *Turkedebiyati.org* (Erişim 03 Temmuz 2021).

kültürün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de îsâr kavramı beş âyette yer almakla⁸⁵⁴ birlikte bunlardan birisinde terim anlamı ile⁸⁵⁵ kullanılmıştır.

Yukarıda Anadolu kültüründe cömertlik başlığı da yer almıştı. Esasen diğerkâmlık da bir tür cömertliktir. Cömertlik, sehâvet, cûd ve îsâr olarak üç mertebede sıralanmıştır. İmkânının en fazla yarısını hiçbir maddi karşılık beklemezsizin yalnız Allah rızası için vermek sehâvet, yarıdan fazlasını vermek cûd, elindeki imkânın tamamını vermek ise îsâr olarak tanımlanmaktadır. Buna göre îsâr veya diğerkâmlık cömertliğin en üst seviyesidir.⁸⁵⁶ Ancak Hz. Peygamber bir kimsenin sahip olduğu imkânların tamamını ihtiyaç sahiplerine verdikten sonra kendisi başkalarının yardımına muhtaç hale gelmesini de doğru bulmamaktadır.⁸⁵⁷ Diğerkâmlık sadece maddi imkanlar konusunda fedakârlık yapmak değil, sahip olunan maddî ve mânevî imkanlar konusunda fedakârlık yapılmasıdır. Bu bazen mal olur, bazen can olur, bazen zaman olur, ilim olur, bazen sağlık, rahatlık ve huzur olur, bazen anadan, babadan, yardan ve evlattan vazgeçmek olur. “Anam babam sana feda olsun Yâ Resûlallah” diyen ve bu sözün karşılığını tam manası ile yaşayan Hz. Peygamber’in ashâbı, diğerkâmlık ve îsârı en üst seviyede kendi hayatları ile göstermişlerdir. Sahabenin İslâm davası ve Hz. Peygamber için kendi canlarını feda ettiklerinin çok sayıda örnekleri bulunmakla birlikte Uhud savaşı esnasında O’nu düşmanın saldırısından korumak için etrafına etten bir duvar örmeleri bunun en güzel örneklerinden biridir.⁸⁵⁸

Anadolu’da bencilliği terk ederek insanlara faydalı olmak düşüncesini yani diğerkâmlık anlayışını özetleyen ve halk arasında hadis olarak bilinen “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” sözü muteber hadis kaynaklarında yer almasa da

⁸⁵⁴ Yûsuf 12/91; Tâhâ 20/72; el-Haşr 59/9; en-Nâziât 79/38; el-A‘lâ 87/16.

⁸⁵⁵ el-Haşr 59/9. Bu âyette, Mekke’den Medine’ye hicret eden Hz. Peygamber ve diğer muhacirlere Ensar olan ve birçoğu kendileri de ihtiyaç sahibi olmalarına rağmen, Hz. Peygamber’in aralarında oluşturduğu kardeşlik hukukuna riayet ederek sahip oldukları her şeyi muhacirlerle paylaşmak hususunda tarihte emsali görülmemiş bir fedakârlık örneği gösteren Medineli Müslümanlardan (Ensar) övgüyle bahsedilmektedir. Bu âyet, özelde Medineli Ensar’ı anlatırken genel manası ile bütün Müslümanlarda olması gereken karakteristik bir özelliği ifade etmektedir.

⁸⁵⁶ Çağrı, “İsâr”, 22/490.

⁸⁵⁷ Dârimî, *Sünen*, “Zekât”, 25 (No. 1700).

⁸⁵⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihâd”, 100 (1789); Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘aî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kâyyim el-Cevziyye, *Zâdu’l-Me‘âd fî Hedyi Hayri’l-İbâd* (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1415/1994), 3/182.

manası itibariyle doğrudur. Kaynaklarda bu manaya karşılık olacak şekilde Câbir b. Abdullah'dan nakledilen “خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ”⁸⁵⁹ ve Hâlid b. Velid'den nakledilen uzun bir rivayetin ilgili bölümü olan “خير الناس من ينفع الناس”⁸⁶⁰ lafızları yer almaktadır. Konuyla ilgili benzer bir rivayet de Hz. Ali'den nakledilmiştir.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَقَالَ: مَنْ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "أَنْفَعُ النَّاسِ لِلنَّاسِ"

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek “İnsanlar içinde Allah'a en sevimli olan kimdir?” diye sormuştur. Bu soruya Hz. Peygamber: “İnsanlara en çok faydası olandır” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁶¹

Zira bu sözü de teyit eden, muteber kabul edilen hadis kaynaklarının hemen tamamında yer alan ve Anadolu kültüründe de oldukça yaygın olarak bilinen şu rivayet diğerkâmlık konusunun temel kaynaklarından biri olarak kabul edilebilir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ، وَعَنْ حُسَيْنِ الْمَعْلَمِ قَالَ: عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ)

Enes b. Mâlik'ten ve Hz. Hüseyin'den nakledilen şu rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Sizden biriniz, kendisi için sevip arzu ettiği şeyi, (din) kardeşi için de sevip arzu etmedikçe, gerçekten iman etmiş sayılmaz.”⁸⁶²

Görüleceği üzere Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan diğerkâmlık, îsâr ve empati anlayışı, bencillikten, benmerkezcilikten, çıkarıcılıktan uzak durma, başkalarının menfaat ve mutluluğunu gözetme, haset ve kıskançlık gibi kötü huylardan arınma şeklindeki duygu, düşünce ve davranışlar sünnetten kaynaklanan hasletlerdir.⁸⁶³

⁸⁵⁹ el-Ğudâ'î, thk. Hamdî b. Abdülmecid, *Musnedu's-Şihâb*, 2/223.

⁸⁶⁰ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi' (el-Câmiu'l-Kebîr)*, 20/193; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/450. Bir önceki dipnot kaynağında belirtilen rivayet ve bu dipnot kaynaklarında yer alan rivayetler hakkında hadis alimleri tarafından “zayıf, hasen, metruk” gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirmeler rivayetlerin isnadlarına yöneliktir. Ancak rivayet edilen sözlerin mana olarak sahih olduğu belirtilmektedir.

⁸⁶¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/348. Bazı kaynaklarda İbn Ömer'den de benzer bir rivayet nakledilmektedir.

⁸⁶² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İman”, 6 (No. 13); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 71-72 (45); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 59 (No. 2515); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “İman”, 19, 33 (No. 5016-5017, 5039).

⁸⁶³ Özcan, “Dünya Dinlerinde Altın Kural”, 299.

3.10. Doğruluk ve Dürüstlük (Söz Namustur)

Doğru ve doğruluk sözlükte, bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyen, eğri ve çarpık karşıtı, gerçek, yalan olmayan; akla, mantığa, gerçeğe veya kurala uygun, hakikat, yanlışsız, eksiksiz bir biçimde, hiçbir yöne sapmadan, dosdoğru, doğruca, yasa, yöntem ve ahlaka bağlı, dürüst, namuslu, istikamet üzere hareket eden, müstakîm, hile bilmez, hâlisane vb. anlamlara gelmektedir.⁸⁶⁴ Eski Türklerde de doğru; toğru ve tüz kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Özellikle Osmanlı döneminde payitahtta ve Anadolu’da yaşanan hayatla ilgili Batılı kaynakların birçoğunda Osmanlı sadece bir düşman olarak değil, aynı zamanda Anadolu’da yaşayan insanların birtakım faziletlerinden, doğruluk, dürüstlük ve güvenilirliğinden, Osmanlı Devlet ve toplum düzeninin mükemmelliğinden, Türklerin sahip oldukları gücün temelinde dinleri ve ahlaki faziletleri olduğundan da bahsedilmektedir.⁸⁶⁵ Türklerin verdiği sözün yazılı belge gibi geçerlilik taşıdığı, âdeta senet hükmünde olduğu belirtilir.⁸⁶⁶ Osmanlı esnaf teşkilatında esnafın işlerini doğru ve düzgün yapması, hile ve aldatmadan uzak durmasını sağlamak amacı ile bir çok ilginç uygulaması vardır. Osmanlı döneminde aynı işi yapan esnaf grupları genelde bir arada bulunur ve her esnaf bir loncaya bağlı çalışmak zorundadır. Dilimizde “pabucunun dama atılması” şeklinde bir tabir bulunmaktadır.⁸⁶⁷ Bu tabir, işini düzgün yapmayan, işine hile karıştıran esnafın bağlı olduğu esnaf loncası tarafından ifşa edilerek cezalandırılması anlamına gelir. Bir diğer uygulama aynı işi yapan esnafın tek tip elbise giymesidir. Bu uygulamanın amacı da esnafın dürüstlüğünü, iyi hal ve davranışlar içinde olmasını sağlamak ve bunu kolayca takip etmektir.⁸⁶⁸ Bu tür uygulamalar hep doğruluk, dürüstlük, güzel ahlak, temiz ve güzel iş prensiplerini sağlamak, halkı ve esnafı hileden, aldanma ve aldatmadan korumak içindir.

⁸⁶⁴“TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Doğruluk”; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, 700.

⁸⁶⁵Tahsin Görgün, *Osmanlı Düşüncesi* (İstanbul: Tirekitap, 2020), 164.

⁸⁶⁶Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”.

⁸⁶⁷ Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 169-170.

⁸⁶⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 97-98.

Aynı şekilde kaynaklarda Türklerin İslâm dinini kabulden önce de doğruluk, dürüstlük vasıflarıyla tanındığı, hilekârlık, sahtekârlık, ihtikâr, zina gibi kötü hasletlerden uzak oldukları, aile yapılarının sağlam olduğundan bahsedilerek, bu özellikleri nedeniyle de İslâm'ı kabulde hiç zorlanmadıkları bu seciye ve karakterleri nedeni ile şarka ve garba hâkim oldukları belirtilmektedir.⁸⁶⁹

Bu olumlu tavır ve davranışların birçoğu Türkler Müslüman olmadan önce de onların vasıfları arasında bulunmaktaydı. Örneğin hırsızlık ve başka yollarla başkalarının haklarına tecavüz etme eski Türklerde de hoş karşılanmayan şiddetle menedilen çirkin bir davranış idi. Özellikle Oğuz töresinde hırsızlık yapan bir kişi tespit edildiğinde, çaldığı şeyin on mislini malı çalınan kişiye iade ettirmek suretiyle cezalandırılmakta idi.⁸⁷⁰ Bu durum Türkler Müslüman olduktan sonra da hep devam etmiştir. Bilhassa Anadolu kültürüne damgasını vuran Osmanlı döneminde Anadolu topraklarında seyahat eden yabancı gezginlerin anılarında bu konularla ilgili çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Bunlardan birinde şu sözlere yer verilmektedir:

Müslümanların ağzından «helâl» ve «Haram» sözleri düşmez. Birincisi meşrû, kazancı ifade eder. Türkler buna öyle önem verir ki, şüpheli bir hal olduğu zaman ister bir hâkimin sözüyle ister müşterek bir arkadaşın ifadesiyle olsun, herhangi bir şey alan karşısındakinden bunu «helâl» etmesini ister. ... Toplumda dürüstlük hangi milletten ve dinden olursa olsun herkese karşı gösterilmektedir. Zira örf, âdet ve töreye göre yasak kabul edilen kazanç dinen de helâl değildir ve helâl olmayan kazanç hem bu dünyada hem öbür dünyada kendileri için zarar anlamına gelmektedir.⁸⁷¹

Osmanlı döneminde Anadolu'da seyahat eden birçok seyyah yazdıkları anılarında Anadolu halkının dinlerinin esasını teşkil eden “dürüstlük, namusluluk, doğruluk” gibi konularda “övülmeye lâyık davranışlar” içinde olduklarından, toplumsal ilişkilerinin “iyi niyet ve dürüstlük” üzerine kurulu olduğundan, bir söz verdiklerinde âdeta “verdikleri sözün kölesi” haline geldiklerinden, “aldatmak, hile ve suiistimal yapmak, muhatabının zayıf yönlerini kullanmak” gibi olumsuz davranışlara ise asla tevessül etmediklerinden, Müslüman Türklerin karakter ve vicdanlarının sağlamlığından, hayatlarının gayet düzgün olduğundan, özellikle halk tabakasında

⁸⁶⁹İsmail Hâmi Dânişmend, *Garb Menba'larına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı* (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1982), 12.

⁸⁷⁰Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 21.

⁸⁷¹M. de M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çev. Zehran Yüksel (İstanbul: Tercüman Yayınları, ts.), 164-166.

insanlık onuru ile bağdaşmayan kötü eylem ve davranışlara rastlanmadığından, halkın ahlaklı, faziletli, iyiliksever ve temiz kalpli insanlardan oluştuğundan bahsetmektedir.⁸⁷²

Anadolu’da doğruluk ve dürüstlük konusuna verilen önem, bu kavramların çok sayıda Türk atasözünde yer alması ile de gösterilmiştir. Bu atasözlerinden bir kısmı şu şekildedir. “Doğru gidenin başı duvara çarpmaz, doğru mevlâsından başka kimseden kokmaz, doğru sarsılır amma yıkılmaz, doğru söyleyene ölüm yoktur, doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar, doğru söz acıdır, doğru söz yemin istemez, doğru söze akan sular durur, doğru söze canım kurban, doğru söze ne denir?, doğru söz usandırır ama selâmettir, doğru yolda düşen çabuk kalkar, doğruya zeval yoktur, çekseler bin divana, doğruluk hak kapısıdır, doğrunun yardımcısı Allah’tır.”⁸⁷³

Yukarıdaki atasözlerine de yansıdığı üzere doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik Müslümanın imanının tezahürlerindendir. Zira iman sadece inandım demekle gerçekleşen ve mükemmelleşen bir hususiyet değildir. İman, kalp, beden ve ruhun tam bir bütünlük içinde aynı duygu ve düşüncelerle hareket ve eyleminden müteşekkildir. Müslüman, hayatının her safhasında doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamalı, niyeti, sözü, düşünce ve ameli daima aynı istikamette olmalıdır. Zira kendinden sonra kıyamete kadar var olacak bütün insanlığa ve toplumlara önder ve rehber kılınan Hz. Peygamber’in en önemli hususiyetlerinden başlıcaları güvenilir olmak, doğruluk ve dürüstlüktür. Esasen bu vasıflar bütün peygamberlerin ortak özelliğidir.⁸⁷⁴ Peygamberlerin her hususta doğru ve dürüst olmaları “Sıdk” sıfatı ile, her konuda güvenilirlikleri ise “Emanet” sıfatı ile ifade edilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerden “sıddîk” ve “emîn” olarak bahsedilmektedir.⁸⁷⁵

Yukarıda seyyahların ifadelerinde de görüldüğü üzere doğruluk ve dürüstlük Anadolu halkının temel hususiyetlerinden olmuştur. Seküler anlayışın hâkim olduğu, düşünce ve eylemlerde ciddi bir dejenerasyonun yaşandığı günümüzde bile toplumda iyi

⁸⁷²D’Ohsson, 18. *Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, 163, 225; Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 28, 31-34.

⁸⁷³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 133-134; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 244-245.

⁸⁷⁴ Yavuz, “Peygamber”, 34/257-258; Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/279-285.

⁸⁷⁵ Meryem 19/41; eş-Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178.

niyetli olmak, düşünce, söz ve eylemlerinde, kısaca her halinde doğru ve dürüst olmak, içten ve samimi olmak, içi dışı bir olmak, yalancılık, sahtekârlık, ikiyüzlülük gibi kötü sıfatlardan uzak olmak, çoğunlukla bu vasıfları taşımayan insanların bile arzuladığı, görmek istediği ve beklediği bir hayat biçimidir. Zira insanın bu hayatta en fazla istediği şeylerden biri de iç huzuru ve mutluluktur. Bunlar ise ancak iyilik ve doğrulukla elde edilir. Kur'an'ın Müslümandan beklediği⁸⁷⁶, Hz. Peygamber'in sözleri ve örnek yaşantısıyla insanlığa sunduğu hayat şekli de budur.

Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صَدِيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا)

“Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu alışkanlık haline getiren bir kimse Allah katında doğru (sıddîk) olarak yazılır. Yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Bir kimse yalan söyleye söyleye nihâyet Allah katında yalancı (kezzâb) olarak yazılır.”⁸⁷⁷

Hız. Peygamber'in bu hadisinde de ifade edildiği üzere sağlıklı bir toplumun göstergesi, o toplumu meydana getiren fertler arasındaki ilişkilerin sevgi, saygı, doğruluk, dürüstlük ve güvene dayalı olmasıdır. Doğruluğun zıddı olan yalancılık ise insanlar arasındaki saygı, sevgi, güven, hak ve hukuku ortadan kaldıran, adâleti yok edip zulmü getiren, insanın hem dünyasını hem de âhiretini felakete sürükleyen, fert ve toplumları en fazla yaralayan, bünyedeki habis bir ur gibidir. Doğruluk, dürüstlük ve güvenin olmadığı bir toplumda mutluluk, huzur ve sükunetten bahsedilemez, o toplumda yalan, iftira, düşmanlık ve anlaşmazlıklar hakimiyet kurar.⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ et-Tevbe 9/119.

⁸⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 69 (No. 5743); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr ve Sıla”, 103-105 (2607); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 7 (No. 46); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 87 (No. 4989); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr ve Sıla”, 46 (No. 1971).

⁸⁷⁸ Osman Oral, “İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi Ve Kardeşlik-”, *Bilimname Düşünce Platformu* 27/2 (2014), 167-168.

3.11. Güvenilir Olmak (Emin Olmak)

Anadolu kültüründe bir insanda bulunması en çok arzu edilen özelliklerden birisi de onun güvenilir bir kimse olmasıdır. Güvenilir olmak eskilerin tabiriyle emin olmak, emniyette olmak, kendisine bir kötülük ve zarar gelmeyeceğine inanmak demektir. İnsanın güvende olmasını istediği şeylerin başında can güvenliği gelmektedir. Aile, nesil, akıl, din, vatan, bayrak gibi değerler de çok önemlidir. Bundan başka dünyada sahip olduğu evi, bineği, vasıtası, hayatını idame ettirmek için sahip olduğu malı, mülkü, bağ ve bahçesinin güvenliği de insan için oldukça önemlidir. Ayrıca örf, âdet ve kültürel değerler de güvende olması arzu edilenler listesindedir.

Güvenilirlik konusunda “Emanete hıyanet olmaz”⁸⁷⁹ atasözü Anadolu’da herkesin bildiği ve söylediği bir sözdür. Ancak bu söz günümüzde genellikle kendisine teslim edilen bir eşya ve nesneyi aldığı gibi teslim etmek ve ona zarar vermemek noktasından değerlendirilmektedir. Halbuki emanet, eminlik, emniyet, güven çok daha geniş anlamları kapsamaktadır. Bu sözü insanların güvenini hiçbir şekilde kaybetmemek, güven duygusunu sarsacak her türlü olumsuz söz ve davranıştan uzak olmak şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

Anadolu’daki bu güven anlayışı Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in sünnetinde yer alan güvene dair emir ve tavsiyelere dayanmaktadır. Abdullah b. Amr’dan nakledilen şu hadis güven konusunda Müslüman tavrının nasıl olması gerektiğini en açık bir ifade ile ortaya koymaktadır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ...

Hız. Peygamber buyurmuştur ki: “Müslüman elinden ve dilinden başka Müslümanların kendisini güvende hissettiği kimsedir.”⁸⁸⁰

Bilindiği üzere Hız. Peygamber henüz peygamberlik görevi kendisine verilmeden önceki hayatında da asla yalan söylememiş, doğruluk ve dürüstlükten hiçbir zaman ayrılmamış ve bu özellikleri ile her kesin güvenini kazanmış bir kimse idi. Henüz Peygamber olmadığı dönemde dahi güvenirliliği nedeniyle Muhammedü’l-Emîn olarak

⁸⁷⁹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 153.

⁸⁸⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 3-4 (No. 10-11); “Rikâk”, 26 (No. 6119); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 64-66 (40-42); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 2 (No. 2481); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 12 (No. 2627-2628); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “İman”, 9, 11 (No. 4996, 4999).

da anılan Hz. Peygamber'in Hacerü'l-Esved taşının Kâbe duvarındaki yerine yerleştirilmesi konusunda anlaşılamayan Mekke'nin ileri gelenleri arasında arabuluculuk yapması ve kendisiyle mücadeleye girişen müşriklerin bile en kıymetli eşyalarını ona emanet etmeleri, Peygamberlik döneminden önce bile O'nun doğruluktan ve dürüstlükten asla ayrılmadığını göstermektedir. Dolayısıyla doğruluk ve dürüstlük onun ümmetine bıraktığı en güzel fiili sünnetlerinden birisi olmuştur.

3.12. Güzel Ahlâklı Olmak

Arapça “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğulu olan ahlak kelimesi Türkçe’de tekil anlamı ile kullanılmaktadır. Sözlükte huy, tabiat, karakter, seciye, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ahlak, insanın yaratılıştan sahip olduğu veya sonradan kazanılan iyi ve kötü haller, karakter özellikleri ve bunların tesiriyle ortaya çıkan birtakım iradeli davranışlar ile bunları ele alan ilim dalına denir.⁸⁸¹ Hilmi Ziya Ülken’e göre ahlak, “insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır.” İnsanı ve toplumu ahlaki değerlerden ayrı düşünmek mümkün olmadığı gibi bu ikilinin olduğu her yerde ahlak da vardır.⁸⁸²

Anadolu kültür ve irfanını yüzyıllar ötesine ve günümüze ulaştıran en önemli temsilcilerden biri olan Yunus Emre’ye göre ahlâk, Hakk’ın nuruyla birlikte görmektir.⁸⁸³ Yunus’a ait olduğu belirtilen şu beyitlerde de edep ve güzel ahlaka sahip olmanın ilim ve irfân ehli yanında ne kadar kıymetli olduğu en özlü şekilde ifade edilmektedir.

Ehl-i irfân arasında aradım kıldım talep

Her hüner makbûl imiş illâ edeb illâ edeb⁸⁸⁴

⁸⁸¹ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 72.

⁸⁸² Ali Akdoğan, “Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam”, *EKEV Akademi Dergisi* 18 (2004), 181.

⁸⁸³ Mustafa Tatcı, “Yunus Emre”, *Yunus Emre Enstitüsü Türk Dünyası* 2 (Haziran 2020), 8.

⁸⁸⁴ Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 73-75.

Yukarıdaki beyitlerde yer alan eden kavramı kültürümüzde oldukça önemlidir. Anadolu’da “Edeb yâ Hû” diye meşhur bir söz vardır.⁸⁸⁵ Osmanlı döneminden günümüze evlerin, iş yerlerinin, ibadethanelerin, hatta bazı resmi dairelerin bile duvarlarında bu sözün hüsn-ü hat ile yazılmış tablolarını görmek mümkündür.⁸⁸⁶ Arapça’da “ا د ب” harflerinden oluşan ve “güzel ahlak, hayâ” anlamına gelen bu sözün dilimizdeki açılımı ise “Eline, diline, beline sahip ol!”⁸⁸⁷ şeklinde yapılmıştır. Ecdadımız bir insanın ahlaksızlık ve hayasızlık olarak da ifade edilebilecek olan kötü fiil ve davranışlarının bu üç azadan biri ile gerçekleşeceğinden hareketle böyle bir güzel yakıştırma yapmıştır. Anadolu’da hırsızlığı, namussuzluğu yok anlamına gelmek üzere “Eline eteğine doğru”⁸⁸⁸ sözü de kullanılmaktadır.

Anadolu irfanından çıkan bu güzel benzetme ve yakıştırma kaynağını doğrudan Hz. Peygamber’in hadislerinden almaktadır. Aşağıda nakledilen rivayetlerde vücudun yukarıda belirtilen bu üç azasına sahip çıkarak onları haramdan koruyan kişinin gerçek Müslüman olacağı ve cenneti hak edeceği Hz. Peygamber tarafından garanti edilmiştir.

Sehl b. Sa’d’dan nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ)

“Her kim sakal ile bıyığı arasını (dilini) ve bacakları arasını (tenasül uzvunu) (haramdan sakınmak üzere) bana garanti verirse ben de ona cennet(i kazanma) konusunda garanti veririm.”⁸⁸⁹

Abdullah b. Amr ve başka ravilerden nakledilen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، ...

⁸⁸⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 144; “Edep Yâ Hû!” (Erişim 27 Mart 2023).

⁸⁸⁶ “Edep ya hu için 7 fikir | tezhip, filografi, sanat”, *Pinterest* (Erişim 27 Mart 2023).

⁸⁸⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 414.

⁸⁸⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 2/759.

⁸⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Rikâk”, 23 (No. 6109); “Muhâribîn min ehli’l-küfr”, 4 (No. 6422); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Zühhd”, 61 (No. 2408-2409).

“Müslüman elinden ve dilinden başka Müslümanların güvende olduğu (yani elinden veya dilinden diğer Müslümanlara herhangi bir zarar gelemeyen) kimsedir.”⁸⁹⁰

Yukarıdaki hadislerden de anlaşılacağı üzere İslâm’ın en çok değer verdiği konuların başında edep ve güzel ahlak gelmektedir. Ebû Hüreyre’den nakledilmiş olan aşağıdaki rivayet de Anadolu’da güzel ahlak konusunda en çok bilinen hadislerdendir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

Yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber; “Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim”⁸⁹¹ buyurmaktadır. Hadis Anadolu’da yaygın olarak bilinen bu metin ile muteber hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte benzer bir rivayeti Buhârî’nin *Sahih*’inde ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde nakledilmiştir.⁸⁹² Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber hakkında “Şüphesiz sen yüce (üstün) bir ahlak üzeresin”⁸⁹³ mealindeki âyet de bu hususu teyit etmektedir.

Anadolu’da ahlakın bilhassa kötülüklerden uzaklaşma anlamı taşıyan edep boyutu için kullanılan bir yaygın ifade tarzı da “Edebi edepsizlerden öğrenmek”⁸⁹⁴ şeklindedir. Bu ifadeden kastedilen toplumda edepsizlik yapan insanları görüp, izleyip, dinleyip onların yaptıklarını yapmamaktır. Belki de bu anlayışın bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan ve 18. yüzyıl İstanbul hayatının ve dolayısıyla Anadolu yaşantısının olumsuz yönlerini gözlemleyerek kaleme alan bir müellif yazmış olduğu risalesine “Hayâ İmandandır” hadisi ile başlamıştır.⁸⁹⁵ Bahsi geçen risalede dönemin edebe

⁸⁹⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, “İman”, 3-4 (No. 10-11); “Rikâk”, 26 (No. 6119); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “İman”, 64-66 (40-42); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 2 (No. 2481); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 12 (No. 2627-2628); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “İman”, 8 (No. 4995-4996, 4999).

⁸⁹¹ Bezzâr, *Bahrü’z-zehhar*, 15/364; el-Hakîm et-Tirmizî (ö.320), *Nevâdiru’l-Usûl fî Ehâdisü’r-Rasûl*, 2/312; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/323. Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

⁸⁹² “عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ»” Ebû Hüreyre’den nakledilen bu rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 14/513 (No. 31773); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: el-Matbaatü’s-selefîyye ve mektebetühâ, 1989), 104; Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Sahîhu’l-Edebü’l-Müfred li’l-İmam el-Buhârî* (yy: Dâru’s-Sadîk, 1997), 118.

⁸⁹³ el-Kalem 68/4.

⁸⁹⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 144; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 257.

⁸⁹⁵ Hayati Develi (ed.), *XVIII. yüzyıl İstanbul hayatına dair Risâle-i Garîbe* (Cağaloğlu, İstanbul: Kitabevi, 2001), 19.

mugayir, adab-ı muaşeret kurallarına aykırı davranış sergileyen insanları ve toplumdaki ahlaki bozulmalar farklı bir üslupla anlatılmaktadır.⁸⁹⁶

Gerek Yunus Emre'nin yukarıdaki beytinde gerekse atasözünde geçen edep öğrenme konusu edep ve ahlak eğitimi konusunu gündeme getirmektedir. Küçük yaşından itibaren Hz. Peygamber'in yanında ve hizmetinde bulunan ve onun terbiyesi ile yetişmiş olan Enes b. Malik'ten nakledilen aşağıdaki rivayet de Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyesini gözler önüne sermektedir.

سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - قَالَ: "أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ، وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ"

Enes b. Malik Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Çocuklarınıza (onları sevgi ve şefkatle büyüterek) ikramda bulunun, onların ahlak ve edeplerinin güzel olması için gayret gösterin.”⁸⁹⁷

Ahlâk kurallarının tamamı aynı zamanda bir değeri ifade eder.⁸⁹⁸ A. Comte’a göre Ahlâk temel ilimler sınıflamasının en başında yer almaktadır.⁸⁹⁹ Bugün Ahlâk bir ilim dalı olarak kabul edilmemekle birlikte Sosyoloji, Psikoloji, Etnoloji, Sosyal Antropoloji gibi çeşitli ilim dallarının inceleme konusudur.⁹⁰⁰

3.13. Sabırlı Olmak

Sözlükte “dayanma, katlanma, tahammül gösterme, güçlü ve dirençli olma, nefesine hâkim olma, kendini tutma”, ahlaki bir terim olarak ise “başa gelen acı, sıkıntı ve belâlar karşısında telaşa ve ümitsizliğe kapılmayıp direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi anlamlara gelmektedir. Sabrın karşıtı ise acelecilik, telâş, kaygı, yakınma gibi durumlardır.⁹⁰¹

⁸⁹⁶ Develi, XVIII. yüzyıl İstanbul hayatına dair Risâle-i Garîbe, 8-19.

⁸⁹⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 3 (No. 3671).

⁸⁹⁸ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme* (İstanbul: Ötüken, 2000), 31.

⁸⁹⁹ Güngör, *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*, 20.

⁹⁰⁰ Güngör, *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*, 22.

⁹⁰¹ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1058; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 638.

Sabretmek olgun insanların davranışdır. Anadolu’da sabırla ilgili çok sayıda atasözü ve deyim mevcuttur. Kazaya rıza lazımdır, sabreden derviş muradına ermiş, sabrın sonu selâmettir, sabır ile koruk helva olur, sabır acıdır, meyvesi tatlıdır, sabır cennetin anahtarıdır, sabırlı kulunu Allah sever, sabır bir taçtır, nûr-u Hüdâ’dan, sabır ile her şey olur, sabır ile bitmez iş olmaz, lokma çiğnemedi yutulmaz gibi atasözleri ile sabr-ı Eyyûb, Eyüp sabrı, sabrı tükenmek, sabrı taşmak, sabır taşı gibi deyimler bunlardan bazılarıdır.⁹⁰²

Yukarıdaki tanımlar, atasözleri ve deyimlerden anlaşılan şudur ki sabır bir süreçtir. Sabır, karşılanması ve sürdürülmesi zor ve meşakkatli olan ancak sonuçları itibari ile oldukça kazançlı bir davranış biçimidir. İnsanın hayatına yön veren önemli unsurlardan biri olan sabır; hayatta karşılaşılan ölüm, hastalık, yoksulluk, musibet, dert ve sıkıntı gibi olumsuzluklar karşısında en büyük dayanma ve direnme gücüdür. Sabır âdeta insanı eğiten, yetiştiren, kıvama getiren, güzel ve mutlu bir sona hazırlayan, gerçek bir mükafata kavuşturan bir eğitim ve öğretim sürecidir. Bir yerde sabır varsa mutlaka ölüm, hastalık, çile, meşakkat, endişe, kaygı veya devamlılığı gereken uzun ve zor süreçler vardır.

Anadolu kültüründe sabrın ne denli önemli olduğu, bu konuda sarfedilmiş ve kültürün bir parçası haline gelmiş çok sayıda atasözünün olmasından da anlaşılmaktadır.

Kuran-ı Kerim’de sabrın önemini belirten çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin birçoğunda sabır kavramı Allah’ın farz kıldığı ibadetlerle birlikte anılmaktadır. Örneğin bazı âyetlerde, namaz kılmak, iyiliği emir ve kötülükten nehiy emri ile,⁹⁰³ başka bir âyette her müminde bulunması gereken Allah korkusu, ihlas, tevazu gibi hasletler ve aynı zamanda farz olan namaz ve zekât ibadetleri ile⁹⁰⁴ birlikte zikredilmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de bahsi geçen bütün peygamberlerin hayatlarındaki çeşitli

⁹⁰² Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 243, 321-322; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 466; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 418,1021; Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 177-178.

⁹⁰³ el-Bakara 2/45-153; Lokman 31/17. “Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin...”, “Ey iman edenler sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir” İlk âyetin tefsirlerinde sabrın oruç ibadetinin yerine kullanıldığı şeklinde yorumlar bulunmaktadır. “Ey yavrucuğum; namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret...”

⁹⁰⁴ el-Hac 22/34-35. “Ey Muhammed! O ihlaslı ve mütevazı insanları müjdele. Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, başlarına gelenlere sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah için harcarlar”

imtihtanlardan ve onların buna karşı gösterdikleri sabırdan bahsedilmekte, Ulü'l-azm Peygamberlerin⁹⁰⁵ en önemli özelliklerinden birisinin sabretmeleri olduğu hatırlatılmaktadır.⁹⁰⁶

Anadolu kültüründe önemli bir etkiye sahip olan Hz. Peygamber'in sünnetinde de sabır konusuna çok önem verilmektedir. Bilhassa “عجبا لأمر المؤمن...” “Müminin hali hayret vericidir!” ifadesiyle başlayan ve birbirine çok yakın ifadelerle iki farklı versiyonu aşağıda nakledilen rivayet Anadolu’da oldukça yaygın şekilde bilinmektedir. İlki sahabeden Suheyb’den nakledilen şu rivayettir:

عن صهيب، قال: قال رسول الله ﷺ "عجبا لأمر المؤمن. إن أمره كله خير. وليس ذاك لأحد إلا للمؤمن. إن أصابته سراء شكر. فكان خيرا له. وإن أصابته ضراء صبر. فكان خيرا له"

“Müminin hâli ne kadar hayret vericidir! Her hâli onun için hayırlıdır. Ayrıca bu vaziyet sadece mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde Allah’a şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur.”⁹⁰⁷

عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: عَجِبْتُ لِلْمُسْلِمِ; إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ احْتَسَبَ وَصَبَرَ، وَإِذَا أَصَابَهُ خَيْرٌ حَمِدَ اللَّهَ وَشَكَرَ، إِنَّ الْمُسْلِمَ يُوجَرُ فِي كُلِّ شَيْءٍ، حَتَّى فِي اللَّقْمَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى فِيهِ

Sa’d b. Ebî Vakkâs Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu işittim demiştir; “Müslümanın işi hayret vericidir. Başına bir musibet geldiğinde mükafatını Allah’tan bekler ve sabreder. Bir iyilikle karşılaşırsa Allah’a hamd eder ve şükreder. Müslüman hanımının ağzına koyduğu bir lokma da dahil olmak üzere her durumda sevap kazanır.”⁹⁰⁸

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِأَمْرَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ، فَقَالَ: (اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي) قَالَتْ: إِلَيْكَ عَنِّي، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبِّ بِمُصِيبَتِي، وَلَمْ تَعْرِفْهُ، فَقِيلَ لَهَا: إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ، فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمْ تَجِدْ عَنْدهُ بَوَّابِينَ، فَقَالَتْ: لَمْ أَعْرِفْكَ، فَقَالَ: (إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى)

⁹⁰⁵ Ulü'l-azm Peygamberler; Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed (a.s.)’dir.

⁹⁰⁶ el-Ahkâf 46/35. “O hâlde Resulüm; peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret, acele etme”

⁹⁰⁷ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zühd”, 64 (2999).

⁹⁰⁸ Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Başrî et-Ṭayâlisî, *el-Musned*, thk. Muḥammed b. ‘Abdulmuḥsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999), 1/171; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/113.

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber kabrin yanında ağlayan bir kadının yanına vardı ve “Allah’tan sakın ve sabret” buyurdu. Kadın; “Hz. Peygamber’i tanımadı ve yanımdan uzaklaş, benim başıma gelen musibet sana gelmedi” dedi. Kendisine O’nun Hz. Peygamber olduğu haber verilince Hz. Peygamber’in kapısına geldi. Kapıda bekleyen kimse yoktu. Hz. Peygamber’e “Seni tanımadım” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Sabır musibete uğradığın ilk anda (ilk şok anında) gösterilendir” buyurdu.⁹⁰⁹

Bu hadiste bilhassa “Sabır ancak ilk şok anındadır” şeklindeki son cümle oldukça önemlidir. Bu yüzden birçok kaynakta tek başına bu kısım nakledilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de de sabrın, musibetin geldiği ilk anda olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁹¹⁰

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ، سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى نَفَذَ مَا عِنْدَهُ، فَقَالَ: (مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّجِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرْ يُعْفَ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَعِزْ يُعْزِ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ)

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre Ensâr’dan bazı kimseler Hz. Peygamber’den bir şeyler istediler, O da kendilerine istediklerini verdi. Sonra tekrar istediler, yine verdi. Nihayet yanında verecek bir şey kalmadı ve şöyle buyurdu: “Yanımda hayır namına bir şey olduğunda asla onu sizden saklamadım. Her kim istemekten sakınırsa Allah o kimseyi isteme zilletinden kurtarır. Her kim de elindekiyle yetinirse Allah o kimseyi muhtaç etmez ve onu zenginleştirir. Kim sabır gösterirse Allah onun sabrını (dayanma ve direnme gücünü) artırır. Allah hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve sabırdan daha geniş bir ihsanda bulunmamıştır.”⁹¹¹

Kur’an ve sünnette yer alan deliller ve tecrübeler göstermektedir ki her türlü başarı ve mutluluk sabır ile mümkündür. İman, ilim, güzel ahlâk, dünya ve âhirete yönelik bütün iyi ve güzel davranışların başı sabırdır. Sabırsızlıkla, acelecilikle her şeyi bir anda elde etmek ise hayatın doğal akışına ve yaratılış kurallarına aykırıdır.

⁹⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 31, 41 (No. 1223, 1240); “Ahkâm”, 11 (No. 6735); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 14, 15 (926).

⁹¹⁰ el-Bakara 2/156. “Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler.”

⁹¹¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Zekât”, 49 (No. 1400); “Rikâk”, 20 (No. 6105); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zekât”, 124 (1053); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr ve Sıla”, 77 (No. 2024); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Zekât”, 85 (No. 2588).

3.14. Hoşgörülü Olmak (Yaratılanı Sev Yaratandan Ötörü)

Hoşgörü kelimesi; Farsça “hoş”⁹¹² ve Türkçe “görmek” kelimelerinden oluşmaktadır. Sözlükte; “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” olarak tanımlanmaktadır.⁹¹³ Hoş görmek kişilere ve olaylara ön yargılardan uzak bir şekilde yaklaşmak, iletişime açık olmak, din, dil, ırk, renk, makam ve mevkî ayrımı yapmaksızın toplumdaki herkesi Allah’ın yaratmış olduğu üstün bir varlık (eşref-i mahlûkât) olarak görüp, kişilik haklarına, inancına, değerlerine, düşünce ve fikirlerine saygı göstermek, insanlık gereği unutarak veya hata ile meydana gelen birtakım olumsuz davranışlarına belli ölçüler içinde tahammül etmek, hoşgörülü ve müsamahalı davranmaktır.⁹¹⁴

Anadolu kültürü aynı zamanda hoşgörü kültürü olarak da anılmaktadır. Zira Anadolu denilen coğrafyada yaklaşık bin yıldır farklı din, dil, ırk, mezhep, meşrep ve kültüre mensup insanlar aynı devletin çatısı altında, aynı bayrağın gölgesinde millet olmuş ve bir arada dostça yaşamış, yaşamaya da devam etmektedir. Bu kadar farklılığın bir arada huzur içinde yaşaması hoşgörü ve müsamahanın en büyük göstergesidir. Başkalarının dinî inanç ve düşüncelerine saygılı ve hoşgörülü olmak Anadolu’daki Müslüman Türk dindarlığının temel karakteristik özelliğidir. Bu durum Anadolu’da gezip dolaşan yabancı seyyahların anılarında da bahsedilmektedir.⁹¹⁵ Anadolu’da bin yıldır hüküm süren Türk devletlerinin yöneticileri ilişki içinde olduğu devletlere veya idaresi altındaki toplumlara saygı ve adâletle hükmetmişlerdir. Anadolu’da kurulan medeniyetler ve Türk’ün başarısı dinî inançları başkalarına zorla kabul ettirme üzerine kurulu “baskıcı ve zalimce” bir tarzda olmadığı gibi sadece fetihler ve kılıç gücüyle de olmamıştır. Bilakis Şeyh Edebâli, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna ve Yunus Emre gibi

⁹¹² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 431. Güzel, iyi, tatlı anlamına gelmektedir.

⁹¹³ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Hoşgörü”.

⁹¹⁴ Yaşar Yiğit, *Peygamberimiz ve Hoşgörü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 5-7, 17; İhsan Arslan, “Hz. Peygamber Örneğinde Hoşgörülü Olmanın Şartları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/37 (Nisan 2015), 1023.

⁹¹⁵ Ünver Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (01 Ocak 1998), 60; “Örneklerle Türk Kültüründe Dinî Hoşgörü - Hüsnü Ezber BODUR” (Erişim 30 Mart 2023); Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, çev. Aysel Kurutluoğlu (Tercüman Yayınları, ts.), 126.

mânevî önderlerin ve gönül insanlarının cami, medrese ve tekkelerde insanlığa sunduğu sevgi, saygı, adâlet, zarafet ve hoşgörü iklimi bu coğrafyada yaşayan insanların birlik ve beraberliğini sağlamıştır.⁹¹⁶ “Yetmiş iki millete bir gözle bakmayı, Yaratandan ötürü yaratılanı hoş görmeyi” öğütleyen Yunus Emre’nin bu öğütleri dinî çoğulculuk ve hoşgörünün en güzel örnekleri olarak Anadolu kültürüne damgasını vurmuştur.⁹¹⁷

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han’ın İstanbul’da yaşayan çoğunluğu Hristiyan halk başta olmak üzere diğer din mensuplarıyla ilgili davranışı Anadolu’da yerleşmiş olan geleneksel Türk hoşgörüsünün en belirgin örneklerinden biri olmuştur. Şehri teslim alan Fatih, patrikhaneyi koruma altına almış, Hristiyan ve diğer dinlerden olan halka zulüm, haksızlık ve kötü muameleyi yasaklamıştır. Büyük Ayasofya’nın fethin sembolü ve kılıç hakkı olarak Ayasofya-i Kebîr Camii adı ile camiye çevrilmesi hariç diğer Hristiyan ve Yahudi mabetlerinin camiye çevrilmemesini garanti altına almış ve başta Hristiyanlar olmak üzere diğer din mensuplarına özgürce dinlerini yaşama hakkı tanımak suretiyle dinî hoşgörünün en güzel örneklerinden birini tarihe armağan etmiştir. Gösterilen bu hoşgörü sadece ibadet ile sınırlı kalmamış, ticaret ve sosyal hayatta da Hristiyan tebaa ve diğer halklar Bizans İmparatorluğunun kendilerine göstermediği kadar büyük imtiyazlara ve sınırsız bir hoşgörü ortamına kavuşmuşlardır. O kadar ki dünyanın birçok ülkesinde zulüm ve haksızlığa uğrayan Ortodoks, Ermeni, Süryani ve Yahudiler Osmanlı Devleti’ni sığınak olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin bu büyük hoşgörü ortamında dinlerini serbestçe yaşayan bu insanlar ticarî ve ekonomik yönden çok iyi imkanlara ulaştıkları gibi devletin yönetim kademlerinde yüksek mertebelerde görevler de almışlardır.⁹¹⁸

Osmanlı devleti döneminde Anadolu’da seyahat edip bu coğrafyanın kültürü hakkındaki gözlemlerini kaleme alan seyyahlar Anadolu’da yaşayan Müslüman halkın hoşgörü ve müsamaha sahibi olduğu hakkında sayısız örnekler vermektedirler.⁹¹⁹

⁹¹⁶ Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, 60-61; Yüksel Göğebakan, “Türk Kültüründeki Hoşgörü Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Kaynakları ve Bu Anlayışın Kültür Varlıklarına Yansımaları”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2010), 204.

⁹¹⁷ Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, 64.

⁹¹⁸ Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, 65-66.

⁹¹⁹ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 30, 111-126.

Daha önce müteaddit olarak kendisinden bahsedilen Max Müller de mektuplarında; “Türklerin Hristiyanlıktan nefret ettikleri şeklinde bir anlayışın asla doğru olmadığını bilakis diğer din mensuplarına karşı hürmet gösterildiğini, ancak milliyetçilikten ve dolayısıyla Ermeni, Bulgar, Rus milliyetçiliğinden nefret ettiklerini” belirtmektedir. Sözlerinin devamında; “bakanlar, hatta devletin mühim sırlarının tevdi edildiği sefirler arasında bile Hristiyan tebaadan kimselerin yer aldığı, böyle bir durumun Dünya’nın başka hiçbir ülkesinde bulunmadığını” hayretle ifade etmektedir.⁹²⁰

Kültür tarihi araştırmacısı T.S. Eliot’a göre; “Herhangi bir toplumun kültürüne karşı saygısız davranışlar, önemsizleştirme gayreti en basit tabiri ile kabalıktır. İnsana hayvan muamelesi yapmaktır.”⁹²¹ Türkler Anadolu’da saygının, nezaketin, dürüstlüğün, adâletin kısaca insan onuruna yakışan bütün güzel hasletlerin yaşandığı öyle bir hoşgörü ortamı kurmuşlardır ki burada insanca yaşamının en güzel örnekleri sergilenmiştir.

Anadolu kültüründeki bu güzelliklerin temelinde ise dinî inanışlarımız ve Hz. Peygamber’in temiz yaşantısının etkisi bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in gerek Peygamber olmadan önceki hayatında gerekse Peygamberlik vazifesinden sonraki yaşantısında müsamaha ve hoşgörü anlayışı ile çelişen hiçbir davranışı söz konusu değildir. Mekke döneminde müşriklerin taptıkları putlara bile hakaret edilmesi Kur’an âyeti ile yasaklanmış⁹²², bu durum Hz. Peygamber tarafından da menedilmiştir.⁹²³ Medine döneminde ise Müslümanlar Medine şehir devletinde hâkim güç olmalarına ve Hz. Peygamber de kurulan yeni devletin başkanı olmasına rağmen Medine’de yaşayan tüm din mensuplarıyla ortak imza altına alınan “Medine Sözleşmesi” ile Medine’de yaşayan tüm unsurların hoşgörü, barış ve huzur içinde yaşamaları için gerekli tüm önlemler alınmıştır. Müslümanların dinî inançlarına karşı bir saldırı veya tazyik olmadığı sürece hiç kimseye kötü muamele yapılmamıştır.⁹²⁴ Kur’an’ın genel

⁹²⁰Max Müller, İstanbul’dan Mektuplar, 24.

⁹²¹Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, 66.

⁹²² el-En’âm 6/108. “Onların, Allah’ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler...”

⁹²³ Ebû’l-Hasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belhî Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 1/583.

⁹²⁴ Hüseyin Yılmaz, “Medine Sözleşmesi Bağlamında Birlikte Yaşama Kültürü”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (15 Haziran 2021), 244; Mustafa Özkan, “Medine Vesikası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/212-215.

prensiplerinden biri olarak⁹²⁵ hiçbir din mensubundan zorla İslâm'a girmesi istenmemiştir.⁹²⁶

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله - ﷺ -: "اسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ"

“Sen başkalarına müsamahalı (hoşgörülü) davran ki sana da müsamahalı davranılsın.”⁹²⁷

Ebü Musa el-Eş'arî'den nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber'in hoşgörü anlayışı şöyle anlatılmaktadır;

عَنْ أَبِي مُوسَى. قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، إِذَا بَعَثَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِي بَعْضِ أَمْرِهِ، قَالَ (بَشُرُوا وَلَا تَتَفَرَّوْا. وَيَسْرُوا وَلَا تَعْسُرُوا)

“Hz. Peygamber ashabından birini (elçilik, İslâm'ı tebliğ vb.) bazı işler için göndereceği/görevlendireceği zaman; ‘Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın’ diye tavsiyede bulunurdu.”⁹²⁸

Buhârî’de “Din kolaylıktır” başlığı altında zikredilen “أحب الدين إلى الله الحنيفة السمحة” “Allah’a en sevgili olan din, müsamahalı Hanif (İslâm) dinidir” hadisi de müsamaha ve hoşgörünün İslâm dininin ana hususiyetlerinden birisi olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁹

3.15. İnsanların Kusurunu Araştırmamak

Anadolu’da hoşgörü kültürünün bir neticesi olarak insanların kusurlarını görmemek, bir kusur ya da kusurlu aranacaksa da bunu önce kendinde aramak esastır. Kültürümüzde yer etmiş birçok deyim ve atasözü kusursuzluğun Allah’a mahsus olduğu,

⁹²⁵ el-Bakara 2/256. “Dinde zorlama yoktur...”

⁹²⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru Hicr, 1422), 4/552; Saîd b. Mansûr, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, 3/961.

⁹²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/27.

⁹²⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihâd”, 6-7 (1732-1733).

⁹²⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 28; Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. ‘Amr b. Ğurâme el-‘Umrevî (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 22/356; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 1/210.

insanoğlunun hata ve kusurlarla malul olduğu ifade edilmektedir. Dilimizde en çok kullanılan sözlerden biri “Kusura bakma!”⁹³⁰ ifadesidir. Başlı başına bu söz bile insanın ne çok kusuru olduğunun açık bir göstergesidir. Bunun yanında yukarıda da belirtildiği gibi “Kusursuz bir Allah, kusursuz dost arayan dostsuz kalır, kusursuz kul olmaz, kusursuz güzel olmaz”⁹³¹ gibi atasözleri de kusursuz olanın sadece Allah olduğunu, mahlukattan Allah dışındaki her şeyin ve herkesin kusurlu yaratıldığı sürekli olarak vurgulanmak suretiyle insanoğlu çirkin bir özellik olan kibirden uzaklaştırılmaya ve insana en çok yakışan tevazu vasfı kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Osmanlı döneminin önemli şairlerinden biri olan Nâbî’nin şu beyitleri başkasının kusurunu aramak yerine insanın kusuru önce kendinde araması gerektiğini ne kadar güzel ifade etmektedir;

Devlet anın ki bezm-i âlemde
Eyleyüp kendi haline dikkat
Kendi aybın tecessüs eylemeden
Bulmaya gayre bakmağa fırsat⁹³²

Anadolu kültüründe hassasiyet gösterilen bu husus Kur’an’da kesin olarak yasaklanmakla⁹³³ birlikte Hz. Peygamber’in birçok hadisinde kınanan bir davranış olmuştur. Anadolu’da bu konuda gösterilen hassasiyetin temelinde gerek Kur’an’ın koyduğu yasak gerekse Hz. Peygamber’in toplumda barış, huzur, mutluluk, birlik, beraberlik ve kardeşliğin temini için söylediği aşağıdaki hadis ve benzerlerinin etkisi oldukça fazladır.

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابُرُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا)

“Sizi zandan sakındırıyorum. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksik ve kusurlarını öğrenmeye çalışmayın, birbirinizin özel ve mahrem hayatını araştırmayın,

⁹³⁰ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kusura bakmamak (veya kalmamak)”.

⁹³¹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 273; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 379-380.

⁹³² “Minareden Okunan Şiir”, *ADEMDER* (20 Haziran 2020).

⁹³³ el-Hucurât 49/12. “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.”

birbirinize kin beslemeyin, birbirinize arkanızı dönüp yüz çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!”⁹³⁴

3.16. İffetli, Şerefli ve Namuslu Olmak

İffet kelimesi sözlükte; “namus, temizlik, cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılık”, şeref kelimesi; “birine gösterilen saygının dayandığı kişisel değer, onur, büyüklük, yükseklik, ululuk, toplumca benimsenmiş iyi şöhret”, namus kelimesi ise; “bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet, edep, haya, ırz, doğruluk, dürüstlük, kanun, nizam, Cebrail” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹³⁵

Sözlükteki tanımlardan anlaşılacağı üzere bu üç kavrama yüklenen anlamlar birbirine oldukça yakındır, hatta iffet ve namusun birbiri yerine kullanılması da mümkündür.

Konu başlığında üç kavramın birlikte anılması da Anadolu’da bu kavramlara yüklenen anlamların yakınlığı sebebiyledir. Anadolu’da vatan sevgisi kadar ehemmiyetli bir değer kavramı da namustur. O kadar ki Türk toplumu namusu için yaşar ve namusu için ölür. “Namus belâsı”⁹³⁶ deyimi de bu anlamı ifade etmektedir. Namuslu olmak ahlaki olarak dürüstlük, sözünde durmak, borcunu zamanında ödemek, hak ve hukuk gözetmek, iyi karakter sahibi olmak gibi anlamlarda kullanılır.

Anadolu’da küçük büyük her yaştan insandaki utangaçlık ve çekingenlik durumu da iffet duygusundan kaynaklanmaktadır.⁹³⁷ İffet toplumda arzu edilen bir davranış biçimidir ve eksikliği ilerleyen süreçte iffetsizlik ve namussuzluk ile sonuçlanır ki bu sıfatlara sahip kişiden her türlü kötü fiil beklenmektedir.

Osmanlı devleti döneminde Anadolu’da seyahat eden yabancı seyyahların eserlerinde; Anadolu’da yaşayan Müslüman halkın dürüst ve namuslu kimseler

⁹³⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 57 (No. 5717-5719); “Ferâiz”, 1 (No. 6345); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 28, 30 (2563); Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Edeb”, 55 (No. 4917).

⁹³⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “İffet”, “Şeref”, “Namus”; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 473, 1156, 944; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 730, 606, 1123.

⁹³⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 971.

⁹³⁷ Sezai Korkmaz, “Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (01 Aralık 2014), 193.

olduğu,⁹³⁸ Türklerin ırz, namus, şeref kelimelerini dillerinden düşürmedikleri,⁹³⁹ sokaklarda Türk kadınlarının ahlak dışı, iffetsiz bir davranışını görmenin mümkün olmadığı⁹⁴⁰ gibi bilgilere yer verilmektedir.

Anadolu’da namus kavramı kadınlar için kullanıldığında, kadınların erkeklerle ilişkileri, kadının evleninceye kadar bekaretini muhafaza etmesi, evli kadınların eşine sadık kalması ve bunlara bağlı konular kastedilir ve genellikle kadının namusuna yönelik bir itham veya saldırı söz konusu olduğunda muhataba hoşgörü gösterilmez.

Türklerde vatana ihanet, casusluk, asker kaçaklığı gibi suçlar da namus kavramı ile ilişkilendirilmekte ve bu suçları işleyenler “namussuz” sayılmaktadır.⁹⁴¹ Bir atasözünde “namus insanın kanı bahasıdır”⁹⁴² denilmek suretiyle Türk toplumunda namusun can ile eşdeğerde görüldüğü ifade edilmekte, “namusu akıl, dini nakil muhafaza eder” atasözü ile de akıllı insanın namusunu koruma konusunda sorun yaşamayacağı belirtilmiş olmaktadır.⁹⁴³

Anadolu’da kadının namusunun korunması konusundaki hassasiyet eski Türk geleneklerinde de mevcuttur. Oğuz töresinde evli kadınlara sataşanlar idam edilir, evli olmayanlara sataşanlar ise hapis cezası ile cezalandırılır ve ayrıca onunla evlenmek zorunda bırakılırdı.⁹⁴⁴

Anadolu’da şerefli olmak, onurlu, izzet-i nefis ve haysiyet sahibi olmak demektir. Yukarıda da belirtildiği üzere şeref kavramı namus kavramı ile benzer anlamda kullanılmaktadır. Osmanlı devletinin güçlü devirlerinde bir Türkün gayr-ı müslim bir kimsenin emrinde çalışması onur kırıcı olarak görülürdü. Bu yüzden bir Türk şayet bir gayr-ı müslimin emrinde çalışacaksa ancak koruma göreviyle çalışırdı. Bu

⁹³⁸ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 28, 32, 34.

⁹³⁹ D’Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler, 192.

⁹⁴⁰ Max Müller, İstanbul’dan Mektuplar, 25.

⁹⁴¹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 88-91.

⁹⁴² Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 295.

⁹⁴³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 295.

⁹⁴⁴ Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 21.

görevi de onu misafir kabul edip, kendisine emanet edilmiş duygusu içinde koruyup kollama anlayışı ile kabul ederdi.⁹⁴⁵

Bir Müslümanın ahlakını temsil eden bu üç önemli kavramın Hz. Peygamber'in sünnetinde önemli bir yeri vardır. Bunlardan en bilinen şekli ile utanma duygusu olarak ifade edilen iffet kavramı hakkında Hz. Peygamber'in iki hadisi çok meşhurdur. Bunlardan birincisi Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir:

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَهُوَ يَعْظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (دَعَهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ)

Hız. Peygamber bir gün Ensâr'dan hayâ konusunda nasihat eden bir adamın yanından geçiyordu. Hız. Peygamber: “Ona bırak, zira hayâ imandandır” buyurdu.⁹⁴⁶ Bu hadisin Buhârî'deki başka bir rivayetinde Ensar'dan olan o zatın kardeşini utangaçlığı nedeniyle azarladığı, bu huyun kendisine zarar verdiğini söylediğini belirtmektedir.⁹⁴⁷ Başka bir rivayette Hız. Peygamber; “Hayâ ancak hayır ve iyilik kazandırır” buyurmak suretiyle utanma duygusuna sahip olmaya teşvik etmiştir.⁹⁴⁸

Hayâ konusunda Ebû Mes'ûd'dan nakledilen şu hadis de çok meşhurdur.

حَدَّثَنَا أَبُو مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِوةِ الْأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَخْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ)

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Önceki peygamberlerin sözlerinden, insanların ulaştığı önemli bir düstur: Utanmazsan dilediğini yap! sözüdür”⁹⁴⁹ Hız. Peygamber bir hadisinde de; “Allah iffetli kimseyi sever”⁹⁵⁰ buyurmaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen aşağıdaki rivayet ise Hız. Peygamber'in hayâ sahibi olduğu anlatılmaktadır.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خَدْرِهَا، فَإِذَا رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ عَرَفْتَاهُ فِي وَجْهِهِ

⁹⁴⁵ Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi'nde Türkler”.

⁹⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İman”, 14 (No. 24); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 59 (36); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühhd”, 17 (No. 4184); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 7 (No. 4795); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 67 (No. 2009); “İman”, 7 (No. 2615); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “İman”, 27 (No. 5033).

⁹⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 77 (No. 5767).

⁹⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 77 (No. 5766); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 60 (37).

⁹⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Enbiya”, 52 (No. 3296); “Edeb”, 78 (No. 5769); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühhd”, 17 (No. 4183); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 7 (No. 4798).

⁹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 5/123.

Ebû Saîd el-Hudrî; “Hz. Peygamber hayâ bakımından odasında oturan bâkire kızıdan daha utangaçtı. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde biz O’nu yüzünden anlardık”⁹⁵¹ demiştir.

3.17. İyiliksever Olmak (Dünya İyiler Hürmetine Ayakta Duruyor)

Anadolu’da yaşayan insanların en belirgin özelliklerinden birisi de iyilikseverliğidir. Bu konunun önemsendiğinin hatta içselleştirildiğinin en belirgin göstergelerinden birisi, her biri iyiliğin farklı bir yönüne işarette bulunan çok sayıda atasözünün bulunmasıdır. Meselâ; “İyilik bilmeyen adam, adam sayılmaz, İyilik gibi alemde sermaye olmaz, İyi söz demir kapıyı açar, İyi söz ile yılan ininden çıkar, İyilikten kötülük gelmez”⁹⁵² atasözleri iyinin ve iyiliğin önemini, “İyilik eden unutmali, gören yâd etmelidir, İyilik et denize at, balık bilmezse Hâlık bilir, İyilik etmek rızayı bârîye hizmet eylemektir, İyilik gariptir, İyilik gariptir, sahibini kimse tanımaz, İyilik zâyî olmaz”⁹⁵³ sözleri ile gizlice yapılan ve karşılığı Allah’tan beklenen iyiliklerin makbul olduğu, zira insanların yapılan iyilikleri çoğunlukla unuttuğu, bu yüzden iyilik yapıldığında karşılığını iyilik yapılan insandan değil, Allah’tan beklemek gerektiği anlatılmaktadır. Yine “İyilik er kişinin kârı, İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı, İyiliğe iyilik olsaydı, kara öküze bıçak olmazdı, İyiliği su ayağında ver, başında dile”⁹⁵⁴ gibi atasözlerinde bir yandan iyilik yapmanın zorluğu, herkesin iyilik yapamayacağı diğer yandan yapılan iyiliklerin dünyevi karşılık beklenerek yapılmasının asla doğru ve mümkün olamayacağı, bunun iyilik kavramının anlamı ile de bağdaşmayacağı ifade edilmektedir.

Çünkü İslâm kültürünün yaygın ve etkin olduğu Anadolu kültüründe gerçek mükafatın ve karşılığın âhirette olduğu inancı vardır. Aşağıda konuyla ilgili nakledilecek olan Hz. Peygamber’in hadislerinde de görüleceği üzere gerçek iyilik ise cennettir. Dolayısıyla bu kültürle yetişen insanlar bu dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını âhirette

⁹⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 72 (No. 5751).

⁹⁵² Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 226-227.

⁹⁵³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 226-227.

⁹⁵⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 226-227; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 466.

alacaklarına inanmaktadır. “İyilik eden iyilik bulur, İyi eden iyi bulur, kötü eden kötü bulur, İyi söyle iyi işit, Ne ekersen onu biçersin (Kişi ne ederse kendine eder)”⁹⁵⁵ gibi atasözleri işte bu düşünceyi desteklemektedir. “İyi gitmeyince kadri bilinmez”⁹⁵⁶ atasözü de iyilerin ve iyiliklerin kıymetinin vaktinde anlaşılamadığını ifade etmektedir ki maalesef neredeyse her insanın yaşadığı çeşitli tecrübeler bu sözün de ne kadar doğru olduğunu göstermektedir.

Bir kimsenin iyilik yapmayı arzu etmesi veya iyiliklerden bahsetmesi iyilik için yeterli değildir. Nasıl ki bir hastanın iyileşmesi için doktorun kendisine tavsiye ettiği ilaçları kullanması ve tedavi yöntemlerini uygulaması gerekli ise iyi insan sayılabilmek için de iyiliğin bilfiil yapılması, davranış ve alışkanlık haline gelmesi gerekmektedir. Kısaca iyi olmak isteyen bir insan, iyi şeyler yapmalıdır.⁹⁵⁷ İyilik hakkında yukarıda sayılan ve burada zikredilmeyen atasözlerinden hareketle Anadolu kültürünü ilmek ilmek dokuyan ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanlara izleri yüzyıllarca silinmeyecek kıymetli bir kültür mirası bırakan atalarımız iyilik hakkında sadece konuşmakla yetinmemişlerdir. Onlar iyiliği hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir. Onlar iyiliği meslek edinmişler, iyiliğin timsali olmuşlardır. İyiliğin âdeta bu topraklardaki kurumsal adı olan vakıf müesseseleriyle iyiliği kurumsal hale getirmişlerdir. Osmanlı döneminde Anadolu’da kurulan vakıf isimlerinden bazılarının sadece isimlerini saymak bile Anadolu’da iyilik faaliyetleri hakkında fikir vermeye yetecektir. Daha önce “Sosyal yardımlaşma” başlığı altında isimleri sayılmış olan vakıflardan sadece bir kısmı olan; “Hastalara İlaç Yapan, Sokak Hayvanlarına Ekmek Veren, Güzel Yazı Öğreten, Sakız Ağacı Diken, Duvar Yazılarını Silen, Bulaşıcı Hastalıkları Tedavi Eden, Çiftçilere Tarım Aletleri Temin Eden, Çeşme Tamir Ettiren, Sıcak Pide Dağıtan, Yaz Günlerinde Soğuk Su Dağıtan” vb. adlarla kurulan sayısız vakıf hayatın her noktasına dokunmuş, toplumun her kesimini, doğayı ve bütün canlıları kuşatmış olan bir iyilikler zinciri oluşturmuştur.⁹⁵⁸

⁹⁵⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 336; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 225-226; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 297, 466.

⁹⁵⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 226.

⁹⁵⁷ Akdoğan, “Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlağa Olan İhtiyaç ve İslam”, 185.

⁹⁵⁸ Diğer ilginç vakıf isimleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *Tarihte İlginç Vakıflar*.

Anadolu coğrafyasına ve kültürüne damgasını vuran bu eşsiz iyilikler listesi İslâm dininin iyilik ve hayır işlerine verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Müslümanın karakterini belirleyen en önemli hususiyetlerden biri onun iyilik ve hayra yatkın olmasıdır. İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde iyilikle ilgili çok sayıda emir ve tavsiye bulunmaktadır.

Bir âyette mealen; “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!”⁹⁵⁹ buyurulmak suretiyle İslâm'da iyiliğin sözde ve şekilde olmadığı gerçek iyiliğin önce samimi bir inanç sonra amel ve davranış ile gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu âyette iman-iyilik ilişkisi göze çarpmakta olup Ebû Ümâme'den nakledilen aşağıdaki rivayette de buna işaret vardır:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ : مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: إِذَا سَرَرْتُكَ حَسَنَتُكَ، وَسَاءَتْكَ سَيِّئَتُكَ فَأَنْتَ مُؤْمِنٌ

Ebû Ümâme'den nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek “iman nedir?” diye sorar. Bu soruya Hz. Peygamber'in cevabı şöyledir; “İyilik yaptığında seviniyor, kötülük yaptığında da üzülüyorsan sen müminsin”⁹⁶⁰

Hadisten anlaşılması gereken ana fikir şöyle açıklanabilir; bir insan iyilik olarak yaptığı bir işi yalnız Allah rızası için yapmışsa, bu dünyada bir karşılık beklemiyorsa, âhirette karşılığını alacağı ümidi ile yaptığından dolayı mutluluk duyuyorsa bu o kişinin imanının alametidir.

Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ...

⁹⁵⁹ el-Bakara 2/177.

⁹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/497, 537.

“Doğruluk kişiyi iyiliğe, iyilik ise cennete götürür...”⁹⁶¹

Yukarıda zikredilen âyette de belirtildiği üzere gerçek iyilik, doğruluğu da içine alan iman ve güzel ameller (davranışlar) sahibi olmaktır. İman ve güzel ameller ise insanı cennete ulaştırır.

3.18. Kanaatkâr Olmak (Kanaat Bitmeyen Bir Hazinedir)

Kanaat kelimesi sözlükte; “Elindekinden hoşnut olma, kısmete râzı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasını istememe, iktifâ, kanıklık, yeter bulma, yetinme, fazlasını istememe, doyum”⁹⁶² gibi anlamlara gelmektedir. İstilahî olarak ise; “Azla yetinip elinekinde razı olmak, dünya malına yönelik aşırı kazanma hırsından kurtulmak, kendisi ve geçimini üstlendiği kişilerin ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayabileceği maddî imkânlarla yetinip başkalarının elinekinde göz dikmemek” şeklinde tanımlanabilir.⁹⁶³ Bu güzel hasletlere sahip olarak kanaatkârlık vasfını kazanmak Anadolu kültüründe önemli bir değer kabul edilmektedir.⁹⁶⁴ Buna mukabil hırs, tamah, tûl-i emel gibi isimlerle anılan ve kanaatin zıddı olan tutum ve davranışlar ise hoş karşılanmamaktadır. Kanaatkâr olmaya tutumlu, tasarruflu ve iktisatlı olmak da denilebilir.

Anadolu’da “Hazıra dağlar dayanmaz, Hazırı sakla, Hızır’a lüzum kalmaz, Sakla samanı gelir zamanı,”⁹⁶⁵ diyerek varken tasarruf etmenin önemini vurgulamaktadır. Dilimizde kullanılan bu sözler elinekinin kıymetini bilmek, vara yoğa harcamamak, ihtiyacının dışındakini ihtiyaç duyacağı zaman için ayırmak ve saklamak anlamlarında kullanılmaktadır. “Aza kanaat etmeyen çoğu da bulamaz”⁹⁶⁶ atasözü toplumda hemen

⁹⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 69 (No. 5743); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 103-105 (No. 2607); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 7 (No. 46); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 87 (No. 4989); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 46 (No. 1971).

⁹⁶² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 560; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 840; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kanaat”; el-Cürcânî, *Ta’rîfât*, 182.

⁹⁶³ Mustafa Çağrıcı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/289.

⁹⁶⁴ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 91-92.

⁹⁶⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 465-466; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 196, 325; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 305, 421.

⁹⁶⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 464; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 65; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 169.

herkes tarafından bilinmekte ve çokça söylenmektedir. “Ayağını yorganına göre uzatmak, Var evi kerem evi, Varlığa darlık olmaz, Ak akçe kara gün içindir, Kanaat gibi devlet olmaz, Kanaat servettir, Kanaat tükenmez bir hazinedir”⁹⁶⁷ atasözleri ise doğrudan kanaat kültürünü ifade eden ve atalarımızın yüzyıllar boyunca Kur’an, sünnet ve insanlığın getirdiği ortak kültürden damıtarak bizlere ulaştırdığı her biri paha biçilmez kıymette birer mirastır.

Kanaat sahibi olmak, sahip olunan malın geçiciliğinin ve gerçek zenginliğin gönül zenginliğinde olduğunun farkında olmaktır. Bu anlamda Anadolu’da “gözü tok, gönlü bol, gözü gönlü tok, gönü zengin”⁹⁶⁸ gibi deyim ve tabirler de sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kullanım bir yandan bu vasfa sahip olmanın önemini, bir yandan da bu vasıflara sahip olan insanların çokluğunu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’den nakledilen aşağıdaki hadis Anadolu insanının bu vasfının da yaşantısındaki sünnet izlerinden biri olduğunu göstermektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ)

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Zenginlik mal çokluğundan değildir. Gerçek zenginlik, kişinin nefsinin (gönlünün) zengin olmasıdır.”⁹⁶⁹

Hz. Peygamber hayatında hiçbir zaman aşırı zenginlik için çabalamamıştır. Hadiste belirttiği hayatı bizzat yaşayarak örnek olmuştur. O hep kanaat ve şükür ehli bir kul olmanın gayreti içinde olmuştur. Zengin olduğu halde nefsini ve gönlünü zengin kılamayan insanlar cimri, aç gözlü ve muhteris bir hayatın mahkûmu olurlar. Bu ise insanı hem halk nazarında hem de Hak nazarında itibarsız bir vaziyete düşürmektedir.

İbn Mâce’de Kitabü’z-Zühd bölümünün başlıklarından birisi “Kanaat” olarak isimlendirilmiştir. Bu başlık altındaki ilk hadis önemine binaen yukarıdaki hadis olmakla birlikte aynı başlık altında yer alan bir hadisinde Hz. Peygamber; “Müslümanlıkla şereflenen, (kendisine ve ailesine) yetecek kadar rızık verilen ve

⁹⁶⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 160; 464-465; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 233-234.

⁹⁶⁸ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 2/799, 801; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 178; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Gönlü zengin, gönül tokluğu”.

⁹⁶⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Rikâk”, 15 (No. 6081); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zekât”, 120 (1051); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 9 (No. 4137); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Zühd”, 40 (No. 2373).

kanaatkâr olan kimse felah bulmuş (kurtuluşa ermiş) tur”⁹⁷⁰ buyurmaktadır. Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber; “Allah’ım Muhammed ailesinin rızkını geçinecek kadar ver!”⁹⁷¹ diye dua etmektedir. Yine başka bir hadiste ise Hz. Peygamber’in “Kıyamet gününde zengin, fakir herkesin ‘keşke dünyadayken geçinecek kadar rızık verilseydi’ diye temenni edeceklerini” buyurduğu nakledilmektedir.⁹⁷²

3.19. Merhametli ve Şefkatli Olmak (Merhamet Etmeyene Merhamet Edilmez)

Merhamet kelimesi Arapça “rahm” kelime kökünden türemiştir. Sözlük anlamı olarak “acıma, esirgeme, şefkat gösterme” anlamlarına gelir. Anadolu’nun yaygın inancına göre Allah rahmet ve merhamet sahibidir ve Allah yaratmış olduğu insanoğluna kendi özelliği olan bu rahmet ve merhamet duygusundan bir nebze lutfetmiştir. Türkçe’de merhamet kavramı Allah’a ve insanlara atfen kullanılmakla birlikte aynı kelimenin türevi olan ve aynı anlamda olan rahmet kavramı sadece Allah’a nispet edilir. İnsanda var olan merhamet, şefkat ve acıma duygusu aynı zamanda onu iyilik yapmaya sevk eden duygudur.⁹⁷³ Türk Dil Kurumu sözlüğünde de merhamet kelimesi; “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁷⁴ Merhamet kelimesinin eş anlamlılarından biri olan esirgemek ise “korumak, himaye etmek” anlamına gelir.⁹⁷⁵ Anne karnındaki bebeğin içinde korunup himaye edildiği, büyütüldüğü gebelik organının ismi de merhamet kelimesinin kökü olan “rah(i)m”dir. Kadınların ve bilhassa annelerin şefkat ve

⁹⁷⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 9 (No. 4138).

⁹⁷¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 9 (No. 4139).

⁹⁷² İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 9 (No. 4140).

⁹⁷³ Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 17; Mustafa Çağrıcı, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/184-185; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 720; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1022.

⁹⁷⁴ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Merhamet”.

⁹⁷⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Esirgemek”.

merhamet duygularının erkeklere nazaran daha güçlü olmasının bir sebebi de doğuştan sahip oldukları bu özellikleri olmalıdır.⁹⁷⁶

Allah'ın yarattığı insana bahşettiği merhamet duygusunun tezahürleri O'na gönülden inanan mümin kullar üzerindeki tecellisi daha fazla hissedilmektedir. Bunun en çok hissedildiği coğrafyalardan birisi de Anadolu kültür coğrafyasıdır. Nitekim Osmanlı döneminde Anadolu'da seyahat edip gözlemlerini kaleme alan seyyahlar Anadolu'da aciz ve muhtaç durumda olduğu hissedilen herkese şefkat ve merhamet duyguları ile yaklaşılmasının bir kültür olduğundan,⁹⁷⁷ burada yaşayan Müslüman halkın yalnızca insanlara değil hayvanlara karşı da son derece şefkat ve merhametli olduklarından bahsetmektedir.⁹⁷⁸ Yine bu seyyahlardan biri hatıralarında; esaret altındaki kölelerin ve kürek mahkûmlarının bile dünyanın hiçbir yerinde bulamayacakları iyi muameleyi Müslüman ülkelerde ve bilhassa Osmanlı ülkesinde bulduğundan bahsetmektedir.⁹⁷⁹

“Merhamet imandan gelir”⁹⁸⁰ atasözünden de anlaşılacağı üzere Türklerin bu duygularının kaynağı ise inançlarıdır. Türklerin inançları gereği sahip oldukları merhamet duyguları nedeniyle savaşta yaralanan düşman askerlerine bile ne kadar iyi muamelede bulundukları, tedavileri için ellerinden gelen çabayı harcadıkları bizzat o ülkelerin insanları tarafından itiraf edilmektedir.⁹⁸¹

⁹⁷⁶ “Varlığı Merhametle Kuşatmak”, *Diyanet Haber* (Erişim 04 Nisan 2023); “Allah'ın Rahim ismi ve kadınların gebelik organına bu ismin verilmesi? » Sorularla İslamiyet”, *Sorularla İslamiyet* (15 Eylül 2009).

⁹⁷⁷ Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi'nde Türkler”.

⁹⁷⁸ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 29, 34.

⁹⁷⁹ D'Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, 195.

⁹⁸⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 287.

⁹⁸¹ Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, çev. Osman Öndeş (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978), 183.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın rahmet ve merhameti çok sayıda âyette anlatılırken⁹⁸² Hz. Peygamber'in de bizzat kendisi merhametin sembolü olarak zikredilmektedir.⁹⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'de “âlemlere rahmet olarak” gönderildiği bildirilen Hz. Peygamber, bizzat kendi hayatı olan sünneti ve sözlerinden oluşan hadisleri ile gerek ashabına gerekse onlar aracılığı ile kıyamete kadar kendisini takip edecek bütün inananlara, daima şefkat ve merhamet sahibi olmayı tavsiye etmiştir.

Abdullah b. Amr'dan nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ، ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ...

“Merhamet edenlere Rahman (olan Allah) merhamet eder. Siz yeryüzündekilere acıyıp merhamet gösterin ki göktekiler de size acısın ve merhamet etsin...”⁹⁸⁴

Cerir b. Abdullah'dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ)

“İnsanlara merhamet etmeyene, Allah merhamet etmez.”⁹⁸⁵ Anadolu kültüründe bu rivayet ile aynı manaya gelen “Şefkati olmayan şefkat bulamaz”⁹⁸⁶ şeklinde bir atasözü bulunmaktadır.

⁹⁸² el-Bakara 2/54, 64, 128, 143, 157, 160, 173, 182, 192, 199, 218, 226. Bunlar Allah'ın rahmet ve merhametiyle ilgili olarak sadece el-Bakara sûresinde yer alan âyetlerdir. Bunun gibi Kur'ân-ı Kerîm'deki surelerde çok sayıda âyet Allah'ın rahmetinin ve merhametinin genişliğini ifade etmektedir.

⁹⁸³ el-Enbiya 21/107. “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”

⁹⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 16 (No. 1924); Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Edeb”, 65 (No. 4941).

⁹⁸⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Tevhid”, 2 (No. 6941); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Fezâil”, 66 (2319); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 16 (No. 1922); “Zühd”, 48 (No. 2381).

⁹⁸⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 344.

3.20. Cesaretli Olmak

Cesaret ve şecaat kelimeleri sözlükte “cesurluk, yüreklilik, kahramanlık, yiğitlik, atılganlık, bahadırılık” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸⁷ Ahlaki bir terimi olarak ise; savaşta kahramanlık göstermek, her türlü sıkıntıyı göze alarak ulvi ve yüce değerleri korumaya yönlendiren ruhi kabiliyet anlamında kullanılmaktadır.⁹⁸⁸

Oldukça merhametli ve dost canlısı olan Türk halkı güç, cesaret ve kahramanlık özelliklerini düşmanlarına karşı kullanırlar.⁹⁸⁹ Bilhassa eski Türklerde çocuklara verilen isimler genellikle cesaret ve yiğitliği ifade etmektedir.⁹⁹⁰ Türklerin cesaret ve yiğitliğe verdikleri önemi anlatan “İslâm’ın şartı beş, altıncısı şecaat demişler”⁹⁹¹ atasözü, bu özelliklerinin inandıkları dinden kaynaklandığını ifade etmektedir. “Şecaat kılık kıyafetle değildir”⁹⁹² atasözü ile de bu özelliklerinin sadece dış görünüşle olmadığını cesaretin yüreklerinde olduğunu anlatmak istemişlerdir.

Sultan Alparslan’ın Anadolu’nun kapılarını Müslüman Türk milletine açması ile başlayıp, İstanbul’un fethi ile zirve noktasına ulaştığı süreçte Türklerin savaş meydanlarındaki korkusuzluğu, yiğitliği, cesaret ve şecaati bütün dünya tarafından kabul edilmiştir. Anadolu’nun kısa süre içinde fethedilmesi ve İslâm dininin en iyi yaşandığı coğrafyalardan biri haline gelmesinde Kur’an’daki ilâhî emirlerin ve Hz. Peygamber’in sünnetinin önemli bir tesiri bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan şecaat kelimesi geçmemekle birlikte savaş ve cihatla ilgili âyetlerde şecaatin önemine işaret edilmekte, akıl ve adâlet ölçüleri içinde bir erdem olarak bahsedilmektedir.⁹⁹³ Hz. Peygamber’in hayatı ise cesaret ve şecaat hikayeleri ile doludur. Nitekim Enes b. Mâlik’ten nakledilen

⁹⁸⁷ Mustafa Çağrı, “Şecaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/402; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1146; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 603.

⁹⁸⁸ Çağrı, “Şecaat”, 38/402.

⁹⁸⁹ Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”; La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, 128.

⁹⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 347.

⁹⁹¹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 221.

⁹⁹² Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 344.

⁹⁹³ el-Fetih 48/29; Âl-i İmrân 3/173; el-Mümtehine 60/8; el-Bakara 2/191-194.

aşağıdaki rivayette “Hz. Peygamber’in insanların en güzeli ve en cesuru olduğu” belirtilmektedir.⁹⁹⁴

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ، وَأَشْجَعَ النَّاسِ...

Hız. Peygamber cesareti ile ilgili yukarıdaki rivayetin devamında Enes b. Mâlik; bir gece Medîne halkının şehrin dışından bazı sesler duyduğunu ve düşmanın baskın yapmasından korkarak sesin geldiği tarafa doğru hareket ettiklerinden bahsetmektedir. Olayın devamında, haberi duyan Hız. Peygamber’in sahabeden Ebû Talha’nın eğersiz çıplak bir beygirine binerek, sahabeyi de geride bırakarak hızlıca Medine dışına çıktığını, korkulacak bir şey olmadığını tespit ettikten sonra geri döndüğünü ve yolda ashabı ile karşılaştığını, bu esnada boynunda asılı bir kılıç bulunduğunu ve insanlara: “Korkmayın, korkmayın!” diye hitap ettiğini anlatmaktadır. Daha sonra Enes; Hız. Peygamber’in bindiği beygirin ne kadar seri olduğuyla ilgili övgüsünden ve onu deryaya benzetmesinden bahsetmiştir. Bu beygirin bundan önce çok yavaş bir hayvan olduğu, ancak bundan sonra onu geçen bir hayvan olmadığı da rivayetin devamında nakledilmiştir.⁹⁹⁵

Hız. Ali’den nakledilen aşağıdaki rivayette de Hız. Peygamber’in cesaret ve şecaati anlatılmaktadır.

عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُنَا يَوْمَ بَدْرٍ وَنَحْنُ نَلُودُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ أَقْرَبُنَا إِلَى الْعَدُوِّ، وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ يَوْمَئِذٍ بَأْسًا

Hız. Ali diyor ki; “Bedir günü Hız. Peygamber’in yanında toplanmıştık. O, düşmana en yakın olanımızdı ve o gün en cesur insanlardan biriydi.”⁹⁹⁶

Cesaretin zıttı korkaklıktır. Hız. Peygamber tebliğ görevinin gerek Mekke döneminde gerekse Medine döneminde hiçbir zaman korkaklık göstermemiştir. Allah’tan başka hiç kimseden korkmamıştır ve daima korkaklıktan Allah’a sığınmıştır.⁹⁹⁷ Hız. Peygamber’in korkusuzluğuyla ilgili yukarıdaki rivayet dışında çok

⁹⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 24, 81 (No. 2665, 2751).

⁹⁹⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 24, 81 (No. 2665, 2781); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâil”, 48 (2307); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 9 (No. 2772).

⁹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/81 (No. 654); 2/307 (No. 1042).

⁹⁹⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 25 (No. 2667-2668); “Deavât”, 36, 39, 56 (No. 6004, 6008-6010, 6013, 6027); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Duâ”, 4 (No. 3844); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 365 (No. 1539, 1555); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “İstiâze”, 3, 5, 6 (No. 5443, 5445, 5447).

sayıda rivayet mevcuttur.⁹⁹⁸ Hz. Peygamber riya ve gösteriş, ganimetten daha fazla pay alabilmek için savaş meydanında sergilenen şecaati ve cesaret ise eleştirerek sadece Allah'ın adı en yüce olsun diye savaşan kişinin (fî sebîlillah) Allah yolunda savaşmış sayılacağını ifade etmiştir.⁹⁹⁹

3.21. Mütevazı Olmak, Kibirlenmemek

Mütevazı olmak, tevazu sahibi olmak yani kibirden uzak durmak demektir. “Tevazu ve mütevazı” kelimesi sözlükte “alçak gönüllülük, kibirsizlik, mahviyet, kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek”¹⁰⁰⁰ anlamlarına gelmektedir. Arapça vaz‘ kökünden türemiş bir kelimedir. Sözlükte “Büyüklik, ululuk, büyüklük taslama, kendini beğenme, kendini başkalarından üstün tutma, benlik, gurur”¹⁰⁰¹ gibi anlamlara gelen ve “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması”¹⁰⁰² demek olan “kibir, kibirlilik” kelimesinin zıt anlamlısıdır. Buna göre mütevazı olmak, tevazulu olmak kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması demektir.

Anadolu kültüründe toplumsal konularda gururlu ve onurlu olmak öne çıkarken bireysel ilişkilerde tevazu sahibi olmak tercih edilmektedir. Türkler hakkında yazılan en eski eser olarak bahsedilen “*Fezâ'ilü'l-Etrâk*” isimli kitabın yazarı Câhız,¹⁰⁰³ Türklerin dalkavukluk, koğuculuk, riya, kibir gibi kötü davranışlardan uzak olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁴ Türklerin kibirden uzak durmalarındaki en önemli neden İslâm

⁹⁹⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cihad”, 24 (No. 2666); “Hums”, 19 (No. 2979); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad”, 79 (1776); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “Hibe”, 1 (No. 3688); Çağrı, “Şecaat”.

⁹⁹⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cihad”, 15 (No. 2655); “Tevhid”, 28 (No. 7020); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İmâret”, 105 (1904).

¹⁰⁰⁰ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1281; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 352; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Tevazu”; Mustafa Çağrı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

¹⁰⁰¹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 597; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 883; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kibir”; Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/561.

¹⁰⁰² Çağrı, “Kibir”, 25/561.

¹⁰⁰³ Ramazan Şeşen, “*Fezâ'ilü'l-Etrâk*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/531.

¹⁰⁰⁴ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 26.

dininde kibirli olmanın yasak, tevazunun ise tavsiye edilen güzel bir davranış olmasındandır.¹⁰⁰⁵

Türklerin geleneklerinde kast sistemi ve sınıflaşma asla muteber görülmemiş, ancak insanlar arasında ahlaki meziyetleri, ilimdeki seviyeleri, kahramanlık ve cesaretleri, mesleki yararlılıkları yönüyle birtakım derecelendirmeler ve mertebe farklılıkları olabilmektedir.¹⁰⁰⁶ Yabancıların gözüyle yapılan değerlendirmelerde bile Osmanlı dönemi Anadolu kültüründe “ben” demenin sevilmediği “köleniz” anlamına gelen “bendeniz, kulunuz” yahut “duacınız” gibi ifadelerin tercih edildiğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁰⁷

Anadolu’da tevazu konusuna verilen ehemmiyetin en çarpıcı örneklerinden birisi, Osmanlı Padişahlarının cuma namazı için çıktıkları ve adına cuma selâmlıkları denilen devletin en şaşılağan gösterilerinden birisinde sergilenmekte idi. Bu şatafatlı törenlerin ayrılmaz bir parçası ve öne çıkan bir sahnesi Türk örfünde kibir ve gururun ayaklar altına alındığının göstergesidir. Nitekim Sultan Abdülhamid Han’ın cuma selâmlığına katılan bir yabancı ziyaretçinin anılarında, padişahın merasimde giydiği elbisenin ve arabasının sadeliğinden ve arabadan indiği esnada minaredeki müezzinin padişaha: “Gururlanma Padişahım senden büyük Allah var” diye seslenmesinden hayretle bahsedilmektedir.¹⁰⁰⁸

Anadolu kültüründe normal vatandaşın devleti yöneten en üst kişiye kadar sirayet eden kibirden uzak durma, tevazu sahibi, alçak gönüllü olma özelliği İslâm dininin bu konuda gösterdiği hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Türkçede kibir ile benzer anlama gelen bir de “Kibriya” kelimesi mevcuttur.¹⁰⁰⁹ Kibir dilimizde genellikle insan için, kibriyâ ise Yüce Allah’ın ve Hz. Peygamber’in büyüklük, ululuk ve azametini ifade etmek için kullanılmaktadır. Zira Anadolu’da hemen herkesin dilinde olan bir söz vardır; “Azamet ve Kibriya Allah’a mahsustur, insana ise tevazu yakışır.” Bu söz tamamen Kur’an, Hz. Peygamber’in sünneti ve hadislerine uygun düşmektedir.

¹⁰⁰⁵ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 90-91, 93.

¹⁰⁰⁶ Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 257.

¹⁰⁰⁷ D’Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Âdetler, 190.

¹⁰⁰⁸ Max Müller, İstanbul’dan Mektuplar, 45; L. Neave, Eski İstanbul’da Hayat, 35.

¹⁰⁰⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 598; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 884.

Zira Kur’ân-ı Kerîm meallerinde “kibir” sözü çoğunlukla Allah’a karşı büyüklük taslayan insanlar için kullanılırken,¹⁰¹⁰ “kibriya” kavramı ise gerek Kur’ân-ı Kerîm’de¹⁰¹¹ gerekse sözlükte¹⁰¹² Allah’ın yücelik, ululuk, celâl ve azametini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in hadislerinde de kibir¹⁰¹³ ve kibriya¹⁰¹⁴ kavramları aynı şekilde zikredilmektedir.¹⁰¹⁵

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ"

Abdullah b. Mes’ud’dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber; “Kalbinde zerre miktarınca kibir bulunan kimse cennete giremez” buyurmaktadır. Hadisin devamında bir adamın Hz. Peygamber’in bu sözü üzerine; “İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır (bu da mı kibre girer?” diye sorduğu, Hz. Peygamber’in de; “Muhakkak ki Allah güzeldir ve güzel olanı sever kibir ise hakikati inkâr etmek ve ortadan kaldırmak, insanları hor ve hakir görmektir” şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.¹⁰¹⁶

“Kibrin hasmı Allah’tır”¹⁰¹⁷ atasözü de Hz. Peygamber’in yukarıdaki hadisleri ile uygunluk arz etmektedir. Anadolu kültürünün özünü teşkil eden ve İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnet ile uyum halindeki bu atasözleri de göstermektedir ki kültürümüzde kibrin hoş karşılanmamasının, tevazunun daima tercih edilen bir davranış biçimi olmasının temelinde de Hz. Peygamber’in ahlakının ve O’nun sünnetinin etkisi

¹⁰¹⁰ “Kur’ân-ı Kerîm Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları)” (Erişim 05 Nisan 2023), el-Bakara 2/87; en-Nisâ 4/36; el-En’âm 6/93, el-A’râf 7/36, 40, 48; el-Hac 22/8, Lokmân 31/18; es-Secde 32/15; el-Mü’min 40/27, 35, 60; Nûh 71/7.

¹⁰¹¹ el-Câsiye 45/37. “وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

¹⁰¹² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 884.

¹⁰¹³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 147-149 (91); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 9 (No. 59); “Zühd”, 6 (No. 4173); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 61 (No. 1998-1999).

¹⁰¹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 16 (No. 4174-4175); Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Libâs”, 29 (No. 4090).

¹⁰¹⁵ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 148 (91). Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bu rivayette “كبرياء” kelimesi “كِبَر” anlamında kullanılmıştır. Bunun sehven kullanılmış olması muhtemeldir. Zira aynı raviden nakledilen diğer kaynaklardaki tüm rivayetlerde kelime “كِبَر” olarak geçmektedir. (Bkz. bir sonraki dipnot.)

¹⁰¹⁶ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 147-149 (91); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 9 (No. 59); “Zühd”, 6 (No. 4173); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 61 (No. 1998-1999).

¹⁰¹⁷ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 255.

bulunmaktadır. Toplumda alçakgönüllü davranan, insanlara kibirli davranmaktan, büyüklük taslamaktan uzak duran kişilerin saygı ve sevgi göreceğini aksine davrananların ise hiç kimse tarafından sevilmeceğini ifade eden “Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar”¹⁰¹⁸ atasözü de Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen aşağıdaki rivayetin kültürümüze yerleşmiş hali olsa gerektir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً، حَتَّى يَجْعَلَهُ فِي عَلِيَيْنَ، وَمَنْ تَكَبَّرَ عَلَى اللَّهِ دَرَجَةً، وَضَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً، حَتَّى يَجْعَلَهُ فِي أَسْفَلِ السَّافِلِينَ

Hiz. Peygamber buyurmuştur ki; “Kim Allah rızası için tevazu (alçakgönüllülük) gösterirse Allah onun kıymetini artırır, nihayetinde (gerek insanlar nezdinde gerekse mânevî olarak ulaşılabilir) en üst seviyeye ulaştırır, (sevilen ve sayılan bir insan yapar.) Kim de Allah’a karşı kibirli davranır, büyüklük taslarsa onun da kıymetini düşürür, (saygınlığını kaybettirir) ve nihayet (hem insanlar nezdinde hem de Allah nezdinde düşebileceği) en alt seviyeye kadar indirir (toplumdan dışlanır).”¹⁰¹⁹ Bu rivayetin Müslim’in *Sahih*’i ve başka kaynaklarda yalnızca tevazu ile ilgili bölümü yer almaktadır.¹⁰²⁰

Yukarıdaki rivayetin “Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir, kim de kibirlenirse Allah onu alçaltır”¹⁰²¹ kısmı Anadolu’da tevazu ve kibir konusu ile ilgili olarak daha yaygın olarak bilinmektedir.

Hiz. Peygamber’in tevazusu hakkında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Allah’ın en sevgili kulu olmasına rağmen kendisi hakkında söylediği şu sözler O’nun ne kadar mütevazı olduğunun delilidir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: سَمِعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ عَلَى الْمَنْبِرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: (لَا تَطْرُونِي، كَمَا أَطَرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا: عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ)

¹⁰¹⁸ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 37; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 135.

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/250; İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 16 (No. 4176).

¹⁰²⁰ İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, 2/1000; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/139; 14/552; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Birr”, 69 (2588); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 82 (No. 2029); Dârimî, *Sünen*, “Zekât”, 35 (No. 1718).

¹⁰²¹ Ebû Sa’id ‘Abdullâh b. ‘Omer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Muhammed ‘Abdurrahman el-Mar’aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1418), 3/7.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hristiyanların Meryem oğlu İsa’yı aşırı şekilde övmeleri gibi siz de beni övmeyin. Ben ancak bir kulum. Benim için Allah’ın kulu ve resulü deyin.”¹⁰²²

Başka bir hadiste Hz. Peygamber;

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: أَكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ، وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ

“Kul (köle) gibi yerim, kul gibi otururum çünkü ben de bir kulum”¹⁰²³ buyurmak suretiyle ne kadar tevazu sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber sadece Allah’ın kulu olması ile övünür, yemek seçmez, önüne ne konulursa onu yer, oturmak için minder beklemez, toprağa ve yere oturmaktan çekinmezdi.¹⁰²⁴

Sahabeden Abdullah b. Yüsr’den nakledilen şu rivayet de Hz. Peygamber’in tevazusunu ifade etmektedir.

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُسْرِ، قَالَ: أَهْدَيْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ شَاةً، فَجَنَّا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى رُكْبَتَيْهِ يَأْكُلُ، فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ: مَا هَذِهِ الْجِلْسَةُ؟ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ جَعَلَنِي عَبْدًا كَرِيمًا، وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا عَنِيدٌ

Abdullah b. Yüsr diyor ki Hz. Peygamber’e bir koyun hediye etmiştim, kendisi yemek üzere diz üstü çöktü. Orada bulunan bir bedevi; “bu nasıl bir oturuş” diye şaşkınlığını ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Allah beni cömert, tevazu ehli bir kul olarak yarattı, inatçı, zalim, kibirli, biri yapmadı” diye cevap verdi.¹⁰²⁵

Hz. Peygamber daima mütevazı bir hayat yaşamış, kibir hissi uyandıracak her türlü söz ve davranıştan uzak durmuştur. Yeme içme esnasında da kibirli bir insan gibi davranmaktan kaçınmış, kendi zamanında tahtlarında kurulup yaslanarak yemek yiyen hükümdarlara ve kibirli insanlara benzememek için itinalı davranmıştır. Hz. Peygamber; bir gün karşısında korkup titreyerek konuşan bir adamı “Sakin ol, heyecanlanma, ben

¹⁰²² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Enbiyâ”, 49 (No. 3261); “Muhâribîn”, 16 (No. 6442).

¹⁰²³ Mamer b. Râşid, *el-Câmi*, 10/415, 417 (No. 19543, 19554); Abdürrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, 10/39 (No. 20610). Ma’mur b. Râşid bu hadisi Eyyûb es-Sahtiyânî ve Yahya b. Ebî Kesir’den Mürsel olarak rivayet etmiştir. Bu iki ravinin rivayetleri akran rivayeti olarak zikredilmiştir.

¹⁰²⁴ Kandemir, *Hayatımıza Yön Veren Hadisler*, 170-171.

¹⁰²⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Et’ime”, 6 (No. 3263).

kral değilim, kurutulmuş et yiyen bir kadının çocuğuyum”¹⁰²⁶ diyerek tevazu göstermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Peygamber kendisine en çok “Allah’ın kulu ve resulü” denilmesinden hoşlanmışır.¹⁰²⁷

3.22. Nezaket Sahibi Olmak

Osmanlı dönemi Anadolu coğrafyasının en önemli özelliklerinden birisi de bu topraklarda yaşamakta olan insanların birbirlerine karşı olan nezaketi, kibarlığı ve hoşgörüsü idi. Bu insani değerler ve güzel vasıflar Anadolu’nun âdeta olmazsa olmazı idi. Bilhassa yüzyıllar boyu Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’da, bu şehrin saraylarında ve konaklarında yaşanan hayatlar nezaket ve kibarlığın tarihçesi gibidir. Anadolu kültürü hakkındaki gözlemlerini kaleme alan Batılı seyyahların yaptıkları değerlendirmelerden birisi de Anadolu’da yaşayan Müslüman halkın kabalıktan uzak oldukça nezaketli kimseler olduğudur.¹⁰²⁸ Gerek aile fertlerinin birbirlerine karşı olan söz ve davranışları gerekse hizmetlerinde bulunan kimselere karşı davranışları asla nezaket dışına çıkmazdı. Osmanlı konaklarında çalışan hizmetçilerinden bir şey isteyen evin beyi veya hanımı cümlesini “getirir misiniz, verir misiniz, alır mısınız” gibi nezaket ifadeleriyle sonlandırırlardı. Çalışanların gerek kendileri gerekse çocukları hane halkından birer fert gibi değer görür, bayramlarda, özel ve mübarek günlerde ev halkına alınırken onlara da giysiler, hediyeler alınırdı. Kısaca hizmetçiler asla kötü muamele görmezdi.¹⁰²⁹

Anadolu kültüründe yer alan bu nezaketli davranışlar, çocuk yaşından itibaren Hz. Peygamber’in yanında olup kendisine hizmet eden Enes b. Mâlik’in Hz. Peygamber hakkında söylediklerini hatıra getirmekte ve bu güzel âdetin de Hz. Peygamber’in sünnetinin etkisiyle ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Nazik, kibar konuşma, karşısındakini incitecek, kıracak söz ve hitaplardan uzak durma, kaba, argo, küfürlü sözler konuşmama, bu tür sözleri içeren espri ve şakalardan

¹⁰²⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Et’ime”, 30 (No. 3312).

¹⁰²⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Enbiyâ”, 49 (No. 3261); “Muhâribîn”, 16 (No. 6442).

¹⁰²⁸ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 28, 30, 31, 36.

¹⁰²⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 281-282.

uzak durma gibi hususlar da Anadolu kültürünün ana prensiplerindendir. Bilhassa Osmanlı toplumunun örf ve âdetlerinde gerek devlet ricali gerekse halk arasında, konuşulan konu ve ifade edilen duygular ne olursa olsun yüksek sesle konuşmalar, bağırıp çağırmalı, gürültülü patırtılı tartışmalar asla görülmezdi. Topluluktaki en seçkin şahsiyetler bile sıraları gelince konuşur. Biri konuşunca, diğerleri onu dinler, iki kişinin aynı anda konuştuğuna pek rastlanmazdı. Batılı Seyyahların Seyahatname ve mektuplarında, Anadolu’da yaşayan insanların kalabalık topluluklar halinde otururken ve sohbet ederlerken bile kavgadan, yaygaradan uzak bir şekilde, alçak sesle ve sükûnet içinde konuştukları, çoğu zaman dilsizler gibi işaretlerle anlaştıkları anlatılmakta, özellikle saraydaki hizmetlilerin son derece sessizlik içindeki hareketlerinden hayretle bahsedilmektedir.¹⁰³⁰

Bu seyyahlardan biri olan A. De La Motraye, Osmanlı topraklarındaki gezi anılarında Türklerden bahsederken; Türkler’in dedikoduyu sevmediklerini, lüzumlu olmadıkça birbirlerinin işlerine karışmadıklarını, kavgadan hoşlanmadıklarını, bir haksızlığa uğradığını düşünen kişinin sorunu kadiya giderek hukuk yoluyla çözdüğünü, haksızlık yapan kişinin de böylece diğerinin zararını karşıladığını anlatmaktadır.¹⁰³¹

Batılı Seyyahların birçoğunun anılarında Anadolu topraklarında kavgaya rastlanmadığı veya en azından makul seviyede olduğu görülmektedir. İçkinin Müslümanlara haram olması ve serbestçe kullanımın Müslüman ahali için yasak olması nedeniyle sokaklarda sarhoş erkek ve kadına rastlanmadığı, şayet rastlanmıyorsa bile bunun asla Müslüman ahalden olmadığına emin olunması gerektiği de yine Seyyahların ifadelerinde yer almaktadır.¹⁰³²

Yunus Emre’ye ait; “Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı, söz ola ağulu aş, bal ile yağ ede bir söz”¹⁰³³, ile “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”¹⁰³⁴ gibi atasözlerimiz, ecdadımızın söze ve hitabete ne büyük önem verdiğinin ifadesi olmakla birlikte

¹⁰³⁰Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”.

¹⁰³¹La Motraye, La Motraye Seyahatnamesi, 127.

¹⁰³²Max Müller, İstanbul’dan Mektuplar, 23-24.

¹⁰³³Emre, *Dîvân*, 149; A. Azmi Bilgin, “Yunus’un Sözü”, *Türk Dili* 116/819 (Mart 2020), 30.

¹⁰³⁴“TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”.

geçmişimizle ilgili anlatılanları doğrulamaktadır. Bugün hala bu atasözlerinin kullanılıyor olması ise geçmişimizle bağlarımızın devamlılığını ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm nasıl bir söz mucizesi ise Hz. Peygamber'in sözleri de aynı şekilde edebi üstünlüğe sahiptir. O'nun sözlerinin birçoğunda “cevâmiu'l-kelim” yani “az söz, az kelime ile çok manalar ifade etme” özelliği bulunmaktadır. Hz. Âişe'den nakledilen şu rivayet de Hz. Peygamber'in hitabındaki fesahati ifade etmektedir:

عن عائشة، قالت: كان كلام رسول الله -ﷺ- كلاماً فصلاً، يفهمه كل من سمعه

“Hz. Peygamber konuştuğu zaman herkesin kolayca anlayabileceği şekilde açık seçik konuşmaktadır.”¹⁰³⁵

İslâm kültüründen bize intikal eden en önemli miraslardan biri de sohbettir. İslâm sohbet dinidir. Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşları sahabe diye anılırlar. Sahabe, Hz. Peygamber ile sohbet eden, sohbetinde bulunma şerefine nail olan demektir. Bu bakımdan Müslümanlar sohbe büyük değer atfetmişlerdir. İslâm mütefekkirlerinden Nasîrî *Fütüvvetname*'sinde, “Sirke bile bal ile bir araya gelirse ilaç olur.” diyerek sohbetin önemini, safa ehli ile sohbetin ise aziz bir şey olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³⁶

Anadolu'da bir toplulukta ne konuşacağını, nasıl konuşacağını bilmek, sözünü ölçüp tartmak önemlidir ve kişinin eğitim ve terbiye seviyesini gösterir. İğneleyici sözlerden, insanları bir yandan överken diğer yandan kaş göz işaretleri ile uygunsuz davranışla göstermek ciddiyetsizlik belirtisidir. Mecliste bulunmayan kişilerin gıyabında ve hoşlanmayacağı sözleri konuşmak ise hem ayıp hem de günahtır. Konuşan kişi sözlerindeki samimiyeti hissettirmeli, sözüyle davranışları mütenasip olmalıdır.¹⁰³⁷

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ»، وَلَا اللَّعَّانِ، وَلَا الْفَاحِشِ، وَلَا الْبَذِيءِ

¹⁰³⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 21 (No. 4839).

¹⁰³⁶ Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 408.

¹⁰³⁷ And, 16. Yüzyılda İstanbul, 215.

“Mümin, insanları çekiştirerek kötöleyen, insanlara lanet eden, çirkin ve kötü işlerle meşgul olan ve ağzı bozuk kimse değildir.”¹⁰³⁸

Bu hadiste anlatılan hususiyetler de Anadolu kültüründe yer alan görgü ve nezaket kurallarının kaynağının Hz. Peygamber’in sünneti olduğunu ispat etmektedir.

Hiz. Peygamber kendisi daima nazik bir kimse olmakla birlikte zaman zaman kendisine yönelik bazı nezaketsiz davranışlar olmaktadır. Bu davranışlar karşısında bile Hiz. Peygamber nezaketten ayrılmadan karşılık vermektedir.

Bu olaylardan biri Enes b. Malik’in naklettiği bir rivayette şöyle anlatılmaktadır:

عن أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كُنْتُ أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ فَجَبَذَ بِرِدَائِهِ جَبَذَةً شَدِيدَةً، قَالَ أَنَسٌ: فَنَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ النَّبِيِّ ﷺ وَقَدْ أَثَرَتْ فِيهَا حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَبَذَتِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ مَرُّ لِي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ، فَأَلْتَقَتَ إِلَيْهِ فَضَحِكَ، ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعِطَاءٍ

“Hz. Peygamber’in yanında yürüyordum. Üzerinde Necrân dokuması kalın kenarlı bir hırka vardı. Kendisine bir bedevi yetişti ve arkasından hırkasını şiddetli bir şekilde çekti. Enes diyor ki: O esnada Hz. Peygamber’in boynuna baktığımda şiddetle çekilmesi nedeni ile hırkanın kenarının Hz. Peygamber’in boynunda iz bıraktığını gördüm. Daha sonra bedevî: ‘Ey Muhammed! Yanında bulunan Allah malından bana bir miktar vermelerini emret!’ dedi. Hz. Peygamber ona döndü ve güldü, sonra ona bağışta bulunmalarını emretti.”¹⁰³⁹

Bu rivayette görüldüğü üzere Hz. Peygamber kendisine yönelik nazik olmayan, kaba ve haşin davranışlar karşısında bile aynı üslupla karşılık vermemiş, sabır ve hoşgörü göstermiş ve asla nezaketten ayrılmamıştır.

Hiz. Peygamber’in nezaket ve kibarlığı hakkında birçok rivayet mevcuttur. Bunlardan birisinde Hz. Peygamber’in hoşlanmadığı bir kimse ile olan sohbetinde bile nazik davranışı anlatılır.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْتُ ابْنِ الْعَشِيرَةِ. ثُمَّ أَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ عَائِشَةُ فَلَمْ أَتَسَبَّ أَنْ سَمِعْتُ ضَحِكَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَعَهُ فَلَمَّا

¹⁰³⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1996, "Birr ve Sıla", 48 (No. 1977); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/391 (No. 3839).

¹⁰³⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Edeb", 68 (No. 5738).

خَرَجَ الرَّجُلُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْتُ مَا قُلْتَ ثُمَّ لَمْ تَنْشَبْ أَنْ صَحَّكَتَ مَعَهُ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنْ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ

Hız. Âişe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Hız. Peygamber Hız. Âişe'nin evinde iken bir adam¹⁰⁴⁰ Hız. Peygamber ile görüşmek için izin istedi. Hız. Peygamber adamın sesini duyunca, “Kabilelerinin en kötü evladı!” dedi ve sonra içeri girmesine izin verdi. Biraz sonra Hız. Âişe, Hız. Peygamber'in o adamla birlikte güldüğünü duydu. Hız. Âişe (bu duruma şaşırılmış olarak) adam evden ayrıldıktan sonra Hız. Peygamber'e; “Adam hakkında neler söyledin, fakat biraz sonra da birlikte güldüğünü duydum” dedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber: “İnsanların kötülüğünden çekindikleri kimse, insanların en kötülerindendir” buyurmuştur.¹⁰⁴¹

Yukarıda Hız. Peygamber'in, gıyabında “Ne kötü biri!” dediği bir kimse yanına geldiğinde, kendisiyle hoşça sohbet ettiği ve nazik davrandığı anlatılmaktadır. Bu durum Hız. Âişe'nin de tuhafına gitmiş, şaşırmasına neden olmuş ve sözünü çekinmeyen tavrı ile hemen şaşkınlığını da ifade etmiştir. Zira Hız. Peygamber insanları çekiştiren, gıybet eden, insanların arkasından başka yüzüne başka konuşan bir kimse değildir. Hız. Peygamber geçekten kötü olduğunu bildiği ve Hız. Âişe'nin de bilmesini istediği için böyle davranmıştır. Yanına geldiğinden yumuşak ve nezaket çerçevesinde davranması, anlattıklarına karşılık vermesi ve gülmesi ise öncelikle Hız. Peygamber'in ahlaki güzelliğinin bir neticesidir. Diğer yandan Hız. Peygamber bu davranışı ile o adamın kalbini İslâm'a ısındırmayı, imanını güçlendirmeyi, şerrinden sakınmayı ve reisi olduğu kabilesinin de Müslüman olmasını sağlamayı arzu etmiş olmalıdır. Başka bir rivayette Hız. Peygamber'in; “O, münafık biridir, bundan dolayı ona nazik davrandım. Çünkü başkalarını bana karşı kışkırtmasından endişe ediyorum” dediği nakledilmektedir. Bu rivayetten kötülüğü aşikâr olan bir kimsenin şerrinden sakındırmak için kötülüğünden insanlara bahsetmenin gıybet sayılmayacağı hükmü de çıkarılmaktadır.

Anadolu kültüründeki nezaketli davranışların Hız. Peygamber'in sünnetinin etkisi ile ortaya çıktığını anlatmak için daha çok sayıda rivayet aktarılabilir. Ancak

¹⁰⁴⁰ Hadiste ismi belirtilmeksizin bahsedilen kişinin Uyeyne b. Hısn el-Fezârî olduğu, kendisinin imanı zayıf bir kimse olduğu hatta Hız. Peygamber'in vefatından sonra irtidat ettiği, Ebû Bekir döneminde Müslümanlara karşı savaşırken esir düştüğü, sonra yeniden Müslüman olduğu Hız. Ömer'in hilafeti döneminde bazı fetihlere katıldığı anlatılmaktadır.

¹⁰⁴¹ İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, Hüsnu'l-Hulk 1 (4).

araştırmanın kapsamı örnekleri çoğaltmaya uygun değildir. Bu yüzden yukarıda verilen birkaç örnek bu durumu ispat etmeye yeterli görülmüştür.

3.23. Cana Yakın (Munis) Olmak

Anadolu kültüründe içten, samimi, cana yakın, dost canlısı ve uysal olmak önemli karakter özelliklerindendir. Müslüman bir topluluğa girdiği zaman kolaylıkla uyum sağlayabilir, kendisi ile görüşen ve tanışan kimse kolayca anlaşabilir. Bu özellikler İslâm'ın Mümin ve Müslümandan beklediği davranış biçimlerindendir. Zira konuyla ilgili Ebû Hüreyre'den nakledilen aşağıdaki rivayet de bu durumu teyit etmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: " الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ، وَلَا يُؤْلَفُ "

Yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurulmaktadır: “Mümin kendisiyle ülfet edilen, cana yakın, geçim ehli bir kimsedir. Geçimsizlik yapan, görüşülüp konuşulmaya, samimi ilişki kurmaya müsaade etmeyen, arkadaşlık ve dostluğa fırsat tanımayan kimsede hayır yoktur.”¹⁰⁴² Bu rivayetten de anlaşılmaktadır ki Mümin ve Müslüman çevresiyle uyumlu, mülayim bir insan olmak durumundadır. İnsanların kendisiyle görüşüp konuşmasına, tanışıp kaynaşmasına izin vermeyen, huysuz, öfkeli, geçimsiz tavır ve davranışlar içinde olup, söz ve hareketleriyle etrafındaki kimseleri dağıtan bir Müslümandan hayır beklenemez.

3.24. Samimi Olmak

Anadolu kültüründe Hz. Mevlâna'nın “Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol” meşhur sözünde ifade edildiği gibi olduğu gibi davranmak, düşünce, söz ve davranışlarda içtenlik ve uyum, kısaca insan ilişkilerinin özünü oluşturan samimiyet, önemli karakter özelliklerinden sayılmaktadır. İnsan için vaz geçilmez olan dostluk, arkadaşlık, evlilikte karı-koca gibi ilişkiler karşılıklı güvene dayanmaktadır. Güven ise samimiyetle beslenmektedir. Anadolu kültüründe yer edinmiş olan “Dost acı söyler”,¹⁰⁴³

¹⁰⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 7/105 (No. 34544); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/107 (9198), 37/492 (No. 22840).

¹⁰⁴³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 246.

“Dost, dostun kusurunu yüzüne söyler”¹⁰⁴⁴ gibi atasözleri, samimiyetin en bariz ifadelerindendir. Çünkü gerçek ve samimi dost riyakarlık yapmaz, olduğundan farklı görünmez. Dostunun hoşuna gitmeyecek olsa bile hatasını, kusurunu kendisine söyleyerek düzeltmesi için yardımcı olur.

Samimiyet sadece arkadaşlık, dostluk, karı-koca ilişkilerinde değil hayatın bütününde önemlidir. Anadolu kültüründe özü sözü bir olmak, kendini başka türlü göstermeye çalışmayıp doğal olmak önemlidir. Samimiyet, kişinin doğru, dürüst ve kendisi olmasıdır. Samimiyet, içten ve gönülden gelen yakınlık, sevgi ve bağlılıktır.

Kültürümüzün temel harcı olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetinde samimi olmaya dair çok sayıda delil ve örnekler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de kafirlerin dost edinilmemesi hakkındaki âyetler bu konudaki en önemli örneklerdendir.¹⁰⁴⁵ Kur’an’daki bu yasağın nedeni kafirlerin samimi olmamaları, dost gördükleri zamanlarda bile amaçlarının düşmanlık olmasıdır.

Bir insanın gerek ibadetlerinde gerekse gündelik hayatında samimi ve içten yaptığı işlerden olumlu neticeler alınır. Türkçe’de “içinden pazarlıklı, içi başka dışı başka”¹⁰⁴⁶ diye ifade edilen deyimler samimiyetsiz, menfaate ve bir takım dünyevi hesaplara dayalı ilişki şekillerini anlatmaktadır. Bu tür hesaplarla yapılan ibadetlerin Allah katında bir kıymeti olmayacağı gibi, bu tür hesaplarla yapılan şey iyilik de olsa insanlar tarafından hoş karşılanmamaktadır.

Hiz. Peygamber’in sünnetinde samimiyetin karşılığı iyi niyet ve ihlastır. Sözlükte ihlas kavramı; “hâlis, temiz, doğru ve garazsız sevgi, gönülden gelen dostluk, samimiyet, doğruluk, bağlılık, ibadette riyadan gösterişten uzak durmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁰⁴⁷ Cürçânî ihlas kavramını ıstılâh olarak; “kalbi saflığını bozan her kötü düşünceden arındırmak” şeklinde tarif etmiş ve Fudayl b. İyaz’dan naklettiği; “Bir kimsenin insanlardan dolayı ibadetini terk etmesi riya, insanlar görsün

¹⁰⁴⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 136.

¹⁰⁴⁵ Al-i İmran, 3/28,118.

¹⁰⁴⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 212.

¹⁰⁴⁷ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 479; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 72; Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, 13.

diye ibadet etmesi şirktir. Bu ikisinden de kurtulmak ise ihlastır” sözü ile bu tanımı açıklamıştır.¹⁰⁴⁸

Hiz. Ömer’den nakledilen niyet konusundaki aşğıdaki hadis konuyu daha açık bir şekilde anlamaya katkı sunmaktadır.

سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهَجَرْتَهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهَا)

Hiz. Peygamber buyurmuştur ki: “Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes için ancak niyet ettiği şey vardır. Bu itibarla her kim elde edeceği bir dünyalık veya nikâhı altına alacağı bir kadından dolayı hicret etmişse, onun hicreti, kendisi için hicret ettiği şeydir”¹⁰⁴⁹

Bu rivayet, “Niyet Hadisi” olarak adlandırılmakta ve dinî ilimlerde oldukça önem verilmektedir. Önem verilme nedeni ise insan ilişkilerinde çok önem arz eden samimiyyetin Allah insan ilişkisi içindeki önemini belirtiyor olmasıdır.

Anadolu’da çokça bilinen bir atasözünde “Niyet hayır akıbet hayır”¹⁰⁵⁰ denilmektedir. Bu atasözü de âdeta yukarıdaki bu hadisin kısa bir anlamı gibidir.

Kanûni dönemi şairlerinden Usûli ise Nevevî’nin Kırk Hadis’ine yapmış olduğu manzum tercümesinde niyet hadisini şöyle tercüme etmiştir:

Hiç niyetsiz cihân içre dürüst olmaz amel

İnneme’l-‘amâlu bi’n-niyyât buyurdu resul

Hayr olursa niyyetün hayra irer işin sonı

Şer ise hod niyyetün şer işi Hak kılmaz kabul.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, 13.

¹⁰⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, "Bed’ü’l-Vahy", 1 (No. 1); “İman”, 39 (No. 54); “İtk”, 6 (No. 2392); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmaret”, 155 (1907); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 26 (No. 4228); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Talak”, 11 (No. 2201). Hadisin diğer bazı rivayetlerinde “فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ” “Kimin hicreti Allah’a ve Rasûlü’ne yönelmişse, onun hicreti Allah’a ve Rasûlünedir” ilavesi bulunmaktadır.

¹⁰⁵⁰ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 300.

¹⁰⁵¹ Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları* (Erişim 02 Temmuz 2021); Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 137.

3.25. Selâmlaşma

Karşılaştığı veya ziyaretleştığı kimseye iyi temennide bulunmak, esenlik dilemek hemen her toplumda insanların birbirinden beklediği olumlu bir davranış şeklidir. Anadolu kültüründe de selâmın ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. “Selâmun aleyküm, aleyküm selâm, merhaba, günaydın, iyi günler, hayırlı günler” gibi sözler, geçmişten günümüze devam eden ve en çok kullanılan selâmlaşma ifadeleridir. Sözlükte selâm kelimesinin; “Bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine söz ve işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme, asayiş, barış, rahatlık, merhaba” şeklinde tanımları bulunmaktadır.¹⁰⁵² Büyüğe selâm vermek, yer ve yol vermek, bir büyük veya hoca/öğretmen geldiğinde ayağa kalkmak¹⁰⁵³ önemli Türk âdetleri arasında bulunmakla birlikte geleneklerimizde büyüklerin gençleri selâmlaması, onların da saygı ile ayağa kalkmaları da bulunmaktadır.¹⁰⁵⁴

Anadolu’da selâmlaşmaya verilen ehemmiyetin bir sonucu olarak “Önce selâm sonra kelam” veya “evvel selâm sonra kelam” ifadesi oldukça yaygın kullanılmaktadır. Atasözü haline gelmiş olan¹⁰⁵⁵ bu söz Tirmizî’de nakledilen “عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ” şeklindeki rivayete dayanmaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber; “Selâm, sözden (kelamdan) öncedir” buyurmaktadır.¹⁰⁵⁶ “Selâm vermek sünnet almak farzdır” ifadesi de yine kültürümüzde oldukça yaygındır. Bu söz de selâmlaşmanın Hz. Peygamber’in önemli bir sünneti olduğu gerçeği yanında Kur’an’da selâma karşılık verilmesi ile ilgili emirlere¹⁰⁵⁷ işaret etmektedir. Nitekim İslâm alimlerinin selâmlaşmanın hükmü konusundaki görüşleri de bu yöndedir.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵² “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Selâm”; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1087; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 573.

¹⁰⁵³ *Örf ve Âdetlerimiz*, 70; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 274.

¹⁰⁵⁴ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 52.

¹⁰⁵⁵ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 279.

¹⁰⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 11 (No. 2699).

¹⁰⁵⁷ en-Nisâ 4/86, 94; el-En’âm 6/54; Tâhâ 20/47; en-Nûr 24/27-29, 61.

¹⁰⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, “Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342-343.

Kültürümüzde selâmlaşmanın yanında bir araya gelen ya da karşılaşan kişilerin genellikle ne kadar süredir görüşmediklerine ve samimiyet derecelerine bağlı olarak gösterdikleri tokalaşma, sarılma, kucaklaşma, el ve alından öpme, öpüşme gibi bir nevi fiili selâmlaşma da diyebileceğimiz davranışlar da sergilenmektedir.¹⁰⁵⁹ Anadolu’da genellikle yaşça veya makamca küçük olanların büyüklere selâm vermesi âdetten olmakla birlikte¹⁰⁶⁰ Osmanlı döneminde Anadolu’yu gezerek anılarını yazan bir seyyah;

“Müslümanlar hiçbir zaman başkalarının kendilerini selâmlamasını beklemez, aksine dostlarına yahut rastladıkları kimselere selâm vermekte âdeti birbirleriyle yarış ederler. Ancak devlet büyükleri için durum aynı değildir. İlk selâmı daima onlar verir. Vezîr-i âzam, paşalar, nâzırlar halktan biriyle karşılaşınca, daima ilk defa selâm verirler. Padişah da aynı şekilde hareket eder”¹⁰⁶¹

diyerek selâm konusundaki duyarlılıkta yaş ve makam aranmadığını, bilakis padişah ve vezirlerin selâm vermede önceliği aldıklarını ifade etmiştir. Bu anılarda selâmlaşma âdetleri ve şekillerine de önemli bir yer verilmiş, selâmlaşmadaki sadelik ve basitliğe vurgu yapılarak birbirine eşit seviyede olan kimselerin ellerini göğüslerine götürmek suretiyle selâmlaştıkları, yaşça daha büyük olanın elinin öpüldüğü, el öpmenin elin önce ağza sonra alına götürülmek suretiyle yapıldığı anlatılmaktadır. Aynı kaynakta Osmanlı döneminde devlet büyüklerinin huzurunda yapılan selâmlama şekli de detaylı şekilde anlatılmaktadır. Özellikle padişah huzurundaki selâmlama merasimlerinde giyim kuşama verilen ehemmiyet, bu törenler esnasında gösterilen edep, terbiye ve asalete dikkat çekilmektedir. Bunların yanında el sıkışma (musafaha), kucaklaşma, kucaklaşma esnasında yanakları birbirine değdirme, eli sakala değdirip öpme, büyüklerin küçüklerini alınlarından öpmesi, kadınların düğün, doğum, bayram gibi özel zamanlarda kocalarının elini öpmeleri de anlatılmaktadır.¹⁰⁶²

Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan selâmlaşmanın gerek söz gerekse davranışa akseden hususiyetlerinin büyük bir bölümü Kur’an âyetleri ve Hz. Peygamber’in sünnetine dayanmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber selâmlaşmaya çok

¹⁰⁵⁹ Nebi Bozkurt, “Tokalaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/217.

¹⁰⁶⁰ Örf ve Adetlerimiz, 70.

¹⁰⁶¹ D’Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler, 190.

¹⁰⁶² D’Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler, 184-186.

büyük önem vermiştir. Bu konuda aşağıda Ebu Hüreyre'den nakledilen hadisin bu âdetin yaygınlaşmasının en önemli sebebi olduğu düşünülmektedir.

عن أبي هريرة؛ قال: قال رسول الله ﷺ: "لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا. وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا. أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفَسُوا السَّلامَ بَيْنَكُمْ"

Ebu Hüreyre'den nakledilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe (gerçek manada) iman etmiş sayılmazsınız. Yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayın.”¹⁰⁶³ Selâm konusundaki hadisler bununla sınırlı değildir. Selâmın şekli, kimlere selâm verilip verilmeyeceği gibi konularda çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in selâmı âdeta cennete açılan kapının anahtarı gibi sunmasına sebep olan etken ise hiç şüphesiz Kur'an'da selâm konusundaki emirlerdir.¹⁰⁶⁴ Diğer yandan Kur'an-ı Kerîm'de cennetin ismi “selâm yurdu”¹⁰⁶⁵, cennetliklerin birbirlerine hitâbı da “selâm” olarak anılmaktadır.¹⁰⁶⁶ Selâm kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de kırk âyette, toplam kırk iki kez geçmektedir.¹⁰⁶⁷

Anadolu'daki selâmlaşma ifadelerinden biri olarak çok yaygın şekilde kullanılan “merhaba”¹⁰⁶⁸ sözünün kaynağı da Hz. Peygamber'in sünnetidir.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 93 (54); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 9 (No. 68); “Edeb”, 11 (No. 3692-3693); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Sıfatu'l-kıyâme”, 56 (No. 2510); “İsti'zan”, 1 (No. 2688); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 142 (No. 5193).

¹⁰⁶⁴ en-Nisâ 4/86, 94; el-En'âm 6/54; Tâhâ 20/47; en-Nûr 24/27-29, 61.

¹⁰⁶⁵ el-En'âm 6/127; er-Ra'd 13/24.

¹⁰⁶⁶ el-A'râf 7/46, Yûnus 10/10; İbrahim 14/23, Meryem 19/62; el-Furkan 25/75; el-Vâkıa 56/26.

¹⁰⁶⁷ Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 356.

¹⁰⁶⁸ Sözlükte “genişlik, bolluk” anlamına gelen merhaba sözü; misafır karşılarken, “Hoş geldiniz, buyurunuz, evimiz sizin için geniş ve rahat bir yer olacak, bizden size herhangi bir zarar gelmez, burada dostluk bulacaksınız, kendinizi rahat hissedin” gibi anlamlara gelen bir selâmlama ifadesidir. Ayrıca, “Allah bolluk, bereket, âfiyet, huzur ve rahatlık versin” anlamında dua olarak kullanıldığı da belirtilmektedir. Bkz. Mustafa Çağrı, “Merhaba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/183.

¹⁰⁶⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “İman”, 38 (No. 53); “İlim”, 25 (No. 87); “Salât”, 1 (No. 342); “Hums”, 9 (No. 3000); “Enbiya”, 7 (No. 3164); “Menâkıb”, 22 (No. 3426); “Edeb”, 98 (No. 5822). Kütüb-ü Sitte dahil birçok hadis kaynağında benzer rivayetler yer almaktadır.

Anadolu’da bazı bölgelerde kadınlara selâm verilemeyeceği ile ilgili kanaatler olmakla birlikte Hz. Peygamber’in kadınlara¹⁰⁷⁰ ve hatta küçük çocuklara¹⁰⁷¹ bile selâm verdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.

3.25.1.Tokalaşma

El sıkışma, musâfahalaşma olarak da bilinen tokalaşma; dostluk, arkadaşlık, anlaşma, tebrikleşme, sevgi ve bağlılık hislerini belirtmek üzere birçok kültürde olduğu gibi Anadolu’da da yaygın olan bir uygulamadır.

Yukarıda sayılan güzel duygu ve olguların pekişmesi için selâmlaşmanın bir parçası haline gelmiş olan bu uygulama da Hz. Peygamber’in sünnetinde yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan el sıkışmaya yönelik bir emir veya tavsiye bulunmamakla birlikte tokalaşmanın Arapça karşılığı olan musafaha, “bağışlama, hoşgörülü olma” anlamına gelen “safh” kökünden gelmektedir.¹⁰⁷²

Enes b. Mâlik’e, “Hz. Peygamber’in ashâbı birbirleriyle musafaha ederler miydi?” diye sorulduğunda “evet” diye cevap vermiştir.¹⁰⁷³

Berâ b. Âzîb’ten nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber musafaha konusunda şöyle buyurmaktadır:

عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَنْصَافِحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرِقَا

“İki Müslüman karşılaşır ve tokalaşırlarsa daha birbirlerinden ayrılmadan önce Allah her ikisini de bağışlar.”¹⁰⁷⁴

Yukarıdaki hadis ve bu konudaki başka rivayetlerden Hz. Peygamber’in tokalaşmayı tavsiye ettiği,¹⁰⁷⁵ kendisinin de ashâbı ile tokalaştığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 14 (No. 3701).

¹⁰⁷¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 14 (No. 3700).

¹⁰⁷² Bozkurt, “Tokalaşma”.

¹⁰⁷³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İsti’zân”, 27 (No. 5908); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 31 (No. 2729).

¹⁰⁷⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 15 (No. 3703); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 153 (No. 5211-5212); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 31 (No. 2727).

¹⁰⁷⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İsti’zân”, 27 (No. 5909); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 154 (No. 5214).

3.25.2.Sarılma, Kucaklaşma

Anadolu’da bilhassa uzun süredir birbirini görmeyen ve birbirine hasret kalmış olan kimselerin karşılaştıkları zaman birbirleri ile sarılmaları, kucaklaşmaları yaygın bir gelenektir. Sarılma ve kucaklaşmanın da Hz. Peygamber’in sünneti olup olmadığı konusunda bazı çelişkili rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in selâmlaşma sonrasında tokalaşmayı tavsiye ettiği ancak kucaklaşma ve öpüşmeyi uygun görmediği konusunda Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivayet¹⁰⁷⁶ olmakla birlikte sonradan rivayet edilmiş başka hadislerde Hz. Peygamber’in kendisinin kucaklaştığı¹⁰⁷⁷ nakledilmiştir. Nitekim Hz. Âişe’den nakledilen aşağıdaki rivayet bunun bir örneğidir.

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَدِمَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ الْمَدِينَةَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِي فَأَتَاهُ فَقَرَعَ الْبَابَ، فَقَامَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُرْيَانًا يَجُرُّ ثَوْبَهُ، وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُهُ عُرْيَانًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ، فَأَعْتَقَهُ وَقَبَّلَهُ

Hiz. Âişe şöyle demiştir: “Zeyd b. Hârise Medine’ye gelmişti. Hiz. Peygamber benim evimdeyken geldi ve kapıyı çaldı. Hiz. Peygamber belden yukarısı çıplak olarak elbisesini sürüyerek (kapıyı açmak üzere) kalktı. Vallahi Hiz. Peygamber’i bundan önce de bundan sonra da böyle çıplak olarak görmedim. Hiz. Peygamber ona sarıldı ve onu öptü.”¹⁰⁷⁸

Yukarıdaki hadiste görüldüğü üzere Hiz. Peygamber uzun zamandır kendisini görmediği azatlı kölesi Zeyd’in sesini duyunca elbisesini giymeye bile beklemeden kapıya koşmuş, Hiz. Zeyd’i kucaklayarak hasret gidermiştir. Hiz. Peygamber’in bu tavrı ve sünneti oldukça doğal, insani bir tavidir. Anadolu kültüründe var olan bu tür sarılma ve kucaklama âdetinin de doğallığı kadar sünnete uygunluğu da görülmektedir.

¹⁰⁷⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 15 (No. 3702); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 31 (No. 2728). Bu rivayetlerde sahabeden birinin Hiz. Peygamber’e hitaben; “Yâ Resulallah! Bizden biri kardeşi veya arkadaşıyla karşılaştığında ona saygı için önünde eğilebilir mi, ona sarılıp öpebilir mi, tokalaşabilir mi?” şeklinde sorduğu, Hiz. Peygamber’in ilk iki soruya olumsuz, üçüncüsüne ise olumlu cevap verdiği nakledilmektedir.

¹⁰⁷⁷ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 32 (No. 2732).

¹⁰⁷⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 32 (No. 2732).

Hız. Peygamber'e ilk vahyin gelişi esnasında Vahiy Meleği Cebrail'in Hız. Peygamber'i kucaklayarak sıktığı konusundaki rivayet¹⁰⁷⁹ de sarılma ve kucaklaşmanın sünnet olduğuna dair bir delil olarak gösterilebilir.

3.26. Dindarlık

Allah'a güçlü bir şekilde inanan, dinin emir ve yasaklarından oluşan bilcümle kurallarına bağlı olan, bu kurallara riayet ederek dini yaşama gayreti içinde olan mütedeyyin kimselere dindar, bu fiil ve eyleme de dindarlık denilmektedir.¹⁰⁸⁰ Dindarlık Anadolu kültürünün en başta gelen özelliklerindendir.¹⁰⁸¹

Dindarlık dinî konularda aşırılığa gitmek, kendisinden istenilenden fazlasını yapmak değildir. Bilakis din kendisinden ne istiyorsa onu yapmaktır. Zira dinde aşırı gitmek Hız. Peygamber'in de hoş karşılamadığı bir davranıştır.

Hız. Peygamber iki şey arasında tereddüt ettiğinde kolay olanı tercih etmekte ve bunu Müslümanlara da tavsiye etmektedir. O daima kolaylaştırmaktan ve müjdelemekten yanadır. Dinin aslında olmadığı halde dindenmiş gibi gösterilen ve insanları dinden, imandan uzaklaştıracak tavır ve davranışlardan sakındırmaktadır.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen ve Anadolu'da hemen herkesin en azından "Kolaylaştırmın, zorlaştırmayın!" şeklinde bir bölümünün anlamını ezbere bildiği şu hadis bu konuda Müslümanların önüne önemli bir ölçüt koymaktadır.

عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تَنْفَرُوا)

Enes b. Malik Hız. Peygamber'in "Kolaylaştırmın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin!" buyurduğunu nakletmiştir.¹⁰⁸²

Aşağıdaki rivayette ise Hız. Peygamber dinde aşırılıktan sakındırmaktadır:

¹⁰⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Bed'ü'l-Vahy", 1 (No. 3).

¹⁰⁸⁰ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 212; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 505; "TDK Güncel Türkçe Sözlük", "Dindar, dindarlık".

¹⁰⁸¹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 92.

¹⁰⁸² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İlim", 11 (No. 69); "Edeb", 80 (No. 5774); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihad", 8 (1734).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ... أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّا كُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الْغُلُوَّ فِي الدِّينِ

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; “Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Zira sizden önceki toplulukların helakine dinde aşırılıkları sebep olmuştur.”¹⁰⁸³ Bu rivayetin “Hz. Peygamber’in dinde derinleşmeyi yasakladığıyla ilgili” benzer bir şekli başka kaynaklarda nakledilmiştir.¹⁰⁸⁴

Bilhassa çocuklara, din ile yeni tanışanlara, günahkâr olduğu halde tövbe edip günahlarından vazgeçmek isteyenlere karşı oldukça yumuşak bir hal ve tavır sergilenerek din anlatılmalıdır.¹⁰⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Musa ve Hz. Harun’a hitaben Firavun’a gitmelerini ve ona yumuşak bir dil ile tebliğde bulunmalarını¹⁰⁸⁶ emreden Allah’ın bu mesajı, kıyamete kadar gelecek nesillere İslâm’ı tebliğ edecek olan bütün Müslümanlardır. Dolayısıyla toplumda din karşıtı bazı kesimlerce neredeyse dindarlık ile aynı anlamda kullanılmakta olan bağnazlığın¹⁰⁸⁷ dindarlıkla asla alakası yoktur. Zira gerçek dindar, yumuşak huylu, tatlı dilli, nazik, hoşgörülü, sevecen bir kimse olmalıdır ki Rahman ve Rahim olan Allah’ın dinini ve Rahmet Peygamberi olan Resulünün mesajını en iyi şekilde temsil ve tebliğ edebilsin.

Anadolu kültüründe “Horasan Erenleri, Rum Erenleri” gibi adlarla anılan bir takım Allah dostu insanlardan bahsedilir.¹⁰⁸⁸ Anadolu’nun cihat yoluyla fethinden önce bu erenlerin Anadolu’nun her yanına dağıldıkları ve örnek yaşantıları ile bu bölgede yaşayan Hristiyan ve başka din mensuplarına İslâm’ın sevgi, hoşgörü ve kardeşlik dini

¹⁰⁸³ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Menâsik”, 64 (No. 3029); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, Menâsik”, 217 (No. 3057).

¹⁰⁸⁴ Suyûtî, *Fethu’l-Kebîr*, 1/451 (4852); Ali el Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl fî suneni’l-ekvâl ve’l-ef’âl*, 3/35 (5348).

¹⁰⁸⁵ Kandemir, *Hayatımıza Yön Veren Hadisler*, 64.

¹⁰⁸⁶ Tâhâ 20/43-44.

¹⁰⁸⁷ “Bir düşünceye, bir inanışa aşırı ölçüde bağlanıp ondan başka bir düşünce ve inanışı kabul etmeyen, mutaassıp, fanatik” anlamı verilmektedir. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Bağnazlık”.

¹⁰⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Erenler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/294-295.

olduğunu gösterdikleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla Anadolu'daki gerçek fetih bu erenler vasıtası ile öncelikle gönüllerde gerçekleşmiştir.¹⁰⁸⁹

3.27. Şehâdet ve Şehitlik

Anadolu'da din, vatan, bayrak, namus gibi kutsal değerler uğrunda can vermenin adı olan şehitlik en yüksek merteye sayılmaktadır. Bu değerler uğrunda savaşırken yaralananlara da gazi denir ki bu da bir Türk evladının şehitlikten sonra ulaşabileceği en değerli, en yüksek mertebedir. Dünya milletleri arasında Türklerin savaşçılık kabiliyeti tarihin her döneminde bilinen bir gerçek olmuştur. Bu kabiliyetin gelmiş olduğu seviye hem din, vatan, millet, bayrak ve namus gibi kutsallara olan bağlılıkları hem de şehitlik ve gaziliğe verilen önemden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁹⁰ İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitlerine hitaben yazdığı ve “Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...” sözleri ile Tevhid davası uğrunda canını ve kanını feda eden Anadolu'nun yiğit evlatlarının destanını anlattığı şiiri¹⁰⁹¹ Türk milletinin şehitlik konusundaki inanç ve düşüncesinin en güzel ifadelerinden biridir.

Anadolu'nun hemen hemen bütün şehirlerinde, kasabalarında ve birçok köyündeki kabristanlarda şehitler için özel alanlar ayrılmış, buralar şehitlik olarak adlandırılmıştır. Bu alanların birçoğunda şehitler için özenle yapılmış anıtlar yer almakta, üzerinde şehitliğin önemini belirten âyet ve hadislerin yer aldığı kitabeler bulunmaktadır.

Sözlükte; “bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” anlamına gelen¹⁰⁹² şehit kavramı, Anadolu kültüründeki anlamı ve aynı

¹⁰⁸⁹ Muammer Ulutürk, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Horasan Erenleri” (Erişim 20 Nisan 2023); Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/240; Okan Özbay - Murat Dağıtmaç, *Dijital Haçlı Seferleri* (İstanbul: Motto Yayınları, 2017), 121-124.

¹⁰⁹⁰ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 94.

¹⁰⁹¹ “Dijital Safahat - Çanakkale Şehitlerine” (Erişim 19 Nisan 2023).

¹⁰⁹² Fahrettin Atar, “Şehid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/428.

zamanda dinî bir terim olarak; “Din, i’lâ-yı kelimetullah, kutsal bir ülkü ve inanç uğrunda, savaşta, muharebede ölen,¹⁰⁹³ Allah yolunda öldürülen kimse”¹⁰⁹⁴ demektir.

Şehit kavramının yukarıdaki terim anlamları Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”¹⁰⁹⁵ âyetine dayanmaktadır.

Allah yolunda cihat etmek ve bu uğurda şehit olmak Hz. Peygamber tarafından birçok hadiste övülmüş ve teşvik edilmiştir.¹⁰⁹⁶ Bu hadislerden biri şöyledir:

عَنْ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرَبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لِلشَّهِيدِ عِنْدَ اللَّهِ سِتُّ خِصَالٍ: يُعْفَرُ لَهُ فِي أَوَّلِ دَفْعَةٍ، وَيَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، وَيُجَارُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَيَأْمَنُ مِنَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ، وَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ تَاجُ الْوَقَارِ، الْيَأْفُوهُ مِنْهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَيُرْوَجُ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ رَوْجَةً مِنَ الْحُورِ الْعِينِ، وَيُسَفَّعُ فِي سَبْعِينَ مِنْ أَقَارِبِهِ ". هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ

Mikdâm bin Ma’dikerib’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şehidin Allah katında altı özelliği vardır: Kanının yer düşen ilk damlası günahları affedilir ve cennetteki makamını görür, kabir azabından kurtulur, en büyük korkusundan emin olur, başına şeref tacı konulur, (o tacın üzerindeki) yakutlardan bir tanesi dünya ve içindekilerden daha kıymetlidir. Hürü’l-îyn’den yetmiş iki tanesiyle evlendirilir. (Müslüman olan) yetmiş akrabasına şefaathakkı verilir.”¹⁰⁹⁷

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ مَنْزِلًا؟ قُلْنَا: بَلَى، يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: رَجُلٌ أَخَذَ بِرَأْسِ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَمُوتَ أَوْ يُقْتَلَ...

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (ashabına): “Size derece bakımından insanların en hayırlısını bildireyim mi? diye sordu. (İbn Abbas diyor ki;) “Biz evet Ey Allah’ın Resulü” diye cevap verdik. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber:

¹⁰⁹³ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Şehit”; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1149; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 620.

¹⁰⁹⁴ Atar, “Şehid”, 38/428.

¹⁰⁹⁵ el-Bakara 2/154.

¹⁰⁹⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 15 (No. 2655); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 143-151 (1899-1904); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 15-16 (No. 2792-2802); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Cihad”, 21 (No. 3136).

¹⁰⁹⁷ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Fezâilü’l-Cihâd”, 25 (No. 1663); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 16 (No. 2799).

“Ölünceye veya öldürülünceye kadar atının başını Allah yolunda tutan kimsedir” buyurdu.¹⁰⁹⁸

Yukarıdaki hadis Hz. Peygamber’in Allah yolunda cihat eden ve bu uğurda şehit olan kimsenin derece bakımından insanların en hayırlısı olduğunu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’in hadislerinde dünyevî amaçlarla değil yalnızca Allah’ın dininin yüceltilmesi maksadı ile canını feda eden kimselerin şehit sayılacağı,¹⁰⁹⁹ şehidin cennete ilk girenlerden olacağı,¹¹⁰⁰ şehitlerin şehâdetleri esnasında acı hissetmeyeceği, kanlarının ilk damlası yere düştüğü anda cennetteki makamını göreceği, yetmiş akrabasına şefaet edebileceği ve kul hakları hariç günahlarının affedileceği,¹¹⁰¹ Allah katında elde ettiği yüksek derece ve iltifatlar nedeniyle şehitlerin dünyaya geri dönüp tekrar tekrar şehit olmayı arzu edeceği¹¹⁰² ifade edilmektedir.

Hadislerde Allah yolunda savaşarak ölenler dışındaki bazı kimselerin de şehitlik mertebesi elde edeceğinden bahsedilmektedir. Bunlar can, mal, namus savunması yaparken öldürülenler,¹¹⁰³ veba gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar sebebiyle veya boğularak ve yanarak vefat edenler,¹¹⁰⁴ şehitlik arzusu içinde yaşadığı ve hatta bu uğurda cihat ettiği halde yatağında vefat edenler¹¹⁰⁵ gibi kimselerdir. Ayrıca Hz. Peygamber’in şehitlik sevabına denk olan bazı amellerden bahsettiği hadisler de bulunmaktadır.¹¹⁰⁶

¹⁰⁹⁸ Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Zekât”, 74 (No. 2569).

¹⁰⁹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 15 (No. 2655); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 149-152 (No. 1904-1905); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 13 (No. 2783-2785); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Cihad”, 21 (No. 3136).

¹¹⁰⁰ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 143 (1899); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 26 (No. 2521).

¹¹⁰¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 16 (No. 2799); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 27 (No. 2522).

¹¹⁰² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 6, 21 (No. 2642, 2662); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 108-109 (1877).

¹¹⁰³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mezâlim”, 34 (No. 2348); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 226 (141); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 32 (No. 4772); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Hudûd”, 21 (No. 2580); Tirmizî, *Sünen*, 1395, Diyât, 22 (1418-1421); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Tahrîmu’d-dem”, 22 (No. 4087-4095).

¹¹⁰⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 30 (No. 2674-2675); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 164-166 (1914-1916).

¹¹⁰⁵ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 156-157 (1908-1909).

¹¹⁰⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihad”, 1 (No. 2632-2633); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 110-111 (1878); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Fiten”, 13 (No. 3977-3978); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Cihad”, 17 (No. 3128-3130).

3.28. Saygılı Olmak

Anadolu kültüründe Allah, Peygamber, Kur'an, ezan, bayrak, vatan gibi uğrunda can verilen, kan dökülen bütün kutsallara, başta ana, baba olmak üzere büyüklere, yaşlılara, kadınlara, din alimi, öğretmen ve hocaya, kadının kocasına saygı göstermesi¹¹⁰⁷ önemli ahlaki kuralları arasındadır.

Anadolu'da "el pençe divan durmak" diye bir deyim vardır.¹¹⁰⁸ Bu deyim Anadolu'nun birçok yerinde özellikle altmış, yetmiş yaş üzerindeki büyükler tarafından günümüzde bile kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde konaklarda görevli hizmetkârların gelen misafirlere ellerinde silah olmadığını göstermek için iki elini göğüs hizasında kavuşturarak durmaları "el pençe divan durmak" olarak ifade edilmektedir.¹¹⁰⁹

Büyüklerin yanında ayak ayak üstüne atmamak, söze büyüğün başlaması (söz büyüğün sus küçüğün anlayışı), büyüklere yer ve yol vermek, büyük veya hoca/öğretmen geldiğinde ayağa kalkmak, kendisine yapılmasını istemediği davranışı başkasına yapmamak hep saygıdan kaynaklanmaktadır.

Saygı konusu çok geniş bir konu olmakla birlikte Hz. Peygamber'in hayatından bir örnek vermek gerekirse O'nun konuştuğu, sohbet ettiği, sorusuna cevap verdiği bir kimsenin yüzüne bakarak konuşması, bir kimse arkasından seslenmişse ona sadece yüzünü dönerek değil bütün vücudu ile kendisine yönelerek cevap vermesi çok basit bir örnek olarak sunulabilir.

Zira Hz. Peygamber'in şemailinin anlatıldığı bir rivayette Hz. Ali'den şöyle nakledilmiştir: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ... وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتِ جَمِيعًا..." "Hz. Peygamber bir kimseye bakacağı zaman bütün vücudu ile ona yönelirdi."¹¹¹⁰ Günümüz Anadolu kültür coğrafyası da dahil olmak üzere insanların birbirine olan saygılarının azaldığı çağımızda bu vb. rivayetler Hz. Peygamber'deki ve dolayısıyla Müslümanda olması gereken insana saygı ve değer duygusunu ifade etmektedir.

¹¹⁰⁷ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 52.

¹¹⁰⁸ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 45.

¹¹⁰⁹ Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 129.

¹¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/101 (No. 684); 2/180 (No. 796).

Saygı konusunun alt maddelerine geçilecek olursa ilk sayılması gereken madde insanların kutsal kabul ettiği şeyler olmalıdır.

3.28.1.Kutsallara Saygı

Kutsal kelimesi sözlükte; güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsî, mukaddes, bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen anlamlarına,¹¹¹¹ Osmanlıca sözlüklerde ise Allah’a, meleklerle ve âlem-i lâhûta mensup ve ilgili (ilâhî, lâhûtî), kudsî, muazzez, mukaddes¹¹¹² gibi anlamlara gelmektedir. İstilah anlamı ise, yaratıcıyla olan irtibatı sebebiyle bazı zaman, mekân ve eşyaların sahip olduğu özellik ve bunlara atfedilen önemdir.¹¹¹³

Kelimenin yukarıdaki anlamlarından da anlaşılacağı üzere kutsal; insanın kendisinden daha üstün olduğunu düşünüp inandığı bir güç yahut bu güçle ilişkili olduğuna inandığı bir varlık ya da nesnedir. Bu bir insan olabileceği gibi, bitki, hayvan, bir dağ, bir yapı, bir eşya ya da bir sembol¹¹¹⁴ olabilir. Bütün dinlerde mevcut olan kutsal kavramına karşı, arkasında var olduğu düşünülen insan ve tabiat üstü güç nedeniyle ya saygı ve sevgi ya da korku ve heyecan hisleri duyulmaktadır. Bu sebeple kutsal ya da kutsallara hangi dine ait olursa olsun saygı duyulması ve birtakım kanun ve kurallar çerçevesinde korunması icap etmektedir. Kutsalın etkisinin azaldığı düşünülen içinde yaşadığımız modern çağ da dahil olmak üzere insanların geneli bu hususu kabul etmiş ve bu kurala uymaya gayret göstermiştir.¹¹¹⁵ Tarih boyunca örf, âdet ve kültürel

¹¹¹¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Kutsal”; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), “Kutsal”; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “Kutsal”.

¹¹¹² Semseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî : Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, ed. Raşit Gündoğdu vd. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012), 820; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 604.

¹¹¹³ Ahmet Güç, “Kur’ân’da Kutsallık Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000).

¹¹¹⁴ Mesela; Yahudiliğin iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan Hz. Süleyman mührü, Hristiyanlığın haç işareti üzerinde Hz. İsa motifi, Müslümanlığın Tevhid inancını temsil eden hilal sembolü bu dinlerin özüne dair bir fikir vermektedir.

¹¹¹⁵ Nitekim yirminci asrın ortalarında yayınlanan ve elliden fazla devletin imzalayarak kabul ettiği “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 18. maddesinde kutsala ve dinî değerlere atıfta bulunularak “din ve ibadet hürriyeti” güvence altına alınmıştır. Birçok devlet anayasa ve kanun metinlerine dinen kutsal sayılan değerleri korumak maksadıyla bu beyanname maddesine benzer hükümler koymuştur.

alanlarda da insanlar tarafından kutsala karşı gereken özen gösterildiği ölçüde fert ve toplum hayatında karşılıklı saygı, sevgi ve hoş görü ortamı sağlanabilmiş aksi halde kavgalar, kargaşalar, savaşlar ve toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkmıştır.¹¹¹⁶

Dinler üzerine yapılan araştırmalarda ilkel dinler, ilahî olmayan dinler ve ilâhî dinlerin tamamında kutsal varlık inancı bulunmaktadır. Kutsala olan inanç, insanın yaratılıştan getirdiği fitrî bir özelliğidir. ABD’de bir araştırma şirketinin 2010 yılında 230 ülkede yaptığı bir araştırmaya göre bugün dünya nüfusunun yarısından fazlası ilâhî kaynaklı dinlere (Hristiyanlık, İslâmiyet ve Yahudilik) inanmakta, nüfusun %84’ü ise bir dine inandığını ifade etmektedir.¹¹¹⁷ Sosyolojik ve dinî araştırmaların tamamı toplumsal hayatın devamı için birtakım kutsallara inanmanın zorunluluğunu da ortaya koymaktadır. Bir toplumun kutsalları o toplumun karakteri hakkında da bilgi vermektedir.

Yukarıda Türkçe sözlüklerdeki karşılığını verdiğimiz “kutsal” kelimesinin anlam bakımından Arapçadaki en yakın karşılığı “Kuds, Kudsiyyet” kelimesidir. Bu kelimenin Arapça lügatlerdeki karşılığı ise; “el-Hurme”¹¹¹⁸, “el-Bereke (mübarek)”¹¹¹⁹, “et-Tenzîh (nezâhet)”¹¹²⁰, “et-Tesbîh”¹¹²¹, “et-Ta’zîm (muazzam)”¹¹²², “eş-Şerefü’l-

¹¹¹⁶ Karaman, “Kutsalı Anlamak”, 9.

¹¹¹⁷ Yeni Şafak, “İşte 6,9 milyarlık dünyanın din nüfusu”, Text, *Yeni Şafak* (Yeni Şafak) (Yeni Şafak, 18 Aralık 2012). Raporda Dünya’da 2,2 milyar Hristiyan (% 32), 1,6 milyar Müslüman (% 23), 1 milyar Hindu (% 15), 500 milyon Budist (% 7) ve 14 milyon Yahudi (% 0,2) yaşıyor. Buna ilaveten Afrika, Amerika, Asya ve Avustralya’da geleneksel dinlere inanan 400 milyon kişi (% 6) olduğu belirtilmektedir.

¹¹¹⁸ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît (Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi)*, ed. Mustafa Koç, çev. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 5/4917-4918. Kelime haram, dokunulmazlığı olan, saygı, hürmet demektir. Türkçede daha çok saygı ve hürmet anlamında kullanılmaktadır ki aslında bu anlamında da saygı duyulan kişiye karşı söz ve davranışlarında dikkatli olmak, normal hayatındaki bazı tutum ve davranışlarını yapmamak demektir. Kültürümüzde var olan bir büyüğünün yanında ayak ayak üstüne atarak oturmamak gibi.

¹¹¹⁹ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 5/4203-4204; “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Mübarek”. Türkçede de kullandığımız bereket ve mübarek kelimeleri artmak, çoğaltmak, bereket vermek, bereketli kılmak, kutlu, kutsal, saygı duyulan gibi manalara gelmektedir.

¹¹²⁰ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 6/5608. Maddi, manevi her türlü kusurdan, pis ve kötü olan şeyden uzak olan demektir. Kusur kondurmamaktır.

¹¹²¹ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 2/1141. Allah’ı her türlü noksan sıfatlardan arındırmak ve O’nu yüceltmek demektir.

¹¹²² Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 6/5117. Ululamak, yüceltmek anlamına gelmektedir.

Azîm” şeklinde geçmektedir.¹¹²³ Bu kelimelerin Türkçe karşılıklarına baktığımızda ise hürmet, ihtiram, bereket, her türlü kötülük ve noksanlıktan uzak olma, yüceltme, ululama, temizlik, saygı, yükseklik, üstünlük gibi manalara geldiği görülmektedir.

Anadolu kültür ve inancında kutsal kavramı genellikle mukaddes kelimesi ile ifade edilmektedir ve temelini Allah'a iman ve ondan neşet eden diğer iman esasları oluşturmaktadır. İslâm'a göre kutsalların temel hedefi eşref-i mahlukat olarak yaratılmış olan insanın bu özelliğini koruması, yaratıcısı olan Allah'a kulluk ve halifelik görevini layığı ile yerine getirerek bir yandan fitratına uygun bir hayat sürmesi, öte yandan dünya ve âhiret mutluluğunu elde etmesidir. Kutsallar insanın bu hedefe ulaşabilmesi için bir bütünlük arz etmektedir. Yani kutsallardan birinin eksikliği diğerlerini işlevsiz bırakmaktadır.

İslâm dinî sorumluluk için akıllı olmayı temel esaslardan kabul eder. Aklı olmayan bir kimse dinen sorumlu sayılmaz. Bu yüzden akıl sağlığı ve akıl emniyeti temel kutsallardan biri olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında can, mal, din ve namus emniyeti de mükellef olan insan ve insanın mükellefiyet alanı olan dinin hayat bulabilmesi için kutsal kabul edilir. Yine sayılan bu kutsalların varlığını bünyesinde gerçekleştirebileceği özgür bir vatana ihtiyaç duyulacaktır. Bu anlamda özgür vatan toprağı da önemli bir kutsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsalların korunması uğruna gösterilen her türlü gayret ve mücadele de İslâm'ın kutsallarındandır.

Kutsallarına olan saygısını yitirmiş, değerlerinden uzaklaşmış toplumların ödedikleri ve ödeyecekleri bedeller çok ağır olmaktadır. Bu itibarla sosyal, kültürel ve toplumsal yaşamın sağlam bir bünyeye kavuşabilmesi için kutsalların ve değerlerin bilinip, saygı gösterilmesi, dinin sağlam kaynaklarından beslenerek hem nicelik hem de nitelik bakımından geliştirilmesi dinî olduğu kadar insanî bir görevdir.

Kutsalla ilgili inanışların temelinde bir yaratıcıya inanmak olduğundan, inançsız olan kimselerin kutsal ya da kutsallık anlayışı ile herhangi bir ilişkisi de bulunmamaktadır.¹¹²⁴

¹¹²³ Almaany Team, “تعريف و شرح و معنى قدسية بالعربي في معاجم اللغة العربية معجم المعاني الجامع، المعجم الوسيط، اللغة،” (Erişim 07 Mart 2022).
¹¹²⁴ Güç, “Kur'an'da Kutsallık Anlayışı”, 245-152.

Kutsalın kaynağı, anlamı, işlevi ve niteliği önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki her toplumun kendi kutsalı/kutsalları saygıya layıktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm Müslümanlara, özelde Mekke müşriklerinin (ancak Kur’an’ın emir ve prensiplerinin kıyamete kadar geçerli olduğu ve hükümlerinin geneli ilgilendirdiği düşünüldüğünde) genelde ise bütün gayr-ı Müslimlerin taptıklarına hakaret etmemelerini emretmektedir.¹¹²⁵ Hz. Peygamber de bu ilâhî emirler doğrultusunda tebliğini gerçekleştirirken muhatabı kim olursa olsun “adâletten sapmama” ve “kutsala saygısızlık yapmama” ilkelerini daima esas kabul etmiştir.¹¹²⁶

İslâm’ın kutsal kavramı ile günümüzde kullanılan kutsal kavramının birbirine en yakın olduğu yerlerden biri Kur’ân-ı Kerîm’deki şu olayda geçmektedir. Hz. Musa ve ailesi bir kış mevsiminde Medyen şehrinden ayrılarak Mısır’a doğru yolculukları esnasında yollarını kaybetmişlerdir. Bu sırada uzaktan bir ateş görülür. Hz. Musa, ailesine bulundukları yerde beklemelerini, kendisinin ateşin yanına gideceğini ve belki ateşten bir parça getirerek ısınmalarını sağlayacağını veya orada kendilerine yardımcı olacak birilerini bulabileceğini söyleyerek ayrılır. Ateşe yaklaştığında; “Ey Musa! Şüphe yok ki Ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen kutsal Tuva vadisindesin.” şeklinde bir nida işitir.¹¹²⁷ Kur’ân-ı Kerîm’in Tâhâ sûresinde anlatılan bu olayda Allah ile kul arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan önemli bir ıstılah olarak kutsal kavramı karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Allah, Peygamberi olan Hz. Musa’dan ve dolayısıyla insandan kutsala karşı farklı, ayrıcalıklı bir tavır beklemektedir.

Bu örnekte olduğu gibi hem kutsallara hem de kutsallara bağlı olarak oluşan değerlere özel bir tavır sergilenmesi hem dinlerin hem de bütün ahlaki ve etik sistemlerin yapısında doğal olarak vardır. Anlayış ve şekilsel olarak aralarında bazı farklılıklar olsa bile insanlık tarih boyunca daima kutsala yönelmiş, kendince kutsal kabul ettiği şeyleri koruma altına almıştır. Hatta denilebilir ki, insanlığın kutsaldan ve değerlerden soyutlandığı bir tarih süreci yaşanmamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, kutsala

¹¹²⁵ el-En’âm 6/108. “Allah’tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah’a hakaret ederler...”

¹¹²⁶ Ahmet Köse, *Hz. Peygamber ve Müşrik Muhatabları Arasındaki Dînî Tartışmanın Kur’ân’da Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 77.

¹¹²⁷ Tâhâ 20/11-12.

inanmak insanın fitrî bir özelliğidir. Ancak tapınma derecesinde inanılan kutsallar bazen bir ağaç, bir insan, bir hayvan, bir taş, bir eşya hatta sanal bir nesne bile olabilmektedir.

İlâhî kaynaklı dinlere ve bilhassa İslâm'a göre kutsalın kaynağı iman ve inançtır. İslâm inancının temeli ve dolayısıyla asıl kutsalı bir ve tek olan Allah'a imandır. Zira Allah'ın bir ismi de "el Kuddûs" olup¹¹²⁸ çok mukaddes, çok kutsal, her türlü eksiklikten, kusurdan münezze ve mübarek anlamına gelmektedir. Başta imanın diğer esasları olmak üzere diğer bütün kutsallar ve kutsallardan ortaya çıkan değerler bu asıl kutsalın yansımalarıdır. Başta Allah'a iman olmak üzere diğer bütün kutsallar ve değerler bütününe ise din adı verilmektedir. Dolayısıyla Allah'ın insana doğru olan yönelişinin, ondan talep ve beklentilerinin tamamını ifade eden din de kutsalların en geniş çerçevesi olarak kutsaldır. Canlılar aleminde kutsalla muhatap olan sadece insandır ve bu husus onu hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerinden de biridir. Bu yüzden ki Kur'an'da kutsala karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen insanların hayvandan daha aşağı mertebede olduğu ifade edilmektedir.¹¹²⁹

Kur'ân-ı Kerîm ve Allah'ın indirdiği diğer kutsal kitapların asılları, Hz. Peygamber ve Allah'ın diğer Rasulleri ve Nebîleri, Rûhu'l-kuds (Cebrâil) ve bütün melekler, iman esasları ve ibadetler, Mekke, Medine, Kudüs, Kâbe, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ, camiler, mescidler, minareler, Ramazan ayı, Kadir Gecesi, cuma günü, can, namus, akıl, tesettür, vatan, bayrak vb. Allah'ın eseri olan, Allah'la ve dinle ilgisi olan her şey mübarek ve kutsaldır.¹¹³⁰

Yukarıda sayılan kutsallar içinde bazısı kutsallığını doğrudan Allah'tan alırken bazıları ise kutsallığını Allah'tan almış bir kutsala bağlı olarak kutsallık kazanmaktadır. Bu böyle kademe kademe genişleyebilir. Mesela, kültürümüzde "Vatan sevgisi imandandır" şeklinde hadis olarak paylaşılan bir söz vardır. Bu söz her ne kadar Hz. Peygamber'e ait değilse de¹¹³¹ vatan dediğimiz toprak parçası imanın mekânı, üzerinde

¹¹²⁸ el-Haşr 59/23; el-Cuma 62/1.

¹¹²⁹ el-Furkan 25/44.

¹¹³⁰ Halil Altuntaş, "Toplumu Ayakta Tutan Temel Değer Olarak Kutsallarımız", *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 5-6.

¹¹³¹ Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevdûât*, 11; Aliyyü'l-Kârî, *el-Mevdû'atu'l-kubrâ*, 180. Kaynaklarda "حب الوطن من الإيمان" sözü Zerkeşî, Sehâvî gibi alimler tarafından mevzu hadis olarak belirtilirken, Sehâvî ve bazı alimler manasının doğru olduğunu ifade etmişlerdir.

özgürce yaşayıp Allah'a kulluk vazifesinin yerine getirildiği yer olması hasebiyle kutsaldır ve bu söz de bir gerçeği ifade etmektedir. Bayrak ise vatani, milleti, bağımsızlığı, maddî ve mânevî bütün değerleri temsil eden bir semboldür ve bu yönüyle kutsaldır. Yani kutsallığını Allah'a kulluğun coğrafyası, Allah'a secdenin mekânı olması ile Allah'tan alan vatan toprağının bağımsızlığını temsil eden bayrak, dolaylı olarak kutsallık kazanmış bir objedir. İnsanların ve milletlerin birlik ve beraberliğini sağlayan, gönül dünyalarını ve mâneviyatlarını güçlendiren, moral duygularını yükselten kutsal kabul ettikleri vatan, ezan ve bayrak gibi anlam yüklü değerleridir.

İslâm hukuk literatüründe, din, can, nesil, akıl ve mal uğrunda mücadelenin kutsal sayıldığı, korunması gereken değerler olarak kabul edilmektedir. Zira Saîd b. Zeyd'in naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber:

عن سعيد بن زيد، عن النبي - ﷺ - قال: مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ أَوْ دُونَ دِمِّهِ أَوْ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ

“Kim malını müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim dinini müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim kanını müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim ailesini müdafaa sırasında öldürülürse o da şehittir” buyurmaktadır.¹¹³²

Hiz. Peygamber'in bu hadisi yeryüzünde bugüne kadar bütün hukuk sistemlerinde değer olarak kabul edilen hususların korunmasını teminat altına almaktadır. Bu yüzden tarih boyunca İslâm hukuk prensiplerini esas alan devletler anılan bu değerlerin korunması için gerekli önlemlerin alınmasını devletin öncelikli vazifesi kabul etmiştir. Yine bu sebeptendir ki bu değerlerin korunması için her türlü çaba ve verilen her mücadele kutsal sayılarak, hadisin metninde de beyan edildiği üzere bu değerler uğrunda canını feda edenler şehit kabul edilmiştir.

Bazı küçük farklılıklar olsa bile hemen her hukuk sisteminde insanların inanma, yaşama ve mülkiyet hakkı, nesil, akıl ve beden sağlığı korunması ve saygı duyulması gereken hususlar olarak ortaya çıkmakta ve sağlam bir toplum yapısının öncelikli şartı kabul edilmektedir.

İslâm'a göre bir Müslümanın korumakla yükümlü olduğu ve uğrunda mücadele etmesi gereken kutsallarının ilki dinidir. Zira müminin Allah ile olan bağının derecesi

¹¹³² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 32 (No. 4772); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Diyât”, (No. 1421); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1986, “Tahrîmü'd-Dem”, 34 (No. 4095).

dinini korumak üzere gösterdiği gayret ve mücadelesi ile ortaya çıkmaktadır. Korunması zarurî olan canı, malı, ırzı ve namusu dininin korunmasına bağlıdır.¹¹³³

3.28.2.Sembol ve Simgeler

Anadolu’da ekmek¹¹³⁴, su ve kâğıt kutsal sayılır ve hürmet gösterilir. Özellikle yere düşmüş ekmek ve kâğıt görüldüğünde ekmek alınıp temiz bir yere veya yol kenarına, kâğıt yazısız, boş bile olsa temiz ve yüksekçe bir yere konulur, suyun kirletilmemesine ve israf edilmemesine özen gösterilirdi. Hele ki bir kâğıt üzerinde Kur’an’dan bir bölüm yahut Allah’ın ismi varsa o mutlaka çok temiz ve yüksekçe bir yere konulur.¹¹³⁵

Bunun yanında Anadolu’da dinin topluma ve sosyal hayata bakan yönleri, insanlara Allah’ı, Kur’an’ı, Peygamberi, İslâmiyeti, Müslümanlığı hatırlatan her şey İslâm’ın sembollerinden biri olarak görülür ve hürmet edilir.¹¹³⁶ Bu manada kelime-i tevhid, kelime-i şehâdet, Allah, Melek, Peygamber, Kur’an, Mushaf, âhiret, besmele, abdest, namaz, oruç, zekat, hac, kurban, üç aylar, Ramazan, cuma, kandiller, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksa, camiler, minareler, türbeler, alimler, mürşitler, imamlar, dinî eserler, medreseler, dinî kavramlar, âyet, hadis, ezan, salâ, tesettür, selâm vb. kavramlar, ibadetler, zamanlar ve mekanlar hepsi İslâm dininin birer nişanesi olarak görülmektedir.

Yaşadığımız hayatta duygu ve düşünceleri, soyut ve somut varlıkları, durum ve olayları temsil eden bir takım işaret, sembol ve simgeler bulunmaktadır. Gerek insan ilişkilerinde gerek toplumlar ve devletler arası ilişkilerde bu simge ve sembollerin bilinmesi, tanınması, yerli yerinde kullanılması ve davranılması huzur ve barış içinde yaşamının önemli gerekçelerinden biridir. Hak veya batıl bütün dinler ve inanç sistemlerinde de sembol ve simgelerin çok önemli bir yeri vardır. Sembol bir anlamda,

¹¹³³ Namık Kemal Karabiber, “Toplumları Tehdit Eden Değerler Erozyonu ve Kutsal”, *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 14.

¹¹³⁴ Anadolu kültüründe ekmeğe saygı konusunda geniş bir değerlendirme için bkz. Ahatlı, *Kültürümüzde Hadis*, 90-101.

¹¹³⁵ And, 16. Yüzyılda İstanbul, 210.

¹¹³⁶ “İslam dininin sembolü, simgesi, parolası, alameti nedir? » Sorularla İslamiyet”, *Sorularla İslamiyet* (20 Temmuz 2011).

soyut, ruhi ve mânevî olanı somut ve müşahhas vasıtasıyla anlatmaya denir.¹¹³⁷ Yahudiliğin iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan Hz. Süleyman mührü, Hristiyanlığın haç işareti üzerinde Hz. İsa motifi, Müslümanlığın Tevhid inancını temsil eden hilal sembolü bu dinlerin özüne dair bir fikir vermektedir.¹¹³⁸

İslâm dini literatüründe Kur’ânî bir kavram¹¹³⁹ olarak “Şeâir”¹¹⁴⁰ kelimesi yukarıda bahsi geçen sembol ve simgelerin¹¹⁴¹ karşılığıdır. Şeâir kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir.¹¹⁴² “Şeâir-i İslâm” denildiğinde öncelikli olarak anlaşılması gereken şey İslâm dîninin sembol ve simgesi halinde olup onu diğer dinlerden farklı kılan ayırıcı vasıflarıdır. Şeâir-i İslâm’ı, âyetlerde geçtiği şekli ile Hac

¹¹³⁷ “Mesela bayrak, bir ülkenin bağımsızlık, birlik ve bütünlüğünün simgesidir. Trafik işaretleri de şeâire, sembol ve simgelere saygı göstermek ve göstermemek arasındaki farkı anlayabilmemiz bakımından güzel örneklerdendir. Bu işaretler trafikte yolculuk süresince karşılaşılabileceğimiz her türden yol durumunu ve tehlikeleri haber vermektedir. Trafik işaretlerine, sembol ve simgelerine diğer bir deyişle trafiğin şeâirine uygun davranılmadığı takdirde bazen ölümcül, bazen hafif ya da ağır yaralanmalı, maddi manevi zarara sebep olan kazalarla karşılaşmamız kaçınılmazdır. Yaşadığımız Dünya hayatı da bir yolculuktur ve Şeâiri İslâm’a saygı göstermeyenlerin akıbeti, bazen bu dünyada bazen ebedî hayatta, bazen de her ikisinde ağır sonuçlara, dünya ve âhirette pişmanlığa ve perişanlığına neden olabilir. Bu örnek üzerinden gidecek olursak trafikteki işaretlerini koruyup kollamak devletin olduğu kadar bireylerin de görevidir. Bunları yetkili olmadığı halde yerinden kaldıran, değiştiren, zarar veren bir kimseyle karşılaşınca hem kendi can güvenliğimiz hem diğer insanların, hayvanların, taşıtların zarar görmemesi için müdahil olmamız gerektiği gibi inancımızın şeâirini muhafaza etmek de inanan herkesin görevidir ve bunlara karşı oluşabilecek her türlü tecavüze de dünya ve âhiret selâmeti için karşı durulması, engel olunması gerekmektedir.” Bkz. Sadık Kılıç, “Sembolün Gücü ve İslâm’da Semboller”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (ts.), 10.

¹¹³⁸ “Risale-i Nur’dan Bir Kavram; Şeair-i İslâmiye – Risale-i Nur Enstitüsü – RNE” (Erişim 09 Şubat 2022).

¹¹³⁹ el-Mâide 5/2; el-Hac 22/30, 32. el-Mâide 2. âyetin meâli “Ey iman edenler! Allah’ın tayin ettiği şiarlara... sakın saygısızlık etmeyin.” el-Hac 22/30, 32. “Kim Allah’ın hürmet edilmesini istediği şeylere saygı gösterirse, bu, Rabb’inin katında kendisi için daha hayırlıdır.” Kim Allah’a ait nişanelere saygılı olur ve onları yüceltirse, bu kalplerin takvasındandır.” Âyette geçen “şiar” kelimesi alamet, işaret, sembol, simge, bir şeyi diğerlerinden ayıran özellik anlamındadır. Her ne kadar bu âyet hac ibadeti ile ilgili hükümleri ihtiva etmekteyse de müfessirler âyetteki ifadenin Allah’ın hükümlerinin tamamını kapsayacak şekilde anlaşılması gerektiğini söylemektedir.

¹¹⁴⁰ Şeâir, Arapça “Şâire” kelimesinin çoğulu olup sözlükte âdetler, törenler, alâmet, işaret, nişan, eser, alâmet-i farika, nişâne-i temyiz, belgi, duyuş, düşünüş ve inanıştaki ayırıcı özellik gibi manalara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1144; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 609.

¹¹⁴¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Simge”; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 978.

¹¹⁴² el-Bakara 2/158; el-Mâide 5/2; el-Hac 22/32, 36. “Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah’ın koyduğu nişanlardandır...”, “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu) şeâirine/dinî işaretlerine, haram aya, (Allah’a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Harâm’a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin...”, “Her kim Allah’ın nişânelerini yüceltirse şüphesiz ki bu kalplerin takvasından (Allah’a karşı gelmekten sakınmasından)dır.”, “...Biz büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizler için hayır vardır. Şu hâlde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah’ın ismini anınız (ve kurban ediniz)...”

ve Kurban ile sınırlayanlar olduğu gibi daha geniş bir anlam çerçevesi çizilerek Allah'ın bütün emir ve yasakları¹¹⁴³, Allah'ın dini¹¹⁴⁴ şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır.

Sosyal ve dinî hayatın huzur ve barış içinde sürdürülebilmesi, dinî anlam ve değeri olan bütün bu sembol ve simgeleri hassasiyetle korumak ve saygıda kusur etmemekle mümkündür.¹¹⁴⁵ Yani dine saygı, sembol ve simgelere saygıdan geçmektedir. Başka bir deyişle sembole saygısızlık, dine saygısızlık anlamı taşır. Dine saygısızlık ise Allah'a saygısızlıktır. Dolayısıyla bu ihtiyari bir konu değil bilakis Kur'an ve Sünnet'in Müslümandan beklediği bir davranış biçimi, ona yüklediği bir sorumluluk ve görevdir.

Şu hâlde toplumda zaman zaman karşılaştığımız dine dair bazı sembollerle ilgili alay ve küçümseme içerikli söz, tavır ve davranışların mizah denilerek izahı ve görmezden gelinmesi söz konusu değildir. Zira dinin sembollerine yönelik yapılan bu küçümsemeci hareketlerin her biri, insanlar ve toplumlar nezdinde dini küçültme, zayıflatma, gözden ve gönülden düşürme çabalarının birer adımıdır. Şeâiri söz ya da davranışlarla hafife almak, hafife alıcı bir görüntü sergilemek, şarkı sözleri, fıkralar vb. mizah konularına malzeme yapmak bir Müslümana yakışmayacağı gibi bu türden olaylara tolerans göstermek, göz yummak, engellemeye çalışmamak da Müslüman tavrı değildir.¹¹⁴⁶

Nitekim yazdığı şiirlerle Allah'a, Hz. Peygamber'e, İslâm'ın kutsallarına dil uzatan Yahudi şair Ka'b b. Eşref hakkında Hz. Peygamber'in tavrı aşağıdaki rivayette açıkça görülmektedir.

سمعت جابر ابن عبد الله رضي الله عنهما يقول: قال رسول الله ﷺ : (من لَعِبَ بِنِ الْأَشْرَفِ، فَإِنَّهُ قَدْ آذَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ).
فقام محمد بن مسلمة فقال: يا رسول الله، أتحب أن أقتله؟ قال: (نعم)

Câbir b. Abdullah'tan nakledilen rivayette Hz. Peygamber: "Ka'b b. Eşref ('in karşısına çıkmak) için kim vardır? Zira o, Allah ve Resûlüne (onları hicvederek) eziyet etmektedir." buyurdu. Muhammed b. Mesleme ayağa kalktı ve "Ben (onun karşısına

¹¹⁴³ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-Miṣriyye, 1384/1964), 6/37.

¹¹⁴⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 2/113.

¹¹⁴⁵ Özarslan, "Şeâir-i İslâm'ın Oluşumunda Hz. İbrâhim (a.s.) Şeriatının Rolü".

¹¹⁴⁶ "Bugünün Dünyasında İslâmî Semboller", *Ebubekir Sifil* (01 Mayıs 2008).

çıkacağı) ey Allah'ın Resûlü! Onu öldürmemi ister misin?" dedi. (Hz. Peygamber) "Evet" (onu öldürmeni isterim) buyurdu."¹¹⁴⁷ Bu hadisin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan rivayetinde Ka'b b. Eşref'in Hz. Peygamber'i hicvettiği ve Kureyş müşriklerini aleyhinde kışkırttığı nakledilmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber tarafından öldürülmesi yönünde karar verilmiştir. Bu rivayetlerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber döneminde Allah, Peygamber ve İslâm'ın kutsallarına saldırılması, hicvedilmesi, alay edilmesi hoş görülmemiş, bu tür davranışta bulunanlara sessiz kalınmamıştır.

3.28.3. Yaşlılara ve Büyüklere Saygı

Anadolu kültüründe, yaşlı bireyler "kocakarı", "koca", "ak saçlı", "ihtiyar" vb. ifadelerle tanımlanmakta,¹¹⁴⁸ yaşlılara karşı hürmet, merhamet ve muhabbet hisleri ile davranılması ise kültürümüzde önemli bir değer olarak görülmektedir.¹¹⁴⁹ Toplumumuzda yaşlılara gösterilen değer bir göstergesi olarak karşılaşıldığından veya ziyaret edildiğinde yaşlıların elini öpmek, bilgi ve tecrübelerinden istifade etmeye çalışmak, birlikte yemek yenilirken önce onların başlamasını beklemek, evde veya başka ortamlarda en uygun ve rahat yere mümkünse baş köşeye oturtmak, konuşurken onlara öncelikli olarak söz vermek, onların yanında sesini yükseltmemek, kaba ve incitici davranışlardan uzak durmak, daima saygılı olmak hala devam eden uygulamalardır. Osmanlı döneminde Anadolu'yu dolaşarak anılarını yazan yabancı seyyahların hatıralarında da Türklerdeki bu saygı kültüründen bahsedilmekte ve başka hiçbir millette bu derece saygıya rastlanmayacağı ifade edilmektedir.¹¹⁵⁰ Türkler Müslüman olmadan önce de yaşlılara saygı gösterirlerdi ancak Müslüman olduktan sonra İslâm'ın bu konudaki emir ve tavsiyeleri ile bu durum daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Megâzî", 12 (No. 3811); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihad", 119 (1801); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Harac", 22 (No. 3000).

¹¹⁴⁸ Abdullah İnce, "'Değer' ile 'Sorun' Arasında Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları (Din Bilimleri Perspektifinden Bir İnceleme)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 85.

¹¹⁴⁹ İnce, "Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları", 87, 98-100.

¹¹⁵⁰ Howard, *Türk Sularında Seyahat*, 59.

¹¹⁵¹ İnce, "Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları", 87.

Anadolu kültüründe yaşlılarla ilgili olumlu değer yargılarının oluşmasında İslâm dininin önemli bir yeri bulunmaktadır.¹¹⁵² Zira başta ana-baba olmak üzere yaşlılara iyi davranmak hem Kur'an'ın hem de Hz. Peygamber'in talimatları arasında bulunmaktadır.

Başta anne-baba olmak üzere yaşlılarla ilgili dinin emir ve tavsiyeleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, Anadolu'da yaşlıların toplumun emaneti olarak görülmesini sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yaşlılara saygı gösterilmesi hakkında; “Rabbin O’ndan başkasına kulluk etmemenizi ve anne-babaya iyilikle davranmayı emretti. Şayet onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlılığa ulaşırsa, onlara ‘öf’ bile deme ve onları azarlama, onlara güzel söz söyle!”¹¹⁵³ buyurulmaktadır.

Enes b. Mâlik’ten nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخًا لِسِنِّهِ إِلَّا قَيَّضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ

“Bir kimseye yaşından dolayı hürmet ve ikramda bulunan bir gence, Allah yaşlılığında kendisine hürmet ve ikramda bulunacak kimseler nasip eder.”¹¹⁵⁴

Baba, dede, amca, dayı vb. aile büyüklerimizden yahut hoca, öğretmen gibi kendisinden ilim ve faziletçe üstün biri geldiğinde ayağa kalkmanın da kültürümüzde önemli bir yeri bulunmaktadır.

Hız. Peygamber; “Birbirine abartılı şekilde saygı gösteren yabancıların yaptıkları gibi siz de (benim için) ayağa kalkmayın”¹¹⁵⁵ buyurmak suretiyle kendisi için ayağa kalkılmasını istememiş ancak ashabı ile bulunduğu bir ortama Evs kabilesinin lideri Sa’d b. Muâz geldiğinde; “قوموا إلى سيدكم، أو خيركم،” “Efendiniz veya hayırlınız için ayağa kalkın”¹¹⁵⁶ buyurarak, bir büyük geldiğinde saygı maksadı ile ayağa kalkılmasını tavsiye etmiştir.

¹¹⁵² İnce, “Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları”, 96.

¹¹⁵³ el-İsra 17/23.

¹¹⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 75 (No. 2022).

¹¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 165 (No. 5230).

¹¹⁵⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Meğâzî”, 26 (No. 3895); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihad”, 64 (1768).

Hız. Peygamber'in bu tavsiyeleri Türk toplumunda başta anne baba olmak üzere yaşlılara iyi davranmanın, saygı göstermenin, onları Allah'ın birer emaneti olarak görüp onları koruyup gözetmenin bir değer olarak görülmesinin en önemli sebebi olmuştur. Buradan hareketle alimler, Hız. Peygamber'in hayatına hâkim olan yüksek tevazunun bir neticesi olarak kendisi için istemediğı halde, büyükler için ayağı kalkılmak suretiyle ihtiram göstermenin cevazına hükmetmişlerdir. Ancak dinen câiz görülen birçok konuda olduğu gibi burada da ölçü yapılan davranışı saygı sınırında tutmak, aşırıya gitmemek ve riyakarlıktan sakınmaktır.¹¹⁵⁷

Anadolu'da bir evde yaşlı bulunması o ev için rahmet ve bereket vesilesi olarak görölmektedir. Bu nedenle modern hayatın bütün baskılarına rağmen "ailede yaşlı varsa ona aile içinde bakılmalıdır" anlayışı Anadolu kültüründe hala geçerliliğini koruyan bir değerdir.¹¹⁵⁸

3.28.4. Alime, Hocaya ve Öğretmene Saygı

Alim, Allah'ın kitabını Hız. Peygamber'in sünnetini bilen, bildiğı ile amel eden ve onu başkalarına da öğreten kimsedir. İlim sahibi olmak üstün bir özelliktir.¹¹⁵⁹ Anadolu'da ilme ve alime verilen kıymetin bir ifadesi olarak "İlim rütbesi, rütbelerin en yücesidir" sözünün karşılığı olan "رتبة العلم اعلي الرتب" ifadesi¹¹⁶⁰ eski ve yeni birçok hattat tarafından yazılarak oluşturulmuş hüsn-ü hat levhaları, birçok cami, kütüphane ve evlerin duvarlarını süslemekte ve kitabelerde yer almaktadır.¹¹⁶¹

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden itibaren ilme ve ilim ehline çok kıymet verilmekte, alimler maddeten ve manen desteklenmekteydi.¹¹⁶² Günümüzde de

¹¹⁵⁷ Kandemir, *Hayatımıza Yön Veren Hadisler*, 176.

¹¹⁵⁸ İnce, "Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları", 102.

¹¹⁵⁹ Kandemir, *Hayatımıza Yön Veren Hadisler*, 57.

¹¹⁶⁰ Bu sözün bazı yerlerde hadis olduğu belirtilmekle birlikte kaynaklarda böyle bir hadis bulunamamıştır. İlimin ve alimin itibarını ifade etmek üzere Osmanlı uleması tarafından söylenmiş veciz sözlerden olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁶¹ "رتبة العلم اعلي الرتب" - Google Arama" (Erişim 01 Mayıs 2023).

¹¹⁶² Belkıs Altunış Gürsoy, "İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Anadolu İnsanı" (Erişim 05 Ocak 2022).

halkımız ilmine, ihlasına ve samimiyetine inandığı ilim ehline, hocaya ve din adamlarına gereken değeri vermektedir.

Anadolu toplumunda alime ve hocaya verilen değerin ve hoca sevgisine, şefkatine, adâletine olan güven duygusunun bir göstergesi olarak yakın geçmişimize kadar aileler en kıymetli varlıkları çocuklarını okula, hocaya, öğretmene emanet ederken “*eti senin, kemiği benim*”¹¹⁶³ ifadesini kullanmaktaydı.¹¹⁶⁴ Aynı anne-babalar, çocuklarına da hocaya, öğretmene asla saygısızlık etmemeleri, sözünü dinlemeleri hususunda kesin olarak tembihte bulunurlardı.

Anadolu’da alime ve hocaya gösterilen itibarın en önemli nedeni ise aşağıdaki hadislerde görüleceği üzere Hz. Peygamber’in ilim ehline verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Nitekim Ebû Ümâme el-Bâhilî’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber’in yanında biri âlim diğeri ibadet ehli olan iki kimseden bahsedilmiş ve O, bu iki sınıf insan hakkında şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: ذُكِرَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا عَابِدٌ وَالْآخَرُ عَالِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَضَّلْتُ الْعَالِمَ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضَّلْتُ عَلَى أَدْنَاكُمْ

“Âlimin âbide olan üstünlüğü benim sizin içinizde en alt seviyede olan (bir Müslüman)a olan üstünlüğüm gibidir” buyurmuştur.¹¹⁶⁵ Bu hadis, İbn Mâce ve Ebû Dâvud tarafından “وَأَنَّ فَضْلَ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، إِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ” “Âlimin âbide olan üstünlüğü (geceleyin dünya semasına bakıldığında) ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Muhakkak ki alimler peygamberlerin varisleridir” şeklinde nakledilmektedir.¹¹⁶⁶ Özellikle bu son rivayette yer alan “*Alimler peygamberlerin varisleridir*” ifadesi de Anadolu’da oldukça yaygın olarak bilinmektedir. Anadolu’da ilme, âlime, hocaya, muallime, öğretmene, din adamına gösterilen saygının temelinde de onların “peygamber varisi” olma hususiyetleri yer almaktadır.

¹¹⁶³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 2/773; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 161.

¹¹⁶⁴ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 91; Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebî Hatıralarım* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2022), 28.

¹¹⁶⁵ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İlim”, 19 (No. 2685).

¹¹⁶⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 17 (No. 223); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “İlim”, 1 (No. 3641).

3.28.5.Bayrak ve Sancağa Saygı

Anadolu kültüründe bayrak ve sancak namustur. Türk Bayrağımızın rengi olan kırmızı, bir yandan şehitlerimizin kanını temsil ederken diğer yandan eski Türklerden itibaren değerli bir renk olarak kaynaklarda yer almaktadır. Eski Türklerde ak ile kara çok kullanılmakta bu iki rengin imtizacından ise renklerin kemali olarak görülen kırmızı renk ortaya çıkmaktadır. Kırmızı renge atfedilen değer bir göstergesi de Türklerdeki kızıl elma mefkûresidir.¹¹⁶⁷

Hız. Peygamber'in hayatında da sancak çok önemlidir. Hız. Peygamber kendisi katılsın veya katılmasın düşmana karşı çıkılan bütün gazvelerde mutlaka bir sancaktar belirlemiş, devletini ve ordusunu temsil eden sancağı daima en güvendiğı ve sevdiği kimselere taşıtmıştır. Nitekim Sehl b. Sa'd'den nakledildiğine göre Hayber savaşı esnasında Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لأعطين الراية غدا رجلا يفتح على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله

“Yarın bayrağı (sancağı) Allah'ı ve Resulünü seven, Allah ve Resulünün de kendisini sevdiği bir adama vereceğim ve onun eliyle fetih nasip olacak.”¹¹⁶⁸

Bu sözü söyleyen Hız. Peygamber ertesi günü sancağı amcası Ebu Tâlib'in oğlu, ilk Müslümanlardan ve aynı zamanda damadı olan Hız. Ali'ye vermiştir. Hız. Peygamber'in ordusunda çeşitli renklerde sancaklar taşınmıştır. Nitekim Berâ b. Âzib'e Hız. Peygamber'in ordusunda taşınan bayrak ve sancak nasıldı diye sorulduğunda “كانت سوداء مُرَبَّعة من نَمِرَةٍ” “Siyah renkte, kaplan derisinden ve kare şeklindeydi” diye cevap vermiştir.¹¹⁶⁹ Câbir b. Abdullah ise “Mekke'nin fethinde Hız. Peygamber'in ordusunda taşınan bayrak beyazdı” demiştir.¹¹⁷⁰ Başka bir rivayette Hız. Peygamber'in ordusunda sarı renkte bir sancak kullanıldığı ifade edilmiştir.¹¹⁷¹ Hız. Peygamber'in hadislerinde “livâü'l-hamd” isimli bir sancaktan bahsedilmektedir. Bu rivayetlerden birinde Hız.

¹¹⁶⁷ Ülken - Ülken, Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler, 26.

¹¹⁶⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cihad”, 141 (No. 2847); “Fezâilü's-Sahâbe”, 9 (No. 3498-3499); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad”, 132 (1807); “Fezâilü's-Sahâbe”, 32-35 (2404-2407).

¹¹⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 74 (No. 2591).

¹¹⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 74 (No. 2592).

¹¹⁷¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 74 (No. 2593).

Peygamber kıyamet gününde Hz. Âdem ve diğer peygamberler ile onların ümmetleri de dahil olmak üzere iman ehli herkesin bu sancak altında toplanacağını bildirmektedir.¹¹⁷²

Sancak konusunun ele alındığı bu başlık altında İslâm'ın ilk sancaktarı unvanını almış olan Büreyde bin Husayb el-Eslemi'den de bahsetmek gerekir. Hz. Peygamber kendisini öldürmek isteyen Mekke müşrikleri arasından yanında Hz. Ebu Bekir olduğu halde sıyrılıp çıkmış ve Medine'ye doğru hareket etmişti. Ancak bu durumdan hoşnut olmayan Mekke müşrikleri “kendisini öldürene yüz deve verecekleri” ni vadederek bunu bütün çöl halkına duyurmuşlardı. Bu büyük ödülü kazanmak için çölde yaşayan herkes, hatta çobanlar bile Hz. Peygamber'i aramaktaydı. Eslem kabilesinin reisi olan ve Hz. Peygamber'i tanımayan Büreyde de kabilesinden yüz süvari eşliğinde Hz. Peygamber'i yakalamak üzere yola çıkanlardandı. Ancak yolda karşılaştıkları Hz. Peygamber'in tebliğine muhatap olduğunda kabilesiyle birlikte İslâm'ı seçti, Kur'an'dan âyetler ezberledi ve Hz. Peygamber'in arkasında namaz kıldı. Hz. Peygamber ve sadık arkadaşı Hz. Ebu Bekir geceyi Büreyde'nin yanında geçirdi. Ertesi gün Hz. Peygamber Medine'ye doğru yola çıkarmak istediğinde “Elinizde sancak olmadan Medine'ye girmeniz doğru olmaz” dedikten sonra sarığını çözerek bir mızrağın ucuna bağlamış ve Medine'ye girinceye kadar Hz. Peygamber'in önünde yürümüştür. Böylece Büreyde İslâm'ın ilk sancaktarı olma vasfını kazanmıştır.¹¹⁷³

Anadolu'da bayrağa ve sancağa verilen önemin, bayrak ve sancağın namus olarak görülmesinin, savaş meydanlarında sancağı yere düşürmemek, barış zamanında bayrağı gönderde dalgalandırmak için yapılan tüm mücadelelerin Hz. Peygamber dönemindeki en güzel örneklerinden birisi ise İslâm ordularının en büyük zaferlerinden biri kabul edilen Mûte savaşında görülmüştür. Bu savaşta Hz. Peygamber İslâm ordusuna komutan olarak çok sevdiği azatlı kölesi Zeyd b. Hâris'i komutan tayin etmiştir. Ancak Hz. Peygamber, başka zamanlarda yaptığı komutan atamalarından farklı olarak Zeyd şehit olursa yerine Cafer b. Ebû Tâlip geçsin, o şehit olursa yerine Abdullah b. Revâha geçsin buyurmak suretiyle esasen bu komutanların şehâdet haberini de daha

¹¹⁷² Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Tefsir”, 18 (No. 3148); “Menâkıb”, 2-3 (No. 3610, 3615-3616).

¹¹⁷³ Abdyllya Orazsahedov, “İslâm'ın İlk Sancaktarı Büreyde bin Husayb el-Eslemi'nin Hayatı”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (30 Haziran 2017), 211-215.

ordu savaşa çıkmadan vermiştir.¹¹⁷⁴ Konunun buradaki önemi ise şudur; bahsi geçen üç komutan aynı zamanda İslâm sancağını da taşımaktadır ve sancağı yere düşürmemek için büyük bir mücadele vermişlerdir. Bilhassa Cafer b. Ebu Talib'in sancağı düşürmemek için verdiği mücadele esnasında iki kolu birden düşman tarafından kılıç darbeleriyle kesilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kendisine şehâdetinden sonra Cafer-i Tayyâr lakabını vermiş ve bu durumu da “Allah, Câfer'in kaybettiği iki kolu yerine Meleklerin kanadı gibi iki kanat verdi ve şimdi o cennette uçmaktadır” buyurarak açıklamıştır.¹¹⁷⁵

3.28.6.Ekmeğe ve Nimete Saygı Göstermek

Anadolu'da nimet denildiğinde ilk akla gelen şeylerden biri ekmektir. Osmanlı döneminde ekmek, kendisine verilen değer ifadesi olarak “Nân-ı Aziz” olarak anılırdı. Anadolu'nun çoğu yerinde ekmek denildiğinde buğday ekmeği akla gelir. Ancak geçmişte kıtlık dönemlerinde arpa, çavdar ve kızıl darıdan ekmek yapıldığı da anlatılmaktadır. Osmanlı döneminde Anadolu'da hemen her evde bir fırın bulunurdu, fırın bulunmayan evlerde ya da çeşitlilik olması için sac üzerinde yufka, bazlama, cizleme, gözleme gibi adlarla anılan çeşitli yassı ekmek türleri de yapılmaktaydı.¹¹⁷⁶ Kültürümüzde yemeğin vazgeçilmez bir parçası olarak görüldüğünden, ekmeksiz doyulamayacağı düşünüldüğünden olsa gerek, ekmek, geçmişten itibaren hep saygı görmüş ve görmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde Anadolu'da seyahat eden Avrupalılar, tuz, yoğurt, soğan ve sarımsağı ekmeğine katık edip karnını doyuran insanların tevazusundan övgü ile bahsetmektedir.¹¹⁷⁷ Günümüzde halen bir yerde israftan bahsedildiğinde verilecek ilk örneklerden biri, toplumca hoş karşılanmaması ve en çok dikkatleri çekmesi sebebiyle ekmek ve yemek israfı olmaktadır.¹¹⁷⁸ Görüldüğü üzere Anadolu'da Allah'ın insanlara verdiği bütün nimetlerin âdeta özü ve sembolü

¹¹⁷⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Meğâzî”, 42 (No. 4012-4014); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/279 (No. 1750).

¹¹⁷⁵ Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 2/206.

¹¹⁷⁶ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 248-249.

¹¹⁷⁷ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 249.

¹¹⁷⁸ “Türkiye İsrafı Önleme Vakfı” (Erişim 08 Ocak 2022).

olarak kabul edilen ve saygı gösterilen ekmeğin hammaddesi olan buğday, Kur'an'da da bolluk, bereket, maddî ve mânevî kazançların sembolü olarak gösterilmektedir.¹¹⁷⁹

Anadolu'da halk arasında sözü pekiştirmek için kullanılan birtakım yemin ifadeleri vardır ve bunlar arasında en fazla kullanılanlardan birisi de “Ekmek çarpsın, Ekmek Mushaf çarpsın” sözleridir.¹¹⁸⁰ Burada konunun fikhî hükmünden, ifadenin doğruluğu ve yanlışlığından soyut olarak sosyolojik boyutuyla kültürümüzde yer ediniş sebebi üzerinde duracak olursak şöyle bir tespit ortaya çıkmaktadır. Anadolu kültüründe en fazla değer verilen şeyler üzerine yemin edildiği görülecektir. Zira Anadolu'da Ekmek çarpsın ifadesiyle birlikte “Allah çarpsın, Kur'an çarpsın, Mushaf çarpsın” gibi sözler de kullanılmaktadır. “Allah, Mushaf (Kur'ân-ı Kerîm), Ekmek” ise Anadolu kültüründe en fazla değer verilen konuların başında gelmektedir. Şu hâlde bu ifadelerde sözün yanlışlığı veya doğruluğu bir yana, Anadolu kültüründe âdeta bütün nimetlerin ortak adı ve ifade şekli olarak görülen ekmeğin, “Allah ve Kur'an” gibi üzerine yemin edilen önemli bir nesne olarak görülmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu önemi nedeniyle de Anadolu'da bir kimsenin elindeki ekmek yere düşmüş olsa bile hemen onu alır, pis bir ortam değilse üzerindeki tozu, çer çöpü temizler, öpüp başına koyar ve yemeye devam eder. Şayet temizlenemeyecek ölçüde pis bir yere düşmüşse onu alır ve kurdun, kuşun, hayvanların yemesi için üzerine insanların üzerine basılmayacağı temiz bir yere bırakır. Anne babalar ve büyükler çocuklarına daha küçük yaşlardan itibaren ekmeğe ve nimete saygı göstermeyi öğretirler.¹¹⁸¹

Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayet Anadolu'daki bu davranışın temelini sünnette yer aldığını gözler önüne sermektedir. Enes b. Mâlik'ten nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber tam olarak Anadolu'daki uygulamayı tavsiye etmektedir.

عن أنس؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ... قَالَ (إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ فَلْيُمِطْ عَنْهَا الْأَدَى. وَلْيَأْكُلْهَا. وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ...)

¹¹⁷⁹ el-Bakara 2/261.

¹¹⁸⁰ Ahatlı, *Kültürümüzde Hadis*, 90; “Kuran çarpsın, Allah çarpsın, ekmek çarpsın, demenin sakıncası var mı?” (31 Ekim 2021).

¹¹⁸¹ Ahatlı, *Kültürümüzde Hadis*, 90.

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Birinizin lokması yere düştüğünde üzerindeki tozu, toprağı temizlesin ve onu yesin, onu şeytana bırakmasın...”¹¹⁸²

Aynı hadisin Darimî'nin *Sünen*'inde yer alan rivayetinde “besmele ile yesin” ifadesi yer almaktadır¹¹⁸³ ki bu da “şeytana bırakmasın” ifadesiyle örtüşmektedir. Hadisin aynı ve farklı kaynaklarda Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah'tan nakledilen birbirine yakın başka rivayetleri de bulunmaktadır.¹¹⁸⁴

Anadolu'da ekmeğe gösterilen saygının en önemli nedenlerinden birisi de Hz. Peygamber sevgisidir. Zira Ebu Hüreyre'nin; “Hz. Peygamber bu dünyadan doyuncaya kadar arpa ekmeği bile yemeden ayrıldı”¹¹⁸⁵ sözü, Hz. Peygamber'in “hayatında ince dilimlenmiş ekmek yemediği”,¹¹⁸⁶ “Hz. Peygamber ve ailesinin üç gün peş peşe buğday ekmeği yemedikleri”¹¹⁸⁷ yine Hz. Âişe'den nakledilen “Hz. Peygamber ve ailesinin iki gün peş peşe doyasıya arpa ekmeği yemedikleri”¹¹⁸⁸ yönündeki rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in günümüzde katıksız yenildiğinde en alt düzeydeki bir beslenme olarak görülen ekmeği bile iki veya üç gün peş peşe ve doyasıya yiyemeden bu dünyadan ayrıldığı görülmektedir.

Dolayısıyla Anadolu kültüründe Hz. Peygamber'in hayatında ulaşmakta zorlandığı ve doyasıya yiyemediği asgari besin kaynağı olan ekmeğin değeri oldukça büyük olmuş ve daima saygı görmüştür.

¹¹⁸² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Eşribe”, 136 (2034).

¹¹⁸³ Dârimî, *Sünen*, “Et'ime”, 8 (No. 2081). Muhakkik bu rivayetin sahih bir isnad ile nakledildiğini “إسناده صحيح” sözü ile ifade etmiştir.

¹¹⁸⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Eşribe”, 135 (2033); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Et'ime”, 49 (No. 3845); Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 19/28 (No. 11964); 22/131 (No. 14224); 22/284 (No. 14388); 22/467 (No. 14629).

¹¹⁸⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Et'ime”, 22 (No. 5098).

¹¹⁸⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Et'ime”, 22 (No. 5099).

¹¹⁸⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Et'ime”, 26 (No. 5107).

¹¹⁸⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Zühhd”, 22-29 (2970-2974).

3.28.7.Devlet Başkanına ve Kanuna Saygı

Türklerde otoriteye saygı ve bağlılık gösterme önemli hasletlerden biridir.¹¹⁸⁹ Türkler gerek Anadolu topraklarında gerekse daha önce yaşadıkları bölgelerde hanlar, hakanlar, beyler ve sultanlarının ardında at üstünde kıtalara hâkim olmuş, liderlerine bağlılıkları ile onlarca devlet kurmuş büyük bir millettir. Özellikle Müslüman olduktan sonra fetih ve î'lâ-yi kelimetullah düşüncesi, yeryüzüne hakkı ve adâleti hâkim kılma ideali ile hareket etmişler, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi ömrü asırlar süren büyük cihan devletleri kurmuşlardır. Gerek bu cihan devletleri gerekse irili ufaklı yüzlerce beylik ve devlet, Türk milletinin liderlerine olan güven duyguları, saygı ve bağlılıkları sebebiyle kurulabilmiştir.

Askerliğin kutsal sayılması, devletin memurlarına gösterilen saygılı tutum ve davranışlar, Türk milletinin başka hiçbir toplumda görülmeyecek derecede otoriteye ve liderine gösterdiği saygı ve bağlılığın bir göstergesidir.¹¹⁹⁰

Anadolu'da kültüründe, “Kanuna karşı gelinmez, kanundan kaçılmaz, Şeriatın kestiği parmak acımaz, kanun karşısında boynumuz kıldan ince” anlayışı yaygındır. Bir suç işlediği halde güvenlik güçlerine teslim olmayan kişiler “Kanun kaçağı” olarak adlandırılır ve bu tür kişiler toplumda sevilmezler. “Devlete ve devlet başkanına itaat” önemli bir kuraldır, “Devlete karşı gelinmez” düşüncesi hakimdir.

Anadolu kültürüne bu düşünceleri aşıl原因an ise Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Zira Kur'an-ı Kerîm, Allah'a ve Peygamber'e itaatten hemen sonra “devleti yönetenlere itaat etmeyi” emretmektedir.¹¹⁹¹

Hz. Peygamber'in hadislerinde de Müslüman olan emir sahiplerine itaat emredilmektedir.

سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim bana itaat ederse (uyarsa) Allah'a itaat etmiş olur, kim bana isyan ederse (karşı çıkarsa)

¹¹⁸⁹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 93.

¹¹⁹⁰ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 93.

¹¹⁹¹ en-Nisâ 4/59.

Allah’a isyan etmiş olur. Kim benim tayin ettiğim bir idareciye (valiye, komutana) itaat ederse bana itaat etmiş olacağı gibi benim idarecime itaatsizlik yapan da bana isyan etmiş (itaatsizlik yapmış, karşı gelmiş) olur.”¹¹⁹²

3.29. Sevgi Dolu Olmak

Anadolu kültürü bir sevgi medeniyetidir. Anadolu kültürü hakkında söz söyleyen kalem oynatan hemen herkesin ilk aklına gelenler, bu coğrafyada yetişen Hoca Ahmed Yesevi, Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî gibi isimler ve bu büyük şahsiyetlerin özünü İslâm’dan, Kur’an’dan, Hz. Peygamber ve O’nun izini takip eden alim ve müşritlerden alarak insanlığa sundukları ve aşıladıkları sevgi kültürüdür.

Bu sevgi kültürü içinde Allah ve Peygamber sevgisi başta olmak üzere, insan sevgisi, hayvan sevgisi, hayata, doğaya, çevreye, kısaca iyi ve güzel olan her şeye karşı genel bir sevgi ve saygı anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış Yunus Emre’ye ait olduğu söylenen “*Yaratılanı sev yaratandan ötürü*” sözüyle de özetlenmektedir. Sevgi merhametin ürünüdür. Merhamet duygusu olmayanın sevgisi de olmaz. Anadolu kültüründe atasözü haline gelmiş olan “Seveni sevmek gerek, sev seni seveni”¹¹⁹³ ifadelerini de öncelikle kullarına karşı sonsuz bir merhamet ve sevgiye sahip olan Allah’ı sevmeye ve ümmetine olan düşkünlüğü ile bilinen Peygamber sevgisine teşvik olarak anlamak gerekir.

Anadolu kültürünün en önemli hususiyetlerinden biri olan sevgi konusu bilhassa Osmanlı döneminde Anadolu coğrafyasında seyahat edip yazdıkları mektuplar ve anılarında bu coğrafyanın insanını, kültürünü anlatan seyyahlar tarafından da dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları Türklerin hayvan sevgisine ve âdeta kendi cinslerine göstermedikleri ilgiyi hayvanlara gösterdiklerine dikkat çekilmekte,¹¹⁹⁴ bunlardan birisi

¹¹⁹² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Ahkâm”, 1 (No. 6717-6718); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmâre”, 32-33 (1835); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cihad”, 39 (No. 2859); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Bey’a”, 27 (No. 4193).

¹¹⁹³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 328.

¹¹⁹⁴ Howard, *Türk Sularında Seyahat*, 100, 107; Baron W. Wrattslaw - M. Süreyya Dilmen, *Baron W. Wrattslaw’ın Anıları “16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler”* (İstanbul: AD Yayıncılık A.Ş., 1996), 7, 66; Max Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, 22, 69; L. Neave, *Eski İstanbul’da Hayat*, 157-158; D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, 163; Merve Zeynep Koç, *XVI.Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerinin Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Hayatın Dinamikleri: Yemek Kültürü*,

olan M. de M. D'ohsson anılarında; Anadolu halkının hayırseverliğini, hayvanlara bile hayır hasenat yaptıklarını, hayvanlara asla kötü muamele yapılmadığını, binek ve yük hayvanlarına fazla yük yüklendiğinde güvenlik güçlerinin derhal müdahale ettiğini, evde köpek beslemedikleri ancak ev haricinde beslenmesinde bir beis görülmediği gibi, sokak köpekleri ve diğer hayvanların da muhafaza edildiğini, kedilerin ise Hz. Peygamber'in kedilere gösterdiği ihtimam nedeniyle ayrı bir alaka gördüğünü, birçok evde kedi beslendiğini anlatmaktadır.¹¹⁹⁵

Bu anılar içinde Türklerin bütün hayvanlara özellikle de yaralı kuş ve hayvanlara iyi davrandığı, onlara eziyet edilmesini asla hoş karşılamadıkları, bazen yabani bir çaylak kuşunun bile evcil hayvanlar gibi insanlara yaklaşip onların attıkları yiyecekleri yakaladıklarına dair değerlendirmelere rastlanmaktadır. Yine sokaklarda “kediye et, köpeye et” diye bağırarak et satanlar, yol kenarlarında satın alınıp serbest bırakılması için kuş satanlara ve bunları alıp salıverenlere sıkça rastlandığı anlatılmaktadır. İstanbul sahillerinde yiyecek atarak denizdeki balıkları besleyen, cami avluları ve meydanlarda toplanan kuşlara yem atan iyiliksever Türklere rastlamanın sıradan bir durum olduğundan, hayvanlara iyi davranılması nedeni ile Osmanlı padişahlarının yaşadığı sarayların çevresinin bile hayırseverlerce beslenen yüzlerce sahipsiz kedi, köpekle dolu olduğundan bahsedilmektedir.¹¹⁹⁶

Anadolu kültüründe önemli bir yer tutan sevgiye dair Hz. Peygamber'den nakledilen birçok hadis vardır. Zira yukarıda sevgi medeniyeti olarak tanımladığımız Anadolu kültürünün kaynağı İslâm'dır, Kur'an'dır ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Müslümanların birbirlerine karşı göstermeleri gereken sevgi ve muhabbeti anlattığı Nu'mân b. Beşîr'den nakledilen bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ. إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عَضْوٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى

“Müminlerin birbirlerini sevmek, birbirlerine merhamet göstermek ve birbirlerine şefkatli davranmak hususlarındaki misali bir vücut gibidir. Şöyle ki

İnançlar, Örf-Adet Ve Osmanlı Kadını Üzerine (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 39-40.

¹¹⁹⁵D'Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, 163.

¹¹⁹⁶And, 16. Yüzyılda İstanbul, 210-212; Howard, *Türk Sularında Seyahat*, 60.

vücuttaki bir uzuv hastalandığında, vücudun diğer uzuvları uykusuzluk ve yüksek ateş ile hasta uzvun acısına ve elemine ortak olurlar.”¹¹⁹⁷

Yukarıda sevginin kaynağının merhamet olduğu belirtilmişti. Bir önceki hadiste de sevgi, merhamet ve şefkat birlikte zikredilmiştir. Anadolu kültürünün esasını teşkil eden ve merhametin ürünü olan bu sevginin kaynağını Hz. Peygamber’in şu hadisinde bulmak mümkündür.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ، ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ، ...

Abdullah b. Amr’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Merhamet sahiplerine Rahman (olan Allah da) merhamet eder. Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.”¹¹⁹⁸ Bu hadisinde Hz. Peygamber merhamete erişmeyi, yeryüzündeki bütün varlıklara karşı merhametli olmaya bağlamıştır. Hz. Peygamber başka hadislerinde susamış bir köpeğe su veren bir adamın bu sevgisi ve merhamet sebebiyle bağışlandığını,¹¹⁹⁹ bir kediye eziyet edip ölümüne sebep olanın ise Allah’ın gazabına uğrayacağını ifade etmektedir.¹²⁰⁰ Hz. Peygamber bir yuvadan alınan kuş yavrularının hemen yerine konulmasını emretmiş, yakılan bir karınca yuvası gördüğünde “Bunu kim yaptı?” diye sormuş ve ardından “Ateşin Rabbinden başkası ateşle cezalandıramaz” buyurarak yapılanın çok kötü bir eylem olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰¹

Hz. Peygamber kendisine, “Hayvanlara yapılan iyilik için de mükâfat var mı?” diye sorulduğunda: “Evet, her canlıya yapılan iyilik için mükafat vardır” cevabını vermiştir.¹²⁰² Hz. Peygamber, Kurban Bayramı veya sair zamanlarda hayvanları

¹¹⁹⁷ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Birr”, 66 (2586); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/323 (No. 18373, 18380).

¹¹⁹⁸ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 16 (No. 1924).

¹¹⁹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Müsakât (Şürb)”, 10 (No. 2234); “Mezâlim”, 24 (No. 2334); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 46 (No. 2550).

¹²⁰⁰ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Selâm”, 151(2242); “Birr”, 133 (2242); “Tevbe”, 2619.

¹²⁰¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cihad”, 120 (No. 2675); “Edeb”, 177 (No. 5268).

¹²⁰² Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Şürb”, 10 (No. 2234).

keserken bile keskin bıçakla kesilmesini ve böylelikle hayvana fazla eziyet edilmemesini emretmiştir.¹²⁰³

Çevreye ve doğaya verilen önem ve sevgi konusunda da Anadolu kültürünün örneği Hz. Peygamber'in sünnetidir. Hz. Peygamber bilhassa ağaç dikilmesi konusundaki fiili örneği ve teşvikleri bu konuda çok etkilidir. O, bir defada beş yüz hurma fidanını kendi elleri ile dikmiştir.¹²⁰⁴ Yine Hz. Peygamber; “Bir Müslüman bir ağaç diker de bunun meyvesinden insanlar, kuşlar, evcil ve vahşi hayvanlar yiyecek olsa, yenilen şey o ağacı diken kimse için bir sadaka hükmündedir” buyurmuştur.¹²⁰⁵

Ağaç dikme konusu gündeme geldiğinde Anadolu’da hemen herkesin bildiği bir hadis vardır. Enes b. Mâlik’ten nakledilen bu hadiste Hz. Peygamber;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسَهَا

“Kıyamet kopma esnasında bile birinizin elinde bir fidan varsa, mümkün olduğu kadar onu dikmeden yerinden kalkmasın” buyurmaktadır.¹²⁰⁶

Merhamet timsali olan Hz. Peygamber'in sevgisi her şeyi kuşatmaktadır. Öyle ki Hz. Peygamber'in Mekke, Medine, Uhud dağı ve başka yerleri sevdiğini belirten pek çok hadisi bulunmaktadır.¹²⁰⁷

Hz. Peygamber'in sevgisinde ölçü bellidir, bir şey O'nu Allah'a yaklaştırıyorsa, Allah'ı hatırlatıyorsa sevmeyi hak ediyor demektir. Mekke, içinde Kâbe ve daha birçok mübarek mekânı barındırmaktadır, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e ev sahipliği yapmıştır. Medine, Hz. Peygamber ve muhacirlere kucağını açmış, İslâm'ın yeryüzüne yayılmasına vesile olmuştur. Uhud dağı Hz. Peygamber ve ashabına sığınak olmuştur. Hz. Peygamber'in sevgisine ve bunu belirtmesine mazhar olmuş, insanlar, hayvanlar, bitkiler, canlı ve cansız mahlukatın her biri için buna benzer sebepler bulunmaktadır.

¹²⁰³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Sayd”, 57 (1955).

¹²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/134 (No. 23730).

¹²⁰⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 27 (No. 5666); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Müsâkât”, 8-10 (1552); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/307 (No. 12999); 23/376 (No. 15201); 44/591 (No. 27043); 45/498 (No. 27506).

¹²⁰⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 168.

¹²⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Zekât”, 53 (No. 1411); “Meğâzî”, 76 (No. 4160); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac”, 503 (1392); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/361 (No. 13347).

Ancak Hz. Peygamber'in sevgilerinin hiçbirinde maddi menfaat ve çıkar ilişkisine rastlamak söz konusu değildir.

3.30. Sözünde Durmak

Anadolu'da "söz namustur" anlayışı ahlâkî bir meziyettir. Yalan ise hiç sevilmeyen, nefret edilen bir huy olarak kabul edilir. Bu husus Türk halkının İslâmiyet'ten önce de karakterlerinin bir parçası olmuştur. Zira Türkler Devletlerarası siyasi antlaşmalarda bile sadece söz vermekle yetinmişler ve mutlaka sözlerini yerine getirmişlerdir. Bazı yabancı kaynaklarda bir Türk için; savaşta değil, döşekte ölmenin, ihtiyarlayıp hastalanmanın, esir düşmenin, kadınlarının düşman eline geçmesinin, şatafat içinde yaşamamanın, kibirlenmenin, övünme ve övülmenin, verdiği sözü yerine getirememenin ve yalan söylemenin büyük bir utanç olduğu anlatılmaktadır.¹²⁰⁸

Anadolu'da "Adam oldur ki sözünden dönmeye, Söz ağızdan çıkar, Söz bir Allah bir, Söz vermek kolay iş onu tutmakta, Sözünün eri ol, Sözünün eridir"¹²⁰⁹ gibi atasözü ve deyimler de Anadolu kültüründe söz vermek ve sözde durmak konusuna verilen ehemmiyetin önemli bir göstergesidir.

Anadolu kültürü hakkındaki gözlemlerini kaleme alan bazı Batılı seyyahların yaptıkları değerlendirmeler arasında Osmanlı döneminde Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın verdikleri sözde durdukları, sözlerine güvenilmesi için din ve Kur'ân üzerine yemin ettikleri, kesinlikle yeminlerine sadık oldukları, yalandan ve yalancılıktan sakındıkları anlatılmaktadır.¹²¹⁰

Anadolu kültürünün ana kaynağı olan İslâm dini ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünneti Türklerin sözünde duran bir millet oluşunda da şüphesiz en önemli etkenlerdendir.

Nitekim "Sözde durmak veya sözünde durmak" kavramları Kur'ân-ı Kerîm'de en çok üzerinde durulan ahlaki prensiplerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir müminin

¹²⁰⁸Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 347.

¹²⁰⁹ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 22, 337-338.

¹²¹⁰ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 28, 31-33; D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, 223.

söz verdiği vakit mutlaka sözünde durması gerektiği,¹²¹¹ sözün insan için bir sorumluluk olduğu,¹²¹² sözde durmanın Peygamber vasfı olduğu¹²¹³ belirtilirken, sözünde durmamak lanetlenmiş,¹²¹⁴ doğru yoldan ve hakikatten ayrılanların bir özelliği¹²¹⁵ olarak ifade edilmiştir.

Hiz. Peygamber'in sünnetinde sözünden dönmek diye bir şey söz konusu olmamıştır. Hatta bilindiği üzere O, peygamberlik görevi kendisine verilmeden önce de Mekke'de "Muhammedü'l-Emîn" yani "Güvenilir Muhammed" lakabı ile anılmaktadır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber hayatı boyunca doğru sözden ve doğruluktan ayrılmamış, şaka için de olsa asla yalan söylememiş, kafirlerle ve müşriklerle yaptığı antlaşmalar da dahil olmak üzere karşı cenah bozmadıkça, antlaşmayı bozan taraf olmamış, verdiği sözden, yaptığı antlaşmadan asla vaz geçmemiştir. Hiz. Peygamber her özelliği ile Müminler için örnek olmakla birlikte O'nun belki de en belirleyici vasfı doğru sözlü oluşu, doğruluğu ve güvenilirliğidir.

Doğru sözlü ve güvenilir olmak, sözünde durmak ve yalandan kaçınmak konusunda Abdullah b. Amr'dan nakledilen aşağıdaki hadis Anadolu'da birçok Müslüman tarafından bilinmekte ve bu yönüyle bahsi geçen konuda Anadolu kültürünün oluşumunda önemli bir etken olarak önümüze çıkmaktadır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: (أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ)

Bu hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Şu dört özellik kimde varsa o kimse tam bir münafıktır. Kimde de bu özelliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklık özelliklerinden birini taşıyor demektir. Bu özellikler şunlardır: 'Kendisine güvenirerek bir emanet bırakıldığında ona hıyanet eder,

¹²¹¹ el-Bakara 2/177; el-Mâide 5/1; et-Tevbe 9/4, 7; er-Ra'd 13/21; en-Nahl 16/91, 95; el-İsrâ 17/34; el-Mü'minûn 23/8; el-Fetih 48/10; el-Meâric 70/32.

¹²¹² el-İsrâ 17/34; el-Ahzâb 33/15.

¹²¹³ Meryem 19/54.

¹²¹⁴ er-Ra'd 13/25.

¹²¹⁵ el-A'râf 7/102.

konuştuğunda yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz, düşmanlık ettiğinde haddi aşar ve haksızlık yapar.”¹²¹⁶

3.31. İsrâf Etmemek

Sözlükte; “gereksiz yere para, zaman, emek harcama, savurganlık”¹²¹⁷ gibi anlamlara gelen israf genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için,¹²¹⁸ gereksiz ve lüzumsuz yere saçıp savurmayı¹²¹⁹ ifade eder. Türkiye’nin 2018 yılı israf raporuna göre ise israf ve savurganlık, mevcut tüm imkân ve kaynakların; dengesiz, plansız ve gereğinden çok harcanması, bilgisizce ve rasyonel olmayan bir şekilde kullanılması anlamına gelmektedir.¹²²⁰ Tanımlardan anlaşılacağı üzere sadece maddi olan şeylerde değil değerlerde de israf söz konusudur.¹²²¹

Anadolu’da en çok okunan dinî eserlerden birisi olan İmam Gazzâlî’nin *İhyâ-u Ulûmi’-d-Dîn* adlı eserinde israf konusu; “dinin ve örfün gerekli kıldığı yerlere ihtiyaç ölçüsünde harcanması cömertlik, bu ölçünün altına düşülmesi cimrilik, bunlardan daha fazlasının harcanması da israftır” şeklinde tanımlamıştır.¹²²²

İsraf denildiğinde ilk akla gelen şeylerden biri tüketim olmaktadır. Tüketim denildiğinde ise genellikle insanların yeme, içme, barınma ve bunlara bağlı maddi ihtiyaçları akla gelir. Bu anlamda Osmanlı döneminde Anadolu’nun tüketim anlayışında doyacağı kadar yeme içme, hayatı idameye yetecek kadar eşyaya sahip olma ve

¹²¹⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “İman”, 23 (No. 34); “Mezâlim”, 18 (No. 2327); “Cizye”, 17 (No. 3007); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 106 (58); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Sünnet”, 16 (No. 4688); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İman”, 14 (No. 2632); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “İman”, 20 (No. 5020).

¹²¹⁷ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “İsraf”.

¹²¹⁸ Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178.

¹²¹⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 520; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 92.

¹²²⁰ Hasan Durmuş, *İslam İktisadı Tüketim Anlayışı: İsrâf Perspektifinden Değerlendirme* (Ankara: Orion Kitabevi, 2022), 207.

¹²²¹ Mehmet Surur Çelepi, “‘Her Şeye Malik Ola, Bir Şeye Malik Olmaya’ Yunus Emre’de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı (30 Kasım 2021), 4.

¹²²² Gazzâlî, *İhyâ’u ‘Ulûmi’-d-Dîn*, 259-260; Kallek, “İsraf”, 23/178.

dolayısıyla israftan uzak durma anlayışını ifade eden kanaat kültürü hakimdir. Bu kültürün temelinde ise din, ahlak ve inanç esasları bulunmaktadır. Ancak XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet teşkilatı ve halkın gündelik yaşamında Batı'nın her alandaki kültürel etkisi hâkim olmaya başlamış ve bu durum geleneksel tüketim anlayışında da değişikliğe neden olmuştur.¹²²³

Bütün bunlara rağmen Anadolu kültüründe cömertlik hakimdir ve gereksiz harcamalardan kaçınma ve israf sevilmeyen bir davranış biçimidir.¹²²⁴ Anadolu'da "İsraf edeni Allah da sevmez kul da sevmez" denilir. Yine Anadolu'da bilhassa kamuya ait mallar hakkında "üzerinde tüyü bitmemiş yetimin hakkı var" denilmekte ve bu suretle kamu malının israfının büyük günah olduğu düşüncesi ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok âyet-i kerimede saçıp, savurmak¹²²⁵ ve her konuda israf etmek Allah'ın hoş görmediği ve sevmediği bir davranış olarak¹²²⁶ zikredilmektedir. Anadolu'da "وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ..." "Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz! Çünkü Allah israf edenleri sevmez"¹²²⁷ âyetinin en azından mealî çoğu kişi tarafından bilinmektedir. Yaşayan Kur'an olan Hz. Peygamber'in hayatında ve sünnetinde israfa yer olmadığı gibi Hz. Peygamber sözleriyle de Müslümanlara israftan uzak durmalarını sık sık hatırlatmıştır.

Konu hakkında Buhârî'nin "Libâs kitabı"nın başlığında senedsiz olarak yer alan ve başka kaynaklarda da yer verilen Hz. Peygamber'in şu hadisi yukarıdaki âyetin anlamı veya açıklaması gibidir.

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا، فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ

"İsraf etmeksizin ve kibre kapılmaksızın yiyin, için, giyinin ve sadaka verin."¹²²⁸

¹²²³ Kübra Kurukamçı, *Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 6; Esat İlter, "Tüketim Kültürünün Tarihsel Gelişim Süreci Ve Bireysel, Toplumsal Ve Kültürel Etkilerinin İncelenmesi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2019), 464.

¹²²⁴ Keklik, *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*, 29, 33.

¹²²⁵ el-İsrâ 17/26-27.

¹²²⁶ en-Nisâ 4/6; el-En'âm 6/141; el-A'râf 7/31; el-İsrâ 17/29; el-Furkan 25/67; ez-Zümer 39/53.

¹²²⁷ el-A'râf 7/31.

¹²²⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Libas"; İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "Libas", 23 (No. 3605); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, "Zekât", 66 (No. 2559).

Yine Anadolu’da dereden abdest alırken bile suyun israf edilmemesi bir kültür olarak bulunmaktadır. Anadolu kültüründe israf konusundaki bu kültürel değer doğrudan bu konuya işaret eden Hz. Peygamber’in aşağıdaki hadisine dayanmaktadır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِسَعْدٍ، وَهُوَ يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ: "مَا هَذَا السَّرَفُ؟" فَقَالَ: أَفِي الْوَضُوءِ إِسْرَافٌ؟ قَالَ: "نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهْرٍ جَارٍ"

Abdullah b. Amr’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (bir gün) abdest almakta olan Sa’d’e rastladı ve (ona) “bu israf nedir?” buyurdu. (Sa’d:) “Abdestte de israf olur mu?” dediğinde ise (Hz. Peygamber:) “Evet, hatta akan bir nehirde abdest alsan bile” buyurmuştur.”¹²²⁹

İsraf konusunun sadece servet, mal, mülk, yiyecek vb. maddi konularla sınırlı olmadığı değerlerin de israf edildiği yukarıda belirtilmişti. Herhangi bir konuda aşırı gitmek, dinin ve aklın belirlediği ölçülerin dışına çıkmak, sahip olunan her türlü imkânı meşru olmayan gayelerle, kontrolsüzce ve saçıp savurarak kullanmak değerlerin israfıdır. Zaman israfı, yetki ve sorumlulukların liyakatsiz kişilere verilmesi suretiyle ortaya çıkan insan, liyakat ve kaynak israfı da bu kapsamda değerlendirilebilir.¹²³⁰

Zira Hz. Peygamber aşağıdaki hadiste insanların en fazla israf ettikleri şeyin sağlıkları ve boş vakitleri olduğunu ifade etmek suretiyle bu ikisi konusunda hassas olmaya davet etmiştir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (يُعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ)

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İki nimet vardır ki insanların çoğu bu ikisinde (lüzumsuz yere harcamak suretiyle) aldanmaktadır: Sağlık ve boş vakit.”¹²³¹

Bugün bu hadisin anlamının belki de en etkili olarak yaşandığı bir dönemde yaşamaktayız. Hadiste bahsi geçen iki hususun insanlar tarafından ne kadar acımasızca kullanıldığına, karşılığı insan hayatı olan sağlık ve vaktin her alanda nasıl hiçe sayıldığına ve heba edildiğine çok çeşitli sebeplerle şahit olmaktayız. Allah’ın insanların

¹²²⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Tahâret”, 48 (No. 425).

¹²³⁰ Çelepi, “‘Her Şeye Malik Ola, Bir Şeye Malik Olmaya’ Yunus Emre’de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi”, 4-5.

¹²³¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Rikâk”, 1 (No. 6049); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 15 (No. 4170); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Zühd”, 1 (No. 2304).

emrine verdiği bu dünyadaki sayısız nimetler insanlar tarafından sağlıklı besinler, yiyecekler, hava, su, çevre, sağlıklı konutlar ve neticede sağlıklı bir yaşam haline dönüştürülmekte ardından peşinden sağlık yerine hastalığa neden olan birtakım sağlıklı ilaçlarla insanlık ölüme sürüklenmektedir. Diğer yandan insan hayatını tehdit eden bu sağlıklı ürünlerin üretimlerini yapanlar da dahil olmak üzere insanlığın büyük bir bölümü hayatlarını, ömürlerini, vakitlerini, saatlerini boş heves ve idealler peşinde harcayarak geçirmekte ve Hz. Peygamber'in ifadesiyle "aldanmaktadır". Dolayısıyla en büyük israf olan insanın israfı gerçekleştirilmektedir.

3.32. Tevekkül Sahibi Olmak

Sözlükte "Allah'a güvenmek, işi Allah'a bırakıp kadere razı olmak, birine işini havale etmek, ona güvenmek"¹²³² şeklinde tanımlanmış olan tevekkül kavramı dinî bir terim olarak; "bir kimsenin herhangi bir işte elinden geleni yaptıktan sonra kendini Allah'a bırakıp teslim etmesi, rızkında ve işlerinde sadece Allah'a güvenmesi" anlamına gelmektedir. Tevekkül sahibi kimseye mütevekkil denir.¹²³³ Tevekkül bilhassa tasavvuf ehli arasında yaygın olan bir anlayıştır. Mütevekkil insanlar kaderci, kadere rıza gösteren, kaderine razı olan gibi ifadelerle de anılmaktadır. Kuruluşundan itibaren tasavvufî akımların hâkim olduğu Anadolu'da tevekkül veya kadere rıza düşüncesi de halkın din ve dindarlık anlayışı üzerinde hâkim olmuştur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme* adlı eserinde Tefviznâme adlı bir şiir vardır ve Anadolu kültüründe geçmişten günümüze çoğu kişi, içinde beslediği tevekkül, sabır, rıza ve teslimiyete dair inancını ve düşüncesini bu şiirin mısraları ile ifade etmektedir.¹²³⁴

¹²³² Mustafa Çağrı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1282; Semseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 356.

¹²³³ Çağrı, "Tevekkül", 41/1.

¹²³⁴ "Tefvîznâme Şiiri - Erzurumlu İbrahim Hakkı", *Antoloji.com* (Erişim 14 Mayıs 2023). Aşağıdaki şiirin bilhassa "Mevlâ görelim neyler, neylerse güzel eyler" şeklindeki nakarat kısmı halkımızın büyük çoğunluğunun başına gelene rıza ve sabır ile Allah'a olan güveninin bir ifadesi olarak sıklıkla kullandığı bir sözdür.

Hak şerleri hayr eyler

Zan etme ki ğayr eyler

Dinin halk kültürüne yansımalarının en önemli göstergelerinden biri olan atasözlerinde de tevekkül anlayışının izleri gülmektedir. “Eşeği bağla, işini sağla, Eşeği sağlam bağla, sonra Allah’a ısmarla,¹²³⁵ Ne karanlıkta yat, ne kara düş gör,¹²³⁶ Tevekküllünün eşeğini kurt yemez, Tevekküllünün gemisi batmaz,¹²³⁷ Güvenme varlığa düşersin darlığa”¹²³⁸ gibi atasözleri, kaynağını İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnetten alan tevekkül anlayışının halk üzerindeki etkisini gösteren önemli işaretlerdir.

Tevekkül kavramı Kur’ân-ı Kerîm’in kırk âyetinde farklı fiil kalıpları şeklinde, dört âyette ise mütevekkil ifadesiyle yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet-i kerimede müminler Allah’a tevekkül etmeleri hususunda teşvik edildiği gibi¹²³⁹ tevekkül sahibi müminler övülmektedir.¹²⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde tevekkül kavramı, İslâm’ın ana prensiplerinden biri ve müminlerin bir sıfatı olarak ele alınmakta ve tevekkül sahiplerinden övgüyle bahsedilmektedir.¹²⁴¹

Nitekim aşağıda Abdullah b. Abbâs’tan nakledilen rivayette Hz. Peygamber; tevekkül sahibi müminlerin hesaba çekilmeksizin cennete gireceklerini müjdelemektedir.

Ârif ânı seyr eyler

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler...

Sen Hakka tevekkül kıl

Tefvîz it ve râhat bul

Sabr eyle ve râzı ol

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler...

¹²³⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 160; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 272-273.

¹²³⁶ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 396.

¹²³⁷ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 356.

¹²³⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 465; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 186.

¹²³⁹ et-Teğâbün 64/13; Âl-i İmran 3/122, 160; et-Tevbe 9/51; İbrahim 14/11-12; el-Mücâdele 58/10; Yusuf 12/67; el-Mâide 5/11.

¹²⁴⁰ el-Enfâl 8/2, 49; en-Nahl 16/42, 99; el-Ankebut 29/59; ez-Zümer 39/38; eş-Şûrâ 42/36; et-Talâk 65/3.

¹²⁴¹ Çağrı, “Tevekkül”, 41/1.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ)

Abdullah b. Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeksizin cennete girecektir. Onlar rukye (efsun) yapmayanlar, uğursuzluğa inanmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir.”¹²⁴²

Tevekkül anlayışı bazı kimseler tarafından tembellik veya tedbirsizlik gibi bir takım olumsuz davranışlarla karıştırılmaktadır. Tevekkül ne tembelliktir ne de sebepleri terk ederek tedbirsiz davranmaktır. Aksine tevekkül iyiyi elde etmek, kötünden korunmak ve hedefe ulaşmak için çalışıp, çabalamak, gerekli her tür gayreti göstermek, bütün tedbirleri almak ve bundan sonra neticeyi Allah’a bırakmaktır. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber savaşa çıkarken üzerine zırh, başına miğfer giyer, hastalandığında veya yaralandığında tedavi olur,¹²⁴³ Müslümanlara çalışıp kazanmayı emrederdi. Ancak Hz. Peygamber bazı hadislerinde Allah’a inanarak, hakkı ile tevekkül edip O’na güvenenleri Allah’ın karşılıksız bırakmayacağını da beyan etmektedir.¹²⁴⁴ Örneğin Hz. Ömer’den nakledilen aşağıdaki hadiste bu husus şöyle açıklanmaktadır.

سَمِعْتُ عُمَرَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ، لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ، تَغْدُو خِمَاصًا، وَتَرُوحُ بِطَانًا

Hz. Ömer ben Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Şayet siz Allah’a gerçekten tevekkül etmiş olsaydınız sabah aç olarak yuvasından çıkıp akşam tok olarak (yuvasına) dönen kuşları rızıklandığı gibi (Allah) sizi (de) muhakkak rızıklandırır.”¹²⁴⁵

3.33. Yardımsever Olmak

Anadolu’da yardımlaşma, yardımseverlik ve hayırseverlik dünyanın hiçbir ülkesinde görülmecek ölçüde müesseseleşmiştir. Özellikle Osmanlı devleti

¹²⁴² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Rikâk”, 21, 50 (No. 6107, 6175); “Tıp”, 17, 41 (No. 5378, 5420); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman”, 371-372, 374 (218, 220).

¹²⁴³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihâd”, 84 (No. 2754); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihad”, 101 (1790); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Tıp”, 15 (No. 3464).

¹²⁴⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 14 (No. 4164-4166).

¹²⁴⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 14 (No. 4164).

döneminde vakıf müessesesi altın çağını yaşamış, bilhassa Padişahlar tarafından yaptırılan muhteşem Camilerin etrafında inşa edilen medreseler, imarethaneler, hamamlar, kütüphaneler, aşevleri, ayrıca yapılan hanlar, kervansaraylar, çarşılar büyük ölçüde hayır müesseseleri olarak düşünülmüştür. Zira bahsi geçen mimarî yapıların birçoğu zaten halka hizmet amacı güderken ticarî amaçla yapıldığı zannedilebilecek olan han ve çarşıların birçoğu medrese, imarethane, aşevi, hamam, kervansaray, zaviye gibi hayır müesseselerinin işlerliğini sağlamak ve onlara gelir getirmek amacı ile yapılan vakıf müesseseleridir. Örneğin Fâtih Sultan Mehmed han tarafından fetihten hemen sonra İstanbul'un en yüksek tepelerinden birine gayet görkemli ve Ayasofya mimarîsine çok yakın bir şekilde yaptırılan Fatih Câmii sadece bir ibadethane değildir. Çevresine yaptırılan külliyyede din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın tüm misafirler ve yolcuların üç gün ücretsiz olarak barınma ve yeme içmelerinin sağlanacağı yüz kadar oda, ayrıca şehrin fakirlerinin yararlanabileceği yüz elli imaret bulunmaktaydı. Bu imarethanelerde yolcu ve muhtaçlara verilen yemek genellikle koyun etli pilâv, ekmek ve darıdan imal elde edilen bozadan oluşmaktaydı. Bu yemeklerden ve barınma hizmetinden yararlanan makam mevki sahibi yahut maddi imkânı iyi olan kimseler de olur ve verilen hizmetten memnun kalırlardı. Burada barınanlara ücretsiz yeme içme dışında gündelik belli miktarda harcırah da ödenirdi. Muhtaçlara yardım amaçlı bu tesisler yanında akıl hastalarının tedavisine yönelik şifahane, ücretsiz ilâç yardımı da yapılan hastahane, Osmanlı devrinin en üst seviyede eğitim kurumu olan ve öğrencilerin yatılı olarak tüm masraflarının Fatih Sultan Mehmed Han adına kurulan Vakıf tarafından karşılandığı Sahn-ı Semân medreseleri de yer almaktaydı.¹²⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yaklaşık yedi asırlık dönemde, hâkim olduğu topraklarda buna benzer binlerce eser meydana getirilmiştir. 1589 yılında İstanbul'da, 4492 câmi, 942 sebil, 895 hamam, 418 kervansaray, 165 sıbyan mektebi (ilkokul), 115 medrese, 100 hastahane ve şifahane, 20 çarşı, 15 han bulunmaktadır.¹²⁴⁷

Burada şu husus da özellikle belirtmek gerekir ki Osmanlı döneminde yolcu, fakir, muhtaç ve hastalara yönelik bu kadar çok imarethane ve aşevleri olmakla birlikte yabancı araştırmacılar ve seyyahlar bu imarethanelerin birçoğunda çok fazla boş yer

¹²⁴⁶And, 16. Yüzyılda İstanbul, 26,53.

¹²⁴⁷And, 16. Yüzyılda İstanbul, 27.

olduğunu, bunun sebebinin de Türklerin dilenmeyi veya başkasına muhtaç yaşamayı sevmemeleri olduğunu belirtmektedirler.¹²⁴⁸

İnsanın sahip olduğu en önemli ve güzel hasletlerden biri olan yardımseverlik ve yardımlaşma duygusu fitrî bir özelliktir ve insanlık tarihi kadar eskidir. Bu duygu dinlerin emir ve buyrukları ile birleştiğinde daha da güçlenerek insanlık tarihi boyunca çok önemli müesseselerin kurulmasına ve insanlığa hizmet eden çok farklı faaliyetlerin icrasına da temel teşkil etmiştir. İslâm dini de yardım ve yardımlaşmaya çok büyük bir önem vermiştir. Medeniyetler tarihi içinde İslâm medeniyeti olarak da ele alınan dönemlerde ortaya çıkan en önemli yardım kurumlarından biri vakıflardır. “Vakıf; bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynını Allah Teâla’nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden menetmektir.”¹²⁴⁹

Anadolu’da herkes imkânı ölçüsünde, “Az veren candan, çok veren maldan verir”¹²⁵⁰ şeklinde geliştirdikleri bir yardım anlayışıyla, az çok demeden ihtiyaç sahiplerine el uzatmaya, muhtaçlara sahip çıkmaya gayret eder. İslâm dininin emir ve tavsiyelerinden hareketle ortaya çıkan karşılık beklemezsizin iyilik yapma anlayışı, toplumun huzur ve refahının sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Evlilik, hastalık, ölüm, depresyon, yangın gibi afetler, borçlanma vb. maddi sıkıntı yaşadıkları durumlarda başta akrabalar olmak üzere toplumda sosyal dayanışma ve yardımlaşma öne çıkar. Bilhassa vakıflar âdeta toplumun sigortası olmuştur. Kadere razı olma ve tevekkül anlayışının da bireysel ve toplumsal sıkıntılarla baş etme sürecinde önemli bir rolü vardır. Osmanlı döneminde gerek dinî ve sosyal yaptırımlar gerekse insanları dilenecek duruma düşürmenin toplumda ayıp sayılması nedenleri ile dilencilığe neredeyse rastlanmaz. Anadolu’daki bu yardımlaşma ve dayanışma ortamı aynı topraklarda yaşayan diğer azınlık milletlerini de etkisi altına almış, onlar da aralarında yardımlaşır hale gelmişlerdir.¹²⁵¹ Gerçi 19. Yüzyılın son çeyreğinde bir müddet İstanbul’da yaşayarak anılarını yazan Max Müller; Galata köprüsü üzerinde birçok dilenci

¹²⁴⁸And, 16. Yüzyılda İstanbul, 53.

¹²⁴⁹Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 280.

¹²⁵⁰Tülbentçi, Türk Atasözleri ve Deyimleri, 65.

¹²⁵¹Altunış Gürsoy, “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”; La Motraye, La Motraye Seyahatnamesi, 192-193.

gördüğünü ancak bunların polis tarafından dağıtıldığını söylemektedir.¹²⁵² Zira Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumda, İslâm'ın zekat, sadaka gibi hükümlerine, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi teşvik eden emir ve tavsiyelerine rağmen dilencilik yapacak seviyede muhtaç olmak çok zor rastlanacak bir durumdur. İslâm'ın bu hükümlerinin yeterince uygulanmadığı günümüzde bile dilencilik yapan birçok kimsenin yapılan tahkikatlarında fakir olmadıkları halde bu işi meslek haline getirdikleri görülmektedir.¹²⁵³

Anadolu'da insanların hayırlısı insanlara faydalı olandır anlayışı daima hâkim bir görüş olmuştur. Bunun yanında “Ne verirsen elinle, o gider seninle,¹²⁵⁴ Az veren candan, çok veren maldan verir,¹²⁵⁵ Yardımsız dünya dönmez,¹²⁵⁶ Adamın hayırlısı ammeye (topluma) faydalıdır,¹²⁵⁷ Malın en faydalısı Allah yolunda harcanandır, Vakfın en hayırlısı, insanların en çok ihtiyaç duydukları alanda hizmet veren ve ihtiyaçlarını karşılayandır”¹²⁵⁸ gibi atasözleri ve özdeyişler toplumun yardımseverlikle ilgili düşünce ve anlayışı gösteren önemli ifadelerdir.

Osmanlı döneminde kültürümüze girip bugün bir kısmı aynı şekilde veya ilave başka adlar altında devam eden “Askıda ekmek, askıda fatura, veresiye (zimem) defteri, sadaka taşı, avarız akçası vb.” uygulamalar da Anadolu'nun yardımlaşma örneklerindendir. Bahsi geçen bu uygulamalar çalışmamızın İkinci Bölümünde “Zekat” başlığı altında ele alınarak anlatılmıştır.

¹²⁵² Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 26.

¹²⁵³ “Milyoner dilenci! - Yeni Akit” (Erişim 17 Mayıs 2023); “Türkiye'nin en zengin dilencileri - Yeni Akit” (Erişim 17 Mayıs 2023); “Dilenerek zengin oldu”, www.haberturk.com (06 Kasım 2019).

¹²⁵⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 466; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 298.

¹²⁵⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 464; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 65.

¹²⁵⁶ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 380.

¹²⁵⁷ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 23.

¹²⁵⁸ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 280.

3.33.1. Az Veren Candan, Çok Veren Maldan

Anadolu’da yardımlaşma kültürünün temeli tabii ki İslâm dininin kaynakları olan Kur’an ve sünnete dayanmaktadır. Örneğin yukarıda bahsi geçen “Az veren candan, çok veren maldan”¹²⁵⁹ atasözünün Hz. Peygamber döneminde yaşanmış bir hadisede karşılığını görmekteyiz.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الصَّدَقَةِ، كُنَّا نُحَامِلُ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِشَيْءٍ كَثِيرٍ، فَقَالُوا: مُرَائِي، وَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِصَاعٍ، فَقَالُوا: إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعٍ هَذَا، فَنَزَلَتْ: {الَّذِينَ يُلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جَهْدَهُمْ}. الآية

Ebû Mes’ûd’dan nakledildiğine göre: Sadaka ile ilgili (“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtp yüceltirsin...” mealindeki) âyet¹²⁶⁰ indirildiğinde, biz sırtımızda yük taşır (elde ettiğimiz gelirimizden sadaka vererek sevap kazanmaya çalışır)dık. (Sahabeden) bir kişi gelerek çok miktarda sadaka verdi. (Münafıklar:) ‘Bu gösterişçidir’ dediler. Sonra başka bir kimse geldi ve bir sâ’ (hurma) sadaka olarak verdi. (Bu sefer de münafıklar:) ‘Allah bunun verdiği bir sâ’ (hurma) sadakadan müstağnidir’ dediler. Bu hadise üzerine: “Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır”¹²⁶¹ mealindeki âyet nazil oldu.”¹²⁶²

3.33.2. İmece Usulü Yardımlaşma

Anadolu insanı düğün, nişan, hastalık ve ölüm gibi durumlar öncelikli olmak üzere maddî ve mânevî her konuda akraba ve komşular başta olmak üzere birbirlerinin yardımına koşmaktadır.¹²⁶³ İşlerin imece usulü ile yapılması da bu yardımlaşma

¹²⁵⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 464; Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 65; Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 1/172.

¹²⁶⁰ et-Tevbe 9/103.

¹²⁶¹ et-Tevbe 9/79.

¹²⁶² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Zekat”, 9 (No. 1349).

¹²⁶³ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 46-47.

şekillerinden biridir.¹²⁶⁴ İmece sözlükte; “Bir kişi ya da bir topluma ait bir işi, birçok kimsenin toplanarak el birliğiyle yapması ve böylece kişilere veya topluma ait işlerin sıra ile bitirilmesi” anlamına gelmektedir.¹²⁶⁵ Osmanlı döneminde sokaklar, çarşı ve pazarlar, mahalle halkı, esnaf ve zanaatkarlar tarafından süpürülüp temizlenirdi. Bu sorumluluk, esnaf kâhyası adı verilen görevliler ve mahalle imamları nezaretinde, bazen nöbetleşe, bazen de imece usulü ile yerine getirilirdi.¹²⁶⁶

Esnaf ve zanaatkarlarla ilgili bir diğer yardımlaşma örneği de esnaf tarafından kurulan yardım sandığıdır. Osmanlı döneminde her esnafın bir yardım sandığı bulunmakta idi. Bu sandığa esnaftan zengin olanlardan bazısı hayır için bazıları da servetine bereket ve uğur getirmesi için bağışta bulunurdu. Ayrıca her esnaf durumuna göre aylık belli bir miktarı sandığa ödemek zorunda idi. Sandığın idaresi nöbetleşerek ve şeffaf bir biçimde esnaftan birinin sorumluluğunda olurdu. Esnaftan ihtiyacı olanlara sandıktan yardım edilir veya borç verilirdi. Hastalık, ölüm gibi durumlarda esnafın imkânı olmaması halinde ilaç, tedavi ve cenaze giderleri, geride kalan çoluk çocuğun geçimliği, eğitimi vs. insaniyet ve İslâmiyet adına ne gerekmekeyse bu sandıktan karşılanmaktaydı.¹²⁶⁷

Gerek bedenlen gerekse maddi olarak yardımlaşma davranışının ve bu konudaki örf ve âdetlerin Anadolu kültüründe yaygın hale gelmesinde en büyük etkenlerden birisi de Hz. Peygamber’in aşağıdaki hadisidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ ...

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim bir müminin dünyadaki sıkıntılarından birini giderirse Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Her kim zorda kalmış bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da onun dünya ve âhirete yönelik işlerini kolaylaştırır. Her kim bir Müslümanın hata ve kusurunu örterse, Allah da dünya ve âhirette onun hata ve

¹²⁶⁴ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 172.

¹²⁶⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “İmece”.

¹²⁶⁶ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 227.

¹²⁶⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 97.

kusurlarını örter. Kul kardeşinin yardımcısı olduğu sürece, Allah da onun yardımcısıdır...”¹²⁶⁸

Bu ve benzeri hadisler Anadolu’da sevgi, merhamet, incelik ve estetik duyguları üzerine muhteşem bir vakıf medeniyetinin inşa edilmesini sağlamıştır. Osmanlı dönemi insanlarımızın kurmuş olduğu sayısız vakıf müessesesinin vakfiyeleri incelendiğinde hayır, iyilik, merhamet, sevgi, güzellik ve estetik gibi insanların dünyada varoluş sebebi olarak gösterilebilecek en etkili kavramlar etrafında şekillendiği görülecektir. Ecdadımız âdetâ vakıf kurma, iyilik, hayır ve hasenat yapma konusunda sınırları zorlamışlar, âdetâ hayatın içinde hiçbir boşluk kalmayacak şekilde hareket etmişler, hayatın zarurî alanlarıyla ilgili boşluk kalmadığını görünce tali meselelere dair vakıflar kurma yolunu tutmuşlar, âdetâ ihmal edilen hiçbir şey bırakmamışlardır.¹²⁶⁹

Vakıf kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte aynı anlama gelen iyilik ve ihsanda bulunmak, sadaka vermek vb. ifadelerle, başkalarına yardımda bulunmak teşvik edilmektedir. Hz. Peygamber’in sünnetinde ve hadislerinde ise bu konuyla ilgili oldukça fazla örnekler bulunmaktadır.¹²⁷⁰ Özellikle sadaka-i cariye (devem eden sadaka) adı verilen ve öldükten sonra da kişinin amel defterinin açık kalmasını ve sevaplarının devamlılığını sağlayan sadaka türü ile ilgili hadisler, vakıf müessesesinin esasını oluşturmaktadır. Anadolu’da bilhassa Osmanlı döneminde cami, mescid, tekke gibi dinî alanda, mektep, medrese, kütüphane, daru’l-hadis gibi eğitim alanında, tophane, kışla, kale ve saray gibi sivil ve askeri alanda, çarşı, dükkan, bedesten, han gibi iktisadi sahada, hastahane, darü’ş-şifa, kervansaray, imaret, aşevi, daru’l-aceze, çocuk emzirme evleri, yaralı göçmen kuşları tedavi merkezleri gibi sosyal alanda, çeşme, sebil, su yolları, se bentleri, hamamlar gibi su tesisleri alanında, pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları gibi spor alanında kurulan onlarca belki yüzlerce vakıf bulunmaktadır. Cumhuriyet’ten sonra birçoğu dağıtılan bu vakıfların bir kısmı ise bugün hala yaşamaya devam etmektedir.

¹²⁶⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zikir”, 38 (2699); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Sünnet”, 17 (No. 225); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 67 (No. 4946); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Hudud”, 3 (No. 1425); “Birr”, 19 (No. 1930); “Kırâât”, 12 (No. 2945).

¹²⁶⁹ Yılmaz, *Tarihte İlginç Vakıflar*.

¹²⁷⁰ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 280-303.

3.33.3.Engelli, Yaşlı ve Kadınlara Yardımcı Olmak

Anadolu’da bilhassa yaşlılara karşı hürmet göstermek çok önemli kabul edilmektedir. Hem yaşlı hem dindar hem de güzel ahlaklı ise bu kişiye gösterilen hürmet daha fazladır.¹²⁷¹ Toplu taşıma araçlarında engellilere, yaşlılara, kadınlara (özellikle hamile ve çocuklu kadınlara genç bile olsalar) binerken, inerken öncelik verilmesi ve yardım edilmesi, yer verilmesi; bu tür kimselere caddede, sokakta, yolda, karşıdan karşıya geçerken yahut ağır bir eşya, çanta, poşet vb. taşımakta zorlandığı hissedildiğinde yardımcı olunması toplumsal kural haline gelmiş âdetlerdendir.

Anadolu kültürünün, örf, âdet ve geleneklerin oluşmasında en önemli etkenlerden biri olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetinde, yaşlılara, engellilere, kadınlara iyi davranmak hususundaki birçok emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. “...Allah katında en üstün olanınız, Allah’tan en çok sakınanınızdır”¹²⁷² mealindeki âyet Allah katında üstünlüğün insanların sağlam veya engelli oluşu, kılığı, kıyafeti ile ilgili değil, insanın iman ve takvasına göre olduğunu ifade etmektedir. Ebu Hüreyre’den nakledilen şu hadis de bu âyeti teyit etmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ"

Ebu Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah sizin şekillerinize, suretlerinize ve servetlerinize bakmaz. Fakat Allah kalplerinizdeki imana ve amellerinize bakar.”¹²⁷³

Yine “...Görme özür lüye, topala ve hastaya zorluk yoktur...”¹²⁷⁴ ““Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü, yüz çevirdi. (Ey Peygamberim!) Ne bilirsin belki o âmâ temizlenip arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek...”¹²⁷⁵ ““...Eğer borçlu akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa velisi adâletle yazdırsın...”¹²⁷⁵ mealindeki âyetler, engellilere nasıl

¹²⁷¹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 47-48.

¹²⁷² el-Hucurât 49/13.

¹²⁷³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 34 (2564); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Zühd”, 10 (No. 4143).

¹²⁷⁴ en-Nûr 24/61; el-Fetih 48/17.

¹²⁷⁵ el-Bakara 2/282.

davranılması gerektiğini, engellilere kolaylık gösterilmesi ve yardım edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Aşağıdaki hadiste de Hz. Peygamber, engellilere yapılacak her tür yardımın sadaka sevabı kazandıracağını ifade etmektedir.

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: عَلَى كُلِّ نَفْسٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ صَدَقَةٌ مِنْهُ عَلَى نَفْسِهِ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ أَتَصَدَّقُ وَلَيْسَ لَنَا أَمْوَالٌ؟ قَالَ: "لَأَنَّ مِنْ أَبْوَابِ الصَّدَقَةِ التَّكْوِيرَ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاسْتَغْفِرُ اللَّهَ، وَتَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، وَتَعَزُّلُ الشُّوْكَةَ عَنْ طَرِيقِ النَّاسِ وَالْعِظَمَ وَالْحَجَرَ، وَتَهْدِي الْأَعْمَى، وَتُسْمِعُ الْأَصَمَّ وَالْأَبْكَمَ حَتَّى يَفْقَهُ، وَتُدِلُّ الْمُسْتَدِلَّ عَلَى حَاجَةٍ لَهُ قَدْ عَلِمْتَ مَكَانَهَا، وَتُسْعَى بِشِدَّةٍ سَاقِيكَ إِلَى اللَّهْفَانِ الْمُسْتَعِِيثِ، وَتَرْفَعُ بِشِدَّةٍ ذِرَاعَيْكَ مَعَ الضَّعِيفِ، كُلُّ ذَلِكَ مِنْ أَبْوَابِ الصَّدَقَةِ مِنْكَ عَلَى نَفْسِكَ، ...

Ebu Zer Hz. Peygamber'in "Her insan, içinde güneşin doğduğu her gün kendisi için sadaka vermesi gerekir" buyurduğunu söyledikten sonra şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, nereden sadaka vereyim? Benim hiçbir malım yok dedim." Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sadakanın birçok çeşidi vardır: Allahü ekber, sübhânellah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah, estağfirullah demen, iyiliği emretmen, kötülükten menetmen, diken, taş ve kemik (gibi zarar veren şeyleri) insanların yolundan kaldırmak, görme özürlülere rehberlik edip yol göstermen, sağırın sözü anlaması, dilsiz veya konuşma güçlüğü çeken bir kimsenin meramını ifade etmesi için yardımcı olman, ihtiyacı olup yardım isteyen kimseyi ihtiyacını gidermesi için bildiğin yere yönlendirmen, yardım isteyen bütünü gücünle koşturman, zayıf ve güçsüzün koluna girip yardım etmen, bütün bunlar kendin için (yaptığın) sadaka çeşitlerindendir..." buyurmuştur.¹²⁷⁶

Bu hadiste Hz. Peygamber'in engellilere, yaşlılara, güçsüzlere yardım etmenin kişiye sadaka sevabı kazandıracağı belirtilerek Müslümanlar bu tür davranışlara teşvik edilmektedir. Anadolu kültüründe bu tür insanlara yapılan yardımın karşılıksız kalmayacağı anlayışının temelinde bu ve benzeri hadisler bulunmaktadır.

Yine yaşlılara iyi davranmak konusunda nakledilen şu hadis de bu konudaki örneklerden birisidir.

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: لَمَّا رَجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُهَاجِرَةَ الْبَحْرِ، قَالَ: أَلَا تُحَدِّثُونِي بِأَعَايِبِ مَا رَأَيْتُمْ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ؟ " قَالَ فَتَيَّةٌ مِنْهُمْ: بَلَى، يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَرَّتْ بِنَا عَجُوزٌ مِنْ عَجَائِزِ رَهَابِينِهِمْ، تَحْمِلُ عَلَى رَأْسِهَا قُلَّةً

¹²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/383 (No. 21484).

مِنْ مَاءٍ، فَمَرَّتْ بِقَتَى مِنْهُمْ، فَجَعَلَ إِحْدَى يَدَيْهِ بَيْنَ كَتِفَيْهَا ثُمَّ دَفَعَهَا، فَخَرَّتْ عَلَى رُكْبَتَيْهَا، فَأَنْكَسَرَتْ قُلَّتُهَا، فَلَمَّا ارْتَفَعَتْ
الْتَفَتَتْ إِلَيْهِ، فَقَالَتْ: سَوْفَ تَعْلَمُ يَا عَدُوَّ إِذَا وَضَعَ اللَّهُ الْكُرْسِيَّ، وَجَمَعَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، وَتَكَلَّمْتُ الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلُ
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ، فَسَوْفَ تَعْلَمُ كَيْفَ أَمْرِي وَأَمْرُكَ عِنْدَهُ غَدًا. قَالَ: يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "صَدَقْتُ صَدَقْتُ، كَيْفَ
يُقَدِّسُ اللَّهُ أُمَّةً لَا يُؤْخَذُ لِضَعْفِهِمْ مِنْ شَدِيدِهِمْ؟"

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre Habeşistan muhacirleri döndüğünde Hz. Peygamber (onlara): "Habeşistan ülkesinde gördüğünüz şaşkıncı olaylar var mı anlatın bakalım" buyurdu. İçlerinden bir genç peki ey Allah'ı Resulü diyerek (anlatmaya başladı:) Bir gün biz otururken yaşlı bir rahibe kadın başında bir su testisi taşıyarak yanımızdan geçti akabinde onlardan (Hristiyan) bir gencin yanından geçiyordu ki o genç bir elini yaşlı kadının omuzları arasına koyup kadını itti ve kadın dizleri üstüne düştü, testisi de kırıldı. Kadın ayağa kalktığı anda gence döndü ve: 'Ey zalim! Allah (hesap günü mahkeme) kürsüsünü koyduğu, öncekileri ve sonrakileri (bütün insanları hesap için) topladığında, eller ve ayaklar sahiplerinin yapmış olduklarını anlattıkları zaman Allah'ın huzurunda benim durumum ile kendi durumunu göreceksin' dedi. Cabir dedi ki: (Anlatılan bu olay üzerine) Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kadın doğru söylemiş. Kadın doğru söylemiş. Allah, zayıfın hakkı güçlüden alınmayan bir ümmeti (toplumu) nasıl takdis eder¹²⁷⁷ (günahlarından temizler)?"¹²⁷⁸

Bu hadis yaşlılara iyi davranılması gerektiği konusunda önemli bir mesaj barındırmaktadır.

Hiz. Peygamber'in kadınlara iyi davranma konusundaki sünnetine ise O'nun bütün hayatı örnektir. Hiz. Peygamber'in annesi Âmine, süt annesi Halime, yanında büyüdüğü amcası Ebû Tâlib'in eşi Fâtıma, süt kardeşi Şeymâ, dadısı Ümmü Eymen, başta Hiz. Hatice olmak üzere bütün hanımları, kızları, diğer sahabe hanımları ve kız çocuklarına karşı olan saygı, sevgi, hürmet, şefkat ve merhametini ifade eden çok sayıda rivayet gerek hadis kaynaklarında gerekse siyer kaynaklarında yer almaktadır.

Bu konuda en çok bilinen hadislerden birisi ise şudur:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "خِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِهِمْ"

¹²⁷⁷ Bu hadiste Hristiyanlıktaki "takdis" geleneğine ve bunun Allah katında bir değerinin olmayacağına işaret edilmiştir.

¹²⁷⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "Fiten", 20 (No. 4010). Hadis sahih li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizin en hayırlınız kadınlarına iyi davrananlarınızdır.”¹²⁷⁹

3.33.4.Öksüz, Dul ve Yetimlere Sahip Çıkmak, İyi Davranmak

Sözlükte ve kültürümüzde “annesi veya hem annesi hem babası ölmüş olan çocuğa” öksüz,¹²⁸⁰ genellikle ve yaygın anlamı ile “küçük yaşta iken babası ölmüş olan çocuğa”¹²⁸¹ ise yetim denilmektedir.

Anadolu’da kamuya ait bir mala el uzatılmaması ve haksız olarak faydalanılmaması için üzerinde “Tüyü bitmemiş yetimin hakkı var” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade bir yandan kamunun ortak malına el uzatmanın çirkinliğini anlatırken diğer yandan toplumda yetim malına göz dikmenin ne kadar büyük bir suç ve vebal olduğunun da göstergesidir. Bu itibarla konuya gösterilen hassasiyetin bir neticesi olarak Anadolu kültüründe yetimin tarlasından geçmek bile hoş karşılanmamaktadır. Anadolu’da yetime karşı gösterilen bu hassasiyette, Hz. Peygamber’in yetim ve öksüz oluşunun ve O’nun birçok sözünde yetim hakkına işaret etmesinin ve Peygamber sevgisinin önemli bir tesiri bulunmaktadır.¹²⁸²

Anadolu’da yetim hakkı yiyenlerin sonunun kötü olacağını ifade eden başka ata sözleri ve özdeyişler de bulunmaktadır. “Yetim malı ateşten gömlektir, Yetimin hakkını yiyen berbat olur”¹²⁸³ sözleri bunlardan bazılarıdır.

Osmanlı döneminde saltanat merkezine gelen padişah misafirlerinden bazıları tabhane adıyla yapılan mekânlarda konaklatılırdı. Tabhanenin mutfağında misafirler

¹²⁷⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 50 (No. 1978); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Rada”, 11 (No. 1162). İbn Mâce’de yer alan hadisin bir önceki rivayetinde [Nikah, 50 (No. 1977)] Hz. Peygamber: “Sizin en hayırlınız ailesine iyi davrananınızdır, ben ailesine en iyi davrananınızım” buyurmaktadır. Tirmizî’de yer alan rivayette ise kadınlara iyi davranmak, güzel ahlak ve iman ile ilişkilendirilmiştir.

¹²⁸⁰ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Öksüz”.

¹²⁸¹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Yetim”; Hüseyin Ertuç, “İslam’da Yetimlerin Hukuki Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2009), 129.

¹²⁸² Örf ve Adetlerimiz, 84.

¹²⁸³ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 387.

için pişen aştan devlet adına çalışırken vefat eden görevlilerin dul kalan eşlerine de yemek gönderilirdi. Artan yemek olursa fakirlere dağıtılırdı.¹²⁸⁴

Yetim hakkı yememek, yetimlerin haklarını korumak, yetimlere iyi davranmak konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet bulunmaktadır.¹²⁸⁵ Aşağıda verilen birkaç örnek bile yetimler konusunda çok hassas olunması gerektiğini yeterince açıklamaktadır.

“Yüzlerinizi doğu ya da batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik; Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanan, malını sevdiği halde akrabasına, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, dilenenlere, hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı dosdoğru kılıp zekâtı ödeyen, antlaşma yaptığında sözünde duran, sıkıntı, darlık, hastalık ve şiddetli savaş zamanlarında sabredenlerin yaptığıdır. Kulluklarında samimi ve dürüst olanlar işte bunlardır; gerçek takva sahipleri de yine bunlardır.”¹²⁸⁶

“Resulüm! Sana, Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Sevap kazanmak için harcayacağınız şeyleri öncelikle ananıza, babanıza, akrabanıza, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verin. İyilik olarak her ne yaparsanız, Allah onu mutlaka bilir.”¹²⁸⁷

“Allah hem dünyada hem de âhirette faydanıza olan şeyleri düşünesiniz diye âyetlerini size işte böyle açıklamaktadır. Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onları ve mallarını koruyup gözetmek onları kendi hallerine bırakmaktan daha hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşar, mallarını mallarınıza katarsanız, zaten onlar sizin kardeşlerinizdir; kardeşliğin gereğini yapın. Kaldı ki Allah, haksızlık yapanla koruyup gözeteni pek iyi bilir. Allah dileseydi, işinizi sarpa sardırır, altından kalkamayacağınız

¹²⁸⁴Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 162.

¹²⁸⁵ el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 36, 127; el-En'âm 6/152 ; el-Enfâl 8/41; el-İsrâ 34; el-Kehf 18/82; Sâd 38/8; el-Haşr 59/7; el-İnsan 76/8; el-Fecr 89/17; el-Beled 90/15; ed-Duhâ 93/6, 9; el-Mâûn 107/2.

¹²⁸⁶ el-Bakara 2/177.

¹²⁸⁷ el-Bakara 2/215

sorumluluklarla sizi zahmete sokardı. Şüphesiz Allah, kudreti daima üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır.”¹²⁸⁸

Doğmadan önce babasını, henüz altı yaşında iken annesini kaybetmiş olan, yetim olarak dünyaya gelip, çocuk yaşta öksüz kalan, böylece hayatı boyunca yetimliği ve öksüzlüğü bizzat yaşamış olan Hz. Peygamber, Kur'an'da hassasiyetle üzerinde durulan yetimlerin korunması ve yetim hakları konusuna büyük önem vermiştir. O'nun hayatında yetim ve öksüzlerle ilgili yaşanmış çok sayıda örnek hadise olmakla birlikte, yetim hakları konusunda söylediği çok sayıda rivayet de kaynaklarda yer almaktadır. Aşağıdaki hadis bunlardan sadece biridir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْرِجُ حَقَّ الضَّعِيفَيْنِ: الْيَتِيمِ، وَالْمَرْأَةِ"

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'ım! Şu iki zayıf insanın hakkına girmekten insanları şiddetle sakındırıyorum; yetim ve kadın.”¹²⁸⁹

Hz. Peygamber'in “Yetimi koruyan ve gözeten kimseyle cennette bu şekilde yan yana olacağız” buyurmuş ve bu sözü söylerken şahâdet parmağı ile orta parmağını birleştirerek ashabına göstermiştir.¹²⁹⁰ Asil ve güzel bir kadın olduğu halde eşi vefat ettikten sonra evlenmeyip hayatını yetim kalan çocuklarının bakımına ve onların en iyi şekilde yetiştirilmesine hasreden, Anadolu kültüründeki ifadesi ile çocukları için “saçını süpürge eden” dul bir kadın için de Hz. Peygamber aynı ifadeleri kullanmıştır.¹²⁹¹

Yine Ebu Hüreyre'den nakledilen şu hadis de oldukça dikkat çekicidir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "خَيْرُ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ، وَشَرُّ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ"

“Müslüman evleri içinde en hayırlı ev; içinde yetime iyi davranılan evdir. Müslüman evleri içinde en kötü ev ise içinde yetime kötü davranılan evdir.”¹²⁹²

¹²⁸⁸ el-Bakara 2/220

¹²⁸⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 6 (No. 3678).

¹²⁹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 24 (No. 5659); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 14 (No. 1918); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 130 (No. 5150).

¹²⁹¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 129 (No. 5149).

¹²⁹² İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 6 (No. 3679).

Hız. Peygamber bir yetime sahip çıkıp onu koruyan kimsenin Allah tarafından mutlaka cennetle mükafatlandırılacağını müjdelemektedir.¹²⁹³

Anadolu’da yetimin başını okşamanın bile sadaka sevabı kazandıracağına inanılmaktadır. Bu düşüncenin temelinde de yine Ebû Ümâme’den nakledilen Hız. Peygamber’in şu hadisi bulunmaktadır:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلَّهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ، وَمَنْ أَحْسَنَ إِلَى يَتِيمَةٍ أَوْ يَتِيمٍ عِنْدَهُ كُنْتُ أَنَا وَهُوَ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ، وَقَرَنَ بَيْنَ أَصْبُعَيْهِ السَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى

“Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap yazılır, her kim yanında bulunan bir yetime iyilik ederse onunla ben cennette şu ikisi gibiyim (bunu söylerken Hız. Peygamber elinin işaret parmağı ile orta parmağını birbirine yaklaştırarak ashabına göstermiştir).”¹²⁹⁴

¹²⁹³ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 6 (No. 3680); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Birr”, 14 (No. 1917).

¹²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/474 (No. 22153); 36/614 (No. 22284). Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNDELİK YAŞAM ÖRÜNTÜLERİNDE SÜNNETİN ETKİSİ

Gündelik yaşam örüntüleri ifadesi, günlük hayatın düzeni, alışkanlıkları, insanların nasıl yaşadıkları, nasıl davrandıkları, nasıl etkileşimde bulundukları, günlük hayatın pratikleri ve ritüelleri gibi anlamlara gelmektedir.

Anadolu kültürü, tarihsel olarak çeşitli kültürlerle etkileşimde bulunmuş, farklı toplumların, inançların ve yaşam tarzlarının birleşimini içeren zengin bir kültürel mozaiktir. Gündelik yaşam örüntüleri, bu mozaik içinde yer alan insanların günlük yaşamsal faaliyetleri içindeki neredeyse bütün davranışlarını ve rutinlerini kapsamaktadır.

Anadolu Kültürü içerisinde gündelik yaşam örüntülerini belirleyen faktörlerin en önemlilerinden birisi de İslâm dinidir. İslâm'ın temel kaynakları olan Kuran ve Hz. Peygamber'in sözleri, yani hadisler, Anadolu'da yaşayan Müslümanların günlük yaşamlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Hadisler, insanlara yaşamın her alanında Hz. Peygamber'in öğretilerine uygun davranılmasını teşvik eder ve İslâm'ın ahlaki, dinî ve toplumsal ilkelerinin uygulanmasında önemli bir rol oynar.

Anadolu'da, İslâm'ın yayılması ve kabul edilmesiyle birlikte Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisler, günlük yaşamın birçok alanında etkili olmuştur. Bu etki, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin yanı sıra günlük hayatta yapılan davranışlar, sosyal ilişkiler, ahlaki değerler, adâlet anlayışı, aile yapısı, ticaret etiği, toplumsal düzen, doğum, ölüm, evlilik gibi hayatın içindeki önemli dönüm noktaları, bu süreçlerde yer alan âdetler ve merasimler, giyim, kuşam, komşuluk ilişkileri, misafirperverlik gibi hayatın bütününe kapsayan daha birçok konuda hadislerin rehberliği açıkça görülmektedir.

Gündelik yaşamın bütün detayları ile ilgili bir çalışma yapmak ve bunun Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri ile bağlantısını kurmanın çalışmamızın boyutlarını oldukça aşacağı aşikardır. Bu itibarla aşağıda bu örüntüler içinden hayatın geçiş dönemleri olarak da ifade edilmekte olan Doğum, Nikâh (evlilik) ve Ölüm konuları ele alınarak kültürümüzdeki yeri ve bu olaylar üzerinde Hz. Peygamber'in sünnetinin etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Doğumla İlgili Âdetler

Anadolu’da doğumla ilgili âdet ve gelenekler; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Doğum öncesi gelenekler; kısırlık giderme, hamile kalma, aşerme, hamilelik, çocuğun cinsiyetinin tespiti, hamile kadının sakınması gereken davranışlardan oluşmaktadır. Doğum sırasındaki gelenekler; doğuma hazırlık, göbek kesme ve çocuğun eşi ile ilgili hususlardır.

Doğumdan sonraki gelenekler; çocuğun göbeği ve eşi, loğusalık, al basması, al karası, kırk basması inanişi, kırklama, çocuğa ad koyma, çocuğun ilk saç, ilk tırnağı, ilk dişi, sünnet edilmesi gibi konulardır.¹²⁹⁵ Bunların dışında Anadolu’da göbek bağının cami avlusu, okul bahçesi vb. yerlere gömülmesi veya Kur’ân-ı Kerîm arasına konulması, yeni doğan çocuk için bebek görmesi ve gözaydın ziyaretine gidilmesi, ziyaret esnasında çocuğa ve/veya doğum yapan kadına bebek görümlüğü adı altında hediyesi verilmesi, hayırlı olsun ziyaretine gelen misafirlere lohusa şerbeti ikram edilmesi, doğan bebek için mevlit okutulması, çocuk için ağaç dikilmesi gibi birçok başka âdet ve gelenekler vardır.¹²⁹⁶

Yukarıda sayılan örf ve âdetler içinde Hz. Peygamber’in sünnetinde ve hadislerinde doğrudan karşılığı bulunan hususlar oldukça azdır. Bunlar da genellikle doğumdan sonraki geleneklerdir. Çocuğa ad verilmesi, çocuğun doğumundan kısa bir süre sonra saçının ve tırnaklarının kesilmesi ve ağırlığınca altın veya değerinde paranın sadaka olarak verilmesi, akîka kurbanı kesilmesi, erkek çocuğun sünnet edilmesi bunlardan en önemlileri olarak sayılabilir.

¹²⁹⁵ Bülent Arı, “Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/1 (30 Nisan 2016), 142.

¹²⁹⁶ *Örf ve Âdetlerimiz*, 54, 57.

4.1.1. Çocuğa Ad Verme

İnsan bu dünyada varlıkları isimleri ile ayırt eder ve tanır. Kur’ân-ı Kerîm’de; “Ve Allah Âdem’e isimleri öğretti”¹²⁹⁷ buyurulmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’i meleklerden üstün kılan özelliği de kendisine Allah tarafından varlıkların isimlerinin ve bilgilerinin öğretilmesidir. Şu hâlde dünyadaki varlıklar ve onlar içinde en değerlisi olan insan için isimlerin ayrı bir ehemmiyeti vardır. Bu yüzdendir ki ilk insandan itibaren her insana bir ad verilmiştir. Anadolu kültüründe çocuğa ad verilmesi özel bir anlam taşıdığı için belli usul ve kaidelere göre bu işlem yerine getirilmektedir. Çocuğun adı genellikle babası, dedesi, köy ya da mahallenin imamı veya değer verilen bir kişi ya da aile yakını tarafından verilir.

Hiz. Peygamber çocukları doğduğunda ismini kendisi vermiştir.¹²⁹⁸ Sahabenin birçoğu da çocuklarına isimlerini kendileri verdiği halde bazı sahabiler ise çocukları doğduğunda isim vermesi için onu Hiz. Peygamber’e götürmüşlerdir. Nitekim Ebû Musa adındaki sahabiden nakledilen aşağıdaki rivayet bunun örneklerindendir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: وَلَدَ لِي غُلَامٌ، فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ، فَحَنَنْتُهُ بِتَمْرَةٍ، وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ، وَدَفَعَهُ إِلَيَّ، وَكَانَ أَكْبَرَ وَلَدِ أَبِي مُوسَى

Ebû Musa’dan nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Bir oğlum doğdu ve ben onu Hiz. Peygamber’e götürdüm. Hiz. Peygamber ona İbrahim ismini verdi. Sonra bebeğe hurma ile tahnîk¹²⁹⁹ yaptı ve ömrünün bereketli olması için duada bulunduktan sonra çocuğu bana verdi.”¹³⁰⁰

Osmanlı döneminde çocuğun adı doğumunun üçüncü gününde verilmekteydi. Ad verecek kişi abdestli olarak ve besmele ile çocuğun ve henüz lohusa olan annenin bulunduğu odaya girer, yüzü kible yönünde olacak şekilde diz üstü oturur, kundak içindeki çocuk kucağına verilir, besmele ile çocuğu kucağına alır ve öncelikle Allah’a

¹²⁹⁷ el-Bakara 2/31.

¹²⁹⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâil”, 62 (2315); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 28 (No. 3126).

¹²⁹⁹ Hurma ezmesi veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğan çocuğun damağına sürülmesi anlamında bir terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Güler, “Tahnîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/416.

¹³⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Akîka”, 1 (No. 5150).

hamd, Hz. Peygamber'e salat-ü selâm¹³⁰¹ okuduktan sonra çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına ise kâmet¹³⁰² okur ve ardından çocuğa verilecek olan ismi üç defa sağ kulağına söylerdi. Son olarak çocuğun kulağına Kelime-i Şehâdet'i telkin eder ve böylelikle ad verme işlemi tamamlanmış olurdu.¹³⁰³

Anadolu'da Osmanlı döneminde ve günümüzde benzer şekillerle uygulanmakta olan ad verme usulü Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'a ad vermesinin anlatıldığı aşağıdaki rivayet bunun delillerinden biridir.

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَذَّنَ فِي أُذُنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ حِينَ وَلَدَتْهُ فَاطِمَةُ بِالصَّلَاةِ

Ubeydullah b. Ebu Râfi'nin babası Ebû Râfi'den şöyle nakletmiştir: “(Hz. Peygamber'in kızı) Fatıma, Ali'nin oğlu Hasan'ı doğurduğunda Hz. Peygamber'in Hasan'ın kulağına namaz ezanı gibi ezan okuduğunu gördüm.”¹³⁰⁴

Anadolu'da erkek çocuklara ad verilirken genellikle Ahmet, Muhammet, Mahmut, Mustafa başta olmak üzere Hz. Peygamber'in en çok bilinen isimleri, diğer peygamberlerin isimleri, başta dört halife olmak üzere sahabe isimleri, Hz. Peygamber'in de tercih ettiği Abdullah, Abdurrahman gibi isimler, kız çocukları için öncelikle Hz. Peygamber'in kızları, eşleri ve diğer sahabe hanımlarının isimleri tercih edilmektedir.

Bunun yanında ölen ya da hayatta olan dede, nine, anne, baba, kardeş ve yakın akrabaların adlarının verilmesi de o kişilere verilen değer bir karşılığı olarak görülmekte ve tercih edilmektedir.¹³⁰⁵

Anadolu'nun bu kültürü de Hz. Peygamber'in sünnetine uygundur. Hz. Peygamber hadislerinde peygamber isimlerinin çocuklara verilmesini tavsiye etmiş,

¹³⁰¹ “Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Rasûlinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn”

¹³⁰² Farz namazlardan önce namazın başlamak üzere olduğunu belirli sözlerle duyurmayı ifade eden terim. Bkz. Vecdi Akyüz, “İkâmet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/16-17.

¹³⁰³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 13-14; *Örf ve Adetlerimiz*, 55.

¹³⁰⁴ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edâhî”, 17 (No. 1514); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Edeb”, 115 (No. 5105).

¹³⁰⁵ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 60.

Allah'ın en sevdiği isimlerin Abdullah ve Abdurrahman olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰⁶ Kendisi çocuklarından birine Allah'ın en sevdiği isimlerden diye bahsettiği ve aynı zamanda babasının adı olan Abdullah'ı,¹³⁰⁷ başka bir çocuğuna ise hem bir peygamber adı olması hem de kendisini atası olarak görmesi nedeni ile Hz. İbrahim peygamberin adını vermiştir.¹³⁰⁸ Sahabenin de gerek Hz. Peygamber'in¹³⁰⁹ gerekse diğer Peygamberlerin isimlerini¹³¹⁰ çocuklarına verdikleri görülmektedir.

Hız. Peygamber'in beğenmediği veya doğru bulmadığı bazı isimleri değiştirdiği de olmuştur. Örneğin bir gün çocuğuna Kâsım adını veren bir sahabiye “Çocuklarınıza benim ismimi verebilirsiniz ancak künyemi kullanmayın” buyurarak, çocuğuna Kasım ismi verilmesi nedeniyle Hız. Peygamber'in künyesi olan Ebu'l-Kâsım künyesini alacak olan sahabiye bu durumdan menetmiş ve o çocuğun ismini Abdurrahman olarak değiştirmiştir.¹³¹¹ Yine Hız. Peygamber “Berre” ismi verilen bir kız çocuğunun ismini Zeynep olarak,¹³¹² Âsî ismini taşıyan bir kimsenin ismini Mutî' olarak değiştirmiştir.¹³¹³

Anadolu'da çocuğa ad verme konusunda Hız. Peygamber'in hadisi olarak çokça nakledilen “إِنَّ مِنْ حَقِّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحْسِنَ اسْمَهُ، وَأَنْ يُحْسِنَ أَدَبَهُ” “Güzel terbiye edilmesi ve güzel bir isim verilmesi çocuğun ana-babası üzerindeki haklarındandır” mealindeki rivayetin ise zayıf hadislerden olduğu belirtilmektedir.¹³¹⁴

¹³⁰⁶ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edeb”, 64 (No. 2833-2834); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 68 (No. 4950). “تَسْمُوا بِأَسْمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ: عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ”

¹³⁰⁷ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 245; Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Ahmed es-Suheyli, *er-Ravḍ'ul-Unḍ fî Şerḥi's-Sîreti'n-Nebevîyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1412), 2/243.

¹³⁰⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Fezâil”, 62 (2315); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 28 (No. 3126). “عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَلَدٌ لِي اللَّيْلَةُ غُلَامٌ. فَسَمَّيْتُهُ بِاسْمِ أَبِي إِبْرَاهِيمَ”

¹³⁰⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Âdab”, 3 (2133).

¹³¹⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Âdâb”, 24 (2145).

¹³¹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb”, 105 (No. 5832-5835).

¹³¹² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb”, 108 (No. 5839).

¹³¹³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad”, 89 (1782).

¹³¹⁴ el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 8/49.

Anadolu’da ad verme geleneğinin en dikkat çeken hususlarından birisi de çocuğa göbek adı verme âdetidir.¹³¹⁵ Doğumdan hemen sonra ölebileceği ihtimali ile çocuğun isimsiz kalmaması için göbek adının hemen verilmesi gerektiğine inanılır. Bu yüzden bebeğin göbek bağı kesilirken genellikle ebe tarafından “göbek adı” verilir ve öbür dünyada göbek adı ile çağrılacağına inanılır.¹³¹⁶ Hadis kaynaklarında bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bazı fıkıh kaynaklarında anne karnında dört aylık olduğunda çocuğa ruh üflendiği için bu süreden sonra ölü olarak da olsa doğan her çocuğa isim verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹³¹⁷

4.1.2. Çocuğa Akîka Kurbanı Kesilmesi

Anadolu’da çocuğun doğumu sonrasında uygulanan âdet ve gelenekler bölgelere göre bazı farklılıklar göstermekle birlikte doğan çocuk için kurban kesme geleneği de bulunmaktadır. Çocuğun sağ salım büyüüp yetişmesi, kazadan beladan korunması için kesilen bu kurbanı akik/a adı verilmektedir.¹³¹⁸ Anadolu’da bazı yörelerde çocuğun doğumunun yedinci gününde saçlarının kesilmesi ve saçın ağırlığı kadar altın veya gümüşün fakire sadaka olarak verilmesine de akîka denilmektedir.¹³¹⁹

Anadolu’da çocuk doğduktan sonra belli bir süre geçince akîka kurbanı kesilmesi geleneği de Hz. Peygamber’in sünnetine dayanmaktadır. Hadis kaynaklarının birçoğunda “Akîka” başlığı yer almaktadır. Aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber’in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için akîka kurbanı kestiği belirtilmektedir.¹³²⁰

عن ابن عباس: أن رسول الله -ﷺ- عَقَّ عن الحسن والحسين كبشاً كبشاً

¹³¹⁵Örf ve Adetlerimiz, 53.

¹³¹⁶ Özlem Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)* (Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011), 60-61.

¹³¹⁷ Ebü'l-‘Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* (b.y.: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357/1983), 9/373; M. Özgü Aras, “Ad Koyma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/333.

¹³¹⁸ Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, 68.

¹³¹⁹ Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, 94.

¹³²⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Edâhî”, 21 (No. 2841); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edâhî”, 20 (No. 1519); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “Akîka”, 4 (No. 4219).

Hız. Peygamber'in kendisinin bizzat yaptığı bu uygulamayı ümmetine tavsiye ettiği ilgili birçok rivayet kaynaklarda yer almaktadır.¹³²¹ Bilhassa aşğıdaki rivayet çocuğın dünya hayatında sağlık ve afiyet içinde yaşaması, kazadan beladan korunması için kurban kesilmesinin âdeti bir zorunluluk olduğu ifadesini taşımaktadır.

حَدَّثَنَا سَلْمَانُ بْنُ عَمِيرٍ الضَّبِّيُّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ (مَعَ الْغُلَامِ عَقِيْقَةً، فَأَهْرِيْقُوا عَنْهُ دَمًا، وَأَمِيْطُوا عَنْهُ الْأَذَى)

Selman b. Âmir ed Dabbî'den nakledildiğine göre, Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Çocuk doğduğunda kendisi için akîka kurbanı kesilmesi gerekir. Çocuk adına (akîka kurbanı kesmek suretiyle) kan akıtınız ve bu vesileyle çocuğa gelebilecek her türlü eziyetten onu koruyunuz.”¹³²²

Akîka kurbanı, çocuk doğduktan sonra bülüğ çağına kadar geçen süre içinde kesilebilir. Ancak doğumdan sonraki yedinci günü kesilmesinin daha faziletli olduğu, aynı gün çocuğa ad verilmesinin, saçlarının kesilerek saçının ağırlığı miktarınca altın veya o değerde paranın sadaka olarak verilmesinin de müstehap (dinen uygun ve güzel görülen davranışlardan) olduğu belirtilmektedir.¹³²³

4.1.3. Çocuğın Kesilen Saçları Ağırlığınca Sadaka Verilmesi

Anadolu'da çocuğın doğumunun yedinci gününde saçlarının kesilmesi ve saçın ağırlığı kadar altın veya gümüşün fakire sadaka olarak verilmesi geleneği bulunmaktadır ve bazı yörelerde buna da akîka denilmektedir.¹³²⁴

Bu gelenek doğrudan Hız. Peygamber'in bizzat kendi uygulamasına dayanmaktadır. Zira Hız. Ali'den nakledilen aşğıdaki rivayet buna işaret etmektedir.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: عَقَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ الْحَسَنِ بِشَاةٍ، وَقَالَ: يَا فَاطِمَةُ، اخْلِقِي رَأْسَهُ، وَتَصَدَّقِي بِزَنَةِ شَعْرِهِ فَضَّةً

¹³²¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Edâhî”, 21.

¹³²² Buhârî, *el-Câmiu 's-sahîh*, “Akîka”, 2 (No. 5154); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Edâhî”, 17 (No. 1515); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1431, “Edâhî”, 21 (No. 2839).

¹³²³ “Akîka nedir ve ne zaman yerine getirilir? : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 31 Mayıs 2023).

¹³²⁴ Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, 94.

Hız. Ali'den nakledildiğine göre Hız. Peygamber torunu Hız. Hasan'ın doğumundan sonra akıka kurbanı kesmiştir. Daha sonra kızı Hız. Fâtıma'ya; (Hız. Hasan'ın) saçını tıraş etmesini ve saçının ağırlığı kadar gümüş dirhemi sadaka olarak vermesini söylemiştir.¹³²⁵

4.1.4. Erkek Çocukların Sünnet Ettirilmesi (Hitan)

Erkeklerin cinsiyet uzvunun uç kısmında doğuştan bulunan kılıfın ehil kişilerce kesilerek alınması Anadolu'da "sünnet olmak" olarak ifade edilmektedir. Arapça'da ve İslâm kaynaklarında bu uygulama hitân kelimesi ile ifade edilir.¹³²⁶ Anadolu kültüründe ana babanın başlıca görevlerinden birisi de erkek çocuğun sünnet ettirilmesidir.¹³²⁷ Sünnet, erkek çocuklarının doğumdan sonra yaşadığı yaptırımı en güçlü gelenektir ve sünnet çocuğun ailesi için ilk mürüvvet olarak görülmektedir.¹³²⁸ Sünnet yaşı konusunda değişiklikler görülmekle birlikte çocuğun ergenlik çağına girmeden önce sünnet ettirilmesi genel kuraldır.¹³²⁹ Osmanlı döneminde çocukların sünneti genellikle çocuğun yedi, dokuz, on bir yaşlarında yapılır ve tekli yaşları olmasına dikkat edilirdi. Günümüzde çocuk doğduktan bir hafta sonrasında itibaren başlayıp genellikle 5-6 yaşlarına kadar geçen süreçte sünnet ettirilmektedir. Son zamanlarda doğumdan hemen sonra yapılan sünnetler de oldukça fazladır.

Sünnet, dinî bir uygulama olmakla birlikte aynı zamanda sosyolojik, psikolojik ve antropolojik yönleri de olan bir konudur.¹³³⁰

¹³²⁵ Tirmizî, *Sünen*, 1395, "Edâhî", 20 (No. 1519); Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 4/265 (7589).

¹³²⁶ Salime Leyla Gürkan, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/155; Özarslan, "Şeâir-i İslâm'ın Oluşumunda Hız. İbrâhim (a.s.) Şeriatının Rolü", 36. Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türkî'sinde hitan şöyle tanımlanmaktadır; "âmiyâne sünnet dediğimiz ameliyat ki bülüğundan evvel erkek çocukların uzv-ı recûliyyetlerinin tepesini örten derinin kesilmesinden ibarettir: hitân cemiyeti, hitân düğünü, çocuğu hitân etmek." (Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 450.)

¹³²⁷ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 36.

¹³²⁸ Arı, "Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri", 152.

¹³²⁹ Türbedar, *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, 102.

¹³³⁰ Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi: Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş* (Kızılay, Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 203.

Anadolu’da geçmişten günümüze kadar kültürümüzün en temel unsurlarından biri olarak devam eden sünnet, çocukluktan çıkmanın ve erkeklığe geçişin, madden ve manen olgunlaşmanın ilk basamağı sayılmaktadır.¹³³¹ Çocuğunu sünnet ettiren çoğu aile imkanları ölçüsünde âdetla evlilik nedeniyle icra edilen düğünler gibi gösterişli merasimler düzenlemektedir. Osmanlı döneminde sünnet, aile için çocuğun hayatında en az evlilik kadar önemli bir dönüm noktası olarak görülür ve sünnet edilen çocuklar için büyük merasimler düzenlenirdi. Bilhassa şehzade, vezir ve paşa çocukları için oldukça şatafatlı sünnet merasimleri düzenlenmekteydi.¹³³² Osmanlı döneminde sünnet törenlerinde genellikle mevlit okunur, çocuk ve ailesi için dualar edilirdi¹³³³ bu gelenek günümüzde de çoğu sünnet merasiminde devam ettirilmektedir. Osmanlı döneminde çok görkemli olarak hazırlanan padişah çocuklarının (şehzadelerin) sünnet merasimlerinde halkın sünnet çağına gelmiş çocuklarının sünneti de yaptırılırdı.¹³³⁴ Günümüzde bazı kamu kurumları, belediyeler, vakıf ve dernekler toplu sünnet merasimleri yaptırarak bu geleneği devam ettirmektedir.¹³³⁵

Sünnet olmayla ilgili *Kur’ân-ı Kerim*’de doğrudan bir emir bulunmamakla birlikte¹³³⁶ Hz. Peygamber’den nakledilen çok sayıda rivayette sünnet olmanın fıtrattan olduğu belirtilmektedir. Aşağıdaki şu rivayet bunlardan sadece birisidir.

¹³³¹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 44.

¹³³² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 39-54.

¹³³³ And, *16. Yüzyılda İstanbul*, 141, 142, 145, 152, 186, 187, 188.

¹³³⁴ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 207. Bu tür merasimlere ait detaylı bilgiler o dönemde yazılmış olan *Surnâme* adlı eserlerde anlatılmaktadır.

¹³³⁵ “Toplu Sünnet Merasimi Düzenlendi” (Erişim 25 Temmuz 2023); “Toplu Sünnet Merasimi duyurusu” (Erişim 25 Temmuz 2023); “Büyük Hayır ve Toplu Sünnet Töreni”, *Simav Belediyesi* (Erişim 25 Temmuz 2023); 362 Digital, “Arnavutköy Belediyesi Toplu Sünnet Şöleni Kayıtları Başladı” (Erişim 25 Temmuz 2023); “Toplu Sünnet Töreni İçin Kayıtlar Başladı”, 14 Haziran 2022; “Toplu Sünnet”, *Sohta Sinan Eğitim ve Hizmet Vakfı - İstanbul* (blog) (Erişim 25 Temmuz 2023); “Ensar Vakfı İnegöl Şubesi 4’üncü Geleneksel Toplu Sünnet Törenini Gerçekleştirdi”, Text, *Ensar Vakfı* (25 Temmuz 2018); “EYÜP SULTAN VAKFI KOSOVA’DA TOPLU SÜNNET ŞÖLENİ DÜZENLEYECEK”, *KOSOVAPORT - Kosovanın Haber Portalı* (blog), 08 Temmuz 2022.

¹³³⁶ en-Nahl 16/123; “ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا...” “Sonra sana hanîf olarak (Allah’ı bir kabul etmek ve O’na yönelmek suretiyle) ‘İbrâhim’in dinine uy! ...’ diye vahyettik.” Bu âyet, sünnet olmanın ve Hz. İbrahim Peygamber’in diğer fıtrat özelliklerine sahip olmanın Müslümanlığın şîârı olduğu hususunda dolaylı olarak Kur’an delili olarak kabul edilmektedir. Bkz. Huseyn b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîhu’l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi’n-Nefîs* (Beyrut: Dâru Şâdır, ts.), 1/205.

عن أبي هريرة رضي الله عنه: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: (الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: الْجَتَانُ، وَالِاسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأُظْفَارِ، وَتَنْفِ الْأَبَاطِ)

Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini nakletmiştir: “Beş şey fitrattandır: sünnet olmak, kasık kıllarının temizliği, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altındaki kılları yolmak.”¹³³⁷

İslâm'da fitratı korumaya verilen önem sebebi ile sünnet olmak Müslümanlığın alametlerinden ve şeâir-i İslâm'dan kabul edilmiştir. Sünnet olmak Hz. İbrahim'den gelen bir âdet olduğu için cahiliye Araplarında da bu gelenek devam etmekteydi.¹³³⁸ Sünnetin ehil olmayan kişiler ve uygunsuz şartlarda yapılması nedeniyle bazı sağlık problemleri ile karşılaşılabilenmekteyse de sünnet olmanın tıbbî yönünü ele alan çok sayıda çalışma yapılmış ve sağlık bakımından birçok faydaları olduğu ortaya konulmuştur.¹³³⁹

Geçmişte Müslüman olduğu halde işgaller, esaretler vb. nedenlerle İslâm dini ile bağı kopmuş bazı toplumlara rastlanmaktadır. Bu tür toplumlarda tespit edilen şöyle bir gerçek vardır ki eski İslâmî inançlarından sadece sünnet olmak, nikâh ve cenaze âdetleri gibi hususlar bu insanların dinî kimliklerini korumada etkili olmuştur. Bunun en belirgin örneklerinden birisini Sovyetler Birliği döneminin baskıcı rejimi altındaki Azerbaycan Türklerinin yaşam hikayesinde görmek mümkündür. Bu süreçte Komünist rejim İslâm dinine ait neredeyse her şeyi unutturmuş ancak kültür ve yaşam tarzı haline gelmiş dinî nikâh, sünnet, cenaze ve yas merasimleri gibi yaşam döngüsü ritüellerini ortadan kaldıramamıştır.¹³⁴⁰ Dinî hayattan geriye kalan asgari düzeydeki bu eylemler bile onları birlikte yaşadıkları Müslüman olmayan Rus, Ermeni ve Gürcü topluluklardan ayırmaya

¹³³⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Libâs”, 62 (No. 5552), “İsti'zân”, 51 (No. 5939); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Tahâret”, 49 (257); Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Tahâret,” 8 (No. 292); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Tahâret,” 28 (No. 54); “Tereccül”, 15 (No. 4198); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “Tahâret,” 11 (No. 11); “Ziyânet,” 1 (No. 5043).

¹³³⁸ Nebi Bozkurt, “Sünnet (İslâm'da)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/157.

¹³³⁹ Hakan Hadi Kadioğlu vd., “Dinî ve Tıbbî Açından Sünnet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 1-16; “Sünnet nedir?” (Erişim 13 Şubat 2022).

¹³⁴⁰ Behram Hasanov, “Millî Bilincin İdame Ettiricisi Olarak Din: Sovyet Azerbaycan'ında İslam”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1563-1578.

yetmiştir. Bu örnek de göstermektedir ki sünnet olmak bir Müslüman için ayırt edici bir özelliktir ve bu yüzden dinin önemli bir şîârıdır.

4.2. Evlilik Konusundaki Âdet ve Gelenekler

4.2.1. Evliliğe Teşvik Etmek ve Evlenmek İsteyenlere Yardımcı Olmak

Anadolu’da en fazla yarım asır öncesine kadar evlilik çağına gelmiş çocuğu olan aileler, çocuklarını bir an önce evlendirilme gayreti içinde olurdu. Bunun en önemli nedenlerinden birisi gençlerin ahlaki yönden bozulmalarının önüne geçmektir.¹³⁴¹

Anadolu’da evlilik çağına gelmiş gençlerin evlendirilmesi için aracılık etmeyi seven bu işi kendine âdeta meslek edinmiş kimseler bile vardır. Çöpçatan¹³⁴² ifadesiyle anılmakta olan bu kişilere Osmanlı döneminde kolcu tabir edilmekteydi. Osmanlı döneminde bu işi geçimini temin etmek maksadı ile yapan, evlenmelerine vesile olduğu kimseler ve aile yakınlarından bahşiş ve hediye alan kimseler de bulunmaktaydı.¹³⁴³ Bunun yanında evlenmek isteyip de maddi imkânsızlık nedeniyle evlenemeyen gençlerin evlenmesine yardımcı olmak, düğün, mehir ve diğer masraflarını karşılamak üzere kurulmuş hayır müesseseleri ve vakıflar geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunmaktadır. Örneğin yurt içi ve yurt dışında faaliyet yürüten merkezi Konya ilimizde bulunan Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı bunlardan biridir.¹³⁴⁴

Anadolu kültürünün temelini oluşturan İslâm dininin ana kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’de: “...Size helâl olan kadınlarla evlenin”¹³⁴⁵ ve “Bekarlarınızı evlendirin”¹³⁴⁶ gibi âyetlerle evlilik müessesesi teşvik edilmektedir. Hz. Peygamber de birçok hadisinde

¹³⁴¹ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 44.

¹³⁴² “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Çöpçatan”.

¹³⁴³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 106.

¹³⁴⁴ “Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı” (Erişim 02 Haziran 2023); “Mehir Vakfı’ndan 40 çifte nikah ve düğün”, *Merhaba Haber* (09 Mart 2022).

¹³⁴⁵ en-Nisâ 4/3.

¹³⁴⁶ en-Nûr 24/32.

ashabından evlilik çağına gelen ve evlenme imkânı olan gençlerin evlenmesini teşvik etmiştir.

Nitekim Tabîînin ileri gelenlerinden Alkame tarafından nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"يا معشر الشباب، مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ"

"Ey gençler topluluğu! Sizden her kimin evlenme külfetine gücü yetiyorsa, evlensin. Şüphesiz o (yani evlilik) hem gözünüzü hem de iffetinizi muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen ise oruç tutsun. Zira oruç kişiyi harama düşmekten korur."¹³⁴⁷

Enes b. Mâlik'ten nakledilen aşağıdaki rivayet de Hz. Peygamber'in evliliği teşvik ettiği hadislerinden biridir;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُ بِالْبَاءَةِ، وَيَنْهَى عَنِ النَّبْتِ نَهْيًا شَدِيدًا، وَيَقُولُ: تَزَوَّجُوا الْوُدُودَ الْوُلُودَ؛ فَإِنِّي مُكَاتِرٌ الْأَنْبِيَاءَ بِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber evlenmeyi emreder, bekârlığı şiddetle yasaklar ve şöyle buyururdu: "Sevgisi çok ve doğurgan olan kadınlarla evlenin; zira ben kıyamet günü diğer peygamberlere sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim."¹³⁴⁸

Hz. Peygamber'in evlilik, aile ve eşler arasındaki ilişkilerle ilgili hadisleri, Anadolu'da aile yapısının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Zira Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi evlilik ve aile hayatı konusunda da bizzat kendi hayatı ve örnek davranışları ile ümmetine en güzel örnektir. Anadolu kültüründe de üzerinde hassasiyetle durulmakta olan evlilikte sevgi, sadakat, anlayış, eşler arası yardımlaşma, aile birliğinin güçlendirilmesi gibi konularda Hz. Peygamber örnek bir eş ve örnek bir baba olmuştur.

¹³⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Savm", 10 (No. 1806); "Nikâh", 3 (No. 4779); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Nikah", 1, 3 (1400); İbn Mâce, *Sünen*, 2009, "Nikah", 1 (1845).

¹³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 20/63 (No. 12613); 21/192 (No. 13569); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Nikâh", 3 (No. 2050); Ebû Osman el-Horasani Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: Daru's-Selefiyye, 1403), 1/164 (No. 490). Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber;

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي

“Sizin en hayırlınız eşine (ailesine) karşı hayırlı olanınızdır. Ben içinizde ailesine karşı en hayırlı olanınızım”,¹³⁴⁹

Abdullah b. Ömer'den nakledilen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِمْ

“Sizin en hayırlınız hanımına karşı hayırlı olanınızdır”¹³⁵⁰ buyurmak suretiyle Anadolu toplumunda ve kültüründe de çokça bilinen bu hadisleri ile eşlerine karşı tutumunu ve bu konudaki tavsiyesini en açık bir dille ifade etmiştir.

4.2.2. Eş Seçimi ve Kız İsteme Töreni

Anadolu kültüründe eş seçimi denildiğinde genellikle erkeğin evleneceği kadını seçmesi kastedilmektedir.¹³⁵¹ Bunun neticesi olarak Anadolu’da kız isteme veya dünür gitme denilen bir törensel gelenek bulunmaktadır. Geçmişten günümüze Anadolu toplumunda eş seçiminde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Kadın ya da erkeğin zenginliği, güzelliği, ailesi ve soyu, başlık parasını, kültür düzeyi, dinî yaşantısı, mesleği gibi hususlar eş seçimi ve evlilikte önemli etkenler olarak görülmektedir.¹³⁵²

Anadolu’da eş seçimi hususunda birçok farklı uygulamaya rastlanmaktadır. Ancak genellikle üç şekilde olmaktadır. Bunlar, görücü usulü, ailelerin seçimi evlenecek gençlerin rızasının alınması, gençlerin seçimi ailelerin onayının alınması şeklindedir.¹³⁵³ Geçmişte evliliğin ilk adımı çoğunlukla görücüye gitmek¹³⁵⁴ diye tabir edilen bir usulle

¹³⁴⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Nikah”, 50 (No. 1977).

¹³⁵⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 50 (No. 1978).

¹³⁵¹ Ali Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği* (Ankara Üniversitesi, Doktora, 2004), 56.

¹³⁵² Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 62.

¹³⁵³ *Örf ve Adetlerimiz*, 38.

¹³⁵⁴ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Görücüye gitmek”.

gerçekleşmekteydi.¹³⁵⁵ Buna göre evlilik çağındaki bir erkeğin ailesi ve yakınlarından olan hanımlar, evlilik çağındaki bir kızın evine kız görmeye giderler, şayet kız beğenilirse bir süre sonra aileler kendi arasında isteme merasimini gerçekleştirirlerdi. Bu şekilde görücü giden evin evlilik çağındaki kızı güzel elbiseler giyer, süslenir ve kahve ikram ederek gelenlere görünür. Bu şekilde görücülere görünmeye de Anadolu’da görücüye çıkmak tabiri kullanılmaktadır.¹³⁵⁶ Bunun farklı bir şekli ise ilk ziyaret sonrası kız beğenilmişse erkekle kızın birbirlerini görmeleri sağlanır, daha sonra kızın ailesinden kızı istemek için randevu alınır ve belirlenen vakitte evlenecek erkeğin aile büyükleri kız evine ziyaret gerçekleştirir ve kızı ailesinden isterler.

Evlenecek gençlerin birbirini görmesi konusunda Hz. Peygamber’in tavsiyeleri de bulunmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: خَطَبَ رَجُلٌ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَلْ نَظَرْتَ إِلَيْهَا؟ قَالَ: لَا، فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا

Ebu Hüreyre’den nakledildiğine göre bir adam Ensar’dan bir kadına evlilik teklifinde bulundu. (Bunu öğrenen) Hz. Peygamber adama; “Kadına baktın mı?” diye sordu. Adam; “Hayır” dedi. Hz. Peygamber; kadına bakmasını tavsiye etti.¹³⁵⁷ Hz. Peygamber’in bu mahiyette benzer tavsiyeleri bulunmaktadır.¹³⁵⁸

Hadis kaynaklarında yer alan bir rivayette Hz. Peygamber döneminde eşi vefat eden Sübey’a bint el-Hâris el-Eslemiyeye adında bir kadının önceki eşinden hamile olduğu çocuğunu doğurduktan sonra kendisi ile evlenmek isteyenler için görücüye çıktığı ve süslendiğinden bahsedilmektedir.¹³⁵⁹ Bu rivayet Anadolu’da görücüye çıkma geleneğinin Hz. Peygamber döneminde bulunduğu ve Hz. Peygamber’in bu durumu onayladığını göstermektedir.

¹³⁵⁵ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 62.

¹³⁵⁶ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Görücüye çıkmak”.

¹³⁵⁷ Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Nikâh”, 17 (No. 3234).

¹³⁵⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Nikâh”, 75 (1424).

¹³⁵⁹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Talâk”, 56 (1484); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Talâk”, 47 (No. 2306); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Talâk”, 56 (No. 3518).

Günümüzde Anadolu'daki kız isteme geleneği bazı yörelerde geçmişte olduğu gibi devam ettirilmekle birlikte ilk görüşme ve tanışma aşaması genellikle aileler arasında değil evlenecek çiftler arasında olmaktadır. Yani evlenecek olan kız ve erkek önceden birbirlerini görüp tanımakta, evlilik kararını verdikten sonra konu ailelere intikal ettirilmektedir. Ailelerin kabulü de tamamlandıktan sonra gelenekte var olan ve “Allah'ın emri Peygamber'in kavli ile” diyerek söze başlanmak suretiyle¹³⁶⁰ dinî bir boyut kazandırılan kız isteme merasimi gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber'in yukarıda yer alan hadislerinde evlenilecek kadının görülmesi yönündeki tavsiyelerinin, Anadolu'da bu yöndeki gelenek ve uygulamaların temelini teşkil ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁶¹ Kız isteme işini erkeğin babası veya dede, amca, dayı gibi akrabalarından hitabet ve ikna kabiliyeti güçlü olan birinin yapması usuldendir. Zira “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”¹³⁶² atasözümüzün de ifade ettiği gibi bazen güzel bir konuşma olmayacak bir işi olduruvermektedir.

Anadolu'da uygulanmakta olan kız isteme usulü neredeyse birebir Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaya benzemektedir. Zaten isteme töreninde söze “Allah'ın emri, peygamberin kavli” cümlesiyle başlanması uygulamanın dinî bir yönü olduğunun da göstergesidir.

Nitekim aşağıdaki rivayet Hz. Peygamber zamanında kız isteme töreni yapıldığının ve Anadolu'da olduğu gibi bu iş için hitabeti güçlü olan kişilerin tercih edilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: جَاءَ رَجُلَانِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (إِنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ لَسِحْرًا)

Tabiînden Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Ömer'den şöyle işittiğini nakletmektedir. Kız isteme merasimi için doğudan iki adam geldi. Hz. Peygamber (kız isteyen kişinin hitabet konusundaki mahareti karşısında hayranlığını ifade etmek üzere): “Güzel konuşmada sihir vardır” buyurdu.”¹³⁶³ Bu rivayette “doğudan geldi” denilmesi gelenlerin uzak bir yerden geldiğini, bu nedenle talebin olumsuz karşılanma ihtimalinin

¹³⁶⁰ Örf ve Adetlerimiz, 39.

¹³⁶¹ Çolak, *Anadolu'da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 84.

¹³⁶² Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 352.

¹³⁶³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 48 (No. 5851).

yüksek olduğunu hissettirmektedir. Hz. Peygamber'in "beyanda sihir vardır" cümlesi ise âdeti olumsuz neticelenmesi beklenen bu talebin sözün gücü ile olumluya döndüğünü göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliğinin başlangıcı da benzer bir merasime tanıklık etmiş, iki tarafın yakınları kız isteme merasiminde bulunmuşlardır. Merasim esnasında erkek tarafı Hz. Peygamber'in meziyetlerinden, kız tarafı da Hz. Hatice'nin meziyetlerinden bahsetmiştir.¹³⁶⁴ Anadolu'daki uygulamalarda da benzer şekilde kız ve erkeğin tahsili, kabiliyetleri, mesleği, karakter özelliklerinden ve meziyetlerinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin evliliklerinde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi de dünürücü göndererek isteyen tarafın kız tarafı olmasıdır.

İsteyen tarafın erkek ya da kadın olması hususunda kesin bir kural olmamakla birlikte Anadolu kültüründe var olan erkeğin istemesi kadının kabul etmesi şeklindeki uygulama genellikle Hz. Peygamber'in sünnetinde de geçerlidir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın Hz. Musa'ya kendisi için sekiz yıl çalışması karşılığında kızlarından birini kendisi ile evlendirmek isteğini söylemesi ve dilediğini seçme şansı vermesi,¹³⁶⁵ yine bir kadının Hz. Peygamber'e gelerek evlilik konusunda seni kendime vekil tayin ettim demesi üzerine Hz. Peygamber'in onu ashtan bir kimseye Kur'an'dan ezberinde olan sureleri o kadına öğretmesi karşılığında nikâhlanması¹³⁶⁶ örneklerinde olduğu gibi farklı uygulamalara da zaman zaman rastlanabilmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da uygulanmakta olan kız isteme şeklinin genel çerçevesi itibariyle sünnete uygun olduğunu söylemek mümkündür.

4.2.3. Evlenecek Kızın Misafirlere İkramda Bulunması

Anadolu geleneklerinde kız istemeye gidildiğinde ve söz kesme merasimlerinde gelin adayının misafirlere kahve ikramında bulunması âdettendir.¹³⁶⁷ Bu âdet günümüzde de hemen hemen bütün evlilikler öncesinde uygulanmaktadır. Hatta

¹³⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 131-133.

¹³⁶⁵ el-Kasas 28/27.

¹³⁶⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Vekâlet", 9 (No. 2186). Buhârî bu hadisi "Kadının nikah akdi için imama vekalet vermesi" başlığı ile nakletmiştir.

¹³⁶⁷ *Örf ve Adetlerimiz*, 39.

Anadolu’da evlilik çağına gelen bir erkeğin ailesi ve yakınlarından olan hanımlar, evlilik çağındaki bir kızın evine kız görmeye gidecekleri zaman kızın ailesine bu durumu iletmek için “müsaitseniz bir kahvenizi içmek istiyoruz” şeklinde söyleyerek asıl maksadın ne olduğunu da ifade etmektedirler. Bu şekilde görücü gidilen evin evlilik çağındaki kızı güzel elbiseler giyer, süslenir ve kahve ikram ederek gelenlere görünür. Anadolu geleneğinde kahve ikramı o kadar önemli bir hale gelmiştir ki, söz kesme âdeti de “kahve içme” olarak da adlandırılmaktadır.¹³⁶⁸ Gerek ilk görücü ziyareti gerekse erkek misafirlerin de olacağı kız isteme ve söz kesme merasimlerinde kahve ikramı gelin adayı tarafından yapılır.¹³⁶⁹ Burada damat adayına ikram edilen kahvenin diğer misafirlerden ayrı hazırlanması, damat adayının kahvesine tuz katılması gibi bazı uygulamalar da vardır¹³⁷⁰ ancak bu konumuzun dışındadır.

Her ne kadar kahve ikramı olmasa da Hz. Peygamber döneminde de evlenecek olan kadının misafirlere ikramda bulunduğu dair rivayetler hadis kaynaklarında yer almaktadır. Aşağıda bunlardan birisi zikredilmiştir.

عن سهل قال: لَمَّا عَرَّسَ أَبُو أُسَيْدٍ السَّاعِدِيُّ دَعَا النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْحَابَهُ، فَمَا صَنَعَ لَهُمْ طَعَامًا وَلَا قَرْبَةً إِلَيْهِمْ إِلَّا أَمْرًا أَنَّهُ أُمُّ أُسَيْدٍ، بَلَّتْ ثَمَرَاتٍ فِي ثَوْرٍ مِنْ حَبَارَةٍ مِنَ اللَّيْلِ، فَلَمَّا فَرَغَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الطَّعَامِ أَمَّا نَتْهُ لَهُ فَسَقْتَهُ، تَتَحَفَهُ بِذَلِكَ

Sehl b Sa’d’dan nakledildiğine göre sahabeden Ebû Useyd es-Sâidî düğün yaptığında, Hz. Peygamber ve sahabeyi evine düğün yemeğine davet etti. Misafirlere yemeği yapıp sunan da Ebû Useyd’in yeni evlendiği hanımı Ümmü Useyd idi. Ümmü Useyd, geceden taştan bir tencere içinde (şıra yapmak için) hurma da ıslatmıştı. Hz. Peygamber yemeğini yiyip sofradan ayrılınca hazırladığı şırayı Hz. Peygamber’e ikram etti ve ona içirdi.”¹³⁷¹

Bu hadisten de anlaşılmaktadır ki evlenecek ve yeni evlenen kızların misafirlere ikramda bulunması Hz. Peygamber’in takrirî sünnetidir.

¹³⁶⁸M. Cengiz Yıldız (Prof. Dr.), “Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane” (Erişim 15 Aralık 2021).

¹³⁶⁹ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Görücüye çıkmak”.

¹³⁷⁰“Tuzlu Kahve - Osmanlı Hikayeleri -”, *Ehli Sünnet Büyükleri* (Erişim 15 Aralık 2021).

¹³⁷¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Nikah, 77-78 (4887-4888).

4.2.4. Dünürcü  zerine Dünürcü Göndermek

Anadolu geleneklerinde bir kimsenin evlilik teklifi g t rd    bir kadına, kıza başka bir kimsenin teklif götürmesi kız isteme konusunda hoş karşılanmayan önemli toplumsal kurallardan birisidir. İslâm’ın da hoş karşılamadığı ve Hz. Peygamber’in menetti i bu davranışın benzeri olaylar cahiliye döneminde de yaşanması nedeniyle¹³⁷² aşağıdaki rivayet ve benzerlerinde bu durum kesinlikle yasaklanmıştır.

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ يَقُولُ: (نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبِيعَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَلَا يَخْطُبَ الرَّجُلُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ، حَتَّى يَتْرَكَ الْخَاطِبُ قَبْلَهُ أَوْ يَأْذَنَ لَهُ الْخَاطِبُ)

Abdullah b. Ömer’den nakledilen bu rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Bir kimse başka bir kardeşinin alı veri i üzerine teklif sunmasın, bir kimse kardeşinin evlilik teklif ettiği bir kadına evlenmek üzere teklifte bulunmasın. Ancak ilk teklif sahibi teklifinden vazge mi se veya bu konuda kendisine izin vermişse bu müstesnadır.”¹³⁷³

4.2.5. Kızını Evlendirmek  zere Bir Kimseye Teklifte Bulunmak

Anadolu’da iyi niyetle yapılmış örneklerine az rastlanan, daha çok başlık parası, malı, mülkü, serveti için yapılan kötü uygulamalarından bahsedilen bir evlilik türü de babanın kendi kızı ile evlendirmek üzere bir erkeğe teklifte bulunması, “kızımıla evlenir misin?” demesidir. Anadolu’da az da olsa böyle bir gelenek ve uygulama bulunmaktadır.

Yukarıda Hz. Şuayb Peygamberin iki kızından biri ile evlenmesi için Hz. Musa’ya teklifte bulunduğunun Kur’an’da anlatıldığından bahsedilmişti. Maalesef günümüze yozla arak ula mı  olan bu uygulamanın güzel bir  rne i de Hz. Peygamber döneminde bulunmaktadır. Hz. Ömer, e i Bedir savaşında  ehit d  en kızı Hafsa’yı evlendirmek üzere önce yakın arkadaşı Hz. Osman’a, onun bu konuda sessiz kalması üzerine ardından yine en yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir’e teklifte bulunmuştur. Ancak Hz. Ömer’in bu teklifi başlık parası, zenginlik, mal, mülk için değil kızını evlendirmek istediği kişinin dindarlığından dolayı idi. Hz. Ömer bu iyi düşüncesinin karşılığını ise

¹³⁷²  olak, *Anadolu’da örf ve Adetlerin Oluşması ve Me rula masında Rivayetlerin Rolü: D   n ve Nikah  rne i*, 85.

¹³⁷³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 46 (No. 4848-4849); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Nikah”, 50 (1412).

bu iki büyük sahabenin evlenmek istemediği kızı Hafsa ile Hz. Peygamber'in evlenmesi ve Hz. Peygamber'in kayınpederi olma şerefini kazanarak almıştır.¹³⁷⁴

Anadolu'da eş seçimi denildiğinde erkeğin kadını seçmesinin anlaşıldığı yukarıda belirtilmişti. Ancak bu durum dünürcü gönderme aşamasına kadar geçerlidir. Bu aşamadan sonra söz kız tarafına geçmektedir. Kız tarafı yani kızın ailesi, yakınları ve kendisi evlenme talebinde bulunan erkeği ve ailesini çeşitli yönlerden araştırır ve bunun neticesinde olumlu ya da olumsuz bir cevap verir. Kızın gelen teklife evet demesi evleneceği erkekte aradığı şartların ve özelliklerin gerçekleşmesine bağlıdır.¹³⁷⁵ Yani Anadolu'da evlilik öncesi kız isteme tek yönlü gibi görülmekle birlikte esasen çift yönlüdür. Genellikle evlenecek kız ve erkek ile ailelerin her ikisinin istekleri neticesinde evlilikler gerçekleşir.

4.2.6. Evlilikte Kadının Rızası

Evlilik ve kız isteme merasimlerinde söz sahibi aile büyükleridir. Evlenecek olan erkek ya da kadın bu tür ortamlarda genellikle söz alıp konuşmazlar. Ancak bu onların görüşleri alınmadan evlilik kararı verildiği anlamına da gelmez. Zira Anadolu kültüründe istisnalar hariç tutulmak kaydı ile genel olarak evlenecek olan kadın ve erkeğin rızası mutlaka sorulmakta, onların kararı doğrultusunda aile büyükleri gerekli görüşmeleri yapmaktadır.

Hz. Peygamber'in uygulaması da bu yöndedir. Nitekim aşağıdaki rivayet Hz. Peygamber'in bu husustaki tavsiyesini ifade etmektedir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: الْأَيِّمُ أَوْلَىٰ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا، وَالْبِكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ﷺ إِنَّ الْبِكْرَ تَسْتَحْيِي أَنْ تَكَلَّمَ، قَالَ: إِذْنُهَا سُكُوتُهَا

Abdullah bin Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dul kadın, kendi evlilik kararını verme konusunda anne babasından daha çok hak sahibidir. Daha önce evlenmemiş bekar kızın ise evlilik konusunda izni istenir.” (Sahabe tarafından Hz. Peygamber'e;) “Bekar kız (bu konuda ailesi ile) konuşmaktan

¹³⁷⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Megâzî”, 9 (No. 3783); “Tefsir”, 169 (No. 4402); “Nikah”, 34 (No. 4830).

¹³⁷⁵ Çolak, *Anadolu'da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 70-71.

utanır” denildiğinde ise Hz. Peygamber: “Bekarın izni onun susmasıdır” buyurmuştur.¹³⁷⁶

Hz. Peygamber döneminde izni alınmadan babası tarafından evlendirilen bir kadının durumu Hz. Peygamber’e iletmesi ve şikayetçi olması üzerine Hz. Peygamber’in yapılan nikâh ve evliliği bozmak suretiyle kadını kendi istediği kişi ile evlendirdiği,¹³⁷⁷ başka bir kadının aynı şekilde şikayetçi olması üzerine nikâh ve evliliği devam ettirip ettirmeme konusunda tercihi kadına bıraktığına¹³⁷⁸ dair rivayetler hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Görüldüğü üzere Anadolu kültüründe yer alan evlenecek kızın rızasının alınması hususundaki gelenekler Hz. Peygamber’in sünnetine uygun olarak devam etmektedir.

4.2.7. Berdel (Şiğar) Evliliği

Anadolu’da bugün uygulanırlığı büyük oranda sonra ermiş olmakla birlikte yakın geçmişe kadar devam etmiş olan “beşik kertme¹³⁷⁹, şiğar¹³⁸⁰, berdel¹³⁸¹, levirat¹³⁸²” gibi adlar altında birtakım evlilik şekilleri de bulunmaktadır.

¹³⁷⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 11 (No. 1870-1871).

¹³⁷⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 12 (No. 1873).

¹³⁷⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 12 (No. 1874-1875).

¹³⁷⁹ Bebeğin daha beşikteyken bir başka bebekle anası babası tarafından nişanlanması. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Beşik kertme”.

¹³⁸⁰ İki erkeğin birbirlerinin velâyeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz evlenmesi anlamında bir terimdir. Günümüzde uygulaması azalmakla birlikte Türkiye’nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde daha çok başlık sorununu aşmak için hem kızı hem oğlu bulunan iki ailenin çocuklarını karşılıklı evlendirmelerine berdel adı verilmektedir. Bu bakımdan Anadolu kültüründe yer yer uygulanan bu gelenek Arap kültüründeki şiğar ile benzerlik arz etmektedir. Bkz. Hasan Güleç, “Şiğâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/142; Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 62. Hz. Peygamber hadislerinde “şiğâr ve müşâgara” lafızlarını kullanarak belirttiği bu nikah şeklini kesin ifadelerle yasaklamıştır. Bkz. [Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikâh”, 29 (No. 4822); Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikâh”, 57-62 (1415-1417.)]

¹³⁸¹ Ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak aynı zamanda evlendirilmesi. Bkz. “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Berdel”.

¹³⁸² Eski Türk geleneklerinden olan levirat; kocası ölen kadının, kocasının erkek kardeşlerinden birisiyle evlendirilmesidir. Eski Türklerde ölen kardeşin dul kalan hanımı ile evlenme geleneği olduğu gibi çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli de mevcut idi. Esasen eski Türk evlenme geleneklerine ana hatları ile bakıldığında bahsi geçen üvey anne ile evlenme geleneği dışında İslam sonrası geleneklere aykırı bir duruma pek fazla rastlanmamaktadır. Bu geleneğe de Eski Türk toplulukları içinde sadece Moğollarda rastlandığı belirtilmektedir. Bkz. Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında*

Bilhassa Anadolu'nun doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ailelerin başlık parası vermemek için başvurdukları berdel denilen evlilik şekli Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumda İslâm öncesinde uygulanmakta olan ve şigar denilen evlilik türü ile aynı özelliği taşımaktadır. İslâm inancına uygun olmaması ve Hz. Peygamber'in kesin olarak yasaklamasının da etkisi ile bu evlilik şekli günümüzde oldukça azalmıştır. Hz. Peygamber'in bu yasağı ifade eden hadislerden biri aşağıda zikredilmektedir.

عن ابن عمر رضي الله عنهما: أن رسول الله ﷺ نَهَى عَنِ الشِّغَارِ. وَالشِّغَارُ أَنْ يُرَوِّجَ الرَّجُلُ ابْنَتَهُ عَلَى أَنْ يُرَوِّجَهُ الْآخَرُ ابْنَتَهُ، لَيْسَ بَيْنَهُمَا صَدَاقٌ

“Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şigar evliliğini yasaklamıştır. Şigar bir adamın kızını mehirsiz olarak başka bir adam ile evlendirmesi, karşılık olarak kendisi de onun kızıyla evlenmesidir.”¹³⁸³

4.2.8. Evlilikte Denklik

Anadolu'da evlilikte denklik aranması önemli bir husustur ki “Davul dengi dengine diye çalar¹³⁸⁴, davul dengi dengine çalar¹³⁸⁵” atasözü çoğunlukla bu konuyu anlatmak için kullanılmaktadır. Evlenecek erkeğin de kadının da içki, kumar, fuhuş gibi zararlı alışkanlıkları olup olmadığı, arkadaş çevresi vb. durumlar araştırılır ve bu konularda denklik aranır. Bunun yanında bilhassa güzellik, soy, sop, aile, iş ve meslek, maddi imkanlar, kültür ve hayat tarzı, din ve dindarlık seviyesi gibi konularda da denklik önemsenmektedir.¹³⁸⁶

Hz. Peygamber'in sünnetinde de denklik konusu vardır. Ancak sünnette yer alan denklik günümüzde olduğu gibi zenginlik, fakirlik, güzellik, çirkinlik, soy sop, asalet bakımından birbirine denk olmak şeklinde değildir. Hz. Peygamber'in sünnetinde

Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği, 63; Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türkler'de Aile”, *Tarih Dergisi* 33 (30 Haziran 2011), 162-168.

¹³⁸³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 29 (No. 4822); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Nikah”, 57-62 (1415-1417).

¹³⁸⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1988, 1/229. Bu atasözünün açıklamasında davulun sesinin “dengi dengine, dengi dengine” şeklinde çıktığı, böylece evlenecek olan eşlerin birbirine denk olması gerektiğinin düğünde çalınan davulla herkese ilan edildiği ifade edilmiştir.

¹³⁸⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 119.

¹³⁸⁶ *Örf ve Adetlerimiz*, 38.

aranan denklik din ve ahlak güzelliği ve bu yönleriyle evlenecek olanların birbirlerine uygunluğudur. Zira Allah'ın hükmü de bu yöndedir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanların birbirlerine karşı Allah'a olan yakınlıkları ve ondan sakınmalarıyla üstün olabilecekleri âyetlerde ifade edilmektedir.¹³⁸⁷ Esasen Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumda da İslâm öncesinde asalet, şeref, soy, sop, nesep, ırk, renk, hür ya da köle olma vb. özellikler evlilikte en önemli denklik unsurlarıdır. Zira o dönemde insanlar arasındaki en belirgin ayrımlardan biri hür ve köle olmak yönüyle birbirlerinden ayrılmalarıdır. Hür bir kadının köle bir erkekle evlenmesinin yahut bunun tersinin söz konusu bile olamadığı bir çağda Hz. Peygamber hür ile kölenin evlenmesini sağlayarak devrim niteliğinde bir uygulamaya imza atmış, o günün denklik anlayışındaki tabuları yıkmıştır.¹³⁸⁸ Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Zeyd b. Harise ile Mekke'nin soylu ailelerinden birinin kızı olan Zeynep bint Cahş'ın bizzat Hz. Peygamber'in girişimi ile evlendirilmeleri de bunun en çarpıcı örneklerinden birisidir.

عَنْ سَهْلِ قَالَ: مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: (مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا). قَالُوا: حَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يَشْفَعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ يَسْمَعَ. قَالَ: ثُمَّ سَكَتَ، فَمَرَّ رَجُلٌ مِنْ فَقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، فَقَالَ: (مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا). قَالُوا: حَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ لَا يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لَا يُشَفَّعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ لَا يَسْمَعَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا)

Yukarıdaki rivayette anlatılan hadiseye göre bir gün Hz. Peygamber'in de bulunduğu bir ortamda yanlarından geçen zengin bir adamdan bahseden sahabe, onun birçok üstün özellikleri yanında zenginliği sebebiyle evliliğe de layık bir kimse olduğundan bahsetmişlerdi. Akabinde fakir bir kimse geçmiş, onun hakkında da birçok olumsuz özellik saydıktan sonra “bir kadının nikâhına talip olsa fakirliği sebebiyle buna layık olmadığı” belirtilmişti. Bu sözleri duyan Hz. Peygamber; “Bu fakir adam, diğer zengin kimse gibi dünya dolusu insandan daha hayırlıdır”¹³⁸⁹ buyurmak suretiyle bugün de toplumda yaygın olan “zenginse her şeye layıktır” anlayışının ne kadar yanlış olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹⁰

¹³⁸⁷ el-Hucurât 49/13. “...Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.”

¹³⁸⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 16 (No. 4800).

¹³⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 16 (No. 4803).

¹³⁹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 29 (No. 4822).

4.2.9. Evlenecek Kadın ve Erkek Aranan Özellikler

Anadolu’da evlenilecek kadın ve erkekte birtakım özellikler aranmaktadır. Bunlar erkek için eğitimi, işi, mesleği, soyu sopu, boyu posu, zenginliği, dindarlığı, ahlakı, kötü alışkanlıkları olup olmadığı gibi hususlardır. Kadın için ise güzelliği, soyu, ailesi, dindarlığı, ahlakı, eğitimi, mesleği, ev işlerindeki mahareti gibi konular aranan özelliklerdir.

Özellikle dindar aileler kız istemeye gelen damat adayının dindarlığını merak etmektedir. Dolayısıyla dindarlığın en önemli göstergesi olarak da damadın namaz kılıp kılmadığı bilinmek istenir. Bunu doğrudan soranlar olduğu gibi damadın pantolonunda secdeden kaynaklı diz izi olup olmadığına bakılarak tespit edilmesi de örf ve âdetlerimizde yer almaktadır.¹³⁹¹

Hz. Peygamber’in hadislerinde de evlenilecek olan kimsede aranan bazı özellikler sayılmaktadır. Aşağıdaki rivayet bunlardan birisidir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ " تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا، وَلِحَسَبِهَا، وَلِجَمَالِهَا، وَلِدِينِهَا. فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرُبَّتْ يَدَاكَ

Ebu Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kadınlar şu dört özellik için nikâhlanır: Malı için, soyu için, güzelliği için ve dindarlığı için. Evliliğinde bereket istiyorsan sen dindar olanı tercih et.”¹³⁹²

Bu ve benzeri rivayetlerde her ne kadar evlenilecek kızın özellikleri üzerinde durulduğunu gösterse de bu evlenecek erkeğin kendisinde aranan bu özelliklerin zaten var olduğu varsayımını barındırmaktadır. Dolayısıyla hadisin, evlenecek kadının da hadiste sayılan bu özellikleri fazlası ile taşıyan erkek damat dayını tercih etmesi şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Şu halde yukarıda geleneğimizde yer alan erkeğin pantolonun dizine bakarak namaz kılıp kılmadığının tespitini yapmak ve buna göre evlilik kararı vermek sünnete uygun bir davranış biçimidir.

¹³⁹¹ www.bizimsivas.com.tr, “Osmanlıdan İnce Davranışlar”, <https://www.bizimsivas.com.tr> (Erişim 25 Temmuz 2023); Tülay Alkurt, “Osmanlı dönemi gelenekleri”, *İnşaPORT | İnşaat Platformu | İnşaat Portalı* (blog), 04 Ocak 2019.

¹³⁹² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Radâ”, 53 (1466); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 6 (No. 1858).

Hız. Peygamber'in konuyla ilgili başka hadisleri de bulunmaktadır, bunlardan birisi de şu şekildedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا تَزَوَّجُوا النِّسَاءَ لِحُسْنِهِنَّ، فَعَسَى حُسْنُهُنَّ أَنْ يُرْدِيَهُنَّ وَلَا تَزَوَّجُوهُنَّ لَأَمْوَالِهِنَّ، فَعَسَى أَمْوَالُهُنَّ أَنْ تُطْغِيَهُنَّ، وَلَكِنْ تَزَوَّجُوهُنَّ عَلَى الدِّينِ، وَلَأَمَّةٌ حَرَمَاءُ سَوْدَاءَ ذَاتٍ دِينَ أَفْضَلُ

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kadınları sadece güzellikleri nedeniyle nik hlamayınız. Zira güzellikleri nedeniyle hayatlarının mahvolması söz konusu olabilir. Onları sadece malları için de nik hlamayınız, çünkü malları onları azdırabilir. Fakat kadınlarla dindarlıkları için nik hlanı  evleniniz. Muhakkak burnu kesik, kulağı delik, siyahi ancak dindar bir cariy  (nik hlamak için dindar olmayan hür bir kadından) daha üstündür.”¹³⁹³

4.2.10.Söz Kesme ve Yüzük Takma

Anadolu'da söz kesmesi denilen bir gelenek de devam etmektedir. Anadolu kültüründe ayrı bir tören olmakla birlikte Hz. Peygamber döneminde evlilikler daha sade ve merasimsiz bir şekilde gerçekleştiği için burada birkaç başlık altında anlatılan konular Hz. Peygamber döneminde bir defada yapılmaktadır. Bu başlıkta yer alan söz kesme merasimi de bunlardan birisidir. Anadolu geleneğinde söz kesmesi denilen törende gelin ve damada yüzük takılmaktadır. Anadolu'da söz kesmesinden sonra düğünden önce birçok aile tarafından nişan adı ile bir merasim daha yapılmakta ve burada da gelin ve damada yüzük takılmakta ve geline takı ve mücevherler hediye edilmektedir.

Söz kesme ve yüzük takma geleneği birebir Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak gerçekleşmektedir. Zira birçok hadiste Hz. Peygamber huzurunda evlilik kararı veren erkeğe bu kararını kadına en azından bir yüzük takmak suretiyle kararını kesinleştirmesini istemiştir.

Sahabeden Sehl b. Sa'd'in naklettiğine göre Hz. Peygamber bir kadınla evlenmek isteyen bir adama; “اِذْهَبْ فَاطْلُبْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ” “Git ve demirden bir yüzük ile de olsa onu iste”¹³⁹⁴ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu emir ve tavsiyesi geleneğimizde

¹³⁹³ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 6 (No. 1859).

¹³⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 36, 41, 51 (No. 4833, 4842, 4854); “Libas”, 47 (No. 5533).

var olan kız isteme, söz kesme ve yüzük takma merasiminin işareti olarak değerlendirilmektedir.

4.2.11.Nişan Merasimi

Sözlükte nişan kelimesi; “nişanlanma sırasında yapılan tören, evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma” anlamlarına gelmektedir.¹³⁹⁵ Nişanlanmak kelimesi ise; “evlenmeye söz verme belirtisi olarak nişan yüzüğü takmak” demektir.¹³⁹⁶ Anadolu’da nişan geleneği geçmişten günümüze devam eden âdetlerden birisidir. Nişan ya aile arasında yüzük takma şeklinde veya kalabalık davetliler huzurunda icra edilen bir merasimle gerçekleşmekte¹³⁹⁷ ve böylece nikâh ve evlilik süreci başlatılmış olmaktadır. Nişanda evlenecek kıza nişan yüzüğü dışında altın bilezik ve mücevherler de takılır. Böylece İslâm hükümlerine göre nikâhın şartlarından olan mehir ve ilan şartları gerçekleşmiş, evlilik ve nikâh için hiçbir engel ve eksik kalmamış olur.¹³⁹⁸

Evlenmek istediği kadına nişan yüzüğü takmak, Hz. Peygamber’in sünnetinde var olan ve kaynağını oradan alan bir gelenektir. Zira sahabeden Sehl b. Sa’d es-Sâidî’den nakledilen aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber bir kadınla evlenmeyi talep eden sahabeden bir adama hitaben; “اَذْهَبْ فَاطْلُبْ وَلَوْ خَائِمًا مِنْ حَدِيدٍ” “Git ve demirden bir yüzük ile de olsa onu iste”¹³⁹⁹ buyurmak suretiyle geleneğimizde var olan nişanlama ve nişan yüzüğü takma hadisesine işaret etmiş olmaktadır.

4.2.12.Evlenilmesi Haram (Yasak) Olan Kişiler

Anadolu’da anne, baba, kardeş, hala, teyze, amca, dayı, gibi (alt soy, üst soy ve yan soy kan hısımları) çok yakın akrabalarla ve kayın kısımlarla evlenmek hem

¹³⁹⁵ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Nişan”.

¹³⁹⁶ “TDK Güncel Türkçe Sözlük”, “Nişanlanmak”.

¹³⁹⁷ *Örf ve Adetlerimiz*, 40-41.

¹³⁹⁸ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 96.

¹³⁹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 36, 41, 51 (No. 4833, 4842, 4854); “Libas”, 47 (No. 5533).

kanunen¹⁴⁰⁰ hem de örf ve âdetler gereği kesinlikle yasaktır. Bunun yanında Anadolu’da üvey anne, üvey baba, üvey evlatlar ve süt kardeşlerle evlilik de geleneklere göre yasak kabul edilmektedir. Evlilik ve nikâh hukukunu da düzenleyen Türk Medeni Kanunu, Türk örf ve âdetleri ile inançları kısmen göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu itibarla kanunda; “*kayın hısımlığı meydana getirmiş olan evlilik sona ermiş olsa bile, eşlerden biri ile diğerinin üstsoyu veya altsoyu arasında, evlât edinen ile evlâtlığın veya bunlardan biri ile diğerinin altsoyu ve eşi arasında*” evlenme yasağı bulunmaktadır.¹⁴⁰¹ Ancak kanun hazırlanırken, Anadolu kültür ve inancında yer alan süt emme/emzirme nedeniyle oluşan hısımlıktan kaynaklı evlilik yasağı dikkate alınmamıştır.¹⁴⁰²

İslâm’ın ana hüküm kaynağı olan Kur’an ve Hz. Peygamber’in tatbiki olan sünnette yukarıda sayılan yakın akraba evlilikleri kesin olarak yasaklanmıştır.

İslâm dini evliliğe engel teşkil eden hususları üç ana başlık altında toplamıştır. Bunlar; kan bağı ile oluşan akrabalık, evlilik nedeniyle (sıhriyet) oluşan akrabalık ki Anadolu’da bu hısımlık olarak ifade edilir. Bu akrabalarla evlilik bütün semavi dinlerde yasaktır. İslâm hükümlerinde bu sayılanlara ilave olarak süt kardeşliği ve süt akrabalar da yasak kapsamındadır. Bilhassa Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde çok yaygın olan süt kardeşliği, günümüzde de çokça karşılaşılan bir durumdur. Anadolu’da İslâm dininin etkisi ile Osmanlı döneminde hukuken de yasak olan süt kardeş ve süt akrabalarla evlilik ile evlendiği kadının başka kocasından doğan çocukları ile evlilik Cumhuriyet sonrasındaki medeni hukuk sisteminde evlenilmesi yasak olan kimseler arasında sayılmamıştır.¹⁴⁰³ Ancak Anadolu örf, âdet ve geleneklerinde eskiden uygulanmakta olan ve İslâm’ın yasak kıldığı bu kurala uyulmakta, kanunen serbest olmasına rağmen süt kardeşleri, süt akrabaları, üvey evlatlarla evlenmek toplumda ayıp sayılmakta ve bu tür evliliklere çok rastlanmamaktadır. Nadiren rastlananlar ise toplumda hoş karşılanmadığı için haber niteliği taşımakta ve basına yansımaktadır. Hatta bu tür evliliklerden kanunen yasak olmamasına rağmen ahlaka aykırı bulunup mahkeme kararı

¹⁴⁰⁰ Türk Medeni Kanunu (Türk Medeni Kanunu), 4721 (22 Kasım 2001), md. 129.

¹⁴⁰¹ Türk Medeni Kanunu, md. 129.

¹⁴⁰² Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 175, 180.

¹⁴⁰³ Türk Medeni Kanunu, md. 129.

ile iptal edilenler bile olmaktadır.¹⁴⁰⁴ Aslında bu durum bile Anadolu kültürü ve gelenekleri üzerinde dinin etkisinin kanun etkisinden daha fazla olduğunun göstergelerinden biridir.

Kendileriyle evlenmek kesin ve sürekli olarak yasaklanan kimseler Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir.¹⁴⁰⁵ Bu âyete göre kan bağı nedeni ile evlenilmesi yasak olan akrabalar üst soy (ana, baba, dede, nine ve yukarısı), alt soy (çocuklar, torunlar ve aşağısı) ve yan soy (kardeşler ile dede ve ninenin çocukları, yani amca, dayı, hala, teyze)dur. Evlilikle oluşan hısımlık nedeniyle evlenilmesi yasak olan kişiler ise şu dört grupta toplanır: anne, baba, dede, nine eşleri (üvey anne-baba ve üvey dede-nine), çocuklarının eşleri (gelinler), kayınvalide, kayınpeder ve onların anne babaları (eşin dede ve nineleri), eşin (başka eşten) çocukları, torunları. İslâm dinine göre çocuk süt emme yaşında iken kendi annesi dışında başka bir kadını emdiği takdirde, süt emen çocuk ile süt emziren anne arasında bir akrabalık meydana gelmektedir. Buna göre süt emenin emzirene nefsi (kendisi), süt emzirenin emene nesli (usul ve furûu) evlenme yasağı kapsamına girmektedir. Bu suretle evlenilmesi yasak olan akrabalar şunlardır: Sütanne, baba (sütannenin kocası), sütnine ve dede/ler (sütannenin annesi, babası), sütanne ve babanın nesep ve süttten olan çocukları (süt kardeşler) ve onların çocukları, sütnine ve dedenin çocukları (süthalalar, sütteyzeler), aynı şekilde eşin süt akrabaları, sütanne-baba ve sütnine-dedenin, süt bağı olmayan sonraki ve diğer eşleri ile süttten olan fûrûun eşleri mahrem (evlenilmesi yasak olan kişiler) kapsamına girmektedir.¹⁴⁰⁶

Hiz. Âişe vasıtası ile Hiz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki rivayet de süt akrabalığı konusuna açıklık getiren delillerden biridir.

عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَتْهَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (أَرَأَيْتَ أَفْلَأَنًا).

¹⁴⁰⁴ “Erduran’ın üvey kızıyla evliliğini iptal ettirdi - Son Dakika Haber” (Erişim 09 Haziran 2023).

¹⁴⁰⁵ en-Nisâ 4/23. “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikah altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

¹⁴⁰⁶ Salim Ögüt, “Mahrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/388-389; Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 174-183.

لَعَمَّ حَفْصَةَ مِنَ الرِّضَاعَةِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: لَوْ كَانَ فُلَانًا حَيًّا - لَعَمَّهَا مِنَ الرِّضَاعَةِ - دَخَلَ عَلَيَّ؟ فَقَالَ: (نعم، الرضاعة تحرم ما تحرم الولادة)

Hız. Peygamber'in, eşı Hz. Âişe'nin yanında bulunduğu bir sırada Hz. Âişe, Hz. Hafsa'nın evinin önünde eve girmek üzere isteyen bir erkek sesi işitmişti. Hz. Âişe diyor ki: "Ey Allah'ın Resulü! bir adam senin evine girmek üzere izin istiyor" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sanırım o, Hafsa'nın süt amcası filan kimsedir!" buyurdu. Hz. Âişe: "Âişe'nin süt amcası filan hayatta olsaydı, benim yanıma girebilir miydi? diye sordu. Hz. Peygamber: "Evet girebilirdi. Çünkü süt emme; doğum sebebi ile haram kılınan her şeyi haram kılar" buyurdu.¹⁴⁰⁷

Süt mahremiyeti konusu önceki din ve kültürlerde bulunmadığı için bu konuda sahabe arasında birçok tereddütler oluşmuş ve Hz. Peygamber'in zaman zaman süt mahremiyeti konusunda açıklamalar yapmasına neden olmuştur. Bu sebeple bu konuda nakledilen daha birçok hadis bulunmaktadır.¹⁴⁰⁸

Diğer yandan Müslüman erkeğin eşı hayatta ve nikâhlısı iken eşinin kan veya süt bağı olan kız kardeşı, halası, teyzesi gibi yakın akrabaları ile evliliğı de dinen caiz görülmemektedir.¹⁴⁰⁹

İslâm dininin yukarıda izah edilen akrabalık, sıhriyet ve süt bağı sebebiyle evlilik yasağı dışında evlenilmesini yasakladığı bir diğer kesim de Müslüman olmayanlarla evlilik yasağıdır. Günümüzde geçerli hukuk kurallarına göre bu tür evlilikler yasak olmadığı halde, Anadolu kültüründe bu tür evliliklere de çok fazla rastlanmamaktadır. Hatta bu kültürel etki nedeniyle çok sayıda gayr-ı müslim kadın ve erkeğin Müslüman kadın ve erkeklerle evlenebilmek maksadı ile ihtida ettiği, İslâm'a girdiğı haberleri ile karşılaşmaktadır.¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Şehâdât", 7 (No. 2503); "Humus", 4 (No. 2938); "Nikah", 21 (No. 4811); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Radâ", 1-2 (1444).

¹⁴⁰⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Megazi", 41 (No. 4005); "Tefsir", 281 (No. 4518); "Nikah", 21-24, 26, 28, 34 (No. 4812-4818, 4821, 4831); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Radâ", 3-32 (1445-1455).

¹⁴⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 28 (No. 4820); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Nikah", 33 (1408).

¹⁴¹⁰ "Önce Müslüman oldu sonra evlendi! - atv Haber 15 Aralık 2022", haz. atv Haber; "Sevdiği erkek için Müslüman oldu" (Erişim 03 Haziran 2023); <https://www.facebook.com/sondakikacom>, "Finlandiyalı Genç Kız, Sevdiği İçin Müslüman Oldu", *Son Dakika* (28 Ekim 2013).

İslâm'a göre kadın ya da erkek bir Müslümanın, Allah'a ortak koştan müşriklerle evliliği kesin olarak yasaklanmıştır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: “Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, çok hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Mümin kadınları da onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlayınız; mümin bir köle hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme davet ederler. Allah ise sizi kendi izniyle, cennete ve mağfirete davet eder ve üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.”¹⁴¹¹

Bu konuda sünnetten en etkili delil ise hicretten önce müşrik olan Ebu'l-As b. Rebî ile evli olan Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeynep'in yukarıda meali verilen müşriklerle evlenme yasağını bildiren âyet nazil olduktan sonra kocasını terk ederek Medine'ye gelmesidir. Aradan altı yıl geçtikten sonra Ebu'l-As Müslüman olarak Medine'ye hicret etmiş ve yeniden mehir ödeyerek ve nikâh kıyarak eski eşi Hz. Zeynep ile evliliği devam ettirilmiştir. Konu hakkındaki rivayet aşağıda nakledilmiştir.

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَدَّ ابْنَتَهُ زَيْنَبَ عَلَى أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ بِمَهْرٍ جَدِيدٍ وَنِكَاحٍ جَدِيدٍ

Amr b. Şuayb'ın babasından ve dedesinden rivayet ettiğine göre: “Hz. Peygamber kızı Zeynep'i yeni bir nikâh ve yeni bir mehir ile kocası Ebûl Âs b. Rabi'e geri verdi.”¹⁴¹²

Konuyla ilgili Hz. Peygamber dönemine ait başka bir örnek de “...Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın...”¹⁴¹³ mealindeki âyet nazil olduğunda kendisiyle birlikte Medine'ye hicret etmeyerek irtidat eden ve müşrik olan eşi Karîbe bint Ebî Ümeyye'yi boşayan Hz. Ömer'dir.¹⁴¹⁴ Bu âyetin nüzulü üzerine Mekke'de iken müşriklerle evli olan birçok sahabenin eşlerinden boşandıkları belirtilmektedir.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ el-Bakara 2/221.

¹⁴¹² Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Nikah”, 43 (No. 1142).

¹⁴¹³ el-Mümtehine 60/10.

¹⁴¹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Şurût”, 15 (No. 2582).

¹⁴¹⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Talak”, 18 (No. 4983); Ali Aslan Topçuoğlu, “Yahudilik-Hristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (01 Nisan 2010), 91.

Bu âyet ve hadisler Anadolu kültürüne de etki etmiş ve Anadolu halkı eş seçiminde eşin Müslüman olmasına dikkat etmiştir. Geçmişten günümüze Anadolu kültüründe Müslüman olmayan (müşrik ya da gayr-ı müslim) bir kimse ile evlenecek olanların da evlilikten önce Müslümanlığı şart koştukları ve bu vesileyle birçok gayri müslimin ihtida ederek Müslüman olduğu çok rastlanan bir durumdur.¹⁴¹⁶

İslâm dininde bu şekilde evliliğin yasaklanmasının ve Anadolu kültüründe de bu tür evliliklerin yapılmamasında en önemli gerekçelerden biri ise doğan çocukların Müslüman olmayan anne ya da babanın etkisinde kalacak olmasıdır.¹⁴¹⁷

4.2.13. Düğüne Davet Etmek

Anadolu kültüründe düğünlerin olmazsa olmazlarından birisi düğüne davet geleneğidir. Günümüzde davet uygulaması genellikle davetiye denilen matbu bir evrakın dağıtılması şeklinde yapılmaktadır. Davetiye üzerinde gelin ve damadın isimleri, gelin ve damadın anne ve babalarının veya vasilerinin isimleri, düğün ve kına merasiminin yapılacağı yer, tarih, saat bilgileri gibi hususlar ile “Düğün törenimizde sizleri aramızda görmekten mutluluk duyarız” gibi bir düğüne davet cümlesi yer almaktadır. Bazı davetiyeler üzerine evlilikle ilgili âyet ve hadisler, şiirler veya sevgi sözleri yazılmaktadır. Anadolu’da davetiye dağıtma geleneğinden önce sözlü davet geleneği mevcut idi. Sözlü davet işine okuntu, sözlü daveti yapan kişiye de okuyucu adı verilmekteydi. Okuyucu, ev ev dolaşarak ve kendisine verilen metni davetlinin huzurunda okuyarak daveti gerçekleştirir ve çoğunlukla davet esnasında helva, kumaş, çorap, şeker gibi bazı hediyeler de takdim edilirdi.¹⁴¹⁸ Ancak davet esnasında verilen hediyeğin türü ve büyüklüğü davet edilen kişinin gelin ve damada getireceği düğün

¹⁴¹⁶ “Almanya’da yaşayan gurbetçinin eşi İslam’ı seçti | STAR”, *Star.com.tr* (16 Ocak 2023); “Taylandlı kadın İslam’ı seçti - Yaşam Haberleri” (Erişim 09 Haziran 2023); “Sevdiği erkek için Müslüman oldu”; <https://www.facebook.com/sondakikacom>, “Finlandiyalı Genç Kız, Sevdiği İçin Müslüman Oldu” (28 Ekim 2013); “Önce Müslüman oldu sonra evlendi! - atv Haber 15 Aralık 2022”.

¹⁴¹⁷ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 186. Konunun müşrik ve gayr-ı Müslimlerle evlilik bağlamında geneli için bkz. a.e. s. 184-188.

¹⁴¹⁸ İbrahim Gümüş, “Bir kültür ekonomisi dönüşüm serüveni: ‘okuntu’dan ‘e-davetiye’ye”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (21 Haziran 2019), 227.

hediyesinin de belirleyicisi idi. Bazen davet esnasında evlenecek gençlerin ihtiyacı olan şeyler de söylenmek suretiyle hediyein ne olacağı da belirtilmekteydi.¹⁴¹⁹

Anadolu’da bu şekilde düğüne davet etme geleneğine okuntu, davet eden kişiye de okuyucu denilmektedir. Sözlü davet şekli beraberinde verilen hediyeler nedeni ile düğün sahipleri için çok pahalıya mal olduğundan ve kültürel değişimin gereği olarak sözlü davetin ardından basılı davetiye dönemine geçilmiştir. Ancak bu davetiyelerin şekli ve kalitesi de zaman zaman düğün sahibinin zenginliğini gösterecek düzeyde abartılı olabilmektedir. Diğer yandan günümüzde artık matbu davetiye dönemi de bitme noktasına gelmiş, dijital çağın imkanları kullanılarak telefon görüşmesi, kısa mesaj, sosyal medya paylaşımı, elektronik posta gibi yollarla düğün davetleri yapılmaya başlanmıştır.

Geçen zaman içinde davetin ve davetiyenin şekli değişse de düğüne davet geleneği devam etmektedir. Geleneklerimizdeki davet geleneğinin kökeninde de yine Hz. Peygamber’in sünneti bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber döneminde de geçmişte Anadolu’da uygulanmakta olan okuntu benzeri bir uygulama ile düğün davetinin gerçekleştirildiği hadislerden anlaşılmaktadır.

Enes b. Malik’ten nakledilen şu rivayet Anadolu’daki okuntu geleneğinin doğrudan delili olarak gösterilebilir:

سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: بَنَى النَّبِيُّ ﷺ بِأَمْرًا، فَأَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رَجُلًا إِلَى الطَّعَامِ

Enes b. Malik şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bir kadınla evlendi, beni (düğününe davet için) gönderdi, ben de insanları düğün yemeğine davet ettim.”¹⁴²⁰

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber küçük yaşından itibaren hizmetinde bulunan ve kendisinden birçok hadisin bize intikalini sağlayan Enes b. Malik’i düğüne davet etmek üzere görevlendirmiştir.

Nitekim davete icabet etmenin gerekliliğinden bahseden aşağıdaki rivayet ile bu rivayetin dipnotunda işaret edilen benzer rivayetler de hem davetin hem de davete icabet etmenin Hz. Peygamber’in sünnetinde bulunduğunu ifade etmektedir.

¹⁴¹⁹ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 102.

¹⁴²⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 68 (No. 4875).

عن عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما: أن رسول الله ﷺ قَالَ: (إِذَا دَعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى وَلِيمَةٍ فَلْيَأْتِهَا)

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz düğün yemeğine davet edildiği zaman mutlaka ona katılsın.”¹⁴²¹

Aşağıdaki rivayetler de davet ve ilanın şekli ve önemi konusunda bilgi vermektedir.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَاطِبٍ الْجُمَحِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَصَلُّ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ، الدُّفُؤُ وَالصَّوْتُ

Muhammed b. Hâtıb el-Cümeihî'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Evlilikte helâl ile haramı birbirinden ayıran def çalarak ve davet ederek nikâhın ilanını sağlamaktır.”¹⁴²²

عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَغْلُوا النِّكَاحَ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْغُرْبَالِ

Hz. Âişe'den nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Davul çalarak nikâhı ilan ediniz”¹⁴²³

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber nikâh ve düğün için davet ve ilan konusunu çok önemsemiş, zamanın imkanlarının kullanılarak ilanın gerçekleşmesini istemiştir. Dolayısıyla Anadolu kültüründe ilan ve daveti temine yönelik yapılan bütün uygulamalar sünnetin ifası anlamına gelmektedir. Anadolu'nun birçok yerinde düğün evine asılan bayrak¹⁴²⁴ da ilan, davet ve aynı zamanda düğün evine ait adres bilgisini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁴²¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 71-72 (No. 4878-4881).

¹⁴²² Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Nikah”, 6 (No. 1088).

¹⁴²³ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 20 (No. 1895).

¹⁴²⁴ Çolak, *Anadolu'da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 104.

4.2.14.Düğün Eğlencesi

Anadolu'nun hemen her yerinde düğünler çeşitli oyunlar eşliğinde davul zurna çalınmak suretiyle icra edilmektedir.¹⁴²⁵ Düğünlerde ve kına gecelerinde özellikle hanımların bulunduğu ortamlarda daha abartılı eğlenceler yapılması âdettendir.¹⁴²⁶

Davul, zurna, def gibi çalgılar çalınarak eğlence yapılması bir yandan düğünde neşe ve sevinç ortamı oluşturmakta iken diğer yandan evlilik ve nikâh akdinin en önemli hususlarından biri olan nikâhın ilanını sağlamaktadır.

Hiz. Peygamber bilhassa kadın ve kızların düğünlerde def çalarak eğlenmesi, davul çalınması, cariyelerin şarkı söyleyerek ortama neşe katması konusunda yapılan eğlencelere müdahale etmemiş, helâl dairden çıkılmadıkça bilakis teşvik etmiştir. Aşağıdaki rivayetler bunu göstermektedir:

قَالَتْ الرَّبِيعَةُ بِنْتُ مَعْوِذِ بْنِ عَفْرَاءَ: جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَخَلَ جِئْنَ بَيْتِي عَلَى، فَجَلَسَ عَلَى فِرَاشِي كَمَجْلِسِكَ مِئِّي، فَجَعَلْتُ جُؤَيْرِيَّاتٍ لَنَا، يَضْرِبْنَ بِالْذُفِّ وَيَنْدُبْنَ مَنْ قُتِلَ مِنْ آبَائِي يَوْمَ بَدْرٍ، إِذْ قَالَتْ إِحْدَاهُنَّ: وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ، فَقَالَ: (دَعِي هَذَا، وَقُولِي بِالَّذِي كُنْتَ تَقُولِينَ)

Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ şöyle demiştir: “Benim gelin olduğum günün sabahı Hiz. Peygamber düğün törenime gelerek bulunduğum odaya girdi. Senin benim yanımda oturduğun gibi yatağımın üzerine oturdu. O esnada genç kızlarımız def çalarak Bedir savaşında şehit olan babalarımızın menkıbelerinden oluşan şarkılar söylemeye başladılar. Bu kızların söyledikleri sözler arasında: Aramızda yarın ne olacağını bilen bir Peygamber de vardır, ifadeleri geçmekteydi. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: “Bu sözü söylemeyiniz diğer söylediklerinizi söyleyin” buyurdu.”¹⁴²⁷

Bu hadisin konumuzla doğrudan ilgili kısmı düğün merasiminde genç kızların def çalıp şarkı söylemeleri, ancak şarkı sözlerinin mânevî duyguları pekiştiren güzel sözlerden oluşmasıdır. Hiz. Peygamber'in düğün törenine katılması, bu tür bir çalgı eşliğindeki okunan şiir ya da şarkı sözlerini dinlemesi, hoşuna gitmeyen, yanlış bulduğu

¹⁴²⁵ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 45, 83.

¹⁴²⁶ L. Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, 63-64.

¹⁴²⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 49 (No. 4852); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 21 (No. 1897); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 58 (No. 4922).

bir söz olduğunda buna müdahale edip düzelttiği gibi hususlar da ayrıca önemli hususlardır.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَنْكَحَتْ عَائِشَةُ دَاتَ قَرَابَةِ لَهَا مِنَ الْأَنْصَارِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَهْدَيْتُمُ الْفَتَاةَ؟" قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: "أَرْسَلْتُمْ مَعَهَا مَنْ يُعْتَبَرُ؟" قَالَتْ: لَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ الْأَنْصَارَ قَوْمٌ فِيهِمْ غَرَلٌ، فَلَوْ بَعَثْتُمْ مَعَهَا مَنْ يَقُولُ أَتَيْنَاكُمْ أَتَيْنَاكُمْ ... فَحَيَّانَا وَحَيَّاكُمْ"

Abdullah bin Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Âişe yakını olan bir kızı Ensâr'dan bir adam ile evlendirdi. (Gelin çıktıktan sonra) Hz. Peygamber geldi ve (oradakilere); “Gelini (damadın evine) gönderdiniz (mi?)” buyurdu. Sahâbîler: Evet, dediler. Hz. Peygamber: Def çalıp şarkı söyleyecek bir kızcağızı gelinle gönderdiniz (mi?)” buyurdu. Hz. Âişe: Hayır, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Şüphesiz Ensâr, içlerinde gazel geleneği bulunan bir kavimdir. Keşke onlara: “Size geldik, size geldik, Allah bize de size de uzun ömür versin” diyecek bir kızcağızı gelinle beraber gönderseydiniz” buyur.”¹⁴²⁸

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَاطِبٍ الْجُمَحِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَصَلُّ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ، الدُّفُ وَالصَّوْتُ

Muhammed b. Hâtıb el-Cümehî'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Evlilikte helâl ile haramı birbirinden ayıran def çalarak ve davet ederek nikâhın ilanını sağlamaktır.”¹⁴²⁹

عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَعْلِنُوا النِّكَاحَ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْغُرْبَالِ

Hz. Âişe'den nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Davul çalarak nikâhı ilan ediniz”¹⁴³⁰

Yukarıdaki hadislerden anlaşılmaktadır ki, meşru sınırlar içinde kalındığı sürece, aşırıya kaçılmaksızın ve söylenen şiir ve şarkılarda dinen hoş olmayan ve çirkin sözler bulunmadıkça düğünlerde bilhassa hanımların def vb. çalgılar eşliğinde şarkı söyleyip eğlenmelerinde bir sakınca bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber'in bu hadislerine rağmen Anadolu kültüründe dindar ve samimi Müslümanlar çalgılı, şarkılı, eğlenceli düğünlere katılmayı hoş görmemektedir. Bunun

¹⁴²⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 21 (No. 1900).

¹⁴²⁹ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Nikah”, 6 (No. 1088); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 20 (No. 1896); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1930, “Nikah”, 72 (No. 3369-3370).

¹⁴³⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 20 (No. 1895).

en büyük sebebi bu tür düğünlerde içki içilmesi, çalgı ve şarkılarla birlikte kadın, erkek karışık oyunlar oynanması, bu tür düğünlerde köçek ve dansözlerin oynatılması, şarkı sözlerinin İslâm'ın hoş görmeyeceği türden olması vb. gayrı meşru birtakım işlere izin verilmesi gibi hususlardır. Bunun yanında Anadolu kültüründe en fazla okunan ve önemli dinî eserlerden biri olarak kabul edilen Erzurumlu İbrahim Hakkı “*Mârifetnâme*” adlı eserinde, bu tür eğlenceli düğünlere katılarak çalgılı, eğlenceli ziyafetlerde yemek yemeyi karnın afetleri arasında saymıştır. Bu ifadelerin de Anadolu kültüründe düğün eğlencelerine olumsuz bakış üzerinde etkisi bulunmaktadır.¹⁴³¹

4.2.15.Kına Gecesi

Düğünden bir gün önce kına gecesi düzenlemek Osmanlı dönemi geleneklerindendir. Gelinin arkadaşları ve kadın akrabaları ile damadın kadın akrabalarının öncelikli olarak katıldığı bu merasim, genellikle davul, zurna eşliğinde gelin evine veya belirlenen mekâna gider, damat tarafından hediyeler ve ikramlar getirilir. Bazı yörelerde gelin hamama götürülür, hep birlikte yıkanılır, yenilir içilir, eğlenilir ve ardından gelinin ellerine, bazı yörelerde bileklerine, ayaklarına ve saçına kına yakılır. Bu esnada çeşitli ilâhiler, türküler, maniler okunur. Bir süre sonra kına yıkanır. Toplanan genç kız ve kadınlar, özellikle gelin ve arkadaşları çalgılar ve müzik eşliğinde eğlenirler.¹⁴³² Bu merasim esnasında gelinin ağlatılması da âdettendir. Bazı yörelerde kına merasimine katılan bütün kadınlara kına yakılır.¹⁴³³ Kına yakmak Anadolu’da adanmış olmanın bir işaretidir. Bu yüzden kurbanlık koyuna Allah’a adandığı için, askere gidene vatana adandığı için, evlenen kıza da kocasına adanması için kına yakmak bir gelenek olmuştur. Anadolu’da yaşlı kadınlar da saçlarına kına yakarlar bunun da âhirete adanmanın bir belirtisi olduğu ifade edilmektedir.¹⁴³⁴

¹⁴³¹ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 113-114.

¹⁴³² And, 16. Yüzyılda İstanbul, 196.

¹⁴³³ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 187.

¹⁴³⁴ Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 122.

Birçok geleneğin Hz. Peygamber'in bir hadisine ve sünnetine dayandırıldığı Anadolu'da, kına yakma geleneğinin de Hz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki rivayetlerden hareketle icra ediliyor olması muhtemeldir.

أَبُو أَيُّوبَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: التَّعَطُّرُ، وَالنِّكَاحُ، وَالسَّوَاكُ، وَالْحَيَاءُ

Ebû Eyyûb el-Ensârî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dört şey peygamberlerin sünnetindendir. Güzel koku sürünmek, evlenmek, misvak ile dişleri temizlemek ve kına kullanmak.”¹⁴³⁵ Hadisin Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî tarafından nakledilen rivayetlerinde “الْحَيَاءُ” “Kına” kelimesi yerine “الحَيَاءُ” “Haya” kelimesi kullanılmıştır. Bu rivayet bazı kaynaklarda “kına kullanmak” yerine “sünnet olmak”, “peygamberlerin sünnetindendir” yerine “benim sünnetimdir” ifadesi ile rivayet edilmiştir.¹⁴³⁶

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَحْسَنَ مَا غَيَّرْتُ بِهِ الشَّيْبَ، الْحِنَاءُ وَالْكَتَمُ

Ebû Zerr el-Gıfârî'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Beyaz saç ve sakalın rengini değiştirmek amacı ile kullandığınız en güzel şey kına ve ketemdir.”¹⁴³⁷

Ancak Hz. Peygamber döneminde evlenen kızlar için kına gecesi diye bir gelenek olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte kına yasaklanan bir madde değil aksine saç ve sakalı boyamak için kullanılması tavsiye edilen bir maddedir.

4.2.16.Saçı Geleneği

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde yaygın olan geleneklerden birisi de saç geleneğidir. Buna göre Anadolu'nun bazı bölgelerinde gelin baba evinden çıkarılırken, bazı yerlerde gelin güvey (damat) evine girerken damadın annesi veya ailesi, bazı yerlerde gelinin annesi veya ailesi tarafından gelinin başı üzerinden şeker, fındık, fıstık

¹⁴³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 1/156; Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muḥammed Kıvâmu's-Sunne et-Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk. Mustafa Muhammed Ammâra (Mısır: Matbatü Mustafa el-bâbî el-Halebi, 1388), 3/40; Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 38/554 (No. 23581); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Nikah”, 1 (No. 1080). Tirmizî'deki rivayet “Hasen Garip Hadis” olarak değerlendirilmiştir.

¹⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/554 (No. 23581); Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Muşannef*, 6/247.

¹⁴³⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Libâs”, 32 (No. 3622). Rivayette yer alan “ketem” kelimesinin yaprakları ezildiğinde kırmızı renk veren ve saçların boyanmasında kullanılan bir tür dağ bitkisi olduğu belirtilmektedir.

vb. kuruyemiş, buğday, üzüm, nohut vb. ile bozuk para saçılmakta, merasime katılanlar ve bilhassa çocuklar tarafından saçılan para ve diğer şeyler kapışılmaktadır. Bunlar genellikle uğur için ve teberrüken alınmaktadır.¹⁴³⁸ Anadolu’da evlilik çağına gelmiş genç kızlar için yaygın olarak kullanılan ve inşallah senin de mürüvvetini görürüz anlamına gelen “darısı başına” sözünün de gelin başına saçılan “darı” nedeniyle söylenmiş olması muhtemeldir. Osmanlı döneminde de uygulanmaktaydı.¹⁴³⁹

Anadolu’da yaygın olan bu geleneğin bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’den nakledilen aşağıdaki rivayete dayanması muhtemeldir. Ancak hadis münekkitleri bu rivayetin uydurulmuş olduğunu beyan etmektedirler. Bu rivayette Hz. Peygamber döneminde de evlenen kızların başlarının üzerinden çeşitli meyveler ve şekerler saçıldığı ifade edilmektedir.

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: حَدَّثَنِي مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، أَنَّهُ شَهِدَ إِمْلَاكَ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَخَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنْكَحَ الْأَنْصَارِيَّ، وَقَالَ: «عَلَى الْأُلْفَةِ وَالْخَيْرِ وَالطَّيْرِ الْمُيْمُونِ، دَقُّوْا عَلَى رَأْسِ صَاحِبِكُمْ». فَدَقُّوْا عَلَى رَأْسِهِ، وَأَقْبَلَتِ السَّلَالُ فِيهَا الْفَاكِهَةَ وَالسُّكَّرَ، فَتَنَّرَ عَلَيْهِمْ، فَأَمْسَكَ الْقَوْمُ فَلَمْ يَنْتَهَبُوا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا أَزَيْنَ الْجُلْمَ، أَلَا تَنْتَهَبُونَ؟» فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ نَهَيْتَنَا عَنِ النَّهْيَةِ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا. فَقَالَ: «إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ عَنِ نَهْيَةِ الْعَسَاكِرِ، وَلَمْ أَنْهَكُمْ عَنِ نَهْيَةِ الْوَلَائِمِ، أَلَا فَانْتَهَبُوا» قَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ: فَوَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُحَبِّدُنَا وَنُحَبِّدُهُ إِلَى ذَلِكَ النَّهْبِ

Muaz b. Cebel’den nakledildiğine göre kendisi Hz. Peygamber ile Ensar’dan bir adamın nikâhına katılmıştır. Hz. Peygamber evlenen gençlerin aralarında sevgi ve muhabbet, evlerine bereket, hayır ve şans temennilerinde bulunduktan sonra arkadaşınız için def çalınız buyurmuştur. Bu esnada defler çalınmış ve başının üzerinden meyve ve şeker saçılmıştır. Ancak orada bulunanlar onları almaya çalışmadılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “hilm ne kadar güzeldir, neden onları almıyorsunuz” buyurmuştur. Orada bulunanlar “Ey Allah’ın resulü sen bize başka bir zaman yağmalamayı yasaklamıştın” deyince Hz. Peygamber; “Ben sizi askerin ganimetini yağmalamaktan nehyettim, düğündeki saçının yağmalanmasını yasaklamadım, onu yağmalayın” buyurmuştur. Muaz b. Cebel demiştir ki: “Allah’a and olsun ki bu söz üzerine biz onu, o bizi çekiştirdik ve meyve ve şekerleri kapıştık.”¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁸ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 78-82,174; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 127.

¹⁴³⁹L. Neave, *Eski İstanbul’da Hayat*, 62.

¹⁴⁴⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 1/43; el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, 4/290; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 9/222. Heysemî bu rivayetin senedinde bir ravinin vaddâ’ ve ayrıca iki

Anadolu’da halkın dinî yaşantısını düzenlemek için çokça okuduğu Kara Davut olarak bilinen “*Delâilü’l-Hayrât*” adlı meşhur eserde de bu gelenekten bahsedilirken Hz. Peygamber ile Hz. Hatîce’nin evliliği esnasında da saç geleneği icra edildiğinden bahsedilmektedir.¹⁴⁴¹ Ayrıca saç geleneğinin kültürümüzdeki yeri, Hz. Peygamber’in bu konudaki uygulamaları, konuyla ilgili rivayetlerin sıhhat değerlendirmesi, konunun toplumsal ve fikhî yönlerini de ele alan daha geniş bir değerlendirme Ahatlı tarafından yapılmıştır.¹⁴⁴²

4.2.17.Düğün Yemeği (Velim)

Anadolu’da düğün demek genellikle ziyafet demektir. Düğünler âdeti ziyafetlerinin, verilen yemeklerin kalitesiyle değer kazanır. Ziyafet genellikle erkek tarafında verilir. Ancak kız tarafında da gelen misafirlere mutlaka bazı ikramlar yapılır.¹⁴⁴³

Enes b. Malik’in Hz. Peygamber’den naklettiği “أُولِمَ وَلَوْ بِشَاةٍ” “Bir koyunla da olsa düğün yemeği yapıp ikramda bulun!”¹⁴⁴⁴ hadisi Anadolu’da bilinen hadislerdendir.

İmam Buhârî, *Sahih*’inin “Nikâh” bölümündeki düğün yemeği vermeyeyle ilgili dört ayrı başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilk başlık altında yer alan aşağıdaki hadis ise sadece düğün yemeği için değil birkaç farklı konuya delil olacak özelliktedir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ... كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا مَرَّ بِجَنَابَاتٍ أُمِّ سُلَيْمٍ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَلَّمَ عَلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ عَرُوسًا بِرَيْثَبَ، فَقَالَتْ لِي أُمُّ سُلَيْمٍ: لَوْ أَهْدَيْنَا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ هَدِيَّةً، فَقُلْتُ لَهَا: أَفْعَلِي، فَعَمَدْتُ إِلَى تَمْرٍ وَسَمْنٍ وَأَقِطٍ، فَاتَّخَذْتُ حَيْسَةً فِي بُرْمَةٍ، فَأَرْسَلْتُ بِهَا مَعِيَ إِلَيْهِ، فَأَنْطَلَقْتُ بِهَا إِلَيْهِ، فَقَالَ لِي: (ضَعُهَا). ثُمَّ أَمَرَنِي فَقَالَ: (ادْخُلِي رَجَالًا - سَمَاهِم - ادْعِ لِي مَنْ لَقِيتَ). قَالَ: فَفَعَلْتُ الَّذِي أَمَرَنِي، فَرَجَعْتُ فَإِذَا النَّبِيُّ ﷺ غَاصُّ بِأَهْلِهِ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى تِلْكَ الْحَيْسَةِ وَتَكَلَّمَ بِهَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ جَعَلَ يَدْعُو عَشْرَةَ عَشْرَةً يَأْكُلُونَ مِنْهُ، وَيَقُولُ لَهُمْ: (ادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ، وَلْيَأْكُلْ كُلُّ رَجُلٍ مِمَّا يَلِيهِ). قَالَ: حَتَّى تَصَدَّعُوا كُلُّهُمْ عَنْهَا، فَخَرَجَ مِنْهُمْ مَنْ خَرَجَ، وَبَقِيَ نَفَرٌ يَتَحَدَّثُونَ، قَالَ: وَجَعَلْتُ أُعْتَمُّ، ثُمَّ خَرَجَ

ravinin de meçhul olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer ise Fethu’l-Bârî’de rivayeti zayıf olarak değerlendirmiştir.

¹⁴⁴¹ Dursun Ali Tökel, “Sadece Okunan Değil Yaşanan Bir Kitap-Delail-i Hayrat” (Erişim 06 Haziran 2023). Bkz. Delailü’l-Hayrat (Kara Davut), 424. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.

¹⁴⁴² Ahatlı, *Kültürümüzde Hadis*, 122-132.

¹⁴⁴³ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 78; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 122.

¹⁴⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 7, 68 (No. 4785, 4872).

النَّبِيُّ ﷺ نَحَرَ الْحُجْرَاتِ وَخَرَجْتُ فِي إِثْرِهِ، فَقُلْتُ: إِنَّهُمْ قَدْ ذَهَبُوا، فَرَجَعْتُ فَدَخَلْتُ الْبَيْتَ، وَأَرَاخَى السِّتْرَ وَإِنِّي لَفِي الْحُجْرَةِ، وَهُوَ يَقُولُ: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ)

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber annem Ümmü Süleym'in evinin bulunduğu tarafından geçtiğinde onun yanına gider ve ona selâm verirdi. Hz. Peygamber, Zeynep bint Cahş ile evlendiğinde annem bana: 'Keşke Hz. Peygamber'e bir hediye versek' dedi. Ben de kendisine: "Verelim" dedim. Bunun üzerine annem hurma, yağ ve keş (kurutulmuş yoğurt) getirdi ve bunlardan bir tencere hayse yemeği yaptı. Daha sonra bu yemeği benimle Hz. Peygamber'e gönderdi. Ben yemeği Hz. Peygamber'e götürdüm. Hz. Peygamber bana: "Yemeği bırak" buyurdu ve ardından benden isimlerini saydığı birtakım adamları kendisine çağırmanı ve karşılaştığım kimseleri de çağırmanı istedi. Ben Hz. Peygamber'in emrini yerine getirdim ve geri döndüm. Bir baktım ki ev kapıya kadar dolmuş. Bu esnada Hz. Peygamber'in iki elini yemeğin üzerine koyduğunu ve Allah'ın söylemesini istediği bazı kelimeleri söylediğini (bereket için dua ettiğini) gördüm. Bundan sonra gelen davetlileri onar onar sofraya davet etti ve onlar da yemekten yemeye başladılar. Bu esnada Hz. Peygamber davetlilere: "Besmele ile ve önünüzden yiyin" buyuruyordu. Enes dedi ki: Nihayet gelenlerin hepsi yemeklerini yiyip dağıldılar. Dışarı çıkan çıktı ancak birkaç kişilik bir grup içerde kalıp aralarında konuşmaya başladılar. Enes dedi ki: Ben onların çıkıp gitmemelerinden rahatsız oldum. Sonra Hz. Peygamber (yanlarından ayrılıp), hanımlarının odalarına doğru gitti. Ben de O'nun arkasından çıktım ve kendisine; Oturup konuşmaya dalan adamlar gittiler, dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber evine girdi ve perdesini kapattı. Ben de odadaydım ki, kendisi şu (mealdeki) âyetleri okumaya başladı: "Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine -yemeğe davet edilmeksizin, vaktine de bakmaksızın girmeyin. Fakat davet edildiğiniz zaman girin. Yemekten sonra da dağılın. Söz dinlemek veya sohbet etmek için de (izinsiz) girmeyin. Çünkü bu, Peygambere eza vermekte, O sizden çekinmektedir. Allah ise hakkı açıklamaktan çekinmez"¹⁴⁴⁵..."¹⁴⁴⁶ Bu konuyla ilgili rivayet edilen başka hadisler de bulunmaktadır.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴⁵ el-Ahzâb 33/53.

¹⁴⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 64 (No. 4868).

¹⁴⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 68-70 (No. 4873-4877).

4.2.18.Düğün Davetine İcabet Etmek

Anadolu’da davete ve özellikle de düğün davetlerine icabet etmek, akraba, komşu, dost ve arkadaşlarının kendileri ya da çocuklarının düğünlerine katılmak âdeti bir görevdir. Mazeretsiz olarak bu tür davetlere katılmayanlar ayıplanır ve kınanırlar. Bu konuda Hz. Peygamber’den nakledilen hadisler de Anadolu’daki bu geleneğin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Peygamber’in bu husustaki tavsiyeleri emir ve kesinlik bildirmektedir.

عن عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما: أن رسول الله ﷺ قَالَ: (إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى وَلِيمَةٍ فَلْيَأْتِهَا)

Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz düğün yemeğine davet edildiği zaman mutlaka ona katılsın.”¹⁴⁴⁸

Ancak Hz. Peygamber sadece zenginlerin davet edilip fakirlerin davet edilmediği düğün merasimlerini de kınamış, davete icabet etmemenin Allah’a ve resulüne karşı gelmek olacağını beyan etmiş,¹⁴⁴⁹ düğün veya başka vesileyle davet edildiğinde katılmak gerektiğini dile getirmiş,¹⁴⁵⁰ bir düğüne katılarak oradan dönen kadın ve çocuklarla karşılaştığında “Allah’ım siz benim için insanların en sevimlilerisiniz” buyurmak suretiyle memnuniyetini ifade etmiştir.¹⁴⁵¹ Ancak Hz. Peygamber gerek düğün davetlerinde olsun gerekse başka davet meclislerinde gittiği yerde hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaştığında bunu ifade etmekten de çekinmemiştir.¹⁴⁵²

4.2.19.Düğün Hediyesi (Takı) Vermek

Anadolu’da düğün hediyesi ve takı geleneği düğünlerin olmazsa olmazıdır. Düğün ile takı merasimi o kadar iç içe geçmiştir ki birçok düğün ve nikâh takı merasimi ile sona ermektedir. Anadolu’da düğün hediyeleri yakın geçmişte gelin ve damadın

¹⁴⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 71-72 (No. 4878-4881).

¹⁴⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 72 (No. 4882).

¹⁴⁵⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 73-74 (No. 4883-4884).

¹⁴⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 75 (No. 4885).

¹⁴⁵² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 76 (No. 4886).

kuracakları yeni evlerinde ihtiyaç duydukları eşyalar, tava tencere, kap kakak gibi yemek hazırlama malzemeleri, süpürge, yastık, yorgan, nevresim, çarşaf vb. gibi eşyalardan oluşmaktaydı. Ancak son zamanlarda bu şekilde eşya türünden takı takmak yerine gelin ve damada altın ve para takılması yaygın hale gelmiştir. Bazı kişiler bu takıları düğün masraflarını yapmakta olan gelin ve damadın anne babasına vermekte ve kendilerine bu şekilde maddi bir destek sunmaktadır.

Hız. Peygamber'in sünnetinde ve İslâm geleneğinde hediyeleşmek ve yardımlaşmak en önem verilen hususlardandır. Özellikle düğün yapan, evlenecek olan gençlere yardım edilmesi Kur'an'da emredilmektedir. "Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."¹⁴⁵³ mealindeki Kur'an âyeti aslında evlenenlere, evlenecek olanlara yardımcı olmayı da emretmiş olmaktadır. Allah'ın Müslümanlara emrettiği zekat, sadaka, fitre gibi mali ibadetler, Allah'ın kendisine zenginlik ve imkan verdiği kulları vasıtası ile yoksullara yardım etmesinden ibarettir. Bilhassa maddi durumu iyi olmayan gelin ve damada ve ailelerine düğünlerinde yapılacak bu tür hediyeleşme ve yardımlar bir anlamda Allah'ın insanlar vasıtası ile kullarına ihsanıdır.

İmam Buhârî, Nikâh bölümündeki konu başlıklarından birine "باب: الْهَدِيَّةُ لِلْعَرُوسِ" "Düğün hediyesi" başlığını koymuş¹⁴⁵⁴ ve bu başlık altında daha önce düğün yemeği başlığı altında zikredilmiş olan şu hadisi nakletmiştir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَرَّ بِنَا فِي مَسْجِدِ بَنِي رِفَاعَةَ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا مَرَّ بِجَنَابَاتٍ أُمَّ سُلَيْمٍ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَلَّمَ عَلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرُوسًا بِرَبِّئَتٍ، فَقَالَتْ لِي أُمُّ سُلَيْمٍ: لَوْ أَهْدَيْنَا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدِيَّةً، فَقُلْتُ لَهَا: افْعَلِي، فَعَمَدْتُ إِلَى تَمْرٍ وَسَمْنٍ وَأَقِطٍ، فَاتَّخَذْتُ حَيْسَةً فِي بُرْمَةٍ، فَأَرْسَلْتُ بِهَا مَعِيَ إِلَيْهِ، ...

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Hız. Peygamber annem Ümmü Süleym'in evinin bulunduğu tarafından geçtiğinde onun yanına gider ve ona selâm verirdi. Hız. Peygamber, Zeynep bint Cahş ile evlendiğinde annem bana: 'Keşke Hız. Peygamber'e bir hediye versek' dedi. Ben de kendisine: "Verelim" dedim. Bunun üzerine annem

¹⁴⁵³ en-Nûr 24/32.

¹⁴⁵⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 64.

hurma, yağ ve keş (kurutulmuş yoğurt) getirdi ve bunlardan bir tencere hayse yemeği yaptı. Daha sonra bu yemeği benimle Hz. Peygamber'e gönderdi..."¹⁴⁵⁵

4.2.20. Gelin Süslemesi

Anadolu'da gelin süslemesi, damat tıraşı gibi hususlar âdeti her düğünde olmazsa olmazlardandır. Gelin nikâh ve düğün öncesi ya kuaföre giderek yahut gelinin arkadaşları tarafından evinde süslenir. Düğünler insanların hayatlarındaki en özel, en mutlu, en unutulmaz zaman dilimlerinden biridir. Bu yüzden düğün ve nikâhta her şeyin diğer zamanlarda olandan biraz daha farklı olması arzulanmaktadır.

Bilhassa evlilik çağındaki genç kızlar ve kadınlar için düğün hazırlığı çok önemlidir. Düğünde giyilecek kıyafet, saçının alacağı şekil, örteceği başörtüsü, elinde tutacağı çiçek, düğünde bineceği vasıta, oturacağı koltuk, çalınacak müzikler vb. her ayrıntı inceden inceye hesaplanır ve planlanır. Bu ayrıntılar ve bunlardan herhangi birindeki en küçük bir aksama bazen bir düğünün iptaline kadar gidebilir veya ömür boyu unutulmayacaklar arasındaki yerini alır. Tabii ki her şeyin istenildiği gibi olması da düğünü ve nikâhı unutulmaz yapar.

Hiz. Peygamber'in kızı Hiz. Fatıma'nın düğünü ve düğün hazırlıkları da o günün şartlarında özel bir hazırlıkla gerçekleşmiş ve aşağıdaki rivayette Hiz. Âişe bu durumu anlatmıştır.

عَنْ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتَا: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نُجَهِّزَ فَاطِمَةَ حَتَّى نَدْخُلَهَا عَلَى عَلِيٍّ، فَعَمَدْنَا إِلَى النَّبِيِّ، فَعَرَضْنَاهُ ثَرَابًا لَيْثًا مِنْ أَعْرَاضِ الْبَطْحَاءِ، ثُمَّ حَشَوْنَا مِرْفَقَيْنِ لَيْثًا، فَنَفَسْنَاهُ بِأَيْدِينَا، ثُمَّ أَطْعَمْنَا تَمْرًا وَزَبِيذًا، وَسَقَيْنَا مَاءً عَذْبًا، وَعَمَدْنَا إِلَى عُودٍ فَعَرَضْنَاهُ فِي جَانِبِ النَّبِيِّ يُلْقَى عَلَيْهِ التَّوْبُ وَيُعَلَّقُ عَلَيْهِ السِّقَاءُ، فَمَا رَأَيْنَا عُرْسًا أَحْسَنَ مِنْ عُرْسِ فَاطِمَةَ

Hiz. Âişe ve Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre şöyle söylemişlerdir; Hiz. Ali ile Hiz. Fâtıma'nın düğününde Hiz. Peygamber, Fâtıma'nın gelinlik hazırlığını yapıp onu Hiz. Ali'nin odasına götürmemizi emretti. Bunun üzerine biz Hiz. Ali'nin odasına gittik ve Bathâ taraflarından getirilmiş olan yumuşak bir toprağı odaya yaydık. Sonra ellerimizle dittiğimiz hurma kabuğunun elyafı ile iki yastık doldurduk. Daha sonra düğün yemeği olarak kuru hurma ve kuru üzüm yedirdik, güzel bir su içirdik. Sonra

¹⁴⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nikah", 64 (No. 4868).

üstüne elbise ve su kabı asılacak bir ağacı getirip odanın bir kenarına yerleştirdik. Biz, Fâtıma'nın düğününden daha güzel bir düğün görmedik.”¹⁴⁵⁶

Kendisi tarafından nakledilen başka bir rivayette Hz. Âişe kendi evlilik hikayesini anlatmaktadır. Bu rivayette düğün günü annesi tarafından Medineli Ensâr hanımlarına teslim edildiğini, onların da kendisine öncelikle hayır ve bereket duasında bulunduklarını daha sonra saçlarını yıkayıp, saçını, başını ve kıyafetlerini düzelttiklerini ifade etmiştir.¹⁴⁵⁷

Bu rivayetler de göstermektedir ki bilhassa genç kızlar için evlilik öncesi düğün hazırlıkları, saç yapımı, gelinlik olarak özel kıyafetler dikilmesi ve giyilmesi çok önem arz etmektedir. Günümüzde bu işi meslek edinmiş özel mekanlarda, kuaförlerde veya evlenecek genç kızın yakınları ve arkadaşları tarafından evlerde yapılan bu hazırlıkların Hz. Peygamber döneminde de icra edildiği ve bunun takriri sünnet olarak onaylandığı ve tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.

4.2.21.Evlenenleri Tebrik Etmek

Anadolu'da yeni evlenen çiftlere mutluluklar dilemek, tebrik etmek, “Allah bir yastıkta kocatsın, Allah hayırlı evlatlar nasip etsin” gibi dua cümleleri söylemek oldukça yaygın bir gelenek olarak devam etmektedir. Evlilik tebrikleri genellikle düğün veya nikâh merasimine katılarak bizzat evlenenlere söylenir. Evlenenlerin aileleri de ayrıca tebrik edilir. Davet edildiği halde düğün ya da nikâha katılamayan kimseler, telefon, kısa mesaj, e-posta, sosyal medya hesabı, telgraf, mektup vb. iletişim vasıtaları ile tebriklerini iletmektedir.¹⁴⁵⁸ Tebrikleşme birçok konuda olduğu gibi düğünlerde de oldukça önemlidir. Anadolu'da düğün sonrasında gelin ve damadın akraba ve yakınlarına yaptığı el öpme (teşekkür) ziyaretleri de tebrikleşmenin bir vesilesidir.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 24 (No. 1911).

¹⁴⁵⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Fezâilü's-Sahâbe”, 73 (No. 3681); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Nikah”, 69 (1422); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Nikah”, 13 (No. 1876).

¹⁴⁵⁸ Çolak, *Anadolu'da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 192.

¹⁴⁵⁹ Örf ve Adetlerimiz, 49.

Anadolu'daki bu gelenek de Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in evlenen bir kişiye dua ettiğini gösteren aşağıdaki rivayet bunun en önemli delillerinden biridir:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَثَرَ صُفْرَةٍ، قَالَ: (مَا هَذَا). قَالَ: إِنِّي تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَرْنِ نَوَاجٍ مِنْ دَهَبٍ، قَالَ: (بَارَكَ لَكَ اللَّهُ، أَوْلَمْ وَلَوْ بِشَاةٍ)

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir gün Abdurrahmân b. Avf'ın üzerinde sarı boya izi gördü ve “Bu nedir?” diye sordu. O da: “Ben altından bir çekirdek ağırlığı mehir ile bir kadınla evlendim” dedi. Hz. Peygamber: “Bârekellâhu leke (Allah evliliğinizi bereketli kılsın) diye dua etmiş ve bir koyunla da olsa düğün ziyafeti ver” buyurmuştur.¹⁴⁶⁰

Aynı şekilde Hz. Aişe'den nakledilen aşağıdaki rivayet de evlenenlere dua edilmesi konusundaki güzel örneklerden biridir:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: تَزَوَّجَنِي النَّبِيُّ ﷺ ، فَأَتَنَنِي أُمِّي فَأَدْخَلَنِي الدَّارَ ، فَإِذَا نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي الْبَيْتِ ، فَقُلْنَ: عَلَى الْخَيْرِ وَالْبَرَكَةِ، وَعَلَى خَيْرِ طَائِرٍ

Hz. Âise'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber benimle nikâhlandıktan sonra annem Ümmü Rûmân beni getirip Peygamber'in evine bıraktı. Evde Ensâr hanımlarından bazı kadınlar vardı. Bunlar anneme ve bana: “Hayır ve bereket üzere geldiniz; hayırlı kısmet üzerine geldiniz” dediler.¹⁴⁶¹

Anadolu geleneklerinde evlenecek genç kızlara hayırlı kısmet dilemek, “bahtın açık olsun, kısmetin güzel olsun” demek, evlilik kararı alanlara, evlilik aşamasında olanlara, evlenenlere “hayırlı olsun, hayırlı, mübarek olsun” gibi sözlerle dua etmek gibi geleneklerin kaynağı yukarıda nakledilen Hz. Peygamber ve ashabına ait bu sünnetlerdir.

4.2.22.Zifaktan Önce Namaz Kılıp Dua Etmek

Anadolu'da damat gelinin odasına girdikten sonra hiçbir şeye bakmadan odada önceden hazırlanmış olan seccadesine yönelerek iki rekât namaz kılması ve akabinde

¹⁴⁶⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 56 (No. 4860).

¹⁴⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 57 (No. 4861).

evliliğin mutlu ve mesut geçmesi, yeni kurulan bu yuvanın huzurla dolması, Allah'ın kendilerine hayırlı zürriyetler ihsan etmesi için duada bulunması âdettendir.¹⁴⁶²

Anadolu'da uygulanmakta olan bu gelenek aşağıda Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen hadiste birebir aynı şekilde anlatılmaktadır.

وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: " إِذَا دَخَلَتِ الْمَرْأَةُ عَلَى زَوْجِهَا يَقُومُ الرَّجُلُ فَنَقُومُ مِنْ خَلْفِهِ فَيُصَلِّيَانِ رَكَعَتَيْنِ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لِي فِي أَهْلِي وَبَارِكْ لِأَهْلِي فِي اللَّهِمَّ ارْزُقْهُمْ مِنِّي وَارْزُقْنِي مِنْهُمْ اللَّهُمَّ اجْمَعْ بَيْنَنَا مَا جَمَعْتَ فِي خَيْرٍ وَفَرِّقْ بَيْنَنَا إِذَا فَرَّقْتَ إِلَى خَيْرٍ »

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Kadın (gelin) zifaf odasına kocasının (damadın) yanına girdiğinde damat namaz için ayağa kalkar, gelin de onun arkasında olmak üzere beraber iki rekât namaz kılarlar ve ardından şöyle dua ederler: ‘Ey Allahım! beni aileme mübarek eyle, ailemi de bana mübarek eyle. Allahım! onları benden rızıklandır, beni de onlardan rızıklandır. Allahım! aramıza iyilik ve hayırda bir araya getirdiklerinin beraberliğini nasip eyle, ayırdığın zaman da ayrılığımızı iyiliğe ve hayra yönelik eyle’ desin” buyurmuştur.¹⁴⁶³ Aynı kaynakta bu hadisin benzeri Selman-ı Fârisî tarafından da nakledilmiştir. Bu rivayette Hz. Peygamber evliliği bir binaya, zifaf gecesini ise binanın temelini atıldığı güne benzetmiş ve yeni evlenen gelin ve damadın namaz ve dua ile kuracakları evlilik binasına sağlam bir temel atmalarını tavsiye etmiştir.¹⁴⁶⁴

Bu rivayetler göstermektedir ki Anadolu'da zifaf gecesini gelin ve damadın iki rekât namaz kılıp, peşinden evliliklerinin hayır ve bereket getirmesi için dua etmeleriyle ilgili gelenek Hz. Peygamber'in bu hadislerinin etkisiyle ortaya çıkmış ve günümüzde de devam etmektedir.

Abdullah b. Abbas'ın naklettiği aşağıdaki rivayette de Hz. Peygamber zifaf gecesinde ve karı kocanın diğer birlikteliklerinde yapılacak duayı öğretmiştir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (أَمَّا لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَقُولُ حِينَ يَأْتِي أَهْلَهُ: بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، ثُمَّ فَرَّقَ بَيْنَهُمَا فِي ذَلِكَ، أَوْ قُضِيَ وَلَدٌ، لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا)

¹⁴⁶² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 129-130.

¹⁴⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsaat*, 4/217; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 4/291-292 (7546-7547). Heysemî bu hadisin rivayetlerinden birinin meçhul olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle sened zayıftır.

¹⁴⁶⁴ el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 4/291 (7545).

İbn Abbas Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Sizden biri eşiyle birlikte olmak istediğinde besmele ile yaklaşsın ve Allah’ım bizi ve bize ihsan edeceğin evladımızı şeytandan uzak eyle” desin. Bu duadan sonra Allah kendilerine bir çocuk takdir eder veya bir çocuk dünyaya gelirse şeytan o çocuğa asla zarar veremez”¹⁴⁶⁵

4.2.23. Duvak Açma ve Yüz Görümlüğü

Anadolu’da bundan yarım asır veya en fazla bir asır öncesine kadarki süreçte görücü usulü ile evlenmeler söz konusu idi ve birçok damat evleneceği gelin hanımı ilk kez zıfak gecesinde görmekteydi. Buna binaen bu dönemlerde damadın gelinin yüzünü görmeden ona kıymetli bir hediye takdim etmesi âdeti mevcuttu. İşte bu âdetin ismi yüz görümlüğüdür. Günümüzde eskiden olduğu gibi damadın gelini ilk kez zıfak gecesini görmesi gibi bir duruma artık rastlanmasa da bu âdet devam ettirilmektedir. Damat genellikle yatsı namazı cemaatle kılındıktan sonra dualarla ve yörenin âdetlerine göre başka bazı ritüeller gerçekleştikten sonra zıfak odasına girer. Öncelikle iki rekât namaz kılar ve dua eder. Gelinle bir müddet sohbet eder ve ardından gelin hanım için önceden hazırlamış olduğu genellikle altın, mücevher türünden olan hediyesini “aslında bu hediyeğin kendisine layık olmadığı, daha iyilerini hak ettiğini” gibi iltifat cümleleri ile gelin hanıma uzatır ve dizinin yanına bırakır. Daha sonra gelinin yüzünü örtmekte olan duvağını açar. Sunulan hediyeğin kıymet ve zarafeti, damadın geline verdiği değerin de bir göstergesi olarak kabul edildiğinden bu gelenek günümüzde de devam ettirilmektedir.¹⁴⁶⁶

عن ابن عباس، قال: لما تزوج عليُّ فاطمةَ قال له رسولُ الله - ﷺ - : "أَعْطِهَا شَيْئاً" قال: ما عِنْدِي شَيْءٌ، قال: "أَيْنَ دُرُّ غَاكِ الْخُطْمِيَّةُ؟"

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre; “Hz. Ali ile Hz. Fâtıma evlendiklerinde Hz. Peygamber Hz. Ali’ye “Fâtıma’ya (hediye olarak) bir şey ver!” buyurdu. Hz. Ali yanımda bir şey yok deyince Hz. Peygamber; “Senin sert zırhın nerede?” buyurmuştur.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Nikah”, 66 (No. 4870).

¹⁴⁶⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 130-132.

¹⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Nikah”, 35 (No. 2125).

Bu rivayetten zırhın kendisinin hediye olarak verilebileceğini anlamak mümkün olduğu gibi o günün şartlarında sağlam bir zırhın çok değerli olduğu düşünülecek olursa satılarak kıymetinin hediye olarak verilebileceği veya elde edilen gelirden bir hediye alınabileceği de anlaşılabılır. Burada önemli olan Hz. Peygamber’in evlenen erkeğin hanımına gerek mehir olarak gerekse evlilik hediyesi olarak bir şeyler hediye etmesinin kadının kalbini, sevgisini ve hoşnutluğunu kazanması bakımından önemli olduğunu ifade etmesidir. Bu, Hz. Peygamber’in insanları ve kadınları ne kadar iyi tanıdığının, kadınların bu tür hediyelere önem verdiğini de bir göstergesidir.

4.2.24. İki Bayram Arasında Nikâh

Anadolu’da bazı bölgelerde, Ramazan ile Kurban Bayramları kastedilerek “*İki bayram arasında düğün yapılmaz ve nikâh kıyılmaz*” şeklinde bir inanış vardır. Bu inanışın İslâm dini yönüyle doğruluğu bulunmamaktadır ve nereden kaynaklandığı bilinmemektedir.¹⁴⁶⁸ Anadolu’nun bazı yörelerinde bu tür evliliğin uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Ancak Osmanlı dönemi Anadolu kültüründe nikâhın Muharrem ve Sefer aylarına rastlamamasına diğer aylarda ise Pazartesi veya perşembe günü yapılmasına dikkat edilirdi. Nikâhın vakti konusunda daha hassas davranıp müneccimlere danışarak nikâhın tarih, gün ve saatini belirleyenler bile olurdu.¹⁴⁶⁹ Gerçi böyle bir anlayış ve söz yaygın olmakla birlikte bilhassa günümüzde çok fazla bir etkinliği görülmemekte, Ramazan ile Kurban bayramları arasında düğün ve nikâh merasimleri yapılmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde nikâh için belirli bir zaman belirlendiğine dair bir rivayete rastlanmamakla birlikte, Anadolu’nun bazı yörelerindeki “iki bayram arasında düğün yapılmaz, nikâh kıyılmaz” anlayışının aksine Hz. Peygamber ile Hz. Âişe’nin evliliklerinin Şevval ayında yani iki bayram arasında yapıldığına dair olan aşağıdaki rivayet, bu konuda Anadolu’daki kanaatin aşağıdaki rivayetleri yanlış anlamadan kaynaklandığı ihtimalini düşündürmektedir.

¹⁴⁶⁸ “İki bayram arasında evlenmek caiz midir? : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 08 Haziran 2023).

¹⁴⁶⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 111-112; Çolak, *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*, 191.

عَنْ عَائِشَةَ. قَالَتْ: تَزَوَّجَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي شَوَّالٍ. وَبَنَى بِي فِي شَوَّالٍ. فَأَيُّ نِسَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ أَخْطَى عِنْدَهُ مِنِّي؟ قَالَ: وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَسْتَجِبُ أَنْ تُدْخَلَ نِسَاءَهَا فِي شَوَّالٍ

Hiz. ÂiŖe'den nakledildiğine göre Ŗ yle demiŖtir: Hiz. Peygamber ile Ŗevval ayında nik hl olduk ve yine Ŗevv l ayında zifafa girdik. Hiz. Peygamber'in hanımları içinde hangisi Hiz. Peygamber'in yanında benim kadar nasıplıydı? Hadisin râvîsi Hiz. ÂiŖe'nin çevresindeki kadınları Ŗevval ayında evlendirmeyi güzel bulduğunu belirtmiŖtir.¹⁴⁷⁰

Nitekim Hiz. Ali ile Hiz. F t ma'nın evliliklerinin de Ŗevval ayında yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁴⁷¹

Diyanet İŖleri BaŖkanlıđına Anadolu'da yaygın olan bu kanaatin soru olarak sorulması ve karŖılıđında;

“Ŗartlar ve imk nlar müsait olduğu zaman senenin bütün günlerinde ve günün her saatinde düğün yapılabilir, nikâh kıyılabilir. Yani nikâh için belli bir zaman ve vakit yoktur. Bu sebeple iki bayram arasında düğün yapmakta ve nikâh kıydırmakta dinimiz açısından hiçbir sakınca bulunmamaktadır”

Ŗeklinde verilen cevap da konuya açıklık getirmektedir.¹⁴⁷²

4.2.25.Hareml k Sel ml k

Anadolu'da bilhassa Osmanlı döneminde yaygın bir Ŗekilde, günümüzde ise belli kesimlerde İslâmî hassasiyetler gereği uygulanmakta olan hareml k sel ml k uygulaması mahrem olmayan kadın erkek münasebetlerini kısıtlayan bir sistemdir. Buna göre evlerde ve konaklarda hareml k ve sel ml k adı ile iki ayrı bölüm vardır. *“Harem ya da hareml k; ev, konak ve saraylarda genellikle i  avluya bakacak Ŗekilde planlanan, kadınların yabancı erkeklerle karŖılaŖmadan rahatça günlük hayatlarını sürdürdükleri*

¹⁴⁷⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Nikah”, 73 (1423).

¹⁴⁷¹ Eb  Zekerıyy  Mu yidd n Yahyâ b. Ŗeref en-Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn ve 'Umdetu'l-Muft n*, thk. Zuheyr eŖ-Ŗ v Ŗ (Beyrût, D meŖk, 'Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî, 1412), 10/206.

¹⁴⁷² “İki bayram arasında evlenmek caiz midir?: Din İŖleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu”.

bölmelere denilmektedir."¹⁴⁷³ Selâmlık ise ailenin yaşadığı bölümdür.¹⁴⁷⁴ Osmanlı döneminde bilhassa saraylarda ve yönetici tabakasının konaklarında harem-selâmlık ayırımı keskin bir çizgilerle belirlenmişken halkın yaşadığı evlerde bu ayırım o kadar bâriz değildir. Ancak hemen her Türk evinde toplumun bu ortak kültürünün yansıması mutlaka görülmektedir.¹⁴⁷⁵

Osmanlı döneminde ve günümüzde Anadolu'da görülmekte olan haremlık selâmlık uygulaması geleneğinin çıkış noktasının İslâmî hassasiyetler olduğu konunun başında belirtilmişti. İslâm'ın din olarak gönderildiği çağda Arap yarımadasında ve Hz. Peygamber'in yaşadığı bölgede kadın erkek ilişkiler oldukça serbest idi. Kadın alınıp satılan bir meta şeklindeydi. Toplumda her türlü kötülük ve fuhşiyat yaygındı. İslâm böyle bir ortamda kadına toplumdaki saygın yerini kazandırmak için birçok kurallar ortaya koymuş, kadını meta olmaktan çıkarıp değerli bir birey haline getirmiştir. Çıplaklığın, fuhşun, kadına yönelik saldırıların önüne geçecek önlemleri almış, evlilik ve aile yapısına saygınlık kazandırmıştır. Zinayı, zinaya götüren her tür yolu kapatarak engellemiştir. İşte bu yollardan birisi de kadınlarla erkeklerin belirli sınırlar içinde kalmasını sağlamak, birbirleriyle ilişki ve iletişim yollarına bazı engeller koymak şeklinde olmuştur.

Anadolu kültüründeki haremlık-selâmlık uygulamasına temel teşkil eden husulardan birisi Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamalarıdır. Hz. Peygamber döneminde haremlık-selâmlık adı ile bir uygulama yer almamaktadır. Ancak isim olarak kullanılmasa da şekil olarak bazı uygulamalar Anadolu'nun bu uygulamasını yansıtmaktadır. Aşağıdaki rivayet bunun örneklerinden biridir:

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالْدُخُولَ عَلَى النِّسَاءِ). فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَرَأَيْتَ الْحَمَوُ؟ قَالَ: (الْحَمَوُ الْمَوْتُ)

Ukbe b. Âmir'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "Sizi (yanında mahremi bulunmayan) kadınların bulunduğu yere girmekten menederim" buyurmuştur.

¹⁴⁷³ Abdülkerim Özaydın - Nebi Bozkurt, "Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/132.

¹⁴⁷⁴ Deniz Esemeli, "Harem (Türk-İslâm Mimarisinde Harem)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/138.

¹⁴⁷⁵ Esemeli, "Harem", 16/150.

Ensar'dan bir adam ey Allah'ın Resulü kayınpeder konusunda ne dersiniz? Dediginde Hz. Peygamber: “Kayınpeder ölümdür” buyurmuştur.¹⁴⁷⁶

İbn Abbas'tan nakledilen benzer bir rivayette Hz. Peygamber: “لَا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ” “Hiçbir erkek yanında mahremi olmayan bir kadınla yalnız kalmasın” buyurmuştur.¹⁴⁷⁷ Bu hadisler göstermektedir ki Hz. Peygamber aralarında hısımlık bulunan kimseler de dahil olmak üzere kadın erkek münasebetlerinde hassas olmayı, birbirine nikâh düşen bir kadınla erkeğin asla yalnız kalmamasını şiddetle tavsiye etmiştir.

4.2.26. Evlenene ve Ev Yapana Allah Yardım Eder

Osmanlı'dan günümüze devam eden “Evlenene ve ev yapana Mevlâ yardım eder” sözü¹⁴⁷⁸ ve inancı gereği geleneklerimizde ev yapan, ev alan ve evlenenin işlerinin Allah tarafından kolaylaştırılacağı inancı vardır ve birçok kişi bunu kendisi veya yakınlarının yaşadığı tecrübelerle anlatmaktadır. Evlenen ve ev yapana yakınları, dost ve ahabları tarafından ihtiyaç duyduğu para, malzeme ve eşyaların borç veya hediye olarak verilmesi şeklinde destek olunması güzel geleneklerimizdendir.

Diğer yandan evlenmek istediği halde maddi imkânsızlık nedeniyle evlenemeyen gençlerin evlenmesine yardımcı olmak, düğün, mehir ve diğer masraflarını karşılamak üzere kurulmuş hayır müesseseleri, vakıflar ve dernekler geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunmaktadır. Ülkemizde bulunan, yurt içinde ve yurt dışında evlilik çağında olup ihtiyaç sahibi olduğu için evlenemeyen gençlerin evlendirilmesini sağlamak üzere faaliyet gösteren “Gençleri Evlendirme ve Mehîr Vakfı” bu hayır müesseselerinden sadece biridir.¹⁴⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de “Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfıyla

¹⁴⁷⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 110 (No. 4934); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Selâm”, 20 (2172); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Radâ”, 16 (No. 1171).

¹⁴⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Nikah”, 110 (No. 4935).

¹⁴⁷⁸ Örf ve Adetlerimiz, 37; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 278-279.

¹⁴⁷⁹ “Gençleri Evlendirme ve Mehîr Vakfı”.

zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”¹⁴⁸⁰ buyurmak suretiyle Yüce Allah evelenen gençlerin geçim sıkıntısı yaşamayacaklarını ifade etmiştir.

Hiz. Ömer’den nakledilen ve bu âyete dayandırılan şu rivayet Anadolu’daki sözün kaynağının Hiz. Peygamber dönemine ait olan bir sünnet olduğunu göstermektedir.

عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ: مَا رَأَيْتُ مِثْلَ رَجُلٍ لَمْ يَلْتَمِسِ الْفَضْلَ فِي الْبَاءِ، وَاللَّهُ يَقُولُ: {إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْزِمُهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} [النور: 32]

Tâbiûn neslinin ileri gelenlerinden olan Katâde Hiz. Ömer’den naklen şöyle rivayet etmiştir: “Evlilik konusunda Allah’ın lütfunu istemeyen bir adam gibisini görmedim. Zira Allah: “Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir” buyurmaktadır.”¹⁴⁸¹

Kanaatimizce yukarıda mealiyle birlikte verilen en-Nûr sûresinin 32. âyeti ve Hiz. Ömer’den nakledilen bu rivayet Anadolu kültüründeki “evlenene Allah yardım eder” düşüncesinin oluşumunda etkili olmuştur.

4.3. Ölüm Konusundaki Âdet ve Gelenekler

Ölüm insanoğlunun çaresizliğinin ve güçsüzlüğünün en çok hissedildiği hadiselerin başında gelmektedir. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren hep ölümsüzlük arzusu taşımış ve daima ölümden kurtulma, ölümü geciktirme, dünya hayatını uzatma istek, gayret ve azmi içinde olmuştur. Ancak bugüne kadar ölümsüzlüğü bulan olmamıştır. Bu itibarla ölüm karşısında yaşadığı acizliğin ve sevdiklerinden ayrılığın hüznünü ancak acıyı paylaşarak ve toplumsal dayanışma ile aşmaya gayret etmiştir. İşte ölümle ilgili âdet ve gelenekler, insanın ölüm karşısındaki üzüntü ve kederini, acısını, korkusunu, çaresizliğini, teselli etme ve edilme duygusunu ortaya koyduğu karmaşık bir yapıdan oluşmaktadır.

Ölüm konusunda üç tür âdet ve gelenek bulunmaktadır. Birinci kısım âdet ve gelenekler, ölen kişinin ölümden sonraki hayatını kolaylaştırmaya, geride bıraktığı yakınları ve sevenlerinin gözünde ve ölüm sonrası gittiği düşünülen yeni mekanındaki

¹⁴⁸⁰ en-Nûr 24/32.

¹⁴⁸¹ es-Sen’ânî, *el-Muşannef*, 6/173 (No. 10393).

hayatında mutlu olmasını sağlama amacına yöneliktir. İkinci tür âdetler ölen kişinin yattığı yerde rahat olması ve geride bıraktıklarını düşünmemesine yöneliktir. Sonuncusu ise ölenin yakınlarının ve sevenlerinin psikolojik ve ruhsal durumlarını ve toplumsal ilişkilerinde meydana gelen sarsıntıyı düzelterek toplumdaki yerlerini yeniden kazanmalarını sağlamaya dönük âdet ve geleneklerdir.¹⁴⁸²

Anadolu kültüründe ölümle ilgili inanış ve uygulamalarda İslâm'dan önceki eski Türk âdet ve geleneklerinden az da olsa bazı etkiler görülmekle birlikte ağırlıklı olarak İslâm dininin ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetinin etkisi bulunmaktadır. Bunun en önemli sonucu ölümle ilgili kavramlarda görülmektedir. Anadolu'da ölüm konusu içinde yer alan cenaze, mevta, ruh, Azrail, Münker-Nekir melekleri, âhiret, cennet, cehennem, kabir, kabir azabı, ecel, vade, defin, sırat köprüsü vb. kavramların tamamı İslâm'ın ana kaynakları Kur'an ve Sünnette yer alan ifadelerdir.¹⁴⁸³

İslâm inancına göre gerek insan için kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm, bir yok oluş değil sadece ruh ile bedenın belli bir süre için birbirinden ayrılışıdır. Kur'an'da birçok âyette dünya hayatının sonlu, dünya nimetlerinin geçici, âhiret hayatının ise ebedî olduğu, ölümün ise geçici olan dünya hayatından kalıcı ve ebedî olan âhiret hayatına geçişi sağlayan bir vasıta olduğu yahut bir aşama olduğu dile getirilmektedir.

Anadolu kültüründe ölümle ilgili daha pek çok gelenek, görenekten birisi de insanın doğal çevresinde meydana ev eşyalarından gelen çıtırtı ve gıcırtilar, baykuş ötmesi, köpek uluması, yıldız kayması, görülen bazı rüyalar vb. olayların ölüm habercisi olarak görülmesidir.

Ölü evine yapılan ziyaret, ölenin yakınlarına başsağlığı dilenmesi, ölen ve yakınları için iyi temennilerde bulunulması şeklinde gerçekleşen taziye ziyareti geleneği de Anadolu kültüründe ölüm hadisesindeki en önemli âdetlerdendir.

Anadolu'da ölüm hakkında birçok atasözü ve deyim bulunmaktadır. “Acele eden ecele gider, atın ölümü arpadan olsun, biri ölmeden biri onmaz, doğan her şey ölür,

¹⁴⁸² Adem Sağır, “Toplu Merasimlerden Belediye Hizmetlerine Kurumsallaşan Ölüm Bağlamında Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi”, *Turkish Studies* 7/2 (2012), 908.

¹⁴⁸³ Şenay Sayın Alsan, “Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 15/37 (2022), 194.

ecelsiz kul ölmez,¹⁴⁸⁴ eceli gelen it cami duvarına işer,¹⁴⁸⁵ İyi bir ölüm kötü bir yaşamdan yeğdir, Kişi ölmekle hatırı ölmez, Korkunun ölümüne faydası yok, ölmek var dönmek yok, ölüm Allah'ın emri, ölüm geliyor demez, ölümden ötesi yok, ölümden başka her şeye çare vardır, ölümden korkan hayatın tadını alamaz, ölümüne çare bulunmaz, ölüm gelince cana baş ağrısı bahane, ölüm hak miras helâl, ölümün yüzü soğuktur, ölüm var kalım var, ..." atasözleri; "ansızın ölmek, meraktan ölmek, öl deyince ölmek, kal deyince kalmak, ölmeden önce ölmek, ölmekten beter olmak, ölümden öte köy olmamak, ölümüne götürmek, ölüm kalım meselesi, ölümün kol gezmesi, ölümle burun buruna gelmek, ölümlerden ölüm beğenmek, ölümlü dünya, ölüm sessizliği, ölümü beklemek, ölümü görmek, ölümü gösterip hastalığa razı etmek, ölümü göze almak, ölümü öldürmek, ölümüne çalışmak, ölümüne susamak, sıralı ölüm,..." deyimleri bunlardan bazılarıdır.¹⁴⁸⁶

İnsan hayatının en önemli süreçlerinden birisi olduğu için edebi eserlerde ve bilhassa şiirlerde ölüm teması oldukça çok işlenmiştir. Türklere ait en eski edebi eserlerden sayılan Dede Korkut destanlarında;

"Kara ölüm geldiğinde geçit versin, ölüm vakti geldiğinde imandan ayırmasın"¹⁴⁸⁷ şeklinde dua ifadeleri, Anadolu halk şairlerinden Galib Dede'nin beyitlerinde;

"Ölme var ayrılma yokdur öyle tuttum dâmenin, Gizlesem de âşıkâr etsem de cânımsın benim"¹⁴⁸⁸ şeklindeki ifadeleri, Tasavvuf edebiyatı şiirlerinde;

"Ehl-i hâl ile beni haldaş eyle

Zâkir kullarun ile kuldaş eyle

Âhir demde imânı yoldaş eyle

¹⁴⁸⁴ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 143.

¹⁴⁸⁵ Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 143.

¹⁴⁸⁶ Abdulhakim Koçin, "Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (01 Aralık 2003), 145-146; *Örf ve Adetlerimiz*, 204.

¹⁴⁸⁷ Yaşar Akbıyık, "Dede Korkut Destanlarında Dua Motifleri", *Erdem* 12/34 (01 Mayıs 1999), 2.

¹⁴⁸⁸ Nazire Erbay, "Şeyh Galip'in Şarkılarındaki Sen ve Ben Kavramları Üzerine Bir Okuma", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 4/2 (03 Ağustos 2015), 606.

Yâ Rabbi sen anı benden ayurma”¹⁴⁸⁹

sözleri içinde geçen ve ölüm anı anlamına gelen “âhir dem” benzeri ifadeler ölümün beklenen bir gerçek olduğunun ve ölüm kapısından her kesin geçeceğinin göstergesidir. Zira; “Ölüm bir kapudur geçmek gerektür, Beraber anda sultan ile çoban”¹⁴⁹⁰ beytiyle bu hususta toplumun en alt tabakası ile en üst tabakası arasında bir fark olmadığına da işaret edilmektedir.

Yine divan şiirinde çok sık rastlanan “irci’i”, “bezm-i elest”, “bezm-i ezel”, “âlem-i ervâh”, “elest”, “elest vakti”, “ezel ahdi”, “rûz-i elest”, “rûz-i ezel” gibi kelime ve terkipler de ölümü ve öldükten sonra yeniden dirilişi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İslâm inancına göre dünya hayatı ve nimetleri sonludur, âhiret hayatı ise ebedîdir. Ölüm ise âdeta sonlu hayattan sonsuz hayata ulaştıran bir binektir. Divân şiirlerinde yer alan ölüm temalarında daima “Dâr-i fenâ”dan “dâr-i bekâ”ya olan gidişe telmihte bulunmaktadır.¹⁴⁹¹

Necip Fazıl Kısakürek’e ait şu beyit de ölümü en güzel ifade eden şiirlerden biridir;

“Ölüm güzel şey budur perde ardından haber

Hiç güzel olmasaydı, ölür müydü peygamber”¹⁴⁹²

Yine ölüm temasını işlediği “Sessiz Gemi” adlı şiirinde Yahya Kemal Beyatlı;

“Artık demir almak günü gelmişse zamandan

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden

Birçok seneler geçti dönen yok seferinden”¹⁴⁹³

demek suretiyle ölümün korkulacak bir şey olmadığını anlatmaktadır. Burada meçhule giden sessiz gemi ölen insanın ruhudur. Şair ruhun meçhul, sonsuz ve sessiz bir

¹⁴⁸⁹ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 148.

¹⁴⁹⁰ Murat Ak, “Çarh-Nâme’de Yer Alan Âyet ve Hadisler”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* VI/11 (2008), 298.

¹⁴⁹¹ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 143-153.

¹⁴⁹² Kısakürek, *Çile*, 153.

¹⁴⁹³ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018), 89.

yolculuğa çıktığını belirtmektedir. Yolculuğun meçhul olarak tanımlanması ise esasen onu yüceleştirmektedir.¹⁴⁹⁴ Şair başka bir beytinde “Ölüm asude bir bahar ülkesidir bir rinde” diyerek ölümün mutluluk ve memnuniyet verici bir hal olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁹⁵ Mutasavvıflara göre de, ölüm sevenin sevdiğine kavuşmasıdır. Bu yüzden Mevlâna ölüm anı için “Şeb-i arûs” yani düğün günü ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁹⁶

4.3.1. Ölmeden Önce Kefenini Hazırlamak

Anadolu insanı için ölüm haktır, Hak’tan gelmektedir, Hak’tan gelip Hakk’a gidiştir.¹⁴⁹⁷ Ölüme hazırlanan iyi yaşama hazırlanır.¹⁴⁹⁸ Bu yüzden Anadolu’da öldükten sonra üzerine örtülecek kefenini hazırlamak geleneği vardır. Bu gelenek başkasına yük olmamak, kendi helâl parası ile kefenini satın almak gibi sebeplere dayanmaktadır.¹⁴⁹⁹

Hz. Peygamber döneminde de ölmeden önce kefenini hazırlamak geleneği bulunmaktaydı. Nitekim aşağıda bunu ifade eden bir örnek bulunmaktadır.

عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ النَّبِيَّ ﷺ بِبُرْدَةٍ مَنْسُوجَةٍ، فِيهَا حَاشِيَتُهَا، أَتَدْرُونَ مَا الْبُرْدَةُ؟ قَالُوا: الشَّمْلَةُ، قَالَ: نَعَمْ. قَالَتْ: نَسَجْتُهَا بِيَدِي فَجِئْتُ لِأَكْسُوكَهَا، فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا، فَخَرَجَ إِلَيْنَا وَإِنِهَا إِزَارُهُ، فَحَسَنُهَا فَلَانِ فَقَالَ: اكْسِينَهَا، مَا أَحْسَنُهَا، قَالَ الْقَوْمُ: مَا أَحْسَنَتْ، لِبَسَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا، ثُمَّ سَأَلْتُهُ، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ لَا يَرُدُّ، قَالَ: إِنِّي وَاللَّهِ، مَا سَأَلْتُهُ لِأَلْبِسَهَا، إِنَّمَا سَأَلْتُهُ لِتَكُونَ كَفَنِي، قَالَ سَهْلٌ: فَكَانَتْ كَفَنَهُ

Sehl b. Sa’d’dan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir kadın bürde denilen (ihrama benzeyen) bir dokuma kumaşı Hz. Peygamber’e getirdi ve bu kumaşı kendi elimle dokudum ve sana giydirmek üzere geldim, dedi. Hz. Peygamber kumaşı aldı, kendisinin de böyle bir kumaşa ihtiyacı vardı. Daha sonra kumaşı üzerine örtünerek bizim yanımıza çıktı. Sahabeden biri kumaşın ne kadar güzel olduğunu ifade ettikten sonra onu kendisine giydirmesini istedi. Orada bulunan diğer sahabe o kişinin söylediği

¹⁴⁹⁴ Hüseyin Yaşar, “‘Sessiz Gemi’nin Sembol ve Fransız Tesiri Açısından İncelenmesi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 8 (01 Haziran 2007), 52-60.

¹⁴⁹⁵ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 155.

¹⁴⁹⁶ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 154-157.

¹⁴⁹⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 415.

¹⁴⁹⁸ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 145.

¹⁴⁹⁹ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971), 53-54.

bu sözün hiç yerinde olmadığını Hz. Peygamber'in o kumaşa ihtiyacı olduğunu belirttiler. Sen Hz. Peygamber'in isteyeni reddetmediğini bildiğin halde bunu ondan istedin, diye durumdan hoşnut olmadıklarını ifade ettiler. O sahâbi: Allah'a yemin ederim ki ben bu kumaşı giymek için istemedim. Ben onu benim kefenim olsun diye almak istedim, dedi. Hadisin ravisi Sehl b. Sa'd: O kumaş gerçekten de o kişinin kefeni oldu, demiştir.¹⁵⁰⁰

Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayette Hz. Ebû Bekir, öldükten sonra üzerindeki elbisenin yıkanarak kendisine kefen olarak kullanılmasını istemiştir.¹⁵⁰¹

4.3.2. Ölmek Üzere Olan Kişinin Yönünü Kibleye Çevirmek

Kible Kâbe istikameti demektir. Müslümanlar namazda bu ibadetin zorunlu bir şartı olarak kibleye yönelmektedir. Anadolu'da namazda kibleye yönelindiği gibi diğer bazı ibadet, davranış ve durumlarda da kibleye yönelmek önemli kabul edilmektedir.¹⁵⁰² Kur'an ve ezan okurken, namaz için kamet getirilirken, zikir ve dua edilirken, abdest alırken ve teyemmüm yaparken, zemzem suyu içilirken, uyurken, hayvan keserken kibleye yönelmek, ayrıca ölmek üzere olan kişinin yüzünü veya yönünü kible istikametine çevirmek ve cenazeyi kabre koyarken de yönünü kibleye doğru çevirmek bunlardan bazılarıdır.¹⁵⁰³

Yukarıda kibleye yönelerek yapıldığı belirtilen hususların birçoğu Hz. Peygamber'in sünnetinden kaynaklanmaktadır. Konumuz gereği burada sadece ölmek üzere olan kişinin ve kabre konulurken cenazenin yönünün kibleye çevrilmesi hususundaki rivayetlerden bahsedilecektir.

Aşağıdaki ilk rivayet ölmek üzere olan kişinin kibleye çevrilmesi ile ilgilidir.

¹⁵⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 28 (No. 1218). Buhârî, Hz. Peygamber devrinde yaşarken kefenini hazırlayan kimsenin bu davranışını Hz. Peygamber'in reddetmediğini ifade etmek için bu hadisin yer aldığı bab başlığını "Hz. Peygamber devrinde kefenini hazırlayan ve bundan menedilmeyen kimse" şeklinde belirlemiştir.

¹⁵⁰¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 92 (No. 1321).

¹⁵⁰² Ahmet Güç, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/364-365.

¹⁵⁰³ Ahmet Özel, "Kible (İslâm'da Kible)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/368; Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 45, 58.

عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ جِئَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ سَأَلَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ، فَقَالُوا: تُوْفِيَ وَأَوْصَى بِثَلَاثَةِ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَأَوْصَى أَنْ يُوجَّهَ إِلَى الْقِبْلَةِ لَمَّا احْتَضَرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَصَابَ الْفِطْرَةَ وَقَدْ رَدَدْتُ ثَلَاثَةً عَلَى وَلَدِهِ»، ثُمَّ ذَهَبَ فَصَلَّى عَلَيْهِ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ، وَأَدْخِلْهُ جَنَّاتِكَ، وَقَدْ فَعَلْتُ» هَذَا «حَدِيثٌ صَحِيحٌ» فَقَدْ احْتَجَّ الْبُخَارِيُّ بِنُعَيْمِ بْنِ حَمَادٍ، وَاحْتَجَّ مُسْلِمٌ بْنُ الْحَجَّاجِ بِالْدَّرَاوَرْدِيِّ، وَلَمْ يُخَرِّجَا هَذَا الْحَدِيثَ، وَلَا أَعْلَمُ فِي تَوَجُّهِ الْمُحْتَضَرِّ إِلَى الْقِبْلَةِ غَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ

Yahya b. Abdullah b. Ebû Katâde babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde sahabeden hasta olan Berâ b. Ma'rûr'un durumunu sorduğunda kendisine vefat ettiği ve (vefat etmeden az önce) mirasının üçte birinin Hz. Peygamber'e verilmesini ve ölürken yönünün kibleye çevrilmesini vasiyet ettiği bildirilir. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "(Kibleye yönelme konusunda) Fıtrata uygun davranmıştır" buyurdu ve kendisi için vasiyet edilen üçte bir mirasın da ölen sahibinin çocuğuna verilmesini emretti. Daha sonra kabrine gidip cenaze namazını kıldı ve "Allah'ım onun günahlarını bağışla, Allah'ım ona rahmet et ve onu cennetine koy" diye dua etti."¹⁵⁰⁴

4.3.3. Ölmek Üzere Olan Kişinin Yanında Kur'an Okumak

Anadolu'da ölmek üzere olan hastaların ve ölenlerin arkasından duâ niyetiyle Kur'ân-ı Kerîm okuma ve okutma geleneği de oldukça yaygındır. "Kur'an'dan indirdiğimiz şey (Kur'an âyetleri) müminlere şifa ve rahmettir..."¹⁵⁰⁵ mealindeki âyetten de anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm'in hayatta olan insanlar için maddî ve mânevî birçok şifa barındırdığında şüphe yoktur. Yaşayanlar için şifa kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in geçici dünyadan ebedî olan âhîret hayatına yolcu olan, ölüm anındaki Müslümana ve kabir hayatındaki müminlere de bir fayda sağlayacağı umulmaktadır.

Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan şu rivayet Anadolu'daki bu geleneğin Hz. Peygamber dönemi sünnetine uygun olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁰⁴ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/505 (1305); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/539 (6604). Hâkim ve Beyhakî bu konu hakkında bundan başka rivayet olmadığını ve bu rivayetin de sahih olduğunu belirtmişlerdir.

¹⁵⁰⁵ el-İsrâ 17/82.

حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ، حَدَّثَنِي الْمَشِخَةُ، أَنَّهُمْ حَضَرُوا غُصَيْفَ بْنَ الْحَارِثِ الثَّمَالِيَّ، حِينَ اسْتَدَّ سَوْفُهُ، فَقَالَ: " هَلْ مِنْكُمْ أَحَدٌ يَقْرَأُ بِسْ؟ " قَالَ: فَقَرَأَهَا صَالِحُ بْنُ شَرِيحِ السَّكُونِيِّ، فَلَمَّا بَلَغَ أَرْبَعِينَ مِنْهَا قُبِضَ، قَالَ: وَكَانَ الْمَشِخَةُ يَقُولُونَ: إِذَا قُرِئَتْ عِنْدَ الْمَيِّتِ خُفِّفَ عَنْهُ

Safvan b. Amr tabiînin ileri gelenlerinin kendisine şöyle naklettiklerini rivayet etmiştir. Ğuzeyf b. el-Hâris es-Semâlî'nin hastalığı şiddetlenip ölümü yaklaştığında tabiînin ileri kendisini ziyarete gitmişler. (Onlardan biri): "İçinizden biri Yâsîn (sûresini) okuyabilir mi?" dedi. (Râvî) dedi ki: Bunun üzerine Sâlih b. Şureyh es-Sekûnî (Yâsîn sûresini) okumaya başladı, kırkuncı âyetine ulaştığında Ğuzeyf ruhunu teslim etti. (Ravi) demiştir ki: (Orada bulunan Tabiîn şeyhleri) "Ölmek üzere olan kişinin yanında (Yâsîn sûresi) okunursa (ölüm halinin verdiği acıları) hafifletilir" diyorlardı."¹⁵⁰⁶

Anadolu'da ölmek üzere ve ölmüş olanlara Yâsîn sûresinin okunması konusunda Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet de delil olarak kullanılmaktadır.

عن مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -ﷺ-: اقْرَءُوا {بِسْ} عَلَى مَوْتَاكُمْ (وهذا لفظ ابن العلاء)

Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledilen bu rivayete göre Hz. Peygamber; "Ölülerinize 'Yâsîn (sûresini)' okuyunuz!" buyurmaktadır.¹⁵⁰⁷

Sahabe ve tabiînin bu konudaki uygulamalarına bakan bazı alimler tarafından bu rivayette geçen "على موتاكم" "ölülerinize" ifadesi "حضرهم الموت" "ölüm kendilerine yaklaşmış olan kimse" olarak yorumlanmıştır. Buna göre ölümü yaklaşmış olan kimseye bu sureyi okumakla Allah'ı, ölümden sonra dirilmeyi, kıyamet, cennet ve cehennem, şeytanın fitne ve vesveselerinden sakınma gibi durumları hatırlatmak suretiyle son anlarında huzur bulması sağlanacaktır. Ancak ifadenin zahirinden hareketle Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere mezhep imamlarının çoğunluğu ölmüş olanlara da Kur'an okumanın meşru olduğu görüşündedir. Bu görüşte olanlar hadiste geçen "موتى" kelimesinin fiilen ölmüş olan kişiyi ifade ettiğini buna farklı bir yorum getirmenin ve mecazi anlam yüklemenin doğru olmadığını ve bunun bir gerekçesinin de olmadığını

¹⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 28/171 (No. 16969).

¹⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, "Cenâiz", 34 (No. 3121); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, "Cenâiz", 4 (No. 1448); Ebû Davud Süleyman b. Davud Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Daru Hicr, 1999), 2/244 (No. 973). Hadisin yer aldığı kaynaklara Şuayb el-Arnâvut tarafından yapılan tahkikte muhaddislerin bu rivayet hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiş ve "isnadının zayıf, metninin meçhul" olduğu ve rivayetteki lafzın ravi İbn Alâ'ya ait olduğu belirtilmiştir.

söylemektedir. Bazı kaynaklarda Hz. Ali'den nakledilen şu rivayet de bu hususta delil olarak gösterilmektedir.¹⁵⁰⁸

عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ مَرَّ عَلَى الْمَقَابِرِ وَقَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إِحْدَى عَشْرَةَ مَرَّةً، ثُمَّ وَهَبَ أَجْرَهُ لِلْأَمْوَاتِ أُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ بِعَدَدِ الْأَمْوَاتِ

“Kim kabristana girdiğinde on bir defa İhlas sûresini okur ve sevabını kabristandaki ölmüşlere hediye ederse oradaki ölümler sayısı kadar kendisine sevap yazılır.”¹⁵⁰⁹

Ebû Zerr'den merfu olarak zikredilen bir rivayette de “ما من ميت يقرأ عنده يس إلا ”¹⁵¹⁰ Bu rivayet zahir anlamıyla anlaşıldığında “Ölüye Yâsîn okunduğunda Allah kabir hayatını kendisine kolaylaştırır” şeklinde, mecazi anlam verildiğinde ise “Ölmek üzere olan bir kimsenin yanında Yâsîn sûresi okunursa Allah kendisine ölümü kolaylaştırır” şeklinde anlamak mümkündür.

Hiz. Peygamber'in cenaze namazında Fâtiha sûresini okuduğuna dair rivayet de ölüye Kur'an okumanın cevazına dair bir delil olarak sunulmaktadır. Zira cenaze namazı dua maksadı taşımaktadır. Bu namazda Fatiha sûresinin okunması da bu mahiyettedir. Diğer yandan kabristana girildiğinde selâm verilmesi ile ilgili rivayetler de ölüye Kur'an okunmasının ve sevabının kendisine hibe edilmesinin ölüye fayda sağlayacağına dair bir delil olarak sunulmaktadır. Bunu ileri sürenler şayet ölü beşer kelimeleri olan selâmı duyuyor ve bundan bir huzur hissediyorsa, Allah'ın kelimeleri olan Kur'an'ı işitip de ondan huzur bulmaması söz konusu olamaz demektir. Ayrıca Kur'an'ın okunduğu yere rahmet ve sekine inmekte olduğu açıktır. O halde ölmek üzere olan ve ölmüş olan kişi de dahil olmak üzere Allah'ın rahmetine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁸ Mansûr Nâsîf, *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl* (Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1962), 1/340. Kaynaktaki dipnot açıklamalarında ölüye Kur'an okunması konusu detaylı olarak anlatılmaktadır.

¹⁵⁰⁹ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi' (el-Câmiu'l-Kebîr)*, 10/216; Ebû Muḥammed el-Ḥasan b. Muḥammed el-Bağdâdî el-Ḥasen el-Ḥallâl, *Min Feğâ'il Sûrati'l-İhlâs ve mâ li-Ḳârî'ihâ*, thk. Muḥammed b. Rezzaḳ b. Târḥûnî (Kahire: Mektebtü Lîne, 1412), 101. Bazı hadis alimleri bu rivayetin mevzu olduğunu belirtmişlerdir.

¹⁵¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, 5/216. Bu rivayetin ölen bir kimse için Yâsîn sûresinin okunması ile ilgili bölümü hakkında başka rivayetler de vardır. Ancak rivayetin ikinci kısmı yani “Allah onun kabir azabını kolaylaştırır” ifadesinin hadis olmadığı belirtilmektedir.

¹⁵¹¹ Nâsîf, *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*, 1/340. Kaynaktaki dipnot açıklamalarında ölüye Kur'an okunması konusu detaylı olarak anlatılmaktadır.

4.3.4. Ölmek Üzere Olan Kişie Telkinde Bulunmak

Ölüm halinde olan Müslüman hasta, yaşlı ve yaralının yanında hafif bir sesle kelime-i şehâdet söylenerek, onun da son nefesinde bu cümleyi söylemek suretiyle Allah'ın huzuruna varması telkin edilmektedir. Gündelik hayatta hemen her ölüm hadisesinde bu durumla karşılaşılmaktadır. Son nefeste kelime-i şehâdeti söyleyerek ölebilmek arzusu âdetâ kültürümüzün bir parçası haline gelmiş olup, birçok tiyatro, film vb. sanat etkinliklerinde yer alan ve savaş, hastalık, kaza vb. nedenlerle oluşturulan ölüm sahnelerinde bile son sözlerin kelime-i şehâdet olmasına dikkat edildiği görülmektedir.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in ölmek üzere olan kimseye son söz olarak kelime-i tevhidin telkin edilmesi gerektiğine dair birçok rivayet yer almaktadır. Aşağıda bunlardan en çok bilinen rivayet nakledilmiştir.

سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَقِنَا مَوْتَائِمَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Ölmek üzere olan (yakınlarınıza) “Lâ ilâhe illâllâh” demelerini telkin ediniz” buyurmuştur.¹⁵¹²

Konuyla ilgili olarak Hz. Ömer ile sahabeden Talha b. Ubeydullah arasında geçen şöyle bir hadise anlatılmaktadır; “Birgün Hz. Ömer, sahabeden Talha b. Ubeydullah'ı üzgün bir şekilde görerek nedenini öğrenmek istemişti. Talha: “Hz. Peygamber ile birlikte olduğumuz bir gün O şöyle buyurdu; “Bir söz biliyorum, kim ölüm esnasında bu sözü söylerse, amel defteri için bir nûr ve ilâhî rızaya kavuşmak için bir vesile olur.” buyurmuşlardı. Ancak ben bu sözün ne olduğunu sormadan Hz. Peygamber vefat etti. Bundan dolayı çok üzüntülüyüm.” dedi. Buna mukabil Hz. Ömer: “Ben bu sözün ne olduğunu biliyorum. Bu söz, Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'in söylemesini arzu ettiği “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” sözüdür. Şayet Hz. Peygamber, amcası Ebu Talib'in âhiretini kurtarabilmek için daha uygun bir söz bilmiş olsaydı, şüphesiz onu söylemesini isterdi.” dedi.¹⁵¹³

¹⁵¹²Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cenâiz”, 1, 2 (916, 917); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 3 (No. 1444-1446); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 21 (No. 3117); Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Cenâiz”, 7 (No. 976).

¹⁵¹³İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Edeb”, 54 (No. 3795).

Kur'ân-ı Kerîm'de kelime-i şehâdet ve kelime-i tevhid; kökleri müminlerin kalbinde, dalları göklere uzanan ve amellerini semâya yükselten bir ağaca benzetilmektedir. Buna mukabil bir de kelime-i habîs sözü vardır ki bu da; şîrk, küfür ve îmansızlık ifade etmektedir. Bu âyetlerden¹⁵¹⁴Kelime-i tevhidin ifade ettiği muhtevaya iman ve ikrar olmaksızın amellerin kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Şu halde hayatın başından sonuna kadar tevhid üzere olmak esastır. Yukarıda belirtilen birçok örnekte görüldüğü üzere kültürümüzün her alanında bu hususlara titizlikle uyulduğu da görülmektedir.

4.3.5. Cenazenin İlan Edilmesi

Anadolu kültüründe bir yakını vefat eden kişinin öncelikli olarak yaptığı işlerden biri de cenazenin mahalle, köy, kasaba ahalisine, akrabalara, komşulara, dost ve arkadaşlara duyurulmasıdır. Anadolu'da cenaze duyurmanın birçok yöntemi uygulanmış ve uygulanmaktadır. Cenaze yakın çevreye bizzat ölenin en yakınları, akrabaları ve yakın komşuları tarafından, mahalle veya köylerde bu konularda gönüllü olan bazı kişilerce, camilerde salâ vermek suretiyle, belediye veya muhtarlık hoparlörleri vasıtasıyla, TV, radyo, internet haber siteleri gibi medya ve iletişim kanalları, telefon, telgraf, mektup, mesaj, sosyal medya duyuruları ile ilan edilmektedir. Daha eski zamanlarda tellallarla da cenaze ilanları yapılmıştır.¹⁵¹⁵

Bilhassa köy, kasaba ve küçük yerleşim yerlerinde bunlardan en yaygın olanı salâ verilmesi ve ardından cenaze duyurusunun yapılması geleneğidir. Daha önce Hz. Peygamber'e salât-ü selâm okumak konusu içinde de bahsedildiği gibi Anadolu'da salâ okuma geleneğinin en yaygın olduğu yerlerden biri cenaze ilanı için okunanıdır. Günümüzde Anadolu'da yaygın olarak görülmekte olan bu geleneğin geçmişte Osmanlı'nın egemen olduğu Rumeli illerinde de uygulandığı anlatılmaktadır.¹⁵¹⁶ Yakını vefat eden kişi, vefat edenin, memleketi, köyü, ikamet yeri, eşi, anne-babası, çocukları, kardeşleri gibi en yakınlarının isimlerini ve bazen iş, meslek ve görevlerini, cenaze

¹⁵¹⁴Karaman vd., *Kur'an yolu*, c. 3/313-315, İbrahim, 24-26.

¹⁵¹⁵ Örneğ, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 122-123.

¹⁵¹⁶ Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 12, 29. Yahya Kemal Beyatlı'nın hatıralarında cenazenin ilanı için okunan bu salâdan "su salâsı" olarak bahsedilmektedir.

namazının hangi tarihte, ne zaman ve nerede kılınacağı, hangi mezarlığa defnedileceği, cenazeye katılmak isteyenler için araç temin edileceği gibi hususları da belirtmek suretiyle duyuru metnini hazırlar ve salayı verecek imam ya da müezzine teslim eder.

Bir diğer yaygın ilan şekli belediye ses sistemleri ile duyuru yapmaktır. Bilhassa insanların çoğunun birbirini tanıdığı küçük kasaba ve ilçelerde hatta bazı illerde bu sistem kullanılmaktadır. Bu şekilde yapılacak duyuru için de aynı şekilde hazırlanan duyuru metni duyurunun yapılacağı birime teslim edilir.

Cenaze ve/veya cenaze yakınlarının toplumdaki konumu, görevi, maddi imkanları gibi hususlar cenazenin duyuru şeklinde de belirleyici olmaktadır. Zira bazı cenazelerin ilanı ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşmekte, güncel iletişim araçları olan televizyon, radyo, gazete, internet haber kanalları ve sosyal medya uygulamaları bu durumda daha aktif olarak kullanılmaktadır.

Cenazenin duyurulması ve daha çok katılımı cenaze merasimlerinin icrasını arzu etmek çoğunlukla dinî hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in birçok hadisinde cenazeye katılanların dua ve şahitliklerinin ölen kişinin âhireti için fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber cenazenin duyurulmasını istemiş kendisi bu amaçla bazı kimseleri görevlendirmiş, kendisine haber verilmeden defnedilen cenazelerden dolayı üzüntü duymuş ve ayrıca bu kimselerin cenaze namazlarını kıldırması ve dua etmiştir. Bu misallerden en dikkat çeken ise Hz. Peygamber'in Habeşistan Kralı Necâşî'nin vefatını öğrendiğinde duyuru yaparak ashabını toplaması ve gıyabi cenaze namazı kıldırmasıdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَعَى¹⁵¹⁷ النَّجَاشِيَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَفَّ بِهِمْ، وَكَبَّرَ أَرْبَعًا

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Necâşî'nin vefat ettiğini öldüğü gün ashabına duyurdu (ve namaz için toplanmalarını sağladı). Daha sonra cenaze namazı kılacakları yere çıktı, sahabeyi saf düzenine soktu ve dört tekbirle cenaze namazını kıldırdı.¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁷ Na'y; bir kimsenin öldüğünü haber vermek, ölüm ilanı vermek demektir.

¹⁵¹⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 4, 53 (No. 1188, 1255).

Hız. Peygamber hastalığını takip ettiği ve ziyaretine de gittiği bir sahabinin durumunu sorduğunda kendisinin vefat ettiği ve gece defnedildiği söylenince; “Bana niçin haber vermediniz?” buyurarak üzüntüsünü ifade etti. Sonra o sahabinin kabrine giderek orada cenaze namazı kıldı.¹⁵¹⁹ Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki Anadolu geleneğinde hassasiyet gösterilen cenazenin onu tanıyanlara duyurulması ve cenaze namazı ve dua için cenazeye iştiraklerinin sağlanması hususu Hız. Peygamber’in sünnetinden kaynaklanmaktadır.

4.3.6. Cenazenin Öpülmesi

İnsanların anne-baba, eş ve çocukları, akrabaları, dost ve yakınlarına karşı hissettiği sevginin bir belirtisi olarak onları öpmesi neredeyse bütün insan topluluklarında görülen bir uygulamadır. Anadolu kültüründe de öpmek oldukça yaygın bir sevgi emaresidir. Anadolu’da dinî hassasiyetleri olan kimseler aralarında evlenme engeli bulunmayan kadın ya da erkekler dışında kalan kimseler örf ve âdetlerde belirlenen şekle ve sınıra dikkat ederek el, yüz ve gözlerden öpmek suretiyle sevgi ve bazen saygılarını gösterirler.

Anadolu’da bu âdetin bir parçası olarak ölen yakınlar da öpülmektedir. Zaman zaman toplumda cenazenin yüzünün açılmasının, öpülmesinin uygun olmayacağına dair söz söyleyenler çıksa da genel kanaat ve uygulama öpmekte sakınca olmadığı yönündedir.

Anadolu kültüründeki bu uygulamanın kökeni de gerek sağlar açısından gerekse ölmüş yakınlar bakımından Hız. Peygamber’in sünnetine dayanmaktadır. Hız. Peygamber’in hem kendi çocuklarını hem de ashabın çocuklarını çok sevdiği, çocuklara özel ilgi gösterdiği, şakalaştığı, oynadığı, onların hassasiyetlerine karşı duyarlı olduğu, kuşu ölen bir çocuğa taziye de bulunduğu, çocuk yaşından itibaren yıllarca hizmetinde bulunan Enes b. Malik’e bir defa bile kızmadığı, oğlu İbrahim’e öperek sevgisini gösterdiđi¹⁵²⁰, torunları Hasan ve Hüseyin’i omuzunda taşıdığı ve onları öptüğu hadis kaynaklarında anlatılmaktadır. Hız. Peygamber’in torunlarını öptüğu esnada kendisini

¹⁵¹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 5, 54 (No. 1190, 1258).

¹⁵²⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 18.

hayretle karşılayan bir kimseye söylediği “Merhamet etmeyene merhamet edilmez”¹⁵²¹ hadisi de Anadolu’da atasözleri gibi herkesçe bilinmektedir. Bunun yanında Hz. Peygamber bir yolculuktan dönen Zeyd b. Hârise’yi kucaklayıp öpmüştür.¹⁵²²

Hiz. Peygamber’in hayatta olanlara öpererek sevgisini gösterdiği gibi vefat edenleri de öptüğüne dair örnekler bulunmaktadır. Meslea Hz. Peygamber’in, süt kardeşi olan Osman b. Maz’ûn vefat ettiğinde üzüntüsünden ağladığı ve göz yaşları içinde onu öptüğüne dair rivayet aşağıda zikredilmiştir.¹⁵²³

عَنْ عَائِشَةَ ، قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ وَهُوَ مَيِّتٌ

Hiz. Âişe’den nakledilen aşağıdaki rivayette de Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ebû Bekir yanına geldiği ve Hz. Peygamber’in yüzündeki örtüyü kaldırarak öptüğü ve daha sonra ağladığı belirtilmektedir.¹⁵²⁴

أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، رَوَّجَ النَّبِيُّ ﷺ ، أَخْبَرَتْهُ قَالَتْ: أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى فَرَسِهِ مِنْ مَسْكِنِهِ بِالسُّنْحِ، حَتَّى نَزَلَ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَلَمْ يُكَلِّمِ النَّاسَ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَتَبَيَّمَ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ مُسَجَّى بِبُرْدٍ حَبْرَةٍ، فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ أَكَبَّ عَلَيْهِ فَقَبَّلَهُ، ثُمَّ بَكَى فَقَالَ: يَا أَبَايَ أَنْتَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لَا يَجْمَعُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَيْنِ، أَمَّا الْمَوْتَةُ الَّتِي كُتِبَتْ عَلَيْكَ فَقَدْ مَنَّهَا

Şu hâlde Anadolu geleneğindeki ölen kişinin öpülmesi geleneğinin, öpen ile öpülecek kişi arasındaki mahremiyet bağına dikkat edildiği sürece sünnete uygun bir davranış olduğu açıkça görülmektedir.

4.3.7. Küçük Yaşta Çocuğu Vefat Eden Anne-Babanın Durumu

Anadolu kültüründe küçük yaşta çocuğu ölen anne-babalar, çocuğun cennetlik olduğu, cennette anne-babasına şefaatçi olacağı, anne-babasını cehenneme gitmekten kurtaracağı gibi cümleler söylenerek teselli edilmektedir. Anadolu kültüründeki pek çok âdet ve geleneklerin çıkış yeri Hz. Peygamber’in bir hadisi ve sünneti olduğu gibi bu

¹⁵²¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Edeb”, 18 (No. 5651).

¹⁵²² Tirmizî, *Sünen*, 1395, “İsti’zân”, 32 (No. 2732).

¹⁵²³ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Cenâiz”, 14 (No. 989); Tayâlisî, *Müsnedü Tayâlisî*, 3/38 (No. 1518).

¹⁵²⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 3 (No. 1184); Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 1930, “Cenâiz”, 11 (No. 1839-1841).

hadisede de aynı durum görülmektedir. Zira aşağıdaki rivayette Hz. Peygamber Anadolu'daki bu uygulama ve söyleme yakın bir ifade kullanmıştır:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (مَا مِنْ نَاسٍ مِنْ مُسْلِمٍ، يُتَوَفَّى لَهُ ثَلَاثٌ لَمْ يَبْلُغُوا الْجَنَّةَ، إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ، بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ إِيَّاهُمْ)

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ergenlik çağına ulaşmadan üç çocuğu vefat eden bir hiçbir Müslüman yoktur ki Allah engin rahmet ve ihsanı ile onu cennetine koymuş olmasın”¹⁵²⁵ Konuyla ilgili hadis kaynaklarının “Cenâiz/Cenazeler” başlıklı bölümlerinde başka rivayetler de bulunmaktadır.

Bu konudaki bir akademik çalışmada Şîî hadis kaynaklarından Meclisî'nin *Biharü'l-Envâr* adlı eserinde henüz küçük yaşta iken vefat eden çocukların anne ve babaları da cennete girmedikçe cennete girmek istemediklerinden, bunun üzerine Allah'ın çocuklara olan rahmetiyle anne babalarını cehennemden çıkarmasından bahseden bir hadis etrafında kaleme alınmış bir manzume incelenmiştir.¹⁵²⁶

4.3.8. Cenazenin Yıkanması, Güzel Kokular Sürülmesi ve Kefenlenmesi

Anadolu'da vefat eden bir kişinin yakınları veya köyün, mahallenin, hastanenin imamı, belediyelerin cenaze hizmetleriyle görevli personeli yahut yıkama hizmeti yapan kişi ve kuruluşlar tarafından cenazeler yıkanır, güzel kokular sürülür ve erkekler üç parça kadınlar beş parça bezle kefenlenir ve defin için hazırlanır. Bu hizmetlerin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yapılması, mümkünse yakınları ve sevdikleri tarafından yapılması tercih edilmektedir.

Anadolu'da cenazenin yıkanması genellikle şu şekilde yapılmaktadır. Cenaze teneşir denilen bir tahta veya mermer üzerine konulur. Ayakları kible istikametine doğru uzatılır, üzerindeki elbiseleri çıkarılır, ancak göbek ile diz kapakları arası bir bezle örtülür. Çevresinde güzel kokulu buhur gezdirilir. Cenazenin ağız ve burnu içeriye su gitmemesi için pamukla tıkanır. Daha sonra yıkama işlemine geçilir. Yıkama ılık su ile

¹⁵²⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 6, 90 (No. 1191-1193, 1315).

¹⁵²⁶ Mehmet Burak Çakin, “Küçük Yaşta Ölen Çocukların Anne Babalarına Şefaathlerini Konu Edinen Müellifi Meçhul Bir Manzûme”, *İçtimaiyat* 5/2 (29 Kasım 2021), 440.

yapılır. Cenazeye ağzına ve burnuna su verilmez. Diş ve dudakları temiz bir bez parçası ile mesh edilir. Başına mesh edilir, ayaklan, başı ve varsa sakalı yıkanır. Vücudunun her yerine üç kez su dökülür. Cenaze önce sol yanı üzerine, sonra sağ yanı üzerine çevrilerek vücudunda yıkanmadık yer bırakılmaz. Daha sonra baş ve sırt kısmından hafifçe kaldırılarak karnına mesh edilir. Şayet aşağısından bir şey çıkacak olursa temizlenir ancak cenaze yeniden yıkanmaz. Anadolu’da cenaze yıkanırken ve kefenlenirken buhur, günlük, kâfur, ödağacı, gülsuyu, gülyağı, gül kurusu, esans, misk, karanfil tozu, kokulu çiçekler, kokulu yapraklar gibi çeşitli kokulu ürünler ve buhurlar kullanılmaktadır.¹⁵²⁷

Anadolu’daki bu uygulamanın sünnete uygunluğu ise Hz. Peygamber’in kızı Zeyneb’in vefatında onun cenaze işleri ile bizzat kendisinin ilgilendiği hakkındaki rivayetten anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, kızının cenazesini yıkayan Ümmü Atıyye¹⁵²⁸ ile sürekli görüşme halinde olmuş, yıkarken dikkat edilmesi gerekli hususları söylemiştir. Aşağıdaki rivayet ve hadis kaynaklarında yer alan başka birçok rivayette¹⁵²⁹ Hz. Peygamber bir kimsenin ölümünden itibaren yakınları ve çevresindekilerin yapması ve yapmaması gerekli olan hususları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu hususu en iyi anlatan rivayetlerden olan ve Hz. Zeyneb’in cenazesini yıkayan Ümmü Atıyye’nin naklettiği hadis şu şekildedir:

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ الْأَنْصَارِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، حِينَ تُؤَفِّتُ ابْنَتُهُ، فَقَالَ: (اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا، أَوْ خَمْسًا، أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ إِنْ رَأَيْتُنَّ ذَلِكَ، بِمَاءٍ وَسِدْرٍ، وَاجْعَلْنَ فِي الْأَجْرَةِ كَافُورًا، أَوْ شَيْئًا مِنْ كَافُورٍ، فَإِذَا فَرَّغْتُنَّ فَأَذِّنِّي). فَلَمَّا فَرَّغْنَا أَذْنَاهُ، فَأَعْطَانَا حَقَّه، فَقَالَ: (أُشْعِرْنَهَا إِيَّاهُ). تَعْنِي إِزَارَهُ

Ümmü Atıyye el-Ensâriyye’den nakledildiğine göre kendisi şöyle demiştir; Hz. Peygamber kızı (Zeynep) vefat ettiğinde yanımıza geldi ve “Kızımı su ve sidr ile üç, beş ya da ihtiyaç hissederseniz daha fazla sayıda yıkayın. Son yıkamada kâfur veya kâfur benzeri kokulu bir şey kullanın. Yıkama bittiğinde bana bildirin” buyurdu. Yıkamayı bitirince Hz. Peygamber’e haber verdik. Hz. Peygamber hıkv denilen kendisine ait

¹⁵²⁷ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 50-52.

¹⁵²⁸ Hz. Âişe ile ve ehl-i beyt ile yakın ilişkisi olan bir hanım sahabidir. Hz. Peygamber’in kızları Zeynep ve Ümmü Külsûm’un cenaze hizmetlerinde görev aldığı için, teçhiz ve tekfinle ilgili hükümler konusunda onun rivayet ettiği hadisler esas alınmış, sahâbe ve tâbiûn bu hususla ilgili âdâb ve ahkâmı ondan öğrenmiştir. Kadınlara ait özel haller konusunda da bilgisine başvurulmuş hanımlardandır.

¹⁵²⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 1-96 (No. 1180-1330). Sadece İmam Buhârî, “Cenaze” bahsinde 96 konu başlığı belirleyerek bu başlıklar altında 150 rivayet nakletmiştir.

izârını bize verdi ve: “Bunu kızıma kefen yapın” buyurdu. Râvî hıkv ile izârın kastedildiğini söylemiştir.¹⁵³⁰

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber cenazenin üç, beş ya da daha fazla sayıda (ancak tek sayıda) yıkanmasına dikkat edilmesini, yıkama esnasında su ve sidr ağacının¹⁵³¹ yapraklarının kullanılmasını, yıkama bittikten sonra kâfur¹⁵³² veya başka güzel kokular ile kokulanmasını, daha sonra kefenlenmesini istemiş ve bu şekilde yıkama işleminin nasıl yapılması gerektiğini de bizzat kendisi öğretmiştir. Konuyla ilgili başka rivayetlerde cenazenin yıkanmasına önce sağ tarafından ve abdest uzuvları¹⁵³³ yıkanarak başlanması,¹⁵³⁴ yine yıkamanın üç, beş, yedi gibi tek sayılar¹⁵³⁵ şeklinde olması gibi hususlar Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.

Hz. Peygamber’in kızının yıkanıp kefenlenmesi ile ilgili bu tarifleri ve Ümmü Atıyye’nin anlatımı sahabe uygulamalarına ve onlar vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan hadisler vesilesiyle bütün Müslümanlara örnek teşkil etmiştir. Hz. Peygamber’in kızı Zeyneb’in cenazesi yıkanırken gündeme gelen bu uyarılar günümüze kadar intikal etmiş ve devam etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Anadolu’da erkek cenazeleri beyaz renkli, dikişsiz ve üç parça bez ile kefenlenir. Kadın cenazelerinde buna ilaveten baş örtüsü ve göğüs örtüsü diye iki parça bez daha kullanılmaktadır.¹⁵³⁶ Hz. Peygamber’den nakledilen bazı rivayetlerde iki parça bez ile kefenleme yapılabileceği belirtilmekteyse de¹⁵³⁷ Anadolu’da uygulanan kefenleme aşağıda Hz. Aîşe’den nakledilen ve bizzat Hz.

¹⁵³⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 8-9 (No. 1195-1196).

¹⁵³¹ Arabistan kirazı da denilen bir ağacın ismidir. Sidr ağacının yaprağı bulunmadığında, çöven, hatmi gibi bitkiler de kullanılmıştır. Bunların tamamı vücudtaki kiri gidermek amacı ile sabun yerine kullanılmaktadır. Kir giderici sabun vb. bir şey bulunmadığında sadece su ile de yıkama yapılabilir.

¹⁵³² Bir tür güzel kokulu bitki ismidir, çiçeği papatya çiçeğine benzemektedir.

¹⁵³³ Burada kastedilen abdest uzuvları, ağız çalkalama ve burna su verme olmaksızın, hayatta iken alınan gusül abdestinin aynısıdır. Yani önce namaz abdesti gibi abdest aldırılır sonra bütün vücut yıkanır.

¹⁵³⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 10-11 (No. 1197-1198).

¹⁵³⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 8-9 (No. 1195-1196).

¹⁵³⁶ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 52-53.

¹⁵³⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 19-21 (No. 1206-1209).

Peygamber'in kendisinin de kefenlendiği usûl olan üç parça bez ile kefenlenme sünnetine dayanmaktadır.

عن عائشة رضي الله عنها: أن رسول الله ﷺ كُفِّنَ فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ يَمَانِيَّةٍ، بِيضٍ سَحُولِيَّةٍ مِنْ كُرْسَفٍ، لَيْسَ فِيهِنَّ قَمِيصٌ وَلَا عِمَامَةٌ

Hiz. Âişe'den nakledildiğine göre Hiz. Peygamber vefat ettiğinde suhûliyye denilen pamuktan, beyaz, üç parça Yemen işi bez ile kefenlenmiştir. Bu kefen bezleri içinde gömlek ve başa örtülen bir şey yoktur.¹⁵³⁸

4.3.9. Cenazenin Defnedilmesi Hususunda Acele Etmek

Anadolu'da cenazenin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yıkanıp kefenlenerek defne hazır hale getirilmesi ve defin işleminin de geciktirilmemesi âdettendir. Osmanlı döneminde Anadolu'da seyahat eden Max Müller adlı bir gezgin yazmış olduğu anılarında Türklerden bir kişi öldüğünde ölen kişinin mezara konulduğu anda ruhunun cennete gittiğine inanıldığını, bu inanış nedeniyle ölümden sonra en kısa zamanda cenazenin defnedildiğini anlatmakta, karşılaştığı bir Türk cenazesinde cenazeye katılanların acelesi karşısında şaşkınlığını ifade ederken kendi ülkesinde ayıp telâkki edilen böyle bir davranışın Türklerde cenazeye olan sevgi ve saygıdan kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca bir cenazenin taşınmasına şahit olan dindar bir kişinin derhal koşarak taşıyanlara yardım ettiğini ve bu yardımın kendisi için büyük bir sevap getireceğine inandığını da eklemektedir.¹⁵³⁹

Anadolu geleneğindeki bu aceleciliğin nedeni, Hiz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki hadiste izah edilmektedir. Hadisteki ifadeler ile yabancı seyyahın anılarında anlattığı hususların örtüşmesi de Anadolu'daki bu kültürün Hiz. Peygamber'in sünnetine dayandığının göstergesidir.

عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي ﷺ قال: أسرعوا بالجنائز، فإن تلك صحالة فخير تقدمونها، وإن يك سيوى ذلك، فسرّ تضرعونه عن رقابكم

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cenaze (nin yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi) hususunda acele ediniz. Şayet

¹⁵³⁸ Buhârî, *el-Câmiu 's-sahîh*, “Cenâiz”, 18, 23-24 (No. 1205, 1212-1214).

¹⁵³⁹ Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 38-39.

ölen kişi iyi bir Müslüman ise (onu hızlıca defnetmek suretiyle kabirde karşılaşacağı mükafata) ulaştırmanız hayırlıdır. Eğer ölen iyi bir insan değilse, o zaman kötüyü omuzlarınızdan indirmiş olursunuz”¹⁵⁴⁰

Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber şayet cenaze iyi bir insan ise kendisinin bir an önce defnedilmek isteyeceğini ifade etmektedir.¹⁵⁴¹

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Anadolu geleneğinde cenazenin bir an önce defnedilmesi geleneği aslında ölen kişiye karşı olan hüsn-ü şehâdetin de bir göstergesidir. Ölenin iyi bir insan olduğu düşüncesi ile bir an önce ölümden sonraki nimetlere kavuşması dileğiyle defin gerçekleştirilmesi için acele edilmektedir.

4.3.10.Ölenin Arkasından Ağlamak

Anadolu’da ölen yakının arkasından ağlamak, hatta bazı bölgelerde ağlama esnasında ölenin iyi özelliklerinden, ölümden duyulan acıdan, ölen kişinin gençliğinden, güzelliğinden, iyiliklerinden ve arkada bıraktıklarından bahsedilerek ağıtlar söylemek geleneği bulunmaktadır. Anadolu’daki bu ağıt geleneği eski Türk âdetlerine dayanmaktadır.¹⁵⁴² Türklerin İslâm’ın kabulüyle birlikte birçok hususta olduğu gibi ölüm konusundaki anlayışlarında da köklü değişiklikler olmuştur. Cahiliye Araplarında olduğu gibi eski Türk geleneklerinde de var olan ölüün arkasından yüz yırtmak, saç baş yolmak, elbise yırtmak gibi âdetler önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Zira İslâm dininde bilhassa kadınlar tarafından yapılmakta olan bu tür uygulamalara asla izin verilmemekte hatta İslâm’ı kabul eden hanımlardan bu konuda söz alınmaktadır.¹⁵⁴³

Ancak ölenin arkasından ağlamak insani bir durumdur ve sünnete de uygun bir davranıştır. Ölen bir yakını için üzülmek, sessizce ağlamak ve göz yaşı dökmek merhametten kaynaklanan insani bir davranıştır. Nitekim Hz. Peygamber, evlatlarının

¹⁵⁴⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 50 (No. 1252).

¹⁵⁴¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 89 (No. 1314).

¹⁵⁴² Aynur Koçak - Ali Takıcı, “Türklerde Ağıt Geleneği ve Burdur Ağıtlarının Bu Gelenek İçindeki Yeri” (1. Burdur Sempozyumu, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2005), 234; Ülken - Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 22.

¹⁵⁴³ Koçin, “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”, 143.

ve torunlarının vefatları münasebetiyle ağlamış, gözlerinden yaşlar gelmiştir. Aşağıda nakledilen hadisler de konuya açıklık getirmektedir.

سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: لَمَّا قُتِلَ أَبِي، جَعَلْتُ أَكْشِفُ التُّوبَ عَنْ وَجْهِهِ، أَبْكِي وَيَنْهَوْنِي عَنْهُ، وَالنَّبِيُّ ﷺ لَا يَنْهَانِي...¹⁵⁴⁴

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Babam (Uhud’da) şehit olduğunda, ağlayarak yüzündeki örtüyü açmaya başladım. Orada bulunanlar ağlamaktan menediyorlardı ancak Hz. Peygamber beni bundan menetmedi...”¹⁵⁴⁴

Hiz. Peygamber’in çocukları ve torunlarının vefatları üzerine ağladığına dair rivayetler¹⁵⁴⁵ de ölen bir yakını için cahiliye âdetlerinde olduğu gibi bağırıp çağırmaksızın üzülmeyin ve ağlamanın insani bir durum olduğunu göstermektedir. Enes b. Mâlik’den nakledilen aşağıdaki rivayet de bunlardan biridir:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: شَهِدْنَا بِنْتًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ، قَالَ: فَرَأَيْتَ عَيْنَاهُ تَدْمَعَانِ، ...¹⁵⁴⁶

Enes b. Mâlik biz Hiz. Peygamber’in bir kızının (Ümmü Gülsüm’ün) cenazesinde hazır bulunduk dedikten sonra şöyle demiştir: “Hiz. Peygamber kabrin bir yanına oturmuştu. Ben Hiz. Peygamber’in iki gözünden yaş akmakta olduğunu gördüm.”¹⁵⁴⁶

Ancak Hiz. Peygamber, Cahiliye dönemi Arap örfünde ve eski Türk geleneklerinde olduğu gibi ölen yakını için bağırıp, çağırarak ağlayan bir kimse gördüğünde ise onu bundan menetmiştir. Nitekim aşağıdaki rivayet buna işaret etmektedir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ عِنْدَ قَبْرِ وَهْيَ تَبْكِي، فَقَالَ: (اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Hiz. Peygamber bir kabrin yanında ağlayan bir kadına uğradı ve ona “Allah’tan kork ve sabret!” buyurdu”¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 3 (No. 1187).

¹⁵⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 32, 42-43 (No. 1224-1225, 1241-1242).

¹⁵⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 32 (No. 1225).

¹⁵⁴⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 7 (No. 1194).

4.3.11.Ardından Ağlanması Sebebiyle Ölünün Azap Göreceği İnancı

Anadolu'nun bazı yörelerinde ölenin arkasından onun iyi ve güzel hasletlerinden bahsederek ağıtlar söylemek, yüksek sesle ağlamak gibi bir gelenek bulunmaktadır. Hatta bu şekilde ağıt yakmak ve söylemek için özel tutulan insanlardan oluşan ağıtçılık diye bir meslek bile bulunmaktadır. Ancak Anadolu'da birçok bölgede de ölünün ardından yüksek sesle ağlamak, saç baş yolmak, ağıt yakmak hoş karşılanmaz ve bu şekilde bağırıp çağırarak ağlamanın ölüye eziyet vereceğine inanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olarak ifade edilen ölüm¹⁵⁴⁸ hadisesi bilhassa ölen kişinin yakınları için büyük bir üzüntü kaynağıdır. Bu bakımdan ölüm karşısında sabır göstermek¹⁵⁴⁹ ve sabrın karşılığı olarak ecir ve sevap elde etmek ölümün bir tesellisi olmakla birlikte, ölen yakını için üzülmek ve ağlamak kaçınması zor olan insani tepkilerdendir. Ancak bu doğal tepkinin düzeyi iyi ayarlanmalı, itikadi, ameli ve ahlaki bakımdan sorun teşkil edecek, kendisine, çevresine ve hatta ölene eziyet verecek bir noktaya ulaşmamalı, sabır vesilesiyle elde edilebilecek olan sevaba mâni olup kişiyi âdeta günah batağına sürüklememelidir.¹⁵⁵⁰

Zira bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen çok sayıda hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber ölünün ardından bağırıp çağırarak, feryat figan ederek ağlamayı, yaka paça, üst baş yırtma, yanaklarına vurma gibi âdetleri kesin olarak yasaklamıştır.¹⁵⁵¹

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (لَيْسَ مِنْكُمْ مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ، وَشَقَّ الْجُيُوبَ، وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ)

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yanaklarını döven, yakasını yırtan ve cahiliye döneminde olduğu gibi bağırıp çağırان bizden değildir.”¹⁵⁵²

Hz. Peygamber; “Bu tür davranışlarda bulunanlar bizden yani Müslümanlardan değildir” buyurarak konunun ciddiyetini ifade etmiştir. Arkasından ağlanması sebebiyle

¹⁵⁴⁸ en-Nisâ 4/78; 63; en-Nahl 16/61; el-Münafikûn 63/11.

¹⁵⁴⁹ el-Bakara 2/156.

¹⁵⁵⁰ Emin Aşıkutlu, “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir’ Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (14 Şubat 2014), 65.

¹⁵⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 33-34, 37-38 (No. 1229-1232, 1235-1236).

¹⁵⁵² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 34 (No. 1232).

ölüye azap edileceğine dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler, Hz. Âişe ve Hz. Ömer gibi sahabenin ileri gelenleri arasında bile tartışmalara neden olurken bu konuda güncel ve ciddi akademik çalışmalar yapılmasına da sebep olmuştur.¹⁵⁵³

Konunun başında Anadolu geleneğinde var olduğu belirtilen ağıtlar söylemek bağırıp çağırarak ağlamak İslâm geleneğine ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymamakla birlikte cahiliye döneminde de bu tür âdetlerin olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁵⁵⁴ Anadolu'nun bazı bölgelerinde rastlanan bu tür durumlar da cahiliye âdetlerini yansıtmaktadır. Bu işi en çok yapanlar olmaları hasebiyle Hz. Peygamber'in bilhassa kadınları bundan menetmiş, yeni Müslüman olan kadınlardan ölen yakınları için ağıt yakmamak, yaka paça yırtmamak üzerine söz almıştır. Bir gün bir kabrin yanından geçerken kabir başında ağlayan bir kadını görüp kendisine “Allah'tan kork ve sabret”¹⁵⁵⁵ buyuran Hz. Peygamber'in tek başına bu ikazı bile sahabe arasında hala bu tür cahiliye dönemi âdetlerini sürdüren bazı kimselerin bulunduğunu da göstermektedir.

4.3.12. Cenazeye Hüsn-ü Şehâdetle Bulunmak

Anadolu'da cenaze namazından hemen önce cenaze namazını kıldırان imam cemaate yönelerek “Musallada yatmakta olan mevtanın iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olduğuna şahitlik eder misiniz?” diye sormakta ve cemaat hep birlikte “İyi biliriz” diyerek hüsn-ü şehâdetle (iyi şahitlikte) bulunmaktadır.¹⁵⁵⁶ Daha sonra ölen kişi adına cemaatten helâllik istenmekte, helâllik de alındıktan sonra dua edilmekte ve cenaze namazı kılınmaktadır.

Anadolu geleneğindeki cenazenin tezkiyesi anlamına gelen bu uygulamanın bir benzeri aşağıdaki rivayette yer almaktadır.

أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : (قَدْ تُوْفِّي الْيَوْمَ رَجُلٌ صَالِحٌ مِنَ الْحَبَشِ، فَهَلُمَّ فَصَلُّوا عَلَيْهِ). قَالَ: فَصَفَّفْنَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِ وَنَحْنُ صُفُوفٌ

¹⁵⁵³ Aşıkutlu, “‘Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir’ Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, 33-66.

¹⁵⁵⁴ Aşıkutlu, “‘Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir’ Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, 50-56, 59-65.

¹⁵⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 7, 32 (No. 1194, 1224).

¹⁵⁵⁶ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 55.

Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Bugün Habeşistan’dan iyi bir adam ölmüştür. Gelin ve ona cenaze namazı kılın.” Câbir şöyle dedi: Biz dizilip saf düzeni aldık. Biz saflar halinde dizilmişken Hz. Peygamber Necâşî için cenaze namazı kıldırıldı.¹⁵⁵⁷

Bu rivayette Hz. Peygamber cenaze namazını kıldıracağı kişinin iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olduğuna dair hüsn-ü şehâdetle bulunarak cenazeyi tezkiye etmiş ve sonrasında cenaze namazını kıldırmıştır. Zira rivayette geçen “رَجُلٌ صَالِحٌ” ifadesi içindeki “صَالِحٌ” “Sâlih” kelimesi “Dine ve dünyaya yönelik faydalı işlerle bu işleri yapan kimseler için kullanılan bir kavram” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁵⁵⁸

Hz. Peygamber aşağıda nakledilen başka bir hadiste bu konuda daha detaylı bilgi vermek suretiyle vefat eden Müslüman bir kimse hakkında diğer Müslümanların iyi şahitlik etmelerinin ve ölenin güzel hasletlerinden bahsetmelerinin o kimsenin cennete girmesine vesile olacağını ifade etmektedir.

سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: مَرُّوا بِجَنَازَةٍ فَأَتَيْنَاهَا خَيْرًا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (وَجَبَتْ). ثُمَّ مَرُّوا بِأُخْرَى فَأَتَيْنَاهَا شَرًّا، فَقَالَ: (وَجَبَتْ) فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا وَجَبَتْ؟ قَالَ: (هَذَا أَتَيْنَاهُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا، فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ، وَهَذَا أَتَيْنَاهُمْ عَلَيْهِ شَرًّا، فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ، أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin yanından bir cenaze geçti. Sahabe bu cenazeyi hayırla anıp övdüler. (Bunu işiten) Hz. Peygamber “Vacip oldu” buyurdu. Sonra başka bir cenaze daha geçti. Sahâbîler bu cenazeyi de kötülükleri ile anarak kötü olduğunu söylediler. Hz. Peygamber yine: “Vacip oldu” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: Vacip olan nedir? diye sordu. Hz. Peygamber: İyiliklerini anıp övdüğünüz cenaze var ya, ona cennet vacip oldu. Kötülüklerini anıp kötü dediğiniz mevtaya da cehennem vacip oldu. Zira sizler yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz” buyurdu.¹⁵⁵⁹

Aynı konuda Hz. Ömer’den nakledilen bir başka rivayette, “Hz. Peygamber’in vefat eden bir Müslüman hakkında dünya hayatındaki dost ve arkadaşlarından iki, üç, dört Müslümanın iyi ya da kötü şahitliğinin o kişinin cennetlik veya cehennemlik olması

¹⁵⁵⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 53 (No. 1257).

¹⁵⁵⁸ Mustafa Çağrıcı, “Sâlih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/31-32.

¹⁵⁵⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 84 (No. 1301).

konusunda belirleyici olacağını ifade ettiği” belirtilmektedir.¹⁵⁶⁰ Hz. Aişe’den nakledilen bir hadiste ise Hz. Peygamber; “Müslümanlardan yüz kişi bir Müslümanın cenaze namazında bulunur da onun için şefaati olurlarsa Allah onların şefaati kabul eder” buyurmuştur.¹⁵⁶¹ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in “Bir Müslüman vefat ettiğinde Allah’a ortak koşmayan iman ehli kırk kişi cenaze namazını kılsa bunların ölen kişi hakkındaki dualarını Allah kabul eder” buyuruyormuştur.¹⁵⁶²

Yukarıdaki rivayetlerde geçen bu ifadeler Anadolu geleneğinde hala devam eden, cenaze namazlarında “cenaze hakkında olumlu şahitlikte bulunma” uygulamasının ve öleni hayırla yad etmek gerekir anlayışının sünnete ne kadar uygun bir davranış olduğunu göstermektedir.

4.3.13.Cenaze Geçerken Ayağa Kalkmak

Anadolu’da cenazeye ve cenaze sahiplerine saygı göstermek, cenaze geçerken için ayağa kalkmak, sessizliğe dikkat etmek, müzik vb. açıksa kapatmak dikkat edilen âdetlerdendir. Ancak son zamanlarda cenazeye saygı konusunun da içinde yer aldığı bazı dinî ve kültürel değerlere yeterince dikkat edilmediği, bazı örf, âdet ve inanışların yozlaştırıldığı da görülmektedir.¹⁵⁶³

Kültürümüzde önem verilen ve kaynağını Hz. Peygamber’in sünnetinden alan bu âdet ve davranış biçimi Hz. Peygamber’in aşağıdaki hadisi ile sadece Müslümanlara değil bütün insanlığa önemli bir ölçü getirmiştir. Zira Hz. Peygamber cenaze Müslüman olmasa bile insana olan saygıdan ötürü cenaze gördüğünde ayağa kalkmıştır.¹⁵⁶⁴

كَانَ سَهْلُ بْنُ حَنْيَفٍ، وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ، قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرُّوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ فَقَامَا، فَقِيلَ لَهُمَا: إِنَّهُمَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ، أَيُّ مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ، فَقَالَا إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ: (أَلَيْسَتْ نَفْسًا؟)

Sahabeden Sehl b. Huneyf ve Kays b. Sa’d’ın anlattığına göre kendileri Kadisiye’de bulundukları esnada yanlarından bir cenaze geçer, cenazeyi görünce hemen

¹⁵⁶⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 84 (No. 1302).

¹⁵⁶¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 58 (947).

¹⁵⁶² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 59 (948).

¹⁵⁶³ Şeref Oğuz, “Cenazeye saygı uygarlık ölçütü”, *Sabah* (Erişim 21 Haziran 2023).

¹⁵⁶⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 48 (No. 1249-1250).

ayağa kalkarlar, yanlarında bulunanlar cenazenin oranın ahalisinden, Müslüman olmayan bir kimseye ait olduğunu söylediklerinde şöyle derler: Bir gün Hz. Peygamber'in yanından bir cenaze geçer ve Hz. Peygamber hemen ayağa kalkar yanında bulunan sahabe geçmekte olan cenazenin bir Yahudiye ait olduğunu söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "O da bir insan değil mi?" buyurmuştur.¹⁵⁶⁵

Aşağıdaki rivayet de cenazeye saygı konusunu ifade etmektedir.

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا حَتَّى تُخَلِّفُكُمْ)

Âmir b Rabîa'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "Cenaze gördüğünüzde, cenaze (sizden uzaklaşıncaya ve) sizi geride bırakıncaya kadar ayağa kalkınız (ayakta bekleyiniz)" buyurmuştur.¹⁵⁶⁶ Bu hadisin başka rivayetlerinde Hz. Peygamber'in cenaze omuzlardan indirilip yere konuluncaya kadar oturulmasını kesin olarak yasakladığı ve sahabenin bu konuda gerekli titizliği gösterdiği belirtilmektedir.¹⁵⁶⁷

4.3.14.Ölenin Yakınlarına Taziye Bulunmak

Bir yakını vefat etmiş olan kişiye yapılan taziye geleneği de Anadolu kültürünün önemli unsurlarından biridir. Taziye, genellikle cenazenin defninden sonra cenaze evinde yapılmakla birlikte çağımızda şehir hayatının birtakım zorlukları nedeniyle farklı mekân ve şekillerde taziye bulunulmaktadır. Bazen ziyaretler ölen kişinin anne-baba, çocuk kardeş ya da başka bir akraba veya komşusunun evinde, ülkemizin bazı bölgelerinde taziye evi veya taziye çadırı olarak düzenlenen yerlerde, bazen de ölenin yakınının işyerinde gerçekleşebilmektedir. Akrabalar, komşular, arkadaşlar ve tanıdıklar cenaze evinde toplanır, cenazenin yakınlarına başsağlığı dlenir, cenazeye Allah'tan rahmet ve mağfiret temennisinde bulunulur, böylece cenaze sahiplerinin acısı hafifletilmeye çalışır.¹⁵⁶⁸ Ziyaretin mümkün olmadığı durumlarda telefonla aramak, mektup, telgraf, mesaj göndererek taziye bulunmak da söz konusu olmaktadır.

¹⁵⁶⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 48 (No. 1250).

¹⁵⁶⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 45-48 (No. 1245-1250).

¹⁵⁶⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 46-47 (No. 1247-1248).

¹⁵⁶⁸ Koçin, "Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması", 144.

Anadolu’da ölen bir Müslüman için genellikle “merhum, merhume” ifadeleri kullanılır, ayrıca “*Allah rahmet etsin, mekânı cennet olsun*” gibi duâ cümleleri kullanılır. Şayet ölen gayr-ı müslim ise bu tür ifadeler kullanılması doğru değildir. Bunun yerine “*Toprağı bol olsun*” demek âdettedir.¹⁵⁶⁹ Anadolu’da bu konudaki hassasiyet Anadolu’yu gezen seyyahların da dikkatinden kaçmamıştır.¹⁵⁷⁰

Osmanlı döneminde ölen Müslüman, kaybından üzüntü duyulan, çevresinde iyi bilinen bir kimse ise ardından genellikle hayır duada bulunulur ve kendisinden bahsedilirken şu cümleler sarf edilirdi;

“Âlem-i ukbâ’ya rihlet etti (Âhirete göç etti), Allah azab-ı kabirden hıfzeylesin (kabir azabından korusun), Allah cennetiyle ikram etsin, Allah sualini âsan etsin (sorgusunu kolay eylesin), bu âlem-i faniye veda etti, canını canına verdi, cennet köşklerinde otursun, cennet mekanı olsun, Hudâ enva-ı iltifatıyla ruhunu handan etsin (Allah çeşitli iltifatlarıyla ruhunu sevindirsın), Hudâ Kur’an’ı yoldaş etsin, Hudâ taksiratını affetsin, ilâ rahmetillah (Allah’ın rahmeti üzerine olsun), imanı kendisine enis (arkadaş, yoldaş) olsun, ırcii emrine lebbeykzen oldu (Allah’ın “Bana döneceksin” emrine İtaat etti), kabri gülzâr-ı cenân olsun (Kabri gönlünün gül bahçesi olsun), kabri pür nur olsun, kurb-ı Hakk’a (Allah’ın yakınına) gitti, menzili cennet olsun, nail-i nimet-i didar olsun (Allah’ı görme nimetine ulaşsın), nail-i Rahmet olsun (Allah’ın rahmetine kavuşsun), nur içinde yatsın, Rahmet-i Hakk’a vasil oldu, Resul-i Ekrem şefii olsun (Peygamber kefilî, şefaatchisi olsun), ruhunu Allah mele-i âlâda ferahnâk etsin (Allah meleklerinin ve peygamberlerinin aziz ruhlarıyla beraber bulundurup sevindirsın), ruh-ı revânî şad olsun (Rûhu şad olsun)), tekmil-i enfâs etti (nefeslerini tamamladı)”¹⁵⁷¹

Ölen kimse sevilmeyen ve kötü tabiatlı bir kişi ise bu durumda genellikle;

“Allah yanında yatanlara Rahmet etsin, canı cehenneme, öldü, canını cehenneme ısmarladı, cavlağı çekti, civarındakilere Hak imdat eylesin, çukuruna yılan çıyan dolsun, çukurunu doldurdu, darısı emsalinin başına, esfel-i sâfilîne gitti, geberdi gitti, Hak canını aldı da kurtulduk, hele defolup gitti, Hakkın rahmeti üzerinden yel gibi geçsin, hele gelmez yola gitti, hele gitti adı sanı batsın, hele son nefesi çıktı, hendek mekân, hortlasın, ila cehenneme zümera, kakırdadı, kırk kırk derken elliye buldu, kurudu, kuyruğu dikti, lanet canına oldu, mekânı baldıranlık olsun, mezar bile kabul etmez, mortoyu çekti, nalları attı, neces içinde yatsın, nihayet gürlledi gitti, onun gidişi tathir-i arz gibidir, semeri devirdi, sıfırı tüketti, yeri cehennem olsun, yezidle haşrolsun, yüz okka ibrişim boyu yerin dibine geçsin, zıbardı”¹⁵⁷²

gibi beddua içerikli söz ve deyimler kullanılırdı.

Günümüzde Anadolu’nun hemen her yerinde rastlanan başsağlığı ve taziye sözlerinden bazıları ise şu şekilde sayılabilir; “Başınız sağolsun, Allah rahmet eylesin, Allah başka acı, keder vermesin, Allah sizlere uzun ömürler versin, Allah ecir, sabır

¹⁵⁶⁹ Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 196.

¹⁵⁷⁰ D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, 194.

¹⁵⁷¹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 441-442.

¹⁵⁷² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 441.

versin, Mekânı cennet olsun, Allah geride bıraktıklarına acısın, Allah bu acıyı unutturacak başka acılar vermesin, Allah taksiratını affetsin.”¹⁵⁷³

Bunların yanında aşağıda sayılanlar gibi birtakım avutucu sözler sarf edilir: “Ölenle ölünmez, hayat devam ediyor, hepimizin gideceği yer orası, bugün ona, yarın bize, dünya boş, bu dünyada kim kalmış, hepimiz aynı yolun yolcusuyuz, ecel gelmiş cihana, baş ağrısı bahane, Allah’ın emrine karşı gelinmez, Allah sıralı ölüm versin, Allah genç ölümü göstermesin, kurtuldu, iyi günlerde öldü, iyiler tez gider, Allah’tan gelene ne denir? mukadderat... ne yaparsın?”¹⁵⁷⁴

Anadolu’da taziye gerek ziyaretin gerekse taziye sürecinin fazla uzatılmaması uygun görülmektedir. Zira bunların fazlasının cenazenin yakınları için meşakkate, üzüntü ve kederin de artmasına vesile olacağı düşünülmektedir.

Taziye konusundaki bu âdet ve geleneklerin de hemen tamamı genel hatları ile Hz. Peygamber’in sünnetinde yer almaktadır.

Nitekim aşağıdaki rivayetler bu konudaki en önemli delilerdendir.

سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ بْنَ مُحَمَّدٍ ابْنَ عَمْرِو بْنِ حَرْمٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ، عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أَنَّهُ قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُعْزِي أَخَاهُ بِمُصِيبَةٍ، إِلَّا كَسَاهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مِنْ حُلِّي الْكَرَامَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Amr b. Hazm’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kardeşinin başına gelen (ölüm gibi) bir musibet nedeni ile taziye bulunan kimseye Allah kıyamet günü kıymetli insanlara giydirdiği bir elbiseyi giydirir (ve ona değer verir).”¹⁵⁷⁵

Aynı kaynakta nakledilen başka bir hadis şöyledir;

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: مَنْ عَزَى مُصَابًا فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ

Abdullah b. Mes’ûd’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Kardeşinin başına gelen (ölüm gibi) bir musibet nedeni ile taziye bulunan kimseye musibete uğrayan kişiye verilen sevap kadar sevap verilir” buyurmaktadır.¹⁵⁷⁶

¹⁵⁷³ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 92-94.

¹⁵⁷⁴ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 92-94.

¹⁵⁷⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 56 (No. 1601).

¹⁵⁷⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 56 (No. 1602).

4.3.15.Cenaze Evine Yemek Götürmek

Anadolu'nun kadim geleneklerinden birisi de günümüzde hala çoğu yerde uygulanmakta olan taziye ziyareti esnasında ölü evine yemek götürme âdetidir.¹⁵⁷⁷ Bilhassa cenazenin yakın komşuları cenaze sahiplerinin acıları içinde yemek işleriyle meşgul olamayacakları düşüncesiyle ilk günden başlamak suretiyle bir hafta on gün kadar cenaze evine yemek götürür veya imkân varsa cenaze evinde yemek yapma sorumluluğunu üstlenirler. Toplumsal dayanışma ve komşuluk ilişkilerinin en güzel örneklerinden birisi olan bu davranış “ölü evinde yiyecek içecekler bozulur, ölü evinde kazan kaynamaz” gibi bir takım halk inanışlarıyla da desteklenmiştir.¹⁵⁷⁸

Cenaze evinde yemek pişirilmesi örf ve âdetlerde olduğu gibi İslâm dinine ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetinde de uygun görülmemiştir. Buna mukabil cenaze evine yemek götürülmesi hususunda Hz. Peygamber'in de tavsiyesi bulunmaktadır.¹⁵⁷⁹ Görülmektedir ki bu güzel geleneğin dayanak noktası da yine Hz. Peygamber'in sünneti ve dolayısıyla İslâm dininin kuralları olmuştur.

Nitekim konuyu doğrudan açıklayan aşağıdaki rivayet Tirmizî'nin *Sünen*'inde “Ölen kimsenin ailesine yemek götürülür mü?” şeklinde bir başlık altında nakledilmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: لَمَّا جَاءَ نَعْيُ جَعْفَرٍ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اصْنَعُوا لِأَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَامًا، فَإِنَّهُ قَدْ جَاءَهُمْ مَا يَشْغَلُهُمْ»: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ»، وَقَدْ كَانَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ يَسْتَجِيبُ أَنْ يُوجَّهَ إِلَى أَهْلِ الْمَيِّتِ شَيْءٌ لِشُغْلِهِمْ بِالْمُصِيبَةِ، وَهُوَ قَوْلُ الشَّافِعِيِّ: «وَجَعْفَرُ بْنُ خَالِدٍ هُوَ ابْنُ سَارَةَ وَهُوَ ثِقَةٌ رَوَى عَنْهُ ابْنُ جُرَيْجٍ

Abdullah b. Cafer'den nakledildiğine göre Cafer'in ölüm haberi geldiğinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cafer'in ailesi için yemek hazırlayın zira onları cenaze meşgul edecektir.”¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁷ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 58.

¹⁵⁷⁸ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 91.

¹⁵⁷⁹ “Cenaze sahiplerinin, merasime katılanlara yemek vb. ikramlarda bulunması uygun mudur?”, *Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu* (Erişim 21 Haziran 2023).

¹⁵⁸⁰ Tirmizî, *Sünen*, 1395, “Cenâiz”, 21 (No. 998); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 59 (No. 1610); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Cenâiz”, 30 (No. 3132). Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. İmam Şâfiî'nin de aralarında olduğu bazı alimler ölünün ailesi cenaze işleri ve üzüntüsüyle meşgul olduğu için cenaze evine giderken bir miktar yemek götürmeyi müstehap kabul etmektedirler.

4.3.16.Ölen Kişi Müslümansa Cennetlik Olacağı

Anadolu kültüründe Allah'ın birliğine, eşi ve ortağı bulunmadığına inanan ve Müslüman olarak ölen bir kimsenin, bazı günahları olsa bile cennete gireceğine inanılmaktadır.

Hiz. Peygamber'in aşğıdaki hadisinde de aynı ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyla Anadolu geleneğindeki bu inanın bu vb. hadislerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

عن أبي ذر رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: (أتاني أت من ربي، فأخبرني، أو قال: بشرني، أنه من مات من أمتي لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة). قلت: وإن زنى وإن سرق؟ قال: (وإن زنى وإن سرق)

Ebû Zerr'den nakledildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Cebrail) Rabbim tarafından bana geldi ve şu haberi veya müjdeyi verdi: Ümmetimden her kim Allah'a şirk koşmayarak ölürse, o kimse cennete girer” (Ebu Zerr diyor ki) Ben: (Ey Allah'ın Resulü) O adam zina etmiş ve hırsızlık yapmış olsa (yine de cennete girer) mi? dedim. Hiz. Peygamber: (Evet) Zina etse ve hırsızlık yapsa da” buyurdu.¹⁵⁸¹

4.3.17.Cenaze Merasimine Katılmak

Anadolu'da bir kimse öldüğünde hem ölenin hem de cenaze sahibi sayılan bütün yakınlarının kan ve sıhriyet yoluyla oluşan akrabalarının, komşularının, dost ve arkadaşlarının cenaze namazı, defn ve taziye katılmaları çok önemli bir görev olarak kabul edilmektedir. Cenaze ve taziye gelmemek büyük bir kusur sayılmaktadır. Bazen yaşanan kırgınlıklarda “ne cenazeme ne cenazene” şeklinde söylenen sözün Anadolu'da çok büyük bir anlamı vardır. Bu sözü söyleyen kişi muhatabına “ölürsem cenazeme katılma, sen ölürsen ben de senin cenazene katılmayacağım” anlamına gelen bu sözle öfke, kızgınlık ve kırgınlığının büyüklüğünü anlatmış olmaktadır. Yani bir kimse bir akrabasının, dostunun, arkadaşının cenazesine katılmamışsa arada büyük bir kırgınlık olması gerekmektedir.

¹⁵⁸¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 1 (No. 1180-1181).

Anadolu’da bu derece önemli olan bu vazife Hz. Peygamber tarafından Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki hak ve sorumlulukları arasında sayılmaktadır. Yani konu kul hakkı denilen ve yine çok ehemmiyetli olan bir başka mevzuya evrilmektedir. Aşağıdaki hadis bunu ifade etmektedir;

عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِسَبْعٍ وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ: أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَإِجَابَةِ الدَّاعِي، وَتَصْنُرِ الْمُظْلُومِ، وَإِبْرَارِ الْقَسَمِ، وَرَدِّ السَّلَامِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ. وَنَهَانَا عَنْ آيَةِ الْفُضَّةِ، وَخَاتَمِ الذَّهَبِ، وَالْحَرِيرِ، وَالْدِّيْبَاجِ، وَالْقَسِيِّ، وَالْإِسْتَبْرَقِ

el-Berâ İbn Âzib şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber bize yedi şeyi emretti, yedi şeyi de yasakladı. Emrettiği şeyler; cenazenin arkasından gitmek (cenaze namazı, defin ve taziye katılmak), hastayı ziyaret etmek, davete icabet etmek, haksızlığa uğrayana yardımcı olmak, yemini kabul etmek, selâma karşılık vermek, aksırana dua etmektir. Yasakladıkları ise: gümüş kaplar (kullanmak), (erkeklerin) altın yüzük takması, harîr, dîbâc, kasiyy, istebrak (denilen ipekli kumaşları kullanmasıdır).¹⁵⁸²

Hadiste yer alan cenazeye ittibanın anlamı cenaze namazına iştirak etmek, cenazeyi kabristana kadar takip etmek ve cenazenin defnine katılmak demektir. Zira aşağıdaki rivayet bunun böyle olduğunu ifade etmektedir.

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلِّيَ فَلَهُ قِيرَاطٌ، وَمَنْ شَهِدَ حَتَّى تُدْفَنَ كَانَ لَهُ قِيرَاطَانِ). قِيلَ: وَمَا الْقِيرَاطَانِ؟ قَالَ: (مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ)

Ebû Hureyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Her kim cenaze namazı kılınıncaya kadar cenazede hazır bulunursa kendisine bir kîrât (sevap) vardır. Kim de cenaze gömülünceye kadar cenazeye iştirak ederse o kimseye de iki kîrât (sevâp) vardır” buyurmuştur. İki kîrât nedir? diye kendisine sorulduğunda ise Hz. Peygamber: “İki büyük dağ gibidir” buyurmuştur.¹⁵⁸³

Hz. Peygamber’in hadislerinde bu tür benzetmelere ve edebî sanatlara sıklıkla rastlanmaktadır. Zira Kur’an aynı zamanda edebî bir mucize olduğu gibi Kur’an’ın ilk beşer muhatabı ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber’in sözlerinin de edebî seviyesi yüksektir. Hz. Peygamber kendisi Medine’de herkesin cenaze namazına ve taziyesine

¹⁵⁸² Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 57 (No. 1261).

¹⁵⁸³ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 2 (No. 1182, 1183). Cenazeyi takip etmek, cenaze namazından sonra kabristana kadar devam etmektir. Hanefî mezhebine göre cenazenin arkasından, Şâfiî mezhebine göre ise cenazenin ön tarafında gitmek daha efdaldır.

katılmaya gayret eder, haber alamadığı için veya başka mazeretlerle katılamadığı cenazeleri sonradan kabrinde ziyaret eder ve kabre yönelerek cenaze namazı kılar. Başka konu başlıkları altında da bahsedildiği üzere Hz. Peygamber kafeste beslediği bir kuşu öldüğü için üzülen küçük bir çocuğa bile taziyede bulunma, üzüntüsünü paylaşma nezaketini göstermiştir.¹⁵⁸⁴

4.3.18.Kabir Ziyareti

Anadolu’da kabristanlara itina göstermek, temiz ve bakımlı tutmak, kabir yaptırmak, kabir ziyareti gibi hususlar çok önem verilen konulardandır. Bilhassa Ramazan ve Kurban bayramları ve bayram arifelerinde ölen aile yakınlarının kabirlerini ziyaret etmek ihmal edilmeyen hususlardandır.¹⁵⁸⁵

Hz. Peygamber’in hayatında kabir ziyaretiyle ilgili iki farklı davranışı söz konusudur. İslâm’ın ilk dönemlerinde yeni Müslüman olan sahabenin, putperestliğe meyiletme ve şirke düşme endişesi nedeni ile Hz. Peygamber kabir ziyaretini yasaklamıştı. Ancak sahabenin imanlarının kalplerine yerleştiğinden ve şirke düşmeleri endişesi ortadan kalktıktan sonra, ölümü hatırlatması ve ölüm sonrasına hazırlık yapılmasını temin maksadıyla kabir ziyaretini tavsiye etmiştir.

Konuyla ilgili hadisin Büreyde’den nakledilen rivayeti şöyledir:

عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا...

Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmişim. Artık onları ziyaret edebilirsiniz...”¹⁵⁸⁶

Abdullah b. Mesûd’dan nakledilen başka bir rivayet ise şu şekildedir:

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا، فَإِنَّهَا تُرْهِدُ فِي الدُّنْيَا، وَتُذَكِّرُ الْآخِرَةَ"

¹⁵⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2009, “Edeb”, 76 (No. 4969).

¹⁵⁸⁵ Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 181.

¹⁵⁸⁶ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 36 (106).

Abdullah b. Mesûd'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmişim. Artık onları ziyaret ediniz. Zira kabir ziyareti dünyada züht içinde yaşamaya ve âhireti hatırlayıp öğüt almaya vesiledir.”¹⁵⁸⁷

Hz. Peygamber kendisi de sıklıkla Medine’de Cennetü’l-bakî adı verilen kabristanı ziyaret etmekteydi. Hz. Peygamber’in kabir ziyareti yaparken neler okuduğu veya söylediği ise şu rivayette anlatılmaktadır.

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ؛ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ. فَكَانَ قَائِلُهُمْ يَقُولُ (فِي رَوَايَةٍ أَبِي بَكْرٍ): السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ. (وَفِي رَوَايَةٍ زُهَيْرٍ): السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ، مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ. وَإِنَّا، إِنْ شَاءَ اللَّهُ، لَلْآحِقُونَ. أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمْ الْعَافِيَةَ

Süleyman b. Büreyde’nin babasından naklederek rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber kabristana girdiğinde şöyle buyurmaktadır; “Selâm size, ey bu diyârın mümin ve Müslüman halkı! İnşallah yakında biz de aranızda katılacağız. Allah’tan bizi ve sizi her türlü bela ve sıkıntıdan kurtarmasını dilerim.”¹⁵⁸⁸

4.3.19.Ölen Kişi İçin Fatiha Sûresinin Okunması

Anadolu’da bir Müslümanın öldüğü öğrenildiğinde, musallada bekleyen bir cenaze görüldüğünde veya kabir ziyareti yapıldığında kabir başında Fâtîha sûresinin okunması âdet tendir. Mezarlıklarda kabir taşlarının çoğunda “Ruhu için el-Fâtîha” veya buna benzer ifadeler yazılıdır.

Fâtîha sûresinin cenaze namazında okunmasının Hz. Peygamber’in sünneti olduğuna ve Hz. Peygamber’in kabristanda yatan mevtalar için Fâtîha sûresinin duâ olarak okunmasını tavsiye ettiğine dair nakledilen aşağıdaki iki rivayet Anadolu’nun bu geleneğinin temelini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber’in Fâtîha sûresini cenaze namazında okuduğuna dair rivayet şu şekildedir:

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْفٍ قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَى جَنَازَةٍ، فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، فَقَالَ: لِيَعْلَمُوا أَنَّهَا سُنَّةٌ

¹⁵⁸⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 47 (No. 1071). Hadis sahîh li-gayrihi olarak değerlendirilmiştir.

¹⁵⁸⁸ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 104 (975); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 37 (No. 1047).

Talha b. Abdullah b. Avf, İbn Abbâs'ın arkasında cenaze namazı kıldım, namazda Fâtiha sûresini okudu ve “(Cenaze namazında) Fâtiha sûresini okumanın sünnet olduğu bilinsin diye (okudum)” dedi.¹⁵⁸⁹

Hiz. Peygamber'in kabir ziyaretinde Fatiha sûresinin okunmasını tavsiye ettiği rivayet ise şu şekildedir:

عطاء بن أبي رباح سمعت عبد الله بن عمر سمعت النبي ﷺ يقول: إذا مات أحدكم فلا تحبسوه وأسرعوا به إلى قبره وليقرأ عند رأسه فاتحة الكتاب وعند رجليه بخاتمة البقرة في قبره

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz ölüirse, onun cenazesini bekletmeyin ve hızlı bir şekilde kabrine yetiştirin (ve defnedin). Kabrinin başucunda Fâtiha sûresi, ayak tarafında ise Bakara sûresinin son âyetleri okunsun.”¹⁵⁹⁰

4.3.20.Kabir Üzerine Fidan Dikmek ve Kabir Azabından Korunma

Anadolu'da mezarlıklara selvi ağacı dikilmesi, mezarların ve mezarlıkların çiçeklerle süslenmesi çok yaygın bir gelenektir. Yabancı seyyahların anılarında da İstanbul'un hemen her yerindeki mezarlıklarda bulunan devasa selvi ağaçlarından bahsedilmektedir.¹⁵⁹¹

عن ابن عباس رضي الله عنهما، عن النبي ﷺ: أَنَّهُ مَرَّ بِقَبْرَيْنِ يُعَذَّبَانِ، فَقَالَ: (إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ، وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِاللَّيْمَةِ). ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً فَشَقَّهَا بِنِصْفَيْنِ، ثُمَّ غَرَزَ فِي كُلِّ قَبْرٍ وَاحِدَةً، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ صَنَعْتَ هَذَا؟ فَقَالَ: (لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَبْيَسَا)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hiz. Peygamber kabrinde azap çeken iki kimsenin mezarına uğramış ve orada şöyle buyurmuştur: “Bu ikisi kabir azabı çekmektedir. Üstelik ikisine de büyük günahları nedeniyle azap edilmiyor. Bunlardan biri sidikten sakınmazdı. Diğeri ise koğuculuk yapardı.” Daha sonra Hiz. Peygamber yaş bir hurma dalını aldı onu ikiye böldü ve kabirlerin üzerine birer tane dikti. Sahâbe: Ey

¹⁵⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 64 (No. 1270); Tayâlisî, *Müsnedü Tayâlisî*, 4/460 (No. 2864).

¹⁵⁹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/444 (No. 13613); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 2003, 11/472 (No. 8854).

¹⁵⁹¹ Max Müller, İstanbul'dan Mektuplar, 38-39.

Allah'ın Elçisi! bunu niçin yaptın? diye sordular. Hz. Peygamber: “Bu dallar yaş kaldığı sürece, bu ikisinin kabir azaplarının hafifleyeceğini umuyorum” buyurdu.¹⁵⁹²

Bu rivayette kabirler üzerine ve kabristana ağaç, çiçek vb. yeşillikler dikilmesinin uygun olacağı, bunun kabirde yatan mevtalar için fayda sağlayacağı sonucu çıktığı gibi kabir azabının gerçek olduğu ve kabir azabından korunmanın yolları da Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber'in kabir azabı olduğuna ve kabir azabından Allah'a sığındığına dair başka rivayetler de bulunmaktadır.¹⁵⁹³ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e kabir azabının olup olmadığını sorduğunda Hz. Peygamber, “Kabir azabı vardır ve gerçektir” cevabını vermiş ve “Allah seni kabir azabından korusun” buyurarak kendisine dua etmiştir. Yine Hz. Âişe, “Hz. Peygamber'in herhangi bir namaz kılıp da ardından kabir azabından Allah'a sığınmak üzere dua etmediğini görmedim” demiştir.¹⁵⁹⁴ Hz. Âişe'nin kız kardeşi Esmâ da bir rivayetinde Hz. Peygamber'in bir gün hutbe esnasında insanların kabirde karşılaşacakları imtihanın dehşetinden ve kabir azabından bahsettiğini bunun üzerine mescitte bulunan sahabenin endişe ve paniğe kapılarak feryat ettiklerini anlatmıştır.¹⁵⁹⁵

Hz. Peygamber, yukarıdaki rivayette ve başka rivayetlerde gıybet ve koğuculuk yapmanın ve elbisesini idrar sıçramasından korumamanın kabir azabına neden olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁹⁶

4.3.21.Cenaze Defin ve Ziyaret İçin Gelenleri Görmektedir

Anadolu'da ölen kişinin ruhunun cenaze merasimi ve defin için gelenleri gördüğüne inanılmaktadır. Bilhassa cuma günleri, bayram günleri gibi zamanlarda yapılan mezar ziyaretlerinde ölülerin ziyaretçilerini gördüğü ve bundan dolayı sevindiği halk arasında yaygın bir kültürdür. Esasen ölüm sonrasında olacak ve yaşanacaklar

¹⁵⁹² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 80 (No. 1295).

¹⁵⁹³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 86 (No. 1310-1311).

¹⁵⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 85 (No. 1306).

¹⁵⁹⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 85 (No. 1307).

¹⁵⁹⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cenâiz”, 87 (No. 1312).

bütün insanlar için bir merak konusudur. İnsanlar hem ölmüş olan yakınlarının akıbetlerini hem de kendileri öldükten sonra karşılaştıkları durumları öğrenme arzusu taşımaktadır. Bundan dolayı da bu konuda sorular sorulmaktadır. Günümüzde bilhassa basılı veya dijital medyada, televizyon ve radyo yayınlarında yer alan dinî içerikli programlar ile Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu gibi mercilere yöneltilen bu tür sorular, Anadolu kültüründe yer alan bu ve benzeri mevzuların yetkili ağızlardan öğrenilmesi isteğinden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁹⁷

Bu sorulara verilen cevaplarda da görülmektedir ki bilhassa ölüm ve sonrası hayat hakkında verilecek cevaplar ya Kur'an âyetlerine ya da Hz. Peygamberin bu konudaki hadislerine dayanmaktadır. Zira bu bilgilerin deney ve tecrübeye dayalı olma ihtimali söz konusu değildir.

Hız. Peygamber'in Bedir savaşında ölen müşriklerin başına giderek onlara seslenmesi hadisesi İslâm tarihinde ve hadis kaynaklarında anlatılmaktadır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in kabir ziyaretleri esnasında kabirlerin başına geldiğinde onlara selâm verdiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bu ve benzeri davranışları ve örneğin kabir ziyaretinde bulunan Müslümanlara da kendisi gibi selâm vermelerini tavsiye etmesi orada yatanların buna icabet ettiği anlamına gelmektedir. Zira Hz. Peygamber aşağıda yer alan konuyla ilgili rivayetlerde de görüleceği üzere kendisine sorulduğunda buna işaret etmektedir. Bu rivayetlere dayanan İslâm âlimleri ölmüş kimselerin yaşayanların dünyadaki hallerinden Allah'ın kendilerine verdiği izin ölçüsünde bilgi sahibi olabilecekleri sonucuna ulaşmışlardır.¹⁵⁹⁸

Bedir savaşındaki Hz. Peygamber'in müşrik ölüleriyle olan diyalogu hakkındaki rivayet şu şekildedir;

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ قَالَ: اطَّلَعَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أَهْلِ الْقَلْبِ، فَقَالَ: (وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا). فَقِيلَ لَهُ: تَدْعُو أَمْوَاتًا؟ فَقَالَ: (وَمَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعِ مِنْهُمْ، وَلَكِنْ لَا يَجِيبُونَ)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Bedir savaşında öldürülen müşriklerin cesetleri başına gelerek şöyle buyurmuştur: “(Ey Ebû Cehil b. Hişam, Şeybe

¹⁵⁹⁷ “Kabir ziyaretinin faydaları nelerdir, Ölüler kabrine gelenleri görür mü?”, haz. İslam ve İhsan - İlamtv; “Cuma günü mezara gidersek ölüler bizi görür mü?”, *Sabah* (Erişim 23 Haziran 2023); “Vefat Eden Kişi Kabri Başında Bizi Görür Mü? - Cuma Sohbetleri”, haz. Kanal 7.

¹⁵⁹⁸ “Ölen bir kişi, hayatta olanların hallerinden haberdar olabilir mi? : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 23 Haziran 2023).

b. Rabîa, Utbe b. Rabîa, Ümeyye b. Halef!) “Rabbinizin vâdettiği gerçekle karşılaştınız mı?” Orada bulunanlar kendisine “(Ey Allah’ın Resulü) Ölülere mi sesleniyorsun?” dediklerinde ise (Hz. Peygamber): “Siz onlardan daha iyi duyamazsınız ancak onlar cevap veremiyorlar” buyurmuştur.¹⁵⁹⁹

Yine kabirdekilerin dış dünyadan haberdar olduklarıyla ilgili bir rivayetin konuyla ilgili kısmı şu şekildedir;

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: (إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ، ...

Enes b. Mâlik’ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir kul ölüp de kabre konulduğunda dost ve arkadaşları, defin için gelen cemaat geri dönüp gittiklerinde ölen kişi bunların ayrılırken ayakkabılarının çıkardığı seslerini bile muhakkak işitir...”¹⁶⁰⁰

Hz. Peygamber’in kabristana girdiğinde, kabir ziyaretinde bulunduğu orada bulunanlara selâm verdiğiine dair aşağıdaki rivayet daha önce kabir ziyareti konusunda da yer almıştı. Bu rivayette Hz. Peygamber’in kabirde bulunanlara selâm veriyor olması da kabirdekilerin kendisini ziyaret edenleri gördüğü ve duyduğuna dair bir delil olarak görülebilir;

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ؛ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ. فَكَانَ قَائِلُهُمْ يَقُولُ (فِي رَوَايَةٍ أَبِي بَكْرٍ): السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ. (وَفِي رَوَايَةٍ زُهَيْرٍ): السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ، مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ. وَإِنَّا، إِنْ شَاءَ اللَّهُ، لَلْآحِقُونَ. أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمْ الْعَافِيَةَ

Süleyman b. Büreyde’nin babasından naklederek rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber kabristana girdiğinde şöyle buyurmaktadır; “Selâm size, ey bu diyârın mümin ve Müslüman halkı! İnşallah yakında biz de aranızda katılacağız. Allah’tan bizi ve sizi her türlü bela ve sıkıntıdan kurtarmasını dilerim.”¹⁶⁰¹

¹⁵⁹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 85 (No. 1304); “Megâzi”, 7 (No. 3760); Ahmed b. Hanbel - thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müsned*, 19/456 (No. 12471); 20/237 (No. 12873).

¹⁶⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cenâiz”, 85 (No. 1308).

¹⁶⁰¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenâiz”, 104 (975); İbn Mâce, *Sünen*, 1430, “Cenâiz”, 37 (No. 1047).

SONUÇ

Bu çalışmada İslâm'ın en önemli ikinci referans kaynağı olan Hz. Peygamber'in sünnetinin ve hadislerinin “Anadolu kültürü” üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın konu başlığında yer alan “Anadolu” kavramı, Müslüman Türklerin Anadolu'ya girişi ile başlayan, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile devam eden ve günümüze kadar uzanan süreci ve bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üzerinde bulunduğu coğrafyayı ifade etmektedir. Sünnet kavramı ile, Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrirleri ve ahlâkî tutumları ile sahabe ve tabiîn neslinin söz ve fiillerinden bize intikal eden rivayetler kastedilmektedir.

Tarih sahnesinde rol almış bütün milletlerin ve toplumların, onları bir arada tutan ve birlikte hareket etme gücü veren birtakım ortak değerleri ve kültürleri vardır. Toplulukların millet olmasını sağlayan esasen işte bu ortak değerler ve sahip olunan kültürel varlıklarıdır. Kültür, bugünden yarına elde edilen bir olgu değildir. Dünya üzerinde var olan kültürlerin hemen hepsinin ortak özelliği aynı anda değişim ve devamlılık göstermesidir. Yani kültürler değişim ve gelişim evrelerine sahip dinamik yapılardır. Tarihin belli bir döneminde bu kültür kendi özel şekil ve muhtevasına kavuşmakta ve artık tesir eden bir döneme geçmektedir.¹⁶⁰² Anadolu kültürü veya Türk kültürü dediğimiz şey de Türklerin ilk kez tarih sahnesinde görülmeye başladıkları zamandan başlayarak bugüne kadar hüküm sürdükleri, göçebe olarak yaşadıkları hayatlardan devlet ve imparatorluklar kurdukları dönemlere kadar farklı coğrafyalarda, farklı din ve inanışlarda geçirdikleri sürecin tamamını kapsamaktadır.

Bu süreç içinde Türk kavimleri ve milletleri birçok din ve inanç sistemiyle etkileşime girmiş hem onları etkilemiş hem de onlardan etkilenmiştir. Tarihî süreçte birçok din değişikliği yaşayan Türkler, bu geçişler esnasında önceki inançlarını bütünüyle terk etmemişler, eski inanışlarını kısmen de olsa yeni girdikleri dinin inanç ve ibadet kalıplarına uydurarak orada yaşatma gayreti içinde olmuşlardır. Türkler İslâm'ı tanıyıp etkileşime girdikten sonra hızlı bir şekilde Müslümanlığa geçmişlerdir. Türk kültürünü en fazla etkileyen de İslâm dini olmuştur.¹⁶⁰³

¹⁶⁰² Erdentuğ, *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, 158.

¹⁶⁰³ Turgay Kabak, *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları* (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Y.Lisans Tezi, 2011), 18.

Buna rağmen önceki din ve inanışlarından, örf, âdet ve geleneklerinden kısaca eski kültürlerinden bütünüyle koptuklarını söylemek mümkün değildir. Bugün bile hala Müslüman Türk Milletinin yaşadığı Anadolu'nun birçok yerinde eski kültür ve inançlardan esintiler ve izler bulmak mümkündür.

Ancak bu çalışma neticesinde şunu rahatlıkla söylemek mümkündür ki bugün Anadolu kültürü denildiğinde akla gelen kültürel yapı, Türklerin Müslüman olması akabinde İslâm dininin tesiriyle oluşmuş olan, kaynağını bu dinin ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten alan kültürdür. Cumhuriyetle birlikte batı tarzı bir yaşayış biçimi kültürümüzde ciddi bir erozyona ve dejenerasyona neden olmuşsa da yüzyılların birikimiyle oluşan kültürel unsurlar etle tırnak misali bu millete mal olmuş olan kültürü yok edememiştir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki milletler için kültür kolay oluşmayan ve kolay terkedilemeyen bir unsurdur. Esasen milleti millet yapan ve kültürü etkin bir unsur yapan da onun bu özelliğidir.

En genel ve kabul edilebilir bir ifadeyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Dolayısıyla Anadolu'da İslâm'ın yani Kur'an ve sünnetin etkisi altındaki bir yaşam biçiminin başlangıcını da bu şekilde belirlemek mümkündür.

Türkler Müslüman olduktan sonra eski dini inanış ve kültürlerine ait örf, âdet, gelenek ve törelerinin bir kısmını, İslâmî yaşantılarının içine taşıdıkları gibi, Osmanlı devletinin son dönemlerinde başlayıp Cumhuriyet'le birlikte daha etkili bir şekilde devam eden çağdaş Batı kültürü ile bütünleşme sürecinde, yüzyıllar boyunca içselleştirdikleri İslâm kültüründen tamamıyla kopmamışlardır. Zira bugün kendisini Batı kültür ve yaşantısına yakın hisseden, İslam dinine ve Müslümanlara karşı, ya da mesafeli olan kişiler de dahil olmak üzere Anadolu'da yaşayan herkeste İslâm inanç ve kültüründen izler bulmak mümkündür.

Araştırmamızda dört bölüm, 110 başlık 65 alt başlıkta incelenen, bir kısmı doğrudan örf, âdet ve geleneği, bir kısmı da örf, âdet ve geleneklerin kapsamı içinde olduğu konuyu belirten her bir başlık altında, o başlıkla veya örf, âdet ve gelenekle ilişkili olan rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetler metin ve tercüme olarak,¹⁶⁰⁴

¹⁶⁰⁴ Metin ve tercüme olarak araştırmada yer alan toplam 356 rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin 212'si Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan rivayet sayısı toplam 298'dir.

bazıları sadece tercümesi, bazıları ise konuyla ilgisine değinilmek ve kaynağına atıfta bulunulmak suretiyle¹⁶⁰⁵ araştırmamızda ekseriyeti merfû',¹⁶⁰⁶ çok azı da mevkuf¹⁶⁰⁷ ve maktû'¹⁶⁰⁸ toplam 608 rivayet yer almıştır.

Metni araştırmada yer alan kaynaklar sonuç bölümünden hemen sonra tablo halinde gösterilmiştir.¹⁶⁰⁹ Tabloda toplam 82 ravi tarafından nakledilen 356 rivayet yer almaktadır. Bunlardan Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer alanlar dışındakilerin sıhhat değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Bu değerlendirmelerde 41 rivayetin (صَحِيح) Sahih¹⁶¹⁰, 4 rivayetin (إِسْنَادُهُ صَحِيح) İsnadı sahih¹⁶¹¹, 12 rivayetin (صَحِيحٌ لِّغَيْرِهِ) Sahih li gayrihi¹⁶¹², 10 rivayetin (حَسَنٌ صَحِيحٌ) Hasen Sahih¹⁶¹³, 19 rivayetin (حَسَنٌ)

Geri kalan 57 rivayetin 19'u Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile İmam Mâlik'in *Muvatta*'nda, 38'i ise farklı hadis kaynaklarında yer almaktadır.

¹⁶⁰⁵ Sadece tercümesi verilen yahut konuyla ilgisine değinilerek kaynaklarına atıfta bulunulan rivayetlerin toplam sayısı ise tekrarlarla birlikte 253'tür. Bu rivayetlerin kaynaklarına göre dağılımı ise şöyledir: *Sahihayn*'de yer alan rivayetler 155, *Sahihayn* dışındaki *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer alan rivayetler 51, *Müsned* ve *Muvatta*'da yer alanlar 13, diğer kaynaklarda yer alan rivayetler ise 34'tür.

¹⁶⁰⁶ Merfû': Senedi kesintisiz veya kesintili olarak da olsa Hz. Peygamber'e nispet edilen hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Fa'zî Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, thk. Hasan Şilbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1440), 114; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 175-176.

¹⁶⁰⁷ Mevkuf: Sahabeden rivayet edilen söz, fiil, bu söz ve fiilin aktarıldığı haber/hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, 115; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 181-182.

¹⁶⁰⁸ Maktû': Tâbiünden nakledilen söz ve fiil, bu söz ve fiilin aktarıldığı haber/hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, 123; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 170-171.

¹⁶⁰⁹ Bahsi geçen tabloda yer alan rivayetlerin hadisi nakleden ilk ravisi, dipnotta yer alan ilk kaynağı, sıhhat derecesi, rivayetin kaynağına izafesi bakımından durumu ve konusu belirtilmektedir.

¹⁶¹⁰ Sahih: Senedinin başından sonuna kadar sika ravilerin birbirinden rivayet ettiği, şâz ve muallle olmayan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, 32; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 266-271.

¹⁶¹¹ İsnadı sahih: Senedi sahih hadisın senedle ilgili şartlarını taşıyan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 271.

¹⁶¹² Sahih li gayrihi: Ravilerinden birinin zaptının tam olmaması gibi bir eksikliği sebebi ile sahih olmamakla birlikte başka bir rivayetle bu eksikliğin giderilerek sahih derecesine yükselmiş olan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 270-271.

¹⁶¹³ Hasen Sahih: Çoğunlukla Tirmizî tarafından kullanılan bir lafızdır. Başka rivayetlerle sahih derecesine çıkan hasen hadis; bazı senetleri hasen bazıları sahih derecesinde olan hadis; alimlerin hasen veya sahih olarak farklı değerlendirme yaptığı hadis veya sahih derecesinde olmadığı halde hasenden üstün kabul edilen hadis gibi manalara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 113.

Hasen¹⁶¹⁴, 8 rivayetin (إسناده حسن) İsnadı hasen¹⁶¹⁵, 4 rivayetin (حسن لغیره) Hasen li gayrihi¹⁶¹⁶, 20 rivayetin (ضعيف) Zayıf¹⁶¹⁷, 21 rivayetin (إسناده ضعيف) İsnadı zayıf¹⁶¹⁸, 3 rivayetin (منكر) Münker¹⁶¹⁹ ve 1 rivayetin de (موضوع) Mevzû¹⁶²⁰ olduğu tespit edilmiştir.

Bu değerlendirmelere göre, Anadolu'daki örf, âdet ve geleneklerin, yani Anadolu kültürünün oluşumundaki en önemli etkenlerden biri olan Hz. Peygamber'in sünnetinin önemli bir kısmı sahih rivayetler şeklinde nakledilmiştir. Ancak az sayıdaki zayıf rivayetlerin çoğunluğu ise metin yönüyle değil senedi yönüyle zayıftır.

Rivayetler konusunda verilen bu bilgilerden sonra araştırmamızda yer alan ve aşağıda sayılan bazı örneklerle; Anadolu kültüründeki örf, âdet ve geleneklerden kaynağını Hz. Peygamber'in sünnetinden alanların daha somut bir şekilde anlaşılması sağlanacaktır.

Araştırmanın sonucunda Anadolu'nun hemen her yerinde günlük hayatta ve konuşma dilinde kullanılmakta olan ve içinde Allah adının yer aldığı inşallah, maşallah, Allah Allah, Allah'a emanet ol, Allah'a ısmarladık gibi söz ve deyimlerin hemen hemen tamamının Hz. Peygamber ve sahabe tarafından da kullanılmakta olduğu, Allah sevgisi,

¹⁶¹⁴ Hasen: Kaynağı Adâlet sahibi olan ancak zabt sıfatı bulunmayan ancak tek başına rivayet ettiği hadis münker de sayılmayan bir ravinin rivayet ettiği şâz ve muallal olmayan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuḥbeti'l-Fiker fî Muştalâhi Ehli'l-Eşer*, thk. Nûruddîn 'İtr (Dımaşk: y.y., 1421/2000), 65; Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*, 92-93; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 111-114.

¹⁶¹⁵ İsnadı hasen: Metni değilse de senedi hasen hadisin özelliklerini taşıyan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 113.

¹⁶¹⁶ Hasen li gayrihi: Aslında zayıf hadis olmakla birlikte başka rivayetlerin desteğiyle hasen derecesine yükselmiş olan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 112.

¹⁶¹⁷ Zayıf: Sahih veya hasen hadisin şartlarını (bir veya birkaç şartını) taşımayan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*, 109; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 336-337.

¹⁶¹⁸ İsnadı zayıf: Zayıf bir senedle nakledilmekle birlikte metni hasen veya sahih olabilecek hadis demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, "Zayıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/159.

¹⁶¹⁹ Münker: Zayıf ravinin kendisinden daha iyi durumda olan raviye aykırı bir şekilde rivayet ettiği; çok hata yapan, çok dalgın veya büyük günah işleyen ravinin rivayet ettiği; daha iyi durumdaki ravilerin rivayetlerine aykırı olmasa bile sadece zayıf bir ravi tarafından rivayet edilen hadistir. Hz. Peygamber'e ait olsa bile yalancılıkla cerhedilen bir ravinin rivayet ettiği hadis de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 183-185.

¹⁶²⁰ Mevzû': Hz. Peygamber söylemediği, yapmadığı, onaylamadığı halde ona nisbet edilerek söylenen hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 170-171.

Allah korkusu, işlerin sonunu Allah'a havale etme, Allah'a güvenip dayanma anlayışı ve buna benzer daha pek çok söz ve davranışın temelinde Hz. Peygamber'in bir hadisinin, fiili uygulamalarının veya onayının yer aldığı ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da İmanın şartları ve İslam'ın şartları olarak sayılan ve meşhur Cibrîl hadisine dayanan Allah, melek, kitap, peygamber, âhiret ve kader inancına dair hususlar ile kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerindeki uygulamaların ve bunlara bağlı günlük yaşamdaki birçok tezahürün Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğu görülmüştür.

Örneğin, Kur'an'ın maddî ve mânevî hastalıklara şifâ olduğu inancı ile buna bağlı olarak Anadolu'da yaygın olarak görülmekte olan hastalara Kur'an'dan sûreler okunmasının hastaya şifa olacağı, yatsı namazından sonra "Âmene'r-resûlü" olarak bilinen Bakara sûresinin son iki âyetini okumanın fazileti, hatim okumak, hatim duâsı yapmak, Hz. Peygamber'in ismi anıldığında salât-ü selâm okumak, Hz. Peygamber'in saçının, sakalının, elbisesinin teberrük için evlerde, mescidlerde bulundurulması ve bunlara hürmet gösterilmesi, kul hakkından kurtulmak maksadı ile helâlleşmek, keşke demenin sakıncalı olduğu, namazın önemi ve dinin direği olarak nitelendirilmesi, Cuma namazını üç defa peş peşe terk etmenin büyük günah olduğu, bayram namazına gidip gelirken farklı yollardan gidip gelmenin sevap olduğu, sadakaların ve yapılacak yardımların gizli yapılması, misafire ikramda bulunma ve Anadolu medeniyetinin en önemli kurumlarından olan vakıfların Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığı anlaşılmıştır.

Bireysel ve toplumsal davranış kuralları ile gündelik yaşam örüntüleri içinde yer alan ve hayatın geçiş evreleri olarak nitelendirilen; doğum, evlilik ve ölüm konularında da örf, âdet ve geleneklerin sünnete uygun olduğu, araştırmada verilen örneklerle ortaya çıkmıştır. Nitekim toplumsal değerlerden adâlet, doğruluk, cömertlik, affedici olmak, tevazu, sabır, hayâ ve daha birçok konuda, gündelik yaşam örüntülerinden; çocuklara ad verme, evlilik teklifi, söz kesme, dünürücü üzerine dünürücü göndermenin doğru olmadığı, düğün daveti, düğün yemeği, ölmeden önce kefenini hazırlamak, cenazenin ilan edilerek insanların cenaze namazı ve defin için davet edilmesi, cenazeye saygı gösterilmesi, cenazenin öpülmesi, kabirler üzerine fidan, çiçek gibi yeşillikler dikmek ve benzeri Anadolu'nun örf, âdet ve gelenekleri arasında var olan daha birçok konunun, çoğunluğu

Sahihayn'de olmak üzere Hz. Peygamber'den nakledilen sahih rivayetlere dayandığı tespit edilmiştir.

O halde, Anadolu kültürünün oluşmasında en etkili unsurların başında Hz. Peygamber'in çoğunluğu sahih rivayetlerden oluşan sünneti yer almaktadır. Anadolu örf, âdet ve geleneklerin dayandığı az sayıda zayıf ve münker hadis de bulunmakla birlikte alimler tarafından, amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel etmekte sakınca bulunmadığı belirtilmektedir.¹⁶²¹ Dolayısı ile Anadolu kültürünün önemli bir kısmının Hz. Peygamber'in söz, fiil, davranış ve onaylarından ibaret olan sünnetine uygunluğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır.

¹⁶²¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr* (Dâru İbn Hâzm, 1425/2004), 36; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr* (Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1431), 1/11; Nûreddîn Muhammed İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1401), 293.

HADİS İSTATİSTİK TABLOSU

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahihayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
1	قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدٌ ب...	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "İman", 1 (8).	****	Merfu	Cibril Hadisi
2	إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا، مِثْلُ مَا...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Zikir", 2 (2677).	****	Merfu	Allah'ın isimleri
3	سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذَرَارِيِّ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 91 (No. 1318).	****	Merfu	Müşriklerin bülüğ çağına gelmeden vefat eden çocuklarının durumu
4	يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مِنْ عِلْمِ شَيْئًا فُلَيْقِلْ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فُلَيْقِلْ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Tefsir", 294 (No: 4531).	****	Mevkuf	Bilmediği konuda soru sorulan kişinin "Allah bilir" demesi
5	أَلَا قُلَا يَسْتَجِيبُ الْعَبْدُ إِذَا لَمْ يَعْلَمْ أَنْ يَتَعَلَّمَ، وَلَا يَسْتَجِيبُ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمْ...	عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ	ez-Zübeyr b. Adiyy, Nüshatü 'z-Zübeyr bin Adiyy, 74.	صحيح لغيره	Mevkuf	Bilmediği konuda soru sorulan kişinin "Allah bilir" demesi
6	بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ؟...	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İlim", 16 (No. 74).	****	Merfu	Kesin emin olmadığı bir konuda "ben bilirim" demek
7	لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ، فَأُرِيدُ أَنْ شَاءَ اللَّهُ...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, "Tevhid", 31 (No. 7036).	****	Merfu	İnşallah demek
8	أَتَقْبَلُ وَأَنْتَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ؟... فَقَالَ عُمَرُ: اللَّهُ اللَّهُ؟...	عُيَيْنَةَ بْنِ جَحْصَنٍ	Ma'mer b. Raşid, el-Câmi, 11/299.	صحيح لغيره	Mevkuf (Hükmen Merfu)	Hayret ifadesi olarak Allah Allah! demek
9	وَدَعَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَسْتَوْدِعُكَ اللَّهُ..."	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Cihad", 24 (No. 2825).	صحيح لغيره	Merfu	Allah'a emanet ol demek
10	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اشْتَخَصَ السَّرَايَا يَقُولُ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Cihad", 24 (No. 2826).	صحيح	Merfu	Yolcuya dua etmek ve onu Allah'a emanet etmek
11	جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ، إِنِّي أُرِيدُ سَفَرًا فَرَوِّدْنِي...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Deavât", 46 (No. 3444).	حسن صحيح	Merfu	Yola çıkan kimsenin dua istemesi ve yolcuya dua etmek
12	مَنْ رَأَى شَيْئًا يَعْجِبُهُ...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Bezzâr, Müsnedü'l-Bezzâr, 13/506.	ضعيف	Merfu	Beğenilen bir şey için maşallah demek
13	أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: مَتَى السَّاعَةُ؟...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr ve Sıla", 161-164 (2639).	****	Merfu	Allah ve Peygamber'i sevmek
14	...مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ، وَأَبْغَضَ لِلَّهِ...	أَبُو أُمَامَةَ	Ebû Dâvûd, Sünen, "Sünnet", 16 (No. 4681).	صحيح	Merfu	Allah için sevmek Allah için buğzetmek
15	أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ: الْخُبُّ فِي اللَّهِ...	أَبُو ذَرٍّ الْغَفَارِيُّ	Ebû Dâvûd, Sünen, "Sünnet", 3 (No. 4599).	ضعيف	Merfu	Allah için sevmek Allah için buğzetmek
16	رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Beyhakî, Şuabu'l-İmân, 2/202.	ضعيف	Merfu	Allah korkusu
17	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "خَلَقْتُ الْمَلَائِكَةَ مِنْ نُورٍ..."	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Zühd", 60.	****	Merfu	Melekler nurdan yaratılmıştır

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
18	وَكَلَّ اللَّهُ بِالرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ نُطْقَةٍ	أنس بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Kader", (No. 6222).	****	Merfu	İnsanlar meleklerin koruması altındadır
19	ما اجتمع قوم في بيت من بيوت الله	أبو هريرة	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Salât", 347 (No. 1455).	صحيح	Merfu	Rahmet ve sekine melekleri
20	يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ: مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mevâkitü's-Salât", 15 (No. 530).	****	Merfu	Melekler insanları gece gündüz takip ederler
21	فجلس رسول الله ﷺ وجلسنا حولَه، كأنما على رؤوسنا الطير	البراء بن عازب	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Sünnet", 27 (No. 4753).	إسناده صحيح	Merfu	Kiramen Kâtibîn Melekleri
22	لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ	أبو طلحة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Bed'ü'l-halk", 7 (No. 3053-3054).	****	Merfu	İçinde köpek bulunan eve melekler girmez
23	لَا تَصْحَبُ الْمَلَائِكَةُ رُفْقَةً فِيهَا كَلْبٌ	أبو هريرة	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Libâs", 103 (2113)	****	Merfu	İçinde köpek bulunan eve melekler girmez
24	مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الْبَقْلَةِ، التُّومِ	جابر بن عبد الله	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Salât", 74 (564).	****	Merfu	Soğan, sarımsak yiyen mescide gelmesi, melekler de bunların kokusundan rahatsız olur
25	أَنْ لَا يَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ	عبد الله بن أبي بكر بن حزم	İmam Mâlik, el-Muvatta', 1/199.	حسن صحيح	Merfu	Temiz olanlar dışında hiç kimsenin Kur'an'a dokunamaz
26	أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أَتَوْا عَلَى خِيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فَلَمْ يَقْرُؤْهُمْ	أبو سعيد الخدري	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Tıb", 32 (No. 5404).	****	Merfu	Fatiha suresinin rukye (hastalıklara şifa) için okunması
27	إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ...	أبو هريرة	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Vasiyye", 14 (1631)	****	Merfu	Kişi öldüğü zaman amel defteri kapanır. Üç kişi bunun dışındadır...
28	اقْرَؤُوا {يس} على موتاكم...	مغول بن يسار	Ebû Dâvûd, Sünen, "Cenâiz", 34 (No. 3121).	إسناده ضعيف	Merfu	Ölüye Ya-Sin suresini okumak
29	يَا بُنَيَّ إِذَا أَنَا مِتُّ فَأَلْجِئِي، فَإِذَا الْجُلُجُجُ وَضَعْتَنِي...	الغلاء بن الجلاج	Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, 19/220 (491).	إسناده ضعيف	Maktu	Cenazenin defni ve ölü için Kur'an okunması
30	من قام بعشر آيات لم يكتب من الغافلين،...	عبد الله بن عمرو	Ebû Dâvûd, Sünen, "Salât", 324 (No.1398).	إسناده حسن	Merfu	Kim on âyet okuyarak namaz kılsarsa
31	وما اجتمع قوم في بيت من بيوت الله، يتلون كتاب الله...	أبو هريرة	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Zikr", 37 (2699).	****	Merfu	Namaz haricinde Kur'an okumanın fazileti
32	مَنْ حَفِظَ عَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْكَهْفِ...	أبو الدرداء	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Salâtü'l-Müsâfirîn" 44 (257).	****	Merfu	Kehf suresinden on ayet ezberlemenin fazileti
33	مَنْ قَرَأَ بِالْآيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ...	أبو مسعود	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Fezâilü'l-Kur'an", 10 (No. 4722).	****	Merfu	Bakara suresinin son iki ayetini okumak
34	مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ...	مغول بن يسار	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 33/421.	إسناده ضعيف	Merfu	Haşr suresinin son üç ayetini okumanın fazileti

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
35	اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فِي سِتِّ آيَاتٍ فِي آخِرِ سُورَةِ الْحَشْرِ...	عبد الله ابن عباس	İbn Hacer el-Askalânî, Zehru'l-Firdevs, 2/73.	ضَعِيفٌ	Merfu	Haşr suresinin son üç ayetini okumanın fazileti
36	خيركم من تعلم القرآن وعلمه....	عثمان رضي الله عنه	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Fezâilu'l-Kur'ân 21 (No.4739-4740)	****	Merfu	En hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir
37	تُوفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وأنا ابن عشر سنين وقد قرأت المحكم...	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Fezâilu'l-Kur'ân 25 (No.4748).	****	Mevkuf	On yaşından önce Kur'an öğrenmek
38	أقبلت فاطمة تمشي كأن مشيتها مشي النبي...	عائشة رضي الله عنها	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Menâkıb 22 (No.3378).	****	Merfu	Mukabele okumak
39	المأهر بالقرآن مع السفرة الكرام البررة...	عائشة رضي الله عنها	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Salâtü'l-Müsâfirîn, 244 (798).	****	Merfu	Kur'an-ı güzel okumanın fazileti
40	إِذَا خَتَمَ الْقُرْآنَ جَمَعَ أَهْلَهُ فدعا...	أنس بن مالك	Saîd b. Mansûr, Sünenü Saîd b. Mansûr, 1/140.	صَحِيحٌ	Mevkuf	Hatim okumak ve duasını yapmak
41	مَنْ خَتَمَ الْقُرْآنَ أُعْطِيَ دَعْوَةَ لَا تُرَدُّ....	مُجَاهِد	Saîd b. Mansûr, Sünenü Saîd b. Mansûr, 1/144.	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Maktu	Kur'an hatminin fazileti
42	الرحمة تنزل عند ختم القرآن...	مُجَاهِد	İbn Ebî Şeybe, el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr, 6/129.	إِسْنَادُهُ صَحِيحٌ	Maktu	Kur'an hatminin fazileti
43	قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ...	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, İman 7 (No.14-15).	****	Merfu	Hz. Peygamber'i sevmek
44	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ...	أنس بن مالك	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, İman 16 (69-70).	****	Merfu	Hz. Peygamber'i sevmek
45	أَوَّلَى النَّاسِ بِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ عَلَى صَلَاةٍ	عبد الله بن مسعود	et-Tirmizî, Sünen, Vitr, 21 (No. 484).	حَسَنٌ	Merfu	Hz. Peygamber'e salât-ü selam okumanın fazileti
46	مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ عَشْرًا	أبو هريرة	et-Tirmizî, Sünen, Vitr, 21 (No. 485).	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Hz. Peygamber'e salât-ü selam okumanın fazileti
47	أَنَّ رَجُلًا ضَرَبَ الْبَصَرَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: ادْعُ اللَّهَ...	عُثْمَانُ بْنُ حُنَيْفٍ	et-Tirmizî, Sünen, Deavât (No.3578).	صَحِيحٌ	Merfu	Hastaya şifa için dua okumak
48	أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَلَدَ لَهُ غُلَامٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا...	جابر بن عبد الله	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Edeb 1 (2133).	****	Merfu	Çocuğa ad olarak Hz. Peygamber'in isminin verilmesi
49	كَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السُّوقِ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا أَبَا الْقَاسِمِ	أنس بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Buyu", 49 (No. 2014, 2015)	****	Merfu	Hz. Peygamber'in künyesinin çocuğa ad olarak verilmemesi
50	إِنَّ أَحَبَّ أَسْمَائِكُمْ إِلَى اللَّهِ، عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ...	عبد الله بن عمر	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Edeb 1 (2132).	****	Merfu	Çocuğa ad verme
51	كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْخُلُ بَيْتَ أُمِّ سَلِيمٍ فَيَنَامُ...	أنس بن مالك	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Fezâil, 84 (2331).	****	Merfu	Hz. Peygamber'in terinin bereket için saklanması
52	لَمَّا رَمَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْجُمُرَةَ...	أنس بن مالك	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Hac, 326 (1305);	****	Merfu	Hz. Peygamber'in kesilen saçlarının saklanması
53	قُلْتُ لِعَبِيدَةَ: عِدْنَا مِنْ شَعَرِ النَّبِيِّ ﷺ...	ابن سيرين	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Vudu', 32 (No.168).	****	Maktu	Hz. Peygamber'in saçının saklanması

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
54	دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَشَرِبَ مِنْ فِي قُرْبَةٍ...	كبشة بنت ثابت	et-Tirmizî, Sünen, Eşribe, 18 (No.1892).	صَحِيحٌ	Merfu	Hiz. Peygamber'in su içtiği kırbanın bereket umarak saklanması
55	نَشَدَ عَلَى النَّاسِ فِي الرَّحْبَةِ: مَنْ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ...	سَعِيدُ بْنُ وَهْبٍ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/262 (No. 950).	صَحِيحٌ لغيره	Merfu	Hiz. Peygamber'in ehl-i beyt ve Hiz. Ali'ye olan sevgisi
56	قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فِينَا خَطِيبًا. بِمَاءٍ يُدْعَى خُمًا...	زيد ابن ارقام	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, Fezâilu's-sahâbe 4 (36/2408).	****	Merfu	Hiz. Peygamber'in ehl-i beyt sevgisi
57	قَالَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ...	أبو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Vudu', 32 (No.168).	****	Merfu	Hiz. Peygamber'i ana babasından ve çocuğundan daha çok sevmek
58	عَنِ النَّبِيِّ ﷺ؛ أَنَّهُ قَالَ لِحَسَنِ اللَّهُمَّ! إِنِّي أُحِبُّهُ. فَأُحِبُّهُ...	أبو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 17 (No. 5648).	****	Merfu	Hiz. Peygamber'in ehl-i beyt sevgisi
59	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أُحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْنُوكُمْ...	عبد الله ابن عباس	et-Tirmizî, Sünen, "Menâkıb", (No.3789).	ضَعِيفٌ	Merfu	Hiz. Peygamber'in ehl-i beyt sevgisi
60	عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: (مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ،...	عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Rikâk", 41.	****	Merfu	Mü'minin Allah'a kavuşma arzusu
61	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَتُؤَدَّنَ الْحَقُّ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ...	أبو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr", 60.	****	Merfu	Adaletli olmak
62	أَتَدْرُونَ مَا الْمَقْلَسُ؟ قَالُوا: الْمَقْلَسُ فِينَا مِنْ لَا دَرَاهِمَ لَهُ...	أبو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr", 59.	****	Merfu	Gerçek müflis
63	مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَحَدٍ مِنْ عَرَضِهِ...	أبو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 11 (No. 2317).	****	Merfu	Helalleşmenin önemi
64	أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَتَى السَّاعَةُ قَائِمَةٌ؟...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 95 (No. 5815).	****	Merfu	Kıyamete hazırlık
65	أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ...	أبو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr ve Sıla", 37 (2566).	****	Merfu	Allah için birbirini sevenler
66	نِعِمَّتِ الدَّارُ الدُّنْيَا لِمَنْ تَرَوَدَّ مِنْهَا لِأَجْرَتِهِ...	طَارِقُ بْنُ أَشِيمٍ	Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 4/348.	منكر	Merfu	Âhiret azığı hazırlamak
67	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مِنْ حُسْبٍ عَذِبٍ...	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İlim", 36 (No. 103).	****	Merfu	Ahirette hesaba çekilme
68	لَا يُؤْمِنُ الْمَرْءُ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 11/305 (No. 6703)	صَحِيحٌ	Merfu	Kadere iman
69	لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	et-Tirmizî, Sünen, "Kader", 10 (No. 2144).	صَحِيحٌ	Merfu	Kadere iman
70	لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِأَرْبَعٍ: يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ...	عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Kader", 10 (No. 2145).	صَحِيحٌ	Merfu	İman esasları
71	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُدْعُو: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو	Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, 13/29 (60).	ضَعِيفٌ	Merfu	Kadere razı olmak

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
72	كنت رديف رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا غلام أو يا غليم! احفظ الله يحفظك،	عبد الله ابن عباس	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/487 (No. 2763)	صَحِيحٌ	Merfu	Kader ve alın yazısı
73	أَوْ إِنِّكُمْ تَفْعَلُونَ ذَلِكَ، لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا...	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "Kader", 3 (No. 6229).	****	Merfu	Azil konusu ve kader
74	لَا يَرُدُّ الْقَضَاءُ إِلَّا الدُّعَاءُ، وَلَا يَزِيدُ...	سَلْمَانَ الْفَارَسِي	et-Tirmizî, <i>Sünen</i> , "Kader", 6 (No. 2139).	حَسَنٌ	Merfu	Duâ kazayı önler
75	الدَّوَاءُ مِنَ الْقَدَرِ، وَقَدْ يَنْفَعُ بِإِذْنِ اللَّهِ...	عبد الله ابن عباس	Ḥalife b. Ḥayyât, <i>Musned</i> , 50	ضَعِيفٌ	Merfu	Tedavi kaderin parçasıdır
76	رُقِيَ يُسْتَرْقَى بِهَا، وَأَدْوِيَةٌ يَنْتَدَاوِي بِهَا...	حكيم ابن جرّام	el-Heysemî, <i>Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid</i> , 5/85.	ضَعِيفٌ	Merfu	Rukye, tedavi ve kader
77	وإن أصابك شيء فلا تقل لو أني فعلت كان كذا وكذا...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, <i>el-Câmiu's-Sahîh</i> , "Kader", 34 (2664).	****	Merfu	Keşke deme!
78	الْإِيمَانُ بِالْقَدَرِ يُدْهِبُ الْهَمَّ وَالْحَزْنَ	أَبُو هُرَيْرَةَ	el-Kudâ'î, <i>Musnedu's-Şihâb</i> , 1/187.	مَوْضُوعٌ	Merfu	Kader iman üzüntü ve keder yok eder
79	قُولُوا التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ،...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "Amel fi's-salât", 4 (No. 1144).	****	Merfu	Tahiyyât duâsı
80	إِذَا تُودِيَ لِلصَّلَاةِ، أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "Ezân", 4 (No. 583).	****	Merfu	Ezan okunurken şeytan uzaklaşır
81	بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْلًا قِيلَ نَجِدُ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي خَنْفَةَ،...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "Mesâcid", 43 (No. 450).	****	Merfu	Sümâme b. Üsâl'in müslüman oluşu
82	كَانُوا يَسْتَجِيبُونَ أَوَّلَ مَا يُفْصَحُ أَنْ يُعْلَمُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ...	إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِي	Abdurrezzâk b. Hemmam, <i>el-Muşannef</i> , 4/334.	صَحِيحٌ	Maktu	Küçük yaştaki çocuklara kelime-i şehâdet'in öğretilmesi
83	أَنَّ أَبَا بَكْرٍ، كَانَ يُعَلِّمُهُمُ النَّشْهَدَ عَلَى الْمُنْبَرِ كَمَا يُعَلِّمُ الصَّبِيَّانَ فِي الْكِتَابِ: «التَّحِيَّاتُ»...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Ebî Şeybe, <i>el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr</i> , 1/260.	ضَعِيفٌ	Mevkuf	Kelime-i şehâdet ve çocuklara öğretilcek dualar
84	افتحوا على صبيانكم أول كلمة بلا إله إلا الله...	عبد الله ابن عباس	Beyhakî, <i>Şuabu'l-İmân</i> , 1421, 6/398.	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Küçük yaştaki çocuklara kelime-i tevhid'in öğretilmesi
85	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِنْدَ مَوْتِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ	زَادَانَ ابْنُ عَمْرِو الْكَنْدِيِّ	İbn Ebî Şeybe, <i>el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr</i> , 2/447.	صَحِيحٌ	Maktu	Ölmeden önce (inanarak) "Lâilâhe illallah" diyen cennete girer
86	بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "İman", 1 (No. 8).	****	Merfu	İslam beş (esas) üzerine kurulmuştur
87	أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِرَأْسِ الْأَمْرِ كُلِّهِ وَعُمُودِهِ، وَذُرْوَةِ سَنَامِهِ...	مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ	et-Tirmizî, <i>Sünen</i> , "İman", 8 (No. 2616).	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Namaz dinin direğidir
88	خَبِيبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا النَّسَاءِ، وَالطَّيِّبِ، وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ	أَنْسَ بْنَ مَالِكٍ	Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i> , 21/433 (No. 14037).	إِسْنَادُهُ حَسَنٌ	Merfu	Namaz göz nurudur
89	أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بَابِ أَحَدِكُمْ،...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , "Mevâkîtu's-Salât", 5 (No. 505).	****	Merfu	Namaz günde beş defa içinde yıkanılan bir nehre benzer

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
90	الصَّلَاةُ الْخَمْسُ. وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ. كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Taharet", 14 (233)	****	Merfu	Namaz günahlara keffarettir
91	نَحْنُ الْأَخْرُؤَنَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cuma", 1, 11 (No: 836)	****	Merfu	Müslümanlar âhir zamanda gelen ancak kıyamet günü önde olacak ümmettir.
92	خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Cuma", 14 (854).	****	Merfu	Cuma gününün fazileti
93	إِنَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ سَيِّدُ الْأَيَّامِ، وَأَعْظَمُهَا عِنْدَ اللَّهِ...	أَبُو لُبَابَةَ بْنِ عَدِيٍّ الْمُذَنَّبِ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "İkâmetü's-salevât", 79 (No. 1084).	إسناده حسن	Merfu	Cuma gününün fazileti
94	مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ مِنْ غَيْرِ عُدْرٍ، فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِينَارٍ...	سَمُرَةَ بِنْتُ جُنْدَبٍ	Ebû Dâvûd, Sünen, 1431, "Salât", 210 (No. 1053).	ضَعِيفٌ	Merfu	Cuma namazını özürsüz terk etmek
95	مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ تَهَاوَنًا بِهَا...	أَبِي الْجَعْدِ الضَّمَرِيُّ	Ebû Dâvûd, Sünen, 1431, "Salât", 209 (No. 1052).	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Cuma namazını üç defa peş peşe terk etmek
96	كَانَتْ فِينَا امْرَأَةٌ، تَجْعَلُ عَلَى أَرْبَعَاءٍ فِي مَزْرَعَةٍ لَهَا سِلْقًا، فَكَانَتْ إِذَا كَانَ يَوْمُ جُمُعَةٍ...	سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cuma", 38 (No: 896).	****	Merfu	Cuma namazına gelenlere yemek ikramı
97	إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cuma", 2 (No: 837).	****	Merfu	Cuma günü gusül abdesti almak
98	غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ...	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cuma", 2 (No: 839).	****	Merfu	Cuma günü gusül abdesti almak
99	الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ، وَأَنْ يَسْتَنْ، أَنْ يَسَّسَ طَيِّبًا إِنْ وَجَدَ...	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cuma", 3 (No: 840).	****	Merfu	Cuma namazından önce gusletmek, dişleri temizlemek ve güzel koku sürmek
100	خَرَجَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ فَصَلَّى فِي الْمَسْجِدِ. فَصَلَّى رَجُلًا بِصَلَاتِهِ...	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Salâtü't-terâvih", 1 (No: 1907).	****	Merfu	Teravih namazı
101	اسْتَقْرَأُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةِ: مَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8 (No: 4713).	****	Merfu	Kur'an dinlemek
102	أَخَذَ عُمَرُ جِبَّةً مِنْ إِبْنَتَيْهِ ثُبَاغَ فِي السُّوقِ، فَأَخَذَهَا فَآتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İdeyn", 1 (No: 906).	****	Merfu	Bayramda güzel kıyafet giymek
103	قِيلَ لَهُ: أَشْهَدْتَ الْعِيدَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا مَكَانِي مِنَ الصَّغَرِ مَا شَهِدْتُهُ،	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İdeyn", 18 (No: 934).	****	Merfu	Bayram namazında cemaatten sadaka (yardım) toplamak
104	قَالَتْ: أَمَرْنَا أَنْ نُخْرَجَ الْعَوَاتِقَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ وَعَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ حَوْهٍ،	أُمُّ عَطِيَّةٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İdeyn", 15 (No: 931).	****	Merfu	Kadınların bayram namazına katılması
105	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمْرَاتٍ.	أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İdeyn", 4 (No: 910).	****	Merfu	Ramazan Bayramı namazına giderken hurma (veya tatlı bir şey) yemek
106	كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، إِذَا كَانَ يَوْمَ عِيدٍ، خَالَفَ الطَّرِيقَ	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İdeyn", 24 (No: 943).	****	Merfu	Bayram namazına gidiş gelişte yolunu değiştirmek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafe-i Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
107	من اتبع جنازة مسلم، إيماناً واحتساباً، وكان معه	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Îman", 34 (No: 47).	****	Merfu	Cenaze namazına ve definine katılmak
108	أسرعوا بالجنازة، فإن تك صحالة فخير تقدمونها	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 50 (No: 1252).	****	Merfu	Cenazenin defni için acele etmek
109	قَالَ: مَاتَ إِنْسَانٌ، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعُودُهُ، فَمَاتَ بِاللَّيْلِ،	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 5 (No: 1190); 54 (No: 1258).	****	Merfu	Cenazeyi gece defnetmek ve cenazenin ilanı
110	أن رسول الله ﷺ مر بقبر قد دفن ليلاً، فقال: (متى دفن هذا). قالوا: البارحة. قال:	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 54 (No: 1258).	****	Merfu	Defnedilmiş bir cenaze için yeniden cenaze namazı kılmak
111	حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلَامِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 2 (No: 1183).	****	Merfu	Müslümanın müslüman üzerindeki hakları
112	أن رسول الله ﷺ نَعَى النَّجَاشِيَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 4, 53 (No: 1188).	****	Merfu	Cenazenin ilanı ve namazın kıldırılış şekli
113	نَعَى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَجَاشِيَّ صَاحِبَ الْحَبْشَةِ،	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 59 (No: 1263).	****	Merfu	Cenazenin ilanı ve ölen kişi için dua edilmesi
114	صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَى جَنَازَةٍ، فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ	طَلْحَةَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 64 (No: 1270).	****	Merfu	Cenaze namazında Fatiha suresinin okunması
115	صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ: سَجْدَتَيْنِ قِيلَ الظُّهْرِ	عبد الله بن عمر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Tetavvu'", 5 (No: 1119).	****	Merfu	Sünnet (Nafile) namazlar
116	اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ،	عبد الله بن عمر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mesâcid", 20 (No: 422).	****	Merfu	Namazların sünnetlerinin evde kılınması
117	كان إذا كان بمكة فصلَّى الجمعة تقدم، فصلَّى ركعتين	عبد الله بن عمر	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Salât", 243 (No: 1130).	صحيح	Merfu	Cuma namazından önce ve sonra kılınan sünnet namazlar
118	صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةُ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعَشْرِينَ دَرَجَةً	عبد الله بن عمر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cemaat", 2 (No: 620).	****	Merfu	Cemaatle kılınan namazın fazileti
119	صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْجَمَاعَةِ تُضَعَّفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cemaa't", 2 (No: 620).	****	Merfu	Cemaatle kılınan namazın fazileti
120	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، كَانَتْ تِلْكَ صَلَاتُهُ،	عائشة رضي الله عنها	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Teheccüd, 3 (1071).	****	Merfu	Teheccüd namazı ve sabah namazının sünneti
121	اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ، وَلَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا	عبد الله بن عمر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mesâcid", 20 (No: 422).	****	Merfu	Sünnet namazların evde kılınması
122	قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّنُورِ بِالْذَرَاجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Deavât", 17 (No: 5970).	****	Merfu	Tesbihatın fazileti
123	لَقِيتُ وَائِلَةَ بْنَ الْأَسْقَعِ فِي يَوْمٍ عِيدٍ، فَقُلْتُ: تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ، فَقَالَ: "نَعَمْ، تَقْبَلُ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْكَ..."	وائلة بن الأسقع	Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 3/446.	إسناده ضعيف	Merfu	Müslümanların ibadetlerden sonra birbirlerine "Tekabbelallahu minnâ ve minke" diyerek duâ etmesi

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
124	قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْلِي عَلَى الْخَمْرَةِ	مِمْوَنَةُ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Salât", 18 (No: 372).	****	Merfu	Hasır üzerinde namaz kılmak
125	كَانَ الْقَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقُلَنَسَةِ، وَيَدَاهُ فِي كَمِهِ	الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Salât", 22. (Bab başlığı).	****	Merfu	Sarık ve başlık (takke, kalensöve) üzerine secde
126	سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عَالٍ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cemaat ve İmamet", 8 (No: 629).	****	Merfu	Kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek olan yedi sınıf insan
127	صَدَقَهُ الْمَيِّتُ تَطْفُئُ غَضَبَ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, 19/421	صحيح لغيره	Merfu	Gizli verilen sadakanın üstünlüğü
128	الْيَدُ الْغُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى	حكيم ابن جزام	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Zekât", 17 (No: 1361)	****	Merfu	Veren el alan elden üstündür
129	جَاءَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِأَلْفِ دِينَارٍ فِي ثَوْبِهِ، جِئَ بِهِ جَهْرًا	عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 34/232 (No. 20629).	إسناده حسن	Merfu	Sadaka vermenin fazileti
130	أَنَّ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَبِثَ حَوْصَرَ، أَشْرَفَ عَلَيْهِمْ، وَقَالَ: أَنْشِدْكُمْ بِاللَّهِ، وَلَا أَنْشِدْ إِلَّا	أَبُو عَبدِ الرَّحْمَنِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Vesâyâ", 34 (No: 2626).	****	Merfu	Vakfetmenin önem
131	مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Zikir", 38 (2699).	****	Merfu	Bir müslümanın sıkıntısını gidermek
132	إِنَّ صَدَقَةَ الْمُسْلِمِ تَرِيدُ فِي الْعُمْرِ	عُمَرُو بْنُ عَوْفٍ	Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, 17/22.	حسن	Merfu	Sadaka ömrü uzatır
133	مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr", 69 (No: 2588).	****	Merfu	Sadaka malı eksiltmez
134	قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا يُوجِبُ الْحَجَّ؟	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Menâsik", 6 (No: 2896).	إسناده ضعيف	Merfu	Hacc'ın şartları
135	مَنْ حَجَّ لِلَّهِ، فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 4 (No: 1449).	****	Merfu	Hac ibadeti geçmiş günahların affına vesile olur
136	: أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 4 (No: 1447).	****	Merfu	Hac en faziletli amellerden biridir
137	لا، لكن أفضل الجهاد حج مبرور	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 4 (No: 1448).	****	Merfu	Cihadın en üstünü, kabul olunmuş hac ibadetidir
138	الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا. وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Hac", 437 (1349)	****	Merfu	Umre ve Hac ibadetlerinin mükafatı cennettir
139	خَرَجْنَا لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا كُنَّا بِسَرَفٍ جِئْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hayz", 1 (No: 290).	****	Merfu	Hayızlı kadının haccetmesi
140	مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَحَدٍ مِنْ عَرَضِهِ أَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 11 (No: 2317).	****	Merfu	Helalleşmek
141	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ، نَحَرَ جُزُورًا أَوْ بَقَرَةً	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cihâd ve Siyer", 195 (No: 2923).	****	Merfu	Hac dönüşü kendisini ziyaret edenlere yemek ikram etmek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
142	مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ	أَبُو شَرِيحٍ الْكُفَيْي	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 85 (No: 5784).	****	Merfu	Misafire ikramda bulunmak
143	كَانَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Büyü", 82 (No. 3536).	صَحِيحٌ	Merfu	Hediyeleşmek
144	الْحُجَّاجُ وَالْعُمَرَاءُ وَقَدْ لَهِجُوا دَعْوَهُ أَجَابَهُمْ،	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Menâsik", 5 (No. 2892).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Hacının duası makbuldür
145	يَا أَخِي، أَشْرَكْنَا فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِكَ، وَلَا تَنْسِنَا	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	et-Tirmizî, Sünen, "Deavât", 109 (No. 3562).	حَسَنٌ	Merfu	(Hac ve) umreye giden kimseden dua istemek
146	لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Tetavvu", 14 (No: 1132).	****	Merfu	Üç mescidden başkasına ziyaret maksadı ile yolculuk yapılmaz
147	رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ، وَيَقُولُ: "مَا أَطْنَبْتُكَ وَأَطْنَبْتُ رِيحَكَ،	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Fiten", 2 (No. 3932).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Kabe'nin kutsallığı
148	نَزَلَ الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ مِنَ الْجَنَّةِ	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Hac", 49 (No. 877).	صَحِيحٌ لِّغَيْرِهِ	Merfu	Hacerü'l-esved'in kıymeti
149	أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ، فَقَالَ: إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ،	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 49 (No: 1520).	****	Merfu	Hacerü'l-esved'i öpmek
150	قَالَ لِلرُّكْنِ: أَمَّا وَاللَّهِ، إِنِّي لَا أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، لَا تَنْفَعُ وَلَا تَنْفَعُ	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 56 (No: 1528).	****	Merfu	Hacerü'l-esved'in kıymeti
151	إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْغَايَطَ، فَلَا يَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ	أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Vudû", 11 (No: 144).	****	Merfu	Kibleye saygı göstermek
152	كَانَ الْفَضْلُ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنْ خَتَمِهِ،	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 1 (No: 1442).	****	Merfu	Vekaleten hacctmek
153	أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ، جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: إِنَّ أُمِّي نَذَرَتْ أَنْ تُحْجَّ	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İhsâr", 33 (No: 1754)	****	Merfu	Vekaleten hacctmek
154	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِامْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ (سَمَّاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَسَيِّتُ)	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Hac", 221 (1256).	****	Merfu	Ramazan umresinin fazileti
155	الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا. وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ، لَيْسَ جَزَاءً إِلَّا الْجَنَّةُ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Hac", 437 (1349).	****	Merfu	Hac ve umre günahlara keffarettir
156	لِكُلِّ شَيْءٍ زَكَاةٌ، وَزَكَاةُ الْجَسَدِ الصَّوْمُ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Sıyâm", 44 (No. 1745).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Oruç beden zekatıdır
157	أَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَدَاةَ عَاشُورَاءَ إِلَى قُرَى الْأَنْصَارِ	الرُّبَيْعُ بْنُ مُعَوَّذَ بْنِ عَفْرَاءَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Sıyâm", 136 (1136).	****	Merfu	Küçük çocukları oruca alıstırmak ve Aşure orucu
158	وَيْلٌكَ، وَصَبِيَّتَانَا صِيَامًا، فَضَرِبَهُ	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Savm", 46 (Bab başlığı)	****	Merfu	Çocukların oruç tutması
159	مَنْ قَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِمْ	زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ الْجُهَنِيُّ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Sıyâm", 45 (No. 1746).	إِسْنَادُهُ صَحِيحٌ	Merfu	Oruç açtırmak

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
160	أَفْطَرُ عَنْكُمْ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمْ الْأَبْرَارُ، وَصَلَّتْ عَلَيْكُمْ الْمَلَائِكَةُ	عَنْدَ اللَّهِ بْنِ الرَّبِيعِ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Sıyâm", 45 (No. 1747).	صحيح لغيره	Merfu	İftar davetine icabet etmek
161	إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ، فَقُومُوا لَيْلَهَا، وَصُومُوا نَهَارَهَا،	عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "İkâmetü's-salevât", 191 (No. 1388).	ضَعِيفٌ	Merfu	Kandillerde gündüzleri oruç tutmak geceleri namaz kılmak
162	من صام رمضان. ثم أتبعه ستا من شوال. كان كصيام الدهر.	أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Sıyâm", 204 (1164).	****	Merfu	Şevval ayında altı gün oruç tutmak
163	وَهُوَ مُتَوَسِّدٌ رِءَاءَهُ فِي رَمَزِمٍ. فَقُلْتُ لَهُ: أَخْبِرْنِي عَنْ صَوْمِ عَاشُورَاءَ.	عبد الله ابن عباس	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Sıyâm", 132 (1133).	****	Merfu	Aşure orucu tutmak
164	إِذَا دَخَلَ رَجَبٌ، قَالَ: "اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي رَجَبٍ وَشَعْبَانَ، وَبَارِكْ لَنَا فِي رَمَضَانَ	أَنْسَ بْنِ مَالِكٍ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/180 (No. 2346).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Üç aylara girildiğinde yapılacak dua
165	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى يَقُولَ لَا يُفْطِرُ، وَيُفْطِرُ حَتَّى يَقُولَ لَا يَصُومُ، ...	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Savm", 51 (No: 1868).	****	Merfu	Şaban ayında oruç tutmak
166	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى يَقُولَ لَا يُفْطِرُ. وَيُفْطِرُ حَتَّى يَقُولَ لَا يَصُومُ	عبد الله ابن عباس	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Sıyâm", 179 (1157).	****	Merfu	Receb ayında oruç tutmak
167	أَوْصَانِي خَلِيلِي بِثَلَاثٍ: صِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَكْعَتَيِ الصُّحَى، وَأَنْ أُوتِرَ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Savm", 59 (No: 1880).	****	Merfu	Her ay üç gün oruç tutmak, kuşluk ve vitir namazı kılmak
168	كَانَ يَأْمُرُ بِصِيَامِ الْبَيْضِ: ثَلَاثَ عَشْرَةَ، وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ، وَخَمْسَ عَشْرَةَ،	الْمُنْهَالِ (قَتَادَةُ بْنُ مِلْحَانَ الْقَيْسِيِّ)	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Sıyâm", 29 (No. 1707).	حسن لغيره	Merfu	Eyyâm-ı biyz (her ayın 13, 14, 15. günleri) orucu
169	يَا أَبَا ذَرٍّ، إِذَا صُمْتَ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصُمْ ثَلَاثَ عَشْرَةَ، وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ، وَخَمْسَ عَشْرَةَ	أَبُو ذَرٍّ الْغِفَارِيُّ	et-Tirmizî, Sünen, "Savm", 54 (No. 761).	حَسَنٌ	Merfu	Eyyâm-ı biyz orucu
170	كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَرَّى صَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	et-Tirmizî, Sünen, "Savm", 44 (No. 745).	حَسَنٌ	Merfu	Pazartesi, Perşembe günleri oruç tutmanın fazileti
171	قال: فيه ولدت، وفيه أنزل علي القرآن	أَبُو قَتَادَةَ	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Savm", 53 (No. 2426).	صَحِيحٌ	Merfu	Pazartesi, Perşembe günlerinin fazileti
172	تُعْرَضُ الْأَعْمَالُ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ، فَأُجِبُ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلِي وَأَنَا صَائِمٌ	أَبُو هُرَيْرَةَ	et-Tirmizî, Sünen, "Savm", 44 (No. 747).	حَسَنٌ	Merfu	Pazartesi, Perşembe günlerinin fazileti
173	أَتَى النَّبِيُّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ هَلَكْتَ، قَالَ: وَمَا أَهْلَكَ؟ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضَانَ،	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Sıyâm", 14 (No. 1671).	إِسْنَادُهُ صَحِيحٌ	Merfu	Kefaret orucu tutmak
174	وَأَتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ.	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Zekât", 62 (No: 1425).	****	Merfu	Adaletli olmak, zulmetmemek
175	ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ يُسْتَجَابُ لِهِنَّ، لَا شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ،	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Duâ", 11 (No: 3862).	حَسَنٌ	Merfu	Kabul edilen dualar

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafe-i Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
176	اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ، وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ، اللَّهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا، وَاخْلُقْنَا	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسَ	et-Tirmizî, Sünen, "Deavât", 42 (No: 3439).	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Yolculuk duası
177	الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُظْلَمُهُ...	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 4 (No: 2310).	****	Merfu	Müslüman müslümanın kardeşidir, ona haksızlık etmez
178	انصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا	أَنْسَ بْنَ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 5 (No: 2311).	****	Merfu	Zalime de mazluma da yardım etmek
179	الظلم ظلمات يوم القيامة	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 9 (No: 2315).	****	Merfu	Zulmün karşılığı kıyamet gününde karanlıklar içinde kalmaktır
180	مَنْ أَخَذَ مِنَ الْأَرْضِ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ، خُسِفَتْ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Mezâlim", 15 (No: 2320).	****	Merfu	Zulüm ve haksızlık edenin akibeti
181	أَمَرَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنَ اخْلَاقِ النَّاسِ	عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّبِيعِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Tefsir", 139 (No: 4367).	****	Merfu	Affetmek
182	مَا خَيْرَ رَسُولٍ لِلَّهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا أَخَذَ أَتَسَرَّ هُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا،	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Menâkıb", 20 (No: 3367)	****	Merfu	Kolayı tercih etmek, intikam duygusu beslememek
183	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى صُبْرَةٍ طَعَامٍ. فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا. فَقَالَتْ أَصَابِعُهُ بَلَلًا	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "İman", 101-102 (164).	****	Merfu	Bizi aldatan bizden değildir
184	قَامَ سَهْلُ بْنُ حَنْفِيٍّ يَوْمَ صَفِّينَ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ! اتَّهَمُوا أَنْفُسَكُمْ. لَقَدْ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ	أَبُو وَائِلٍ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Cihâd ve Siyer", 94 (1785).	****	Merfu	Barışsever olmak, barışı tercih etmek
185	إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ	طَلْحَةَ بْنُ كَرِيزٍ الْخَزَاعِيُّ	Mamer b. Râşid, el-Câmi', 11/143.	حَسَنٌ	Merfu	Allah cömerttir, cömertliği sever
186	السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	et-Tirmizî, Sünen, "Birr ve Sıla", 40 (1961).	ضَعِيفٌ	Merfu	Cömert kimse Allah'a yakındır
187	خَصْلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	et-Tirmizî, Sünen, "Birr ve Sıla", 41 (No: 1962).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Cimrilik ve kötü ahlak Müslümanda bulunmayan vasıflardır
188	كَانَ يَخِيطُ ثَوْبَهُ، وَيَخْصِفُ نَعْلَهُ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 41/390 (24903)	صَحِيحٌ	Merfu	Hz. Peygamber elbisesindeki söküğü diker, ayakkabısını yamar, bir erkeğin evinde yapması gereken her işi yapardı
189	كَانَ يَكُونُ فِي مِهْنَةِ أَهْلِهِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cemaat ve İmamet", 16 (No: 644).	****	Merfu	Erkeklerin ev işlerinde hanımlarına yardımcı olması
190	...سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ	أَنْسَ بْنَ مَالِكٍ	Ebû Nuaym el-İsfahânî, el-Erbe'üne alâ Mezhebi'l-Mütehakkikîn mine's-Sûfiyye, 59.	ضَعِيفٌ	Merfu	Toplulun efendisi onlara hizmet edendir
191	صاحب الشيء أحق بحمله	أَبُو هُرَيْرَةَ	Beyhakî, Şuabu'l-İmân, 2003, 8/284.	ضَعِيفٌ	Merfu	Taşıma görevi eşyanın sahibine aittir

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
192	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Deavât", 38 (No: 6007).	****	Merfu	Tembellikten Allah'a sığınmak
193	مَا أَكَلُ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ،	المِقْدَامُ بْنُ مَعْدِي كَرَب	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Büyu", 15 (No: 1966-1967).	****	Merfu	Yiyeceğin en hayırlısı kişinin kendi yetiştirdiği /hazırladığıdır
194	مَا كَسَبَ الرَّجُلُ كَسْبًا طَيِّبَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ وَمَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ وَوَلَدِهِ وَخَادِمِهِ	المِقْدَامُ بْنُ مَعْدِي كَرَب	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Ticârât", 1 (No: 2138).	صَحِيحٌ	Merfu	Kazancın en hayırlısı kişinin emeğinin karşılığında kazandığıdır
195	كَانَ أَهْلُ الْيَمَنِ يَخْجُونَ وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، وَيَقُولُونَ: نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُونَ، فَإِذَا قِيمُوا	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Hac", 6 (No: 1451).	****	Merfu	Çalışmayıp insanlardan istemek/dilenmek
196	عَشْرٌ مِنَ الْفَطْرَةِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَإِعْفَاءُ اللَّحْيَةِ، وَالسِّوَاكُ، وَاسْتِنْسَاقُ الْمَاءِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Tahâret", 56 (261).	****	Merfu	Beden temizliği
197	الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ	أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Tahâret", 1 (223).	****	Merfu	Temizlik imanın yarısıdır
198	الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً. فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "İman", 58 (35).	****	Merfu	İnsanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak
199	لَا يُبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Tahâret", 95 (282).	****	Merfu	Su kaynaklarının temiz tutulması
200	مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ صَنْفِيَّهُ، جَانِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالصَّنِيفَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ	أَبُو شَرِيحٍ الْكَعْبِيُّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 85 (No: 5784).	****	Merfu	Misafire ikramda bulunmak
201	إِنَّ مِنْ السَّنَةِ أَنْ يَخْرُجَ الرَّجُلُ مَعَ صَنْفِيهِ إِلَى بَابِ الدَّارِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Et'ime", 56 (No: 3358).	ضَعِيفٌ	Merfu	Misafiri kapıya kadar uğurlamak
202	ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ يُسْتَجَابُ لِهِنَّ، لَا شَكَّ فِيهِنَّ...وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Duâ", 11 (No: 3862).	حَسَنٌ	Merfu	Misafirin duası makbuldür
203	خير الناس من ينفع الناس	خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ	Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi' (el-Câmiu'l-Kebîr), 20/193.	حَسَنٌ	Merfu	İnsanlar için faydalı işler yapmak
204	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ	أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İman", 6 (No: 13).	****	Merfu	Kendisi için istediğini kardeşi için de istemek
205	إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصُدَّقَ حَتَّى يَكُونَ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 69 (No: 5743).	****	Merfu	İyilik ve doğruluk
206	الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İman", 3-4 (No: 10-11).	****	Merfu	Müslüman güvenilir insandır
207	مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ	سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Rikâk", 23 (No: 6109).	****	Merfu	Dilini ve namusunu koruyan kişi cennetliktir
208	الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ،	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İman", 3-4 (No: 10-11).	****	Merfu	Müslüman eliyle ve diliyle başka müslümanlara zarar vermeyen kişidir

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
209	إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق	أبو هريرة	Bezzâr, Bahrü'z-zehhar, 15/364.	صحيح لغيره	Merfu	Güzel ahlak
210	أَكْرُمُوا أَوْلَادَكُمْ، وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ	أنس بن مالك	İbn Mâce, Sünen, 1430, “Edeb”, 3 (No. 3671).	ضعیف	Merfu	Çocukları güzel ahlak ile eğitmek
211	عجبا لأمر المؤمن. إن أمره كله خير. وليس ذلك لأحد إلا للمؤمن. إن أصابته سراء	صهيب الرومي	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, “Zühd”, 64 (2999).	****	Merfu	Sabır ve şükür
212	عَجِبْتُ لِلْمُسْلِمِ: إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ اخْتَسَبَ وَصَبَرَ، وَإِذَا أَصَابَهُ خَيْرٌ حَمَدَ اللَّهَ وَشَكَرَ	سعد بن أبي وقاص	Ebü Dâvûd et-Tayâlisî, el-Musned, 1/171.	صحيح	Merfu	Sabır ve şükür
213	مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ، فَقَالَ اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي	أنس بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Cenâiz”, 31, 41 (No: 1223, 1240).	****	Merfu	Sabır
214	إِنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ، سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى نَفَذَ مَا	أبو سعيد الخدری	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Zekât”, 49 (No: 1400).	****	Merfu	Sabır ve kanaat
215	اسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ	عبد الله ابن عباس	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/27.	صحيح	Merfu	Hoşgörülü (müsamahalı) olmak
216	بشروا ولا تنفروا. ويسروا ولا تعسروا	أبو موسى الأشعري	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, “Cihâd”, 6-7 (1732-1733).	****	Merfu	Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın
217	أحب الدين إلى الله الحنيفة السمحة	أسعد بن عبد الله بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “İman”, 28. (Bâb başlığı)	****	Merfu	Allah'a en sevimli din
218	يَاكُم وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ،	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Edeb”, 57 (No: 5717-5719).	****	Merfu	Zandan sakınmak, insanların kusurlarını araştırmamak
219	دعه فإن الحياء من الإيمان	عبد الله بن عمر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “İman”, 14 (No: 24).	****	Merfu	Haya imandandır
220	إِنَّ مِمَّا أَذْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ الْأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَخْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ	أبو مسعود	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Enbiya”, 52 (No: 3296).	****	Merfu	"Utanmazsan dilediğini yap!"
221	أَشَدُّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خَدْرِهَا، فَإِذَا رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ عَرَفَنَاهُ فِي وَجْهِهِ	أبو سعيد الخدری	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Edeb”, 72 (No: 5751).	****	Merfu	Hz. Peygamber'in haya duygusu
222	إِذَا سَرَّكَ حَسَنَتُكَ، وَسَاءَتْكَ سَيِّئَتُكَ فَأَنْتَ مُؤْمِنٌ	أبو أمامة	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 36/497, 537.	صحيح	Merfu	Mümin, iyiliklerden mutluluk, kötülüklerden üzüntü hissedendir
223	إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ...	عبد الله بن مسعود	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Edeb”, 69 (No: 5743).	****	Merfu	Doğruluk iyiliğe ve cennete götürür
224	لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Rikâk”, 15 (No: 6081).	****	Merfu	Gönül zenginliği
225	الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ، ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ	عبد الله بن عمرو	et-Tirmizî, Sünen, “Birr”, 16 (No. 1924).	حسن صحيح	Merfu	Merhamet edene Allah da merhamet eder
226	لا يرحم الله من لا يرحم الناس	جابر بن عبد الله	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, “Tevhid”, 2 (No. 6941).	****	Merfu	İnsanlara merhamet etmeyene, Allah merhamet etmez

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
227	كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ، وَأَشْجَعَ النَّاسِ...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cihad", 24, 81 (No. 2665, 2751).	****	Merfu	Hz. Peygamber insanların en iyisi ve en cömerti idi
228	وَهُوَ أَقْرَبُنَا إِلَى الْعُدُوِّ، وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ يَوْمِيذٍ بِأَسَا	عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/81 (No. 654); 2/307 (No. 1042).	صَحِيحٌ	Merfu	Hz. Peygamber'in cesareti
229	لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "İman", 147-149 (91).	****	Merfu	Kibirli kişi cennete giremez
230	مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللَّهُ دَرَجَةً، حَتَّى يَجْعَلَ فِي عِلِّيِّينَ،	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 18/250.	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Tevazu ve kibir
231	لَا تَطْرُونِي، كَمَا أَطَرْتُ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ	عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Enbiyâ", 49 (No: 3261).	****	Merfu	Hz. Peygamber'in tevazusu
232	أَكُلْ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ، وَأَجْلِسْ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ	يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ	Mamer b. Râşid, el-Câmi', 10/417 (No. 19554).	صَحِيحٌ	Merfu	Hz. Peygamber'in tevazusu
233	إِنَّ اللَّهَ جَعَلَنِي عَبْدًا كَرِيمًا، وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا عَنِيدٌ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسْرٍ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Et'ime", 6 (No: 3263).	صَحِيحٌ	Merfu	Hz. Peygamber'in tevazusu
234	كَانَ كَلَامُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَلَامًا فَصْلًا، بِفَهْمِهِ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Ebû Dâvûd, Sünen, 2009, "Edeb", 21 (No. 4839).	إِسْنَادُهُ حَسَنٌ	Merfu	Fasîh bir lisanla konuşmak
235	لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَانِ وَلَا اللَّعَانِ وَلَا الْفَاجِشِ وَلَا الْبِذِيِّ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Birr ve Sıla", 48 (No. 1977)	صَحِيحٌ	Merfu	Mümin kaba değildir, nezaket sahibi bir insandır
236	كُنْتُ أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِي غَلِيظٌ الْحَاشِيَّةُ، فَأَذْرَكَ أَغْرَابِي	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Edeb", 68 (No: 5738).	****	Merfu	Hz. Peygamber'in nezaketi
237	اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِنَسْ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	İmam Mâlik, el-Muvatta', Hüsnü'l-Hulk 1 (4).	صَحِيحٌ	Merfu	Kötü bir insana karşı bile nezaketli olmak
238	الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ، وَلَا يُؤْلَفُ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Ebî Şeybe, el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdiş ve'l-'Âsâr, 7/105 (34544).	إِسْنَادُهُ حَسَنٌ	Merfu	Cana yakın (munis) olmak
239	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Bed'ü'l-Vahy", 1 (No: 1).	****	Merfu	Samimiyet, ameller niyetlere göredir
240	السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	et-Tirmizî, Sünen, "İsti'zân", 11 (No. 2699).	حَسَنٌ	Merfu	Selam sözden önce gelir
241	لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا. وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا...	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "İman", 93 (54).	****	Merfu	Selamı yaygınlaştırmak
242	مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرَقَا	الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Edeb", 15 (No: 3703).	صَحِيحٌ	Merfu	Musafahalaşmak (tokalaşmak)
243	قَدِمَ رَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ الْمَدِينَةَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِي فَأَتَاهُ فَقَرَعَ الْبَابَ، فَقَامَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	et-Tirmizî, Sünen, "İsti'zân", 32 (No. 2732).	حَسَنٌ	Merfu	Kucaklaşmak ve öpmek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
244	يَبْرُؤُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تَنْفَرُوا	أنس بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İlim", 11 (No: 69).	****	Merfu	Kolaylaştırın, zorlaştırmayın
245	أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّا كُمْ وَالْغُلُوُّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ	عبد الله ابن عباس	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Menâsik", 64 (No. 3029).	إسناده صحيح	Merfu	Dinde aşırılıktan sakınmak
246	لِلشَّهِيدِ عِنْدَ اللَّهِ سِتُّ خِصَالٍ: يُغْفَرُ لَهُ فِي أَوَّلِ دَعْوَةٍ، وَيَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ	المقدِّم بن معدي كَرَب	et-Tirmizî, Sünen, "Fezâilü'l-Cihâd", 25 (No: 1663).	صحيح	Merfu	Şehitlik
247	أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ مَنْزِلًا؟ قُلْنَا: بَلَى، يَا رَسُولَ اللَّهِ	عبد الله ابن عباس	Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, 1930, "Zekât", 74 (No: 2569).	صحيح	Merfu	Şehitlik ve gazilik
248	وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتِ جَمِيعًا	علي بن أبي طالب	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/101 (No. 684).	إسناده حسن	Merfu	İnsanlara saygı göstermek
249	مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ أَوْ دُونَ دِمِهِ أَوْ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ	سعيد بن زيد	Ebü Dâvûd, Sünen, 2009, "Sünnet", 32 (No. 4772).	صحيح	Merfu	Malını, canını, dinini, ailesini savunurken öldürülen şehittir
250	مَنْ لَكَّعِبَ بَنَ الْأَشْرَفِ، فَإِنَّهُ قَدْ آذَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ	جابر بن عبد الله	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Megâzî", 12 (No. 3811).	****	Merfu	Kutsallara hakaret edene verilecek ceza
251	مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخًا لِسَبِّهِ إِلَّا قَبِضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سَبِّهِ	أنس بن مالك	et-Tirmizî, Sünen, "Birr", 75 (No. 2022).	إسناده ضعيف	Merfu	Yaşlılara saygılı olmak ve ikramda bulunmak
252	قوموا إلى سيدكم، أو خيركم	أبو سعيد الخدري	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Megâzî", 26 (No. 3895)	****	Merfu	Büyüklerle ve toplumun ileri gelenlerine saygı için ayağa kalkmak
253	فَضَّلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ	أبو أمامة	et-Tirmizî, Sünen, "İlim", 19 (No. 2685).	صحيح	Merfu	İlim ehlinin üstünlüğü
254	وَإِنْ فَضَّلَ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلُ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، إِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمُ	أبو الدرداء	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Sünnet", 17 (No. 223).	حسن	Merfu	Alimler peygamberlerin varisleridir
255	لأعطين الراية غدا رجلا يفتح على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله	سهل ابن سعد	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cihad", 141 (No. 2847).	****	Merfu	Hz. Peygamber'in sancağı
256	كانت سوداء مربيعة من تمر	البراء بن عازب	Ebü Dâvûd, Sünen, 2009, "Cihad", 74 (No. 2591).	حسن لغيره	Merfu	İslam ordusunun bayrak ve sancağı
257	إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ فَلْيُمِطْ عَنْهَا الْأَذَى	أنس بن مالك	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Esribe", 136 (2034).	****	Merfu	Yere düşen lokmayı (ekmeği) temizleyip yemek
258	مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي	أبو هريرة	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Ahkâm", 1 (No. 6717).	****	Merfu	Peygamber'e ve devlet başkanına saygı
259	مثل المؤمنين في توادهم وتراحمهم وتعاطفهم، مثل الجسد	العثمان بن عفان	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr", 66 (2586).	****	Merfu	Müminler arasında sevgi ve muhabbet
260	ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ، ...	عبد الله بن عمرو	et-Tirmizî, Sünen, "Birr", 16 (No. 1924).	حسن صحيح	Merfu	Yerdekilere merhametli olun ki göktekiler de size merhametli olsun
261	إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرُسَهَا فَلْيَغْرُسْهَا	أنس بن مالك	Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 168.	****	Merfu	Fidan dikmek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
262	أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "İman", 23 (No. 34).	****	Merfu	Münafığın alametleri
263	كُلُوا وَاشْرَبُوا وَابْسُوا وَتَصَدَّقُوا، فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Libas"	****	Merfu	İsraftan sakınmak
264	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِسَعْدٍ، وَهُوَ يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ: "مَا هَذَا السَّرَفُ؟" ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Tahâret", 48 (No. 425).	İsnade zayıf	Merfu	İsraftan sakınmak
265	نِعْمَتَانِ مَعْبُودٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Rikâk", 1 (No. 6049).	****	Merfu	Sağlık ve boş vaktin kıymeti
266	يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا يَغْيُرُ حَسَبًا، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ ...	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Rikâk", 21 (No. 6107)	****	Merfu	Tevekkül
267	لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ، لَرَفَعَكُمْ كَمَا يَرْفَعُ الْخَطَّابُ	عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Zühd", 14 (No. 4164).	صَحِيحٌ	Merfu	Tevekkül
268	بَلَمَا نَزَلْتُ آيَةَ الصَّدَقَةِ، كُنَّا نُحَامِلُ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِشَيْءٍ كَثِيرٍ، فَقَالُوا: مُزَانِي، وَ	أَبُو مُسْعُودٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Zekat", 9 (No. 1349)	****	Merfu	Sadaka vermek (yardımlaşma)
269	مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Zikir", 38 (2699).	****	Merfu	Müminin dünyadaki sıkıntılarından birini gidermenin mükafatı
270	إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صَوْرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Birr", 34 (2564).	****	Merfu	Allah insanlara zenginlik, şekil ve suretlerine göre davranmaz
271	عَلَى كُلِّ نَفْسٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ طَلْعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ صَدَقَةٌ مِنْهُ عَلَى نَفْسِهِ	أَبُو ذَرٍّ الْغَفَارِي	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 35/383 (No. 21484).	صَحِيحٌ	Merfu	Engelliye, zayıf ve güçsüze, yardım isteyeneye yardımcı olmak sadakadır
272	أَلَا تُحَدِّثُونِي بِأَعْجَابٍ مَا رَأَيْتُمْ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ؟ " قَالَ فِثْنَةُ مِنْهُمْ: بَلَى	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Fiten", 20 (No. 4010).	صحيح لغيره	Merfu	Yaşlılara, güçsüzlere iyi davranmak
273	خِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِهِمْ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 50 (No. 1978).	صَحِيحٌ	Merfu	Kadınlara iyi davranmak
274	اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْرَجَ حَقَّ الصَّغِيرَيْنِ: الْيَتِيمِ، وَالْمَرْأَةِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Edeb", 6 (No. 3678).	حَسَنٌ	Merfu	Yetim ve kadınların hakkını gözetmek
275	خَيْرُ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ، وَشَرُّ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Edeb", 6 (No. 3679).	İsnade zayıf	Merfu	Yetimlere iyi davranmak
276	مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلَّهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتٌ ...	أَبُو أَمَامَةَ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 36/474 (No. 22153).	صحيح لغيره	Merfu	Yetimin başını okşamak
277	وُلِدَ لِي غُلَامٌ، فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ، فَحَنَكَهُ بِتَمْرَةٍ، وَدَعَا لَهُ بِالْبِرِّكَ،	أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Akika", 1 (No. 5150).	****	Merfu	Yeni doğan çocuğa ad verme ve dua etme
278	أَدْنَى فِي أَدْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ حِينَ وَلَدَتْهُ فَاطِمَةُ بِالصَّلَاةِ	أَبُو رَافِعٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Edâhi", 17 (No. 1514).	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Ad verme esnasında çocuğun kulağına ezan okumak

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
279	إِنَّ مِنْ حَقِّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحْسِنَ اسْمَهُ،	أَبُو هُرَيْرَةَ	el-Heysemî, Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid, 8/49.	ضَعِيفٌ	Merfu	Çocuğa güzel bir isim verilmesi ve ahlakının güzelleştirilmesi
280	عَنْ عَنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ كِبْشًا كِبْشًا	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	Ebû Dâvûd, Sünen, 1431, "Edâhî", 21 (No. 2841) ظ	صَحِيحٌ	Merfu	Akika kurbanı
281	مَعَ الْعُلَامِ عَقِيقَةً، فَأَهْرَقُوا عَنْهُ دَمًا، وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى	سَلْمَانَ بْنِ عَامِرٍ الصَّنْبِيِّ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Akika", 2 (No. 5154).	****	Merfu	Akika kurbanı kesmek
282	عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْحَسَنِ بِشَبَاةٍ، وَقَالَ: يَا قَاطِمَةُ، اخْلُقِي رَأْسَهُ، وَتَصْنَعِي بِرَنَةً	عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ	et-Tirmizî, Sünen, "Edâhî", 20 (No. 1519).	حَسَنٌ	Merfu	Çocuğa akika kurbanı kesmek ve saçlarını traş edip ağırlığınca sadaka vermek
283	الْفِطْرَةَ خَمْسًا: الْخَتَانُ، وَالِاسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّرْبِ، وَتَقْلِيمُ الْأُظْفَارِ، وَتَنْفِ الْأَبَاطِ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Libâs", 62 (No. 5552).	****	Merfu	Fıtrat hadisi (çocuğu sünnet ettirmek)
284	يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikâh, 3 (4779).	****	Merfu	Evliliğe teşvik
285	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُ بِالْبَاءَةِ، وَيَنْهَى عَنِ التَّبَتُّلِ نَهْيًا شَدِيدًا، وَيَقُولُ: تَزَوَّجُوا	أَنْسَ بْنَ مَالِكٍ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 20/63 (No. 12613).	صَحِيحٌ لغيره	Merfu	Evliliğe teşvik
286	خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	İbn Mâce, Sünen, 2009, "Nikâh", 50 (No. 1977).	صَحِيحٌ	Merfu	Hanımına iyi davranmak
287	خَطَبَ رَجُلٌ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَلْ نَظَرْتَ إِلَيْهَا؟ قَالَ: لَا	أَبُو هُرَيْرَةَ	Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, 1930, "Nikâh", 17 (No. 3234).	صَحِيحٌ	Merfu	Evlilik teklifinde bulunmak ve evleneceği kadına bakmak
288	جَاءَ رَجُلَانِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (إِنَّ مِنْ الْبَيِّنَاتِ لَسُخْرًا)	زَيْدُ بْنُ أَسْلَمٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikâh", 48 (No. 5851).	****	Merfu	Kız isteme merasimi ve hitabetin önemi
289	لَمَّا عَرَسَ أَبُو أُسَيْدٍ السَّاعِدِيُّ دَعَا النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْحَابَهُ، فَمَا صَنَعَ لَهُمْ طَعَامًا وَلَا قَرْبَةً إِلَيْهِمْ	سَهْلُ ابْنِ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 77-78 (4887).	****	Merfu	Evlenecek kadının misafirlere ikram sunumu yapması
290	نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبِيعَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَلَا يَخْطُبَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 46 (No. 4848)	****	Merfu	Dünürücü üzerine dünürcü göndermek
291	الْأَيُّمُ أَوْلَى بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا، وَالْبَكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا	عَبْدُ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 11 (No. 1870).	صَحِيحٌ	Merfu	Evlilikte kadının rızasının alınması
292	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ الشِّعَارِ. وَالشِّعَارُ أَنْ يُزَوَّجَ الرَّجُلُ ابْنَتَهُ	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 29 (No. 4822).	****	Merfu	Şıgar evliliğinin yasaklanması
293	مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: (مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا). قَالُوا: خَرِيٌّ إِنَّ خُطْبَ أَنْ يُنْكَحَ،	سَهْلُ ابْنِ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 29 (4822).	****	Merfu	Evlilikte denklik ve evlenilecek kişide aranacak şartlar
294	تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا، وَلِحَسَنِهَا، وَلِجَمَالِهَا، وَلِدِينِهَا.	أَبُو هُرَيْرَةَ	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Radâ", 53 (1466).	****	Merfu	Evlenecek kişide aranacak şartlar

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
295	لَا تَزَوِّجُوا النِّسَاءَ لِحُسْنِهِنَّ، فَعَسَى حُسْنُهُنَّ أَنْ يُرِيدَهُنَّ وَلَا تَزَوِّجُوهُنَّ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 6 (No. 1859).	İsnade ضعیف	Merfu	Evlenilecek kişide aranacak şartlar
296	أَذْهَبَ فَاطِلْبُ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ	سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 36 (No. 4833)	****	Merfu	Söz/nişan yüzüğü takmak
297	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ،	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Şehâdât", 7 (No. 2503).	****	Merfu	Süt emme/emzirme sebebiyle oluşan mahremiyet
298	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَدَّ ابْنَتَهُ زَيْنَبَ عَلَى أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ بِمَهْرٍ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	et-Tirmizî, Sünen, "Nikah", 43 (No. 1142).	ضعیف	Merfu	Evlenilmesi haram olan kişiler
299	بَنَى النَّبِيُّ ﷺ بِأَمْرًاؤَ، فَأَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رَجُلًا إِلَى الطَّعَامِ	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 68 (No. 4875).	****	Merfu	Düğüne davet etmek
300	إِذَا دَعَى أَحَدُكُمْ إِلَى وَلِيمَةٍ فَلْيَأْتِهَا	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 71 (No. 4878).	****	Merfu	Düğün davetine icabet etmek
301	فَصَلُّ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ، الدُّفُ وَالصَّوْتُ	مُحَمَّدُ بْنُ حَاطِبٍ الْجُمَحِيُّ	et-Tirmizî, Sünen, "Nikah", 6 (No. 1088).	حسن	Merfu	Def çalarak ve sesli ilan ile düğüne davet etmek/ Düğünde def çalmak
302	أَعْلِنُوا النِّكَاحَ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْعِزْبَالِ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 20 (No. 1895).	İsnade ضعیف	Merfu	Davul çalarak nikahı ilan etmek/Düğünde davul çalmak
303	جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَخَلَ جِينَ بَنِي عَلِيٍّ، فَجَلَسَ عَلَى فِرَاشِي كَمَجْلِسِكَ مِنِّي،	الرَّبِيعُ بْنُ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 49 (No. 4852).	****	Merfu	Düğün eğlencesi
304	أَنكَحْتُ عَائِشَةَ ذَاتَ قَرَارَةٍ لَهَا مِنَ الْأَنْصَارِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَهْدِيْنِمْ الْفَتَاةَ؟"	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 21 (No. 1900).	حسن لغیره	Merfu	Düğünde kadınların def çalıp şarkı söyleyerek eğlenmeleri
305	أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ التَّعْطِيرُ وَالنِّكَاحُ وَالسَّوَاكُ وَالْجَنَاءُ	أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 38/554 (No. 23581).	صحيح	Merfu	Kına yakmak
306	إِنْ أَحْسَنَ مَا غَيْرْتُمْ بِهِ السَّبَبَ، الْجَنَاءُ وَالْكَتْمُ	أَبُو ذَرٍّ الْغِفَارِيُّ	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Libâs", 32 (No. 3622).	صحيح	Merfu	Kına yakmak
307	أَنَّهُ شَهِدَ إِمْلَاقَ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَخَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنكَحَ	مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ	Taberânî, el-Mu'cemü'l-ıvsat, 1/43.	منكر	Merfu	Düğünde def çalınması ve saç geleneği
308	أُولِمَ وَلَوْ بِشَاةٍ	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 7, 68 (4785, 4872).	****	Merfu	Düğün yemeği (velime)
309	إِذَا دَعَى أَحَدُكُمْ إِلَى وَلِيمَةٍ فَلْيَأْتِهَا	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 71 (4878).	****	Merfu	Düğün yemeği davetine icabet etmek
310	... كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا مَرَّ بِجَنَابَاتٍ ...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 64 (4868).	****	Merfu	Düğün yemeği (velime) / Düğün hediyesi vermek
311	أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نُجَوِّزَ فَاطِمَةَ حَتَّى نُدْخِلَهَا عَلَى عَلِيٍّ، فَعَمَدْنَا إِلَى الْبَيْتِ، فَفَرَشْنَاهُ	عَائِشَةُ وَأُمُّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا	İbn Mâce, Sünen, 1430, "Nikah", 24 (No. 1911).	ضعیف	Merfu	Gelini süslemek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafe-i Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
312	أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ أَتَى صُفْرَةَ، قَالَ: (مَا هَذَا). قَالَ: إِنِّي تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً	أنس بن مالك	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 56 (4860).	****	Merfu	Evlilikte mehir / evlenenleri tebrik etmek ve dua etmek
313	تَزَوَّجَنِي النَّبِيُّ ﷺ، فَأَتَيْتَنِي أُمِّي فَأَدْخَلْتَنِي الدَّارَ، فَإِذَا نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي الْبَيْتِ،	عائشة رضي الله عنها	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 57 (4861).	****	Merfu	Evlenenleri ve ailelerini tebrik etmek ve dua etmek
314	أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِذَا دَخَلْتَ الْمَرْأَةُ عَلَى زَوْجِهَا يَقُومُ الرَّجُلُ فَقُومُ مِنْ خَلْفِهِ فَيُصَلِّيَانِ	عبد الله بن مسعود	Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsat, 4/217	إسناده ضعيف	Merfu	Zifaf öncesi namaz kılıp dua etmek
315	أَمَا لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَقُولُ حِينَ يَأْتِي أَهْلَهُ: بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبْ	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, Nikah, 66 (4870).	****	Merfu	Zifaftan önce yapılacak dua
316	لَمَّا تَزَوَّجَ عَلِيٌّ فَاطِمَةَ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - ﷺ -: "أَعْطَاهَا شَيْئًا" قَالَ: مَا عِنْدِي شَيْءٌ،	عبد الله ابن عباس	Ebü Dâvûd, Sünen, 2009, "Nikah", 35 (No. 2125).	صحيح	Merfu	Geline zifaftan önce (yüz görümlüğü) hediye(si) vermek
317	تَزَوَّجَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي شَوَّالٍ. وَبَنَى بِي فِي شَوَّالٍ. فَأَيُّ نِسَاءِ رَسُولِ اللَّهِ	عائشة رضي الله عنها	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Nikah", 73 (1423).	****	Merfu	Şevval ayında nikahlanmak (evlenmek)
318	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالْدُّخُولَ عَلَى النِّسَاءِ. فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ:	عقبة بن عامر	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 110 (No. 4934).	****	Merfu	Namahrem ile aynı ortamda yalnız bulunmak (Haremlik selamlık)
319	لَا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ	عبد الله ابن عباس	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Nikah", 110 (No. 4935).	****	Merfu	Yanında mahremi olmayan bir kadın ile yalnız kalmanın yasaklanması
320	مَا رَأَيْتُ مِثْلَ رَجُلٍ لَمْ يَلْتَمِسِ الْفَضْلَ فِي الْبَاءِ، وَاللَّهُ يَقُولُ:	عمر بن الخطاب	Sen'ânî, el-Muşannef, 6/173 (no. 10393).	صحيح	Merfu	Evlenene Allah yardım eder
321	أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ النَّبِيَّ ﷺ بِبُرْدَةٍ مَنُشُوجَةٍ، فِيهَا خَاشِيبَتَاهَا، أَتَدْرُونَ مَا الْبُرْدَةُ؟	سهل ابن سعد	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 28 (No: 1218).	****	Merfu	Ölmeden önce kefenini hazırlamak
322	أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حِينَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ سَأَلَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ، فَقَالُوا: ثَوَقِي وَأَوْصِي	أبو قتادة	Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 1/505 (1305).	صحيح	Merfu	Ölmek üzere olan kişinin yönünü kibleye çevirmek
323	أَنَّهُمْ حَضَرُوا غُضَيْفَ بْنَ الْخَارِثِ الثَّمَالِيِّ، حِينَ اشْتَدَّ سَوْقُهُ، فَقَالَ: " هَلْ مِنْكُمْ أَحَدٌ	المثنيخه	Ahmed b. Hanbel, Müsned, 28/171 (No. 16969).	إسناده حسن	Maktu	Ölmek üzere olan kişiye Yâ Sîn suresini okumak
324	اقْرَءُوا {يس} عَلَى مَوْتَاكُمْ	مغفل بن يسار	Ebü Dâvûd, Sünen, 2009, "Cenâiz", 34 (No. 3121).	حسن لغيره	Merfu	Ölümlere Yâ Sîn suresini okumak
325	مَنْ مَرَّ عَلَى الْمَقَابِرِ وَقَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إِحْدَى عَشْرَةَ مَرَّةً	علي بن أبي طالب	Suyûtî, Cem'ü'l-Cevâmi' (el-Câmiu'l-Kebîr), 10/216 (No. 23304).	منكر	Merfu	Kabristana girildiğinde orada bulunan mevtalar için on bir defa İhlâs suresi okumak
326	مَا مِنْ مَيِّتٍ يَقْرَأُ عِنْدَهُ يَسَ إِلَّا هَوَّنَ اللَّهُ عَلَيْهِ	أبو ذرّ وابو الدرداء	İbn Hacer el-Askalânî, el-Metâlibü'l-âliye, 5/216.	إسناده ضعيف	Merfu	Ölümlere Yâ Sîn suresini okumak
327	لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	أبو سعيد الخدری	Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Cenâiz", 1 (916).	****	Merfu	Ölmek üzere olan kişiye Kelime-i Tevhid'i telkin etmek

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
328	نَعَى النَّجَاشِيِّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 4 (No: 1188).	****	Merfu	Cenazenin ilan edilmesi
329	رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ عُثْمَانَ بْنِ مَطْعُونٍ وَهُوَ مَيِّتٌ عَنْهَا	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	et-Tirmizî, Sünen, "Cenâiz", 14 (No: 989)	حَسَنٌ صَحِيحٌ	Merfu	Cenazenin öpülmesi
330	أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى فَرَسِهِ مِنْ مَسْكَنِهِ بِالسُّنْحِ، ثُمَّ أَكَبَّ عَلَيْهِ فَقَبَّلَهُ،	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 3 (No: 1184)	****	Mevkuf	Cenazenin öpülmesi
331	مَا مِنَ النَّاسِ مِنْ مُسْلِمٍ، يَتَوَقَّى لَهُ ثَلَاثَ لَمْ يَبْلُغُوا الْجَنَّةَ،	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 6 (No: 1191)	****	Merfu	Küçük yaşta üç çocuğu vefat eden kişi
332	دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، حِينَ تَوَقَّيْتُ ابْنَتَهُ، فَقَالَ: (اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا، أَوْ خَمْسًا،	أُمُّ عَطِيَّةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 8 (No: 1195).	****	Merfu	Cenazenin yıkanması ve kokulanması
333	كُفِّنَ فِي ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ يَمَانِيَّةٍ، بِيضِ سَحُولِيَّةٍ مِنْ كُرْسُفٍ	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 18 (No: 1205).	****	Mevkuf	Cenazenin kefenlenmesi
334	أَسْرَعُوا بِالْجَنَازَةِ، فَإِنْ تَكَ صَحَالَةً فَخَيْرَ تَقْدَمُونَهَا،	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 50 (No: 1252).	****	Merfu	Cenazenin defni için acele edilmesi
335	لَمَّا قُتِلَ أَبِي، جَعَلْتُ أَكْشِفُ التُّوبَ عَنْ وَجْهِهِ	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 3 (No: 1187).	****	Merfu	Ölenin arkasından ağlamak
336	شَهِدْنَا بَنَاتًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 32 (No: 1225).	****	Merfu	Ölenin arkasından ağlamak
337	مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ عِنْدَ قَبْرِ وَهْيَ تَبْكِي، فَقَالَ: (اأْتِي اللَّهَ وَاصْبِرِي)	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 7 (No: 1194).	****	Merfu	Yakının ölümü karşısında sabretmek
338	لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ، وَشَقَّ الْجُيُوبَ، وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 34 (No: 1232).	****	Merfu	Ölen için yaka yırtmak, bağırıp çağırmak, yanaklarını dövmek
339	قَدْ تَوَقَّيَ الْيَوْمَ رَجُلٌ صَالِحٌ مِنَ الْحَبَشِ، فَهَلَمْ فَصَلُّوا	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 53 (No: 1257).	****	Merfu	Cenazeye hüsn-ü şehadette bulunmak
340	مَرُّوا بِجَنَازَةٍ فَأَتَتْهَا عَلَيْهَا خَيْرًا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (وَجَبَتْ). ثُمَّ مَرُّوا بِأَخْرَى ف	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 84 (No: 1301).	****	Merfu	Hakkında hüsn-ü şehadette bulunulması nedeniyle ölenin cennetlik olması
341	مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ: (الَيْسَتْ نَفْسًا؟)	سَهْلُ بْنُ حَنْظَلٍ، وَفَيْسُ بْنُ سَعْدٍ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 48 (No: 1250).	****	Merfu	Cenazeye saygı için ayağa kalkmak
342	إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا حَتَّى تُخَلِّقَكُمْ	عَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ	Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, "Cenâiz", 45 (No: 1245).	****	Merfu	Cenazeye saygı için ayağa kalkmak
343	مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُعْزِي أَخَاهُ بِمُصِيبَةٍ، إِلَّا كَسَاهُ اللَّهُ سُجَّانَهُ مِنْ خُلَلِ الْكَرَامَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	عَمْرُو بْنُ حَزْمٍ	İbn Mâce, Sünen, "Cenâiz", 56 (No: 1601).	حَسَنٌ	Merfu	Ölenin yakınlarına taziyede bulunmak
344	مَنْ عَزَى مُصَابًا فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	İbn Mâce, Sünen, "Cenâiz", 56 (No: 1602).	إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ	Merfu	Ölenin yakınlarına taziyede bulunmak

No:	Hadisin Baş Tarafı:	Hadisin Ravisi:	Kaynak:	Sahîhayn Dışındaki Hadislerin Sıhhat Durumu	Kaynağına İzafesi Bakımından Hadisler	Hadisin Konusu
345	لَمَّا جَاءَ نَعْيُ جَعْفَرٍ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اصْنَعُوا لِأَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَامًا، فَإِنَّهُ قَدْ جَاءَهُمْ	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ	et-Tirmizî, Sünen, “Cenâiz”, 21 (No. 998).	حَسَنٌ	Merfu	Cenaze evine yemek götürmek
346	أَتَانِي أَمْرٌ مِنْ رَبِّي، فَأَخْبَرَنِي، أَوْ قَالَ: بَشَرَنِي، أَنَّهُ مِنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي	أَبُو ذَرٍّ الْغَفَارِي	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 1 (No. 1180).	****	Merfu	Müslüman olarak ölen kişinin cennetlik olduğu
347	أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِسَنَعٍ وَنَهَانَا عَنْ سَنَعٍ: أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ،	الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 57 (No. 1261).	****	Merfu	Cenazeye iştirak etmek
348	مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلِّيَ فَلَهُ قَبْرٌ طَوِيلٌ وَمَنْ شَهِدَ حَتَّى تُدْفَنَ كَانَ لَهُ قَبْرٌ طَوِيلٌ	أَبُو هُرَيْرَةَ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 2 (No. 1182).	****	Merfu	Cenazeye iştirak etmek
349	نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا	بُرَيْدَةُ الْإِسْلَمِي	Müslim, el-Câmiu’s-Sahîh, “Cenâiz”, 36 (106).	****	Merfu	Kabir ziyareti
350	كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا، فَإِنَّهَا تُرْهِدُ فِي الدُّنْيَا...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ	İbn Mâce, Sünen, 1430, “Cenâiz”, 47 (No. 1071).	صَحِيحٌ لِّغَيْرِهِ	Merfu	Kabir ziyareti
351	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ. فَكَانَ قَائِلُهُمْ يَقُولُ (فِي رَوَايَةٍ ...	بُرَيْدَةُ الْإِسْلَمِي	Müslim, el-Câmiu’s-Sahîh, “Cenâiz”, 104 (975).	****	Merfu	Kabir ziyaretinde söylenecekler
352	صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَى جَنَازَةٍ، فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 64 (No. 1270).	****	Merfu	Fatiha suresinin cenaze namazında okunması
353	إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسِبُوهُ وَأَسْرِعُوا بِهِ إِلَى قَبْرِهِ وَلْيَقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebir, 12/444 (No. 13613)	ضَعِيفٌ	Merfu	Kabir ziyaretinde Fatiha suresinin okunması
354	أَنَّهُ مَرَّ بِقَبْرَيْنِ يُعَذَّبَانِ، فَقَالَ: (إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ، وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ ...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 80 (No. 1295).	****	Merfu	Kabir üzerine fidan dikmek
355	أَطَّلَعَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أَهْلِ الْقَلْبِيبِ، فَقَالَ: (وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا)...	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 85 (No. 1304).	****	Merfu	Cenaze kendisini defnedenleri görür
356	إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نَعَالِهِمْ، ...	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, “Cenâiz”, 85 (No. 1308).	****	Merfu	Cenaze kendisini defnedenleri görür

KAYNAKÇA

- Aba, Veli. “Cemaatle Kılınan Namazın Tek Başına Kılınan Namazdan Üstün Olduğuna Dair Rivayetler ve Tahlili”, 21.
- Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Abdîrrahmân. *el-Müsned*. thk. Subhî Bedrî es-Sâmirâî. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1407.
- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Merkezü'l-buhûs ve tekniyyetü'l-ma'lûmât - Dâru't-Te'sîl. 10 Cilt. Dâru't-Te'sîl, 2. Basım, 1437.
- Aclûnî, İsmail b. Muḥammed b. Abdulhâdî el-. *Keşfu'l-ḥafâ ve müzîlû'l-ilbâs an meştehera alâ elsineti'n-nâs*. thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Açıkel, Yusuf. “Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2018), 71-103.
- Ahatlı, Erdinç. *Kültürümüzde Hadis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı., 2020.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî - thk. Şuayb el-Arnâvut. *Müsned*. 31 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muḥammed eş-Şeybânî. *Fazâilu's-Şahâbe*. thk. Vasiyullah Muḥammed Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Ak, Murat. “Çarh-Nâme'de Yer Alan Âyet ve Hadisler”. *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* VI/11 (2008), 279-304.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Akay, İhsan. “Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/9 (Ocak 2017), 149-168.

- Akbıyık, Yaşar. “Dede Korkut Destanlarında Dua Motifleri”. *Erdem* 12/34 (01 Mayıs 1999), 1-15.
- Akdogan, Ali. “Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam”. *EKEV Akademi Dergisi* 18 (2004), 179-194.
- Akdoğan, Bayram. “Din Görevlilerine Musiki Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 315-353.
- Akman, Ayşe. “Ahret Kardeşliği Geleneği ve Trakya Bölgesinin Bazı Yerlerinde Evlenme Geleneklerine Yansımaları”. *Gelenek Görenek ve İnançlar*. 4/63-77. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2018.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1988.
- Aksu, Hüsamettin. “Musallâ Taşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ali el Hindî, Alauddin b. Husamüddin b. Kadı. *Kenzu’l-‘ummâl fî suneni’l-eḳvâl ve’l-ef’âl*,. thk. Bekrî Hayânî - Safvet es-Sakkâ. Beyrut: Muessesetu’r-Risale, 1981.
- Aliyyü’l-Kârî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Herevî. *el-Esrârü’l-merfû’a fî’l-aḥbâri’l-mevdû’a (el-Mevdû’atu’l-kubrâ)*,. thk. Muḥammed es-Sabbâğ. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, ts.
- Aliyyü’l-Kârî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü’l-Mefâtîḥ şerhu Mişkâtî’l-Mesâbîḥ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422.
- Alkurt, Tülay. “Osmanlı dönemi gelenekleri”. *İnşaPORT | İnşaat Platformu | İnşaat Portalı* (blog), 04 Ocak 2019. <https://www.insaport.com/haberler/cicekler-de-konusuyor-dinlemeyi-bilirsen/>
- Altınok, Baki Yaşa. “Ehl-i Beyt ve Türkler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 18 (2001). <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/423>
- Altuniş Gürsoy, Belkıs. “İbn Battûta Seyahatnamesi’nde Anadolu İnsanı”. Erişim 05 Ocak 2022. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2774>
- Altuniş Gürsoy, Belkıs. “La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler”. Erişim 26 Aralık 2021. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=778>
- Altuntaş, Halil. “Toplumu Ayakta Tutan Temel Değer Olarak Kutsallarımız”. *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 5-8.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullâh el-Huseynî el-. *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî*. thk. Alî Abdulbârî Atiyye. XVI Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415.
- And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı., 2012.

- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2019.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu: Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*. İstanbul: Kuramer, 3. Basım, 2020.
- Aras, M. Özgü. “Ad Koyma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/332-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Arı, Bülent. “Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/1 (30 Nisan 2016), 141-156.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. “Kelime-i Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/214-215. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Arslan, İhsan. “Hz. Peygamber Örneğinde Hoşgörülü Olmanın Şartları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/37 (Nisan 2015), 1023-1034.
- Arslan, Mustafa. “Türk Toplumunda Geleneksel Dinî Yaşam ve Halk İnançları: Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003), 23-46.
- Aşıkkutlu, Emin. “‘Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir’ Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (14 Şubat 2014), 33-66. <https://doi.org/10.15370/muifd.68629>
- Atar, Fahrettin. “Şehid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/428-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atmaca, Veli. “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebvî'nin İnanç Boyutu Üzerine”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* IX/2 (2011), 35-53.
- Avîza, Muhammed Nasruddîn Muhammed. *Faslü'l-hitâb fi'z-zühed ve'r-rekâik ve'l-âdâb*. 10 Cilt. eş-Şâmile, 1432.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1420.
- Ayverdi, Sâmiha. *İbrâhim Efendi Konağı*. İstanbul: Kubbealtı, 24. Basım, 2022.
- Ba'dânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Huzâm el-Fadlî el-. *Fethu'l-Allâm fi Dirâseti Ehâdisi Bulûğî'l-Merâm*. 10 Cilt. San'â: Dâru'l-âsime, 4. Basım, 1440.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. “Tasavvufi Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesîle”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* I/2 (1999), 33-48.
- Baş, Eyüp. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 55-84. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001078

- Başaran, Selman. *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Bedir, Murteza. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 11. Basım, 2022.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018.
- Beydâvî, Ebû Sa’îd ‘Abdullâh b. ‘Omer el-Şîrâzî el-. *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*. thk. Muhammed ‘Abdurrahman el-Mar’aşî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. I-X Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Şuabu’l-Îmân*. thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dârü’l-kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1421.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Şuabu’l-Îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 1. Basım, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik. *Müsnedü’l-Bezzâr el-Bahrü’z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah. I-XVIII Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 1. Basım, 1988.
- Bilgin, A. Azmi. “Yunus’un Sözü”. *Türk Dili* 116/819 (Mart 2020), 30-34.
- Birişık, Abdülhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Mustafa - Kuyucu, Mehmet. “Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm’in Temel İddialarının Eleştirisi”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (31 Aralık 2020), 441-469.
- Bozkurt, Nebi. “Mukabele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bozkurt, Nebi. “Sarık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi. “Seccade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/269-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi. “Sünnet (İslâm’da)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/157-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Bozkurt, Nebi. “Tokalaşma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu’s-sahîh*. Yemâme: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *el-Edebü’l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: el-Matbaatü’s-selefiyye ve mektebetühâ, 2. Basım, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Halk-u Ef’âli’l-Ibâd*. thk. Abdurrahman Umeyre. Riyad: Dâru’l-Maârif es-Suûdiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. I-XVI Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=139170&ele=%3D&wYazarlar=sofuo%C4%9Flu>
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu’l-Beyân*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- Busbecg, Ogier Ghiselin De. *Türkiye’yi Böyle Gördüm*. çev. Aysel Kurutluoğlu. Tercüman Yayınları, ts.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Coşkun, Selçuk. *Kavramsal ve Olgusal Açından Sünnet-Gelenek İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2. Basım, 2021.
- Cunbur, Müjgân. “Klâsik Edebiyatımızda Ehl-i Beyt Sevgisi”. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 8/24 (1996), 909-960.
- Curcânî, Ali b. Muḥammed b. Ali el-. *Mu’cemu’t-ta’rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru’l-Fazile, ts.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muḥammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu’t-Ta’rîfât*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1983.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *Kitabü’t-Ta’rîfât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak>
- Çağrııcı, Mustafa. “Cömertlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Çağrııcı, Mustafa. “Kanaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrııcı, Mustafa. “Merhaba”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/183-184. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çağrııcı, Mustafa. “Merhamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sâlih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa. “Şecaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çağrııcı, Mustafa. “Temizlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevazu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çakin, Mehmet Burak. “Küçük Yaşta Ölen Çocukların Anne Babalarına Şefaatlerini Konu Edinen Müellifi Meçhul Bir Manzûme”. *İctimaiyat* 5/2 (29 Kasım 2021), 461-471. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.977991>
- Çanak, Ömer. *İslâm Öncesi Türk Kültüründe İnsani Değerler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Çarkoğlu, Dr Ali - Kalaycıoğlu, Dr Ersin. “Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma”, 43.
- Çelebi, İlyas. “Kelime-i Şehâdet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/36-37. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çelepi, Mehmet Surur. “‘Her Şeye Malik Ola, Bir Şeye Malik Olmaya’ Yunus Emre’de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı (30 Kasım 2021), 1-15. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.937772>
- Çelik, Aysun vd. “Diller O’nu Söyler: ‘Alî Çavîş’in Üç Dilde Esmâ-i Hüsnâ’sı”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 197-216. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.669195>
- Çerçi, Faris. “Hz. Peygamber’in Doksan Dokuz İsmi”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15-40.

- Çetin, Abdurrahman. “Ezan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/36-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Osman. “Horasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çift, Salih. “Yahyâ b. Muâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çolak, Ali. “Anadolu Kültürünün Temel Kaynağı Olarak Kur’ân ve Sünnet”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (01 Ağustos 2013), 40-50.
- Çolak, Ali. *Anadolu’da Örf ve Adetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetlerin Rolü: Düğün ve Nikah Örneği*. Ankara Üniversitesi, Doktora, 2004.
- Çolak, Ali. “Melek İnancının Kur’ân ve Hadis Temelleri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 35-71.
- Çubukcu, Asri. “Sümâme b. Üsâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dalgın, Nihat. “Zekât Hükümleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 43-72.
- Dânişmend, İsmail Hâmi. *Garb Menba’larına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı*. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 3. Basım, 1982.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. I-IV Cilt. Riyad: Daru’l-Muğnî li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1412.
- Değirmenci, Ali. *Öyle Geçer ki Zaman Teoman Duralı Kitabı*. ed. Ayşe Yılmaz. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 3. Basım, 2021.
- Demir, Mahmut - Özafşar, Mehmet Emin. “Zayıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/157-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demir, Zekiye. “Haccın Kadınları Dönüştürücü Etkileri”. *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (2014), 103-129.
- Derman, M. Uğur. “Hilye (Hat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/47-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Derneği, İzlemedeyiz. “Türkiye’de En Çok Kullanılan İsimler | Veri Kaynağı”, 28 Eylül 2020. <https://www.verikaynagi.com/genel/turkiyede-en-cok-kullanilan-isimler/>
- Develi, Hayati (ed.). *XVIII. yüzyıl İstanbul hayatına dair Risâle-i Garîbe*. Cağaloğlu, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat-Eski ve Yeni Harflerle*. ed. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın kitabevi, 30. Basım, 1993.

- Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû ‘Ebû Şucâ’ ed-Deylemî el-Hemezânî ed-. *el-Firdevs bi’Me’sûri’l-Hîtâb*. thk. es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1406/1986.
- DİA. “Diş Kirası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/375. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Digital, 362. “Arnavutköy Belediyesi Toplu Sünnet Şöleni Kayıtları Başladı”. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://www.arnavutkoy.bel.tr/haberler/arnavutkoy-belediyesi-toplu-suennet-soleni-kayitlari-basladi>
- Diyârbekrî, Huseyn b. Muhammed b. el-Hasan ed-. *Târîhu’l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi’n-Nefs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınevi, 8. Basım, 1990.
- D’Ohsson, M. de M. *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. çev. Zehran Yüksel. İstanbul: Tercüman Yayınları, ts.
- Donuk, Abdülkadir. “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türkler’de Âile”. *Tarih Dergisi* 33 (30 Haziran 2011), 147-168.
- Durmuş, Hasan. *İslam İktisadı Tüketim Anlayışı: İsrâf Perspektifinden Değerlendirme*. Ankara: Orion Kitabevi, 2022.
- Durmuş, İsmail. “Mevlid (Arap Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/480-482. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar*. 5 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 29. Basım, 2021.
- Ebû Adiyy, ez-Zübeyr b. Adiyy el-Hemedânî. *Nüshatü’z-Zübeyr bin Adiyy*. Mahtût Neşr fî Bernâmece Cevâmiu’l-Kelim, 1. Basım, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *Sünen-i Ebi Davud ve Tercemesi*. çev. İbrahim Koçaşlı. 5 Cilt. Milli Gazete, 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1431.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli. I-VII Cilt. Dimeşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 1. Basım, 2009.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *el-Erbe’üne alâ Mezhebi’l-Mütehakkikîn mine’s-Sûfiyye*. thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’*. I-X Cilt. Kahire: Matbaatü’s-Saade, 1974.
- Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim. *el-Medhal li dirâseti’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 2. Basım, 1423.

- Ebû'l-Leys es-Semerķandî, Ebû'l-Leys Naşr b. Muḥammed. *Tenbihu'l-Ġâfilîn bi-Eḥâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâ'i ve'l-Murselîn*. thk. Yûsûf 'Alî Bedrî. Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 3. Basım, 1421/2000.
- Efendioğlu, Mehmet. “Selâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Eğri, Osman. “Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi”. *Diyanet Dergi*. Erişim 08 Şubat 2022. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=13519>
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Nâsirüddin el-. *Żaifu'l-Câmi 'i's-Şağîr ve ziyâdetuh*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Daifu't-Terğîb ve't-Terhîb*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Sahîhu'l-Edebü'l-Müfred li'l-İmam el-Buhârî*. yy: Dâru's-Sadîk, 4. Basım, 1997.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421.
- Eliot, Thomas Stearns. *Kültür Üzerine Düşünceler*. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Basım, 1987.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. basım., 2003.
- Emre, Yûnus. *Yûnus Emre Dîvân*. ed. Mustafa Tatçı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2012.
- Erbaş, Ali. “Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/37-39. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Erbay, Nazire. “Şeyh Galip'in Şarkılarındaki Sen ve Ben Kavramları Üzerine Bir Okuma”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 4/2 (03 Ağustos 2015), 0. <https://doi.org/10.7884/teke.442>
- Erdentuğ, Nermin. *Sosyal Âdet ve Gelenekler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1977.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eroğlu, Muhammed. “Aşr-ı Şerif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/24. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat*. ed. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2011.
- Ersoy, Mehmet Akif. “Dijital Safahat (<https://safahat.diyanet.gov.tr/>)”. Erişim 03 Aralık 2021. <https://safahat.diyanet.gov.tr/>

- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 1. Basım, 2011.
- Ertuğ, Hüseyin. “İslam’da Yetimlerin Hukuki Statüsü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2009), 127-150.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. “İmaret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/219-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Esemenli, Deniz. “Harem (Türk-İslâm Mimarisinde Harem)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/138-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. çev. Elif Kılıç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Faruk K. Timurtaş (ed.). *Yunus Emre Dîvanı*. Tercüman Yayınları, 1972.
- Ferîd, Osman. *Osmanlı Kültür Mirasımız*. “Peygamber Efendimiz Üzerine Salavât-ı Şerife Getirmenin Dünyevî ve Uhrevî Faziletleri ile Salât-ı Tefrîciyye’nin Nitelikleri”. ed. Asım Sarıkaya. çev. Muhammed Veysel Emen. (SAMER) KSÜ *Siyer-i Nebî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*, 21.
- Fettenî, Muhammed Tahir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî el-. *Tezkiratü’l-Mevdûât*. İdâratü’t-Tibâatü’l-Münîriyye, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâ’u ‘Ulûmi’d-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat. “Hac İbadetinin Bireysel Dinî Yaşayış Üzerindeki Etkileri: Bir Tipleme Denemesi”. *Bilimname*, 243-287. <https://doi.org/10.28949/bilimname.459959>
- Gögebakan, Yüksel. “Türk Kültüründeki Hoşgörü Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Kaynakları ve Bu Anlayışın Kültür Varlıklarına Yansımaları”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2010), 201-223.
- Gökalp, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1973.
- Görgün, Tahsin. *Osmanlı Düşüncesi*. İstanbul: Tirekitap, 2020.
- Gumârî, Ebû’l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-. *el-Müdâvî li-‘ileli’l-Camii’sağîr ve şerhi’l-Münâvî*. 6 Cilt. Kahire: Daru’l-Kütübî, 1416.
- Güç, Ahmet. “Kible”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/364-365. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Güç, Ahmet. “Kur’ân’da Kutsallık Anlayışı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000). <https://dergipark.org.tr/pub/uluifd/issue/13499/163143>
- Güleç, Hasan. “Şigâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/142-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güler, Sibel. “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”.

- Güler, Zekeriya. “Tahnîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/416. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güler, Zekeriya. “Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* IV/10 (2003), 45-98.
- Gültekin, Mustafa. “Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri”. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 61 (2004), 225-230.
- Gümüş, İbrahim. “Bir kültür ekonomisi dönüşüm serüveni: ‘okuntu’dan ‘e-davetiye’ye”. *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (21 Haziran 2019), 227-241. <https://doi.org/10.29000/rumelide.580512>
- Günay, Hacı Mehmet. “Receb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Günay, Ünver. “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (01 Ocak 1998), 49-68.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*. İstanbul: Ötügen, 2000.
- Gürkan, Salime Leyla. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Haber, Malatya. “Cenazeye Giderken Kaza Yaptılar.. 3 Ölü 2 Yaralı”. *Malatya Haber*. Erişim 04 Ekim 2022. <https://malatyahaber.com/haber/cenaze-icin-gelen-arac-kaza-yapti-2-olu-3-yarali>
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû ‘Amr Halîfe b. Hayyât el-‘Uşfurî. *Musnedu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Dîyâ’ el-‘Omerî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985.
- Hamd, Abdülkâdir Şeybe el-. *Fıkhu’l-İslâm Şerhu Bulûğu’l-Merâm min Cem’i Edilleti’l-Ahkâm*. 10 Cilt. Medine: Metâbiu’r-Raşîd, 1. Basım, 1402.
- Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî el-. *Musnedu’l-Hâris = Buğyetu’l-Bâhiş ‘an Zevâidi Musnedi’l-Hâris*. thk. Huseyn Ahmed Şâlih el-Bâkirî. 2 Cilt. Medine: Merkezu Hıdmeti’s-Sunne, 1413/1992.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hasanov, Behram. “Millî Bilincin İdame Ettiricisi Olarak Din: Sovyet Azerbaycan’ında İslam”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1563-1578. <https://doi.org/10.18505/cuid.451102>
- Hasen el-Hallâl, Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî el-. *Min Feğâ’il Sûrati’l-İhlâş ve mâ li-Kârî’ihâ*. thk. Muhammed b. Rezzağ b. Tarhûnî. Kahire: Mektebtü Lîne, 1412.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1431.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. thk. Ebû 'Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub. I-IV Cilt. Mısır: Müessesetü Kurtubâ, 1. Basım, 1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali. *Zehru'l-Firdevs*. thk. Muhammed Murtezâ Süleyman Yûnus vd. 8 Cilt. Dubai: Cem'ıyyetü Daru'l-Birr, 1439.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. b.y.: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357/1983.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuḥbeti'l-Fiker fî Muştalâhi Ehli'l-Eşer*. thk. Nûruddîn 'İtr. Dimaşk: y.y., 1421/2000.
- İbn Hâzım, Ebü Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *el-Muḥallâ bi'l-Âşâr*. thk. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebü Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhim Zayed. I-III Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1. Basım, 1976.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed ed-Dârimî. *Sahîhi İbni Hibbân bitertîbi İbni Belbân*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Hımyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Muşafâ es-Sakḳâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muşafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebü Bekr Muhammed b. İshak. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. I-IV Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- İbn İshâk, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1398/1978.
- İbn Kâyyım el-Cevziyye, Ebü 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Şeyḫ İbrahim Ramaḍân. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1410.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen*. thk. 'Abdumelik b. 'Abdullâh ed-Dehîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Ḥaḍâr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2. Basım, 1419/1998.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selame. I-VIII Cilt. Riyad: Daru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî. *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut. 5 Cilt. Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut. 5 Cilt. Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. 'Abdillâh b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-Fetâvâ - İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine: y.y., 1416/1995.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. ed. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406.
- İnce, Abdullah. “‘Değer’ ile ‘Sorun’ Arasında Yaşlılarla İlgili Toplumsal Değer Yargıları (Din Bilimleri Perspektifinden Bir İnceleme)”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 83-112. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.339104>
- İtr, Nûreddîn Muhammed. *Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımeşk: Matbaatü's-Sabâh, 1. Basım, 1414.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'âî ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Münî' el-Hâşimî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Ğâsım 'Alî b. el-Ğasen. *Târîhu Dımeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî - Kadızâde Ahmed Şemseddîn. *Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*. 10 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, ts.
- İlter, Esat. “Tüketim Kültürünün Tarihsel Gelişim Süreci Ve Bireysel, Toplumsal Ve Kültürel Etkilerinin İncelenmesi”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2019), 461-476.
- İpşirli, Mehmet. “Avârız Vakfı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İrâkî, Zeynüddin el-. *Tahrîcü eĥâdisi'l-İhyâ*. Riyad: Dâru'l-âsimeti li'n-neşr, 1987.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 5 Cilt. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2009.
- İtr, Nûreddîn Muhammed. *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1401.
- Kabak, Turgay. *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları*. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Y.Lisans Tezi, 2011.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi" 8/1 (2022), 20.
- Kadıoğlu, Hakan Hadi vd. "Dinî ve Tıbbî Açından Sünnet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 1-16.
- Ğâğî 'İyâğ, Ebû'l-Fağl 'İyâğ b. Mûsâ el-Yağşubî el-. *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkî'l-Muştafa*. 2 Cilt. Amman: Dâru'l-Feyhâ', 1407/1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 15. basım., 1997.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, Emrah. *H. Muhammed'de Kutsala Sahip Çıkma Olgusu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2008.
- Kandemir, M. Yaşar. *Hayatımıza Yön Veren Hadisler*. İstanbul: Tahlil Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Karabiber, Namık Kemal. "Toplumları Tehdit Eden Değerler Erozyonu ve Kutsal". *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 12-14.
- Karaman, Fikret. "Kutsalı Anlamak". *Diyanet Aylık Dergi* 205 (Ocak 2008), 9-11.
- Karaman, Hayreddin. "Cuma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı., 2014.
- Karaman, Hayreddin vd. "Soruşturma". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 385-403.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Melikel-. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 7. Basım, 1323.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 16. baskı., 2016.
- Keklik, Nihat. *Türklerde Ahlâk ve Dünya Görüşü*. İstanbul: Ötüken, 2001.

- Kemikli, Bilal. “Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmaji”. *Hz. Muhammed (sav) - Son Peygamber*. Erişim 07 Şubat 2022. <http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imaji>
- Kılıç, Sadık. “Sembolün Gücü ve İslam’da Semboller”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (ts.), 7-20.
- Kırış, Şemsettin. “Peygamber Sevgisinin Bir Tezahürü: Teberrük”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2011), 189-200.
- Kısakürek, Necip Fâzıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 68. Basım, 2010.
- Ḳıvâmu’s-Sunne et-Teymî, Ebû’l-Ḳâsım İsmail b. Muḥammed. *et-Terğîb ve’t-Terhîb*. thk. Mustafa Muhammed Ammâra. Mısır: Matbatü Mustafa el-bâbî el-Halebi, 1388.
- Ḳıvâmu’s-Sunne et-Teymî, Ebû’l-Ḳâsım İsmail b. Muḥammed. *et-Terğîb ve’t-Terhîb*. thk. Eymen b. Şâlih b. Şa’bân. 3 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 1414/1993.
- Kıvrım, İsmail. “Mahalle Avârız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 34-49.
- Koç, Merve Zeynep. *XVI.Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerinin Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Hayatın Dinamikleri: Yemek Kültürü, İnançlar, Örf-Adet Ve Osmanlı Kadını Üzerine*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Koçak, Aynur - Takıcı, Ali. “Türklerde Ağıt Geleneği ve Burdur Ağıtlarının Bu Gelenek İçindeki Yeri”. 234-240. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2005.
- Koçin, Abdulhakim. “Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (01 Aralık 2003), 135-160.
- Komisyon. *21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Adetlerimiz (Türk Töresi)*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2. Basım, 1994.
- Korkmaz, Sezai. “Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (01 Aralık 2014), 177-199.
- Köse, Ahmet. *Hz. Peygamber ve Müşrik Muhatapları Arasındaki Dînî Tartışmanın Kur’ân’da Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Köse, Saffet. “Teravih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/482-483. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ḳudâ’î, Ebû Abdullah Muḥammed b. Selâme b. Cafer el-, thk. Hamdî b. Abdulmecid. *Musnedu’s-Şihâb*. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, ts.

- Qurṭubî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-. *el-Câmi’ li-Âḥkâmi’l-Kur’ân*. thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Miṣriyye, 1384/1964.
- Kurukamçı, Kübra. *Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- Kutluer, İlhan. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- L. Neave, Dorina. *Eski İstanbul’da Hayat*. çev. Osman Öndeş. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.
- La Motraye, Aubry De. *La Motraye Seyahatnamesi*. çev. Nedim Demirtaş. İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007.
- Mamer b. Râşid, Ebi Amr el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmi’*. thk. Habîburrahman el-Aza’mî. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403.
- Max Müller, Georgina. *İstanbul’dan Mektuplar*. çev. Afife Buğra. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muḥammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihî ve aḥkâmihî ve cümelin min fînûni ‘ulûmih*. thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî. 13 Cilt. Şârika: Mecmu‘atu Buḥûşî’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008.
- Mertoğlu, M. Suat. “Salâtüselâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Metin, İsmail. “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi’nin ‘Vesîletü’n-Necât’ Adlı Eseri”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (Eylül 2020), 29. <https://doi.org/ORCID: 0000-0001-9456-0479>
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. I-XXXV Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Montagu, Lady. *Türkiye Mektupları (1717-1718)*. çev. Aysel Kurutluoğlu. Tercüman Yayınları, ts.
- Muhammed Hakkı, Seyyid. *Sırlar Hazinesi (Hazînetü’l-Esrâr Tercümesi)*. çev. Celal Yıldırım. Demir Kitabevi, 3. Basım, 1981.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû’l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Mustafa Tatçı (ed.). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim 08 Şubat 2022. https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fturuz.com%2Fstorage%2FPoem-Literature%2FPoem%2F2011%2F0320-Divani_Yunus_Emre_%28Mustafa_Tatci%29.pdf&embedded=true

- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim. *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*. thk. İbrahim Şemsüddin. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. I-VIII Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muḥammed Fuad Abdülbâkî. V Cilt. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374.
- Mütercim Asım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*. ed. Mustafa Koç. çev. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Mynet. “Neden sela okundu? Gece sela neden okunur? 15 Temmuz’da camilerden sala sesleri yükseldi!” *Mynet Haber*. 16 Temmuz 2021. Erişim 16 Mart 2023. <https://www.mynet.com/neden-sela-okundu-gece-sela-neden-okunur-15-temmuz-da-camilerden-sala-sesleri-yukseldi-110106830746>
- Nâsîf, Mansûr. *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl*. 5 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1962.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Ahmed Besyûnî. 8 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1. Basım, 1930.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. I-IX Cilt. Haleb: Dâru'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Minhâc şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2., 1972.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref. *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Hicâr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1994.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *el-Ezḳâr*. Dâru İbn Hazm, 1425/2004.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *Ravḍatu't-Tâlibîn ve 'Umdetu'l-Muftîn*. thk. Zuheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrût, Dimeşk, 'Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî, 1412.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luḡât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzü's-sâlihîn (Arnavut)*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1984.
- Nişancı, Zübeyir - Aysan, Ümmügülsüm. “Türkiye’de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39/2 (31 Aralık 2019). <https://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.2.0108>

- Niyazi, Mehmed. *Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 8. Basım, 2020.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Anadolu (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/110-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Oğuz, Şeref. “Cenazeye saygı uygarlık ölçütü”. *Sabah*. Erişim 21 Haziran 2023. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/oguz/2017/12/20/cenazeye-saygi-uygarlik-olcutu>
- Onur, Bekir. *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi: Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş*. Kızılay, Ankara: İmge Kitabevi, 1. baskı., 2005.
- Oral, Osman. “İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi Ve Kardeşlik-”. *Bilimname Düşünce Platformu* 27/2 (2014), 159-175.
- Orazsahedov, Abdyllo. “İslâm’ın İlk Sancaktârı Büreyde bin Husayb el-Eslemî’nin Hayatı”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (30 Haziran 2017), 209-243.
- (ö.320), Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Bişr Ebû Abdullah el-Hakîm et-Tirmizî. *Nevâdiru’l-Usûl fî Ehâdisu’r-Rasûl*. thk. Abdurrahman Umeyra. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ciyl, ts.
- Öğüt, Salim. “Mahrem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öğüt, Salim. “Tahâret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/382-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Önal, Mehmet. “Bilgeler Yurdu Anadolu’nun Ruh Kökleri ve Mayası”. 270-278. Kırşehir, 2019. <https://tefm2019.ahievran.edu.tr/>
- Örnek, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971. https://www.academia.edu/42303274/SEDAT_VEYIS_%C4%B0S_%C3%96RNEK_Anadolu_Folklorunda_%C3%96l_%C3%BCm
- Öz, Mustafa. “Ehl-i Beyt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/498-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaşar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Kitabiyat, 1. Basım, 2005.
- Özaşar, Mehmet Emin. “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”. *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*. Erişim 02 Temmuz 2021. <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/05/OSMANLI-E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M-K%C3%9CLT%C3%96R-VE-SANAT-HAYATINDA-HAD%C4%B0S.pdf>
- Özarslan, Selim. “Şeâir-i İslâm’ın Oluşumunda Hz. İbrâhim (a.s.) Şeriatının Rolü”. *Diyanet İlmî Dergi* 53/2 (Nisan 2017), 11-40.
- Özaydın, Abdülkerim - Bozkurt, Nebi. “Harem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Özbay, Okan - Dağıtmaç, Murat. *Dijital Haçlı Seferleri*. İstanbul: Motto Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Özcan, Nuri. “Salâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özcan, Nuri. “Salât-ı Ümmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özcan, Şevket. “Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (27 Mart 2018), 285-308. <https://doi.org/10.15869/itobiad.377697>
- Özcan, Zeynep. *Merhamet Psikolojisi Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Özel, Ahmet. “Kıble (İslâm’da Kıble)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/365-369. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. “Mevlid: Tarihi ve dinî hükmü”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (2002), 235-246.
- Özervarlı, M. Sait. “Melek (İslâm İnancında Melek)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özervarlı, M. Sait. “Şiâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Pala, İskender. *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Pekolcay, A. Necla. “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Eşrefoğlu Dîvanı*. Tercüman Yayınları. Erişim 06 Eylül 2022. <https://www.muzafterozak.com/PDF/Kitaplar/EshrefogluDivani.pdf>
- Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman es-. *el-Fethu’r-Rabbânî li Tertîbi Müsned-i İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî-Bulûğü’l-Emânî min Esrâri’l-Fethi’r-Rabbânî*. 24 Cilt. Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2. Basım, ts.
- Sabuncuoğlu Şerefeddîn - Bursalı Hoca Cân. *İki Fütüvvetnâme-Sabuncuoğlu Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi / Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. thk. Fatih Köksal - Bünyamin Ayçiçeği. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetü’t-Tefâsîr*. Kâhire: Dâru’s-Sâbûnî, 1417.
- Şağânî, Râdiyu’d-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî eş-. *el-Mevzûât*. thk. Necm ‘Abdurrahman Halef. Dimaşk: y.y., 1405.

- Sağır, Adem. “Toplu Merasimlerden Belediye Hizmetlerine Kurumsallaşan Ölüm Bağlamında Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi”. *Turkish Studies* 7/2 (2012), 903-925.
- Sahillioğlu, Halil. “Avârız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasani. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. thk. Sa’d b. Abdullah b. Abdülazîz Âli Humeyd. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’s-Sâmiî li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1. Basım, 1997.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasani. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. thk. Habiburrahman el-A’zamî. Hindistan: Daru’s-Selefiyye, 1. Basım, 1403.
- Sayın Alsan, Şenay. “Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 15/37 (2022), 179-196.
- Sehâvî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Makâsîdü’l-hasene fî beyânî kesîrin mine’l-ehâdisi’l-müştehire*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1985.
- Semseddin Samî. *Kâmûs-ı Türkî: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. ed. Raşit Gündoğdu vd. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- Sen’ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm es-. *el-Muşannef*. thk. Habîburrahmân el-A’zamî. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403.
- Sibâî, Mustafa es-. *es-Sünnetü ve mekanetüha fî’t-teşrû’l-İslamî*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1402.
- Silefî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-. *et-Tuyûriyyât*. thk. Desmân Yahyâ el-Meâlî - Abbâs Sahr el-Hasan. Riyâd: Advâu’s-Selef, 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İslâm (Giriş)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Subaşı, Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Suheyli, Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Aḥmed es-. *er-Ravḍ’ul-Unf fî Şerḥi’s-Sîreti’n-Nebevîyye*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1412.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-. *eş-Şemâilü’s-Şerîfe*. thk. Hasan b. Ubeyd Bâhabîşî. Dâru Tâiru’l-İlmi li’n-neşr ve’t-tevzî’, ts.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-. *Cem’u’l-Cevâmi’ (el-Câmiu’l-Kebîr)*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezherü’s-Şerîf, 2. Basım, 1426.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-. *Fethu’l-Kebîr*. thk. Yusuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1423.

- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb es-. *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Emîn Mahmûd Muhammed Hattâb. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1351.
- Sülün, Murat. *Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerîm Kültürü*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2005.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *Câmi'u'l-Eḥâdîs*. 13 Cilt. b.y.: y.y., 1431.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mıṣriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *Şerhu Süneni İbn Mâce*. Kadîmî Kütübhanê - Karataşî, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*. thk. Hasan Şilbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1440.
- Şafak, Yeni. "İşte 6,9 milyarlık dünyanın din nüfusu". Text. *Yeni Şafak*. Yeni Şafak. Yeni Şafak. 18 Aralık 2012. Erişim 04 Mart 2022. <https://www.yenisafak.com/hayat/iste-69-milyarlik-dunyanin-din-nufusu-436757>
- Şafak, Yeni. "Mazeretsiz olarak cuma namazına üst üste üç defa gitmeyenin nikahı düşer mi?" Text. *Yeni Şafak*. Yeni Şafak. Yeni Şafak. 27 Temmuz 2021. Erişim 30 Eylül 2022. <https://www.yenisafak.com/mazeretsiz-olarak-cuma-namazina-ust-uste-uc-defa-gitmeyenin-nikahi-duser-mi-h-3674520>
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. ed. Raşit Gündoğdu vd., 2012.
- Şemsuddîn es-Seḥâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Kavlu'l-Bedî' fî Ş-Şalâh 'alâ'l-Habîbi Ş-Şefî'*. b.y.: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, ts.
- Şener, Mehmet. "Gusül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Şeşen, Ramazan. "Fezâilü'l-Etrâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/531-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şihâbuddîn el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Omar el-Mısrî el-Haneî. *Hâşîyetu's-Şihâb 'alâ'l-Beyḍâvî: İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-. *ed-Duâ*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm. I-X Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 3. Basım, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi 'i'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Mekke: Daru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Dâru Hicr, 1422.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed el-Mısrî et-. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. thk. Muḥammed Zuhri en-Neccâr, Muḥammed Seyyid Câdilḥaḳ. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tahtâvî, Aḥmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Hanefî et-. *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâğı'l-Felâḥ Şerhu Nûru'l-İdâh*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Tanriverdi, Hasan. “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (27 Kasım 2018), 595-601. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/466884>
- Taşagıl, Ahmet. “İnak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Taşkın, Kemal. *Tevessül, İstigâse ve Teberrük Hadisleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017.
- Tatçı, Mustafa. “Yunus Emre”. *Yunus Emre Enstitüsü Türk Dünyası* 2 (Haziran 2020), 3-8.
- Tatlı, Bekir. *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Başrî et-. *el-Musned*. thk. Muḥammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud. *Müsneḍü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. I-IV Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1999.
- Team, Almaany. “تعريف و شرح و معنى قدسية بالعربي في معاجم اللغة العربية معجم المعاني الجامع، المعجم الوسيط، اللغة العربية المعاصر، الرائد، لسان العرب، القاموس المحيط - معجم عربي عربي صفحة 1”. Erişim 07 Mart 2022. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%82%D8%AF%D8%B3%D9%8A%D8%A9/>
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerfüddîn Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-. *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen (Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-Mesâbih)*. thk. Abdülhamîd Hündâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nüzzâr Mustafa el-Bâz, 1417.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tiryaki, Yavuz. "Namazgâh (Mimari)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. "Yahudilik-Hristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (01 Nisan 2010), 79-120.
- Toplaoğlu, Bekir. "Âhiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tökel, Dursun Ali. "Sadece Okunan Değil Yaşanan Bir Kitap-Delail-i Hayrat". Erişim 06 Haziran 2023. https://www.academia.edu/38595094/SADECE_OKUNAN_DE%C4%9E%C4%B0L_YA%C5%9EANAN_B%C4%B0R_K%C4%B0TAP_DELA%C4%B0L_%C4%B0_HAYRAT_docx_pdf
- Tuğlu, Nuri. *Türk Kültüründe Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Turan, Abdülbaki. "Arza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. 1 Cilt. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1. Basım, 1963.
- Türbedar, Özlem. *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*. Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/2965>
- Uludağ, Süleyman. "Erenler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ulutürk, Muammer. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Horasan Erenleri". Erişim 20 Nisan 2023. https://www.academia.edu/2426405/Osmanl%C4%B1_Devletinin_Kurulu%C5%9Funda_Horasan_Erenleri
- Uraler, Aynur. "Mevlid Geleneği: Ömrüne Yemin Olsun ki!" *Hadis Tetkikleri Dergisi* XVIII/1 (2020), 27-67.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Hilye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/44-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık". *Marife* 3 (K 2004), 431-438.
- Ülken, Hilmi Ziya - Ülken, Gülseren. *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, 2017.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kurâni'l-Mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir? Nasıl Olmalıdır?” *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2 (2003), 109-128.
- Wensinck, Arent Jan. *Concordance et indices de la tradition musulmane (el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî)*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Wrattslaw, Baron W. - Dilmen, M. Süreyya. *Baron W.Wratislaw’ın Anıları “16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler”*. İstanbul: AD Yayıncılık A.Ş., 2. Basım, 1996.
- www.bizimsivas.com.tr. “Osmanlıdan İnce Davranışlar”.
<https://www.bizimsivas.com.tr>. Erişim 25 Temmuz 2023.
https://www.bizimsivas.com.tr/kose-yazilari/osmanliadan_ince_davranislar-6604.html
- Yaşar, Hüseyin. “‘Sessiz Gemi’nin Sembol ve Fransız Tesiri Açısından İncelenmesi”. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 8 (01 Haziran 2007), 52-60.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Âmentü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/28-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Âşûrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Teveşül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yazıcı, Mehmet. “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016).
<https://doi.org/10.18069/fusbed.10221>
- Yazıksız, Necip Asım. *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Matbaai Âmire, 1340.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/545>
- Yıldız, Mehmet. *Abdülhak Molla ve Tarih-i Liva’sı Tahlil ve Tenkidli Metin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995.
- Yıldız (Prof. Dr.), M. Cengiz. “Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane”. Erişim 15 Aralık 2021.

https://www.academia.edu/9541142/T%C3%BCrk_K%C3%BClt%C3%BCr_Tarihinde_Kahve_ve_Kahvehane

Yılmaz, Murat. *Tarihte İlginç Vakıflar*. ed. Mehmet Fatih Müftüoğlu. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.

Yılmaz, Sinan. *Türk Toplumunda Kader Ve Kısmet İnancı*. Balgat, Ankara: Divan Kitap, 1. baskı., 2012.

Yiğit, İsmail. “Tebük Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Yiğit, Yaşar. *Peygamberimiz ve Hoşgörü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.
https://www.academia.edu/41150221/PEYGAMBER%C4%B0M%C4%B0Z_ve_HO%C5%9EG%C3%96R%C3%9C

Yılmaz, Hüseyin. “Medine Sözleşmesi Bağlamında Birlikte Yaşama Kültürü”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (15 Haziran 2021), 239-258.
<https://doi.org/10.18505/cuid.867558>

Yûnus Emre. *Dîvân: Seçmeler*. ed. Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2012.

Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. ed. Halil Aşıcı. çev. Muzaffer Tunçel. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2019.

Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdurrezzâk ez-. *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1985.

“3 hafta üst üste cumaya gitmeyen dinden çıkar? - Yeni Akit”. Erişim 03 Ekim 2022.
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/3-hafta-ust-uste-cumaya-gitmeyen-dinden-cikar-1594433.html>

“Akika nedir ve ne zaman yerine getirilir?: Din İşleri Yüksek Kurulu: Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 31 Mayıs 2023.
<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/679/akika-nedir-ve-ne-zaman-yerine-getirilir>

Sorularla İslamiyet. “Allah’ın Rahim ismi ve kadınların gebelik organına bu ismin verilmesi?» Sorularla İslamiyet”. 15 Eylül 2009. Erişim 04 Nisan 2023.
<https://sorularlaislamiyet.com/rahim-ismi-bagislayici-merhamet-eden-demektir-kadinlarin-gebelik-organina-bu-ismin-verilmesi-0>

Star.com.tr. “Almanya’da yaşayan gurbetçinin eşi İslam’ı seçti | STAR”. 16 Ocak 2023. Erişim 09 Haziran 2023. <https://www.star.com.tr/dunya/almanyada-yasayan-gurbetcinin-esi-islami-secti-haber-1760997/>

Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı., 2011.

“Aşağı Musalla Köyü Haritası Ayvacık Samsun”. Erişim 04 Ekim 2022. <https://www.haritatr.com/asagi-musalla-koyu-haritasi-m929a>

“Başlık: Betül Zer on Twitter: ‘El-kâsibu habibullah. الكاسب حبيب الله Başkasına yük olmamak için çalışıp çabalayan, (kendi eli ile kazandığını yiyen) Allah’ın muhabbetine mazhardır. Bol bereketli, hayırlı haftalar dilerim... <https://t.co/hajI51j98D>’ / Twitter”. Erişim 18 Mart 2023. <https://www.google.com/imgres>

Sabah. “Beylikdüzü’ndeki tüm kabristanlarda Kuran-ı Kerim okutuldu”. Erişim 20 Ocak 2022. <https://www.sabah.com.tr/istanbul/2020/05/24/beylikduzundeki-tum-kabristanlarda-kuran-i-kerim-okutuldu>

“Bir Sempozyumun Anatomisi (18-20 Kasım Tarihlerinde İstanbul’da Düzenlenen ‘Sünnetin Dindeki Yeri’ Konulu Uluslararası Sempozyum)”. *İslâmi Araştırmalar* 10/1-4. (Hadis-Sünnet Özel Sayısı) (1997).

Ebubekir Sifil. “Bugünün Dünyasında İslâmî Semboller”. 01 Mayıs 2008. Erişim 10 Şubat 2022. <https://ebubekirsifil.com/dergi-yazilari/bugunun-dunyasinda-islami-semboller-semerkand-dergisi-mayis-2008-arsiv/>

Simav Belediyesi. “Büyük Hayır ve Toplu Sünnet Töreni”. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://www.simav.bel.tr/etkinlik/buyuk-hayir-ve-toplu-sunnet-toreni/5/>

“Cenaze namazının hükmü nedir?: Din İşleri Yüksek Kurulu: Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 04 Ekim 2022. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/337/cenaze-namazinin-hukmu-nedir>

Din İşleri Yüksek Kurulu: Dini Bilgilendirme Platformu. “Cenaze sahiplerinin, merasime katılanlara yemek vb. ikramlarda bulunması uygun mudur?” Erişim 21 Haziran 2023. <https://fetva.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/368/cenaze-sahiplerinin-merasime-katilanlara-yemek-vb-ikramlarda-bulunmasi-uygun-mudur>

www.haberturk.com. “Cenaze yolunda kaza: 2 yaralı”. 31 Temmuz 2022. Erişim 04 Ekim 2022. <https://www.haberturk.com/cenaze-yolunda-kaza-2-yarali-3481628>

“Cenazeye giderken kaza yaptılar: 6 yaralı - Tokat Haberleri”. Erişim 04 Ekim 2022. <https://www.sabah.com.tr/tokat/2022/03/04/cenazeye-giderken-kaza-yaptilar-6-yarali>

Sabah. “Cuma günü mezara gidersek ölüler bizi görür mü?” Erişim 23 Haziran 2023. <https://www.sabah.com.tr/magazin/cuma-gunu-mezara-gidersek-oluler-bizi-gorur-mu-5490119>

“Depremde hayatını kaybedenler için ülke genelindeki camilerde sela okunacak”. Erişim 16 Mart 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/depremde-hayatini-kaybedenler-icin-ulke-genelindeki-camilerde-sela-okunacak/2808610>

- “Dijital Safahat - Çanakkale Şehitlerine”. Erişim 19 Nisan 2023.
<https://safahat.diyaret.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=11&pID=128>
- www.haberturk.com. “Dilenerek zengin oldu”. 06 Kasım 2019. Erişim 17 Mayıs 2023.
<https://www.haberturk.com/kahramanmarasta-milyoner-dilenci-yakalandi-2537660>
- “Divan-ı Hikmet - Hoca Ahmet Yesevi”. Erişim 20 Şubat 2022.
<http://www.divanihikmet.net/hikmet80.html>
- “Diyanet Hadislerle İslam”. Erişim 27 Mayıs 2021.
<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/>
- “Edep Yâ Hû!” Erişim 27 Mart 2023. <http://www.islamtarihi.net/2020/03/edep-ya-hu.html>
- Pinterest. “Edep ya hu için 7 fikir | tezhip, filografi, sanat”. Erişim 27 Mart 2023.
<https://tr.pinterest.com/rabia6235/edep-ya-hu/>
- “EKMEK, KUR’AN ÇARPSIN | Cahit Karaalp”. Erişim 26 Haziran 2023.
<http://www.cahitkaraalp.com/index.php/2016/01/26/ekmek-kuran-carpsin/>
- ekşi sözlük. “elleem”. Erişim 18 Şubat 2022. <https://eksisozluk.com/elleem--4662951>
- Diyanet Haber. “Enderun usulü teravih nedir?” Erişim 02 Haziran 2021.
<https://www.diyarethaber.com.tr/ramazan/enderun-usulu-teravih-nedir-h5962.html>
- Ensar Vakfı. “Ensar Vakfı İnegöl Şubesi 4’üncü Geleneksel Toplu Sünnet Törenini Gerçekleştirdi”. Text. 25 Temmuz 2018. Erişim 25 Temmuz 2023.
<https://ensar.org/haber/2018/07/25/ensar-vakfi-inegol-subesi-4uncu-geleneksel-toplu-sunnet-toreni-gerceklestirdi>
- “Erduran’ın üvey kızıyla evliliğini iptal ettirdi - Son Dakika Haber”. Erişim 09 Haziran 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erduranin-uvey-kiziyla-evliliğini-iptal-ettirdi-38539546>
- KOSOVAPORT - Kosovanın Haber Portalı. “EYÜP SULTAN VAKFI KOSOVA’DA TOPLU SÜNNET ŞÖLENİ DÜZENLEYECEK”, 08 Temmuz 2022.
<https://www.kosovaport.com/eyup-sultan-vakfi-kosovada-toplu-sunnet-soleni-duzenleyecek/>
- Sorularla İslamiyet. “Ezan okunurken başparmak tırnaklarını göz kapaklarına sürmek sünnet midir?” 31 Ekim 2007. Erişim 16 Mart 2023.
<https://sorularlailslamiyet.com/ezan-okunurken-basparmak-tirnaklarini-goz-kapaklarina-surmek-sunnet-midir-goz-hastaliklarina-karsi>
- “Ezanlar | Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları”. Erişim 03 Aralık 2021.
<https://mehmetakifarastirmalari.com/2016/02/28/ezanlar/>
- “Fatura Yardımı”. Erişim 26 Ocak 2023. https://online.verenel.org.tr/bagislar/acil-yardim/fatura-yardimi/56a8eda1-0f84-4a3e-8ecf-6be7696ea211/details_

- “Gazavatname-Cenkname | Türk Dili ve Edebiyatı”. Erişim 08 Şubat 2022.
<https://www.turkedebiyati.org/gazavatname-cenkname/>
- “Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı”. Erişim 02 Haziran 2023.
<https://www.mehir.org/>
- 360safranbolu.com. “Hıdırlık Tepede Bayram Namazı”. Erişim 04 Ekim 2022.
<https://www.360safranbolu.com/fotograf-galerisi-76.html>
- Turkedebiyati.org. “<https://www.turkedebiyati.org/digerkam-digerkamlik-nedir/>”. Erişim 03 Temmuz 2021. <https://www.turkedebiyati.org/digerkam-digerkamlik-nedir/>
- Kültür Portalı. “İsparta hacca uğurlama ve hacı karşılama”. Erişim 06 Aralık 2022.
<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/kulturatlasi/hacca-ugurlama-ve-haci-karsilama>
- “İki bayram arasında evlenmek caiz midir?: Din İşleri Yüksek Kurulu: Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 08 Haziran 2023.
<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/813/iki-bayram-arasında-evlenmek-caiz-midir>
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı: Dini Bilgilendirme Platformu. “İkinci namazından sonra aşır okumak bid’at mıdır?” Erişim 25 Ocak 2022.
<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/246/ikinci-namazından-sonra-asir-okumak-bid-at-midir->
- Sorularla İslamiyet. “İslam dininin sembolü, simgesi, parolası, alameti nedir?» Sorularla İslamiyet”. 20 Temmuz 2011. Erişim 09 Şubat 2022.
<https://sorularlaislamiyet.com/islam-dininin-sembolu-simgesi-parolasi-alameti-nedir>
- Fethiye Müftülüğü. “İslam’ı Araştırdı, Müslüman Oldu”. Resmi. Erişim 03 Temmuz 2021.
<https://mugla.diyamet.gov.tr/fethiye/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=490>
- Diyanet Haber. “İslam’ı araştırdı, Müslüman oldu”. Erişim 03 Temmuz 2021.
<https://www.diyamethaber.com.tr/kars-muftulugu/islami-arastirdi-musluman-oldu-h16190.html>
- Anadolu Ajansı. “İstanbul’un 30 camisinde enderun teravih geleneği yaşatılacak”. Erişim 02 Haziran 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/ramazan-2019/istanbulun-30-camisinde-enderun-teravih-gelenegi-yasatilacak/1470484>
- İslam ve İhsan. “Kabir Ziyaretinde Okunacak Dua”. Erişim 20 Ocak 2022.
<https://www.islamveihsan.com/kabir-ziyaretinde-okunacak-dua.html>
- “Kabir ziyaretinin faydaları nelerdir, Ölüler kabrine gelenleri görür mü?” haz. islam ve ihsan - ilamtv. Yayın Tarihi 12 Haziran 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=W2vvvrOS4sM>

- www.haberturk.com. “Kabir ziyaretlerinde okunacak dualar nelerdir?” 13 Mayıs 2021. Erişim 20 Ocak 2022. <https://www.haberturk.com/kabir-ziyaretlerinde-okunacak-dualar-nelerdir-peygamber-efendimizin-kabir-ziyaretinde-okudugu-dua-3071016>
- Yeni Şafak. “Kadim saray geleneği: Enderûn Usûlü Teravîh”. Text. Yeni Şafak. Yeni Şafak. 18 Mayıs 2019. Erişim 04 Haziran 2021. <https://www.yenisafak.com/ramazan/kadim-saray-gelenegi-endern-uslu-teravih-2481528>
- Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi, 2021.
- Arkeolojik Haber. “Kapalıçarşı’daki Fesciler Kapısı’nın tarihi kitabesi kamera için delindi! haberi”. 22 Ekim 2019. Erişim 18 Mart 2023. <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kapalicarsidaki-fesciler-kapisinin-tarihi-kitabesi-kamera-icin-delindi-23673/>
- Sorularla İslamiyet. “Kuran çarpsın, Allah çarpsın, ekmek çarpsın, demenin sakıncası var mı? » Sorularla İslamiyet”. 31 Ekim 2021. Erişim 03 Mayıs 2023. <https://sorularlaislamiyet.com/kuran-carpsin-allah-carpsin-ekmek-carpsin-demenin-sakincasi-var-mi>
- “Kur’ân-ı Kerîm Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları)”. Erişim 05 Nisan 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/>
- Merhaba Haber. “Mehir Vakfı’ndan 40 çifte nikah ve düğün”. 09 Mart 2022. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://www.merhabahaber.com/mehir-vakfindan-40-cifte-nikah-ve-dugun-1850242h.htm>
- Ferizli Haber. “Mezarlıkta Kur’an Tilaveti ve dua programı gerçekleştirildi”. Erişim 20 Ocak 2022. <https://www.ferizlide.com/mezarlikta-kuran-tilaveti-ve-dua-programi-gerceklestirildi/>
- “Mezarlıkta Kuran Tilaveti Ve Dua Programı Gerçekleştirildi”. Erişim 20 Ocak 2022. <https://www.nigde.bel.tr/mezarlikta-kuran-tilaveti-ve-dua-programi-gerceklestirildi>
- “Milyoner dilenci! - Yeni Akit”. Erişim 17 Mayıs 2023. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/milyoner-dilenci-344078.html>
- ADEMDER. “Minareden Okunan Şiir”. 20 Haziran 2020. Erişim 04 Nisan 2023. <https://www.ademder.org.tr/blog/ahmet-%C5%9Fim%C5%9Firgil/ahmet-simsirgil-makaleleri/minareden-okunan-siir>
- Gumushane Fotoğraf Galerisi. “Musalla Köyü”. Erişim 04 Ekim 2022. <https://www.gumushane.gen.tr/galeri/thumbnails.php?album=25>
- “Musalla Mahallesi Haritası Safranbolu Karabük”. Erişim 04 Ekim 2022. <https://www.haritatr.com/musalla-mahallesi-haritasi-mc30d>

“Necmedin Okyay | Arapça kaligrafi sanatı, Tezhip, İslami sanat”. Erişim 18 Mart 2023. <https://tr.pinterest.com/pin/500814421048008234/>

Fikriyat Gazetesi. “Osmanlı geleneği Zimem defteri nedir? Zimem defteri hakkında bilgi”. Erişim 12 Aralık 2022. <https://www.fikriyat.com/galeri/yasam/osmanli-gelenegi-zimem-defteri-nedir-zimem-defteri-hakkinda-bilgi>

“Osmanlı Padişahları – Türk Tarih Kurumu Başkanlığı”. Erişim 28 Ocak 2022. <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-padisahlari/>

Tarih Bilimi. “Osmanlı’da Ramazan Ayı”, 02 Nisan 2023. <https://www.tarhibilimi.gen.tr/osmanlida-ramazan-ayi/>

“Ölen bir kişi, hayatta olanların hâllerinden haberdar olabilir mi? : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 23 Haziran 2023. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/363/olen-bir-kisi-hayatta-olanlarin-hallerinden-haberdar-olabilir-mi>

“Önce Müslüman oldu sonra evlendi! - atv Haber 15 Aralık 2022”. haz. atv Haber. Yayın Tarihi 15 Aralık 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=plXl-A1kXOM>

“Örneklerle Türk Kültüründe Dinî Hoşgörü - Hüsnü Ezber BODUR”. Erişim 30 Mart 2023. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1776>

“Risale-i Nur’dan Bir Kavram; Şeair-i İslâmiye – Risale-i Nur Enstitüsü – RNE”. Erişim 09 Şubat 2022. <https://www.risaleinurenstitusu.org/risale-i-nurdan-bir-kavram-seair-i-islamiye/>

“Rus turist Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu”. haz. Piri Medya A.Ş. *Yeni Şafak*. *Yeni Şafak*. Erişim 23 Temmuz 2023. <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/rus-turist-ayasofya-camiinde-musluman-oldu-4543886>

www.haberturk.com. “Sela nedir, hangi durumlarda okunur?” 16 Temmuz 2019. Erişim 16 Mart 2023. <https://www.haberturk.com/sela-nedir-sela-hangi-durumlarda-okunur-iste-sela-nin-okunusu-ve-anlami-hts-2504651>

“Sevdiği erkek için Müslüman oldu”. Erişim 03 Haziran 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/sevdigi-erkek-icin-musluman-oldu/789673>

“Sosyal Antropoloji”. Erişim 24 Nisan 2021. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzecontent/20_21_Bahar/sosyal_antropoloji/2/index.html

Sünen-i Tirmizî Tercümesi, 2014. <http://archive.org/details/2213SunenITirmizi>

“Sünnet nedir?” Erişim 13 Şubat 2022. <https://www.medicalpark.com.tr/sunnet-nedir/hg-143>

Tam ve Tekmil Yunus Emre Dîvânı. İstanbul: Maârif Kitaphanesi, 1954.

Sondakika.com. “Tavşanlı Mezarlığı’nda Gün Boyu Kur’ân-ı Kerîm Yayını - Son Dakika”. 25 Nisan 2015. Erişim 20 Ocak 2022. <https://www.sondakika.com/haber/haber-tavsanli-mezarligi-nda-gun-boyu-kuran-i-kerim-7236698/>

- “Taylandlı kadın İslam’ı seçti - Yaşam Haberleri”. Erişim 09 Haziran 2023.
<https://www.sabah.com.tr/yasam/taylandli-kadin-islami-secti-4502087>
- “TDK Güncel Türkçe Sözlük”. Erişim 27 Haziran 2021. <https://sozluk.gov.tr/>
- Antoloji.com. “Tefvîznâme Şiiri - Erzurumlu İbrahim Hakkı”. Erişim 14 Mayıs 2023.
<https://www.antoloji.com/tefvizname-siiri/>
- Sohta Sinan Eğitim ve Hizmet Vakfı - İstanbul. “Toplu Sünnet”. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://www.sohtasinan.org.tr/sunnet>
- “Toplu Sünnet Merasimi duyurusu”. Erişim 25 Temmuz 2023.
<http://www.nurhak.gov.tr/toplu-sunnet-merasimi-duyurusu>
- “Toplu Sünnet Merasimi Düzenlendi”. Erişim 25 Temmuz 2023.
<https://istanbul.diyanet.gov.tr/bakirkoy/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=690>
- “Toplu Sünnet Töreni İçin Kayıtlar Başladı”, 14 Haziran 2022.
<https://taskopru.bel.tr/v1/2022/06/14/toplu-sunnet-toreni-icin-kayitlar-basladi/>
- Ehli Sünnet Büyükleri. “Tuzlu Kahve - Osmanlı Hikayeleri -”. Erişim 15 Aralık 2021.
<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Menkibeler/Osmanli-Hikayeleri/Detay/TUZLU-KAHVE/584>
- “tüik cami sayısı - Google’da Ara”. Erişim 04 Ekim 2022.
https://www.google.com/search?q=t%C3%BCik+camı+say%C4%B1s%C4%B1&sxsrf=ALiCzsZx8wGC4UFU8fF_GuJ4w3PPUhb1gw%3A1664907005254&ei=_XY8Y_eID-qKxc8Pu9qYmAQ&oq=tuik+camı+&gs_lcp=Cgdnnd3Mtd2l6EAEYADIGCAAQHhAWOgoIABBHENYEELADogQIABADOggIABCxAxCDAToLCAAQgAAQsQMgQwE6BQgAEIAEOgQIABBDsgQIQRgASgQIRhgAUNoIWNQfYJgsaAFwAXgAgAGlAYgB9gaSAQMwLjaYACgAQHIAQjAAQE&sclent=gws-wiz
- Türk Medeni Kanunu, Türk Medeni Kanunu. 4721 (22 Kasım 2001).
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Üsküdar, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.
- “Türkiye İsrâfî Önleme Vakfı”. Erişim 08 Ocak 2022.
<http://www.israf.org/sayfa/Ekmek-Israfi-Onleme-Planlari-Olustrulmali/598>
- Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Araştırma. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 2014. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB).
http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/914_1.pdf
- Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- “Türkiye’nin en zengin dilencileri - Yeni Akit”. Erişim 17 Mayıs 2023.
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiyenin-en-zengin-dilencileri-383145.html>

- Din Kültürü. “Türklerde Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, 25 Aralık 2017.
<https://www.dinkulturu.gen.tr/turklerde-peygamber-ehl-i-beyt-sevgisi/>
- Ebubekir Sifil. “Üçaylar ve Bid’at Anlayışlar”. 05 Temmuz 2008. Erişim 10 Şubat 2022.
<https://ebubekirsifil.com/gazete-yazilari/ucaylar-ve-bidat-anlayislar/>
- Diyanet Haber. “Varlığı Merhametle Kuşatmak”. Erişim 04 Nisan 2023.
<https://www.diyanethaber.com.tr/varligi-merhametle-kusatmak>
- “Vefat Eden Kişi Kabri Başında Bizi Görür Mü? - Cuma Sohbetleri”. haz. Kanal 7.
Yayın Tarihi 31 Aralık 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=NESHIPA-x1s>
- Diyanet Haber. “Yaratılanı Severiz, Yaratandan Ötürü”. Erişim 23 Temmuz 2023.
<https://www.diyanethaber.com.tr/yaratilani-severiz-yaratandan-oturu>
- “Yaratılanı sevmek Yaratan’dan dolayı – İktibas Dergisi”. Erişim 23 Temmuz 2023.
<https://iktibasdergisi.com/2018/10/11/yaradilani-severim-yaradandan-oturu-sozu-hak-midir/>
- <https://www.musiad.org.tr/>. “Zimem Defteri”. Erişim 12 Aralık 2022.
<https://www.musiad.org.tr/icerik/zimem-defteri-46>
- “Zimem Defteri”. Erişim 26 Ocak 2023. https://online.verenel.org.tr/bagislar/acil-yardim/zimem-defteri/919e8577-2e99-4917-b54d-077602500ac0/details_
- “الصلوة النارية - الإسلام سؤال وجواب”. Erişim 22 Şubat 2022.
<https://islamqa.info/ar/answers/7505/%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%A9>
- “حكم الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بالصيغة المرفقة”. Erişim 22 Şubat 2022.
<http://alifftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2046>
- “حكم قراءة القرآن على القبور - إسلام ويب - مركز الفتوى”. Erişim 20 Ocak 2022.
<https://www.islamweb.net/ar/fatwa/408541/%D8%AD%D9%83%D9%85-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%A1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%A2%D9%86-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A8%D9%88%D8%B1>
- “الرتب - رتبة العلم اعلى الرتب - Google Arama”. Erişim 01 Mayıs 2023.
https://www.google.com/search?sa=X&hl=tr&q=%D8%B1%D8%AA%D8%A8%D8%A9+%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85+%D8%A7%D8%B9%D9%84%D9%8A+%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AA%D8%A8&tbm=isch&source=univ&fir=EqlYIMH-LQunyM%252Ct2ZiU9P_9XfyvM%252C_%253B0rndopoBC-Wf_M%252CkkO-fafjZiTs-M%252C_%253BII3S0xH8FuVARM%252CndBD_Hs1kXs1YM%252C_%253BG6f-BqpDvMHYIM%252COp-lo7dRG8kypM%252C_%253B54VBPnSVzy0cAM%252C8B2WeyvU3wqTuM%252C_%253BlhUS8lhX950qLM%252Ce7sfn2v95rDoaM%252C_%253B

DRp44mBBn_CLSM%252CjaCWAD1DWK5_TM%252C_%253BzMdZTnh
Puy9X6M%252Ce7sfv95rDoaM%252C_%253BO_VD-
Pu82dZbZM%252CgSDi0AizDeRHJM%252C_%253B42Bi50Vhmj5f2M%25
2CqePUJi0reU0ooM%252C_&usg=AI4_-
kSAIXV5NdpzQaviLX3G0wcAUmXV9A&ved=2ahUKEwjmpoux9T-
AhU9RPEDHeJoBz8QjJkEegQIJxAC&biw=1280&bih=577&dpr=1.5

”مزید بیان حول بدعة تقبيل الإبهامين عند سماع قول المؤذن (أشهد أن محمدا رسول الله) - الإسلام سؤال وجواب“
Erişim 28 Ocak 2022.

<https://islamqa.info/ar/answers/181365/%D9%85%D8%B2%D9%8A%D8%A%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D9%86-%D8%AD%D9%88%D9%84-%D8%A8%D8%AF%D8%B9%D8%A9-%D8%AA%D9%82%D8%A8%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%A8%D9%87%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%86-%D8%B9%D9%86%D8%AF-%D8%B3%D9%85%D8%A7%D8%B9-%D9%82%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%B0%D9%86-%D8%A7%D8%B4%D9%87%D8%AF-%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%A7-%D8%B1%D8%B3%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87>

”وضع اليد على الصدر أو الرأس عند ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم - إسلام ويب - مركز الفتوى“
Erişim 28 Ocak 2022.

<https://www.islamweb.net/ar/fatwa/436690/%D9%88%D8%B6%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D9%8A%D8%AF-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D8%A3%D9%88-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A3%D8%B3-%D8%B9%D9%86%D8%AF-%D8%B0%D9%83%D8%B1-%D8%B1%D8%B3%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B5%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%87-%D9%88%D8%B3%D9%84%D9%85>

”وضع اليد على القلب“
Erişim 28 Ocak 2022.
<https://www.aljazeera.net/news/lifestyle/2019/2/5/13-أزقة-تركيا-من-داخل-أزقة-تركيا>

ÖZGEÇMİŞ

Kadir ÖZTÜRK, 1991 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur. 2008 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı'nda "Esmâ bint Yezîd b. es-Seken'in Hayatı ve Rivayetleri" konulu teziyle Yüksek Lisansını tamamlamıştır.

1991-1998 Yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Bakırköy İmam Hatip Lisesinde Meslek Dersleri Öğretmeni, 1998-1999 Öğretim Yılında Trabzon Düzköy Düzialan İlköğretim Okulunda, 1999-2000 Öğretim Yılında İstanbul Bakırköy Tevfik Ercan Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, 2000-2005 Yılları arasında İstanbul Sarıyer R. Güney Kıldiran İlköğretim Okulu Müdürü, 2005-2012 Yılları arasında Karabük İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nde Şube Müdürü, 2012-2015 Yılları arasında aynı kurumda İl Millî Eğitim Müdürü Yardımcısı olarak görev yaptı.

2015-2019 Yılları arasında kurum değişikliği yaparak Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı Karabük Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda İl Müdürü olarak çalıştı. Halen Gençlik ve Spor Bakanlığı Uluslararası Organizasyonlar ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde Gençlik ve Spor Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Ulusal ve Uluslararası düzeyde projelerde koordinatör ve katılımcı olarak görev almış, birçok Avrupa ülkesinde eğitim amaçlı gezilere katılmıştır.

Evli, iki kız babası, bir kız dedesidir.